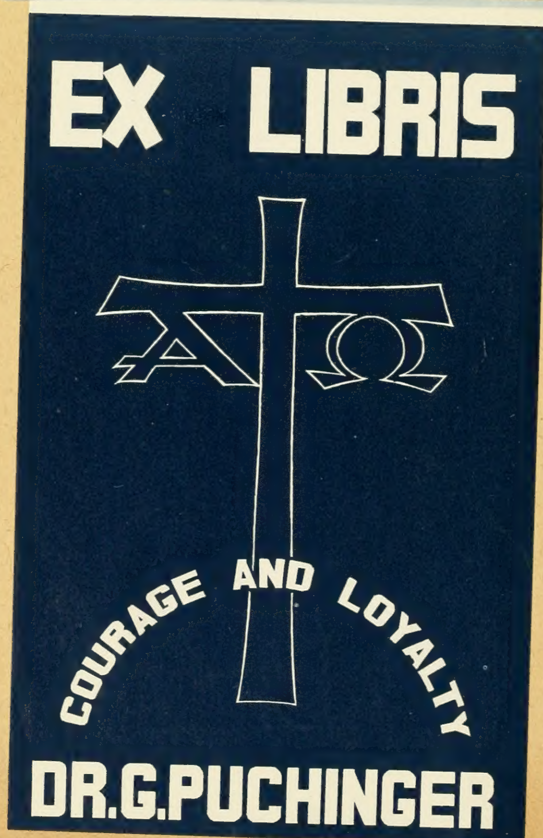
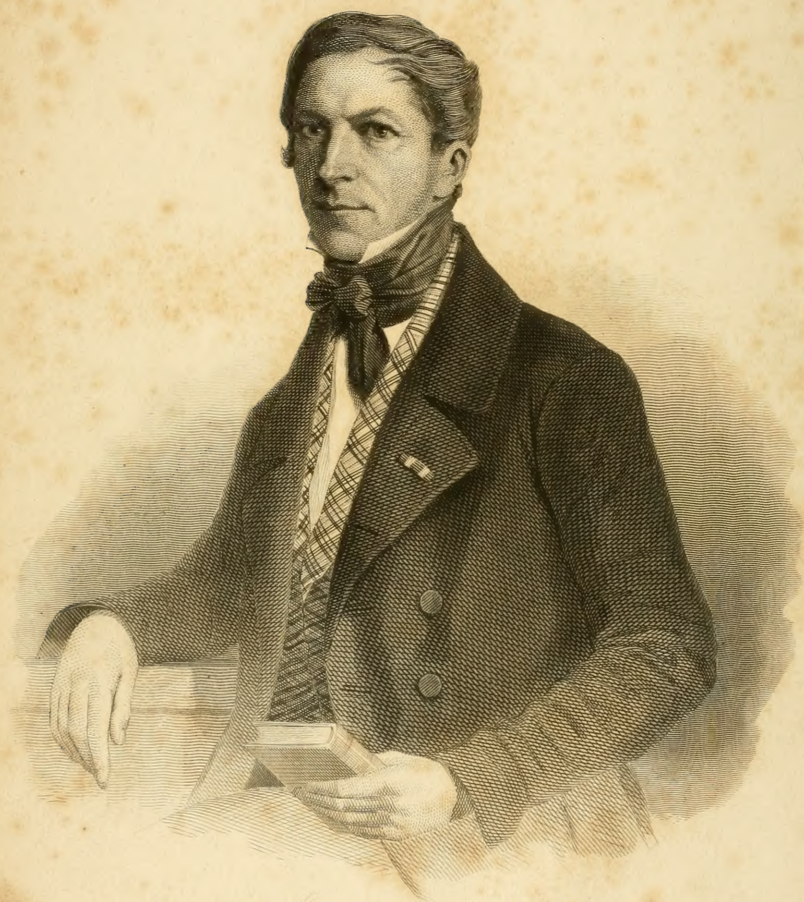

EX LIBRIS
COURAGE AND LOYALTY
DR.G.PUCHINGER

Maarten Joh' Moore

G.D.

Groen v. Prinsterer.

Indien ik, bij de voltooijing van dit Handboek der Geschiedenis van het Vaderland, *in bijzonderheden trad over het ideaal dat ik mij voorgesteld, over den arbeid dien ik aan de verwezentlijking besteed heb, over het gevoel van onvoldaanheid, nu ik wat ik lever met hetgeen ik zou wenschen geleverd te hebben, vergelijk: dan zou deze Voorrede eene breedvoerigheid verkrijgen die ik, om meer dan ééne reden, als ongeraden en overtollig beschouw. Ik bepaal mij dus bij de opmerking, dat ik eene levensschets van het Nederlandsche Volk, in de grondtrekken zijner menigvuldige lotwisselingen, bedoeld heb; dat de uitkomsten van een veeljarig, moeitevol en naauwgezet onderzoek en nadenken hier, zoo beknopt mij doenlijk was, te zamen gebragt zijn; en dat de ervaring van de bezwaren mijner taak mij telkens meer van het onvolledige en gebrekkige der uitvoering overtuigd heeft. Weshalve ik de teregtwijzing van deskundigen inroep en, ook om den aard en omvang mijner onderneming, op welwillende toegeeflijkheid rekening maak.*

Voorts zal een enkel woord genoeg zijn over het verband van dit Werk tot de vorderingen der wetenschap, tot het

voorregt dat mij, in onuitgegeven bescheiden, te beurt viel, en tot de openhartige en onpartijdige voordragt der beginsels die ik in Godsdienst en Staatkunde belijd.

*Aan weinigen, vertrouw ik, is het onbekend dat voor de studie der Historie, ook van Nederland, de laatste tijden de aanvang bijkans van een nieuw leven geweest zijn. De openbaarmaking hier en elders van tallooze en gewigtige stukken, zoowel als het ophouden der alleenheersching van vooroordeelen in een' voormaligen regeringsvorm geworteld, heeft aan het strenge meesterschap eener eenzijdige beschouwing een einde gemaakt, zoodat de overtuiging algemeen is dat, ook voor de meest gangbare meeningen, om voor goede munt gehouden te worden, eene herkeuring vereischt wordt. Met ijver is men aan dit groote werk eener meer onbevangen toetsing begonnen, en omtrent menige dwaling uit laster of overdrijving, oppervlakkigheid of bekrompenheid geboren, omtrent menige waarheid, die geloochend en onkenbaar gemaakt was, is het alreede gelukt, in wederlegging en betoog, eene vastheid van bewijsgrond, welke historische zekerheid geeft, te erlangen. Ik heb elders *) getracht met uitvoerigheid de oorzaken, den loop, en het onberekenbare nut dezer ommekeer te schetsen. Het zij thans genoeg te doen opmerken dat ik de gewijsden der wetenschap hier opgeteekend en geconstateerd heb; en dat de zucht om den rijkdom der verkregen resultaten tot het geletterd en beschaafd Publiek over te brengen, mij tot het opnemen en, waar het mij bezwaarlijk viel, tot het torschen van den welligt te onbedachtzaam opgenomen last aangespoord en gesterkt heeft.*

---

*) Zie *Archives de la Maison d'Orange-Nassau*, T. I. (2e édit.) p. 16*—29*.

Gaarne zou ik, op de uitnoodiging van sommigen, met eene doorloopende reeks van bewijsplaatsen de regtmatigheid dezer afwijkingen van de voormalige zienswijze hebben gestaafd; doch nadere overweging van hun wensch zal, geloove ik, hen overtuigen dat schijnbare tegemoetkoming zeer ligt zou vallen, terwijl wezentlijke vervulling onder de onmogelijkheden behoort. Ik heb van een aantal Auteurs, doorgaans achtbare getuigen of bevoegde regters, opgaaf gedaan. Het was, om, door een eerbiedwekkend gezag, de vooringenomenheid tegen stellingen, vreemd en ongehoord, te verzachten; het was vooral om mij van gepaste woorden die voor de hand lagen, te kunnen bedienen, en het zou mij daarbij niet moeijelijk geweest zijn, uit het stof der adversaria, *eene onafzienbare rij van citaten te voorschijn te brengen. Doch wat zou het baten, waar het om waardering der feiten, om beoordeeling der karakters, om beslissing van ingewikkelde vraagstukken te doen is; welke bewijskracht zou hiervoor de meeste overvloed van aanhalingen bezitten, zoolang niet het geheele redebeleid, de werkzaamheid der kritiek in haar ganschen omvang op het papier gebragt werd? Dikwerf heeft de navorsching en overpeinzing van hetgeen in weinige regels of woorden vervat is, mij vele uren en dagen gekost. De behoorlijke uiteenzetting der gronden waarop ik deze of gene uitspraak gedaan, waarop ik bij voorkeur deze of gene uitdrukking gebruikt heb, zou menigmaal eene omslagtige verhandeling vereischen; en eene soort van wetenschappelijke toelichting op het geheele Handboek, dat, ondanks mijn streven naar bekorting, tamelijk uitgebreid is, zou een aantal niet minder lijvige boekdeelen moeten beslaan.*

Dit zou, ware het noodig, nog meer kunnen blijken wan-

neer men het menigvuldig gebruik dat ik van onbekende stukken gemaakt heb, in het oog houdt. Een iegelijk die met den invloed van de openbaarmaking der Archieven van het Huis van Oranje op de tijden van WILLEM I *eenigermate bekend is, zal ligt kunnen bevroeden, dat ook voor later eeuw, de vrije toegang tot deze bron mij van onberekenbare nuttigheid geweest is. Dankbaar betuig ik dat, ofschoon zij niet ten allen tijde even mildelijk vloeit, er evenwel, onder Stadhouderlijk beheer, naauwelijks jaren aanwijsbaar zijn, waarvoor ik aan die Verzameling geene bijdrage ter opheldering en teregtwijzing ontleend heb. Zoo is het met een deel der gewigtige tijden waarin de Staatkunde van* WILLEM III *het Vaderland beschermd heeft. Zoo is het, om nog een voorbeeld te kiezen, met een tijdvak hetwelk, minder om de onzekerheid der feiten, dan om de hartstogtelijkheid der wederzijdsche voorstellingen, opheldering behoeft. Ik mag namelijk niet ontkennen dat, van* 1747 *tot* 1795, *in de hoofdpunten, het bestuur van* WILLEM IV, *het gedrag der Gouvernante, de houding der Republiek niet enkel tegen Frankrijk, maar ook tegen Groot-Brittanje, mijne beschouwing meer dan gewoonlijk van de aangenomen meeningen verschilt. En toch ben ik mij zelven bewust ook dit gedeelte van den weg niet met voorbarigen en onbesuisden tred, maar met huivering en schoorvoetend afgelegd te hebben. Ik zou mij, waar zoo veel tot omzigtigheid en aarzeling noopt, niet vermeten hebben een stelligen toon te gebruiken, indien mij niet een schat van vertrouwelijke brieven had ten dienste gestaan; indien niet, in kritieke tijdsgewrichten, het bijwonen, dag voor dag, van de meest geheime beraadslagingen mij vergund geweest was. Doch waartoe verder nuttelooze betuigingen verspild? Eene volledige vrijbrief zal mij eerst dan worden verleend,*

wanneer, ten gevolge eener erfelijke onbekrompenheid in het Geslacht onzer Vorsten, de voortgezette uitgave der bescheiden waarin de wijsheid en de Vaderlandsliefde hunner Voorouderen openbaar is, bij het aan den dag brengen mijner feilen, mij over 't algemeen van de verdenking eener voorbarige en meesterachtige oordeelvelling, naar ik vertrouw, regtvaardigen zal.

Mijne beginselen zijn, voor wie er belang in stellen mogt, uit andere Geschriften bekend. Zij kunnen allen teruggebragt worden tot de onvoorwaardelijke onderwerping aan den God, die zich in de Heilige Schriften geopenbaard heeft. De geheele Geschiedenis leert mij, dat er voor Overheid en Volk, buiten gemeenschappelijken eerbied voor den hoogsten Wetgever, geen cement ter vereeniging van vrijheid en gezag is. Zij leert mij dat de leus: Er is geschreven! *alleen tegen het geweld der dwaalbegrippen een beproefd wapen in de hand geeft. Maar geen warmte eener geloofsovertuiging, die veeleer zachtmoedigheid en billijkheid gebiedt, heeft mij tot het gebruik van tweederlei weegschaal verleid. Vrijmoedig zeg ik dat volkomen onpartijdigheid mijn doel was; al zou ik niet gaarne beweeren dat ik ze altijd en in allen deele bereikt heb.*

Indien evenwel een behendig wegcijferen der partijen tot onpartijdigheid vereischt wordt, dan ben ik tot schuldbelijden niet ongezind. Velen, die zich wijs dunken en Nederlanders heeten, zouden aan onze Historie, in het belang der eensgezindheid, eene zuivering willen doen ondergaan; zoodat elk verschil van politieke, althans van Godsdienstige denkwijs voorbijgezien en, met wijziging van den voormaligen regel,

enkel die waarheid waarop zij het merk der onschadelijkheid zouden gedrukt hebben, met voorzigtigheid medegedeeld wierd. Verlangt men de redenen te kennen waarom ik aan dien liefelijken drang geen toegeeflijkheid betoond heb? Omdat ik niet geleerd heb den invloed te ontkennen of te verkleinen van hetgeen in gebeurtenissen en handelingen de hoofdzaak geweest is; omdat ik niet begeer op feiten en personen een kleur welke zij niet gehad hebben, te leggen; omdat ik geen vrijheid heb, ten gevalle eener vreesachtigheid die ik afkeur, de gedenkrollen van Nederland te plooijen en te verwringen; omdat ik weiger, met eene pen die ik ter goeder trouw aan de waarheid gewijd heb, den leugen ten dienste te staan. Ik ben ongezind, waar men om der Godsdienst wille onverzoenlijk geweest is, enkel op den twist over stoffelijke belangen te wijzen: ik verlang niet uit eergierigheid en baatzucht alleen daden te verklaren, waarbij het geloof, in menig opzigt, drijfveer en levensbeginsel geweest is. Deze weigering is niet op voorringenomenheid van eigen sympathieën gegrond. Om de verdiensten van het Huis van ORANJE *of van een* OLDENBARNEVELD *en* DE WITT *te erkennen, behoeft men niet onder de Oranjegezinden of Patriotten te worden geteld. Evenzoo, om het Christelijk of ook om het Revolutionair element, waar het de Historie bezield heeft, te doen aanschouwen, is het niet noodig dat men Christen of Jakobijn, het is genoeg dat men, met het karakter der tijden niet onbekend, aan waarheidsliefde en eerlijkheid getrouw zij.*

Laat ons voor de gevolgen dezer pligtbetrachting niet bevreesd zijn. De bekendmaking van al wat, in daad en ook in bedoeling, gebeurd is, ziedaar de voorwaarde om uit de ervaring der menschheid wezenlijk nut te kunnen trekken.

Menigeen zou, gelijk eene Godsdienst, evenzoo eene Geschiedenis voor niemand aanstootelijk verlangen; vergeten wij niet dat, in deze wereld van dwaling en bederf, met het ophouden der ergernis, de heilzame kracht, beide van Godsdienst en Historie, te loor gaat. Geen terugdeinzen voor de waarheid, omdat zij in den prikkel haar kenmerk en tevens haar vermogen ter opwekking en ter genezing behoudt. — Misschien bevreemdt het dat ik niet, gelijk eerst mijn voornemen was, den arbeid bij het jaar 1813 *gestaakt heb. Ik zou, in meer dan één opzigt, gewenscht hebben mij van verdere beschouwing te ontslaan. Doch, bij nader indenken, heb ik gemeend dat de weglating van een tijdvak bij uitnemendheid gewigtig, weinig met de behartiging van het doel dat ik mij voorgesteld heb, overeenkomen zou. Immers wordt in den spiegel der Historie de gelijkenis niet erkend, zoolang het verband der tegenwoordige omstandigheden met de vroegere gebeurtenissen miskend wordt; en de weerzin tegen beginselen voor wier verderfelijke uitwerkselen men siddert, baat niet, ten ware men in eigen dwalingen de gewijzigde voortzetting derzelfde begrippen en de even gevaarlijke kiem van soortgelijke jammeren ontdekt. Ook heeft in de laatste tijden de geweldige stroom der omwentelingen toestanden en feiten, waarvan men getuige en deelgenoot was, met zooveel spoed achterwaarts gedrongen dat het, meer welligt dan in vroeger eeuw, mogelijk wordt bij de aanschouwelijkheid der kennis van den tijdgenoot de kalmte van het oordeel der nakomelingschap te voegen. Desniettemin, terwijl ik de grenzen door te ver gedreven angstvalligheid getrokken, te buiten gegaan ben, heb ik getracht op de perken door kieschheid voorgeschreven te letten. Ik heb mij, zooveel doenlijk, onthouden het oordeel over personen te strijken. Veel heb ik weggelaten; veel dat*

ik niet weglaten mogt, aangeroerd met die terughouding welke bescheidenheid, eerbied, en liefde gebood; enkel datgene onbewimpeld medegedeeld waardoòr in de kronkelingen der revolutionaire lijn de eenheid van haar rigting aan het licht gebragt werd. Ik heb gewenscht niets te verzwijgen wat nut stichten, niets te vermelden wat noodeloos ergeren zou.

Doch men voert mij welligt te gemoet dat ik in het geheele werk mijne gevoelens, bepaaldelijk in de Godsdienst, op den voorgrond gesteld heb. Voorzeker. Ik ben niet van oordeel dat verloochening of ontveinzing van beginsels een voorwaarde of een waarborg eener prijselijke en gewenschte onpartijdigheid is. Ik heb overal gesproken op den toon van Christen en Protestant. Ik heb, met blijkbare belangstelling, doen zien dat op de belijdenis van het Evangelie de opkomst en bloei, op de verzaking van het Evangelie, de ondergang van Nederland gevolgd is. Ik heb met ingenomenheid opgeteekend hoe de waarheid in CHRISTUS *zich ook op Nederlandschen bodem krachtig betoond heeft ter nederwerping van de sterkten, waarachter bijgeloof en ongeloof zich hadden verschanst, en hoe, trots moordzieke dweepzucht, in het bloed van martelaren en geloofshelden de grondslag gelegd is van een Republiek, klein in omvang en die straks voor elken vijand scheen te moeten zwichten, en die echter haar vlag op alle zeeën wapperen, haar gezag, wijd en zijd, in alle wereldstreken eerbiedigen deed, en de aanzienlijkste Mogendheden in rijkdom, in vermogen, in beslissenden invloed op het lot van Koningen en Volken, minstens geëvenaard heeft. Evenzoo heb ik niet met onverschilligheid vermeld het te voorschijn treden der aardsche wijsheid, toen de wijsheid, die van Boven is, veracht werd; de strekking eener verleidelijke leer, het betooverende van haar beloften,*

de doodelijkheid van haar vrucht, en de wijs waarop zij, langs wegen van rampspoed en lijden, ten laatste de bron van onmagt en nietsbeduidendheid voor den Staat, van verbastering voor de Kerk, en van ellende voor het beklagenswaardige Volk, slagtoffer der proefnemingen in Godsdienst en in Politiek, geweest is.

Zoo ik dacht voor de warmte mijner voordragt verontschuldiging te behoeven, ik zou die mogen ontleenen aan hetgeen thans in Staat en Kerk en maatschappelijken omgang gezien, en in de verdediging van allerlei stelsels of meeningen gehoord wordt. De eigenaardige strekking van een Staatsregt aan de revolutie-begrippen ontleend, is reeds, voor zoo ver de Godsdienst het raderwerk van menschelijke inrigtingen belemmert, in tegenwerking van Evangelie en geloofsleven, genoeg openbaar; eene Schriftgeleerdheid, welke de woorden Gods op de schaal van haar vernuft te ligt schijnt bevonden te hebben, spreidt haar verloochening van onzen grooten God en Zaligmaker en van Zijne zoenverdiensten met genoeg aanmatiging ten toon; de Kerk van Rome maakt van de verdeeldheden der Protestanten en van de miskenning der zuivere Bijbelwaarheid ijverig genoeg tot herstel van Middeneeuwsche afgoderijen gebruik; eene valschelijk dusgenaamde Wetenschap, die zich verbeeldt op de baan der redenering de Godheid, ter voldoening aan de behoeften ook van hart en geweten, te zullen bereiken, heeft den aanval tegen de Openbaring met genoeg vermetelheid begonnen; de achteruitgang en het bederf waarover men, bij de meeste verscheidenheid van denkwijs, met volkomen eenstemmigheid zich beklaagt, doen naar redmiddelen met genoeg bekommernis uitzien, om aan een iegelijk voor wien

de kracht van het zwaard des Geestes niet onbekend is, met dubbele levendigheid zijne verpligting te doen beseffen van, in de wapenrusting Gods, deel te nemen aan den strijd; van op elk gebied rekenschap te geven van zijn geloof; van getuigenis af te leggen met een aan dezen drang der omstandigheden evenredigen nadruk en ijver; van, tegen ieder soort van rebellie, de oppermagt der woorden en wetten Gods te laten gelden; van de banier omhoog te houden van Hem, aan Wien alle magt gegeven is in Hemel en op aarde, en aan het belijden of verloochenen van Wien Europa, en Nederland meer bijzonder, een reeks van zegeningen te danken of een reeks van jammeren te wijten gehad heeft.

Evenwel, deze regtvaardiging is overtollig; want tot hetgeen ik deed, was ik, om den aard zelven van mijn onderwerp, verpligt. Voorzeker het is mij, bij de bearbeiding ook van dit Werk, een onwaardeerbaar voorregt geweest, al is het met gestadige tekortkoming, met eenige vrijmoedigheid echter, verkondiger van hetgeen ook mijn eenige troost beide in leven en in sterven is, te mogen zijn. Daarom ook, daarom bovenal dank ik Hem die mij vergund heeft den eindpaal, welke, bij de verwachte en onverwachte bezwaren van den langdurigen togt, mij bijkans onbereikbaar toescheen, te bereiken, en uit dit oogpunt bovenal bid ik om dien zegen, zonder welken, ook in de wetenschap, omdat de Heer niet bouwt, de arbeider vruchteloos gebouwd heeft. Maar hetgeen mij als Christen betaamt, zou ik, als beoefenaar der Historie, gehouden zijn geweest te verrigten. Ik heb de Geschiedenis niet tot voorspraak mijner zienswijze in de Godsdienst misbruikt. Ik heb mij niet van licht en schaduw met ongeoorloofd overleg en eenzijdige voorkeur bediend. —

Ik heb geen gezochte eenheid en gedwongen verband in de gebeurtenissen gelegd. Maar ik heb evenmin gemeend, bij het eenvoudig opteekenen van hetgeen, naar mij voorkwam, ten aanzien van de ontwikkeling der feiten en van de aaneenschakeling van oorzaken en gevolgen geschied was, in eene wetenschap, tot getuigenis geven aan de gansche waarheid geroepen, de hoogste waarheid ter zijde te mogen stellen. — Het is den kortzigtigen sterveling niet vergund, in ijdelen waan, de raadsbesluiten Gods voor uit te loopen en den sluijer op te heffen dien Hij over de geheimenissen van het wereldbestuur gelegd heeft; maar het is den geloovigen en ootmoedigen Christen *even min vergund het oog te sluiten voor de lichtstralen waarin, bij de wonderen der Historie, de glans Zijner volmaaktheden schittert. Dat de liefde en de regtvaardigheid Gods zich aan de Natiën in de wegen zijner Voorzienigheid niet onbetuigd liet; dat de lotgevallen van het Vaderland de kracht der toezegging, „Die Mij eeren zal Ik eeren," hebben getoond en bevestigd, ook deze waarheden behooren uit den kring der gebeurde zaken, waarin zij bij uitnemendheid voegen, niet te worden geweerd: het zijn de doorloopende feiten, het merg en gebeente waardoor het gestel zamenhang en vastheid verkrijgt; de levensgeesten door wier adem het doode ligchaam der Historie bezield wordt. Over deze waarheden en haar middenpunt,* Christus, *is het dat, van den beginne der tijden tot op den huidigen dag, telkens onder veelsoortigen vorm, verdeeldheid en strijd is. Verflaauwen wij niet, omdat haar handhaving tegenkanting ontmoet. Het getuigen, niet het overtuigen, is de pligt waarvan de verantwoordelijkheid ons opgelegd is. Met het oog opwaarts valt dit getuigenis geven ligt. Te midden der beroeringen van menschelijke wijsheid*

en menschelijke driften steunen wij op Hem, door Wien, volgens het Profetisch woord, dat zeer vast is, de ontwikkeling van het lot der wereld naar dien geduchten en heerlijken afloop geleid wordt, wanneer de Heer zelf de banier oprigten en den overmoed, ten hoogsten top gestegen, te niet zal doen met den adem Zijns monds. Ook dat is Historie; de kern en de slotsom der Historie; de Geschiedenis der toekomst en der eeuwigheid; haar kenbron ligt in Gods Woord, haar zekerheid in Gods trouw, haar heerlijkheid in Gods liefde, haar aanschouwelijk betoog in de blijde of rampzalige ervaring aan de overzijde van het graf.

Met een cijfer zijn de aanhalingen geteekend:

1 J. BOSSCHA, (*Neêrlands heldendaden te Land.*)
2 DE JONGE.
3 KLUIT.
4 BILDERDIJK.
5 NIJHOFF.
6 BOR.
7 VAN METEREN.
8 BRANDT.
9 WAGENAAR.
10 VAN REIJD.
11 TRIGLAND.
12 VAN AITZEMA.
13 WILLEM I.
14 *Graaf* JOHAN VAN NASSAU.
15 OLDENBARNEVELD.
16 JEANNIN.
17 A. VAN DER CAPELLEN.
18 VAN SLINGELANDT.
19 UYTENBOGAERT.
20 CARLETON.
21 Public Gebed.
22 Politieke Gronden van Holland en West-Friesland.
23 D'ESTRADES, (*Lettres*).
24 Brieven van DE WITT.
25 TEMPLE.
26 MIGNET, (*Négotiations relatives à la succession d'Espagne*).
27 MEIJER, (*Institutions judiciaires*).
28 VALKENIER, (*Verward Europa*).
29 D'AVAUX, (*Négotiations*).
30 DALRYMPLE, (*Memoirs of Great Britain and Ireland*).
31 BURNET, (*Mémoires*).
32 HALLAM, (*Constitutional History of England*).
33 YPEY en DERMOUT, (*Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk*).
34 COSTERUS, (*Neêrlands vloek en zegen*).
35 WITSIUS, (*Boet-predicatiën*).
36 VAN KAMPEN.
37 DE LAMBERTY, (*Mémoires pour servir à l'histoire du 18me siècle*).
38 COXE, (*Memoirs of Marlborough*)
39 DE TORCY, (*Mémoires*).
40 *Lord* MAHON, (*History of England from the peace of Utrecht to the peace of Aix la Chapelle*).
41 COXE, (*Memoirs of sir Robert Walpole*).
42 COXE, (*Memoirs of Horatio Lord Walpole*).
43 *Lord* CHESTERFIELD, (*Lettres*).
44 ONNO ZWIER VAN HAREN.
45 COXE, (*Memoirs of the Kings of Spain*).
46 COXE, (*History of the House of Austria*).
47 STUART, (*Vaderlandsche Historie*).
48 SCHLÖZER, (*Herzog zu Braunschweig*).
49 RENDORP, (*Memoriën over den Engelschen oorlog.*
50 BOUWENS, (*Verslag aan mijne Committenten*).
51 VAN DE SPIEGEL.
52 VAN DER AA, (*Geschiedenis van Willem V*).
53 HARRIS, (*Introduction to the History of the Dutch Republick*).
54 Vervolg op WAGENAAR.
55 VON GENTZ.
56 LOUIS NAPOLEON, (*Documents historiques*).
57 ROËLL, (*Vervolg van het gebeurde in Holland, in* 1809 *en* 1810).
58 KEMPER.
59 G. K. VAN HOGENDORP.
60 C. F. VAN MAANEN.
61 H. BOSSCHA, (*Nederlands Verlossing*).
62 SCHOTEL. (*Kerkelijk Dordrecht*).
63 W. BENTINCK, (*Zie Bl.* 521).
64 W. DE CLERCQ.
65 HEEREN, (*Handbuch des Europäischen Staatensystems*).
66 Aan het Volk van Nederland.
67 Gedrag der Stadhoudersgezinden verdedigd.
68 De Post van den Nederrhijn.
69 Nederlandsche Jaarboeken.
70 WILLEM V.
71 VAN ALPHEN.
72 BURKE.
73 ALISON, (*History of the French Revolution*).
74 Mémoires tirés des papiers d'un homme d'état).
75 PITT.

76 Berliner Politisches Wochenblatt.
77 FEVÉE.
78 ANCILLON.
79 VAN DER PALM.
80 SCHIMMELPENNINCK.
81 P. VREEDE.
82 VAN DEN BOSCH.
83 D. F. VAN ALPHEN, (*Over de geldleening ten behoeve der Oost-Indische Bezittingen*).
84 J. VALCKENAER.
85 LOMBARD DE LANGRES, (Gezant der Franschen bij de Bataafsche Republiek).
86 GUIZOT.
87 MACKINTOSH.
88 *Koning* WILLEM I.
89 VERSTOLK VAN SOELEN.

† Ter bekorting heb ik mij somtijds veroorloofd, woorden weg te laten, voor het doel der aanhaling overtollig. — Uit de Voorrede kan blijken, waarom ik van het voornemen om een soort van kritisch overzigt dezer bronnen te geven, afgezien heb. Over verscheidene heb ik mijn oordeel elders opengelegd; bijv.: *Archives de la Maison d'Orange-Nassau.* T. I. (2e édition), p. 29*—43*.

Door *, zijn Schrijvers aangeduid, min bekend of op wie ik mij slechts eene enkele maal heb beroepen;
**, opschriften van Gedenkpenningen;
***, Zinspreuken: voor deze laatsten is echter, bij vergissing, somwijlen (zoo als bijv. op bl. 129) slechts één * geplaatst.

INHOUD.

INLEIDING.

1. De GESCHIEDENIS, die geen voorwerp van ijdele nieuwsgierigheid mag zijn, is nuttig; niet slechts dewijl zij in de ervaring der voorgeslachten een treffend onderrigt geeft, maar vooral ook omdat ze, bij het licht hetwelk de Bijbel voor Christenen verspreidt, Gods almagt, wijsheid, regtvaardigheid, en genade in de lotgevallen van een zondig menschdom openbaart.

Ook op het pad der historie, zij »Gods Woord een lamp voor onzen »voet:» *Ps.* 119, v. 104. Zonder de H. Schrift blijft de wereldgeschiedenis een raadsel; daarentegen, door het geloof, weten wij haar inhoud en doel; de vervulling der Paradijs-belofte (*Gen.* 3, v. 15), de zegepraal van den Messias over dengenen die van den beginne een menschenmoorder was. — CHRISTUS *is gekomen* om zijne ziel te stellen tot een rantsoen voor velen; Hij *zal wederkomen* om te oordeelen de levenden en de dooden. Aan de voorbereiding en vervulling dezer twee hoofdgebeurtenissen; aan de vorming, handhaving, en verheerlijking der Gemeente, die de Zone Gods gekocht heeft met zijn eigen bloed, zijn de lotgevallen van personen en Natiën, door alle geslachten en eeuwen, ondergeschikt. Het *getuigenis van* CHRISTUS is de geest der wereld-historie, zoowel als der Profetie.

2. De HISTORIE VAN HET VADERLAND is het verhaal van de wording, de ontwikkeling, en het leven van het Nederlandsche VOLK, hetwelk, door afkomst, taal, Godsdienst, en zeden, een eigen aanzijn en karakter bezit. Zij is de Geschiedenis van de REPUBLIEK DER VEREENIGDE NEDERLANDEN, waarin zich dit volksleven op de luisterrijkste wijs heeft geopenbaard.

Vaderland — het Land, waar onze Vaderen, óf van oudsher gewoond, óf later, als in een gewenschte verblijfplaats, zich hebben gevestigd.

De NEDERLANDEN; om hunne ligging (*Lage Landen*) aldus genoemd. — De VEREENIGDE-NEDERLANDEN (die ook, naar het hoofdgewest, den naam van HOLLAND dragen) zijn *Gelderland*, *Holland*, *Zeeland*, *Utrecht*, *Friesland*, *Overijssel*, *Groningen*; waarbij het Landschap *Drenthe* en de *Generaliteits-landen*, (thans *Noord-Braband* en *Limburg*) moeten worden gevoegd. — Deze Gewesten, die, zoo niet bij uitsluiting, althans bij uitnemendheid, ons Vaderland zijn, hadden steeds (vóór en ook na hun vereeniging) op het meer Zuidelijk Nederland, ook BELGIË geheeten, velerlei betrekking. — In *België* onderscheidt men de *Waalsche* Gewesten, namelijk *Henegouwen*, *Namen*, en *Luik*, alwaar eene verbastering van het Fransch de Volkstaal is geworden, en de *Duitsche* Landen; te weten *Braband*, *Vlaanderen*, *Antwerpen* en *Luxemburg*, de drie eerste vooral, door spraak en stamgenootschap, aan de Noordelijke Nederlanden verwant.

De Nederlandsche NATIE. — Wat is eene Natie? het is een stam, of Geslacht hetwelk door vermenigvuldiging, en na ook vreemden opgenomen en met zich vereenzelvigd te hebben, met behoud zijner eigenaardige trekken, allengs tot een Volk aangegroeid is. — Haar *afkomst?* Duitsch, Germaansch. — Haar *taal?* het Nederduitsch of Hollandsch; geen bedorven dialect, maar echt Duitsch; een tak van den Teutoonschen stam die zich, in onderscheidene tongvallen, over Engeland, Zweden, Denemarken, en geheel Duitschland uitgebreid heeft; een tak zuiver bewaard en eigenaardig ontwikkeld. — Haar *Godsdienst?* het ware Christendom; tegenover de afgoderij der Heidenen en het wangeloof van Mahomet; later insgelijks tegen de bijgeloovigheden waardoor de Roomsche Kerk van de belijdenis waarop ook zij eenmaal gevestigd werd, afgeweken is.

3. De Geschiedenis van Nederland is boven die van de meeste, zelfs Christelijke, Volken gewigtig. Voor den Nederlander, omdat het zijn Vaderland is. Doch voor anderen insgelijks. De HEER heeft, in dit kleine en onaanzienlijke Land aan de golven ontwoekerd, groote dingen gedaan: voornamelijk nadat het tijdens de Hervorming, door de handhaving van het zuiver Evangelie, uitermate bevoorregt, als zelfstandige Mogendheid, onder de Natiën der aarde, tot een toonbeeld Zijner genade werd gesteld.

Meer bijzonder van deze landen kan worden gezegd: «God heeft ze gegrond op de zeeën en gevestigd op de rivieren:» *Ps.* 24, v. 1. — In 1170 werd de *Zuiderzee* gevormd; in 1277, de *Dollaert* (dus genoemd om de dolheid zijner golven); in 1421, de *Biesbosch*, waarbij 72 dorpen en vele duizende menschen zijn vergaan. — Daarentegen *bedijkingen* en *droogmakerijen;* als de *Purmer*, de *Beemster*, de *Wormer:* alleen in de Provincie Holland zijn van 1366 — 1645, meer dan 86000 morgen aldus gewonnen.

Bij den zegen van het Evangelie heeft God aardsche zegeningen

gevoegd. Dit geringe Land is, door welvaart, rijkdom, magt, en invloed, naast en boven de grootste Mogendheden, verhoogd. — God heeft het gedaan: »Onzer vaderen arm heeft hun geen heil »gegeven; maar Uw regterhand, en Uw arm, en het licht Uwes »aangezichts.» *Ps.* 44, v. 4. — Hij verheerlijkt zich »in het zwakke »en het verachte der wereld, opdat geen vleesch zou roemen voor »Hem: 1 *Cor.* 1, v. 27 en 28. — De geschiedenis van het Gemeenebest is de bevestiging der belofte: »Zoekt eerst het Koningrijk »Gods en Zijne geregtigheid, en alle dingen zullen U toegeworpen »worden:» *Matth.* 6, v. 33. »Welgelukzalig het Volk wiens God »de Heer is:» *Ps.* 33, v. 12. — Dankbaarheid past hier, in plaats van zelfverheffing; want ook aan de Volken wordt gezegd: »Wie »onderscheidt u? en wat hebt gij dat gij niet hebt ontvangen? en »zoo gij 't ook ontvangen hebt, wat roemt gij als of gij 't niet ont»vangen hadt?» 1 *Cor.* 4, v. 7. »Zijt niet hooggevoelende, maar »vreest.» *Rom.* 11, v. 20.

4. Het begin der voor ons meest belangrijke geschiedenis van de Nederlanden wordt aangewezen door deze wording van een eigen onafhankelijken Staat. — Evenwel is herinnering uit de vroegere tijden onmisbaar om hetgeen later plaats gehad heeft wel te verstaan. Daarom zal de zeer korte opgaaf der hoofdgebeurtenissen tot aan de Hervorming, als ware 't, een Voorberigt moeten zijn van hetgeen wij inzonderheid bedoelen; namelijk de eenigzins uitvoeriger Schets der Geschiedenis van het VEREENIGD-NEDERLAND, gelijk het, door den drang der omstandigheden onder de leiding van den HEER der Gemeente, zamengevoegd werd *om de vrije belijdenis van het zaligmakend Evangelie te beschermen tegen onderdrukking en geweld.* Een overzigt van het revolutionaire tijdvak dat op den ondergang van het Gemeenebest gevolgd is, zal onzen arbeid besluiten.

EERSTE GEDEELTE.

GESCHIEDENIS DER NEDERLANDEN VÓÓR HET GEMEENEBEST.

5. Deze opteekening van hetgeen in de Nederlanden aan de vorming der Republiek voorafgegaan is, kan in twee hoofdtijdperken worden gesplitst. Het eerste, welks begin in het duistere ligt, eindigt met de tiende eeuw onzer jaartelling, toen er eenige orde en een soort van geregeld bestuur daargesteld werd. Het tweede bevat de Regering der Graven en Hertogen, en heeft omtrent zes eeuwen geduurd.

De aanwijzing der voornaamste gebeurtenissen moet zich hier uitstrekken ook tot de zuidelijke Gewesten; niet slechts omdat de Nederlanden, door gelijksoortigheid van oorsprong en lotgevallen, en somtijds bovendien door onderwerping aan hetzelfde gezag, in onderlinge betrekking hebben gestaan, maar ook dewijl in het *Vereenigd* Nederland de kracht en het leven van het *gansche* Nederland overgebragt werd.

EERSTE TIJDPERK.

DE VROEGSTE TIJDEN, TOT OP HET GRAFELIJK BEWIND.

6. Van dien alouden tijd is, door gebrek aan berigten en onzekerheid der overlevering, weinig bekend. Dit evenwel:

A. Omstreeks het begin onzer jaartelling is Nederland gedeeltelijk door de *Batavieren* bewoond geweest.

B. Daarna is het achtereenvolgens door *menigvuldige volksstam-*

men overstroomd, die meestendeels wederom verder afgezakt zijn.
C. Het *Evangelie* is er reeds vroeg verkondigd geworden.
D. In de laatste eeuwen heeft het gestaan onder het gezag of den invloed van de *Frankische* en *Duitsche Keizers.*

A. DE BATAVIEREN.

7. De BATAVIEREN waren een uit Duitschland verdreven Volksstam. Woeste *afgodendienaars*, kenden zij geen hooger geluk of roem dan het oorlogvoeren; eerst tegen de *Romeinen*, tot behoud van onafhankelijkheid; daarna, ten behoeve dezer trotsche meesters, ter bevestiging van hun onregtmatige en wreede heerschappij.

Eiland der Batavieren; hun woonplaats, in den omtrek der Betuwe. — Zij waren hetgeen Heidenen zijn; en dus »zonder Christus, »geen hoop hebbende en zonder God in de wereld," (*Ef.* 2, vs. 12); woest, twistgierig, verslaafd aan drank en dobbelspel. De menschen-offers, in tijden van gevaar, ter verzoening eener vertoornde Godheid, waren hun niet onbekend.

De ROMEINEN hier te lande verbeteren den moerassigen, met ondoordringbare bosschen overdekten, grond: zij werpen dijken op, maken vaarten, leggen wegen aan, bouwen kasteelen en burgten, waarvan de overblijfselen zeer lang hebben bestaan: bijv. de *Drusus-gracht*, *Arentsburg* bij Voorburg, het *Huis te Britten* bij Katwijk. Ook de Kerk te *Oegstgeest* is waarschijnlijk op den grondslag van een Romeinschen burgt gebouwd. — Voor deze weldaden eischten de overwinnaars dienstbetoon in bijna onophoudelijken krijg. De Batavieren streden moedig in de lijfwacht der Romeinsche Keizers; doch bij dezen eisch voegde zich menigerlei verdrukking. Deze werd oorzaak van een magtigen Volksopstand, onder aanvoering van *Claudius Civilis*, spoedig evenwel geëindigd door een den Batavieren voordeelig verdrag.

B. DE VOLKSVERHUIZING.

8. In de vijfde eeuw, en reeds vroeger, werden de oordeelen des HEEREN voltrokken tegen de Romeinsche wereldheerschappij. Aan alle zijden werd het gebied der Romeinen door uit het Noorden opgedaagde Volksstammen, als uitvoerders der gerigten Gods, bedreigd, aangetast, ingenomen, overheerd. Dit was het lot ook der Nederlanden en zelfs de naam der Batavieren ging in den naam der FRANKEN en der FRIEZEN te niet.

Het ontbrak den Romeinen niet aan beleid, moed en volharding; de gansche toen bekende wereld was door hen ten onder gebragt; eigenaardig had de Profeet de heerschappij dezer geweldenaars aangeduid als een Rijk van *ijzer*, hetgeen alles vermaalt en vergruist: *Daniël* 2, vs. 40. Doch hunne schitterende krijgsmanshoedanigheden waren met velerlei ondeugden gepaard; onverzadelijk was hunne begeerte naar roem, magt, geld en zingenot; het was een onbarmhartig en diep bedorven volk: »zich uitge»vende voor wijze, waren zij dwaas geworden, vervuld zijnde met »alle ongeregtigheid," *Rom.* 1, vs. 22 en 29: zij hadden Christus in zijne discipelen, gedurende bijna drie eeuwen, op de vreesselijkste wijze vervolgd: vele duizenden waren, te Rome of op Romeinsch grondgebied, onthoofd, verbrand, gekruist, tot schouwspel en tijdverdrijf, door de wilde beesten, verscheurd. — De Goddelijke vergelding bleef niet achter. »Het is de Heere God »die haar oordeelt, en God is harer ongeregtigheden gedachtig »geworden." *Openb.* 18, vs. 8 en 5. — De Romeinen hadden de Profetiën tegen Jeruzalem vervuld; nu zouden zij, op hunne beurt, worden gestraft.

Tallooze scharen, uit het barre Noorden, stroomden naar de vruchtbare Zuiderstreken af. Ook thans gold de voorspelling: »God »zal eene banier opwerpen onder de Heidenen van verre; en Hij »zal ze roepen van het einde der aarde, en ziet, haastelijk, snellijk »zullen zij aankomen," *Jes.* 5, vs. 26. Het Rijk viel uit één; de oppermagtige stad wier bevel over de gansche aarde uitgegaan was, werd meer dan eens geplunderd en verwoest. Hier te lande kwamen, behalve de *Friezen* en *Franken*, velerlei andere volksstammen; zooals bijv. de *Saxen*, *Katten*, *Warnen*; van waar misschien Sassenheim, Katwijk, Warmond. Waarschijnlijk reeds vroeger de *Hunnen*; nog heden ten dage ziet men in Drenthe en Groningerland de *Hunnebedden*. — De stam der Batavieren werd spoedig onder die allen vernietigd of vermengd.

C. DE EVANGELIE-PREDIKING.

9. Christelijke Zendelingen kwamen hier reeds in de achtste eeuw: sommigen althans, «mannen vol des geloofs en des »Heiligen Geestes, en die hunne zielen overgegeven hadden »voor den naam van onzen HEER JEZUS CHRISTUS.» — *Willebrord* en *Bonifacius* zijn, door ijver en zelfopoffering, bekend. — Zoo ging in de Nederlanden het licht op voor het volk dat in duisternis wandelde en hetgeen woonde in een land der schaduwe des doods.

»Predikt het Evangelie allen creaturen," had de HEER gezegd,

»dezelve doopende en hen leerende onderhouden al wat Ik u gebo-»den heb," *Matth.* 28, vs. 19 en 20. De Apostelen en die door hun woord geloofden, »uitgegaan zijnde predikten overal en de HEER »wrocht mede," door den H. Geest »en bevestigde het woord door »teekenen die daarop volgden:" *Marc.* 15, vs. 16 en 20. — Het Evangelie, ondanks den meest geweldigen tegenstand, had op de Romeinen en op de overwinnaars der Romeinen de zege behaald. De Barbaren riepen den naam van CHRISTUS aan; en trachtten, na zich in Gallië en Duitschland gevestigd te hebben, de kennis der waarheid te brengen ook buiten de grenzen van hun gebied.

In de eerste helft der zevende eeuw werd door Dagobert, opperheer der Fransche Monarchie, eene kerk of kapel te Utrecht gebouwd. Later kwamen Willebrord en Bonifacius uit Engeland herwaarts. De eerste (657—739) predikt in Zeeland, te Utrecht en elders; en sticht onder andere een kerk te Heilo in Noord-Holland. — Bonifacius (680—755) werd, om zijn rusteloozen arbeid aan de overzijde van den Rijn, de Apostel der Duitschen genoemd. De aard van zijn geloof en prediking is uit zijne brieven openbaar. »Bidt »voor mij," schrijft hij, »opdat Hij die, hoog gezeten op het lage »nederziet, mij de zonde vergeve, en aldus mijn mond geopend »worde om met vreugde het heerlijk Evangelie van Christus bekend »te maken." — »Ondersteunt mij met uwe gebeden; noch hij die »plant is iets, noch hij die nat maakt, maar God die den wasdom »geeft." — »Wendt U tot het Lam Gods, hetwelk de zonden der »wereld heeft gedragen, opdat de harten der Heidenen door Hem »mogen worden verlicht." — »Mijne dierbaarsten," dus sprak hij de bekeerlingen aan, »zoo gij bekend hebt welke groote genade »ons bewezen is door het lijden van Gods eeniggeborenen Zoon, »volgt met te meer ijver Zijne voorschriften op; om niet door on-»gehoorzaamheid aan Zijne geboden, ondankbaar voor zoo groot een »weldaad te zijn." — De zendelingen, in dien tijd, bragten aan de onbeschaafde Volksstammen het letterschrift en rigtten scholen op; ten einde alzoo de Heidenen, van kindsbeen af, de H. Schriften zouden weten, waarin de eenige ware wijsheid opgesloten ligt. De Bijbel werd in de Volkstaal overgebragt; zoo vertaalde, bijv. *Beda*, een vroom en kundig Geestelijke, († 735) in Engeland het Evangelie van Johannes: en Bonifacius schreef: »rigt uwe gansche aan-»dacht op de H. Schrift; zoek hier de Goddelijke wijsheid, die »kostelijker is dan goud. Wat toch kan voor jeugd en grijsheid »meer gewenscht zijn dan de wetenschap der H. Schrift, welke onze »ziel, door alle stormen heen, zonder gevaar van schipbreuk, naar »de hemelsche vreugd der Engelen geleidt!" — En welke was de betrekking dezer Godvruchtige mannen op den Kerkvoogd van Rome (zie 11 [a]) en op het Vorstelijk gezag? Zij werden door den invloed van den Paus, wiens oppertoezigt zij erkenden, ondersteund; maar reeds toen waren te Rome vele misbruiken in zwang, en deze veroordeelden zij: Bonifacius zelf bragt de nadeelige strekking hiervan aan den Opper-Bisschop met ernst onder het oog: »de Heidenen

»meenen, wanneer zij iets van het slechte hetgeen wij verbieden, te »Rome zien doen, dat zulks door de Priesters toegelaten wordt; zij be»schuldigen ons, zij ergeren zich, en onze prediking, ons onderrigt, »wordt tegengewerkt." Wat het hulpbetoon der overheid betreft, de Christelijke Kerken werden, dit is zoo, tegen de aanvallen der Barbaren door de Frankische Vorsten beschermd; maar Bonifacius althans was geen voorstander van Evangelie-prediking door geweld. Hij werd, in de dienst des HEEREN, bij Dokkum door de Heidensche Friezen vermoord. »Kinderen!" riep hij tot degenen die hem vergezelden, »vecht niet: Gods woord verbiedt kwaad met kwaad te »vergelden: de dag is gekomen naar welken ik lang uitgezien heb; »hoopt op God; Hij zal uwe zielen redden." — Een zijner meest ijverige leerlingen was *Gregorius*, Abt van een klooster te Utrecht.

10. Het Evangelie, terwijl het alleen wijs kan maken tot zaligheid, heeft ook de beloften des tegenwoordigen levens. De prediking van boete en bekeering had een weldadigen invloed op zamenleving en maatschappij. Door geloof en liefde werd, in den nog woesten akker, het eerste zaad van beschaving, vrijheid, en volksgeluk gelegd.

Zonder dit *licht* der wereld, wat zou er van de Noordsche Barbaren, zonder dit *zout* der aarde, wat zou er van de Romeinsche wereld zijn geworden en van haar gruwzaam zedenbederf! — Regtstreeks of zijdelings, als gevolg der verkondiging van het Evangelie, verkreeg men ook hier, in plaats van een zwervend leven, vaste woningen, dikwerf in de nabijheid eener Kerk; regelmatige ontginning der landerijen, onder voorgang en opzigt der Geestelijkheid; de slavernij en het lijfeigenschap werden vernietigd of aanmerkelijk verzacht; de bloeddorst en wraakgierigheid, bijv. in het afschaffen of regelen van den tweekamp en soortgelijke overblijfsels van vroegere ruwheid, tegengewerkt; de vrouwen als mede-erfgenamen des eeuwigen levens behandeld; de verstrooide Landzaten in Steden zamengebragt.

D. HET FRANKISCHE OF DUITSCHE RIJK.

11. De Nederlanden stonden doorgaans en grootendeels, wel niet onder het regelmatig bestuur, maar toch onder het gezag of den invloed der *Frankische* en *Duitsche Vorsten*. Na de krachtige regering van Keizer *Karel den Grooten*, werden zij door gedurige invallen der NOORMANNEN en DEENEN verontrust en geteisterd. Aanzienlijke *Edelen*, met uitgestrekte grondbezittingen begiftigd, werden door de Keizers met de verdediging der Landen belast; aldus is de Regering der GRAVEN en HERTOGEN ontstaan.

In 800, wederoprigting van het Westersch-Keizerrijk. Karel de Groote tot *Keizer* gekroond, door den *Bisschop van Rome*, die, met een soort van *Kerkelijke Staat* in Italië begiftigd, en door een zamenloop van omstandigheden begunstigd, zich een groot gezag over de Christenheid aangematigd had. Karel bezocht de Nederlanden dikwijls; hield somtijds te Nijmegen zijn verblijf; uitstekend was hij door Godsvrucht, heldenmoed, wijsheid, vastheid van karakter, ijver om het Evangelie ook onder de Heidenen te brengen; waartoe hij welligt te veel het zwaard heeft gebruikt. Aan de Geestelijkheid schreef hij: »Erkentelijk voor de tallooze weldaden aan ons »en aan onze onderdanen bewezen door de genade van Christus on»zen Koning, die ook de Koning onzer Volkeren is; overtuigd dat »wij Hem zonder ophouden niet slechts met onze woorden danken, »maar op nog waardiger wijs verheerlijken moeten door de beoefe»ning van de deugden en goede werken die Hij ons voorschrijft; »verlangend dat Hij ons steeds houde onder Zijne bescherming, ons, »ons Volk, onze Staten; zoo is het dat wij U uitnoodigen alle »Uwe zorgen aan te wenden om het Volk Gods te brengen in de »weide die voor hetzelve bestemd is, en om leeraars en voorbeelden »van pligtbetrachting te zijn." Ook waren Gods geboden de grondslag zijner wetten.

In de negende eeuw verschijnen de NOORMANNEN en DEENEN, herwaarts gelokt door wraakzucht over de ondersteuning aan Vorsten die zij verdreven hadden (*Heriold* en zijne broeders), door den opvolger van Keizer Karel verleend. »Deze zeeschuimers ver»vulden met geheele zwermen den Oceaan, roofden en blaakten op »de kusten, voeren de rivieren op, plunderden dorpen en steden, »en trokken weder af, wanneer hunne roofzucht geen voedsel meer »vond [1]". Afgeslagen kwamen zij in verdubbelde menigte terug: in 889 vertoonde zich eene vloot met 100,000 Noormannen voor de Maas. Wijk bij Duurstede (het verblijf hetwelk de Keizer aan de Deensche Vorsten toegewezen had) werd herhaaldelijk verbrand. — Ook deze rooftogten hebben de uitbreiding van het Evangelie bevorderd. In 853, toen de zendeling *Anscharius* in Zweden aanving Christus in 't openbaar te belijden, rees een grijsaard in de vergadering op en zeide: »hoort mij, Koning en Volk! Van dezen God is »het niet onbekend dat Hij helpt die op Hem vertrouwen, en menig»een onder ons heeft het op zee en in andere gevaren erkend. »Sommigen hebben zich, om deze leer, naar Dorstadt (*Duurstede*) »begeven; doch waarom verreweg gezocht wat ons hier aangeboden »wordt?"

———o-o———

TWEEDE TIJDPERK.

REGERING DER GRAVEN EN HERTOGEN.

12. Dit tijdperk van ruim 500 jaren, met welks aanvang een eenigzins geregeld maatschappelijk bestaan begint, bevat twee Afdeelingen, de eene tot aan *de vereeniging der meeste Nederlanden onder de Bourgondische Vorsten*, in 1428; de tweede en kortere, tot op *de Hervorming*, in 1517.

EERSTE AFDEELING.

VAN DE TIENDE EEUW TOT 1428.

A. DE NEDERLANDEN IN 'T ALGEMEEN.

13. De meeste der Nederlandsche Gewesten, hebben in de Middeleeuwen, zonder met elkander verbonden te zijn, eene GELIJKSOORTIGE, hoewel niet steeds gelijktijdige, ONTWIKKELING gehad. Zij hadden denzelfden oorsprong; namelijk uit het *Frankische Rijk*. Zij werden allen tot de kennis van het *Evangelie* gebragt. Het *Leenstelsel* oefende zijn invloed voor allen uit. Dezelfde bestanddeelen der maatschappij waren aanwezig; te weten het *Landsheerlijk gezag*, de *Geestelijkheid*, de *Adel*, en de *onvrije bevolking*. Deze elementen van Volk en Staat, werden, in aard en betrekking, door de opkomst der *Steden* en den invloed der *Stenden* of *Staten*, gewijzigd. Dit had plaats ten gevolge van dezelfde of van soortgelijke lotgevallen; waaronder vooral de *kruistogten*, de overige buitenlandsche *oorlogen*, en de *inwendige partijschappen* moeten worden geteld. De ziel van het Staatsleven was het *Vorstelijk gezag;* doch het werd op velerlei wijs *getemperd* of *beperkt*.

14. De Nederlanden hadden allen tot de uitgestrekte heer-

schappij van Karel den Grooten behoord. Bij de latere verdeeling dezer ontzagchelijke Monarchie werden zij, nagenoeg allen, onder het DUITSCHE KEIZERRIJK gebragt. De oppermagt van het Rijk werd steeds in de Nederlanden erkend; ofschoon het moeijelijk en somwijlen onmogelijk was haar te doen gelden, toen de Landsheer magtiger werd.

De Hertogen van *Neder-Lotharingen* (of Hertogen van *Braband*) werden, in naam althans, langen tijd, van 's Rijks wege, over de Graven en Heeren in de Nederlanden gesteld. De verlegenheid waarin de Keizers door de langdurige twisten met den Paus (van de 11de tot de 13de eeuw) geraakt zijn, heeft veel toegebragt ter ontzenuwing van 's Rijks oppergezag. — *Vlaanderen* was een leen van Frankrijk.

15. Bij de berekening der werking die het EVANGELIE gehad heeft, moet in het oog worden gehouden dat het allengskens door velerlei dwaalbegrippen werd verwrongen, en aldus, gedeeltelijk althans, van heilzamen invloed beroofd. De naam van Christen was algemeen; de Geestelijkheid werd begunstigd; Kerken en Kloosters overdekten het Land; maar het geloof in den eenigen Zaligmaker werd door vermenigvuldigde bijgeloovigheden vervangen; en, in plaats van de H. Schrift, werden, onder den titel van overleveringen en legenden, allerhande fabelen den Volke geleerd. Rome zelf, hetwelk als de hoofdzetel der Christenheid aangemerkt werd, gaf het voorbeeld, niet van heiligmaking, maar van zedenbederf, niet van ootmoed, maar van heerschzucht en geweld; ofschoon het aan geene vrijmoedige bestraffing dezer onchristelijke begrippen en handelingen ontbrak.

In de 10de en 11de eeuw zag men de afschuwelijkste booswichten gezeten op den Pauselijken Stoel; ook raakte de kerk geheel onder het keizerlijk gezag. Er kwam onder den vermaarden Paus *Hildebrand* (*Gregorius VII*) hervorming, wel is waar, doch zonder het rigtsnoer der H. Schrift. Om de tucht te herstellen, wilde men strenger onthouding dan Gods woord voorgeschreven had; en, om de Kerk uit hare dienstbaarheid te verheffen, eischte men voor haar de wereldheerschappij. — Het kloosterleven werd meer algemeen. Velerlei vereenigingen van Monnikken, oorspronkelijk gevormd met het doel om zich aan boete, overdenking, en nuttige werkzaamheid te wijden; doch welke spoedig afweken van die bestemming. — De heiligen en de beelden der heiligen werden vereerd. — De Godsdienst werd spoedig in uiterlijkheden gesteld.

Ook toen reeds waren er eerbiedwaardige mannen, die zich verzetten, *protesteerden*, tegen dit verloochenen van Christus verdiensten in de R. Kerk. Bijv. *Anselmus* (1033—1109), Aartsbisschop van Canterbury, die zijn eenigen troost vond in den verzoeningsdood van den waarachtigen God-mensch. — *Bernardus* (1090 — 1153), Abt van Clairvaux, »onder een krom en verdraaid geslacht »schijnende als een licht in de wereld, voorhoudende het Woord »des levens," zonder in zijn Godverheerlijkenden wandel eenige verdiensten te willen stellen. »Ach," zeide hij, »geheel de ver»dienste van den mensch is zijn geheele hoop op Dengenen te »vestigen, die den geheelen mensch zalig maakt." — »Ontrouwe »dienaars zijn het die zich iets laten voorstaan op hunne werken, »zij matigen zich den lof aan der genade die hun te beurt is ge»vallen; als of de muur zich op het voortbrengen van den zonnestraal »beroemde dien zij door het venster ontvangt." — »Waar is rust »en onbezorgdheid dan in de wonden van den Heiland? De wereld »dreigt, het ligchaam drukt, de duivel belaagt; ik val niet, dewijl »ik gevestigd ben op een onbewegelijke rots." Ook hij dus, gelijk elk geloovige, was »gebouwd op het fondament der Apostelen en »Profeten, waarvan Jezus Christus is de uiterste hoeksteen:" *Ef.* 2, vs. 20.

16. Het LEENSTELSEL, hetwelk ook in de Nederlanden een aldoordringenden invloed verkreeg, was gegrond op de uitgifte van landerijen in leen; dat is, doorgaans in erfelijk bezit, op voorwaarde van hulpbetoon in den krijg. De Souvereiniteit, in de Frankische Monarchie op grondbezit en krijgsbeheer gevestigd, door het krachtvol bestuur der Karolingers, tegen de aanmatigingen der Aristocratie gehandhaafd en gesterkt, ging desniettemin onder de opvolgers van Karel den Grooten, van lieverlede bijna te loor; en deze Vorsten, toen de betrekking van *onderdaan* hun geen voldoenden waarborg tegen de weêrspannigheid van magtige Ambtenaren en Edelen gaf, trachtten haar te ondersteunen of te vervangen door de betrekking van *leenman* of *vasal*. Dezelfde uitgifte van Leen-kwam weldra bij de onderscheidene rangen der vrije bevolking in gebruik; de leenman werd ook leenheer; en de geheele toestand der maatschappij werkte meê om dit nieuwe zamenstel van regten en pligten algemeen te doen worden. — Het heeft, in een tijd van regeringloosheid en verwarring, eenigermate zamenhang en eenheid bewaard, en de ontwikkeling bevorderd van krijgsmansdeugd en Riddergeest; maar het is tevens, uit den aard der zaak, de aanleiding geweest tot menigvuldig geweld;

tot steeds vermeerderende miskenning van der Vorsten wettig gezag; tot schroomelijke onderdrukking der onvrije bevolking, die dikwerf aan de wreedheid en schraapzucht van kleine dwingelanden, weêrloos, ten prooi gelaten werd.

Verderfelijk was, in het uitgeven in leen, de staatkunde der Frankische Vorsten; zij maakten van een gevaarlijk hulpmiddel gebruik. De ondergeschiktheid waarop zij, als Souverein, *regt* hadden, werd aldus *gekocht*. Te duur werd zij betaald; vooral daar zij kon worden opgezegd, tegen teruggaaf van het leen.

De leengoederen waren oorspronkelijk eigen, vrij, goed (*Domeinen, allodiaal* goed), genomen uit de vele bezittingen van den Vorst en onder zijne gunstelingen verdeeld. De leenman gaf weder, des verkiezende, het leen, als onderleen of *achterleen*, uit. — Later droegen ook vrije grondbezitters hun erf, om het als leen terug te ontvangen, aan Vorsten en Edelen op; ten einde, door eene magtelooze Overheid niet langer beschermd, ten minste een magtigen Leenheer te hebben. — Men kon, wegens verschillende goederen, met velen, ter zelfder tijd, in leenmansbetrekking staan: van hier menigvuldigheid, doorkruising, onzekerheid, en verwarring van verbindtenissen en regten.

De meeste Nederlanden zijn *erfelijke Leenen* geworden in de 9de en 10de eeuw: Vlaanderen, in 863; Namen in 900; Holland, in 922; Henegouwen, in 916; Luxemburg, in 963.

17. De LANDSHEER in de onderscheidene Nederlandsche Gewesten, onder welken titel ook, *Hertog*, *Graaf*, *Bisschop*, of *Heer*, had, behoudens het leenverband tot het Duitsche Rijk, het oppergebied. Bij hem was, onverdeeld, het hoogste en Souverein gezag in wetgeving, regtspleging, en bestuur. Hij maakte, naar goedvinden, vrede of krijg; gaf vrijheden en voorregten (*Privilegiën*), als gunst, of ook bij overeenkomst, tegen wederkeerig beding; had de vrije beschikking, niet slechts over de opbrengst van zijn eigen Landen, maar over tollen, cijnsen, en andere gelden, tot wier heffing in zijn gebied, hij, krachtens de Souvereiniteit, was geregtigd. Doch elke verdere bijdrage moest door vrije lieden vrijwillig, op verzoek of *bede*, worden verleend. Alleenheerscher, was de Vorst desniettemin tot eerbiediging van ieders regt en eigendom gehouden.

De Landsheeren werden genoemd: »geboren Landsheer, natuurlijke Heer, erfelijke Heer, Souvereine Prins en Vorst.” Aan hen behoorde ook de opbrengst van verbeurd verklaarde goederen, de boete

wegens eenig misdrijf, het regt van jagt en visscherij, hetgeen door aanwas en aanspoeling werd gewonnen, het eigendom van elken onbeheerden grond. — In al wat de regering betrof, hadden zij *raad* noodig, *toestemming* niet. — (Bij hulpbetoon waarop de Vorst regt had, komt *bede* ook voor in de beteekenis van *bevel*.)

18. De HERTOGEN en GRAVEN waren oorspronkelijk begunstigde ambtenaren des Keizers; onder verpligting om het land te besturen en de grenzen te beschermen, met hooge waardigheden bekleed; met het genot van keizerlijke inkomsten en kroonregten begiftigd; en wier bediening en vruchtgebruik, bij meerdere zelfstandigheid, erfelijk werd. — De BISSCHOPPEN waren dikwerf, door ruime schenkingen aan hun Stift, in het bezit van Vorstelijk gezag.

De Landsheer verhief zich boven de Edelen en vrijen, *a.* »door »nevens de erfelijkheid der grafelijke bediening, ook die der ove»rige koninklijke gunstbewijzen te verwerven, en die te zamen als »leengoederen in bezit te houden; *b.* door van lieverlede verschil»lende deelen der oppermagt en der koninklijke regten te winnen; »*c.* ten gevolge van het gezag en den invloed welke hem deze land»vorstelijke hoogheid, deze vermeerdering van magt en aanzien ver»schaften" [3].

Een Bisschop (even als andere leden der hooge R. Geestelijkheid) vereenigde, dikwerf op zonderlinge wijs, het wereldsch gezag met de Kerkelijke bediening. De geestelijke magt werd te baat genomen, waar de magt des Vorsten te kort schoot. En ook, omgekeerd, aarzelde hij vaak niet zich, als Vorst, van krijgsgeweld te bedienen, waar hij, door bedreiging of banvloek, als Kerkvoogd niet sterk genoeg was. Dikwerf nam hij persoonlijk deel aan het gevecht; en vergunde zich veeltijds geen ander wapen dan een knods of strijdkolf; te weten, uit naauwgezetheid, als of doodslag Christelijker dan bloedvergieten was.

19. De regtstreeksche of zijdelingsche invloed der GEESTELIJKHEID was zeer groot. Niet slechts omdat zij, door de milddadigheid der geloovigen, eigenares van aanzienlijke goederen en daarenboven, bij het gebrek aan algemeene beschaving, langen tijd, bijna uitsluitend, in het bezit van kennis en wetenschap was; maar, ook en vooral, omdat haar tusschenkomst, welke somtijds plaats had ter handhaving van billijkheid en regt, ondersteund werd door de oppermagt van het Pausselijk gezag.

De Bisschop van Rome, nadat hij over vele zijner mede-bisschoppen, eerst de meerderheid en daarna de heerschappij had verkregen, verhief zich later boven de Overheden en Vorsten. Wel gelukt was de poging hiertoe, onder den Karolingischen stam; doch zij werd, met nog gunstiger gevolg, in den strijd tegen de Duitsche Keizers, door Gregorius VII (1073—1085) en zijne opvolgers herhaald. De opperste kerkvoogd, zoo beweerde men, had het regt om over kroon en schepter te beschikken; de bevolking kon door hem ontslagen worden van trouw en eed; immers (zoo sprak de Paus zelf) »de geestelijke en de wereldlijke magt, zijn twee zwaarden; »beide in de magt der kerk; met dit onderscheid slechts dat het eene »*voor* haar en het andere bovendien *door* haar moet worden gebruikt." Dergelijke vorderingen werden, in een groot deel der Christenheid, als regtmatige eischen beschouwd. — Duizenden van Priesters en Monnikken stonden ten dienste van den Pausselijken stoel en, waar het noodig was, riep de Paus de Magtigen der aarde ter heirvaart tegen zijne vijanden op. — De Paus, in wien men een soort van Vorst der Kerk en Geestelijkheid zag, werd, door blinde onderwerping, weldra in de plaats der Godheid gesteld. — Hoe groot moest, bij de algemeenheid van dit wanbegrip, ook in de Nederlanden de invloed worden der Pausselijke hierarchie!

20. De EDELEN, door de gunst des Landheers bevoorregt onder de vrije bevolking, kwamen in nagenoeg dezelfde betrekking tot hem waarin vroeger de hooge Rijks-Adel tot den Keizer en het Rijk had gestaan. Doch sommigen dezer leenmannen en getrouwen werden, door grondeigendom, krijgsbedrijf, en verwantschap, sterk genoeg, niet slechts om in den oorlog (het bedrijf bij uitnemendheid van den Adel) gewigtige dienst te bewijzen, maar ook om te worden ontzien door den Lands- en Leenheer, wiens oppermagt tegenover hen somtijds zelfs geen overmagt was.

De vrijen waren, behoudens dienstvaardigheid in den krijg, zelf meester over hun persoon en goed. Zij verkregen den titel van *Edel*, door *bedieningen* en *waardigheden*, hetzij aan het Hof, hetzij elders, in de dienst van den Landsheer; en door de aanvaarding van hooge *Leengoederen* en *Ambachtsrechten*, waaruit daarna de *Hooge* en *Lage* en *Middelbare Heerlijkheden* zijn ontstaan. De Edelen verschenen op de Dagvaarten om bevelen te ontvangen of den Heer met goeden raad te dienen. — Zoo was het vroeger met den Rijks-Adel geweest. (Waren er die tot dezen Adel behoorden, eigenlijk standgenooten van den Graaf, ook zij plaatsten zich, door de verzwakking van het hoogere Rijksgezag gedrongen, onder zijn gebied, hadden behoefte aan zijne bescherming, en verlangden naar zijne gunst). — De

vrijen die geene Edelen werden, bleven in den staat van *vrij-* of *welgeborenschap.*

21. Buiten den Landsheer, de Geestelijken, en de Edelen of vrije Landbezitters, waren er, in den aanvang dezer tijden slechts SLAVEN of LIJFEIGENEN. Deze waren verpligt, in persoonlijke dienstbaarheid en onder velerlei vernedering en verdrukking, den grond te bebouwen. Het juk, vooral van den grootendeels hooghartigen Adel, moest voor de landzaten ondragelijk zijn.

Deze lieden werden gerekend te behooren bij den akker, den hof, (*hofhoorige* lieden); het eigendom des meesters te zijn (*eigen* lieden). Zij waren verpligt tot opbrengst van *schot* en *lot*, en tot vele slaafsche diensten (ook *hand-* en *span-*, en *wagendiensten* genoemd). De Geestelijkheid, vooral uit beginsel, de Vorsten, grootendeels uit eigenbelang, schijnen minder streng en onbarmhartig dan over 't algemeen de Adel, te zijn geweest.

22. De wensch der Vorsten om tegen den Adel, door nieuwe bondgenooten, overwigt te herwinnen, vereenigde zich met het verlangen der onvrije bevolking om eindelijk van vernederenden dwang en veelsoortige ellende ontheven te worden. De vrijlating van velen, dien ten gevolge, deed, door de uitgifte van grond tegen jaarlijksche rente, eene klasse van VRIJE LANDBEWONERS (een *boerenstand*) en, door de gewettigde vereeniging van vrij geworden eigen lieden, de STEDEN ontstaan.

Reeds een zachter soort van dienstbaarheid is het geven van *cijns* of *tijns*, in gereed geld, of in granen, vruchten, hoenderen, kleederen, wasch.

De opkomst der Steden werd vooral in de 12[de] en 13[de] eeuw algemeen. Ook in de Nederlanden oorspronkelijk uit onvrijen, door ze van hofhoorigheid te ontheffen; door schot- of cijnsschuldigen voor hunne *personen* en den *grond* waarop zij woonden, in volle vrijheid te stellen, door hun het *burger-* of *poorterregt* te verleenen. »Als iemand geworden is een burger (zoo leest men, bijv. in de Handvesten van Enkhuizen), »die en zal niet gehouden zijn iemands »*slaaf* te zijn." — De snelle vermenigvuldiging dezer Steden of Gemeenten (*corporatiën*) was het natuurlijk gevolg eener sints lang algemeen gevoelde behoefte. Het voorbeeld door de Vorsten in hunne Domeinen gegeven, werd door den Adel weldra uit noodzaak gevolgd.

23. De ontheffing van persoonlijke dienstbaarheid was in geenen deele ontheffing van het Landsheerlijk gezag. De Steden, aan wie de Vorst, gewoonlijk tegen geldelijke uitkeering, vrijheden en voorregten schonk, waren hem onderworpen, werden van zijnentwege en naar zijne verordeningen bestuurd. Later, toen het gehoorzamen, bij de magt om ongehoorzaam te zijn, moeijelijk viel, trachtten zij eene zelfstandigheid te verwerven die ze weldra buiten het bereik der Vorstelijke oppermagt zou hebben gesteld.

De Landsheer gaf aan de Steden: *a. wetten en Regten,* waarnaar de burgers, als vrije menschen, door zijne Ambtenaren en Regters zouden behandeld worden (*Costumen*); *b.* een *Stedelijke Regtbank,* waarin de *Schout,* of *Baljuw,* des Heeren Opperregter, uit naam van den Souverein en als voorzitter, de vierschaar spande, met de *Schepenen,* die hij uit de Stedelingen, als gelijken en standgenooten (*evenknieën*) der gedaagden, verkoos; *c.* een *burgerlijk bewind,* hetwelk, vóór het ontstaan der Vroedschappen, insgelijk bij Schout en Schepenen berustte en dat het regt van *keuren* te maken ontving, altijd behoudens de regten van den Heer. — Aan dezen behoorden oorspronkelijk de poorten, muren, wallen, grachten, gevangenhuizen, stedehuizen. De slavernij werd afgekocht tegen jaarlijksche schatting en buitengewone gift, bijv. bij des Heeren huldiging, huwelijk, of uitreis.

24. De Stedelingen hadden, wat de behandeling hunner eigene zaken betrof, een eigen beheer. De geldelijke aangelegenheden, de wijs van opbrengst der belasting, de toekenning of weigering van vrijwillige bijdragen, werden geregeld met overleg en toestemming der burgerij. Allengskens werd het bestuur, dezer gemeenschappelijke belangen aan de voornaamsten overgelaten, en eindelijk opgedragen aan vaste Ligchamen die *Vroedschaps-Collegiën* werden genoemd. De zucht dezer Stedelijke Regenten om, èn van den Vorst, èn van de burgerij, onafhankelijk te worden, is een grondtrek onzer Geschiedenis geweest.

Vooral in de 14de eeuw werden de *Gilden* van arbeids- en handwerkslieden algemeen. Deze ligchamen (vereenigingen dergenen door wie hetzelfde ambacht uitgeoefend werd) hadden, door hunne *Hoofden* of *Dekens,* grooten invloed op het Stedelijk Bestuur.

Eerst werden alle de stedelingen zonder onderscheid, bij klokkeslag opgeroepen. Later kwamen alleen op, of werden alleen geroepen de *rijksten, vroedsten* (die het meeste verstand van zaken hadden),

notabelsten; daarna, slechts zij die eenig ambt bekleedden of hadden bekleed, met de Weesmeesteren en Dekens; tot dat eindelijk in de 15de eeuw, de Steden, op haar verzoek, een vast bepaald getal van burgeren (*Vroedschap*) verkregen, ter vertegenwoordiging van geheel de burgerij.

25. De Landsheer, bij vermindering zijner inkomsten, door oorlog en geldverspilling, werd, terwijl de rijkdom en het aanzien der landzaten, vooral der Steden, toegenomen was, menigwerf gedrongen geldelijke ondersteuning bij de onderdanen te zoeken. Dit was de eerste en voornaamste aanleiding tot de bijeenroeping der STATEN of STENDEN, wier invloed op de handelingen der Vorsten, door het verleenen of weigeren van hulpbetoon, spoedig aanmerkelijk werd.

De *Staten* waren afgevaardigden uit de verschillende *standen* of *klassen* van het volk; doorgaans uit, *a.* de Geestelijkheid, *b.* de Edelen die opkwamen ook voor het platte land, en, *c.* de Steden. »De »stedelingen vormden den *Derden Stand*, niet tusschen de *Ede-* »*len* en *Landbouwers*, als welke weinig een afzonderlijken Landstand »in Europa verkregen; maar omdat zij, na de *Geestelijken* en de »*Edelen* nu ook als *vrije lieden* in aanmerking kwamen." [3] De Staten vereenigden zich op last van den Vorst, uitsluitend voor datgene waartoe hun raad of onderstand werd gevraagd: ieder stemde voor zich of zijne lastgevers; er had, uit den aard der zaak, geenerlei overstemming of beslissing bij meerderheid plaats. — Zij bleven *onderdanen*, tot gehoorzaamheid en eerbied verpligt; zij waren *eigenaars* en hadden het regt de beurs gesloten te houden. Menige wensch werd door inwilliging eener bede verkregen; menig nieuw privilegie aldus minder uit vrije gunst (volgens het regt van den Landsheer) verleend dan wel, ten gevolge eener uitgedrukte of stilzwijgende overeenkomst, bijna gekocht. De invloed der Staten hield gelijken tred met de behoefte aan hun medewerking, aan hun geld, vooral ook aan hun ondersteuning, als het erfregt twijfelachtig was. — In de meeste gewesten der Nederlanden werd dit hulpmiddel der in verlegenheid gebragte Landsheeren eerst tegen het einde van dit tijdvak gebruikt; doch vroeger reeds werden, èn Edelen, èn Steden, door den Vorst, als hij borg stellen moest, afzonderlijk verzocht ter medebezegeling zijner overeenkomsten en beloften.

26. Onder de gebeurtenissen welke een algemeenen en veelbeduidenden invloed op de Nederlanden uitgeoefend hebben, moeten vooral de KRUISTOGTEN worden geteld. Deze ondernemingen, uit een loffelijk beginsel, maar toch ook uit verkeerd bestuurden Godsdienst-ijver ontstaan, door velerlei

wreedheid, dwaasheden, en twisten ontsierd, en daarbij Gode, als een verdienstelijk werk, tegenover vele misdrijven in rekening gebragt, hebben, onder hooger leiding, medegewerkt om Europa tegen den voortgang der Saracenen in veiligheid te stellen. Tevens zijn ze tot fnuiking van den Adel, tot vermeerdering van den bloei der steden, tot bevestiging van het Vorstelijk gezag, en ook ter afleiding van innerlijke twisten en ter beschaving van nog ruwe zeden, nuttig geweest.

De Kruistogten, van 1096 — 1291. Prijswaardig was de wensch om, onder de banier van het Kruis, het H. Graf en de bedevaartgangers tegen den overmoed der ongeloovigen te beschermen. Maar treurig was het dat de Kerk van Rome, wier gezag, door de krijgshaftige vereeniging der Christenheid, vastheid en aanwas verkreeg, aan de deelneming in dergelijken togt het wezen der Godsdienstigheid en de waarborg der zaligheid verbond. — Het was te zeer om de uitroeijing der Saracenen te doen; men dacht er te weinig aan dat de vijanden van het Evangelie, niet te verdelgen, maar, door een geloof werkzaam in de liefde, tot het Evangelie te brengen, het ware middel der bekeering en de pligt is van den Christen: »niet »door kracht of geweld, maar door Mijn Geest zal het geschieden."

Vele Nederlandsche Vorsten en Edelen behaalden in het Oosten schitterenden roem. Een Nederlander was de Hertog van Lotharingen, *Godfried van Bouillon*, die, in 1099, na de verovering van Jeruzalem, tot Koning verkoren, weigerde een kroon te dragen waar de Koning der koningen een doornenkroon had getorscht.

27. De Nederlandsche Gewesten (niettegenstaande hun gemeenschappelijke benaming, afzonderlijke Staten) waren onderling, door de vijandschap hunner beheerschers, in menigvuldige OORLOGEN gewikkeld. Ook moesten zij telkens den Vorst behulpzaam zijn in den strijd tegen vreemde Mogendheden, genoten zelden eenige duurzame rust, en werden dikwerf door vreemde legerbenden verwoest.

Zoo werd oorlog gevoerd bijv. tusschen de Graven van Vlaanderen en Henegouwen, in 1149; den Graaf van Henegouwen en den Hertog van Braband, in 1170; den Hertog van Braband en den Bisschop van Luik; den Graaf van Henegouwen en den Heer van Namen, in 1194; de Hertogen van Gelderland en Braband. — Vlaanderen en Gelderland geraakten tegen Frankrijk in strijd. De langdurige worsteling tusschen Frankrijk en Engeland (1336—1453) strekte zich tot het Zuidelijk Nederland uit.

28. De INWENDIGE VERDEELDHEDEN kwamen hierbij. Overal

was gebrek aan eenheid en klem. De betrekkingen en regten waren te weinig bepaald en gevestigd. Allerwege ontstonden geschillen die met de wapenen werden beslist. Tusschen den Vorst en de Edelen; tusschen den Adel en de Steden; tusschen de Steden en den Vorst. De Edelen voerden onderling krijg: de Stads-Regenten waren telkens in onmin met de burgerij: partijschappen, eenmaal gevormd, vonden een levensbeginsel in erfelijken haat; en, lang nadat het oorspronkelijk geschil bijgelegd was, ontleenden zij uit de afwisselende omstandigheden gedurig nieuw voedsel voor een twist, wier voortzetting als de aanvaarding eener ouderlijke nalatenschap en bijna als pligtvervulling aangemerkt werd.

De Edelen zagen, met leede oogen, de verheffing van den burgerstand; van daar naijver en vijandschap tegen de Steden en tegen den Vorst die haar begunstiger was.

Onderlinge veeten der adelijke geslachten: »Met aangeworven »troepen bestreed men elkander en maakte niet zelden den omtrek »tot eene woestenij; en men behoefde slechts kerken en kloosters »rijkelijk te begiftigen om kwijtschelding voor het bedrevene kwaad, »ja aanmoediging en een eervollen naam te vinden bij de Geestelij»ken, die soms zelven de ergste roervinken waren. Kloosters wer»den in vestingen herschapen, en, om zich te verdedigen en elkan»der te bestoken, bouwde men versterkte sloten, *stinzen* of steenhui»zen in Friesland genoemd, wier aantal van eeuw tot eeuw toe»nam." [1]

Gelijk in Holland de *Hoekschen* en *Kabeljaauwschen*, zoo in Friesland de *Schieringers* en *Vetkoopers*, in Utrecht de *Lokhorsten* en *Lichtenbergers*, in Gelderland de *Hekerens* en *Bronkhorsten*. Gedurende eene reeks van geslachten hebben deze partijen, »zonder »dat groote of beslissende veldslagen geleverd werden, door onverhoed»sche invallen, door het verbranden van dorpen en gehuchten, door »het wegvoeren van vee en veldgewas, door het heffen van schat»ting, elkander aanmerkelijk nadeel toegebragt. De burgen of sloten »der menigvuldige edele hoven, werden voor den leenheer of land»vorst geopend, en gaven dezen gelegenheid om uit dezelve telkens »hunne vernielende invallen te vernieuwen en, na volbragten kort»stondigen togt, zich met het geroofde in veiligheid te stellen." [5]

29. Door deze overeenkomst van bestanddeelen en lotgevallen werd in de Nederlanden, wat de hoofdstrekking aangaat, nagenoeg dezelfde regeringsvorm gevestigd. — De Staat was overal een VORSTENDOM, eene Monarchie, doch waarin de wil des Vorsten geen willekeur was; zijn gezag werd geregeld door Godsdienst, gewoonten, en regten; het werd, door den invloed

van aanzienlijke ingezetenen en ligchamen en door de behoefte aan medewerking en onderstand, beperkt en getemperd.

B. BRABAND, VLAANDEREN, GELDERLAND, FRIESLAND, UTRECHT.

30. De Nederlanden, ten gevolge hunner, tot het drijven van handel, uitnemend voordeelige ligging, hebben reeds in dit gedeelte der Middeleeuwen, ruimschoots de vruchten van noeste werkzaamheid geplukt. De magtigste gewesten waren, in het Zuiden, VLAANDEREN en BRABAND ; in het Noorden, GELDERLAND, UTRECHT, FRIESLAND, en vooral HOLLAND.

De Zuid-Nederlandsche Gewesten waren, voor den Europeschen handel het vereenigingspunt en de algemeene marktplaats der Noord-Oostelijke en Zuid-Westelijke Volken. Van daar de menigvuldige betrekkingen, zoowel met de Duitsche *Hanse* als met den *Levant.*

31. Het Hertogdom BRABAND werd, onder de regering van eenige lofwaardige Vorsten, een zeer welvarend gewest. De Steden waren aanzienlijk door nijverheid en handel. Zij verhieven zich, ten koste van den Adel en ook van het Vorstelijk gezag, en wisten van den Landsheer vrijheden en voorregten te bedingen, gelijk in geen ander deel der Nederlanden werden verleend. — Het Hertogdom LIMBURG, het Markgraafschap ANTWERPEN, en de Heerlijkheid NAMEN, stonden langen tijd, met Braband, onder één gezag.

Leuven en *Brussel* de voornaamste Steden. — Leuven, rijk aan bierbrouwerijen, had, in 1368, 4000 weversstoelen en 150000 inwoners. In 1312, werd door Hertog Jan II het *Cortenbergsche Charter* verleend, ter bevestiging van de regten van den derden Stand: in 1356, door Johanna en Wenceslaus de *Blijde Inkomst*, waarbij de Steden zeer begunstigd en bijna op meer dan gelijken rang met den Adel en de Geestelijkheid werden gesteld. Aan de ingezetenen was het regt toegekend om, wanneer immer de Vorst tegen deze vrijheid-ademende verordeningen handelen zou, hem, tot aan het herstel der grieven, gehoorzaamheid te ontzeggen.

32. Geen magt of welvaart der overige Nederlanden kan met die van het Graafschap VLAANDEREN, welks Vorsten van oudsher, ook door geslacht en verwantschap, zeer aanzienlijk zijn geweest, in vergelijking worden gebragt. Verbazend was in de Vlaamsche Steden de uitgestrektheid van fabrijkwezen en handelsverkeer. Uit voorspoed werd overmoed geboren :

een toomelooze zucht om zich, zooveel doenlijk, ook van het wettig gezag te ontslaan, werd door buitenlandschen invloed opgewekt en ondersteund; en dit Gewest, bevoorregt boven allen, was, meer welligt dan eenig ander, het tooneel van opstand, burgerkrijg, en veelsoortig geweld.

In 1204 werd Boudewijn IX, Graaf van Vlaanderen, tot Keizer van Constantinopel verheven. De kruistogten gaven, èn reeds vroeger, èn toen vooral, groote uitbreiding aan den Vlaamschen handel op Italie en in 't algemeen op de kusten der Middellandsche zee. Ruilhandel werd gedreven door Spanjaarden en Italianen; de marktplaats hier inzonderheid gevestigd. — Het voorname voorwerp der nijverheid was de wol, die er, uit Engeland aangevoerd, op allerlei wijs werd verwerkt. — Ongelooflijke bloei van *Gent*, *IJperen*, bovenal van *Brugge*. Deze steden konden een leger op de been brengen uit eigen bevolking en schatten. Gent had 80000 burgers, in staat om de wapens te dragen. De Koningin van Frankrijk, in 1301 te Brugge, was over de pracht en fierheid der vrouwen verbaasd: »ik dacht," zoo sprak zij, »alleen Koningin te zijn en zie »hier niets dan Koninginnen." — Geen wonder dat de Derde Stan spoedig ook in dit gewest een aanmerkelijken invloed verkreeg; doch geen invloed was den Vlamingen genoeg; elk gezag scheen onvereenigbaar met de Vlaamsche vrijheden te zijn; en, van de 13de tot de 15de eeuw, is de geschiedenis met de tafereelen hunner trotsche weêrspannigheid vervuld. Zij werden dikwerf heimelijk opgezet en daarna openlijk bedwongen door den Franschen Koning, wiens leenman de Graaf van Vlaanderen, en wiens staatkunde het was, de stedelingen te gebruiken ter beteugeling zijner al te magtige vasallen. Ook waren zij telkens in den langdurigen krijg tusschen Frankrijk en Engeland gewikkeld: van wederzijde zocht men, door belofte en bedreiging, hen te winnen. — Geweldige opstand, in 1328, waaraan door den Koning van Frankrijk Filips VI, die den Graaf te hulp schoot, in den slag bij *Mont-Cassel* een einde werd gemaakt. — In 1337 treedt Gent met den Koning van Engeland in verbond, onder den bierbrouwer en volksmenner *Artevelde*, die in 1345 vermoord wordt door de menigte, die hem gevolgd en aangebeden had. — In 1382 de Gentenaars, weder met behulp van den Koning van Frankrijk Karel VI, bij *Roozenbeek* verslagen. — De Adel ondervond dikwerf den haat der Stedelingen in brand, doodslag en verwoesting. De Steden gedroegen zich als Vrijstaten, aan geen Heer onderworpen en aan geen wet gehouden, dan aan hun willekeur en eigen belang. Anders evenwel was het, toen het Graafschap, in 1383, aan het Huis van Bourgondië kwam. Door vastheid van wil en gestrengheid, werd de regtmatige ondergeschiktheid, ten minste eenigermate, hersteld.

33. Het Hertogdom GELDERLAND, door ligging en grond-

gesteldheid niet zeer begunstigd, verhief zich, onder de Huizen van *Gelder*, *Gulik*, en *Egmond*, tot een aanzienlijk Gewest. Het stond in velerlei betrekking tot de Duitsche Keizers. Het werd, somwijlen door den oorlogzuchtigen aard zijner Vorsten, in de twisten der naburen gemengd, en bovendien langen tijd door partijschap verscheurd.

Vele onbebouwde gronden; weinig binnenlandschen handel; eenige koopmanschap met Vlaanderen, Braband, Keulen, en de Oostzee; de nijverheid onbeduidend; de opkomst der Steden later dan elders. — De Graaf (van *Gelder* en *Zutphen*) werd, in 1339, verheven tot den Hertogelijken Stand.

Reinald van GELDER voert oorlog tegen Braband, wegens Limburg; verliest, in 1299, den slag bij *Woeringen*. — *Reinald* II (reg. 1319—1343) gemaal van Alianora, zuster van Eduard III, Koning van Engeland: onder zijne Regering werden vele rampen gelenigd, de innerlijke kracht van het gewest verhoogd en de botsing voorgekomen van tegenstrijdig belang; zijne schulden echter waren aanmerkelijk door het bekostigen van hofhouding en krijgsmagt. — *Reinald* III en *Eduard* zijn broeder (1343—1371): de burgerkrijg ontbrandt. De eerste wordt door de *Hekerens*, de tweede door de *Bronkhorsten* ondersteund: in 1361 afstand van Reinald; in 1371 dood van Eduard en herstel van zijn mededinger, die nog hetzelfde jaar hem volgt in het graf. — Huis van GULIK. Hertog *Willem*: herhaalde oorlogen tegen Braband, aan hetwelk Frankrijk bijstand verleent: hij sterft in 1402: beroemd wegens krijgszuchtige geaardheid en ridderlijken moed, lofwaardig door gehechtheid aan eed en trouw, en door de onpartijdigheid waarmede hij het vuur der innerlijke tweedragt heeft gesmoord. — Zijn broeder *Reinald* IV (1402—1423); een Vorst »die nooit ongetergd of onopgeroepen »het zwaard ontblootte, getrouw bleef aan zijn verbindtenissen, ook »tegen zijn eigen belang; opregtheid aan voorzigtigheid paarde, »en den woelzieken geest der onderzaten voor hevige en te dier tijd »algemeene uitspatting heeft bewaard." [5] — Opgevolgd door *Arnoud* van EGMOND.

34. FRIESLAND, onder de oppermagt des Keizers, heeft, in verscheidene opzigten, een eigenaardigen regeringsvorm behouden. De behandeling der gewigtige aangelegenheden had er, meer dan elders, plaats met medewerking en onder veelbeduidenden invloed van het gansche Volk.

De Friezen, tusschen de Lauwers en de Zuiderzee, werden, door de inrigtingen, op wier meerdere vrijheid zij roemden, geenszins tegen de rampzaligheden van partijschap en regeringloosheid behoed.

35. Het Bisdom UTRECHT was, vooral door den Keizer, met uitgestrekte goederen begiftigd. OVERIJSSEL, DRENTHE, GRONINGEN, en de OMMELANDEN, ofschoon dikwerf onwillig en wederspannig, werden gerekend, met het Sticht, aan den bisschoppelijken Stoel onderworpen te zijn. Onder de Utrechtsche Kerkvoogden zijn verscheidene verdienstelijke geleerden, sommige vrome mannen, maar ook niet weinige krijgshaftige, heerschzuchtige, en, in elk opzigt, wereldschgezinde Geestelijken geweest.

De magt der Bisschoppen van Utrecht dagteekent reeds van de groote giften door Otto den Grooten (Keizer, van 936—973) verleend. Zij ontvingen de Landen onder den naam van *Tafelgoederen* met de *Jurisdictiën* daaraan verbonden; en hadden nog in de 13de eeuw, de bevoegdheid om het *Stederegt* te schenken en de *Regeringen* aan te stellen.

C. HOLLAND.

36. Genoodzaakt om, voor dit Tijdperk, bij het uiteenloopende der gebeurtenissen, ter nadere behandeling, uit de Nederlandsche Gewesten eene keuze te doen, is men tevens bijna gedwongen de lotgevallen van HOLLAND tot leiddraad te kiezen. Zoowel omdat in Holland (met ZEELAND doorgaans zamengevoegd) de kern en kracht gelegen is geweest van het later opgerezen Gemeenebest, als ook dewijl het, reeds in vroegeren tijd, niet slechts magtig en aanzienlijk was onder de Noordelijke Gewesten, maar ook, door veelvuldige betrekking op de overige Nederlanden, telkens gelegenheid geeft een zijdelingschen blik te werpen op hetgeen elders plaats gehad heeft. — Het Graafschap Holland is, met Zeeland, in deze tijden door drie Stamhuizen geregeerd: het Huis van HOLLAND, van 922—1299: het Huis van HENEGOUWEN, van 1299—1345: het Huis van BEIJEREN, van 1345—1428.

I. HUIS VAN HOLLAND.

922—1299.

37. De oorsprong van dit Huis en de aanvang van het Graafschap kan niet wel met zekerheid worden bepaald. Holland, uit geringe beginsels ontstaan, heeft onder zestien Gra-

ven uit dit Geslacht een aanmerkelijke hoogte van voorspoed bereikt.

In 922 ontving *Dirk I*, die welligt reeds voorgangers in het Graafschap gehad heeft, van den Koning der Franken de Kerk van *Egmond* met uitgestrekte landen ook in *Zuid-Holland*, waardoor hij, aanzienlijk reeds door zijn ambt als Graaf, veelvermogend door grondeigendom werd.

De Graven zijn.

Dirk I,	gest.	in	923.	Dirk VI,	gest.	in	1157.
Dirk II,	»	»	989.	Floris III,	»	»	1190.
Arnoud,	»	»	993.	Dirk VII,	»	»	1203.
Dirk III,	»	»	1039.	Willem I,	»	»	1222.
Dirk IV,	»	»	1049.	Floris IV,	»	»	1234.
Floris I,	»	»	1061.	Willem II,	»	»	1256.
Dirk V,	»	»	1091.	Floris V,	»	»	1296.
Floris II,	»	»	1122.	Jan I,	»	»	1299.

De bronnen van volkswelvaart waren toen reeds handel en visscherij. Hierin lag tevens de kiem van het zee-wezen (de *Marine*) der Graven. De Edelen en stedelingen, digt bij de zee woonachtig, waren verpligt den Landsheer in oorlogstijd met schepen (*Koggen*) ten dienste te staan.

58. Door de opbrengst der Souvereiniteits-regten en de inkomsten van eigen goed, door huwelijksverbindtenis en bondgenootschap, werd de Graaf van Holland spoedig reeds onder de magtige Vorsten geteld.

»Men heeft dikwerf een te gering denkbeeld van de magt onzer »eerste Graven. Zij waren aan de kroonen en de voornaamste hui»zen van Duitschland en Frankrijk ten naauwste vermaagschapt; »Koningen namen hunne dochters ten echt. Zij waren in het bezit »van Graaflijke inkomsten en van erflijke, van de Oppervorsten ver»kregen, door het zwaard gewonnen, of aangekochte goederen; dus »is het niet vreemd dat reeds Floris II de *zeer rijke* Graaf werd »genoemd." [3] Dirk II had eene dochter van Koning Lodewijk IV van Frankrijk ter vrouwe; Filips I van Frankrijk was, door zijne Gemalin Bertha, schoonzoon van Floris I. De zuster van Keizer Lotharius was aan Floris II, de zuster van den Koning van Schotland aan Floris III, de dochter van den Koning van Engeland aan Jan I gehuwd. — Zij hadden een prachtigen hofstoet en fraaije jachthuizen: bijv. '*s Gravesande*, de *Vogelenzang*, in den Haarlemmerhout door Floris IV gebouwd. — Ook '*s Gravenhage* was hun geliefkoosd verblijf; in 1249 werd aldaar (in plaats van een houten jachthuis), naar het model van den Tempel van Salomo, het Hof, te dier tijd een wonder van bouwkunst! gesticht. De rijkdom der Graven

blijkt (onder anderen) uit de grootheid hunner giften aan de Kerk. Reeds in de 11de eeuw hadden zij meer dan 14000 morgen aan één klooster geschonken.

39. Ook hier was bij de Geestelijkheid aanzien, vermogen, en wereldsche pracht, doch met de vermeerdering van uiterlijken glans, vermindering van Godsdienstige kennis en toeneming van bijgeloovige begrippen. Waar het gevoel van zonde opgewekt was, werd dikwerf alles aan GOD gewijd, behalve het hart; in alles werd heil, behalve bij den eenigen HEILAND, gezocht. Een Godsdienst, die voornamelijk in het verrijken van kerken, priesters en monniken bestond, was geen waarborg tegen zedeloosheid en geweldenarij.

In Holland waren menigvuldige kloosters en Abdijen. Twee kloosters bij *Warmond;* vier, een mannen- en drie vrouwen-kloosters, onder *Oegstgeest.* Drie *Karthuizer-Kloosters*, bij Delft, bij Geertruidenberg, en te Amsterdam. — De Abdij van *Egmond*, in 1080; van *Rijnsburg*, van 1134; van *Loosduinen*, van *Koningsveld*, bij Delft in 1256; van *Leeuwenhorst*, bij Noordwijk-binnen, in 1261.

De Abdij van *Rijnsburg*, een klooster voor adelijke jonkvrouwen, waar vele Graven van Holland ter aarde besteld zijn, werd uitermate begunstigd. Zij ontving eene menigte van vaste goederen, dorpen, landen, tienden, erfpachten, visscherijen en andere bezittingen en vrijdommen. Haar schatten werden ook aan liefdadigheid besteed: 2000 personen ontvingen aalmoessen drie dagen ter week: nog in 1557 werden, in een duren tijd, op één dag 2900 ponden broods verdeeld. — Overigens schijnt er niet in hooge mate Christelijke nederigheid en zelfverloochening te zijn geweest. De Abdisse werd *hare Hoogheid* genoemd; geen non mogt aangenomen worden, die niet van 's vaders en moeders zijde van Adel was en vier Adelijke Grootouders had. Er was gastvrijheid en open tafel, en de levenswijze zoo weinig gestreng, dat Paus Nicolaas V, in 1450, aan het klooster eene hervorming zou hebben doen ondergaan, ware zulks niet door den Graaf van Holland belet.

En welke was de oorzaak van den ijver met welken, ook geldgierige, Vorsten en Grooten hunne schatten zoo ruimschoots aan de voeten van biechtvaders en kerkvoogden hebben gelegd? Met een gouden sleutel zou de hemel geopend en de ziel ook van den reeds gestorvenen, zoo dacht men, door milde giften aan de Kerk, uit de smerten van het vagevuur worden gered. Zoo gaf de weduwe van Willem I, eene somme gelds aan Rijnsburg, »tot een hulpmiddel »voor de ziele van mijnen man, Godvruchtiger gedachtenisse." Zoo werd Koningsveld »tot een hulpmiddel voor de ziele van Willem II" gesticht. Zoo schenkt, in 1275, Floris V een stuk lands aan eene Abdij, »ten beste van de zielen onzer voorvaderen." — Er ge-

schiedden bedevaarten, bij v. naar *Eikenduinen*. De beelden werden vereerd; die, bij v. in de *Oude Kerk* te *Delft*, waren, wegens het doen van wonderwerken, vermaard. — Het ergste gevolg dezer dwaasheden en bedriegerijen was dat, door valsche hoop en vertrouwen, de hoop en het vertrouwen op Christus weggenomen werd.

40. De Edelen waren talrijk en magtig. In het genot hunner inkomsten, door welversterkte sloten tegen onverhoedschen aanval beveiligd, meesters van een groot gedeelte der bevolking, konden zij hun regt of hetgeen aldus door hen genoemd werd, doen gelden ook tegen den Graaf; tot dat hun invloed, door de vrijwording van burgers en boeren, eenigzins opgewogen werd.

Vermaarde Adelijke Geslachten; waarschijnlijk echter geen dat, even als de Graaf, tot den hoogen onafhankelijken Adelstand had behoord. — *Wassenaar*, de oudste; in 1083 Burggraaf van Leiden: *Brederode*, de edelste; afstammeling van Graaf Dirk III: *Egmond*, de rijkste; Advocaat of beschermer van de Kerk aldaar. — Het Huis van *Arkel*, de Heeren van *Teylingen*, van *Heemskerk*, van *Polanen*, van *Voorne*. — In Zeeland de Heeren van *Borsselen*, van *Renesse*. — Onder de burgten van den Oud-Hollandschen Adel, bij v. het kasteel van *Brederode* bij Haarlem, in 990 gesticht; het Huis te *Warmond; Oud-Teylingen;* de *Binkhorst* bij 's Hage.

41. Holland werd niet zelden door innerlijke twisten in onrust gebragt. De opvolging in het Graafschap, de onderlinge naijver der Edelen, en de begunstiging der Steden door den Landsheer, gaven aanleiding tot menigvuldig geschil.

Holland was een *mannelijk* leen. De schoonzoon des verstorvenen kon door den Keizer met het leen worden begunstigd; maar nooit eene ongehuwde dochter. Van hier de overhaasting waarmede, in 1203, na den dood van Dirk VII, op last zijner weduwe Adelheide, hunne dochter Ada met den Graaf van Loon, bij het nog onbegraven lijk van haar Vader, huwelijksfeest gevierd heeft. Doch het ontwerp om aldus de jeugdige Vorstin in het bezit van Hollands Grafelijken zetel te stellen, werd verijdeld door de trouw der meeste Edelen en de kloekheid van Willem I, 's Graven broeder, wiens aanspraak de meer regtmatige was. Ada werd in den *Burgt* te Leiden gevangen en van Loon, bij *Voorschoten*, verslagen en verjaagd.

Dordrecht, Hollands oudste stad, werd in de 11de eeuw door Dirk III gebouwd; en stond, wegens de aldaar gevestigde tol, aan de

vijandelijkheid der naburen ten doel. *Delft*, in 1071, door Godfried den Bultenaar, Hertog van Lotharingen. *Amsterdam* is eerst in het begin der 13de eeuw bekend. De opkomst der steden, als bevoorregte verblijfplaatsen voor vrijgemaakte lieden, dagteekent van de regering der laatste Graven uit dit Huis.

42. Bijna zonder ophouden was er krijg tegen de bewoners der naburige Gewesten. — Tegen de *West-Friezen* die, somtijds aan Holland onderworpen, zich telkens aan dit gehate gezag weder onttrokken; tegen den Bisschop van *Utrecht*, rusteloos strevend naar uitbreiding van zijn gebied; tegen de *Gelderschen*, die dikwerf zijne bondgenooten waren; tegen de *Vlamingen*, die langen tijd aan Hollands Graaf *Zeeland bewester Schelde* hebben betwist.

De Keizers begiftigden de Graven van Holland met Landen door de *West-Friezen* bewoond; maar deze (waaronder vooral ook de bewoners van Noord-Holland boven *Kennemerland*, dat is, boven de omstreken van Haarlem en Alkmaar, moeten worden geteld) waren tot onderwerping zeer ongezind. Onvertsaagd, hardnekkig, behielden of herwonnen zij, eeuwen achtereen, hun onafhankelijkheid, in streken meestentijds ongenaakbaar door de vele stroomen, meeren en moerassen. Noodlottig zijn meermalen de togten tegen hen voor Hollands Graven geweest. — In 993 werd Graaf Arnoud bij *Winkelmade* overwonnen en gedood. — In 1169 werd Alkmaar in de asch gelegd; doch daarna door Floris III de zege behaald. — In 1256 viel Willem II met zijn paard, al strijdende, door het ijs, waarin hij verder afgemaakt werd. — In 1282 liet Floris V vier sterke kasteelen bouwen, tot bedwang van de West-Friezen, die, in 1297 wederom opgestaan, eindelijk, althans voor een geruimen tijd, ten onder werden gebragt.

Bij de weinige bekendheid der Keizers met den juisten omtrek hunner giften, moest er vaak geschil over grensscheiding ontstaan. Zoo was het tusschen Holland en *Utrecht*, terwijl bovendien de Bisschop niet ongenegen was Heer ook van Holland te zijn. In de twisten over het geestelijk en wereldlijk bewind, was de Graaf doorgaans voor den Paus, de Bisschop voor den Keizer, weshalve deze wederkeerig des Bisschops bondgenoot was: bij v. in 1046 werd, onder Dirk IV, Dordrecht door Keizer Hendrik III overweldigd; doch 's Keizers paleis te Nijmegen verbrand, het platte land van Utrecht verwoest, en Hendrik zelf, in een scheepsstrijd bij *Vlaardingen*, overwonnen en verjaagd. — In 1064, toen Floris I geen volwassen erfgenaam achtergelaten had, gaf de Keizer Hendrik IV (nog een kind) bijna het gansche Graafschap aan den Bisschop in leen, die het weder in achterleen aan den Hertog *Godfried van Lotharingen* schonk, vier jaren in Holland meester, ondanks

Robert de Fries, jonger zoon van den Graaf van Vlaanderen, aan wien de weduwe van Dirk IV was gehuwd: Godfried te Delft vermoord zijnde, werd de Bisschop door den meerderjarig geworden Dirk V verslagen en gevangen. — In 1139 werd Utrecht door Dirk VI belegerd. De stormladders waren gereed; ziet! de Bisschop treedt de stad uit, in plegtgewaad, door zijne Geestelijken omstuwd; met geen wapen in de hand, maar met het boek, waaruit hij het banformulier tegen den Graaf voorlezen zal; en wat gebeurt er? verbaasd valt de Vorst aan de voeten des Kerkvoogds dien hij bevechtte. De leeken wisten niet meer dat, »gelijk een zwaluwe is tot »vervliegen, alzoo zal een vloek die zonder oorzaak is, niet komen:" *Spr.* 26, v. 2. — In 1170 werden Montfoort en Woerden, gelijk vroeger IJsselstein, tegen de invallen der Hollanders gebouwd. — Onder Dirk VII nieuwe twist: de Graaf door den Hertog van Braband gevangen zijnde, »trok de Bisschop," zoo als een Utrechtsch kronijkschrijver het allezins naïf uitgedrukt heeft, »als een verstan»dig man, den tijd hem van God gegeven niet verslapende, snel zijn »krijgsvolk bijeen, verwoestte en brandde in Holland, stroopte in de »Veluwe, nam geld en knevelde 't af, nam de rijkeren gevangen »en trok billijk van hen onschatbaar veel losgeld."

De *Gelderschen* waren doorgaans gereed om den Bisschop hulp te bieden; somtijds tot hun eigen schade, bijv. in 1058 en 1061, toen zij, eerst bij *Dordrecht*, daarna tusschen *Maas* en *Waal*, door Floris I op de vlugt werden gejaagd.

Langdurig en bloedig was de krijg die, doorgaans om betwist grondgebied, tegen de *Vlamingen* werd gevoerd. — In 1045, behaalt Boudewijn V, Graaf van Vlaanderen, de overwinning op Dirk IV. — 1168. Floris III gevangen en nadeelig verdrag van Brugge. — 1195. Oorlog om den Hollandschen tol te Geervliet, wel uitgevallen voor Dirk VII. — 1253. De zwarte Margareet (Gravin van Vlaanderen) zendt een leger onder haar zoon Guij van Dampierre naar Zeeland; het wordt door de Hollanders en Zeeuwen bij *Westkappel* vernietigd; 30000 Vlamingen verdronken of gedood. — In 1289 wordt Floris V, ofschoon hij Beatrix van Vlaanderen tot gemalin had, op aanstoking der Zeeuwsche Edelen, door zijn schoonvader Guij aangevallen: deze belegert Middelburg te vergeefs. — In 1295, worden 8000 Vlamingen te *Baerland* door 300 Zeeuwen verslagen.

43. De Graven van Holland hebben ook aan vele oorlogen deel genomen, als bondgenooten van vreemde Vorsten en als dienaars van de Kerk; ter bestrijding van de Mahomedanen, ter vernedering der aan den Paus vijandige Keizers, en ter uitroeijing van hetgeen door Rome voor ketterij werd verklaard.

In 1214 werd Willem I gevangen genomen, in den slag bij *Bouvines*, verloren door Keizer Otto IV tegen den Koning van Frankrijk Philips-August. — 1288 is Floris V deelgenoot, door toezending van hulptroepen, van den veldtogt des Hertogen van Braband tegen den Bisschop aan Keulen en den Hertog van Gelderland, waarvan het einde de zege van *Woeringen* was.

Dirk III, Floris III, en Willem I volgden de kruisvaan naar het H. Land. Ook Dirk VI deed, in 1133, eene bedevaart naar Palestina. — 1219, onder aanvoering van Willem I, de eerste vermaarde zeetogt onzer Graven: verovering van *Damiate*, aan het oosteinde van den Nijl, met 20000 Saracenen bezet; ingenomen na eene belegering van 16 maanden. De krijgslieden van Haarlem hebben daarbij zegeteekenen (de klokjes van Damiate) behaald.

In 1247 werd de 20 jarige Graaf Willem II tot *Roomsch Koning* (dat is, aanstaanden Keizer) verheven; op aanbeveling, bijna op last, van den Paus. Het was vooral in de 13[de] eeuw dat deze kerkvoogd, door de onkunde en ligtgeloovigheid der volkeren en Vorsten, in zijne ontwerpen van een aardsch alvermogen werd gesterkt; zoodat hij waande, of althans beweerde, Opper-regent der gansche aarde te zijn. De kruisbanier werd nu gerigt tegen het Huis der Hohenstauffen, door Rome, met onverzoenbaren haat, twee honderd jaren vervolgd. De Graaf verscheen voor Aken met een leger, aangegroeid tot 200000 man, die het kruisteeken droegen, en na een langdurig beleg, werd hij er gekroond. Overigens heeft hij veel onrust en weinig genot of voordeel van zijne waardigheid gehad.

In het begin dezer eeuw, opkomst der *Inquisitie:* dat is, van het geloofs-onderzoek, hetwelk aan de Dominikaner-Monniken opgedragen werd. Zij spraken het doemvonnis uit tegen de ketters; door de Overheid werd het voltrokken; want, zeiden deze regtzinnige Vaderen: »de liefderijke kerk is afkeerig van bloed." Somwijlen, kortheidshalve, werd een verdelgingskrijg tegen eene gansche bevolking gevoerd; als bij v. in 1209—1229 tegen de *Albigenzen*, wier heerlijke landstreek in het zuiden van Frankrijk, bloeijend door nijverheid en beschaving, leeggeroofd en uitgemoord werd. — Soortgelijke kruistogt werd in 1234 tegen de *Stadingers*, onderdanen van den Graaf van Oldenburg, verordend; of zij verderfelijke gevoelens koesterden is onzeker: zeker is het dat de Bisschop van Bremen, om weigering van tienden, verbitterd tegen hen was. — Floris IV rustte 300 schepen tegen hen uit; de Stadingers, ketters of verketterd, werden door de menigte der vijanden overmand.

44. Rampzalig was het uiteinde van het Hollandsche Huis, nadat het vierdehalf honderd jaren met luister het gebied gevoerd had. In de laatste halve eeuw, was er verdubbeling van voorspoed en glans. De roemvolle regering van WIL-

LEM II werd door het nog roemvoller bestuur van FLORIS V gevolgd; maar ook hier was, na het bereiken van den hoogsten trap, de ondergang nabij, en toen FLORIS, tot loon zijner welmeenende pogingen in het belang der opkomende Steden, door heerschzuchtige Edelen verraderlijk omgebragt was, bleef het Graafschap aan de woede der partijschap ten prooi; totdat het, door het kinderloos afsterven van zijn zoon JAN I onder de heerschappij van het Huis van Henegouwen werd gebragt.

Willem II; regtschapen, dapper, standvastig, onder de velerlei bezwaren die zijn koninklijke titel hem gaf. — De veertigjarige regering van Floris V, gedurende wiens minderjarigheid het Land door zijn oom Floris de Voogd werd bestuurd, was merkwaardig door velerlei krijgstogten, doch meer nog door innerlijke ontwikkeling. Willem II en Floris V beide gaven ruimschoots voorregten aan steden en vlekken; de eerste bij v. aan Alkmaar, Haarlem, Dordrecht, Delft, Zierikzee, Middelburg; ook liet hij zich, tot bewijs zijner belangstelling, opschrijven onder de burgers van Utrecht. Floris volgde het voorbeeld van zijn vader en nam de verachte bewoners van het platte land in zijne bescherming. Onverduurbaar was den meesten Edelen dit gedrag; van daar hunne verontwaardiging, hun wrok, hun heulen met den vijand, hunne zamenspanning, in verstandhouding met den Koning van Engeland, terwijl de Graaf steeds meer het oog naar Frankrijk gewend had. De hoofden waren Herman van Woerden, Gerard van Velzen, en Gijsbrecht van Amstel, waarvan de laatste zeer gedeeld had in zijn vertrouwen. Vruchteloos werd de Graaf, nog den eigen dag waarop het verraad losbarsten zou, schriftelijk gewaarschuwd met de woorden: »Edel Prinse »Koningskind, gedenk aan de woorden: »»zelfs de man mijns vre»»des, op wien ik vertrouwde, die mijn brood at, heeft de verzenen »»tegen mij opgeheven:"" Ps. 41. vs. 10. De brave, belasterde Vorst, de edelmoedige weldoener van het Volk, werd verrast, overrompeld, door Velzen met ontbloote kling gedreigd hem het hoofd tot de tanden te zullen kloven, ontwapend, geboeid; bij het toeschieten van het dankbare landvolk, van zijn kerker in het slot van Muiden, ter overscheping naar Engeland, gevoerd; met opgespleten vingers gekneveld op het paard, en door Velzen en anderen, toen zij, bijna achterhaald, zich hun prooi ontwrongen zouden hebben gezien, met een aantal steken doorboord. — Onrustige regering van Floris jeugdigen zoon, Jan I; aan den leidband, eerst van den Engelschgezinden *Wolfaert van Borsselen*, in 1299 te Delft door eene woedende menigte verscheurd; daarna van *Jan van Avesnes*, Graaf van Henegouwen, die in hetzelfde jaar, door het plotseling overlijden van Jan I, zijn opvolger werd.

II. HUIS VAN HENEGOUWEN.

1299—1345.

45. De eerste Graaf uit dit Huis, JAN II, werd, niet zonder wederstreving, meester van het gezag. Zijne kortstondige regering, wier aanvang door overdreven gunstbetoon en wreede wraakoefening is gekenmerkt, werd later opgeluisterd door de dapperheid waarmede, onder een drietal helden, *Willem van Oostervant*, *Witte van Haemstede* en *Nicolaas van Putten* de aanval der Vlamingen, die reeds in het hart van Holland doorgedrongen waren, roemrijk afgeslagen werd.

De drie Graven waren Jan II, 1299—1304; Willem III, 1304—1333; Willem IV, 1333—1345.

Henegouwen (de streek der Haine) was een aanzienlijk landschap; vruchtbaar, en hetgeen 24 steden en, naar men wil, 950 dorpen bevatte. — *Avesnes* was een slot en stad in Henegouwen. — De vader van Jan II, zoon uit een ongelijk huwelijk van de Gravin Zwarte Margareet, had eene dochter van Floris IV en zuster van Koning Willem II getrouwd; van hier het erfregt.

Dit regt werd echter, zelfs door den Keizer Albert van Oostenrijk, betwist. Avesnes, gelijk hij reeds vroeger door kuiperijen zijn invloed had gevestigd, wist vele steden, door overmaat van vrijheden en voorregten te winnen: zoo had, bij v. reeds in 1299 Dordrecht het voordeelige *Stapelregt* verkregen. In 1300 sloot de Graaf met den Keizer een verdrag; en deed, aldus in het gebied gevestigd, den wederstand, vooral der Zeeuwen, waaronder vele Edelen zich in ballingschap begaven, door zijn zoon, *Jan zonder genade* genoemd, met talrijke krijgsmagt en schrikbarende strafoefening bedwingen.

1302—1304. Strijd met Vlaanderen: eene heerlijke bladzijde uit Nederlands gedenkboek van den ouden tijd! — Vlaanderen was, door de trouwloosheid van Koning Filips den Schoone van Frankrijk, geheel aan zijne overheersching onderworpen geweest, maar slechts korten tijd. Een lakenwever te Brugge had den opstand begonnen. In Maart 1304 waren in die stad meer dan 3000 Franschen vermoord. Met IJperen en eenige kleinere steden (zonder Gent), wachtten de Bruggenaars, in Junij, bij Cortrijk, het Fransche leger af. Het werd, door de onstuimigheid der Fransche Ridders en het beleid van den Zeeuwschen Edelman Jan van Renesse, vernietigd; meer daar 15000 Franschen gedood, den 13 Junij, in den *Sporenslag*, aldus naar 4000 veroverde sporen van Fransche Edelen genoemd. — Nu wendde zich de woede der Vlamingen naar Hol-

land. De oude vete bestond nog; zij werd versterkt door de Fransch-gezindheid die men in Holland aan den dag gelegd had, en door den erfelijken haat der Graven van Vlaanderen (de *Dampierres*, uit een tweede huwelijk van Zwarte Margareet) tegen het Huis van Avesnes, Nog werd de aanval begunstigd door de wraakzucht der Zeeuwsche ballingen en door verstandhouding binnen 's lands. — 1303. Willem van Oostervant, zoon des Graven, houdt den vijand tegen; doch verliest, door verraad, den slag bij Veere; Middelburg (6 Mei) geeft zich over; een wapenstilstand wordt gesloten, waarbij, behalve het belegerd Zierikzee, geheel Zeeland, en ook Holland, tot aan de Maas, in 't bezit van den erfvijand wordt gesteld. — 9 Maart 1304 ontbrandt de oorlog op nieuw. 20 Maart, nederlaag der onzen bij Duiveland; Willem werpt zich in Zierikzee. Hooger nog moet de nood klimmen: de magtige Hertog van Braband voegt een talrijk heir bij de tallooze scharen uit Vlaanderen herwaarts gestroomd; gansch Holland is veroverd tot aan den Haarlemmerhout; alleen door Haarlem en Dordrecht wordt de vijand gestuit. Het Land is op het punt, naar menschelijke berekening, om, als een buit der vreemden te worden verdeeld; naar Gods raad, om bijna wonderdadig te worden verlost. Witte van Haemstede, met een klein scheepje uit Zierikzee vertrokken, stapt te Zandvoort aan land: hij, de zoon van Floris V, van den edelen Vorst die het slagtoffer zijner liefde voor het Volk was geweest, ontplooit de voorvaderlijke banier; doet haar, met Hollands leeuw, wapperen en blinken op duinen en strand; de bevolking schaart zich onder hem; de fiere, jeugdige Ridder trekt Haarlem binnen, omstuwd door de Landzaten, ingehaald door de burgerij; hij verslaat de Vlamingen aan het Manpad bij Bennebroek. De geestdrift der ingezetenen en de schrik des vijands wordt algemeen. Den 28 worden de Brabanders, door die van Dordrecht, onder den moedigen Nikolaas van Putten, bij IJsselmonde en Waalwijk overwonnen. De Graaf van Vlaanderen, die te Utrecht was, neemt langs Gouda de wijk naar zijn land. Vijf dagen (26 April— 1 Mei) na de komst van Haemstede, en Hollands bodem was, gelijk door een tooverslag, gezuiverd. Nu ging men aan het ontzet van Zierikzee; met een ijver, zoo als een oud schrijver zegt, »als of elk wist dat hij een vader had die aldaar belegerd werd." Scheepsstrijd op het riviertje *de Gouwe*: 10 Aug. Volkomene zege der Hollanders, met hulp eener Fransche vloot; groot verlies der Vlamingen. Willem van Oostervant, de achttienjarige overwinnaar, deed, onder het vreugdebetoon der geredde burgerij, zijn intogt in Zierikzee, nadat hij in zeventien etmalen het harnas niet afgelegd had.

46. De dappere Graaf van Oostervant, WILLEM III, aan zijn vader opgevolgd, heeft ook verder de onafhankelijkheid en het aanzien des Lands staande gehouden, en onregt en willekeur aan banden gelegd. De dankbare Landzaten hebben hem den schoonsten titel, den eernaam van *de Goede*, verleend.

1307. De Orde der *Tempelieren*, die in de Nederlanden vele goederen had, wordt verdelgd. Zij was in 1119 ter bescherming der bedevaartgangers opgerigt, doch spoedig diepbedorven door hoogmoed, roofzucht, ontucht, en zwelgerij. Thans werden de Tempel-ridders gepijnigd en verbrand, zoo het heette, uit godsdienstigen ijver van een weinig godsdienstigen Vorst (Philips den Schoone). De Paus zweeg, uit hoop en vrees; want de kerk ontving een deel van den buit, en de vernedering van het Pauselijk gezag te Avignon, onder Franschen invloed (1308—1371), was reeds begonnen. — Willem III, aangezocht door Lodewijk X, Koning van Frankrijk, om zijn bondgenoot tegen Vlaanderen te zijn, vaart de Schelde op met 50000 man en 1100 transport-schepen: door het achterblijven der Franschen keert hij onverrigter zake terug. — 1323. Vrede met Vlaanderen, waardoor de Graaf in het bezit blijft van geheel Zeeland. — 1328. De Graaf ondersteunt Filips VI, Koning van Frankrijk, in het bedwingen der Vlaamsche steden: overwinning bij *Mont-Cassel*, waar de Koning eerst verrast en de Graaf in groot levensgevaar was.

Aandoenlijke trek van wederzijdsche hartelijkheid tusschen Vorst en Volk: »Onze goede Graaf, »zegt een oud Schrijver, »bad zijne »steden en onderzaten om 1000 ℔ Hollandsch; en zijne goede on»derzaten antwoordden hem dat het te weinig was om hunnen Heere »te geven, en wilden hem geven 10000 pond. En als die goede Heer »dat hoorde, schold hij hun de bede kwijt en zeide dat zij het goed »zelf zouden houden en bewaren; zij zouden hem wel bijstaan, als »hij het noodig had."

47. Graaf WILLEM IV, zoon van Willem III, had geenszins zijne voortreffelijke eigenschappen geërfd. Fier, driftig, en roekeloos, nam hij deel aan buitenlandschen krijg, en, na den Bisschop van Utrecht vernederd te hebben, vond hij het einde van zijn avontuurlijk leven in een noodlottig gevecht tegen de opgestane Friezen.

De gemalin van den Graaf was Joanna van Braband. — In 1337 Verbond met Engeland, ten gevolge waarvan hij eenige plaatsen in Frankrijk (St. Amand, Mortaigne) bemagtigt. — Drie togten naar Pruissen, ter ondersteuning van de Duitsche Orde in den strijd tegen de Heidensche inlanders en Litthauwers. — 1343: reis naar Palestina met een stoet van Edelen. — 1345. Ongenoegen met den Bisschop van Utrecht, Jan van Arkel: beleg der stad, 11 Junij — 21 Julij; magt des Graven, volgens de minste opgave, 1300 Ridders, 13 Graven, 28000 man. Een bestand op harde voorwaarden; onder anderen »dat 400 burgers (man en wijf, paepen en klercken, »jonc en oud) paar aan paar, in linnen kleederen, ongegord, bloots»hoofds en barrevoets, hem voor zijne tent om vergiffenis zouden »komen smeeken." — Bijna onmiddelijk daarna, togt tegen de

Friezen, die zich tegen zijne ambtenaren verzetten: 26 Sept. sneuvelt de Graaf, bij Staveren, ten gevolge van een onbesuisden aanval, daar hij de behoorlijke ontscheping zijner benden niet afgewacht had; weinigen uit het leger worden gered.

48. De welvaart en het aanzien van Holland werd, onder het Huis van Henegouwen, verhoogd door uitbreiding van handel en door de verbindtenissen en huwelijksbetrekkingen zijner Vorsten. Intusschen werd, door het een en het ander, aanleiding gegeven tot een pracht en praal waarvan de gevolgen, in meer dan één opzigt, nadeelig zijn geweest.

Willem III had Joanna van Valois, zuster van Koning Filips VI ter vrouwe. Zijne oudste dochter, Margaretha, was gehuwd aan Lodewijk van Beijeren (Keizer 1314 — 1317), de tweede, Filippa, aan Eduard III Koning van Engeland (reg. 1327 — 1377), die de oorlogen tegen Frankrijk begonnen en de glansrijke overwinningen van Crecy, in 1346, en van Poitiers, in 1356, heeft behaald.

De Hofhouding van Willem III was ongemeen luisterrijk. Op een Ridderfeest te Haarlem, hetgeen een volle week duurde, waren 1000 Ridders, tegenwoordig. Vooral Willem IV ging ook hierin alle maat te buiten. In Pruissen zijnde deed hij door een heraut een groot feest in 's Gravenhage uitroepen, 25—29 April 1344 gehouden met ongelooflijke pracht. Feestviering op feestviering, met jacht- en spelvermaak, en schromelijke geldverspilling.

III. HUIS VAN BEIJEREN.

1345 — 1425.

49. Treurig tijdstip! want met den overgang van het Graafschap in het Huis van BEIJEREN ontbrandt de partijschap welke, onder den naam van DE HOEKSCHE EN KABBELJAAUWSCHE TWISTEN, omstreeks 140 jaren Holland verwoest heeft. Het betwistte regt der vrouwelijke opvolging was oorzaak van het begin, de zucht om elkander te verdelgen oorzaak der voortzetting van het geschil.

Beijeren een magtig Vorsten-Geslacht; sedert eeuwen met roem in Duitschland bekend, en hetgeen met het Huis der Hohenstauffen en met dat van Oostenrijk naar de Keizerskroon dong. Op Keizer Hendrik VII, uit het Huis van Luxemburg, was *Lodewijk van Beijeren*, de echtgenoot van Margaretha van Henegouwen, gevolgd. Na harden strijd, hield hij zich staande, ook tegen den banvloek

van den Paus; een wapen niet zoo geducht meer als in vroegeren tijd.

Vier Graven, Willem V, 1345 — 1389; Albrecht, 1389 — 1404; Willem VI, 1404 — 1417; Jan van Beijeren, 1417 — 1424.

50. De verheffing van Margaretha, zuster van Willem IV, tot Gravin van Holland door den Keizer haar Echtgenoot, den Hoekschen welgevallig, wordt door de Kabbeljaauwschen als strijdig tegen 's Lands wetten beschouwd; dezen plaatsen haar zoon, Graaf WILLEM V, aan het hoofd des Lands. Aldus begint een burgerkrijg, ten gevolge waarvan Margaretha, ofschoon door Engeland ondersteund, genoodzaakt is van haar vermeend regt afstand te doen.

Gelijk reeds ten dage van Ada, zoo beweerde men (aan de zijde der Kabbeljaauwschen) ook nu dat Holland, als mannelijk leen, niet aan eene vrouw mogt toebehooren; men wilde niet vervrouwd en aan het spinnewiel worden gebragt. Intusschen »bij het verval »van de denkwijze der Edelen in dien tijd, waren er zeer vele die »voor hun belang niet anders wenschen konden dan eene zwakke en »vrouwelijke regering, waarvan zij den klem niet te duchten had»den, of die zij door intrigue en hoftreken aan zich konden trek»ken, om hunne gelijken of minderen met een onbepaald geweld te »overheerschen, te plunderen en te onderdrukken." [4]

»De hofkleeding en dus die der ambtenaren was, onder Margare»tha, die van Henegouwen; rood met geel uitgemonsterd; onder »Willem V, naar zijn wapen, blaauw met wit of zilver in schuine »ruiten geschakeerd." [4] Deze schubachtige ruit gaf de Margareetsgezinden aanleiding om hun tegenstanders *kabbeljaauwen* en zich zelven, bij tegenstelling *hoeken* (gevaarlijk voor de visschen) of Hoekschen te noemen.

In 1346 vindt de Keizer goed zijne Gemalin, als Gravinne, met Henegouwen, Holland en Zeeland, en Friesland te begiftigen. Deze daad des Keizers, die geenszins naar goedvinden de Rijkswetten veranderen kon, gaf aanleiding tot misnoegen en gemor; zoodat er in de Grafelijke rekeningen, met nadruk, van »de vijanden mijner »vrouwen" wordt gewaagd. De klagten werden tijdelijk gesmoord, nadien haar zoon, die zich met het Graafschap had mogen vleijen, zich alles welgevallen liet, en het gezag door hem, als *verbeider* van Holland en Zeeland, uitgeoefend werd. Na den dood des Keizers (11 October 1345) en bij den onwil der bevolking, doet de Gravin (5 Januarij 1349) afstand ten zijnen behoeve; volgens haar verklaring, omdat de Landen met schulden, met oorlog, en allerhande zaken bezwaard waren, uit zonderlinge liefde tot haar zoon, en om rust en oorbaar van de Landen; onder beding eener jaarlijksche uitkeering van 10000 oude schilden (*f* 26000). Willem, bij de uitputting der geldmiddelen, weldra de onmogelijkheid inziende om

aan deze voorwaarde te voldoen, zag tevens van de overdragt der Grafelijke waardigheid af. Hiermede waren de landzaten niet te vrede; grootendeels weigerden zij weder onder den invloed van Margaretha te worden gebragt; zij eischten en verkregen dat de Graaf regeren zou op eigen gezag. In Mei 1350 aanvang der vijandelijkheden. Naarden door de Hoekschen verbrand; de Gravin herroept haar afstand; de Graaf belooft zijnen Edelen en Steden »bij te zullen blijven, gelijk een goed heer schuldig is." — 17 burchtsloten der Hoekschen verwoest. — 1351. Eduard III komt Margaretha, met eene aanzienlijke scheepsmagt te hulp. 25 Mei: overwinning der Hoekschen bij *Veere;* maar, 5 Julij, nederlaag bij *den Briel.* »Het gekrijsch der zwaarden," zoo leest men in een oude Kronijk, »het scheuren der schilden, het kraken der lansen, het gon- »zen der steenen, en het getier der strijdenden was zonder voorbeeld. »Die dag was een dag der wraak, waarin de dapperste mannen sneu- »velden en vele anderen zwaar gewond, zich met het teeken van »het kruis zegenden, in zee sprongen, en door de golven verzwolgen »werden." — 1354, verzoening; waarbij Margaretha haar afstand vernieuwt en de Graaf eene amnestie verleent; de Hoekschen keeren met opgeheven hoofde terug. — 1355. Dood van Margaretha. Voordeelige oorlog tegen het Sticht. — 1357. Ongesteldheid van den Graaf, waardoor hij onbekwaam wordt ter oefening van het bestuur. — Willem moge volkomen regt gehad hebben; en echter wien bevreemdt het dat hij, na tegen Margareet, de zoon tegen de moeder! krijg gevoerd te hebben, 32 jaren lang, tot aan zijn afsterven, krankzinnig is geweest?

51. ALBRECHT, broeder van Willem V, door de Hoekschen als *Ruwaard* (Beschermer en Regent) opgedrongen, had een niet geringen tegenstand der Kabbeljaauwschen te overwinnen. De voornaamste gebeurtenissen van zijn eigen bestuur, na het overlijden van Willem, zijn de oorlog tegen de *Friezen* en de krijg tegen het magtige Huis der Heeren van *Arkel* geweest.

De Kabbeljaauwschen verlangden dat vrouw Machteld van Lancaster, gemalin van Willem V, zou worden gehandhaafd in het gezag, hetgeen door de echtgenoot eens afwezigen Vorsten altijd uitgeoefend werd. Albrecht trachtte de Steden door allerlei begunstiging te winnen; en bragt overal de Hoekschen in het Stedelijk Bestuur. Onlusten en tegenstand. Het slot van Heemskerk door de Hoekschen bemagtigd. Delft staat openlijk op, neemt krijgsvolk in eigen soldij, verwoest de sloten Polanen en Binkhorst. Hoeveel vermogt toen, ook in Holland, ééne en voorzeker niet de meest aanzienlijke Stad! De Hertog was genoodzaakt volle heervaart tegen haar te beschrijven; hij zond boden naar de Hollandsche en Zeeuwsche Edelen en Steden, naar den Hertog van Braband, en naar den Graaf van Vlaan-

deren, om op het hardnekkige Delft te komen stormen. Beleg, 1 April — 20 Mei: verdrag op voorwaarde dat »1000 mannen, bar»voets en bloothoofds, en 500 vrouwen, bloothoofds, met loshangend »hair, en met hare beste kleederen, om lijfsgenade voor de burgers »zullen komen bidden." — 1389. De Hertog volgt zijn broeder op. — 21 September 1390. Jonkvrouw Aleida van Poelgeest, door wier invloed hij den Kabbeljaauwschen minder ongenegen werd, in 's Hage vermoord. — 1396 — 1400. Krijgstogten, om den dood van Willem IV te wreken tegen de Friezen; met een magtig leger en afwisselend geluk: geëindigd door een bestand. — 1401. Twist met het Huis van *Arkel*, omtrent zoo oud als de Hollandsche Graven, en aan de Hertogen van Kleef en van Gelder verwant: beleg van Gorkum, 29 Junij 1403, na 22 weken door den Graaf van Oostervant bemagtigd; verzoening. — 12 December 1404. Dood van Albrecht. Zijne nalatenschap was zoodanig met schulden bezwaard, dat zijne weduwe, Margaretha van Kleef, om haar eigendom te behouden, afstand van haar regt op den boedel deed.

52. WILLEM VI, een dapper Vorst, den Hoekschen gunstig, hielp zijn broeder, verkoren Bisschop van *Luik*, om de Stad te bedwingen; bragt het Huis van *Arkel* ten val; en trachtte de opvolging in het Graafschap te verzekeren aan zijne dochter Jacoba.

Hooghartigheid en aanmatiging der Hoeksche partij, die op de gezindheid van den nieuwen Hertog vertrouwt. Bloedige onlusten in sommige Steden. — 1405. Hernieuwing van den Arkelschen krijg: beleg van het slot Hagenstein, bij bevrozen gracht, door den Hertog bemagtigd. — 1412. Ondanks den bijstand van den Hertog van Kleef, wordt de Heer van Arkel van bijna alle zijne goederen beroofd.

Jan van Beijeren had, als verkoren Bisschop van Luik, zijne intrede aldaar in 1390 gedaan; 16 jaren oud. Hierin was niets vreemds; want ook kinderen werden dikwerf, wel niet ten nutte der kerk, maar ter verrijking van hun geslacht, met de hoogste geestelijke waardigheden bekleed. Doch vermits hij, ofschoon zeer genegen om de voordeelen van het Bisdom ruimschoots te genieten, zich steeds verontschuldigd had van het aanvaarden zijner bediening, had de bevolking eindelijk geweigerd zich langer zoodanigen Bisschop te laten welgevallen. Dien ten gevolge trok Willem VI, met vele Bondgenooten, tegen Luik. 23 September 1408, bloedige veldslag; van de Luiksche zijde bleven, naar de minste opgave, 18000 man; afgrijselijke strafoefening; waardoor deze triumferende Bisschop met den naam van *Jan zonder genade* gebrandmerkt werd. — 1409. De doodslag door Hertog Jan van Bourgondië aan den Hertog van Orleans begaan werd door Willems bemiddeling verzoend: ook was hij hiertoe meer bijzonder geroepen, als zwager van den moordenaar, aan wien eene dochter van Hertog Albrecht gehuwd was, en als echtgenoot, eerst van Maria, dochter van Karel V, Koning van

Frankrijk, daarna van Magaretha van Bourgondië, zuster van Hertog Jan en moeder van Willems eenige dochter Jacoba.

1416. Dagvaart, waarbij (in onderstelling welligt dat de Bisschop van Luik geen afstand van zijne geestelijke waardigheid zal doen) de meeste Hollandsche en Zeeuwsche Edelen beloven, indien de Landsheer zonder wettigen zoon overlijdt, Jacoba als erfdochter en leenvolgster te zullen erkennen.

53. JAN VAN BEIJEREN was, naar het oordeel der Kabbeljaauwschen, na het verlaten van den Geestelijken Stand, de wettige leenopvolger van zijn broeder. De Hoekschen daarentegen deden de aanspraak van JACOBA gelden; aldus verviel Holland op nieuw in de akeligheden van een burgerkrijg, ten gevolge waarvan ook JAN VAN BRABAND, Gemaal van Jacoba, met haar als Graaf werd erkend.

Jacoba, geboren 1401, gehuwd *a.* in 1415 aan den Dolfijn van Frankrijk, die in 1415 sterft; *b.* in 1418 aan Jan Hertog van Braband; *c.* in 1424, bij het leven van dezen, zonder Pauselijke vergunning, aan Humphrey, Hertog van Glocester, broeder van den Koning van Engeland, Hendrik V; *d.* in 1432, na het overlijden van den Hertog van Braband, en toen haar derde huwelijk door den Paus nietig was verklaard, aan Frank van Borselen, een Zeeuwsch Edelman. Ingetogenheid of zachtmoedigheid schijnt niet de grondtrek te zijn geweest van haar karakter. — 1417. Dordrecht kiest de partij van Jan van Beijeren. Openbare oorlog; roof en brandstichting. In 1418, overeenkomst in het voordeel van Jacoba, waarbij echter Jan van Beijeren, aan wien door Keizer Sigismund het Graafschap opgedragen werd, tijdelijk mede-regent blijft. — 1420, nieuwe aanval der Hoekschen, die hij bedwingt; en verdrag van 21 April, waarbij Holland en Zeeland hem door Jacoba en den Hertog van Braband afgestaan wordt. — 1421 verlaat Jacoba haar echtgenoot, om zich naar Engeland te begeven; en 1424, met haar derden man Glocester, Regent van Engeland, in Henegouwen gehuldigd, wordt ze, na zijn vertrek te Bergen gevangen en, ter zake van haar ergerlijk gedrag, met overleg van haar moeder, in bewaring van Hertog Filips van Bourgondië gesteld. Na vier maanden ontvlucht zijnde, ontsteekt zij den oorlog weder in Holland. Voorbeeldelooze wreedheden, bijv. de straf van Arnold Beiling, bevelhebber van Schoonhoven, door de Hoekschen levend begraven, toen hij, na eene maand afwezens, getrouw aan zijn gegeven woord, terug gekeerd was. — 1425. 6 Jan. Jan van Beijeren sterft, vergeven zijnde; hetgeen in dien gruweltijd geene zeldzaamheid was: Filips wordt zijn erfgenaam en, dien ten gevolge, Ruwaard van Holland en Zeeland. Wederstand van Jacoba, verijdeld door zijn tegenwoordigheid en moed: 21 Oct. wordt ze bij Alphen verslagen; in 1426 tweede nederlaag, niettegenstaande Engelsche hulp. Voordeelen der Hoek-

schen in Noord-Holland; te Enkhuizen 100 burgers door hen opgeligt en baldadig onthoofd. — 1427. Dood van Jan van Braband. — De Hoekschen in een zeeslag bij Woeringen verslagen. — 1428. 3 Julij, Jacoba erkent Filips als Ruwaard, en als haar erfgenaam; terwijl zij de onderdanen van alle gehoorzaamheid ontslaat, in geval van nader huwelijk, buiten toestemming van haar moeder, van Filips, en ook (eene voorwaarde anders geheel ongehoord!) van de Staten. Van toen af was Holland en Zeeland metterdaad onderworpen aan 's Hertogen gezag; ofschoon hij eerst later, na den ongelijken en heimelijken echt met van Borselen, die in Holland zijn Stedehouder was, eenige jaren vóór Jacobas overlijden (1436) het Graafschap in het Bourgondische Huis overgebragt heeft.

54. Holland met Zeeland, heeft, door den bloei der steden en de uitbreiding van den handel, tot dus ver een eerste plaats onder de Noordelijke gewesten van Nederland bekleed. Het zal, ook nu, in het Noorden dien rang behouden; doch, met Braband en Vlaanderen onder ééne heerschappij vereenigd, evenmin als vroeger, aan die landen, in voorbeeldelooze welvaart gelijk kunnen worden gesteld. Eerst later zal het van hen afgescheurd worden, om, door een nieuw levensbeginsel gesterkt en verhoogd, ook hun nijverheid, vertier en schatten naar zijne havens en steden te trekken.

Handel en visscherij bloeit. In 1347, uitvinding van het haringkaken door Willem Beukelszoon te Biervliet. — Het Zeewezen neemt toe; reeds ten gevolge der regering van Floris V, door het bedwingen der West-Friezen, moedige zeelieden, en door de begunstiging der Steden, wier talrijke schepen, in tijd van nood, ten dienste der Graven werden gebruikt. — Amsterdam, Dordrecht, Enkhuizen, Hoorn, Medemblik, Middelburg, waren van visschersdorpen of vlekken, aanmerkelijke Steden geworden. Haarlem trok niet gering voordeel uit het dikwijls herhaald verblijf zijner Vorsten in haar liefelijken omtrek. 's Gravenhage werd aanmerkelijk vergroot: de hoofd-kerk door Hertog Albrecht, de Kloosterkerk door zijne weduwe Margaretha van Kleef, gesticht. De Steden hadden weinig van de Edelen te duchten; de Hoeksche en Kabbeljaauwsche twisten hadden vele adelijke Geslachten vernietigd, of in armoede en vernedering gebragt. — Holland en Zeeland waren reeds in staat aan magtige vijanden het hoofd te bieden. Zij maakten zich, in het begin der 15de eeuw, de oorlogen in het Noorden, en hun onzijdigheid, ter uitbreiding hunner betrekkingen, ook ten koste der Hanzee-steden, ten nutte: deze, zoodra de vrede getroffen was, bemagtigden eensklaps alle de Hollandsche, Zeeuwsche en Overijsselsche vaartuigen in de Oostzee. Met welk gevolg? Uitrusting van 80 oorlogschepen in Holland; kaapvaart;

groote voordeelen op de Oosterlingen behaald; en als een teeken dat de zee gezuiverd was, de bezem in de mars. — Aldus werd de waarschuwende voorspelling van een der Gezanten van de Hanze bevestigd: »de Leeuw slaapt nu; ziet dat gij hem niet wekt; want »gij zult veel te doen hebben eer gij hem weder stilt."

TWEEDE AFDEELING.

1428 — 1517.

ALGEMEENE AANMERKINGEN.

55. In deze tijden is eenheid van historie ten gevolge der eenheid van gezag. De heerschappij der Bourgondische en Oostenrijksche Vorsten strekte zich eerst over de meeste, daarna over alle de Nederlanden uit. Bij de menigvuldige verscheidenheid van regten en betrekkingen in de onderscheidene gewesten, zochten zij eenigermate overeenstemming in bestuur en wetgeving te brengen. Deze pogingen werden gedeeltelijk met goeden uitslag bekroond; omdat er eenheid, geen eenvormigheid; vereeniging, geene zamensmelting; gemeenschappelijke werking, geen vernietiging van eigen gewoonten en aloude zelfstandigheid bedoeld werd.

Door algemeene instellingen, onder één gezag, zou een Rijk der Nederlanden, even als het Fransche, het Engelsche Rijk, worden gevormd. Hiertoe bijv. het Hof te Mechelen; de bijeenroeping van Generale Staten, en vele maatregelen van Karel V. — Doch gelijk, bijv. in Frankrijk elke provincie, door koop, verdrag, erfenis, of overwinning verkregen, in dezelfde betrekking tot de Kroon bleef, waarin zij van oudsher tot haar Landsheer had gestaan, zoo was het in de Nederlanden ook. De zelfstandigheid van elk Hertogdom, of Graafschap, of Heerlijkheid werd geëerbiedigd; en op dezelfde wijs het eigen bestaan van Steden en Gemeenten, met haar bijzondere privilegiën en regten. De betrekking tot den Vorst was in menig opzigt individueel. Hollands Graaf mogt elders Hertog of Koning zijn, in Holland bleef hij Graaf, aan de landswet gehouden, en ontving er, om die vermeerdering van magt, althans niet van regtswege, eenig ander of meerder gezag.

56. De Landsheeren, door uitgestrekte heerschappij over andere Gewesten en Rijken, zooveel magtiger nog dan de

Graven uit de vorige Stamhuizen waren geweest, hielden de wederspannigheid der onderdanen met meer veêrkracht in bedwang. De Stedelingen, den Adel boven het hoofd gewassen, werden, ook in het Zuidelijk Nederland, beteugeld en getuchtigd, en de binnenlandsche rust, met uitzondering van eenige jaren regeringloosheid en schromelijk geweld, meer dan in het vorige tijdperk, met nadruk bewaard, of spoedig hersteld.

De opstand werd telkens aan banden gelegd, behalve onder Maria van Bourgondië en tijdens de moeijelijke voogdij van Maximiliaan. Onder het huis van Oostenrijk waren de Steden, doorgaans ten minste, gedwee.

Om den Adel tegenover de Steden te verzwakken, heeft vooral ook de veranderde wijs van oorlogvoeren medegewerkt; *a.* het gebruik van *vuurwapenen*, reeds in de 14de eeuw, waardoor de Sloten der Edelen eene mindere veilige wijkplaats waren; van het handgeweer vooral, waardoor het voordeel van persoonlijke dapperheid en betere wapenrusting grootendeels weggenomen werd: *b.* het ontstaan der Stedelijke *Schutterijen*, in de 13de eeuw, eerst met den boog, daarna met het vuurroer zich oefenende in haar *Doelen*, en die weldra Edelen en Ridders, in bekwaamheid en moed, en ook in fierheid, op zijde hebben gestreefd; *c.* het bezoldigen eener *staande krijgsmagt*, hetgeen inzonderheid onder het Beijersche Huis menigvuldiger werd.

57. Meer dan ooit werden de Nederlanden, door het aanzien en de betrekkingen hunner Regenten, in de algemeene aangelegenheden der Christenheid gewikkeld. Ook toen Bourgondië en Oostenrijk half Europa en een deel der nieuwe wereld aan de bezittingen der Dynastie hadden gehecht, bleven de Nederlanden, door rijkdom en ligging, de steun en de kern hunner magt. Door de onuitputtelijke hulpbronnen geopend in deze Gewesten, werden hunne Vorsten in de mogelijkheid gesteld om, eerst met Engeland en daarna door eigen kracht, Frankrijk te bedwingen.

IV. HUIS VAN BOURGONDIË.

1425 — 1482.

58. Schitterend is de opkomst der Hertogen van Bourgondië geweest. Uit Franschen Koningsbloede geproten, hebben

zij, in vijftig jaren, reeds vóór dat Holland, Zeeland, en Henegouwen zich aan hun gezag onderwierpen, den rang der magtigste Europesche Vorsten bereikt.

Filips de stoutmoedige (1341—1404,) broeder van Karel V, den Koning van Frankrijk (1364—1380,) was de grondlegger der grootheid van dit Huis; door, *a.* het verkrijgen, in 1361, van het Hertogdom Bourgondië, hetwelk zijn broeder hem, na het uitsterven van het eerste Stamhuis, ten leen geschonken heeft: *b.* zijn huwelijk, in 1369, met Margaretha, erfgename van Franche-comté, Vlaanderen, Artois, Mechelen, en Antwerpen; ten gevolge waarvan hij, in 1383, het eigendom ook van die Landen verkreeg. En kon niet Vlaanderen alleen tegen menige bezitting opwegen, vooral nu het met een vaste hand in toom gehouden werd? — Zijn zoon, jan zonder vrees (1371—1419) die Margaretha van Beijeren had getrouwd, was, tegenover het Huis van *Orleans*, hoofd van eene der partijen die in Frankrijk, tijdens de krankzinnigheid van Koning Karel VI, gewoed hebben. Oom des minderjarigen Dolfijns, was hij meermalen, door de overmagt van zijn aanhang, meester van Parijs en van het Koninklijk Geslacht; somtijds werd hij rebel verklaard en nam naar de Nederlanden de wijk. — Hij werd 1419, in eene bijeenkomst met den Dolfijn, om het leven gebragt, ter weêrwraak van den moord dien hij, eenige jaren te voren, aan den Hertog van Orleans had begaan.

59. De twee Vorsten uit dit Huis welke, na de vergrooting van het Bourgondische erfgoed met Holland, het bestuur gevoerd hebben, regeerden met vaste hand; en, ofschoon dikwerf gedwongen om bij de Staten der Gewesten onderstand te zoeken, handhaafden zij hun gezag tegen de eischen en aanmatigingen van iederen stand.

Filips de Goede, 1428 — 1467; Karel de Stoute, 1467 — 1477; Maria, 1477 — 1482.

Bijeenroeping der Staten, ten gevolge der menigvuldige oorlogen, waarvoor gedurig Beden werden vereischt. Men houde in het oog dat zij nooit zamen kwamen op eigen gezag, noch eenig deel aan het Landsbestier hadden. In Holland, waar vóór 1428 (bij den voorwaardelijken afstand van Jacoba) die naam geheel onbekend was, bestond het Collegie der Staten uit de Edelen en de *zes* groote Steden (Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam, en Gouda).

In 1445 vaardigde Hertog Filips een streng bevelschrift uit ter beteugeling van de hebzucht der Geestelijkheid. Ook ving hij aan haar vrijdom van schatting te beperken; een maatregel welken zijn opvolger doorgezet heeft.

60. De Staatkunde der Bourgondische Vorsten was, èn ten gevolge der familie-twisten in het Huis van Valois, èn uit zucht om van den magtigen nabuur en leenman onafhankelijk te zijn, doorgaans tegen Frankrijk gerigt. Aldus, en bovendien door de overweging van het Vlaamsche handelsbelang, werden zij telkens tot het bondgenootschap met Engeland gebragt.

1415. Inval der Engelschen in Frankrijk, door den Hertog van Bourgondië geroepen: hun overwinning bij Azincourt. 1420. Tractaat van Troyes, waarbij (met miskenning van den geest der Salische wet, waardoor opvolging van vrouwen of door vrouwen uitgesloten was) de Koning van Engeland, Hendrik V, erfgenaam der Kroon en Regent wordt. De Bourgondische invloed alleen geeft hem het overwigt. Nog op zijn sterfbed, in 1422, vermaant hij dat men den Hertog van Bourgondië ten vriend houde. — De vrede met Engeland was onmisbaar voor den bloei der Vlaamsche fabrijken. — (Ook uit Holland en Zeeland werd Hendrik V ondersteund; 800 vaartuigen waren aan hem verkocht of verhuurd).

61. Door de heerschappij dezer, ofschoon niet Franschgezinde, evenwel Fransche Dynastie werd de toegang voor de Fransche taal, beschaving en zeden, meer dan te voren, open gesteld. De Hertogen van Bourgondië, opgevoed in al den luister, in al de weelde en ongebondenheid, die toen reeds aan het Parijsche Hof heerschende was, hadden eene hofhouding wier pracht en ridderlijke glans door bijna geene andere Vorsten werd geëvenaard. Ook openbaarde zich de Fransche invloed weldra in toenemend zedenbederf.

Menigvuldige aanleiding om, reeds vroeg en bij de ontkieming onzer Letterkunde, het oog naar Frankrijk te rigten; de vermaardheid der Troubadours; de roem der Parijsche Hoogeschool; de eigenaardige klaarheid en bevalligheid der Fransche geschriften; de pracht der tournooyen, waardoor de uitheemsche Adel derwaarts gelokt werd; het leenverband op Vlaanderen; de goede verstandhouding, ook met Holland, door huwelijks- en vriendschaps-betrekking. — Maerlant, de vader der Hollandsche Dichters, vertaalde zijn *Spiegel Historiael* uit Latijnsche werken, maar die door Franschen opgesteld waren. Ridderromans ook in de Nederlanden overgezet, of (zoo als welligt *Urzijn en Valentijn* en *de Ridder met de Zwaan*) oorspronkelijk zamengesteld. — Onder het Huis van Bourgondië taal- en letterkunde, door tallooze bastaardwoorden, verfranscht. — Kamers der *Rederijkers* (gilden

ter beoefening van dicht- of rijmkunst, als liefhebberij en spel), in navolging der *Collèges de Rhétorique.* Zinnebeeldige voorstellen of *spelen van zinnen.* Bij de aanneming van Fransche dichtsoorten en vormen, minder ligtzinnigheid van inhoud. — De Nederlandsche Gewesten drongen meermalen aan op het gebruik hunner eigen taal in het bestuur.

Het Bourgondische Hof is geen voorbeeld van ingetogenheid geweest. De overvloed van wereldsche goederen was weinig geschikt om aan de wereldsche begeerlijkheden paal en perk te doen stellen.

62. Filips van Bourgondie, Heer van bijna gansch Nederland, heeft, door veêrkracht en beleid, in Holland de Hoekschen bedwongen; in België den overmoed der Steden aan banden gelegd; na meer dan honderdjarigen krijg, den vrede tusschen Frankrijk en Engeland bewerkt; de belangen der Christenheid, ook toen Constantinopel door de Turken ingenomen was, met nadruk behartigd; de magtigste Koningen overtroffen door Vorstelijke milddadigheid en pracht; in eene langdurige regering, onder velerlei tegenstand en moeijelijkheid, den roem verworven van schranderheid, moed, edelaardigheid en volharding, en, om in één woord alles zamen te vatten, den bijnaam van *de Goede* verdiend.

Filips (geb. 1396 te Dijon, reg. 1419) verkreeg, in 1427 *Namen*, in 1443 *Luxemburg*, door koop; in 1430 *Braband* en *Limburg*, door erfregt. In 1446 werd een zijner bastaarden (losheid van zeden heeft zijne voortreffelijkheid ontsierd), David van Bourgondië, op den Bisschopszetel van *Utrecht* geplaatst; met geweld, en ondanks de keus van het kapittel op Gijsbrecht van Brederode was gevallen.

Voortsmeulen der binnenlandsche verdeeldheden. Uitbarsting; in Holland 1445, woelingen der Hoekschen te Leiden, Amsterdam en elders: in België, 1437, oproer te Brugge en Gent; tevens onderlinge twisten tusschen Leuven, Mechelen en Brussel; 1451—1453, nieuwe onlusten te Gent, niet zonder Fransche opstoking en Engelsche hulp; geweldige krijg, waarbij honderden dorpen worden verbrand. Filips verslaat de opstandelingen bij Rupelmonde en Gaveren. Aug. 1453; vrede en vergiffenis, op vernederende voorwaarden. Een deel des Lands, bekend onder den naam van het Vrije, wordt als vierde Lid in de Staats-vergadering, bij de drie Steden van Vlaanderen gevoegd. — De Stedelijke inrigtingen nader geregeld: onder Filips algemeenwording der Vroedschaps-Collegiën.

Betrekkingen op Frankrijk. — 1419. Na den moord zijns vaders (10 Sept.) erkent Filips, wiens invloed de schaal ten nadeele van den Dolfijn (later Koning Karel VII) overhellen deed, het vermeend regt van Hendrik V op de Fransche Kroon (2 Dec.); ondersteunt de Engelschen; behaalt in 1421 eene overwinning; doet

met den Hertog van Bedford, in 1430, zijne intrede in Parijs; doch in 1435 sluit hij te Atrecht een afzonderlijken en eervollen vrede; met voldoening voor het misdrijf aan zijn vader gepleegd. Na zestienjarigen krijg was hij ongezind den oorlog te verlengen, ten behoeve van zijner bondgenooten buitensporigen eisch. Spoedig was nu de kans voor de Engelschen gekeerd ; en van hunne veroveringen hielden zij, na weinige jaren, niets over dan Calais. — 1444, wordt Filips door den Dolfijn Lodewijk (later Lodewijk XI) in Bourgondië bestookt; 1466, in de Nederlanden, door de Luikenaars tegen hem op te zetten.

1453. Het Grieksche Keizerrijk door de Turken vernietigd ; Constantinopel veroverd ; Hongarijë en Duitschland bedreigd. — Filips tracht den Keizer en de overige Vorsten tot een gemeenschappelijken kruistogt te brengen. Hierin niet geslaagd, zond hij, nog in 1464, een twaalftal galeijen met 10000 man, naar de Middellandsche zee, ter voldoening aan de oproeping van den Paus Pius II, door wiens dood de onderneming te niet ging.

Filips trouwde, *a.* Michelle van Frankrijk, dochter van Karel VI; *b.* Bonne, weduwe van den Hertog van Nevers ; *c.* Izabelle van Portugal, de moeder van Karel den Stoute. — Aan gastmalen en Ridderfeesten ontbrak het, tijdens zijne regering, niet. De rijkdom en weelde ging alle denkbeeld te boven. Zelfs het volk en de lijfknechts droegen wambuizen van zijde en fluweel : de kleederen der Grooten waren met sieradiën overdekt, schitterend van goud en diamant: Holland werd het *Land van belofte* genoemd. Daarbij werd met weinig gelds veel gedaan. (Bij v. te Hoorn verteerden de Burgemeesters, bij het onthalen van 's Hertogen zoon op het Stadshuis in 1464, drie stuivers; bij het kiezen der Stads-officieren, aan maaltijd en bier 8 stuivers ; de jaarwedde van den Pensionaris was *f* 18—4). — In 1431 instelling der *Orde van het Gulden Vlies;* met zinspeling welligt op den wolhandel, als hoofdbron van der Nederlanden bloei. De plegtigheid geschiedde te 's Hage, in het koor der Groote Kerk, waar de wapens der Ridders in het gewelf werden gehouwen.

Ondanks het schitterende zijner hofhouding, liet Filips vele schatten achter; en de liefde der landzaten was het beste bewijs dat hij ze hun niet afgeperst had.

Was het vreemd dat hij de *Goede* genoemd werd! »De goede »Vorst," schreef in 1574 Junius, een vertrouwd raadsman van Prins Willem I, »was liever bemind of geliefd en een Vader zijns Volks »genaamd dan te zeer ontzien of gevreesd te zijn, aangezien hij wist »dat de liefde het regte fondament en de regte bewaerster van alle »gouvernementen en regeringen is." — Volgens gelijktijdige schrijvers, zijn er bij zijn dood »minder woorden dan tranen geweest, en »was het als of ieder zijn Vader begraven had."

63. Zijn zoon, KAREL DE STOUTE of onvertsaagde, was minder dan zijn vader op het geluk zijner onderdanen en meer

nog dan hij op de uitbreiding zijner Staten bedacht. Hij had ten oogmerk Bourgondië en Nederland, door verovering van hetgeen er tusschen lag, zamen te voegen, en alzoo, tegenover Frankrijk en Duitschland, een magtig Koningrijk te stichten. Dit eerzuchtig plan werd verijdeld, en zijne tienjarige regering was eene aaneenschakeling van oorlogen, waardoor niets dan ellende voor vriend en vijand, en, na zijn afsterven, vernedering van het Landsheerlijk gezag en vernieuwing van bloedige verdeeldheid te weeg gebragt werd.

Geb. 1433. Geeft reeds in zijne jeugd menig blijk van krijgshaftigen, maar ook van wreeden en woelzieken aard. — 1453, neemt deel aan den oorlog tegen Gent, ondanks zijn Vader: »beter is »het voor de Landzaten," dus sprak hij, »mij jong te verliezen dan »naderhand een laf Heer aan mij te hebben." — 1464. Onbarmhartige strafoefening over Dinant (met Luik in verbond): 800 ingezetenen, twee aan twee, gebonden en in de Maas geworpen.

Karels hand was tegen allen en de hand van allen was tegen hem. Zijn meest geduchte tegenstander was de Koning van Frankrijk, Lodewijk XI, die, door sluwheid en geweld, de magtige *vasallen* wilde noodzaken, als vroeger (§ 16), *onderdanen* te zijn. Met leede oogen moest hij dus de magt der fiere Vorsten aanschouwen, wier leenheer hij was voor Bourgondië, Vlaanderen, en Artois: ook was hij onvermoeid bezig met hun beletsels in den weg te leggen. Karel, reeds vroeg door hem getergd, voegde zich, in 1465, bij het Verbond van een deel der Fransche Grooten, *voor het algemeene welzijn*, zoo het heette, belegerde Parijs, en streed met levensgevaar, te *Montlhery*. Na den vrede, wist Lodewijk telkens de Luikenaars tegen hem in beweging te brengen. In 1467, zoodra Karel was gehuldigd: zij werden verslagen, met een verlies van 9000 dooden, 6000 gevangenen, en vele stukken geschut. In 1468 toen Lodewijk, die zich bij het uitbreken van den opstand, onder schijn van vriendschap, in de legerplaats van Karel bevond, gedwongen werd zijne bondgenooten te verloochenen en getuige te wezen van hun nederlaag en straf. Luik werd verbrand; duizenden werden ter dood gebragt, of kwamen om door koude en gebrek. — 1471. Opschuddingen der Hoekschen te Hoorn, Zierikzee en Utrecht. — De Hertog mengt zich in den burgerkrijg der Engelschen tusschen de Huizen van *Lancaster* en *York*. Na den dood zijner eerste Gemalin Izabella van Bourbon (moeder der Hertogin Maria), was hij hertrouwd met Margaretha van York. Eduard IV haar broeder, in 1461 op den troon geklommen, werd 1470 verjaagd, namens Hendrik IV, door Richard Hertog van Warwick, die met Lodewijk XI in verstandhouding en vijand van Bourgondië was. Nederlandsche schepen werden door hem aangetast. Hertog Karel schreef aan den Franschen Vlootvoogd: »bij St. Joris, zoo men hierin niet voorziet, zal ik »er, met Gods hulp, in voorzien; zonder mij op te houden naar

»Ul. verlof, of redenen, of regtsplegingen; want zij zijn te wille- »keurig en te langwijlig." Hendrik van Borselen, Karels Admiraal, versloeg Warwick in een hevigen strijd, en Eduard werd met Nederlandsche hulp wederom hersteld. — Nu verbond Karel zich met Engeland tegen den erfvijand van zijn Huis; rigtte de *Benden van Ordinantiën* op, om de grenzen te dekken; deed zware Beden (in 1471 eene van *f* 120000 kroonen, het volgende jaar reeds tot *f* 500000 geklommen;) veroverde, in 1472, eenige plaatsen in Frankrijk en had het oog op Champagne gerigt; kocht Gelderland en Zutphen van den Hertog Arnold van Egmond, die door den ontaarden Adolf, zijn eigen zoon, gevangen gehouden werd, en had te Trier eene bijeenkomst met Keizer Frederik III, die hem het verheffen zijner Staten tot een Koningrijk van Bourgondië toegezegd had. Nu scheen het toppunt zijner wenschen weldra te zullen worden bereikt; maar neen! alles was gereed, toen de Keizer, naijverig en wantrouwend, de Stad heimelijk verliet. — Straks, in 1475, Duitschland en Frankrijk tegen den te leur gestelden Hertog vereenigd. Beleg van Nuys, met 60000 man; daarna vrede met den Keizer. — Inval in Lotharingen; vlucht van Hertog René; vermeestering van Nancy. — 1476. Dit voordeel is groot; maar wat is voor den eerzuchtigen genoeg? hij wendt zich thans tegen de Zwitzers: wil meester zijn van den geheelen Rijn en, als in 't voorbijgaan, dit boerenvolk tuchtigen, hetwelk zijne vijanden bijgestaan heeft. »Hoovaardigheid is vóór de verbreking, en hoogheid »des geestes vóór den val:" *Spr.* 16, v. 18. Hij trekt op met 30000 man, een ontzettenden legertrein, en weelderigen hofstoet. Onmenschelijkheden werden tegen de gevangenen gepleegd. — 3 Maart: slag bij *Granson:* de Zwitzers deden knielend het gebed (»Onze »ziele verbeidt den Heer, Hij is onze hulp en ons schild:" *Ps.* 33, v. 20); de Bourgondiërs, meenende dat zij genade smeekten, barstten uit in hoonend gelach; hetgeen hun echter spoedig verging. De nederlaag was volkomen; legerplaats en kostbaarheden werden veroverd; zelfs de Hertogelijke hoed met een krans van robijnen en diamanten; de zilveren en gouden bekers en vaten; het overfijne lijnwaad; de veelkleurige prachtige zijden stoffen; ook de reliquiën waarvan de Hertog als 't ware een geheel stel (een stuk van het kruis, van de doornenkroon, van het spotkleed) met zich gevoerd had. — Vier maanden later, 22 Junij, behalen de Zwitzers, bij *Murten*, eene tweede overwinning. — 1477, 6 Jan. sneuvelt Karel, bij een hernieuwden aanval op Lotharingen, in de nabijheid van Nancy. — »Lieve Neef," zeide Hertog René, »gij hebt ons veel kwaads be- »rokkend; moge uwe ziel rust vinden bij God." — Er blijft bij God een rust over, ja, maar *voor het Volk Gods!* (*Hebr.* 4, v. 9.)

64. Maria, zijne eenige dochter en erfgename, weerloos en troosteloos achtergebleven, stond weldra, ten gevolge van het roembejag en de krachtverspilling van haar Vader, aan de vijandelijkheden van Frankrijk en aan de grenzenlooze aan-

matigingen der oproerige Steden ten doel. Door haar huwelijk met MAXIMILIAAN, Aartshertog van Oostenrijk, werd zij uit een allezins deerniswaardigen toestand gered. Deze uitmuntende Vorst, ofschoon telkens in de grootste moeijelijkheden gebragt door de vergunningen die men aan zijne Gemalin, in haar magteloosheid, afgeperst had, heeft haar en de Landen verdedigd, èn tegen den overmoed van een deel der Landzaten, èn tegen buitenlandsch geweld.

Maria, geboren te Brussel in 1457, bevond zich te Gent, te midden eener bevolking, in wier schatting het wettig gezag dwingelandij was. Hoe zou de arme Prinses iets hebben geweigerd? zij haastte zich met bevende hand te onderschrijven wat haar voorgelegd werd. In Maart werd aan Holland en Zeeland het *Groot-Privilegie* verleend; waarbij, met geheele miskenning der aloude Graaflijke regten, onder anderen, werd bepaald dat, zonder goedvinding der Staten, door de Vorstin geen huwelijk gesloten en geen krijg gevoerd worden mogt; terwijl de Staten, hetgeen mede eene ongehoorde aanmatiging was, zouden kunnen vergaderen, zoo dikwijls en waar het hun zou believen. Welke waren de gevolgen er van? »Stedelijke »Dagvaarten uit strijdige belangen, verwarringen, beroeringen, re»belliën, tweespalten, Hoeksche en Kabbeljaauwsche moordenarijen, »voetligtingen van Regenten aan Regenten, burgerlijke wapeningen, »de hulproeping van krijgsvolk, zelfs van buitenlandsche macht, »door de ingezetenen; daaruit ontstane benoodigdheden van soldij»gelden en subsidiën, dure tijden, rijzingen en dalingen van de »geldspeciën, gebrek aan alles, knellende armoede en hopeloos»heid der smalle gemeenten, inlandsche oorlogen tusschen Steden en «Steden." [3]

Lodewijk XI vleide zich dat het oogenblik was gekomen om de Bourgondische magt geheel ten onder te brengen. Al wat leen was der Fransche Kroon, verklaarde hij vervallen: Bourgondië werd vermeesterd; Artois besprongen; Vlaanderen bedreigd. De Gentenaars, door het gevaar verbitterd, brengen een groot deel van den Stedelijken Magistraat met beulshanden om. Vervolgens, uit naijver en wantrouwen, ook twee der voornaamste raadslieden van de Hertogin, Imbercourt en Hugonet, onschuldige slagtoffers van het woedend gepeupel, wier redding Maria, met loshangend hair en in rouwgewaad op de markt gekomen, vruchteloos, door tranen en gebeden, had beproefd. — De Vlamingen stellen Adolf van Gelder aan het hoofd hunner troepen; denzelfden woestaard die gezegd had, liever dan zich op voorwaarden, die echter voordeelig waren, met zijn Vader te verzoenen, eerst hem en dan zich zelven in een put te zullen werpen; zij willen Maria dwingen om zich met dien booswicht in den echt te begeven. De Nederlandsche Edelen doen de aanspraak gelden van Maximiliaan, wien zij reeds vóór lang plegtig toegezegd was. — 1477. 18 Aug. Het huwelijk voltrokken.

De Aartshertog. (geb. 1459) nevens Maria, als voogd en beschermer, erkend en gehuldigd. — De Hoekschen in Holland bedwongen. — 1479. 7 Aug. Overwinning op de Franschen bij *Guinegates*, waar zich de dappere Vorst meermalen in levensgevaar bevindt. — 1482. 27 Maart. Dood van Maria, ten gevolge van een val van haar paard.

V. HUIS VAN OOSTENRIJK.

1482—1581.

65. Dit Stamhuis, in hetwelk de Keizerlijke waardigheid reeds bijna erfelijk geworden was, heeft, door de aanwinst der Bourgondische nalatenschap, de middelen verkregen om, bij het dragen van den titel, de regten en het gezag des Keizers staande te houden. Weldra, ten gevolge zijner echtverbindtenissen in het bezit van een aantal Koningrijken geraakt, heeft het, door den bijstand vooral dezer Gewesten, de oorlogen tegen Frankrijk, een last dien het met de aanvaarding der Nederlanden overgenomen had, volgehouden en bekostigd. Het overwigt in de aangelegenheden der Christenheid zou verzekerd geweest zijn aan de Spaansch Oostenrijksche Dynastie, indien niet vervolging om der Godsdienst wille het Noordelijk Nederland eindelijk genoodzaakt had, met afzwering van den Graaf, zich te vormen tot een vrij en onafhankelijk Gemeenebest.

Rudolf Graaf van *Habsburg* (een slot in Aargau in Zwitzerland) was de stamvader van dit Huis; Keizer, van 1273 — 1291. — Verscheidene Keizers uit dit Geslacht: Albert I, 1298 — 1308; Frederik I, 1314 — 1330; Albertus II, 1438 — 1439; Frederik III, 1440 — 1493. — De wezenlijke magt des Keizers kwam, in de 15de eeuw, door de aanmatigingen der Grooten en de algemeene verwarring in het Duitsche Rijk, zeer weinig met den aard en de bestemming van zijn oppergezag overeen.

De magt van dit Huis werd vooral door drie huwelijken uitgebreid en bevestigd, namelijk van *a.* Maximiliaan met Maria van Bourgondië; *b.* 1496, Filips den Schoone met Joanna van Arragon, waardoor het Spanje, bijna gansch Italië, en uitgestrekte bezittingen in andere werelddeelen verkreeg; *c.* Maria, zuster van Filips, met Lodewijk Koning van Hongarije, hetwelk, in 1526, ook dit Rijk en dat van Boheme aan Oostenrijk teruggebragt heeft.

66. 1482—1494. Filips de Schoone, zoon van Maria,

regeert onder de voogdij van zijn Vader Maximiliaan. Onbeschrijflijk is de verwarring en de ellende welke, door de verlevendiging der innerlijke twisten, gedurende dit twaalftal jaren, in de Nederlanden heeft geheerscht. De bevolking der Steden, door eerzuchtige hoofden geleid, kende, na eenmaal de perken van regtmatige vrijheid overschreden te hebben, geen grenzen der buitensporigheid meer. Het geduld, de onverschrokkenheid, het doorzigt, en de volharding van Maximiliaan, heeft telkens de rust wederom hersteld, en, onder veel gevaar en strijd, den grondslag eener betere orde van zaken gelegd.

Maximiliaan, in 1486 Roomsch-Koning; van 1493—1519 Keizer. Dapper, edelmoedig, minzaam, heeft hij ook in Duitschland, ofschoon dikwerf gedwarsboomd in zijne ontwerpen, nuttige veranderingen gemaakt. Om zijne verdiensten in de Nederlanden niet te miskennen, behoort men *a.* in het oog te houden dat hij door het Groot-Privilegie aan banden was gelegd; *b.* te letten op de zwarigheden waarmede het Huis van Oostenrijk gelijktijdig in Duitschland te worstelen had; *c.* in rekening te brengen, niet slechts hetgeen tijdens, maar ook hetgeen na en ten gevolge van zijne voogdij, plaats gehad heeft. Eene halve eeuw hadden de Nederlanden, vergelijkender wijze althans en op weinig uitzonderingen na, binnenlandsche rust.

1482. Door de halsstarrigheid der Gentenaars, die de kinderen van den Aartshertog onder zich houden, en wenschen hem naar Duitschland te doen vertrekken, wordt Maximiliaan gedwongen een nadeeligen vrede met Frankrijk te sluiten. — 1484 en 1485; voortdurende vijandelijkheden van Gent, eindelijk genoodzaakt den Aartshertog als voogd en regent te erkennen en hem zijn zoon over te geven. — Inmiddels strijd der Hoekschen en Kabeljaauwschen in Holland en Utrecht; Hoorn, 1484, stormenderhand door de Kabbeljaauwschen veroverd; slachting en wraakoefening. — Bemagtiging door de Hoekschen van de kerk en toren te Barneveld, waar *Jan van Schaffelaar*, met 18 man ingesloten, zich, om de zijnen te redden, daar men hun anders geen kwartier wilde verleenen, van boven afwierp en voorts afgemaakt werd. — 1483. Utrecht, waar Bisschop David zich in zeer moeijelijken toestand bevond, door Maximiliaan vermeesterd, en hij zelf als Stadsvoogd erkend.

1486. 15 Febr. Maximiliaan tot Roomsch Koning verkozen. — Vredebreuk met Frankrijk.

1488. Nieuwe onlusten te Gent. — 1489. 1 Febr. Maximiliaan te Brugge. Oproer: de 52 Gilden op de been geraakt en door gewapend graauw versterkt, eischen rekening van de inkomsten en opgebragte gelden. De opstandelingen aarzelen niet de hand aan hun wettige Overheid te slaan. De Vorst gevangen in een klein krui-

deniershuisje op de markt, met dubbele ijzeren traliën voorzien en door een burgerwacht van 400 man bewaakt. Een aantal aanzienlijken in de gevangenis geworpen, gepijnigd, ter dood gebragt. De brave en onverschrokkene Maximiliaan, terwijl hij naar eene andere gevangenis wordt overgebragt, spreekt tot de gewapende benden der oproerigen en vordert dat men zijn leven ontzie, hem een twaalftal huisbedienden te rug geve, en hem niet overlevere aan Frankrijk of aan Gent. Eerst na vier maanden wordt hij, door tusschenkomst van Keizer en Paus, in vrijheid gesteld. — 21 Oct. 1489: nieuwe vijandelijkheden tegen Gent: de Vlamingen onderwerpen zich; het huis waar de Vorst gevangen was geweest, wordt geslecht, en, ter verzoening van den gruwel, een kapel op de plaats zelve gebouwd. — 1491: de Bruggenaars weder in opstand; en, na een zware nederlaag, streng getuchtigd.

1488 en 1489. *Jonker Fransen oorlog*, of oproer der Hoekschen, onder den achttienjarigen Frans van Brederode, die Rotterdam en andere Steden in Holland bemagtigt, maar weldra verslagen en gedood wordt. — 1494. Wanhoop in Kennemerland en Noord-Holland, om de zware lasten, verzwaard nog door de knevelarij en trotschheid der Regenten; zoogenaamd *kaas- en broodsvolk*, hetwelk, eerst voedsel, daarna, in zijn woede, ook den ondergang zijner verdrukkers verlangt; Alkmaar en Haarlem bemagtigd; doch Egmond, Stadhouder van Holland, bedwingt den opstand.

1493. Vrede met den Koning van Frankrijk Karel VIII.

67. 1494—1506. De jeugdige FILIPS, meerderjarig geworden, plukt de vruchten van den moed en de standvastigheid waarmede zijn vader aan de onstuimigheid der losbandige Landzaten het hoofd geboden had. Het Landsheerlijk gezag wordt hersteld. Een voordeelig verdrag met Engeland en 's Vorsten huwelijk met eene Spaansche Prinses, ten gevolge waarvan hij Koning van Castilië werd, openen bronnen van welvaart, waardoor de bloei dezer Gewesten, ondanks de woelingen des Hertogen van Gelder, nog toegenomen is.

1494. 12 Dec. Het *Groot Privilegie*, verkregen, gelijk Filips zich uitdrukt, op *sinistre* (slinksche) wijs, wordt vernietigd bij overeenkomst tusschen den Vorst en de Staten: nooit is het hersteld. — 1496. Verdrag met Hendrik VII, Koning van Engeland (*het Groot Commercie-Tractaat*): vrije handel op de Engelsche kust; afschaffing van het strandregt; vrije invoer van Engelsche linnens. — 1495. Filips trouwt Joanna, dochter van Ferdinand en Isabella, die, bij erfregt en door overwinning, de onderscheidene Rijken van Spanje vereenigd en van de driehonderdjarige overheersching der Mooren hadden bevrijd. — 1498. Na vernieuwde spanning en vijandelijkheden, verdrag met den Koning van Frankrijk.

1492—1498. Albert van Saxen, een der grootste Veldheeren van zijn tijd, zonder wien bijna geen krijg in Duitschland, Hongarije, Italië, of de Nederlanden is gevoerd, werd, tot loon zijner diensten, door den Keizer, wiens regterhand hij genoemd werd, tot Erfpotestaat van Friesland gemaakt. Zonder geweld wist hij de Friezen, eerst zeer wederspannig, tot het vrijwillig opdragen der regering te brengen; doch, na zijn vertrek, ontstond er, door hooge lasten en onvoorzigtig bestuur, een geduchte opstand, niet zonder schrikbarende bloedstorting bedwongen. 1500, sterft Albert; door zijn zoon opgevolgd.

1494—1505. Telkens vernieuwde krijg tegen Karel van Gelder. Deze had het voorvaderlijk erfgoed weder bemagtigd en werd, ook in zijne gedurige strooptogten, door Frankrijk ondersteund.

1501. Filips vertrekt met zijne Gemalin naar Spanje. 1506: tweede reis derwaarts, toen hij, door den dood van Isabella, Castilië had geërfd. De Vorst, 28 jaren oud, magtig, fier, met de glansrijkste verwachtingen in het verschiet, vol levenskracht, en dorstend naar levensgenot, sterft te Valladolid, na zes dagen ziek te zijn geweest. »Hoedanig is uw leven? het is een damp die voor een »weinig tijds gezien wordt en daarna verdwijnt."

68. 1506—1517. Keizer Maximiliaan wordt tot de voogdijschap van zijn kleinzoon KAREL II geroepen, en zendt in de Nederlanden zijne dochter Margaretha, Hertogin van Savoye, als Landvoogdes. — De meeste Gewesten, niet meer door binnenlandsche twisten verscheurd, genoten doorgaans eene heilzame rust; welke echter in het Noorden meermalen, door den Gelderschen oorlog en de wederspannigheid van Friesland en Groningen tegen het Huis van Saxen, afgebroken werd. Naauwelijks was de jeugdige Karel meerderjarig geworden, of de eene Kroon na de andere viel hem te beurt; als of, bij het aanbreken der Hervorming, in den gevreesden Monarch, die het eerst den strijd tegen haar aanbinden zou, door een treffend voorbeeld moest worden getoond dat elke aardsche magt, waar zij GODS wenk niet eerbiedigt, nietsvermogend wordt.

1500. Karel, te Gent geboren. Hij wordt opgevoed onder de leiding van Adriaan Floriszoon van Utrecht, in 1522 Paus Adriaan VI. Margaretha, geb. 1480; Gouvernante der Nederlanden, 1507—1530.

1507. Karel van Gelder, in 1505 diep vernederd, hernieuwt den krijg, met uitzigt op Fransche hulp. Hij valt in Holland, bemagtigt Muiden en Weesp, doch stoot het hoofd voor Amsterdam. Later bedient hij zich ook van den Frieschen zeeroover, *den grooten Pier* (*Pieter*); schrikkelijke wreedheden; de Hollandsche gevangenen in zee geworpen, hetgeen die onverlaat *voetspoelen* noemt.

1506—1514. Groningen en Friesland, in verstandhouding met den Graaf van Oost-Friesland en den Hertog van Gelder, verzetten zich tegen het gezag van den Hertog van Saxen. Deze brengt een leger van 20000 man (*den Zwarten hoop*) in het Land. Na ongunstigen uitslag, verkoopt hij zijne regten aan Karel van Oostenrijk voor *f* 350,000.

1515. Karel meerderjarig. — 1516, door den dood van Ferdinand wordt hij Koning van Spanje, Napels en Sicilië, en Hertog van Milaan. — 1519. Keizer van Duitschland, in de plaats van Maximiliaan. — Zie hier de opsomming zijner titels:

»Roomsch-Keizer, Koning van Germanië, van Castilië, van Leon, »van Grenade, van Arragon, van Napels, van Sicilië, van Majorca, »van Sardinië, van de Eilanden van Indië en vaste landen van de »Oceaansche zee; Aartshertog van Oostenrijk; Hertog van Bour»gondië, van Lotharingen, van Braband, van Limburg, van Luxem»burg, en van Gelder; Graaf van Vlaanderen, van Artois, van Bour»gondië, Paltzgraaf en Graaf van Henegouwen, van Holland, van »Zeeland, Namen en Zutphen; Heer van Friesland en van Utrecht, »Heerscher in Azia en Afrika."

Welk een magt en welke vooruitzigten!

---

69. Aldus waren de Nederlanden, gedurende eene reeks van eeuwen, door Gods milde zegeningen, in menig opzigt, bevoorregt geworden. De wereldhandel scheen er gevestigd en wedijverde, met landbouw en fabrijken, om overvloed en schatten te verspreiden onder alle rangen en standen der maatschappij. In de hoogere klasse ontbrak het niet aan de fijnere beschaving welke, als uitwerksel ook van den Riddergeest, nog overgebleven was. Het Landsheerlijk gezag werd uitgeoefend door Vorsten wier invloed en magt hun tot bescherming der onderzaten ruimschoots hulpmiddelen bood. Zoo het heil der Volken van welvaart en rijkdom afhankelijk was, er zou geen meer gezegend Land op den aardbodem hebben kunnen zijn.

70. Doch schatten zijn ook voor de Natiën geen waarborg van wezenlijk en bestendig geluk. Ook hier was overvloed de oorzaak van overdaad en weelde, van trots en overmoed, van verbastering en hemeltergend zedebederf geweest. Zelfs bij de grootste voorregten bleef men onvoldaan, omdat men onverzadelijk was. Geen wonder dat er telkens twist was, oproer, burgerkrijg; en dat, bij de terugkeering van orde en

rust, verdubbeling gezien werd van brooddronkenheid, dartelheid, en ontucht ; aan het Hof, bij den Adel, in de Steden, en niet het minst onder de Geestelijkheid.

In de Nederlanden werd de uitspraak ten volle bewaarheid : »De »werken des vleesches nu zijn openbaar : welke zijn overspel, hoe»rerij, onreinigheid, ontuchtigheid, afgoderij, fenijngeving, vijand»schappen, twisten, afgunstigheden, toorn, gekijf, tweedragt, kette»rijen, nijd, moord, dronkenschap, brasserijen en dergelijke:" *Gal.* 5. v. 19—22. En ook de Geestelijken, bij het aannemen en uitlokken van overvloedige giften ten behoeve der Kerk, hadden te weinig, met toepassing op zich zelven, bedacht dat »die rijk willen worden, »in verzoeking en in den strik vallen, en in vele dwaze en scha»delijke begeerlijkheden, welke de menschen doen verzinken in ver»derf en ondergang : want de geldgierigheid is een wortel van alle »kwaad, tot welke sommigen lust hebbende, zijn afgedwaald van het »geloof :" 1 *Tim.* 6. v. 9 en 10.

Onder de Utrechtsche Kerkvoogden telt men er verscheidene die geenszins onbesproken van wandel zijn geweest. En in de Kloosters? Men hoore het getuigenis van een Monnik. »Dagen en nach»ten verslijten de Geestelijken in wellust, met eten, drinken, slapen, »jokken, boerten, sprekende hunne tongen de volheid hunner ijdele »harten uit. Zij zijn wederhoorig, onleerzaam, halsstarrig, twistziek, »deugdeloos, gaarne in gezelschap, ongaarne in de eenigheid, on»derzoekende niet anders dan hetgeen van de wereld is." — Een Abt, in het bezit van 365 morgen lands, gaf een derde der opbrengst voor zijne tafel uit.

71. De achteruitgang in gedrag en zeden was het gevolg van den achteruitgang in het geloof. De zaligmakende waarheid van het Evangelie was in vergetelheid geraakt. Sedert lang wist men niet meer dat CHRISTUS de eenige en algenoegzame Zaligmaker is, dat Zijn bloed reinigt van alle zonden, en dat er, om Zijnentwille, vergeving is voor een iegelijk die gelooft. De mensch zou volbrengen en verdienen wat de HEER had volbragt en verdiend. Aldus beproefde men eerst het onderhouden van GODS geboden, uit slaafsche vrees en in eigen kracht; daarna, bij het gevoel van onvermogen, werd men, van lieverlede, tot het berusten in uiterlijke Godsdienstoefening gebragt. Deze dwaling heeft den weg voor eene reeks van dwaalbegrippen geopend, het geheele wezen van het Evangelie der genade vervalscht, en een vrijbrief voor elke misdaad verkrijgbaar gesteld.

Godvergetenheid beteekent te regt hetzelfde als zedenbederf. »Gelijk het haar niet goed gedacht en heeft God in erkentenis te houden, zoo heeft ze God overgegeven om te doen dingen die niet »en betamen, vervuld zijnde met alle ongeregtigheid: *Rom.* 1. v. 28.

72. In het begin der zestiende eeuw, en veel vroeger reeds, had de zoogenaamde Christenheid bijna niets Christelijks meer. De Bijbel werd aan de leeken onthouden en was den Geestelijken nagenoeg onbekend. De roem van Godgeleerdheid werd in het jagt maken op schoolsche spitsvindigheden gesteld. Naast en boven CHRISTUS, werden de afgestorvene heiligen met aanbidding vereerd. De vergeving der zonden werd gezocht in het bouwen van Kerken en Gestichten; in kerkplegtigheden, in bedevaarten, in boetedoening van allerlei aard; ten laatste was zij, naar een soort van zondentarief, voor bepaalde geldsommen bij de Priesters te koop. Zoodanige Godsvereering, die veeleer Godsonteering, afgoderij, en heiligschennis was, openbaarde haar verderfelijke strekking gedurig meer; wangedrag en bijgeloof waren in alle standen, twijfelarij en ongeloof vooral bij de hooge Geestelijkheid algemeen.

De Heidensche wijsgeer Aristoteles en de spitsvindigheden der Scholastieken werden boven het Evangelie gesteld: »vragen die »dwaas en zonder leering zijn, en twisting voortbrengen: 2 *Tim.* 2. »vs. 23." — »Indien zij," schrijft in de vijftiende eeuw een betergezinde, »zoo ijverden tegen de zonde en voor de deugd, als in geschilpunten op te werpen, zouden er, noch zoo vele gruwelen bij »het Volk, noch zulk eene zedeloosheid in de Kloosters bestaan."

De Priesters drongen aan op goede werken. Wat verstonden zij hierdoor? Alleen werken die uit waar geloof, naar de wet Gods en Hem ter eere, geschieden? Neen; zij kenden ook goede werken op menschen-inzettingen gegrond en waardoor Gods gebod somtijds te niet gemaakt werd. — Groote verdienste werd gesteld in het bouwen van Kerken, Kloosters en Kapellen: in het daarstellen en verrijken van Altaren, Prebenden, Geestelijke inrigtingen van velerlei soort. Tevens werden (en waarom zou hier niet bij velen, ook een beter beginsel, een geloof werkzaam in liefde, mogen worden ondersteld?) liefdadige inrigtingen, ter verzorging van ongelukkigen en weezen gesticht.

De dienst der Heiligen was een treurig bewijs van den voortgang des bijgeloofs. Zij werden, in plaats of naast den Middelaar, als voorspraken beschouwd. Hunne feestdagen plegtig gevierd; hun wonderdadig leven verhaald, waarbij kunstig of ook wel grovelijk verdichte fabelen werden gevolgd. Elke zieke had een heiligen tot

geneesheer; elk ambachtsgilde een patroon; elke kunst of wetenschap een beschermer; elk vermaak, ook het meest zinnelijke, een schutsheer of schutsvrouw. Het veelgodendom der Ouden was onder andere benamingen, wedergekeerd. — Maria werd voorgesteld als Koningin des Hemels, de moeder der genade, het leven en het licht der menschen.

De beeldendienst algemeen in zwang. — Bij v. te 's Gravesande was een zeer vermaard Maria-beeld, aan hetwelk ook Hertog Willem V, na de overwinning van 1350, ter gedachtenis, een zijner kleedingstukken schonk. Zoo was ook *onze Lieve Vrouw van den Polder* in Zeeland zeer beroemd; den zeelieden bijzonder gunstig. — Derwaarts deed men bedevaarten. Velen, gelijk de Staten van Holland in 1587 schrijven, gingen op sommige tijden van het jaar, naar Heylo, Wilsveen, 's Gravesande, Bergen, en andere plaatsen, en dat »in linnen kleederen of ander gewaad, brengende of offerende »aldaar jonge hoenderen, wassen-kaarsen, beelden, armen, beenen »en andere leden van menschen in wassche gemaakt, met vele an»dere superstitiën en abuisen, makende tot dien einde ook eenige »bijeenkomsten of vergaderingen, 't welk notoirlijk is afgoderije, en »regtstreeks strijdende tegen des Heeren Woord."

De boetedoening kwam dikwerf met de boete die in het Evangelie voorgeschreven is, zeer weinig overeen. Somtijds meende men door eenig woordengeprevel genoeg te hebben gedaan; somtijds wedijverde men in onthouding en in pijniging van het vleesch. — Bij v. in 1350, toen de *zwarte dood* (eene vreesselijke ziekte, waardoor in vele Landen, binnen vijf maanden, drie vijfde der bevolking weggemaaid werd), uit China, door Azië, langs Griekenland en Italië, over de Alpen herwaarts gekomen was. Hoe toonde men leed en berouw? Ook hier trokken geheele troepen met vaandels en kruisen door steden en dorpen, onder geschreeuw en jammerklagt zich zelven ten bloede toe geeselende.

De aflaat was welligt het ergste van alle misbruiken geworden. — Eerst gaven de Priesters bevrijding van kerkelijke straffen, toen loslating uit het vagevuur, eindelijk vrijstelling van het eeuwige verderf en volkomen vergeving, enkel om geld. — Er was eene soort van prijskaart op Pauselijk gezag, waarop ook de ergste gruwelen waren geplaatst; een goudmijn voor de Geestelijkheid. Immers, bij het onbepaalde van den tijd die ter loutering in het doodenrijk noodig zou zijn, was het beangst gemoed telkens gereed tot afkoop van een nieuwen termijn. Zoo werd in 1475, ook in Nederland, Pauselijke aflaat verkocht voor elf duizend jaren. De Geestelijken hadden, in verschijningen en droomen, altijd de betrekkingen der armen in den Hemel, de betrekkingen der rijken in een smartelijken tusschenstand gezien.

Men begon met *ook*, men eindigde met *enkel* dergelijke eischen te doen. Men begon met de onmisbaarheid, men eindigde met de genoegzaamheid dezer voorwaarden te beweeren. Men begon met

Christus op den achtergrond, men eindigde met Hem geheel ter zijde te stellen. De dwaze ceremoniën en uiterlijke verrigtingen, die men in de plaats der waarheid had gesteld, bleven voor de meesten oorzaak van gerustheid en werden voor velen, heimelijk althans, voorwerp van spotternij. Het bijgeloof werd ongeloof, eerst aan het zaligmakend geloof en eindelijk aan het bijgeloof zelf.

73. Deze begrippen werden aangeprezen en bevestigd door het gezag van de Roomsche Kerk. De Geestelijkheid had zich, als afzonderlijk ligchaam, boven de overige Christenen gesteld. Zij meende weldra den sleutel des Hemels te bezitten. Haar hooggeroemde eenheid bestond en haar krachten werden verhoogd door het lijdelijk erkennen van de opperheerschappij van den Paus, eene overheersching die aanvankelijk, door de Christenheid vereenigd te houden, door den overmoed, hetzij der Vorsten, hetzij der Volken, aan banden te leggen, gewigtige diensten bewees; maar welke tevens en gedurig meer was ontaard, en, in die ontaarding, zich tot eene hoogte had ontwikkeld, waardoor zij eene Godlasterende oppermagt werd. De Paus werd als Stedehouder van Christus en zijne uitspraak als de uitspraak des H. Geestes beschouwd.

Het gezag van Rome, ofschoon door de twisten tusschen Pausen en Tegen-pausen verzwakt, nam, ook in de Nederlanden, wederom toe; onder anderen ten gevolge der geschillen tusschen de Geestelijkheid en de Vorsten, waardoor beide partijen genoodzaakt werden de hulp en goedkeuring in te roepen van het Opperhoofd der Kerk. — Intusschen waren dikwerf schandvlekken der menschheid gezeten op den Pauselijken Stoel. Het naast aan de Hervorming, *a.* 1492—1503, Alexander VI (Borgia); die voor geen ontucht, of moord teruggedeinsd heeft, en gestorven is aan vergif dat hij voor een ander toebereid had; *b.* 1503—1513, Julius II, krijgshaftig en oorlogzuchtig, en op de verlossing van Italië meer dan op die van zondaren bedacht; *c.* 1513—1521, Leo X (Medici), een smaakvol liefhebber van wetenschap en kunst.

74. De HEER evenwel had Zijne gemeente niet verlaten; en, bij de algemeenheid der afdwaling, werden toch altijd sommigen van GOD geleerd en door den H. Geest in alle waarheid geleid. Er was, in het midden der bedorvene Roomsche Kerk, tegen haar verbastering en afval een gedu-

rig *protest*. Maar die tegenspraak werd onderdrukt; zij werd, deels uit ijver voor een valsche Godsdienstleer, deels uit berekening der Staatkunde, als heiligschennis en oproer gestraft. Zij die niets weten wilden dan Christus en Dien gekruist, die Zijne geboden predikten als regel van een Christelijk gedrag, die met Zijne aanstaande strafgerigten dreigden, werden als ketters en rustverstoorders opgespoord, vervolgd, en gedood. Gelijk in den beginne, zoo moesten ook nu de getuigen des HEEREN bloedgetuigen zijn. Het Vorstelijk gezag, doorgaans naijverig op eigen regt, stond, in dit opzigt, met heusche bereidwilligheid, ten dienste der Kerk. Rome was aan het Heidensch Rome niet ongelijk: de opregte belijders van het Evangelie moesten, van de zoogenaamde Christenen en hun Opperhoofd, dezelfde mishandeling als vroeger van de Heidensche Keizers ondergaan.

Vervolging tegen de Waldenzen, Huss, Wicleff. — In 1380 werd het lijk van een ketter, op last van den Kerkvoogd van Utrecht, opgegraven, voor het Bisschoppelijke Paleis verbrand, en de asch in de grachten verstrooid. — In 1420 trokken uit de Nederlanden velen op tegen de Hussiten. — In de 15de eeuw vervolging in Vlaanderen en Artois: 1459, menigvuldige slagtoffers te Atrecht, Douai, en elders. Door de ijsselijkste folteringen dwong men tot bekentenis van veroordeelde begrippen. — Het blijkt dat ook het Pauselijke Rome, »eeuwen lang, vol namen der Godslastering was, »vol van gruwelen en van onreinheid; dronken van het bloed der »heiligen en van het bloed der getuigen van Jezus:" *Openb.* 17, v. 3, 4, 6.

75. Meer dan eenig ander tijdperk was de vijftiende eeuw gekenmerkt door gewigtige gebeurtenissen, nuttige uitvindingen, en belangrijke ontdekkingen. Daaronder worden voornamelijk geteld de boekdrukkunst, zoo onmisbaar ter spoedige algemeenwording der gedachten; de terugkeering van klassieke beschaving in het Westelijk Europa, ten gevolge van de verdrijving der Grieken; de ontdekking van Amerika; het vinden van een weg naar Oost-Indië ter zee. Doch, zoo hierdoor de handel eene gewijzigde rigting ontving; zoo er, ook voor Nederland, een nieuw en veelbelovend vooruitzigt onstond; zoo de ruwheid van zeden, door vermenigvuldiging der boeken en bewondering voor de Ouden, kon worden gepolijst, niets van dit alles bood eenige hulp of gaf den minsten waar-

borg tegen het invretend verderf; en, ofschoon deze gunstige omstandigheden, onder Gods hand, ter verspreiding van Bijbelkennis hebben gediend, zij zouden, indien het Evangelielicht niet doorgebroken was, slechts wapenen der ongeregtigheid zijn geweest.

1423. De boekdrukkunst door Laurens Koster, te Haarlem, uitgevonden; later door Guttemberg, na het ontvreemden van het gereedschap zijns meesters, tot grooter volkomenheid gebragt. Weldadig; te weten als zij ten goede wordt gebruikt. Een zelfde fontein geeft ook hier zoet en bitter; zielevoedsel of zielegif. Gelijk de tong, zoo is de kwalijk bestuurde drukpers, die haar verduizendvoudigt, »een vuur, een wereld der ongeregtigheid:" *Jac.* 3. vs. 6. — 1453. Vlucht van vele Grieken naar Italië, nadat het Grieksche Keizerrijk was gevallen: de studie der oude Letterkunde herleeft. Zal het bijgeloof er door worden verjaagd? Hier is weder een tweeledig antwoord. Beoefend door hem voor wie het licht des geloofs opgegaan is, zal deze studie ter uitbreiding van Bijbelkennis verstrekken; doch ook het ongeloof des ongeloovigen zal er door worden gevoed en gesterkt. — 1492, Amerika ontdekt: 1498, omzeiling der Kaap de Goede Hoop. — Het was als of de gansche wereld weldra ook aan Nederland cijns betalen zou; maar »wat »baat het den mensch of hij de geheele wereld gewint en lijdt schade »zijner ziele?"

76. De gewelddadige oppermagt van Rome, ter handhaving eener leer waardoor de eenige wezenlijke troost in leven en in sterven van den zondaar weggenomen wordt, scheen, in den aanvang der zestiende eeuw, na veelvuldigen tegenstand, duurzaam gevestigd. Magtige Vorsten hadden haar bestreden; de Algemeene Vergaderingen der Bisschoppen (*Conciliën*) hadden meermalen beweerd dat hun gezamenlijk gevoelen boven de uitspraak des Pausen een wettig overwigt had; de wapens der geleerdheid werden dikwerf tegen de geestelijke dwingelandij gerigt: zij had elken aanval verduurd. Menige poging was in het werk gesteld om eene hervorming der Geestelijkheid te verkrijgen. Het is zoo, die pogingen waren niet altijd gebleven zonder eenige vrucht: hier en daar, nu en dan, was het gepleisterde graf wel eens overgepleisterd. Doch men had de verschijnselen aangetast, geenszins het wezen der kwaal; men had dit wezen niet erkend, gelijk het in de verloochening der genoegzaamheid van Gods Woord, als bron, van Gods Zoon, als middenpunt, van Gods Heiligen Geest, als Leeraar der waarheid, bestond. Of, zoo sommigen getuigenis afgelegd

hadden van de hope die in hen was, hunne stem was door de pijnbank en doodstraf gesmoord. — Doch, waar menschelijk overleg, menschelijke wijsheid en kracht te kort zijn geschoten, dáár is het doorgaans dat GOD Zijne kracht luisterrijk openbaart. »De vijand was gekomen als een stroom;" maar nu ook was de tijd verschenen dat »de Geest des Heeren de »banier tegen hem zou oprigten," en dat de Nederlanden, in den smeltkroes der ellende, tot een Vereenigd en Godgewijd Nederland zouden worden gevormd.

TWEEDE GEDEELTE.

GESCHIEDENIS VAN HET GEMEENEBEST DER VEREENIGDE-NEDERLANDEN.

1517—1813.

ALGEMEENE AANMERKINGEN.

77. Het is eigenlijk hier, in sommige opzigten althans, dat de geschiedenis van het Vaderland begint. Nederland heeft toen eene herschepping ondergaan. Het is geen ander, maar het is een verjongd, vernieuwd, geadeld, en door het geloof geheiligd Vaderland geworden. De gehechtheid aan het van menschelijke toevoegsels gereinigd Evangelie heeft, als voornaamste karaktertrek, het Volkswezen doordrongen en bezield.

De vrijverklaring der Republiek dagteekent van de Afzwering, in 1581; doch haar geschiedenis vangt aan, toen, door het begin eener Christelijke Hervorming, de kiem van haar bestaan werd gelegd. — 1795—1813 kan als de ten onderhouding worden beschouwd van het daarna, in gewijzigden vorm, herrezen Gemeenebest.

78. Er moet, bij een algemeenen blik op de Republiek, gelet worden op haar

A. oorsprong; de *Hervorming:*
B. grondslag; het *Christelijk-Gereformeerd beginsel:*

C. vorm; een *vrij Gemeenebest:*
D. omvang; de *Vereenigde Nederlanden:*
E. middelen en bronnen van bestaan; *Zeemogendheid en handel-Staat:*
F. Eminente hoofd; den Stadhouder uit het *Huis van Oranje-Nassau:*
G. bron van voorspoed en grootheid; een *Geloof waarop Gods zegen heeft gerust.*

A. DE HERVORMING.

79. De Hervorming was — terugkeering tot het Apostolisch Geloof, door de onvoorwaardelijke onderwerping aan de voorlichting van Gods Geest en aan de uitspraak van Gods Woord; — vasthouding aan de Evangelie-waarheid, als aan den eenigen grondslag der Algemeene Christelijke Kerk, nooit in die Kerk verloren, ook niet toen het martelaarschap het loon der belijdenis was: — wederaanneming der leer, langen tijd gehandhaafd en steeds door velen voorgestaan, ook in de Roomsche Kerk; maar door haar Geestelijkheid miskend, bestreden, en ten doel van gruwzame vervolging gesteld. — God sprak: »Er zij licht! en er was licht." De Hervormers, sprekende omdat zij hadden geloofd, verkondigden weder het Evangelie: »bekeert u, want het Koningrijk GODS is nabij »gekomen!" »Gelooft in den Heer JEZUS en gij zult zalig »worden!" »CHRISTUS heeft zich zelven voor ons overgege»ven, opdat Hij ons zou verlossen van alle ongeregtigheid en »zich zelven een eigen volk zou reinigen ijverig in goede »werken!"

Eenvoudige aanleiding der Hervorming. *Luther* (1483—1546) zet de reeks voort der Kerkvaders en andere getuigen die de goede belijdenis beleden hebben, ook in de Roomsche Kerk (§ 9 en 15). Monnik en Leeraar te Wittemberg weet hij, na angstigen zielestrijd, dat genade hem geschied is. Straks worden ook onder hen, aan wie hij vergeving en tevens de noodzakelijkheid van bekeering en heiligmaking verkondigt, de aflaatsbrieven rondgevent. »Geene zonde »zoo groot die niet uitgewischt wordt; berouw is overbodig; leven»den en dooden kunnen door geld worden gered. Voor kerkroof »en meineed negen ducaten; voor een moord acht ducaten." En zulks voor misdrijven die men begaan heeft of begaan zal. — Is het wonder dat de geest van Luther in hem ontstoken wordt bij de

gedachte dat aldus de gave Gods, Godlasterlijk en tot verderf der zielen, aangeboden wordt? »Zoo gij u niet bekeert," zegt hij, »zult »gij allen vergaan." Den 31 Oct 1517 laat hij openlijk 95 stellingen aanslaan tegen de deur der Kerk te Wittemberg, waarbij het vonnis over den aflaat en de uiterlijke boetedoening uitgesproken wordt. »Onze Heer en Meester J. C. wil dat het geheele leven zij»ner geloovigen een gedurige en onophoudelijke boete zij. De Paus »kan geene schuld vergeven dan in zoo ver hij verklaart en beves»tigt wat God vergeeft." — »Met hunne leermeesters zullen ter »helle varen degenen die door aflaatsbrieven zeker van hunne zalig»heid meenen te zijn." — *Melanchthon* (1497 — 1560) was Luthers vriend en strijdgenoot; wiens ongemeene gaven en kundigheden, aan Christus gewijd, rijkelijk gezegend zijn geweest. — *Zwinglius* (1484—1531) predikte in Zwitzerland Christus en Dien gekruist.— Vervolgens stond *Calvijn* op (1509—1564)); uit Frankrijk verjaagd, door wiens standvastige verkondiging der waarheid Geneve een middenpunt der Protestantsche Christenheid werd. »Een hond »blaft," zeide hij, »als zijn heer aangegrepen wordt, en ik zou zwij»gen als ik de waarheid Gods aangerand zie!"

80. Tegenover het zamenstel der Roomsche wanbegrippen en ordinantiën werd de groote waarheid der *regtvaardiging door het geloof alleen* op den voorgrond gesteld. Tegenover het gezag van menschen beriep men zich op het gezag der Heilige Schrift: »Onderzoek de Schriften, want die zijn het »die van de waarheid getuigen." De leer die in de Roomsche Kerk ingeslopen was, werd aan dien onbedriegelijken toetssteen beproefd, en van valschheid overtuigd. Haar inhoud en strekking bleek anti-christelijk en afgodisch te zijn.

Voor de H. Schrift moesten alle dwaalbegrippen vallen. — Het verdienen van de zaligheid: »uit genade zijt gij zalig geworden." *Ef.* 2, v. 3. Het vertrouwen op uiterlijke en (*Col.* 2, v. 23) eigenwillige Godsdienst: »Hieraan kennen wij dat wij Hem gekend heb»ben, zoo wij Zijne geboden bewaren:" 1 *Joh.* 2, v. 3. — De misse (in den grond eene vervloekte afgoderij): »Wij zijn geheiligd door »de offerande des ligchaams J. C. eenmaal geschied:" *Hebr.* 10, v. 10. — De biecht: »belijdt *malkanderen* de misdaden:" *Jak.* 5, v. 16. — De beeldendienst: »gij zult u geen gesneden beeld maken:" *Exod.* 20, vs. 4. »Wacht u zelven van de afgoden:" 1 *Joh.* 5, v. 21. — De voorspraak der heiligen: »daar is één Middelaar Gods en der »menschen; de mensch Christus Jezus:" 1 *Tim.* 2, v. 5. — De legenden: »verwerpt de ongoddelijke en oudwijfsche fabelen;" 1 *Tim.* 4, v. 7. — De heerschappij der Pausen: »Weidt de kudde Gods, »niet om vuil gewin, noch als heerschappij voerende over het erf»deel des Heeren, maar als voorbeelden der kudde geworden zijnde:"

1 *Petr.* 5, v. 2 en 3. — Het Stadhouderschap van Petrus: »Ziet ik »(Jezus) ben met u alle de dagen, tot aan de voleindinge der wereld:" *Matth.* 28, v. 20. — De aanmatigingen der Geestelijkheid: »God »heeft den Heiligen Geest gegeven dengenen die Hem gehoorzaam »zijn:" *Hand.* 5, v. 32. — Het verbod van Bijbellezing: »die van »Bereën waren edeler dan die van Thessalonika, onderzoekende da- »gelijks de Schriften, of deze dingen alzoo waren:" *Hand.* 17, v. 11. »Het woord Gods wone rijkelijk in u, in alle wijsheid: »*Coloss.* 3, v. 16. — Op den bedorven toestand der kerk werden de voorspellingen toegepast: »de Geest zegt duidelijk dat in de laatste »tijden sommigen zullen afvallen van het geloof, haar begevende tot »verleidende geesten en leeringen der duivelen, door geveinsdheid »der leugensprekers, hebbende haar eigene conscientie als met een »brandijzer toegeschroeid, verbiedende te huwelijken, gebiedende »van spijzen te onthouden die God geschapen heeft tot nuttinge »met dankzegging voor de geloovigen en die de waarheid hebben »bekend:" 1 *Tim.* 4, v. 1—3. »Daar zullen valsche leeraars onder »u zijn, die verderfelijke ketterijen bedektelijk invoeren zullen, ook »den Heer die haar gekocht heeft, verloochenende; en velen zullen »hare verderfenissen navolgen, door welke de weg der waarheid »zal gelasterd worden; en zij zullen door gierigheid, met gemaakte »woorden, van u een koopmanschap maken:" 2 *Petr.* 2, v. 1—3. — Bij het aanschouwen der Godlasterlijke wijs waarop men aan een mensch Goddelijke eer bewees, herinnerde zich menigeen het profetisch woord: »De mensch der zonde, de zone des verderfs zal in »den Tempel Gods zitten, hemzelven vertoonende dat hij God is:" 2 *Thess.* 2, v. 4. En bij de naauwgezetheid der Priesters in de handhaving hunner ordinantiën, werd hun toegevoegd: »gij vertient »de munte, en de dille, en het komijn, en gij laat na het zwaarste »der wet, namelijk het oordeel, en de barmhartigheid, en het ge- »loof:" *Matth.* 23, v. 23.

Zoo waren de Hervormers krachtig, door »het zwaard des Gees- »tes hetwelk is Gods woord: »*Ef.* 6, v. 17. — »Daar is geschre- »ven!" met dit magtwoord is het dat men, op het voetspoor des Heeren, den boozen overwint.

81. »Mijn Woord," zegt de Heer, »zal niet ledig tot Mij »wederkeeren; maar het zal doen hetgeen Mij behaagt en »het zal voorspoedig zijn in hetgeen waartoe Ik het zende." Duizenden werden tot de kennis der waarheid gebragt. — Tevens werd, ook nu weder, eene andere Godspraak vervuld: »Ik ben niet gekomen om vrede op aarde te brengen, maar »het zwaard." Het moordtuig was eerst enkel tegen de weêrlooze en lijdzame Christenen gekeerd; tot dat eindelijk GOD uitkomst zond, en verdediging en tegenstand begon.

Christus is een Vrede-Vorst en zijn Evangelie een Evangelie des

vredes; »Hij geeft vrede, zijn vrede, niet gelijk de wereld dien »geeft:" *Joh.* 14, v. 27. Maar de booze en ongeloovige wereld, tegen de predikers van Gods geregtigheid verbitterd, bestrijdt de kinderen Gods. — Gedurende eene halve eeuw vervolgingen, in het gansche gebied der Roomsche Kerk, tegen de Protestanten: dewijl zij niet konden nalaten te getuigen tegen al wat anti-christelijk was. — Zij gaven zich gewillig over, ook waar zij tegenstand hadden kunnen bieden: »om de conscientie voor God zwarigheid ver»dragende, lijdende ten onregte:" 1 *Petr.* 2, v. 19. »God had hun »niet gegeven een geest der vreesachtigheid, maar der kracht," en tevens »der liefde, en der gematigdheid:" 2 *Tim.* 1, v. 7. — Na de tijden van martelaarschap kwamen de dagen van strijd; niet om zich te onttrekken aan het wettig gezag, maar om levensbehoud en vrijheid van geweten te bedingen.

82. Het Woord GODS wies en verkreeg de overhand. Het licht werd van onder de korenmaat weder op den kandelaar gesteld. — De Roomsche Kerk, door den zijdelingschen invloed der Hervorming tot afschaffing of wijziging van velerlei misbruik gedrongen, bleef, wat de hoofdzaak betreft, blijkens de bepalingen der kerkvergadering van Trente, volharden in anti-evangelischen afval; maar tegenover haar werden Christelijke Kerken gevormd die, op onderscheidene wijs, doch in één zin en geest, belijdenis bleven afleggen van het oorspronkelijke geloof der Algemeene Apostolische Kerk.

Eene Kerk moet beoordeeld worden volgens haar leer; niet naar het gedrag der belijders, dan in zoo ver dit met de leer in overeenstemming is. Welke nu is de leer der Roomsche en welke die der Christelijk-Protestantsche Kerk?

Kerkvergadering te *Trente:* van 1545—1563. Daarbij verpligt de Roomsche Kerk tot geloof aan de overlevering, aan de zeven Sacramenten, aan de Transsubstantiatie, aan het vagevuur, aan de aanroeping der Heiligen, aan de vereering der beelden, aan den aflaat, aan den Paus, als stedehouder van Christus, enz. — Voorts, hetgeen erger is dan dit alles, spreekt zij het *anathema* over de geloovige Christenen uit: »Zoo iemand zegt dat het regtvaardigend »geloof niet anders is dan het vertrouwen op de goddelijke genade, »welke om Christus de zonde vergeeft, of dat het enkel dit geloof »is, waardoor wij geregtvaardigd worden, die zij vervloekt:" En evenwel had de heilige Apostel Paulus gezegd: »wetende dat de »mensch niet geregtvaardigd wordt uit de werken der wet, maar »door 't geloove J. C., zoo hebben wij ook in Christus Jezus ge»loofd, opdat wij zouden geregtvaardigd worden uit het geloove »Christi:" *Gal.* 2, v. 16. En hij had er bijgevoegd: »al ware het »dat wij of een Engel uit den Hemel u een Evangelium verkondig-

»de, buiten hetgeen wij u verkondigd hebben, die zij vervloekt:" 1, v. 8.

Hetgeen misbruik was geweest, werd nu tot regel en grondslag gesteld. Langen tijd had er tweederlei rigting bestaan; regtzinnigheid en ketterij: de laatste heeft toen de overhand behaald. De Roomsche Kerk, gescheiden van de ware Moederkerk, is, van toen af, eene afvallige Secte geworden. — Bij de belijdenis van meer dan éene hoofdwaarheid van het Evangelie heeft zij dwalingen gevoegd, waardoor, bij wettige gevolgtrekking, elke hoofdwaarheid krachteloos wordt. — Er kunnen geloovigen zijn, die, zonder de eigenlijke strekking dezer wanbegrippen te erkennen, ook in de Roomsche Kerk, het oog enkel op Gods genade in Christus gerigt houden (Protestanten in beginsel, ofschoon zij geen inzigt in de toepassing op het Roomsch bijgeloof hebben); de voorstanders van die Kerk mogen, met behendigheid en naar gelang der omstandigheden, nu eens het algemeen-Christelijke dat daarin nog geduld wordt, dan weder het anti-christelijke dat er in getriumfeerd heeft, op den voorgrond of in de schaduw weten te stellen; de leer evenwel welke de Roomsche Kerk in het Concilie van Trente stellig en plegtig als de haar kenmerkende aangenomen heeft, houdt de overheersching der Gemeente door de Geestelijken in stand, onderwerpt de wereldlijke Overheid aan het geestelijk gezag, maakt vervolging en inquisitie ten pligt; en brengt, door den inhoud van het Evangelie te miskennen, óf tot zorgelooze ligtzinnigheid, bij het berusten in uiterlijke verrigting; óf, tot wanhoop, wanneer men het gewigt zijner eigen goede werken, als onmisbare bijdrage tot de verdiensten van den Zaligmaker behoeft.

De Hervormers, door kinderlijk en onvoorwaardelijk geloof aan Gods Openbaring geleid, hebben haar met de hulpmiddelen eener geloovige uitlegkunde toegelicht, maar geenszins aan de aanspraken eener bedorven rede ter toetse gebragt. Zij spraken »niet met woor»den die de menschelijke wijsheid leert, maar met woorden, die de »Heilige Geest leert:" 1 *Cor.* 2, v. 13. Zij beweerden met den Apostel dat »de natuurlijke mensch niet begrijpt de dingen die des »Geestes Gods zijn:" v. 14. Zij »wierpen alle overleggingen ter »neder, en alle hoogte die zich verheft tegen de kennisse Gods, en »leidden alle gedachten gevangen tot de gehoorzaamheid Christi:" 2 *Cor.* 10, v. 5. — Zij hebben zich verklaard tegen gewetensdwang; maar tevens eenheid van geloof onafscheidelijk geacht van het wezen eener Kerk. De Bijbel is hun de eenige onfeilbare regel des geloofs; zij hebben »hunne belijdenis onderworpen onder het Euangeli»um Christi:" 2 *Cor.* 9, v. 13; doch eene *belijdenis* hebben zij desniettemin onmisbaar gekeurd, om aan vriend en vijand te verklaren, niet slechts waarin zij de waarheid hadden gezocht, maar ook welke de uitkomst van hun onderzoek was geweest. De leden eener Kerk rekenden zich aan haar Belijdenis gebonden; niet uit slaafsche ingenomenheid met menschenwerk; niet in tegenspraak met het beginsel der Hervorming, dat de Bijbel, geheel de Bijbel,

en niets dan de Bijbel, de grondslag is van het geloof; maar dewijl zij, als leden der Kerk, deelden in haar overtuiging dat in die Formulieren van eenigheid de hoofdpunten en groote omtrekken der Evangelie-leer uitgedrukt waren, niet naar het goedvinden van menschen, maar overeenkomstig Gods Woord.

De Christelijk-Protestantsche belijdenissen der zestiende eeuw hebben, naar de behoefte en tegenover de dwalingen van dien tijd, op de belijdenis der Christelijke Kerk in vroegere tijden slechts voortgebouwd en komen ten aanzien van den inhoud met elkander overeen. — In 1530, Confessie van Augsburg: in 1559, Belijdenis der Kerken in Frankrijk: in 1562, 39 Artikelen der Episcopaalsche Kerk in Engeland. In 1560, Belijdenis in Schotland. — Deze krachtige getuigenissen des geloofs, waar de eenheid des Geestes zich heerlijk in de verscheidenheid der letter openbaart, zijn meestendeels ontworpen onder het kruis en in levensgevaar. De geloofshelden van dien tijd hadden de kracht der opwekking verstaan: »Vreest niet uit vreeze van hen, noch en wordt niet »ontroerd; maar.... zijt altijd bereid tot verantwoording aan een »iegelijk die u rekenschap afeischt van de hope die in u is, met »zachtmoedigheid en vreeze:" 1 *Petr.* 3, v. 14 en 15.

De Hervorming heeft het gezag der Overheden, hetwelk door velerlei oorzaken aan het wankelen werd gebragt (§ 88), geschraagd: zij heeft, èn de aanmatiging der Geestelijkheid, èn den overmoed der bevolking, met de Apostolische vermaning aan banden gelegd: »Alle ziele zij den Magten over haar gesteld onderworpen: want »daar is geene magt dan van God; en de Magten die daar zijn, zijn »van God geordineerd." *Rom.* 13, v. 1.

D. CHRISTELIJK-GEREFORMEERD BEGINSEL.

83. Ook in Nederland werd de Hervormde Kerk gevestigd op de belijdenis van den DRIE-EENIGEN GOD en ZALIGMAKER, dat is, op de rots waarop CHRISTUS zijne Gemeente gebouwd heeft. De Nederlandsche Hervormde Kerk was broederlijk met alle geloovigen vereenigd; met allen door wie, terwijl zij geene menschelijke wijsheid boven of nevens de Openbaring willen stellen, — Gods Woord als de eenige bron der waarheid, — Gods Zoon, God geopenbaard in het vleesch, als de weg, de waarheid en het leven, — en de Heilige Geest als leeraar, trooster, en herschepper wordt erkend.

De Nederlandsche Hervormde Belijdenis, op wier zamenstelling de Geneefsche Reformatie onder Calvijn den meesten invloed gehad heeft, bepaalt zich bij de volgende hoofdpunten: Genoegzaamheid der H. Schrift tot eenige kenbron en toetssteen van het geloof; God één in wezen, nogtans in drie personen onderscheiden; de waar-

achtige en eeuwige Godheid van Jezus Christus ; de waarachtige en eeuwige Godheid van den H. Geest; des menschen val en onvermogen tot het ware goed; de erfzonde ; de eeuwige verkiezing Gods ; de voldoening van Christus voor ons; de regtvaardigmaking door het geloof in Hem : de heiligmaking en de goede werken voortkomende uit den goeden wortel des geloofs; de algemeene Christelijke Kerk, die geweest is van het begin der wereld en zal zijn tot den einde toe, verwerpende alle dingen die zijn tegen het zuiver woord Gods, houdende Jezus Christus voor het eenige hoofd; de onderwerping aan de wettige Overheid, door welke het Gode belieft ons te regeren; de verwachting van het eeuwig oordeel, waarbij de geloovigen, uit genade, met heerlijkheid en eer zullen worden gekroond. — De Christenen, hier te lande vervolgd en belasterd, verlangden naar deze belijdenis beoordeeld te worden; dit verklaarden zij aan elkander de slotsom hunner overtuiging te zijn; dienovereenkomstig moest in de Kerk en in de School, die van de Kerk onafscheidelijk gerekend werd, de Evangelie-waarheid worden geleerd.

Het Kerkbestuur werd, mede naar het voorbeeld van Calvijn, zuiver gehouden van elk inmengsel van hierarchie: »de dienaars des »Woords," zegt de Confessie, »in wat plaatse dat ze zijn, hebben »eene zelve magt en autoriteit, zijnde allen dienaars van Jezus »Christus."

Innige gemeenschap was er steeds, op grond eener volkomen geloofseenheid, niet slechts tusschen de Nederduitsche en Waalsche Kerken (twee takken van één stam), maar met de geheele Gereformeerde Gezindheid, met de Christelijk Gereformeerde Kerken van Geneve, Frankrijk, de Paltz, Engeland en Schotland, enz. »Als »het geloof gekomen is,.... zijt gij alle kinderen Gods door het ge»loof in Christus Jezus;.... daarin is noch Jood, noch Griek;.... »want gij allen zijt één in Christus Jezus:" *Gal.* 3, v. 25 — 28. »Daarin is niet Griek en Jood, Barbaar en Scytha, maar Christus is »alles en in allen:" *Col.* 3, v. 11.

84. De Hervormde Kerk is, op een wijs waarvan welligt geen wedergâ in de geschiedenis aangetroffen wordt, het middenpunt en de kern van het Vereenigd-Nederland geweest. Elders is de Kerk opgenomen door den Staat; hier is de Staat niet slechts met de Kerk vereenigd, door zich haar belijdenis ten rigtsnoer te stellen; maar heeft, door de omstandigheden zelve die het aanzijn gaven aan de Republiek, de belijdenis dezer Kerk ten levensbeginsel gehad. Elders is de bevolking Protestantsch geworden: hier is, bij het zamenvloeijen van verdreven Christenen uit alle Landen, als ware 't door vele Natiën een Protestantsche Natie gevormd en het Nederlandsche Volkskarakter, niet verloren gegaan, dat zij verre! maar in Christelijken zin veredeld en vernieuwd.

De Staat was onderworpen, niet aan de Kerk, maar aan het Hoofd der Kerk, aan Jezus Christus, aan Wien alle magt gegeven is in Hemel en op aarde, Wiens Rijk, niet *van* of *uit*, maar *over* de wereld en Wiens gezag, als van den Koning der Koningen, verbindend ook voor de hoogste aardsche magten en Overheden is.

85. In Nederland was de Hervormde Kerk de bevoorregte en heerschende Kerk. De Overheid, voor de uitoefening van haar wettig gezag verantwoordelijk alleen aan GOD, was, uit den aard der zaak, verpligt, in de allereerste plaats, zorg te dragen voor het regt en de belangen van de Kerk. — Gods Woord, naar de leer der Hervormde Kerk, was Grondwet voor Overheid en Volk.

Dit rusten op Gods Woord werd treffend afgebeeld op de munt van den Staat, door de Nederlandsche Maagd, die met de eene hand leunt op de H. Schrift, in de andere de speer met den vrijheids-hoed houdt: »dewijl wij op de eene steunen, wordt de andere »door ons beschermd."

De Overheid is Gods dienares ten goede, tot straf der boozen en bescherming der vroomen. Aan het regt der Overheid, *door Gods genade*, en niet door tusschenkomst der Geestelijkheid (een regt in de Roomsche Kerk betwist), werd in de Hervormde Belijdenis zelve met nadruk herinnerd: »een ieder, van wat qualiteit, conditie of »staat, is schuldig zich aan de Overheden te onderwerpen, schatting »te betalen, haar eer en eerbieding toe te dragen, en gehoorzaam »te zijn, in alle dingen, die niet strijden tegen Gods Woord; voor »haar biddende, opdat ze de Heer stieren wille in alle hare wegen; »en dat wij een gerust en stil leven leiden in alle godzaligheid en »eerbaarheid." — De Geestelijken, evenzeer als de Leeken, waren onderworpen aan het gezag der Overheid, maar de Overheden waren, èn als lidmaten der Gemeente, èn als Overheid in een Christelijk Gereformeerden Staat, onderworpen aan de bestraffing der Geestelijkheid.

De Overheid was gehouden de behulpzame hand aan de Kerk te bieden; *a.* ter behoorlijke handhaving van het gezag der Kerk, in al hetgeen deze, binnen den kring van haar regten, op wettige wijs had beslist; *b.* om gezamenlijk met de Kerk voor de nakoming van Gods geboden zorg te dragen. Zoo moest allereerst de Evangelie-prediking worden bevorderd: »Het ambt der Overheid is niet alleen acht te »nemen en te waken over het burgerlijk beheer, maar ook de hand »te houden aan de Heilige Kerkedienst; het woord des Evangeliums »overal te doen prediken, opdat God van een iegelijk geëerd en »gediend worde, gelijk Hij in Zijn Woord gebiedt." Van hier de veelsoortige ondersteuning aan de Kerk verleend; de pligt om in gewigtige oogenblikken, van Staatswege en volksgewijs, plegtige Bededagen te doen houden, de verordeningen omtrent het aanstellen

van een behoorlijk aantal Godvreezende Leeraars bij de Land- en Zeemagt, de bereidvaardigheid om het Evangelie in de overzeesche bezittingen aan de heidenen te doen brengen. — Van hier de zorg om de geheele opleiding in de kennis aan God en aan Zijn Woord, wel verre van haar binnen kerkgebouw en catechizatievertrek te beperken, in gemeen overleg met de kerkleeraars, tot grondslag van het geheele Volksonderrigt te stellen. Het lager Onderwijs, van Staatswege bekostigd, werd in het allernaauwste verband gebragt tot de Kerk. De Placaten en Ordonnantiën gingen uit van het denkbeeld dat »er tot welstand van den Lande niet »weinig aan gelegen ligt dat de jonckheid van kindsbeen af wel »worde opgevoed, en in de rechte kennisse en vreeze Godes, en alle »goede kunsten en zeden van der jeugd aan onderwezen. Waartoe »vooral noodig is dat zij voorzien worden van wel-geleerde, ver»standige en Godvreezende leermeesters, en geweerd worden degenen »die anders willen leeren dan in de Gereformeerde Kerken gepre»dikt wordt." De tucht werd er gehandhaafd: »weert de tucht van »den jongen niet: als gij hem met de roede zult slaan, zal hij niet »sterven: gij zult hem met de roede slaan en zijne ziele van de »helle redden:" *Spr.* 23, v. 13. — Aan het hoofd der Schoolorde voor de Latijnsche Scholen stond: »de Godvrucht moet het begin »en het einde der studiën zijn. En hiertoe behoort al het pogen, »werken, en waken te strekken, dat de gemoederen der jeugd hier»mede inzonderheid worden doortrokken." — De meeste der Hoogere Scholen werden opgerigt in het belang der Hervormde Kerk en overal werd een naauwkeurig toezigt over den aard en de strekking van het onderwijs gehouden. — Bij strafregt en policie werd de heiligheid der Goddelijke wet, als grondslag en rigtsnoer, in het oog gehouden. Men achtte zich gebonden door de vermaning: »gij »zult den booze uit uw midden wegdoen;" door de telkens herhaalde bijvoeging: »Ik ben de Heer!" door de verklaring: »de Over»heid draagt het zwaard niet te vergeefs; want zij is Gods diena»res, een wreekster tot straffe dengenen die kwaad doet:" *Rom.* 13, v. 4. Daarom werd geen beeldendienst of afgoderij openlijk geduld; de lastering en het misbruik van Gods Naam, als misdrijf, gestraft: de ontheiliging van den Zondag tegengegaan: het bevel opgevolgd, »wie des menschen bloed vergiet, diens bloed zal door den mensch »vergoten worden:" *Gen.* 9, v. 6: het echtbreken en de ontucht met nadruk tegengegaan; de bedelarij geweerd: »zoo iemand niet »wil werken, dat hij ook niet ete:" 2 *Thess.* 3, v. 10. Voorts werd in Staatsvergaderingen en regtszalen hulp en raad afgesmeekt van Hem, zonder wien te vergeefs het huis gebouwd en de stad wordt bewaakt; die gezegd heeft: »roep Mij aan in den dag der benaauwd»heid en Ik zal er u uit helpen," en die, »aan een iegelijk die van »Hem wijsheid begeert, mildelijk schenkt en niet verwijt."

De natuur der buitenlandsche betrekkingen en de vraag over krijg of vrede werd grootendeels beslist door de behoeften, gevaren, en belangen der Christelijk-Gereformeerde Kerk. Dit was het rigtsnoer der Staatkunde, toen het aanzijn van den Staat van het aanzijn der

Kerk onafscheidelijk was, en ook in lateren tijd, toen in Europa oorlogen en tractaten voornamelijk door de verscheidenheid van geloofsbegrippen te weeg werden gebragt.

Voorts was de Kerk, in al wat geloofszaken en kerkelijke inrigting betrof, regtens vrij en onafhankelijk van den Staat. De Overheid had steeds het regt van kennisgeving en toezigt, ten einde zich tegen misbruik en aanmatiging te verzetten, maar had geenerlei bevoegdheid om zich in de beslissing te mengen van hetgeen door de natuur van het onderwerp, uitsluitend op geestelijk gebied behoort.

86. De handhaving van het Gereformeerd geloof, als de ziel van den Staat, was vereenigd met eene verdraagzaamheid, gelijk die in geen ander Land werd betoond, lijnregt tegenovergesteld aan de vervolgzucht der Roomsche Kerk, en die voornamelijk althans, uit den hartverruimenden invloed der Christelijke liefde ontstond.

De maat der verdraagzaamheid is in de onderscheidene tijdperken, Gewesten, en Steden geenszins dezelfde geweest. Omstandigheden van verschillenden aard hebben meerdere beperking of vrijlating ten gevolge gehad. Over 't algemeen was de roem der Republiek, ook in dit opzigt, wel verdiend; vooral wanneer men haar verordeningen met die in andere, ook Protestantsche Landen, vergelijkt. De Hervormde Kerk, en kon dit anders? gaf aan haar leden bij uitsluiting de bevoegdheid tot hooge ambtsbediening in den Hervormden Staat. Maar niet slechts was zij geheel ongezind om anderen tot eene deelneming aan haar eeredienst te verpligten; zij was bovendien gereed om, aan mede-Christenen, met onbekrompenheid, Godsdienstoefening naar eigen geloof en keus te vergunnen.

Unitarissen en *Socinianen,* die de Godheid des Heeren ontkennen, werden niet voor Christenen gehouden: er was een streng verbod tegen hunne kerkgemeenschap en geschriften.

De *Lutherschen* en *Doopsgezinden* werden met achting behandeld, en de onderdrukking van de *Remonstranten* heeft, ondanks de verbittering der partijen, zeer weinige jaren geduurd.

De *Joden* bijna overal aan verguizing en mishandelingen ten doel, vonden in Nederland schuilplaats en bescherming; zoowel de *Portugesche* Joden die, tegen het einde der 16de eeuw door inquisitie en brandstapel uit Portugal zijn verjaagd, als de *Duitsche* Joden, grootendeels eerst later, door berekening van handelsvoordeelen, uit Duitschland en Polen herwaarts gelokt. Zij werden hier toegelaten

en begunstigd, als vreemdelingen om der vaderen wil; niet als *Secte* maar als *Volk*; uit herbergzaamheid jegens de afstammelingen van Abraham, wier lot zoo naauw verbonden is ook aan de vooruitzigten der Christelijke Kerk. Dit liefderijk beginsel werd aangewezen ook door de Godgeleerde Faculteit te Leiden, schrijvende in 1711 aan de Staten van Holland: »Ons gebed is dagelijks voor »Israëls zaligheid; maar het is ook onze ernstige wensch en bede »dat Uwe Gr. Mog. gunstig gelieven te volharden in hunne bescher- »ming en toegenegene weldadigheid omtrent dat volk; of zulks ook »(benevens de woning in een van de grove afgoderij, bijgeloovig- »heid, en geestelijke dwingelandij des Pausdoms gezuiverd land) »een middel in des Heeren hand mogt zijn tot hunne gewenschte »bekeering."

Niets evenwel heeft meer de begeerte om, zooveel mogelijk, verdraagzaam te wezen getoond dan de handelwijs jegens de *Roomschgezinden*. Men houde slechts in het oog dat, *a.* de Hervormden hier te lande gedurende vele jaren van wege de Roomsche Kerk aan foltering en aan martelvuur blootgesteld waren geweest; *b.* de leer van Rome regtstreeks tegen het aanzijn van de Hervormde Kerk en van een Hervormden Staat is gerigt; *c.* de Roomschen, in een tijd toen de krijg om de Godsdienst gevoerd werd, grootendeels als ijverige bondgenooten des vijands werden beschouwd; *d.* dezelfde of soortgelijke vervolging als in Nederland tegen de Protestanten had gewoed, in verscheidene Rijken tegen hunne geloofsgenooten voortgezet werd. — En echter was er geen schijn of schaduw van een gewetensdwang, die, op het spoor der inquisitie, de rust van het huisgezin verstoort of tot in het geheim der gemoederen dringt; en, wat meer zegt, zelfs het verbod van openlijke Godsdienstoefening werd niet langer gehandhaafd dan voor de veiligheid van den Protestantschen Staat volstrekt noodzakelijk was. Door de uitvaardiging van elk Pauselijk bevelschrift aan eene voorafgaande vergunning der Overheid te verbinden; door aan de Priesters eene plegtige belofte op te leggen van burgertrouw en van onverbreekbaarheid ook van een aan ketters gegeven woord; door de Jesuiten-orde te weeren en door soortgelijke behoedmiddelen meer, waakte men tegen de aanmatigingen en den indringenden ijver der Pausgezinden; maar de strenge Placaten werden, zoo niet afgeschaft, althans buiten werking gesteld. In Amsterdam dagteekent de vrijlating reeds van 1641 en werd de dienst weldra in 22 Kerken gehouden. De stilzwijgende vergunning werd algemeen; zelfs met vrijdom van belasting der Kerkgebouwen. Door oogluiking en rekkelijkheid, werd de toestand der Roomschen dragelijk genoeg, niet slechts om hen alhier te doen blijven, maar ook om zeer velen herwaarts te lokken.

In dien zin, door wettige middelen, door bestraffing van hetgeen Godlasterlijk is, maar vooral door Christelijk liefdebetoon, was de Overheid, gelijk het in de Hervormde Belijdenis uitgedrukt wordt, gehouden «om te weeren en uit te roeijen alle afgoderije

»en valsche Godsdienst, het Rijk des Antichrists te gronde te wer-
»pen, en het Koningrijk van Jezus Christus te vorderen."

C. DE REPUBLIEK.

87. De Republiek is, midden in den krijg, minder uit berekening dan door den drang der omstandigheden, minder uit voorliefde dan uit verlegenheid, ontstaan. Zij werd niet met opzet gevormd; zij was er, omdat men lang en vruchteloos naar een opvolger van den vijand geworden Landsheer, rondgezocht had. Zij bestond reeds, zonder zelfbewustheid, of althans zonder zelfvertrouwen op de wezenlijkheid van haar aanzijn te hebben. Geene verwerping der grondtrekken van het Staatswezen werd bedoeld. En echter heeft deze verwerping, of deze gedaantewisseling veeleer, plaats gehad, ten gevolge, èn van den republikeinschen geest die in de Europesche Monarchiën veld gewonnen en zelfs monarchale vormen had bezield, èn van den loop der gebeurtenissen waardoor in Nederland deze strekking, meer dan elders begunstigd, meer dan elders ontwikkeling verkreeg.

88. Vele oorzaken hadden zamengewerkt om den aard en het wezen van het Vorstelijk gezag te doen miskennen. De eerbied voor de Vorsten had niet gewonnen door het gedurig toevlugtnemen tot een hulpbetoon hetwelk tevens gunstbetoon was. De studie der Oudheid en de invloed van het Romeinsche regt hadden tot onjuiste toepassing en bedriegelijke overneming van denkbeelden uit de Grieksche en Latijnsche wereld geleid. Weldra, zonder op den oorsprong der Europesche Monarchiën uit grondbezit en uit eigen en erfelijke magt der regerende Stamhuizen te letten, verbeeldde men zich en stelde men vast dat deze Rijken oorspronkelijk Gemeenebesten waren geweest; dat de Koningen in vroegeren tijd door het Volk gekozen waren, om met gemeen overleg en onder toezigt hunner kiezers, het bestuur in handen te hebben; dat hun onafhankelijkheid, door geen lengte van tijd gewettigd, eigenlijk eene tyrannieke aanmatiging was, en dat zij dien ten gevolge door wetten en instellingen, met verlevendiging der aloude Volksregten, behoorde te worden beperkt.

De voortgang dezer wanbegrippen werd bevorderd door *a.* het gezag van het *Romeinsche regt*, bij welks toepassing op het Staatsregt de regtsgeleerden hunne redeneringen ontleenden aan Rome onder het Keizerlijk bewind, dat is, aan eene door de overmagt eener reeks van dwingelanden ten onder gehouden Gemeenebest: *b.* het gebruik van het *Latijn*, waarbij, (ten gevolge der onmogelijkheid) om in een doode taal eene gepaste uitdrukking voor zaken die vroeger onbekend waren, te vinden), menige monarchale instelling door eene republikeinsche benaming aangeduid werd: *c.* de bewondering voor *Griekenland* en *Rome*, wier grootheid in de veêrkracht van republieken had bestaan: *d.* het handelsverkeer met *Italië*, alwaar magtige Steden haar onafhankelijkheid, door de Middeneeuwen heen, hadden bewaard: *e.* de opkomst en bloei der *Steden* in 't algemeen, wier inrigting, wat eigen beheer betreft, republikeinsch was: *f.* de menigvuldigheid der *oorlogsbeden;* die gedurig vrijwillig geeft, verheft zich ligt boven dengenen die telkens met dankzegging ontvangt: *g.* den *tegenstand* die, door velerlei omstandigheden, tegen de Vorsten opgewekt werd.

89. In de Nederlanden werden verkeerde opvattingen van zoodanigen aard, na zich dikwerf in de onlusten der veertiende en vijftiende eeuw geopenbaard te hebben, door de gebeurtenissen in de laatste helft der zestiende bevorderd. Onkunde en verwarring heerschten algemeen, ten aanzien zoo van den oorsprong, de natuur, den omvang, en de perken van het Grafelijk gezag, als ook van der Staten pligt en bevoegdheid. De regten der Hertogen en Graven werden als onverdragelijke aanmatigingen beschouwd. De Staat deed zich voor als een Gemeenebest, waarin de Vorst het Opperhoofd en de Staten de Volksvertegenwoordiging waren geweest.

De omkeering van begrippen springt in het oog bij het naast elkander stellen der verklaringen van de Staten van Holland omtrent hunne roeping en wettige magt. In 1564 noemen zij zich «een Collegie geapprobeerd bij Zijner Majesteits Voorzaten, waarbij de zaken van den Lande worden gehandeld en gedirigeerd ten aanzien »van de belasting of verligting der ingezetenen en van hetgeen »daaraan hangt." In 1578 hoorden zij niet ongaarne hetgeen bij v. ook de Graaf Jan van Nassau ten hunnen opzigte getuigt: «de »Staten van den Lande zijn degenen die Godt Almachtig uit het »Volk verkiest en roept om, onmiddelijk naast Hem, te verkiezen »een Koning of Gouverneur, Wetten en Statuten te ordonneren, »mitsgaders zekere ordre en beleid van de Gemeente of Republiek." En in 1587, ter stelselmatige handhaving hunner pas verkregene regten, keeren zij, uit onkunde en misverstand, de gansche ge-

schiedenis om: zeggende: »'t Land van Holland en Zeeland is, »sedert den tijd van 800 jaren herwaarts geregeerd en berecht »geweest bij Graven en Gravinnen, denwelken bij den Edelen en »Steden, representerende de Staten... de heerschappij en Souve»reiniteit wettiglijk is opgedragen." — Sedert 800 jaren? en echter in de Nederlanden vóór de 14de eeuw, in Holland vóór 1428 (§59a), waren geen Staten bekend!

90. Men wilde dus behoud van den Monarchalen vorm, maar in verband met eene vermeende terugkeering tot het republikeinsche wezen van den Staat en tot de in vergetelheid geraakte regten van het Volk. Van daar dat men met ernst naar een Vorst gezocht, en liever dan er geen te hebben, getracht heeft het Stadhouderschap tot Grafelijk aanzien te heffen; doch, ook toen de benaming van Landsheer nog op den voorgrond gesteld werd, had zij geene andere beteekenis dan die van Opperhoofd meer; bij elke opdragt van het gezag, werd het aan bepalingen verbonden waardoor het, zoo men waande, hersteld, maar inderdaad vernederd en bijna krachteloos gemaakt werd.

91. In Nederland had deze wijziging van begrippen eene drieledige strekking. De veêrkracht van het algemeen Bewind werd verlamd, ten behoeve van de onafhankelijkheid der Gemeenten en Gewesten; de Steden verdrongen elken anderen stand; de vrijheden der bevolking werden prijs gegeven aan de willekeur der Regenten.

92. De Staatseenheid (die te voren in de eenheid van het Vorstelijk gezag, bij verschil van wetten en instellingen, bestond) werd door het gezag der Algemeene Staten geenszins bewaard of hersteld. De Afgevaardigden waren door den lastbrief, elk zijner Provincie, gelijk de Provinciale Staten door den lastbrief, elk zijner Stad, veelzins aan banden gelegd; en de Gewestelijke en Stedelijke Regenten trachtten weldra op alle aangelegenheden den regel in toepassing te brengen, vroeger bij het heffen eener bede in gebruik, dat geen Gewest of Stad kon worden overstemd. Aldus werd, na de omwenteling, eene wijs van beraadslagen behouden, doeltreffend bij der Staten oorspronkelijke bestemming, doch die ten gevolge moest hebben alle regelmatige behande-

ling en afdoening van zaken te beletten en den Staat, uit ééne Republiek, in een bondgenootschap van Republieken te herscheppen; in eene Alliantie of bestendig Congres, waarin zeer ligt door één Gewest of door ééne Stad de boventoon gevoerd, en aldus door één lid eene soort van dwingelandij over het gansche Staatsligchaam uitgeoefend werd.

Zelfstandigheid werd met onafhankelijkheid verward, geregelde zamenwerking onmogelijk gemaakt, en de suprematie van *Holland* en van *Amsterdam* gevestigd op de zwakheid van het Algemeen Bewind.

93. De Steden, die reeds vroeger gedreigd hadden het overwigt te hebben, verkregen weldra eene bijna volkomene heerschappij. Door het wegvallen van het Landsheerlijk gezag waren de Staten, (hetzij dan de Algemeene of de Provinciale Staten) te voren onderdanen en niets meer, in het bezit geraakt, of met de uitoefening belast der Souvereiniteit: en wie zou in de Staten-Vergadering zich tegen het goedvinden der Steden hebben verzet, nu de Geestelijkheid van alle regtstreeksche deelneming aan de Staats-aangelegenheden uitgesloten, en de Adel, ten gevolge van krijg en beroerten, versmolten en uitgeput was?

94. De Stedelijke Regenten, terwijl zij streefden naar onafhankelijkheid en, middelijk of onmiddelijk, deel hadden aan het Souverein gezag, beschouwden zich te regt als vertegenwoordigers, maar te gelijk, en dit ten onregte, als meesters der burgerij. Allengskens werd de invloed der ingezetenen beperkt en vernietigd, tot dat het opperbewind der stad, tevens met het deelgenootschap aan Gewestelijk en Staatsbestuur, voor weinige geslachten van aanzienlijken (*Patricische familiën*) ten eigendom werd. — Zoo vestigde zich in Nederland de alleenheersching eener stedelijke Aristocratie.

De kiezers-collegiën werden ter zijde gesteld. De vervulling der openvallende plaatsen geschiedde veeltijds door de Regering zelve, althans in Stadhouderloozen tijd. — Voorts zorgde men het raadplegen met de burgerij, hetwelk in gewigtige aangelegenheden plaats hebben moest, in onbruik te brengen.

95. Die alleenheersching echter is niet bestendig geweest,

noch zonder weêrspraak gevestigd. Men ondervond de schroomelijke nadeelen eener orde van zaken, waarbij de Staat in Provinciën en Steden, als ware 't verscheurd en versnipperd, het algemeen welzijn aan het eigen belang van een overmagtig deel der Republiek ten offer gebragt, de nadrukkelijke werking der Staatsmagt in oorlogstijd, niet slechts ten aanval, maar ook ter verdediging, belet, en het regt en de vrijheid der bevolking aan het goedvinden van één stand, en in dien stand, van een zeer klein getal personen overgeleverd werd. Het Stadhouderschap, steunpunt van den strijd tegen Landsheerlijke verdrukking, werd het evenzeer van den tegenstand tegen aristocratisch geweld. Het handhaafde de regten van den Staat tegenover de afzonderlijke Gewesten; de regten der ingezetenen tegenover de aanmatigingen van het Stedelijk Bewind.

96. Aldus ontstond eene gedurige worsteling tusschen de *Aristocratische* partij, welke den Stadhouder wilde behouden, als Veldheer, als Ambtenaar, doch in volkomene ondergeschiktheid aan der Staten oppergezag; en de *Staats-Stadhoudersgezinden*, door wien een Eminent Hoofd der Republiek, ter billijke handhaving van de regten van allen, onmisbaar gekeurd, en de Stadhouder, bij ontstentenis van het Vorstelijk gezag, als onafscheidelijk van het Nederlandsche Staatswezen werd beschouwd.

De hardnekkigheid en tevens (dit vergete men in den ganschen loop dezer Geschiedenis niet!) de goede trouw van velen, daaronder ook van sommigen die aanvoerders der partijen zijn geweest, wordt begrijpelijk door de onzekerheid van het Staatsregt. Immers was er geene andere Grondwet der vereeniging dan eene overeenkomst (*de Unie van Utrecht*) ontworpen met eene bepaalde en tijdelijke bedoeling, waarin meer ondersteld dan uitgedrukt werd, en die even hierdoor aanleiding tot velerlei opvatting en uitlegging gaf.

Twee malen is het der Staten partij gelukt zich van het Stadhouderschap te ontslaan: 1650—1672 en 1702—1747. Door haar triumf ging de Aristocratie telkens meer over in een Oligarchisch bewind. Daarentegen, bij elke nederlaag die zij onderging, werd de magt der Stadhouders niet enkel hersteld, maar ook door nieuwe Staatswetten vermeerderd en versterkt.

D. VEREENIGDE NEDERLANDEN.

97. Slechts uit zeven der zeventien Nederlandsche Gewes-

ten is de Republiek gevormd. Daarbij heeft de Staat in lateren tijd, vooreerst, eenige aangrenzende steden en strooken lands aan zich onderworpen, die met den algemeenen naam van *Generaliteits-Landen* aangeduid werden: ten anderen in Azië, Afrika en Amerika bezittingen verworven, wier uitgebreidheid veelmalen die van het Gemeenebest overtrof.

De Generaliteits-Landen waren Staats-Braband, Staats-Limburg, en Staats-Vlaanderen: zie § 2.

98. De Zuidelijke Nederlanden bleven gehoorzamen aan het Spaansch-Oostenrijksche Huis en hebben desniettemin tot de vorming der Republiek medegewerkt. Over 't algemeen waren zij, door aanzien en bloei, door letterkunde en beschaving, aan de Noordelijke vooruit, en het Evangelie had er, ten minste even krachtig als in Holland, op het meerendeel der bevolking gewerkt. De tegenstand werd er, ook omdat België meer dan het Noordwestelijk Nederland toegankelijk was, door overmagt van wapenen bedwongen, doch de edelste bestanddeelen uit Braband, Vlaanderen en ook uit de Waalsche Gewesten, werden naar Holland overgebragt; zoodat de grootheid der Vereenigde Nederlanden in het Noorden, maar geenszins alleen door het Noorden, is gesticht, en het aloude België voortgeleefd heeft in den luister van het Gemeenebest.

De Roomsch-Catholijken zegevierden, door de Spanjaarden ondersteund: toen verlieten geheele scharen van Belgen hunne woonplaatsen, om in het niet ten ondergebragte gedeelte der Nederlanden bij voortduring te strijden voor de gemeenschappelijke zaak.

99. België werd geenszins, als een wingewest, aan Spanje of Oostenrijk gehecht: het bleef naijverig op de regten van Steden en Landschappen: doch het was niet in staat om met de jeugdige Republiek naar de kroon, in handel, nijverheid, of aanzien, te dingen. Het werd na langen tijd den voorrang gehad te hebben, vernederd, en heeft aan de behoefte van het Vereenigd Nederland ten dienste gestaan. Uitgeput in den krijg, van een groot deel der bevolking verlaten, en van middelen van bestaan grootendeels beroofd, werden de Zuidelijke Nederlanden voor het Gemeenebest, eerst een strijdperk waarin

het Spanje en Frankrijk bevocht, daarna een bolwerk van Holland tegen Fransche heerschappij.

E. ZEE-MOGENDHEID EN HANDELSTAAT.

100. De veêrkracht der Republiek heeft zich voornamelijk geopenbaard in overmagt ter Zee. Haar Vlag werd aan alle deelen der wereld gezien, en de heerschappij over den Oceaan aan het Vereenigd Nederland door Engeland alleen, en langen tijd vruchteloos, betwist.

De Republiek hield, tot op de helft der zeventiende eeuw, na Spanje en Portugal tot magteloosheid te hebben gebragt, de mededinging tegen Engeland uit.

101. Zeemagt was op de uitgebreidheid van den handel gegrond. Dit nationaal bedrijf is een onwaardeerbare steun voor het Vaderland geweest. De visscherijen, de vrachthandel, de vaart op Oost en West hebben aan Holland velerlei bronnen van levensonderhoud verschaft, rijke winsten, een algemeene marktplaats, een uitgebreid grondgebied in andere werelddeelen, geld en vaartuigen ter uitrusting van magtige oorlogsvloten, waardoor het gezag en het aanzien der Republiek werden gehandhaafd en beschermd.

Groote, dat is, *haring-*, en *kleine*, dat is, *walvisch-visscherij*. In 1601 voeren 1500 buizen uit; in 1609, 3000.

Oost- en *West-Indische* Maatschappijen; stevige zuilen van den Staat, vooral ook in den krijg. — Bij het ontstaan van een oorlog ter zee werden, voor zoo veel noodig, koopvaardij-schepen in beslag genomen en gehuurd (geprest): de vaste zeemagt was dan slechts de kern van de Vloot.

F. HET HUIS VAN ORANJE-NASSAU.

102. Het Huis van Nassau, van Duitschen bloede, was lang vóór de Hervorming in de Nederlanden gevestigd; en werd er spoedig, door bezittingen, waardigheden, en verdiensten, aanzienlijk en beroemd. Het telde, reeds in de eerste helft der zestiende eeuw, verscheidene Staatslieden en Veldheeren, door wie de magt van Bourgondië en Oostenrijk bevestigd en uitgebreid was.

De Stamvader was, in de 13de eeuw, Graaf *Hendrik de Rijke*, wiens twee zonen, *Walram* en *Otto*, in twee takken voortgeleefd hebben, waarvan de oudste in Duitschland gevestigd bleef. Tot dezen behooren de Vorsten van Nassau-*Idstein*, *Usingen*, *Sarbruck*, en *Weilburg*. Hieruit is Adolf, Keizer in 1292, gesproten; voorts meer dan één vermaard Staatsman, Veldoverste, Aartsbisschop en Keurvorst van Maintz of van Trier. Door huwelijk en krijgsdienst is deze tak met de Nassaus in de Nederlanden verbonden geweest.

Alleen de jongste lijn, die van Otto, heeft regtstreeks tot ons Vaderland betrekking. Ook deze heeft, buiten haar deel aan de burgt Nassau bij het riviertje de Lahn (gemeenschappelijk erfgoed van het gansche geslacht), aanzienlijke bezittingen in Duitschland gehad; deels bergachtig land, deels vruchtbare en boschrijke streken, met de Steden Dillenburg, Hadamar, Herborn, Siegen, Dietz, en andere vlekken en dorpen. In de 14de eeuw, door het huwelijk van Otto II, met de erfdochter van Vianden in Luxemburg, heeft de Dynastie der Nassaus voet gezet op Nederlandschen grond. Omtrent honderd jaren later, trouwde een van Otto's kleinzonen, Engelbert I, de erfdochter van Polanen, en verkreeg alzoo de Baronie van Breda en voorts, onder anderen, Oosterhout, Steenbergen, Geertruidenberg, de Klundert. Hij en zijn zoon Johan IV (reg. 1442—1475) waren in hooge eer bij Hertog Filips den Goede. Na den dood van Johan kwamen de Nederlandsche goederen aan den oudsten zoon Engelbert II, en de Duitsche bezittingen aan den jongeren Johan V (1455—1516). Dezelfde schikking had plaats, ten gevolge van het kinderloos overlijden van Engelbert, onder de zonen van zijn broeder, de Graven Hendrik en Willem. — *Breda* werd in Nederland, gelijk *Dillenburg* in Duitschland, de zetel der Nassausche Vorsten.

De drie Nederlandsche Nassaus, ENGELBERT II, HENDRIK, en de zoon van dezen, RENÉ, zijn uitstekende mannen geweest. — Groot zijn de diensten welke Engelbert (geboren te Breda in 1451) aan Karel den Stoute, Maximiliaan, en Filips bewees: door hem werd het huwelijk met Maria van Bourgondië bevorderd, de overwinning bij Guinegates bevochten, en het wederspannige Brugge voorbeeldig gestraft (§ 64 en 66). Hij stierf in 1504. Zijn wapenspreuk was «*Ce sera moi, Nassau!*" — Hendrik (1483–1538) was de vertrouweling van Karel V, op wien hij, door invloed en beleid, de keus tot Opperhoofd van het Duitsche Rijk heeft doen vallen. Met bekwaamheid en voorspoed streed hij, aan de spits der Keizerlijke benden, tegen de Gelderschen en Franschen. Hij was Stadhouder van Holland, Zeeland, en Friesland. — René (1518—1544), mede kundig en dapper Veldheer, volgde zijn vader ook in de Stadhouderlijke waardigheid op.

103. Het Prinsdom ORANJE is, in de zestiende eeuw, bij de bezittingen van den Nederlandschen tak der Nassaus gevoegd. Aanmerkelijk nam hierdoor de magt en luister toe van een

Geslacht in hetwelk de naam en het erfgoed van twee vermaarde Stamhuizen aldus te zamen gebragt werd.

De moeder van René was Claudina van Chalons, zuster van den Prins van Oranje Philibert (1502—1530). Deze jeugdige held was, nog geen 25 jaren oud, Opperbevelhebber der Keizerlijke legers in Italië; daarna Onder-Koning van Napels, en liet, vroegtijdig gesneuveld, bij testament, titel en goed aan zijn neef en erfgenaam achter.

Het prinsdom ORANJE, in het Zuiden van Frankrijk, nabij Avignon, bestond uit de stad Oranje met eenige steden en vlekken in eene bij uitstek vruchtbare streek. De stad was niet onvermaard door Romeinsche Oudheden, eene Hoogeschool, en de aldaar, in 529 (tegen de bestrijders van het geloof in de vrije genade Gods), gehouden Kerkvergadering. De eerste Prins was de heldhaftige *Willem*, in 793 door Karel den Groote, om het verjagen der Saracenen, met dit Vorstendom begiftigd. — Drie Stamhuizen: *Oranje*, 793—1173, *Baux*, 1173—1393; *Chalons*, 1393—1530. De Vorsten uit dit laatste Geslacht waren doorgaans met Bourgondië tegen de Koningen van Frankrijk. Hun leus (een profetische zinspreuk!) was »*Je maintien-»drai!*" — Oranje was eigen vrij goed; ofschoon Frankrijk zulks dikwerf heeft betwist; met den wensch om het, als leen, aan de Kroon te hechten. — De Prinsen van Oranje hadden ook de uitgestrekte goederen van het Huis van Chalons geërfd; in Bourgondië alleen, over de 30 Heerlijkheden en wel 360 vlekken.

René, eerste Prins van Oranje uit het Huis van Nassau, in 1544 gesneuveld in een krijgstogt tegen de Franschen, maakte tot algeheelen erfgenaam zijn vollen neef, WILLEM, elfjarigen en oudsten zoon van Graaf Willem van Nassau-Dillenburg, dengenen, die eenmaal, als Prins Willem van Oranje, Nederland verlossen zou van Spaansch en Roomsch-Catholijk geweld.

104. Het Huis van ORANJE-NASSAU is van GOD tot eene taak geroepen, waarmeê de roeping van geen ander Stamhuis in vergelijking kan worden gebragt; de taak om, aan het hoofd van het Gemeenebest, te waken en te strijden voor de handhaving van Evangelie, vrijheid en regt. Het heeft, na hiertoe in de Nederlanden voorbereid te zijn geworden, in eene reeks van schrandere en Godvruchtige Staatslieden en helden, deze grootsche bestemming luisterrijk vervuld.

Niet ten onregte werden op hen de woorden toegepast: »Wan-»neer de Heer den kinderen Israëls Richteren verwekte, zoo was »de Heer met den Richter, en verloste ze uit de hand hunner vij-»anden, alle de dagen des Richters; want het berouwde den Heer »hares zuchtens halve, van wege degenen die ze drongen en die ze »drukten:" *Richt.* 2, vs. 18.

G. HET GELOOF.

105. De oorsprong der grootheid van de Republiek is geweest, noch eene Staatsregeling waarin bijna alles ongeregeld was; noch eene vrijheid die meer in naam dan in wezenlijkheid bestond; noch een Volkskarakter hetwelk dat van verscheidene andere Natiën niet overtreft, maar wel het geloof onafscheidelijk van de zegeningen Gods. De Heer heeft hier Zijne Kerk geplant; voor haar instandhouding tegen aanval van buiten en afval van binnen gezorgd; den Staat die met haar vereenigd was, om harentwil, met de keur en den overvloed Zijner weldaden begunstigd; zoodat onze geschiedenis, meer welligt dan die van eenig ander Christelijk Volk, het verhaal der leidingen Gods en de historie van Gods wonderen is.

In hoever kan Nederland *een tweede Israël* worden genoemd? Niet bij *gelijkstelling*, maar bij *vergelijking*. De zegeningen van het Evangelie, hoewel niet bij *uitsluiting*, zijn wel bij *uitnemendheid* aan Nederland verleend. Geen hoogmoed dit te beweren; maar grove ondankbaarheid dit te miskennen. Bij het herdenken aan den zegen der Hervorming en aan de wijs waarop zij gehandhaafd werd, kunnen wij zeggen met den Apostel: »welk is dan het voordeel »en de nuttigheid voor ons?" — »vele in alle maniere; want dit is »wel het eerste, dat ons de woorden Gods zijn toebetrouwd:" *Rom.* 3, v. 1 en 2. Voorts, zoo men een behoedmiddel verlangt tegen nationalen trots, vrage men zich af: waarom is de Reformatie onderdrukt in andere Landen waar, evenzeer als hier, duizenden haar bezegeld hebben met hun bloed; in Spanje, in Italië, in België: en in de Noordelijke Nederlanden niet? en, hoe hebben wij gewoekerd met het ons toevertrouwde pand?

Ook wij behooren lofzingend te vermelden: »O God der heir»scharen, Gij hebt een wijnstok herwaarts overgebragt en hebt »denzelven geplant:" *Ps.* 80, v. 9. »O God, Gij hebt een werk »gewrocht in de dagen onzer Vaderen, in de dagen van ouds: Gij »hebt de heidenen met Uwe hand uit de bezitting verdreven, »maar hen geplant; Gij hebt de volkeren geplaagd, maar hen daar»entegen doen voortschieten:" *Ps.* 44, v. 2 en 3. »Hij gaf hun »de landen der Heidenen, zoodat ze in erfenis bezaten den arbeid »der volkeren: *Ps.* 105, v. 44: vooral ook met de bijvoeging, v. 45: »opdat zij Zijne inzettingen onderhielden en Zijne regten »bewaarden. Halelujah."

God zegent en spaart landen en volken, om het geloof van sommigen die er in wonen. Om tien regtvaardigen zou de Heer eene tot het verderf bestemde stad hebben verschoond. »De Heer zegende »het huis des Egyptenaars, om Jozefs wille, en de zegen des Heeren

»was in alles dat hij had in het huis en op het veld:" *Gen.* 39, v. 5. Des te meer betoont zich Zijne langmoedigheid aan een Land waarin de Overheid er voor uitkomt: »ik en mijn Volk wij zullen den Heer dienen."

106. Dit geloof heeft velerlei vruchten gedragen; den nadeeligen invloed van eene gebrekkige Staatsregeling en van een, waar geen hooger beginsel de overhand behoudt, in sommige opzigten gevaarlijken handelgeest getemperd; Godvrucht, werkzaamheid, goede trouw, ingetogenheid, eenvoudigheid, en ootmoed tot volksdeugden gemaakt. Het heeft bovendien, toen verflaauwing van Evangelischen zin aan de tegenovergestelde ondeugden op nieuw ruimen ingang had verleend, nog lang, door de kracht der Christelijke instellingen en door den invloed van het Godgetrouwe deel der bevolking, deze verderfelijke strekking opgehouden en tegengewerkt.

Drukkend is het juk der Stedelijke Regenten, vooral in de Stadhouderlooze tijden, geweest; doch, zonder de werking van de Godsdienst op hun gedrag ten aanzien der burgerij, had het, door den omvang en het willekeurige hunner magt, nog veel drukkender kunnen zijn. — De handel, zenuw van den Nederlandschen Staat, rigt, uit den aard der zaak, de gedachten op winst en eigenbelang; brengt, niet slechts uitheemsche waren, maar uitheemsche zeden in het land, en kan een middel worden tot vermindering van deugd, bij vermeerdering van geld. Zou de invloed van het Evangelie op den handelstand, tot het bestrijden van dergelijke strekking, overbodig zijn geweest? — De laauwheid van het volkstemperament is, onder dienzelfden invloed, in bedaardheid en bezadigheid verkeerd; en de werking van den geest heeft de overhand behaald op de werking van een vochtig en nevelachtig klimaat.

107. Ook hier heeft zich, naast den rijkdom der Goddelijke goedertierenheid, de diepte van het menschelijk verderf geopenbaard. Reeds spoedig werd, bij het genot der weldaad, weinig aan den Weldoener gedacht; GODS woord en wet zouden in vergetelheid zijn geraakt, indien men niet, onder de tuchtigingen des HEEREN, als bij vernieuwing, eerbied voor Zijne geboden en behoefte aan telkens herhaalde redding en genade had gevoeld.

Wederom in dit opzigt is onze geschiedenis telkens aan die van Israël gelijk: »Onze vaders hebben niet gelet op Gods wonderen

»zij en zijn de menigte Zijner goedertierenheden niet gedachtig ge-»weest: doch Hij verloste ze om Zijns naams wil: toen geloofden zij »aan Zijne woorden; zij zongen Zijnen lof, doch zij vergaten haast »Zijne werken; zij verbeidden naar Zijnen raad niet. Dies is de »toorn des Heeren ontstoken tegen Zijn volk. Hij heeft ze menig-»maal gered; maar zij verbitterden Hem door hunnen raad. Nog-»tans zag Hij hunne benaauwdheid aan, als Hij hun geschrei hoorde; »en Hij dacht, tot hunnen beste, aan Zijn verbond, en het berouw-»de Hem, naar de veelheid Zijner goedertierenheden." *Ps.* 106, v. 7, 8, enz.

Menigvuldig zijn ook de plagen des Heeren over Nederland geweeest: *a. Oorlog. b.* Moorddadige ziekten, veeltijds *pest* genoemd: 1602 te Leiden in ééne week 900 dooden; 1617, te Amsterdam in de eerste zes maanden 1530, daarna 6929; 1624, 11795; te Leiden, van Augustus 1624—October 1625,9897; in 1635, te Leiden 20000, te Amsterdam 8177, te Haarlem 7000; in 1652 te Hoorn bijna niet één huis zonder lijk. In 1655, te Amsterdam in zes maanden 13000, te Leiden 13088, te Deventer dagelijks 70 tot 90. In 1664 te Amsterdam 24148. — Men erkende dat de pest van God komt; noemde haar in de keuren »de gave Gods," en schreef Vast- en Bededagen uit, »om den toorn van God te stillen en af te bidden." *c. Watervloeden* (§ 3 *a*): in 1625 liep geheel Noord-Holland onder: in 1634 verdronken, in Noord-Holland alleen, 100,000 beesten: in 1643 voer men over land van Groningen naar Zwartsluis. *d. Hongersnood;* bij v. in 1622, toen het last rogge, doorgaans tegen 80 goudguldens verkrijgbaar, voor 250 werd verkocht. *e. Velerlei ramp.* Alle elementen strekken ten verderve onder Gods straffende hand. Buitengewone hitte in 1557; ook in 1602, toen de ruiters in de harnassen verstikten. In 1634 ontzettende droogte, in Maas, Waal en IJssel op enkele plaatsen 1$^1/_2$ voet water. — In 1767 hagelschade, in de dorpen bij 's Hertogenbosch, ten bedrage van 2 tonnen gouds. — Dikwijls, bij v. in 1633, ziekte onder het vee. — Vernieling door kevers, rupsen, muizen: bij v. in 1617, het land door de muizen verwoest. — »Is er een kwaad in het Land, hetwelk »de Heer niet en doet?"

108. Gedurende drie honderd jaren stonden de lotgevallen van het Nederlandsche Volk met trouw of ontrouw aan de belijdenis van het Evangelie in onafscheidelijk verband. De geschiedenis des Vaderlands kan, ook uit dit oogpunt der ontwikkeling van geloof en ongeloof, op volgende wijs worden verdeeld. — Onze Vaderen hebben

geleden voor het geloof: »alle dingen schade geacht om »de uitnemendheid der kennis van Christus Jezus hun-»nen Heer:"

gestreden voor het geloof: »de scherpte des zwaards »ontvloden, uit zwakheid krachten verkregen, zijn in

»den krijg sterk geworden, hebben heirlegers der vreem-
»den op de vlucht gebragt, en Koningrijken over-
»wonnen:"

het geloof behouden en ook elders met nadruk beschermd; het geloof verlaten: »hebbende eene gedaante van God- »zaligheid, maar die de kracht derzelve verloochend »hebben:" zoodat zij de straf ondervonden hunner ontrouw.

Vier Tijdperken dus, van: I. LIJDEN, 1517 — 1568, II. STRIJD, 1568 — 1648: III. BLOEI, 1648 — 1713: IV. AFVAL EN ONDERGANG, 1713 — 1795.

EERSTE TIJDPERK.

Lijden.

1517 — 1568.

109. Dit was de tijd van het martelaarschap, waardoor de Gemeente gesticht en de vorming der Republiek voorbereid werd. Ook hier was het geloof dergenen die, met levens-opoffering, getuigenis afgelegd hadden, het zaad van de Kerk. Het geloof was levendig en onvermengd : er is geen bijoogmerk of flaauwheid van belangstelling, als men voor de goede belijdenis sterft.

»Zij hebben bespottingen en geesselen geproefd, en ook banden »en gevangenissen; zijn gesteenigd geworden, door het zwaard ter »dood gebragt; verlaten, verdrukt, kwalijk gehandeld zijnde; wel»ker de wereld niet waardig en was; hebben in woestijnen ge»doold, en op bergen, en in spelonken, en in de holen der aarde; »en deze allen hebben door het geloof getuigenis gehad :'' *Hebr.* 11, v. 36—39.

110. Sedert lang was in de Nederlanden de grond ter wederopneming van het zuiver Evangelie bereid. Ondanks den algemeenen afval, zijn hier steeds Christenen geweest die, met meer of minder inzigt in den aard en de strekking van de dwaalbegrippen der Roomsche Kerk, de Evangelische waarheid, althans in de voornaamste punten, voor hun eigen hart gekend en aan anderen medegedeeld hebben. Velerlei klagt werd tegen de misbruiken in de Kerk en tegen het wangedrag der Geestelijkheid gehoord.

Voorloopers der Hervorming. — *Gerard Groote* van Deventer (1340—1384), die zich tegen den lediggang der Bedelmonnikken verklaard en eene Broederschap ingesteld heeft, de *Broederen des ge-*

meenen levens, aan de prediking van het Evangelie en aan het Volks-onderwijs gewijd. Fraterhuizen te Deventer, Zwol, Groningen, Amersfoort, Utrecht, Gent, Brussel, Antwerpen, en elders. Godsdienstige redevoeringen in de landtaal; oprigting van Scholen. Zij leerden bij v. »Velen hooren de Mis, die in doodzonden zijn; »de zoodanigen helpt de Mis niet. — Wij moeten bidden uit het »hart, met den mond, en door de werken. — Als het gedrag over»eenstemt met hart en mond, dan is zoet in de ooren Gods dit een»dragtige geluid. — Ik wilde liever dat gij een paar oogenblikken »met het hart u tot God keerdet, dan dat gij een ganschen dag »gedachteloos laast. — Verdienen wij de hel, zoo zullen wij dieper »in de hel komen dan Joden of Heidenen. — Die in zijne zonden »sterft, wordt veroordeeld, al bad onze Lieve Vrouw met alle de »Heiligen voor hem. — Adel, naar de geboorte en naar het vleesch, »acht onze Lieve Heer niet. — Wie zich tot gehoorzaamheid be»geeft, aan dien kan het eeuwige leven beloofd worden, zonder »vagevuur. — Beter eene zuster gewillig, gehoorzaam en gezegge»lijk zonder één penning, dan eene met groote inkomsten en die »deze hoedanigheden mist. — De meest eenvoudige die hier deugd»zaam leeft, als hij God eens te zien krijgt, zal wijzer en verstan»diger zijn dan alle de geleerden der wereld. Daarom, willen wij »hier namaals wijs en verstandig wezen, zoo laat ons nu gehoorzame »kinderen zijn."

Thomas à Kempis (1380—1471), Augustijner-Kanunnik te Zwol; wien het werk over *de Navolging van Christus*, waarvan over de 2000 uitgaven bestaan, toegeschreven wordt. Hij drong aan op werkzame liefde tot den Heer, zonder welke de kennis van het verstand nutteloos blijft. »Die Mij navolgt, wandelt niet in de duisternis, »maar zal het licht des levens hebben:" *Joh.* 8, v. 12. »Wat baat »het u over de Drieëenheid zeer geleerd te kunnen twisten, als het »u daarbij aan ootmoed ontbreekt, zonder welken gij den Drie»eenigen God niet welbehagelijk kunt zijn? Als de gansche Bijbel »en alle de spreuken der wijsgeeren in uw hoofd waren en geen »liefde en genade Gods in uw hart, welke nuttigheid zou dit »alles voor u hebben?"

Nicolaas de Cusa, van Cues bij Trier, (1401—1464), Cardinaal, in 1450 door den Paus herwaarts gezonden; ter beteugeling van de hebzucht en zedeloosheid der Geestelijkheid. Kweekeling der Deventersche School, liet hij zich, althans tegen zijne vrienden, uit over het verkeerde in de Roomsche Kerk. Hij was tegen de beeldendienst. De beste aflaten, die voor Gods regterstoel gelden zouden, waren te vinden in de H. Schrift: bij v. »Voegt bij uw geloove »deugd . . .; en alzoo zal u rijkelijk toegevoegd worden de ingang »in het eeuwig Koningrijk onzes Heeren en Zaligmakers Jesu »Christi:" 2 *Petr.* 1, v. 5 en 11.

Wessel Gansfort, uit Groningen (1419—1489); opgevoed in het Fraterhuis te Zwol, leeraar aan de Hoogescholen van Heidelberg, Keulen, Leuven en Parijs, eindelijk te Groningen; bijgenaamd, voorzeker niet met zijn goedvinden, *het Licht der wereld;* uitstekend

door geleerdheid, maar vooral door Christelijken zin. In plaats van aan Maria, wilde hij zich aan Christus houden, »die zoo vriendelijk »alle vermoeiden tot zich noodt." Waar geene boete en bekeering is, helpt, volgens hem, geen aflaat; en, waar men bekeering vindt, is aflaat overbodig.

Rudolf Agricola (1442—1485), in de Groninger Ommelanden geboren; door de beoefening van wetenschappen en kunsten vermaard; even als Wessel, vlijtig onderzoeker der H. Schrift; veroordeelt de Mis, het ongehuwde leven der Geestelijken, de verheffing der menschelijke werken.

Desiderius Erasmus, van Rotterdam (1467—1536); wiens verdiensten in Letterkunde en Bijbelsche Godgeleerdheid zeer groot zijn geweest. Aldus, en ook door scherpe hekeling en geestige tentoonstelling van de misbruiken in de Kerk en van de bedorven zeden der Geestelijkheid, heeft hij wapens voor de Hervormers gesmeed en veel dat hun in den weg stond, aan het wankelen gebragt. Was hij een Hervormer? geenszins in Evangelischen zin. Hij had geen inzigt in het wezen van de dwaalbegrippen der Roomsche Kerk, en heeft met ijver, ook tegen Luther, de vrijheid van den menschelijken wil verdedigd, onbestaanbaar met de regtvaardiging enkel door het geloof. Ook ontbrak hem de moed, die, om de vreeze des Heeren, geen gevaren ontziet. Hij wilde vrede, ook ten koste der waarheid. Als er verdrukking kwam of vervolging om des Woords wille, werd hij terstond geërgerd en trok zich terug. Hij had de eer der menschen liever dan de eere Gods. »Laat anderen," zeide hij, »het martelaarschap zoeken, ik reken »mij die eere onwaard." De Heer, en dit schijnt Erasmus vergeten te hebben, heeft gezegd: »die zijn leven lief heeft boven Mij, »is mijns niet waard."

De vertooningen der *Rederijkers*, die doorgaans eene Bijbelsche geschiedenis ten onderwerp hadden, stelden dikwerf, met toeloop en toejuiching van het volk, de buitensporigheden van Priesters en Monniken ten toon. — Voorts heeft buiten twijfel de prediking van een Wicleff (1324—1384) in Engeland, van een Huss en anderen in Duitschland, hier te lande weêrklank gehad.

111. De Hervorming heeft in de Nederlanden spoedig opgang gemaakt. Spoedig ook werden haar aanhangers vervolgd. Deze vervolging was bepaaldelijk tegen de leer der zaligheid gerigt. Het tentoonstellen van de Geestelijkheid kon wel, het aanroepen van Christus als den eenigen Heiland, kon niet worden geduld. Gedeeltelijke afschaffing van misbruiken kwam met veler belangen overeen: maar wereldlijke Overheid en Geestelijk gezag vereenigden zich om eene prediking te bedwingen door welke zeer veel dat zij wenschten te behouden, in de waagschaal werd gesteld.

Zoo was het overal. — Erasmus werd geëerd, Luther deed men in den ban. — Een Hendrik VIII, Koning van Engeland, was allezins gereed de kloosters op te heffen, om er de Kroon meê te verrijken; maar op het tegenspreken van Paapsche bijgeloovigheden, als strijdig met het volkomen zoenoffer van onzen Heer, werd, ook door hem, de doodstraf gesteld. — Karel V en Filips II voerden oorlog tegen den Paus; des te ijveriger waren zij in het verbranden van de ketters.

112. Dit Tijdperk bestaat uit twee Afdeelingen waarvan de eene de regering bevat van Keizer KAREL V, tot 1555; de andere het bewind van Koning FILIPS II, tot op het uitbarsten van den krijg.

EERSTE AFDEELING.

1517 — 1555.

KAREL V.

113. Keizer KAREL V heeft in zijne langdurige regering uitstekende hoedanigheden en groote talenten aan den dag gelegd. Gedachtig aan de belangen zijner Dynastie, heeft hij zich tevens, in meer dan één opzigt, verdienstelijk bij de Christenheid gemaakt; Europa tegen de Turken, Duitschland, Italië en de Nederlanden tegen de Franschen beschermd. Doch hij heeft het werk Gods in zijne dagen miskend en bestreden; omdat het, in zijn oog, eene voor Kerk en Overheid gevaarlijke ketterij was.

Zie § 68. — »Deze Keizer heeft zijn eigen persoon in den krijg »nooit verschoond, dikwijls vijftien uur achtereen te paard gezeten, »altijd zich vooraan gesteld, nooit heeft men hem hooren zweeren »dan als hij werd gekroond, of als hij eenige verbonden maakte: »hij was kloek en verstandig, in de Latijnsche, Spaansche, Italiaan»sche, Fransche, Nederduitsche, en Hoogduitsche spraken wel er»varen; middelbaar van stature, zeer gespraakzaam; sterk van »memorie, afkeerig van de pluimstrijkers, gestadig in voor- en »tegenspoed." [6]

Van wege de uitgestrektheid en de ligging zijner Erfstaten, zoowel als om het oppergezag over het Duitsche Rijk, kon niet ééne Europesche aangelegenheid aan zijn invloed, bemoeijenis, en tusschenkomst vreemd worden geacht.

Tijdens Karel V had de magt der Turken, onder Soliman II, (1520—1566) haar toppunt bereikt. In 1521, meester van een groot deel van Hongarije, veroverde de Sultan, in 1522, het eiland Rhodus; overwon, in 1526, de Hongaren bij Mohacz; belegerde, in 1529, Weenen met 250,000 man; kon meer krijgslieden te velde brengen dan de Christelijke Mogendheden te zamen; verwoestte, met zijne talrijke vloten, de kusten van Italië en Spanje, en was, welk een gruwel voor de Christenheid! met de Franschen in verbond.

Door de ijverzucht en verraderlijke trekken van Frans I, Koning van Frankrijk, werd Karel vijfmaal (1521, 1525, 1528, 1536, 1541) in bloedige oorlogen tegen hem gewikkeld. In 1551 werd hij op

nieuw aangevallen door Hendrik II, zoon van Frans en Koning van 1547 tot 1559.

In Duitschland bestreed Karel, onder allerlei voorwendsel, de Protestantsche Vorsten. Volgens de Rijks-wetten was de Keizer, te dier tijd althans, niet veel meer dan de eerste onder zijns gelijken, en kon hij aan de Rijks-Vorsten en Steden, die gerekend werden het Landsheerlijk gezag te bezitten, het regt van vrije Godsdienstoefening niet ontzeggen.

Weinig gevoel hebbende van de waarheid voor zijn eigen hart, moest de Keizer wel vijandig zijn aan eene onvoorwaardelijke Hervorming naar Gods Woord: *a.* om het naauwe verband tusschen het Keizerlijk en Pauselijk gezag; hij begreep niet dat de Overheid in de H. Schrift beteren grondslag dan in het bondgenootschap met Rome verkreeg: *b.* om de schromelijke tooneelen waartoe, na de langdurige overheersching van het bijgeloof, dweepzuchtige miskenning van het eenvoudig Evangelie aanleiding gaf. Hiertoe behoort de *boerenkrijg* in Duitschland, in 1525; door Luther streng veroordeeld, die steeds het »vreest God, eert den Koning," op den voorgrond had gesteld: de dwingelandij der *Herdoopers* te Munster, in 1534, wier hoofden Hollanders waren: Jan Beukelszoon, kleermaker van Leiden, Jan Matthijs, bakker uit Haarlem, David Joris, glasschilder te Delft: zij achtten zich uitverkoren om, met geweld, een duizendjarig Rijk op aarde te stichten; en bedreven alle misdrijven welke door trots, ontucht, en wreedheid, in verbond met valschen Godsdienst-ijver, kunnen worden gepleegd. — Doch was het noodig dat aldus, om de afwijkingen voortgesproten uit het bederf der eeuw, de natuur der Christelijke Hervorming door Karel voorbij wierd gezien? Ontbraken hem de middelen om goed en kwaad te onderscheiden? de geschriften van een Luther? de omgang met de Godvruchtige Vorsten die hem de Confessie van Augsburg overhandigd en zich langen tijd, ook waar zij regt hadden, uit overdreven naauwgezetheid, geenszins tegen zijne aanmatigingen te weer hebben gesteld? Gold ook niet voor hem de vermaning: »beproeft de geesten of zij uit God zijn:" 1 *Joh.* 4, v. 1. Had hij niet een onbedriegelijken toetssteen in de H. Schrift?

114. De Nederlanden waren, nadat Gelderland was veroverd, allen onder zijne heerschappij gebragt. Wederkeerige gehechtheid heeft tusschen Vorst en landzaten bestaan. De Keizer handhaafde de onschendbaarheid van het Landsheerlijk gezag; trachtte toenadering en eenheid der afzonderlijke Graafschappen en Hertogdommen te bewerken; maar liet aan de onderdanen hunne vrijheden en regten, nam vele maatregelen tot wezenlijk oirbaar van het Land en, Nederlander van geboorte, toonde meermalen zijne genegenheid en voorkeur aan Gewesten die hem, meer dan eenig ander deel zijner

heerschappij, ondersteund hebben in den bijna onophoudelijken krijg.

In 1517 bemagtigen de Gelderschen Medemblik en Alkmaar, en loopen gansch Holland af. — 1538, plunderen zij 's Gravenhage, aangevoerd door Maarten van Rossum, een bekwaam en stoutmoedig partijganger. — In 1542 wilde men in Holland ƒ 60000 geven en meer, »zelfs van twee koeijen één," zoo de Landvoogdes Holland van branden en brandschatten kon bevrijden. — In 1543 doet Hertog Willem van Gulik en Cleef, door de wapenen gedwongen, eindelijk afstand van zijn aanspraak op Gelderland en Zutphen, ten behoeve van den Keizer.

In Spanje breidde de Keizer, na het dempen van een opstand, zijn gezag uit, ook ten koste der aloude herkomsten. In de Nederlanden beproefde hij zulks niet. Doch, in 1540, toen Gent, in plaats van de regelmatige beslissing omtrent een waar of vermeend privilegie, af te wachten, de vaan der rebellie opgestoken en de Souvereiniteit van Vlaanderen aan Frankrijk aangeboden had, bedwong hij dien euvelmoed met nadruk en gestrengheid.

Bijeenroeping van *Algemeene Staten,* te Gent, Brussel, of elders, opdat er, door gezamenlijke overwegingen, toenadering plaats hebben mogt. — In 1534, vereeniging van Holland en Utrecht om voortaan door één Stadhouder te worden beheerd. — In 1548 Tractaat van *Augsburg*, eigenlijk eene soort van listige kunstgreep, waarbij de Keizer, ten behoeve van het Huis van Oostenrijk, verkreeg dat de Nederlanden, als Bourgondische Kreits, tot het dragen in de Rijkslasten van een aandeel gelijk aan dat van twee Keurvorsten verpligt, op die voorwaarde »geheel en al aan de magt, gezag »en regtspleging van 't Duitsche Rijk onttrokken, en van 't Rijk »vrij, dat is (zonder hooger beroep) aan hem alleen onderdanig »werden gemaakt." [3] — *Pragmatieke Sanctie*, volgens welke alle de Gewesten onder één Heer vereenigd moeten blijven.

Van 1530 af, was Maria, zuster des Keizers (1505—1558) en Koningin-weduwe van Hongarije, Landvoogdes over de Nederlanden, »eene goedhartige en den vaderlande gunstige Koningin." [6]

Onder de merkwaardigste verordeningen des Keizers zijn — de last om de landsregten in schrift te stellen, als grondslag van algemeene wetten; de straffen tegen bedriegelijke bankbreuk, de ordonnantie op de munt; de verbetering in de regtspleging; het Placaat van 1531 op het onderhoud van de armen en tegen de landloopers en bedelaars: uitgevaardigd op grond, dat velen zich overgeven aan lediggang, een wortel van alle kwaad, hunne kinderen geen ambacht laten leeren, zich schuldig maken aan zedeloosheid, en, ofschoon jong, sterk en welvarend »met groote importuniteit extorqueren, »hetgeen anders aan de arme ouden, zieken, impotenten, en groot »gebrek hebbende gegeven zou worden." Het bedelen wordt, op strenge straffen, verboden; in elke Parochie een zeker aantal Gecommitteerden »om Gods wille," ter verzorging van de armen ge-

steld; »de quade geboeften, vroom van lijve, bedwongen om te »werken en hare winningen t' huis te brengen." De kinderen »ter »Schole gesteld, of op een ambacht, of om goede lieden te dienen; »en degenen die Ambacht leeren, zullen op Zondag leeren haar Pa-»ter Noster, haar Geloof, en de geboden van de Heilige Kerk." De gealimenteerden mogen niet gaan »in tavernen, cabaretten, noch »soortgelijke plaatsen; noch deelnemen aan eenige verboden spelen, »consenterende dat zij somtijds voor een recreatie een pot biers met »hare huisvrouwen zullen mogen drinken; zonder zich nogtans dron-»ken te drinken."

De Nederlanders hebben den Keizer, niet met geld slechts, maar ook met hun bloed ten dienste gestaan. Velen volgden hem ten strijde, ook naar verafgelegen land. Nederlandsche zeelieden onderscheidden zich in den togt tegen Tunis, in 1534, waarbij 22000 Christen-slaven in vrijheid werden gesteld. Hier te lande werden 80 schepen uitgerust, toen de Keizer voornemens was een onderneming tegen den magtigen Sultan te beproeven. — In 1545 verdedigde eene Nederlandsche koopvaardijvloot van 22 schepen zich met voordeel tegen 25 Fransche oorlogsvaartuigen. — Filips van Lannoy, de Graaf van Buren, en andere Nederlandsche Edelen, werden onder zijne vermaardste Veldoversten geteld.

De inkomsten uit de Indiën waren niet te vergelijken bij die, welke de Keizer uit de Nederlanden trok. Hier, meer dan in Amerika, lagen de goudmijnen waardoor hij, in veelvuldigen oorlog, aanzien en waardigheid in stand gehouden heeft.

115. De Protestanten, met wie de Keizer, als Opperhoofd van het Rijk, gedwongen was te redetwisten en overeenkomsten aan te gaan, werden in zijne Erflanden, zonder toegevendheid of oogluiken, om het leven gebragt. De Hervorming drong van alle zijden in de Nederlanden door; en werd des te meer, ook met goedvinden der Staten, door gestrenge verordeningen, tegengewerkt. En met welk gevolg? dat, hetgeen men voorgenomen had uit te roeijen, telkens dieper wortel schoot.

De Landsheer had de handhaving bezworen der uitsluitende Godsdienstoefening van de Roomsche Kerk. Niet de Geestelijken alleen, maar ook vele der overige Landzaten drongen aan op de nakoming dezer belofte. — »Onze meening," dus leest men in een van 's Keizers Placaten, »is alleen tot Gods dienste, tot de welvaart der on-»derzaten en hunner zielen zaligheid, hier in bewijzende d' officie »van een goed Prins, te verhoeden dat zij niet verleid, noch regt-»streeks of zijdelings tot eenige kwade vervloekte dwalingen ge-»trokken of gebragt zouden worden."

In 1521 werden de geschriften van Luther, ook de vertaling des

Bijbels, verboden op doodstraf; doch men versmaadt den dood voor de schriften waarin het eeuwig leven wordt gezocht. — In 1522 Inquisiteurs benoemd. — In 1523 te Brussel twee Monniken, omdat zij Christus als den algenoegzamen Heiland beleden, verbrand: aan den paal gebonden, herhaalden zij nog, toen het vuur aangebragt werd, de 12 artikelen des Geloofs, en straks daarna den lofzang, »Wij loven U, o God! wij prijzen Uwen Naam," dien zij elkander, vers om vers, beurt om beurt, toezongen, tot dat de vlam de stem en 't leven verstikte. — 1525. Jan de Bakker, oud 26 jaren, in 's Hage verbrand. Aan den paal riep hij: »de dood is verslonden »in d' overwinninge Christi:" en daarna: »Heere Jesu, vergeef het hun, »want zij weten niet wat zij doen:" ten leste: »o Jezus Christus! »Zone Gods, gedenk mijner, ontferm U mijner!" —

1529. Nieuw Placaat: de ketters zouden gedood worden, de mans door het zwaard, de vrouwen met de putte, dat is, door ze levend te begraven; de relapsen (die ten tweeden male afgevallen waren) door het vuur. — 1530: Teunis Teekszoon te 's Hage, ten vure verwezen: naar het vuur gaande, dankte hij God en zong. — 1531. In Limburg werd een gansch huisgezin, de man, de vrouw, twee schoonzonen en twee dochters, om afkeer van het Pausdom, verbrand; zij riepen den naam des Zaligmakers aan, tot hun jongsten snik. — De Placaten, telkens ongenoegzaam bevonden, werden telkens weder gescherpt. In 1540 bepaling die aan de ketters de beschikking over hunne goederen ontneemt. In 1544 het vluchten, zooveel mogelijk, belet. In 1550 de aanbrengers met de helft der bezittingen van den veroordeelden beloond.

De Christenen waren, »ter dood gaande, blijdelijk en vrijmoede»lijk, als of zij ter bruiloft of tot een heerlijke of blijde feeste zou»den gaan, en ter dood gaande, zongen Psalmen, Lofzangen en gees»telijke Liedekens, onderwezen het volk in haar Religie, en ver»maanden ze van de Roomsche Kerk te wijken, scheldende de Room»sche Kerk voor eene antichristische Kerk en voor een moordkuil, »den Paus voor den Antichrist, en gebruikten alle middelen om 't »volk daar af te trekken en, voor haar dolingen, als 't venijn der »zielen, te wachten, en zoo hierdoor en door andere middelen da»gelijks meer en meer tot hun Religie getogen en van de Roomsche »afgetrokken werden, zoo werd de vervolging ook dagelijks grooter »en grooter." [6]

De *Herdoopers* (Anabaptisten) waren zeer talrijk in de Nederlanden. 1534, uit Holland en de omliggende plaatsen, 12 schepen met reizigers naar Munster. In 1534 en 1535 gevaarlijke aanslagen op Leiden en Amsterdam. Vreeselijke strafoefening over hun moedwil en razernij. — Onder den naam van *Wederdoopers*, en op grond eener vermeende zamenstemming met de gruwelijke leerstellingen der Munsterschen, zijn voorzeker vele geloovige Christenen om het leven gebragt. — *Menno Simons* (1505—1561), geboortig van Witmarsum bij Franeker, was de voorganger der Mennonieten of Doopsgezinden, van de Hervormden onderscheiden door het afkeuren van den kinderdoop, van den eed, en van allen tegenweer.

Naar het openlijk getuigenis van den Prins van Oranje, in 1568, zijn »door Placaten eene ontallijke menigte der ingezetenen, ja over »de vijftigduizend personen deerlijk geëxecuteerd en ter dood ge»bragt geweest.

116. De Keizer, na een werkzaam, onrustig, en moeitevol leven, bij naderenden ouderdom en ligchaamszwakte, door velerlei teleurstellingen en tegenspoed gedrongen, deed afstand van zijne waardigheid en gaf de Nederlanden over aan zijn zoon FILIPS.

Karel had, sedert 1547, de Duitsche Protestanten onderdrukt: in 1551 was de kans, door den onverwachten afval van den Keurvorst Maurits van Saxen, plotseling gekeerd; de Keizer zelf in de engte gebragt; ter naauwernood gered door overhaaste vlucht, straks te Passau genoodzaakt tot een voor de Hervorming gunstig verdrag.— De Franschen had hij meermalen overwonnen, doch nu hadden zij veroveringen gemaakt, en vruchteloos werd het herwinnen, in 1552, beproefd. Hierbij kwam lijden en ziekelijkheid. — Het Keizerschap, dat hij gaarne voor Filips behouden zou hebben, verkreeg zijn broeder Ferdinand. — Overgave der Nederlanden aan Filips, in October 1555 te Brussel. Karel overleed, in 1558, in een Klooster in Spanje. — Te vergeefs had hij, meenende de Godsdienst en hierdoor den Staat te beschermen, het Evangelie vervolgd: »Indien dit werk uit God is, zoo en kunt gij dat niet breken, op»dat gij niet misschien bevonden en wordt ook tegen God te strij»den :" *Hand.* 5, v. 39.

TWEEDE AFDEELING.

1555 — 1568.

FILIPS II.

117. FILIPS II, Koning van Spanje, van wien het Vereenigd Nederland is afgevallen, was geenszins van goede hoedanigheden ontbloot en is echter, door blinde gehechtheid aan het bijgeloof, een vloek zijner Volken geweest. De uitroeijing der Protestanten scheen hem de eerste zijner pligten. Door hen te dooden, ten gevalle der Roomsche Kerk, meende hij Gode een dienst te doen.

Filips (1527—1598), in Spanje geboren en opgevoed. Niet wreed van karakter: althans zijn verscheidene wandaden valschelijk hem te laste gelegd; zoo als bij v. de dood van zijnen zoon Don Carlos en van zijne tweede gemalin Isabella. Ten aanzien der Nederlanden was hij doorgaans geneigd den tegenstand, bij uitsluitende handhaving van de Roomsche Godsdienst, door zachtheid te overwinnen; het schrikbewind van Alva is eene uitzondering geweest. Den krijg met andere Mogendheden heeft hij veeleer ontweken dan gezocht; Frankrijk bestreed hij niet dan ter verdediging en na onophoudelijk te zijn getergd. Hij heeft zijn Vader geenszins in bekwaamheden geëvenaard; arbeidzaam en wantrouwend, wenschte hij, ook wat door anderen beter kon worden gedaan, zelf te verrigten: uit zijn binnenvertrek moesten zijne Staten, tot in kleinigheden, worden bestuurd: door uit eigen oogen alles te willen zien, zag hij menigmaal het gewigtigste voorbij; en, ten gevolge van besluiteloosheid en uitstel, werd menige maatregel, óf verzuimd, óf wel eerst dan genomen, wanneer de tijd ter behoorlijke en doeltreffende uitvoering voorbijgegaan was.

Strafoefening over degenen die zich tegen de leer van Rome verzetteden, achtte hij pligtmatig gebruik der hem van God toevertrouwde magt. Over ketters te regeren was hem eene onverdragelijke gedachte. Hij wilde liever duizend levens, zoo hij ze had, verliezen, dan verandering der Godsdienst te vergunnen. Van daar de volharding waarmede hij aan de Nederlanden gewetensvrijheid ontzegd en in Spanje het welig opschietend zaad der Hervorming

heeft verstikt. Na wel volbragte reis was het ter dood brengen van een aantal Christenen zijn dankoffer. Bij v., in Sept. 1559 »is Fi- »lips in Biscayen gelukkelijk aangekomen; den 24sten daarna heeft »hij binnen Seviliën een ontallijke menigte gevangenen om de Re- »ligie, zoo mans als vrouwen, openlijk doen verbranden. In Octo- »ber van gelijken te Valedolijd in zijn eigen tegenwoordigheid en »in die van 't geheele Hofgezin." [6] Een *auto-da-fé*, een daad des geloofs, werd in de Roomsche Kerk genoemd het verbranden dergenen door wie *Christus alleen* als Zaligmaker aangeroepen wordt.

Intusschen wijte men niet aan Filips de strekking zijner eeuw en het voorschrift zijner Kerk. »Dwingtze om in te gaan," werd opgevat in letterlijken zin en op den ingang bepaaldelijk in de Kerk van Rome, als alleen zaligmakend, in toepassing gebragt. Een Vorst, verdraagzaam jegens de ketters, werd door de ijverige Pausgezinden bijna als van den Troon vervallen beschouwd.

Filips heeft in dit opzigt, het voorbeeld en de voorschriften van zijn Vader gevolgd; hoewel hetgeen bij Karel grootendeels berekening der staatkunde was, bij hem voornamelijk uit Godsdienstijver bestond.

118. Zijne regering, vóór het uitbarsten van den binnenlandschen krijg, bevat, eerst den oorlog tegen Frankrijk tot **1559**; daarna, den aanvang der onlusten, **1559—1565**; eindelijk het verbond der Edelen en het begin van Alva's bewind, **1566—1568.**

A. 1555—1559.

119. Het gezag werd door den nieuwen Landsheer in moeijelijke omstandigheden aanvaard. De schatkist was ledig; de naburige Mogendheden waren vijandig of met argwaan bezield. Desniettemin werd de oorlog dien het trouwlooze Frankrijk wederom ontstak, volgehouden, voornamelijk door de trouw, den moed, en het geldelijk hulpbetoon in de Nederlandsche Gewesten.

Nog in 1552 had Keizer Karel eene bede gedaan, voor Holland alleen, eerst van *f* 300,000, daarna nog bovendien van *f* 200,000. Het geld werd gevonden ook door het aflossen van schuldbrieven: heimelijk evenwel, opdat men ten Hove geen kennis zou dragen aan dit treffend blijk der, bij de zwaarte der beden, voortdurende welvaart des Lands.

1557. Frankrijk, aangezet door den Paus, verbreekt den wapenstilstand. — Overwinningen op de Franschen: 10 Aug. bij *St. Quentin;* 13 Julij 1558 bij *Grevelingen:* beide behaald door Lamoraal Graaf van Egmont.

Opofferingen der Nederlanders. In 1558 leening van 24 tonnen gouds; negenjarige bede van *f* 800,000. — »De Edeldom heeft »zich wel gekweten met overgroote vromigheid en gewilligheid; en »de Staten hebben gewillig geholpen tot de som van 40 millioenen »gouds; met zulke goedhartigheid dat men nooit speurde eenig »teeken van afkeer." [8]

120. Voordeelige vrede was het loon op den hagchelijken strijd; doch werd met eene zamenspanning der Vorsten tegen hunne Protestantsche onderdanen gepaard. Met elkander verzoend, zouden zij voortaan eendragtig zamenwerken om den toenemenden afval van Romes wankelende Kerk te bedwingen. Filips vertrok, met dit oogmerk, naar Spanje, na ook in de Nederlanden eene meer krachtige bestrijding van het Evangelie voorbereid te hebben.

1559. 3. April. Vrede van *Cateau-Cambresis*: allezins voordeelig voor Filips. Geheime afspraak ter verdelging van de ketters: een gelijk artikel had Karel V te Madrid, in 1529, bedongen. — »De Koningen der aarde zijn te zamen opgestaan tegen den Heer »en tegen Zijnen Gezalfden; om te doen al wat Gods hand en »Gods raad te voren bepaald had dat geschieden zoude:" *Hand.* 4, v. 26 en 28.

Aug. Vertrek des Konings, na de handhaving der Placaten nadrukkelijk aanbevolen te hebben.

B. 1559—1565.

121. De belijders van het Evangelie, merkelijk toegenomen in getal, waren nog, èn ongezind, èn onvermogend om tegenstand te bieden. Doch de overleggingen der menschen zouden, in Gods hand, aan hunne aanvankelijke verlossing dienstbaar worden gemaakt. Drijfveeren van onderscheiden aard; voornamelijk haat tegen Spanje, handelsbelang, eerzucht van den Adel, republikeinsche zuurdeesem, die het Staatsligchaam had doortrokken, maakten een aanzienlijk gedeelte der Roomsch-Catholijken afkeerig van elken maatregel die, ongunstig aan de Hervorming, al te zeer in het voordeel, van Rome, van Spanje, of van een onbeperkt Koninklijk gezag scheen.

De Hervorming was bevorderd door het handelsverkeer, de betrekking op buitenlandsche Kerken, de openlijke Godsdienstoefening

der Protestantsche hulptroepen, en niet het minst door de vervolging. Evenwel konden de Protestanten nog zeggen: »gij ziet uwe »roeping, broeders, dat gij niet vele wijzen zijt na den vleesche, »niet vele magtigen, niet vele edelen: »1 *Cor.* 1, v. 26. — Er waren nog 100, ja 1000 Roomsch-Catholijken tegen één Gereformeerden. [6]

Nationale haat tegen Spanje: onder Filips den Schoone en Karel V, uit onvermijdelijke jaloezij geboren en door het begunstigen van hunne landgenooten versterkt. In 1519 Adriaan Florisz. Bisschop van Tortosa en Regent van Spanje; de achttienjarige Chièvres Aartsbisschop van Toledo; de Nederlandsche Grooten, ten koste van den inlandschen Adel, in hooge bedieningen gesteld: beweegreden tot den opstand in 1520. — Nu vreesde Nederland *a.* wederkeerige partijdigheid van een door geboorte en zeden geheel Spaanschen Vorst: *b.* de hooghartigheid der Castilianen: *c.* de invoering van despotieke instellingen, welke in Spanje ten steunsel strekten van het Vorstelijk en geestelijk gezag: allermeest was men voor de aldaar in gebruik zijnde Inquisitie beducht, die in het pijnigen en folteren van haar slagtoffers eene waarlijk helsche volkomenheid bereikt had.

De koopsteden verlangden meer verdraagzaamheid, opdat de vreemdelingen niet zouden afgeschrikt worden. »Zij konden in »Nederland van de Gereformeerden zoo kwaad een gevoelen niet »hebben als de Inquisiteuren in Spanje, die hare Morisquen, Sara»zijnen, en Joden veel beter achtten: want zij in Nederland dit »dagelijks experimenteerden in haren handel en wandel, bevonden »hen te wezen oprechte lieden, vol geloofs, liefde, en waarheid; »geenen anderen, maar den waarachtigen God aanbiddende, drie»vuldig in personen en die, door Christus bloed alleen, afwassching »der zonden verwachtten, en dagelijks hun geloof met hun bloed in »het vuur, gelijkvormig de H. Schriftuur, bezegelden. Dit was veel »de opinie onder het Volk." [7] Reeds in 1550 had op aandrang der Brabandsche Steden, van Antwerpen vooral, de Koningin Maria verkregen dat de Spaansche Inquisitie achterblijven zou.

De Adel was verarmd door de uitgaven in de legers en meer nog door de weelde van het Hof. De Groote Heeren staken diep in schulden en waren meerendeels, ook bij gebrek aan bezigheid en afleiding in den krijg, onrustig, woelziek, en tot verandering niet ongeneigd.

122. De Koning had zijne zuster MARGARETHA, Hertogin van Parma, tot Landvoogdes over de Nederlanden gesteld. Haar bestuur werd spoedig door den argwaan en den tegenstand van den Adel grootelijks belemmerd. WILLEM, Prins van Oranje, stond aan het hoofd dezer magtige partij, en tegen zijn invloed was een der schranderste Staatslieden van dien tijd, de Cardinaal GRANVELLE, raadsman der Landvoogdes, niet bestand.

Margaretha, natuurlijke dochter van Karel V; weduwe van Octavius Farnese, Hertog van Parma; des Konings algemeene Stadhouderes. — Drie Raden: de Raad van *State*, voor vrede en oorlog en algemeen bestuur; de *Geheime* Raad, voor regt en wetgeving; de Raad der *Financiën*, voor al wat de geldmiddelen betrof: allen slechts raadgevend en, even als de Gouverneurs der Gewesten, aan de Landvoogdes ondergeschikt. — President van den Geheimen Raad Viglius van Zuichem (1507—1577), een Fries en uitmuntend regtsgeleerde; van den Financie-Raad, de Graaf van Berlaymont, tevens Stadhouder van Namen, ijverig en bekwaam: twee mannen onwrikbaar in gehechtheid aan het Vorstelijk gezag en aan de Roomsche Kerk. — De voornaamste raadgever der Hertogin was Antonius Perenot, zoon van dien Kanselier Granvelle, welke 20 jaren onder Keizer Karel de belangrijkste zaken had bestuurd; uitstekend, gelijk zijn vader, door aangeboren gaven en verworven kundigheden; Bisschop van Atrecht; in 1561 Cardinaal.

Tot de hoofden van den Adel behoorden Filips van Croy, Hertog van *Aerschot*, aanzienlijk door geboorte en gegoedheid. — Pieter Ernst, Graaf van *Mansfeldt*, bekwaam krijgsoverste, Duitscher, reeds in 1543 met den Keizer in de Nederlanden gekomen, Stadhouder van Luxemburg. — Johan van Ligne, Hertog van *Aremberg*, Stadhouder van Friesland, Overijssel en Groningen. — De Graaf van *Megen*, Stadhouder van Gelderland en Zutphen. — Vooral ook *Egmont*, Stadhouder van Vlaanderen, die in krijgsroem onder de Nederlandsche Edelen zijns gelijke niet had. — Filips van Montmorency, Graaf van *Hoorn*, Admiraal; zijn broeder Floris, Heer van *Montigny*, was Gouverneur van Doornik. — In aanzien en Staatsbeleid kon toen reeds Willem Prins van *Oranje* boven alle anderen worden gesteld; 25 April 1533 te Dillenburg geboren; 1544 erfgenaam van Prins René; van toen af in de Nederlanden opgevoed; door Keizer Karel met gunstbetoon en vertrouwen hoogelijk vereerd; reeds vroeger verdienstelijk in den Raad en in het veld; in 1551 met de rijke erfdochter des Graven van Buren (1533—1558) getrouwd; in 1555 (met voorbijzage van een aantal veldoversten van naam), Opperbevelhebber in een voorspoedigen veldtogt tegen de Franschen; de Keizer had, bij den afstand, op zijn arm geleund; hij had de Keizers-kroon naar Duitschland overgebragt; de vrede van Cateau-Cambresis was door zijne medewerking getroffen. — Schitterend was zijne hofhouding te Breda en vooral te Brussel, alwaar hij het Paleis bewoonde door Engelbert II gebouwd. — Geschikter leidsman kon de Adel niet hebben.

123. Verdeeldheid en botsing was, bij wederkeerig wantrouwen, onvermijdelijk geworden. Het achterblijven van Spaansche troepen en de vermeerdering der Bisdommen nam weldra, in veler oog, de gedaante aan eener poging om Nederland onder vreemde overheersching te brengen. Het meerendeel der Nederlandsche Grooten spande te zamen met den Prins

van Oranje, om Granvelle, dien men verdacht hield van dergelijke plannen, en wiens toezigt buitendien niet aangenaam was, door tegenwerking, aanklagt, en verguizing, tot het verlaten van de Nederlanden te dwingen. Na zijn vertrek, ging men voort met het doordrijven van maatregelen en het verlangen van waarborgen onbestaanbaar met de Landvorstelijke Hoogheid en met de regten en eischen der Roomsche Kerk.

1559—1561. De Prins, die het gevaarlijk achtte uit Spanje en naar Spaanschen raad te worden geregeerd en die bovendien, met weêrzin en afkeer, de geheime afspraak der Vorsten (§ 120) ontdekt had, was gezind zich tegen uitheemsche verdrukking en tegen vervolging om des geloofs wille, zijdelings althans, te verzetten. Spanning wegens 1. het blijven van 3000 Spanjaarden, een weinig beduidend aantal tegenover de inlandsche troepen en burgerijen. 2. De oprigting van nieuwe Bisdommen; in plaats van vier, zouden er nu achttien zijn; waaronder drie Aartsbisdommen, Kamerijk, Mechelen, en Utrecht. Eene vermeerdering, wegens het toenemen der bevolking en de slapheid der tucht reeds door Filips den Goede en Karel V beraamd; doch hatelijk bij *a.* de vorige Bisschoppen, om de beperking van hun gezag; *b.* de lagere Geestelijkheid, om het strenger toezigt en dewijl ook de inkomsten der Abdijen aan den Bisschopsstoel werden gehecht; *c.* den Adel, om den meerderen invloed der Geestelijkheid in de vergadering der Staten; *d.* de Protestanten, dewijl de maatregel voornamelijk tegen hen gerigt was; *e.* de gansche bevolking, omdat vertalrijking der Bisdommen, ofschoon ten onregte, in verband met de invoering der Spaansche Inquisitie werd gebragt. — 1561. Aug. Tweede huwelijk van Willem van Oranje met Anna van Saxen, dochter van den Keurvorst Maurits: de Prins, op wien de Koning sints lang geen onvoorwaardelijk vertrouwen had, meer dan ooit verdacht, wegens deze verbindtenis met de magtige Huizen van Saxen en Hessen, zoowel als om de Evangelische belijdenis zijner gemalin; hierbij kwam de vete tusschen haar geslacht en de Oostenrijksche Dynastie (§ 116 a).

1561—1564. Haat tegen Granvelle, die als de eenige oorzaak der grieven beschouwd, althans uitgekreten werd. Evenwel had hij het vertrek der Spaansche krijgsbenden bevorderd, de vermeerdering der Bisdommen afgekeurd, en was, noch vijand der Privilegiën, noch Spaanschgezind. Deze veeltijds miskende Staatsman heeft zich tegen de regtstreeksche of zijdelingsche aanvallen op het Vorstelijk gezag en op de Roomsche Kerk, maar ook, met vrijmoedigheid en nadruk, tegen de forsche en wreede maatregelen van Alva en anderen verzet. — Handhaving der Placaten. 1560. Jan Herrewijn in Vlaanderen: ter dood gaande sprak hij tot het volk: »dus beloont »d' ellendige wereld de dienaars des Heeren Jezus Christus. Eertijds, »toen ik dronk en klonk en dobbelde, toen ik in alle ongebonden-

»heid en goddeloosheid leefde, was ik buiten gevaar van deze ban»den; maar, zoo haast als ik mij tot Godzaligheid begeven wilde, werd »mij de wereld tot vijand, en nu voert ze mij ter dood. Maar de »dienstknecht is niet meerder dan zijn Heer." [8] Hij zong in 't gaan ook den 130sten Psalm. — In 1562 werd opgesteld, en in 1563 in het licht gegeven de Belijdenis des geloofs (§ 83a) »in 't gemeen en »eendragtelijk van de geloovigen die in Nederland overal verstrooid »zijn, en naar de zuiverheid des Evangeliums onzes Heeren Jesu »Christi begeeren te leven." — Bemoediging der Protestanten door den voortgang hunner geloofsgenooten in Frankrijk, alwaar (bij het Edict van 17 Jan. 1561, en na den eersten Religie-krijg, bij den vrede van 19 Maart 1563) niet slechts gewetensvrijheid, maar zelfs op vele plaatsen Godsdienstoefening toegestaan was. — Opschudding onder de Gereformeerden te Doornik, Valenciennes, en elders. — 1563. Maart: vereeniging (*Ligue*) van de meeste hoofden van den Adel tegen den Cardinaal: brief van Oranje, Egmont, en Hoorn aan den Koning, om zijne verwijdering, op zeer dringenden toon, te verzoeken. 1564. Granvelle, na aan velerlei smaad ten doel te hebben gestaan, verlaat, welligt niet uit eigen beweging, het Land.

1564 en 1565. Oranje en de zijnen alvermogend bij de Landvoogdes welke, ten gevolge van het niet handhaven van haar gezag, geen tegenstand voelt. De aanhangers van den Cardinaal ter zijde gesteld; niet zonder verwarring in het bestuur. Verlegenheid van Margaretha. — 1564. Een leeraar der Gereformeerden te Antwerpen verbrand; vermanende het volk dat hem ontzetten wilde: »lieve broeders, dat zich niemand voordoe om »mij te verlossen; laat de Heer Zijn werk in mij volbrengen." [s] — Dikwerf werd verwonderlijke lijdzaamheid betoond: bij Antwerpen gingen vier of vijf honderd menschen voor vijf of zes trawanten uiteen: de Predikant ontkwam; sommigen werden gevangen; één zelfs onthalsd. — De groote Heeren verlangen aan den Raad van State de andere Raden te onderwerpen en aan de Staten-Generaal een afdoenden invloed te verleenen; ten einde aldus tegen vreemden en ook tegen den Vorst een waarborg te hebben. 1565: zending van Egmont naar Spanje, om dergelijke krachtige hulpmiddelen te vragen tegen eene wanorde die ondragelijk werd. — Wat zou er op die wijs geworden zijn van het Vorstelijk gezag?

De Protestanten begonnen magtig te worden. Duizenden deelden heimelijk in hun geloof; zij hadden bondgenooten buiten 's lands: de Fransche Gereformeerden, vele Duitsche Vorsten, en thans ook den Keizer, Maximiliaan II (1564—1576), in zijn hart der Hervorming toegedaan, met Filips weinig bevriend, en wiens gewapende tusschenkomst, bij het voortduren der vervolging, niet onmogelijk scheen; zij werden door vele Edelen, uit overtuiging, medelijden, of politieke inzigten begunstigd. De wezenlijke of voorgewende vrees voor de *Spaansche* Inquisitie (wier invoering Filips niet schijnt te hebben bedoeld) maakte de zaak der Protestanten ook voor de Roomschen, tot een *nationaal* belang. Algemeen werd verzach-

ting der Placaten verwacht. — Doch hoe zou, bij de uitblussching van het martelvuur, de Roomsche Kerk een genoegzamen waarborg tegen de volkomen triumf van het Evangelie hebben gehad?

c. 1566—1568.

124. De Koning, nadat hij, door geen tegenstand te bieden, den schijn van toegeeflijkheid aangenomen had, zond eindelijk bevelen waaruit ten duidelijkste zijne onverzettelijkheid bleek. De teleurgestelde hoop op eenige wijziging in den regeringsvorm en op eenige matiging der geloofsvervolging bragt een algemeen misnoegen te weeg, hetwelk zich spoedig, met terugzetting van den Prins van Oranje, in de triumf der meer hevigen onder de tegenpartij en in het VERBOND DER EDELEN heeft geopenbaard.

1565. Nov. Na de goede ontvangst van Egmont, dubbel onverwacht bevel des Konings, niet slechts tot invoering der bepalingen van het Concilie van Trente, volgens velen met de Landsregten in strijd, maar ook tot verdubbelde strengheid in de handhaving van Placaten en Inquisitie. Ontsteltenis door het gansche Land. De Prins weigert mede te werken en verzoekt zijn ontslag.

VERBOND DER EDELEN, tegen de Spaansche Inquisitie. Velen onderteekenen het Compromis waarin men zich, op grond dat »een »hoop vreemdelingen Z. M. tot het invoeren van de inquisitie heeft »overreed," bij plegtigen eede verbindt om zulks op alle wijs te beletten, zonder evenwel iets tegen de eere Gods of ter vermindering van des Konings Hoogheid te willen doen. — De hoofden zijn: *Hendrik van Brederode*, hoog van afkomst, middelmatig in bekwaamheid, los van zeden en karakter; vooral *Lodewijk van Nassau*, jonger broeder des Prinsen, moedig en voortvarend, en die eigenlijk de ziel der vereeniging was. — Buiten weten en regtstreeks tegen de oogmerken van den Prins: die zorgvuldig wilde vermijden wat het volk in opstand en den Koning tot geweld zou kunnen brengen. Ook wist hij dat, bij de talrijkheid der bondgenooten, weinig op de duurzaamheid van het bondgenootschap te rekenen viel. Zijn invloed, als hoofd en leidsman, ging te niet. Door het aanschouwen van heftiger maatregelen, was er bij medestanders als Egmont, Mansfeldt, en Megen, spoedig overhelling naar de zijde der Landvoogdes. Wel is waar, beide partijen stelden prijs op de medewerking van den Prins; maar geen van beide had vertrouwen in hem: de Landvoogdes niet, èn wegens zijne verdraagzaamheid jegens de Hervormden, èn omdat hij, zoo niet willens en wetens, althans door de strekking van zijn vroeger gedrag, als de hoofdaanlegger der beweging aangemerkt werd; de Verbonden Adel

niet, omdat hij geenszins tot goedkeuring van eenigen heftigen stap kon worden overgehaald.

5 April. — Request om matiging der Placaten, door Brederode, met 300 Edelen, overhandigd te Brussel aan de Landvoogdes; op grond dat anders een algemeene volksopstand onvermijdelijk was. Voorloopige Moderatie, om haar ongenoegzaamheid, *moorderatie* genoemd. — De Edelen gescholden voor *Geuzen:* met zinspeling hierop, dragen zij een penning met het opschrift: *fidèle au Roi jusqu'à la besace.* — Dagelijks toenemende spanning onder het Volk. — Vele Gereformeerde Leeraars, uit Frankrijk vooral, begeven zich herwaarts.

125. Er was verademing, doch zij duurde niet lang. Weldra, het is zoo, was de Godsdienstoefening der Protestanten in het vrije veld, en zelfs in vele Steden, niet meer te beletten, doch het was slechts tot dat, door den noodlottigen beeldenstorm, uit overmoed en onverstandigen ijver ontstaan, de vereeniging van Roomschen en Onroomschen uit één sprong, de Landvoogdes volkomen overmagt herwon, het gunstig uitzigt der Hervormden verdween, en de komst van Alva voorbereid werd.

Junij. — Openbare prediking. Verzamelingen in het vrije veld; van 4000 tot 15000 personen. Het was als of de gansche bevolking opprees om te hooren naar het Woord Gods. Eene der eerste Vergaderingen werd, niet zonder tegenstand der Overheid, te Overveen bij Haarlem gehouden: »'t meeste Volk was daar den ganschen »nacht geweest en had, bij gebrek van ander verblijf, op 't veld »geslapen. Ten leste kwam ook de Predikant. Men stak twee stok»ken in de aarde en bond daar een sperre overdwars aan vast, om »hem voor stut en leuning te dienen. Na het zingen en bidden, »predikte hij over *Efez.* 2, v. 8, 9, en 11; en dat, ofschoon hij »zeer klein en zwak van persoon was, omtrent vier uren lang, in »een zeer heeten zonneschijn. Eindelijk bad hij wel vurig voor alle »standen van menschen en met name voor d'Overheid; zoo dat »daar weinig drooge oogen gezien werden."[8] In vele Steden is men gedwongen Godsdienstoefening te vergunnen. Bescherming door de Verbonden Edelen, in Julij te *St. Truijen*, aan de Onroomschen beloofd. — Men wapent zich om ter preke te gaan; meer dan 200,000 man kwamen aldus in het geweer.

Aug. — Beeldenstorm. In de onderscheiden Gewesten gelijktijdig en algemeen; dezelfde gemoedsstemming, zonder afspraak of overleg, in dezelfde handelingen openbaar. Bij v. te Antwerpen werd met groote furie, razernij, en verwoedheid, alles in stukken en ter neder gesmeten, alle kerken, kloosters, en Godshuizen, werden van beelden en sieraden beroofd; men liep langs de straten met brandende toortsen en waslicht uit de Kerken, als dolle menschen roepende

Vive les Gueux! Alleen in Braband en Vlaanderen werden in vier dagen meer dan 400 Kerken verwoest. — Het beginsel was afkeer van beeldendienst en van afgoderij. De ten uitvoerlegging met velerlei ongeregeldheden, maar, op zeer weinige uitzonderingen na, met geen misdrijven gepaard. De beeldenstorm afgekeurd door vele Protestanten, die de zuivering der Kerken wenschelijk achtten, doch, te regt, van oordeel waren dat de Overheid daarbij had moeten worden gekend.

Droevige gevolgen. — Algemeene schrik en verslagenheid. De Roomschen verontwaardigd; Roomschen en Onroomschen voor regeringloosheid beducht. — 23 Aug. Overeenkomst der Edelen met de Landvoogdes, om, onder belofte van vrije Godsdienstoefening en amnestie, de ongeregeldheden te keer te gaan. — Het onderling vertrouwen is weg; velen trekken zich terug en vallen af. — De beeldenstorm met strengheid gestraft; de Prins beijvert zich de rust te herstellen. — De Gouvernante werft krijgsvolk. Brederode en de zijnen maken zich insgelijks gereed tot den strijd. — 1567. Gewigtige voordeelen door Margaretha behaald. — In Jan., een talrijke hoop gewapende Hervormden in Vlaanderen met groot verlies uit een gejaagd: Valenciennes, weigerachtig de troepen der Landvoogdes binnen te laten, belegerd en (24 Maart) ingenomen: strafoefening; de Gereformeerde Leeraars opgehangen; een hunner, Guido de Brès, na velerlei mishandeling ter dood geleid, zeide aan zijne medegevangenen: »heden sterf ik voor den naam van Gods »Zoon. Gode zij dank! Ik ben zeer verblijd. Nooit had ik gedacht »dat God mij die eer zou doen. Van oogenblik tot oogenblik word »ik bekrachtigd en mijn hart springt op van vreugde in mij. De »dood is niets; o hoe zalig zijn de dooden die in den Heere ster»ven! Het is als of mijn geest vleugelen heeft om zich ten hemel »te heffen, waar ik heden genoodigd ben ter bruiloft van mijnen »Heer, van den Zoon van mijnen God." — Brederode ruimt het Land (April). De Gouvernante schrijft aan de Officieren en Ambtenaars een nieuwen eed van »gehoorzaamheid tegen elk en een »iegelijk, zonder eenige uitzondering," voor. De Prins weigert en vertrekt (22 April). — Het Verbond uit een gevallen; het getal vluchtelingen naar Engeland, Duitschland, en elders, op meer dan 100,000 begroot.

Vóór het einde van April is de onderwerping algemeen. Zij wordt gehandhaafd met gestrengheid. Verordening in Mei, te Antwerpen: »die eenige oefening der Gereformeerde Religie oefenen, als van »den doop, van het huwelijk, van het Avondmaal, van Psalmen »zingen, van openbaar gezang in vergadering, of de begrafenis op »andere wijs dan in de Roomsche Kerk goedgekeurd wordt, zullen »met den galg of met het zwaard gestraft worden; de kinderen, ter»stond na de geboorte, zullen in de Kerken gebragt en op Catholijke »wijs gedoopt worden. Die bevonden worden eenige dwaling of »valsche leering geleerd te hebben aan haar scholieren, zullen aan »den lijve of met confiscatie van goederen worden gestraft. De

»leden van de Consistorien, de hoofden en auteurs van de beroer-»ten, zal men bij executie van de dood en confiscatie van goederen »straffen." — Te Doornik werden 106 vermogende kooplieden, behalve nog vele anderen, van hunne goederen beroofd. »Degenen »die gevangen werden en biechten wilden, werden onthoofd of opge-»hangen; die standvastig bij hun geloof bleven, werden verbrand."[6] Dit scheen, nu eenmaal de toorn des Konings opgewekt was, tot uitwissching der schuld niet genoeg. — Alvarez de Toledo, Hertog van ALVA, een der bekwaamste Veldheeren van Karel V, werd naar de Nederlanden gezonden met een leger van 10,000 man: fier, hardvochtig, gestreng; volkomen berekend om deze Gewesten tot een voorbeeld van onverbiddelijke wraakoefening te stellen. — 1567. Aug. Aankomst te Brussel. — 9 Sept. Egmont en Hoorn gevangen. — Oprigting van een Raad der Beroerten. — Dec. Afreis van de Landvoogdes.

126. De Prins van Oranje vertrok; moedeloos en zonder uitzigt voor zich zelven of voor het Land. Hij werd vernederd, om op Gods tijd te worden verhoogd, om te leeren, niet als eerzuchtig partijhoofd, maar als nederig dienaar van Gods Voorzienigheid, niet in eigen wijsheid, maar in afwachting van hooger wenk en leiding, werkzaam te zijn. Alle de plannen die hij gemaakt had, waren mislukt, opdat Gods plan ten uitvoer zou worden gelegd. De Hervormden waren gedood, verjaagd, of tot ontveinzing hunner belijdenis gebragt: de Hervorming scheen thans in de Nederlanden zeer ligt met wortel en tak uitgeroeid te kunnen worden; doch ook die berekening moest falen en Alva uit Spanje komen, om het tot rust gebragte Land op nieuw in beroering te brengen; om den binnenlandschen krijg te ontsteken waarin het Evangelie over de geweldhebbers dezer wereld zegevieren zou; en om aldus, door de magteloosheid zijner woede, Hem te verheerlijken die gezegd heeft: »Mijn raad zal bestaan en Ik »zal al Mijn welbehagen doen."

TWEEDE TIJDPERK.

Strijd.

1568 — 1648.

ALGEMEENE AANMERKINGEN.

127. Op het veertigjarig martelaarschap volgt DE TACHTIGJARIGE KRIJG. Het hoofd wordt niet meer lijdelijk op de slagtbank gelegd. De HEER geeft uitkomst aan Zijn Volk. Nederland, door het Evangelie, in alle opzigten, hervormd, wordt door de hand des Allerhoogsten en het zwaard der Prinsen van Oranje beschermd. — Het geloof echter is niet het eenige beginsel van den hardnekkigen kamp. Met de Hervormden zijn velen die hunne geloofsgenooten niet zijn: de strijd, om der Godsdienst wille ontstaan, wordt met velerlei, ook vreemdsoortige, bestanddeelen doormengd.

De onderdrukte Gemeente wordt, door regtmatigen tegenweer, politieke partij. Ook bij den Christen is dikwerf, onder het krijgsrumoer, de geloofsijver niet vrij van hartstocht en berekening van eigen belang. Het is niet meer: »Vader, vergeef het hun, »want zij weten niet wat zij doen." — Van nu af aan *is* de meest heerlijke zegepraal der waarheid voorbij; de Gemeente wordt minder uitgebreid dan bevestigd; want het zwaard des Geestes is niet even krachtig bij de slagvelden als in kerkers en op het moordschavot.

128. *Afkeer van vreemde overheersching* moet onder de voorname oorzaken van den opstand worden geteld. De naijver tusschen Nederlanders en Spanjaarden, die onder Karel V niet

uitgedoofd was, ontbrandt in heftig misnoegen over den invloed door den Vorst aan zijne landgenooten, vooral in het Algemeen Bestuur zijner uitgestrekte Rijken, verleend. De volkshaat klimt ten top bij de wreedheid waarmede, door Spaansche Veldheeren en troepen, de strenge bevelen huns meesters tegen Nederland worden ten uitvoer gelegd.

(§ 121). De Algemeene Regeringsraad te Madrid, bijna geheel uit Spanjaarden zamengesteld; de klagt over aanstelling van vreemden *in* de Nederlanden had weinig grond. De Zuidelijke Gewesten werden later, niet zonder waarborgen tegen den Spaanschen invloed, verzoend.

129. Het zwaard werd getrokken ook *tot behoud of uitbreiding van de Vrijheden des Lands.* Insgelijks op dien grond kon er tusschen Hervormden en Roomschgezinden vereeniging zijn. — Deze Vrijheden echter waren, over 't algemeen, geene bepalingen ten behoeve van het Volk; veeleer voorregten van de Geestelijkheid, van den Adel, van den plaatselijken Magistraat. Behalve in de zaak des geloofs, was er weinig reden tot klagt; veelzins een wijs, gematigd, en liefderijk bestuur. De vrijheidsmin bestond grootendeels in den overmoed der Stedelijke Regenten, in de zucht der Standen om zich te doen gelden tegenover den Vorst. De opstand zou niet dan bezwaarlijk door de overtreding der Privilegiën worden gewettigd. De grieven waren overdreven, gedeeltelijk ongegrond. De ter zijdestelling dezer voorregten (wier vermeerdering hoofdzaak in het oog van menigen baatzuchtige was) is veeleer gevolg dan oorzaak der volksbeweging geweest.

Privilegiën door de Hertogen en Graven verleend, niet *opdat* zij Landvorsten zouden worden; maar *omdat* zij het waren: *bewijs*, geen *voorwaarde* van gezag. Of bij loutere *gunst*, of bij *overeenkomst*, van wier naleving echter de betrekking tusschen Vorst en Onderdaan niet afhankelijk was. Zelfs de Voorregten van *Braband* (meermalen, onbillijkerwijs, ingeroepen ten behoeve van andere Gewesten) gaven enkel het regt om een daarmede strijdig bevel niet ten uitvoer te leggen, geen bevoegdheid om zich van 's Vorsten gezag te ontslaan (§ 31). — Bij de inhuldiging werd der Voorzaten gunst, vrijwillig, niet als verbonden aan het erfregt, bevestigd. — Het *Groot-Privilegie* was sedert lang te niet gedaan, eene ware plage des Lands (§ 64 en 67). Vele Privilegiën onbillijk, nadeelig voor de eendragt tusschen Steden en Gewesten; sommigen onvereenig-

baar met het Souverein gezag. — De wegneming van menig voorregt zou nuttig en heilrijk voor het Algemeen zijn geweest. Filips II evenwel ging hierin omzigtig te werk: eerst in oorlogstijd heeft hij zich aan geen Privilegiën (ook omdat hij ze verbeurd achtte) gestoord. Daarbij was de uitsluitende heerschappij der Roomsche Kerk een Lands-Privilegie, heilig boven elk ander regt; en het is vooral »om de Religie en de Christenen te verdrukken »en *uit haat van de Religie* dat de Privilegiën en Vrijheden zijn »gekrenkt en verbroken." — Verbreking der Privilegiën was dikwerf meer eene kreet, eene leus, dan een wezenlijk en algemeen bezwaar. — »Niet in het enkel verkrachten van Privilegiën moet »de hoofdgrond van het Recht van Afzwering worden gesteld, maar »in de noodweer tegen een Vorst, die, na alle pogingen tot rede»lijke verzoening, zich als *Vijand* van zijn Volk gedroeg." [3]

Schennis der Privilegiën is dikwerf op den voorgrond gesteld, *a.* in *officiele bescheiden*, bijv. in de Acte van Afzwering; opdat men de Roomschen, bij de hoop op hun medewerking, of bij de vrees voor hun vijandschap, niet te zeer ergeren zou; *b.* door vele *stedelijke Regenten* die, aan de Godsdienst tamelijk onverschillig, zich de vrijheid, te weten, der Stedelijke Overheden, ten hoofddoel hadden gesteld. Zoo was te Leiden het opschrift der noodmunt, niet »om der Godsdienst wille;" maar, »om der vrijheid »wille." Een Predikant op den predikstoel dit afkeurende, »trok »een ambtenaar der stad, zittende nevens den Burgemeester van »der Werff, een geladen pistool uit den zak, zeggende, »»wil ik »»hem er aflichten?" " 't geen de Burgemeester wijsselijk afried en stuitte." [3]

130. De opstand had geenszins de afzwering des Konings ten doel. Bij miskenning van den aard en het wezen der Monarchie, stelde men prijs op het behoud van den monarchalen vorm. De hoogere standen, meer bijzonder met valsche leerstellingen doordrongen, waren echter van de regtmatigheid en onmisbaarheid der Landsheerlijke oppermagt overtuigd. Het Volk was aan het Huis van Oostenrijk gehecht. De Hervormden bleven, om der conscientie wille, tot onderwerping, ook aan harde heeren, bereid. — Aldus scheen langen tijd de verzoening mogelijk te zijn.

Heilzame invloed van Evangelischen zin tegenover gevoelens wier strekking het was den Staat, door vernedering en beperking van het Vorstelijk gezag, van lieverlede te herscheppen in een Republiek (§ 87.) — Een leer, bij de Roomschen vereenigbaar met elke aanmatiging der Pauselijke opperheerschappij. De *Jesuiten* stelden — Souvereiniteit der menigte; Vorsten en Koningen haar dienaars; onvervreemdbaar regt om den Staatsvorm te kiezen, zoo echter dat

dit regt, aan het Goddelijk gezag des Pausen ondergeschikt, uitgeoefend worde in het belang der Roomsche Kerk. — Bij de Hervormden daarentegen, getrouw aan de uitspraken der H. Schrift, werd de verkeerde rigting van het Staatsregt opgewogen door Christelijke ondergeschiktheid en geduld.

131. *Vrijheid van Christelijke Godsdienstoefening* was het voornaamste oogmerk, gelijk verdrukking van het Evangelie de voornaamste oorzaak van den krijg. De Hervormden zouden zich, behalve geloofsverzaking, alles hebben getroost; terwijl hun belang, ook in het oog van Roomschgezinden (minder voorzeker om hunnentwil, dan uit vrees voor Spaanschen invloed) Nationaal werd. Het was bovenal om de Godsdienst dat de worsteling begon; het was bovenal, somtijds enkel om de Godsdienst, dat zij voortgezet werd. De Hervormden, die steeds de kern van den wederstand zijn geweest, gaven weldra leiding en toon: zij konden tot geen vrede verstaan, vermits, bij toegeeflijkheid omtrent elk ander punt, het éene noodige werd ontzegd. — Door den strijd om de vrije Godsdienstoefening der Gereformeerde Kerk, is de Staat der Vereenigde Nederlanden gevormd.

Bepaaldelijk »vrijheid van de ware Christelijke Religie, te regt »genaamd de *Evangelische Gereformeerde*, begrepen in de 37 arti»kelen der Belijdenis door de N. Gereformeerde Kerken in 't mid»den der zwaarste verdrukkingen gedaan. Eene Religie die, gezui»verd van allerlei bijgeloovigheden en afgoderijen, overeenkomt »met Gods H. Woord, met de 12 artikelen des algemeenen Chris»telijken geloofs, en met de verklaringen door de oude Concilien »tegen de ketters." [1] — Algemeene vrijheid van Godsdienstoefening, zelfs voor afgodische en Godslasterlijke gevoelens, was, ook bij de Hervormden, een gruwel.

Vrijheid van Religie, het eenige dat door Filips II volstandig werd geweigerd, was het eenige dat door de Gereformeerden volstandig werd geëischt. De Koning beweerde, even als elke Overheid en op het voorbeeld zelfs der Duitsche Protestantsche Vorsten, het regt te hebben om eene Godsdienstoefening welke hij afkeurde, te beletten. Wat meer is, zelfs voor gematigde Roomschgezinden bij v. voor Viglius, was conscientie-vrijheid, ook in den huisselijken kring, een afschuwelijke maatregel, uitloopende op ongodisterij.

De onderhandelingen braken telkens op het punt der Religie af. In 1580 schrijft Willem I: »Wenschelijk ware het dat Gods genade »ons een goeden vrede schonk; doch ik heb er weinig hoop op; »want men eischt het verlaten van Gods woord; hetgeen Gode zij »dank! niemand doen wil, maar liever alles wagen dan dezen

»schat te verliezen." [13] Zonder dit hooger beginsel, had Nederland, evenmin als Arragon, Napels, Sicilië, en Milaan, zijne Privilegiën en nationale onafhankelijkheid bewaard.

132. Aanvankelijk was het den Hervormden om gewetensvrijheid te doen; zij wilden niet langer, wegens Evangelische gevoelens, van het leven worden beroofd. Later achtten zij zich geregtigd en gedwongen tot meerderen eisch; vrije Godsdienstoefening werd hun doel. Eindelijk, toen de Vorst uitroeijing der Christelijke Gemeente tot onveranderlijke voorwaarde van bevrediging had gesteld, werd de strijd tegen Spanje een levensbeginsel van Kerk en Staat. — De Gereformeerde Christenen, onderworpen aan de magt die uit GOD is, rekenden zich ongehouden, hetzij om den hals onder het slagzwaard van een Roomschgezinden beul te stellen, hetzij om in ballingschap te gaan sterven, hetzij om de Evangelische Kerk aan de willekeur en dweepzucht van den Landsheer ten offer te brengen.

De oorlog werd in den beginne gevoerd enkel om gewetensvrijheid en lijfsbehoud. »Het was een defensieve oorlog en zij trachtten »niet anders dan zich, met hunne huisvrouwen en kinderen in het »leven te behouden en in vrijheid van conscientie en van het aan»roepen des Naams Gods, door den eenigen Middelaar Christus »Jezus, en zij zouden daarom van hun kant, behoudens een weinig »toegeeflijkheid, een einde van alle bloedstorting hebben gemaakt." [7]
Jaren had de bange worsteling geduurd, en nog werd aan geen Afzwering des Konings gedacht. — In een smeekschrift aan Filips, in 1573, zeggen de Nederlanders; »dat Alva ons te laste legt dat »wij de wapenen *tegen uwe Kon. Maj.* hebben aangenomen en op»gevat, dit ontkennen wij, en wij betuigen voor uwe Kon. Maj., »ja voor God en zijne heilige Engelen, dat zulks nooit ons oog»merk, noch voornemen geweest is. Want wij onderwerpen gaarne »ons zelven, met al hetgeen wij in de wereld dierbaar hebben, »onder Uwer Majesteits gehoorzaamheid en onderdanigheid, en wij »zijn bereid om Uwe Kon. Maj. met lijf en met leven alle goede »en getrouwe diensten te bewijzen."

133. Onvermijdelijk was, bij de warmte van den geloofsijver en de wederzijdsche spanning der Gezindheden, de vestiging van eene *Heerschende* Kerk en van een *Gereformeerden* Staat. Vereeniging van Roomschen en Hervormden, op gelijken voet, bleek, in de toenmalige omstandigheden, een ijdele wensch, een droombeeld te zijn. De verzoening van Room-

sche Gewesten kon niet achterblijven, toen de Vorst alle hunne bezwaren weggenomen had: de Roomsche Godsdienst moest aldaar, zoodra de behoefte aan bijstand der Gereformeerden opgehouden had, hersteld worden in haar uitsluitende heerschappij. Daarentegen, in de Gewesten waar de Hervorming zegevierend en het Protestantsche geloof de drijfveer der Staatkunde werd, kon geen onvoorwaardelijk vertrouwen of gelijk regt aan de Roomsche ingezetenen worden verleend.

134. De Gereformeerde Kerk verkreeg eene vaste inrigting, een geregeld bestuur. Doch haar zelfstandigheid werd somtijds door de Overheden, en haar geloof niet zelden door dwaalbegrippen bedreigd. De Stedelijke Regenten, niet voldaan met een gedurig toezigt over de Kerk, en zeer ligt voor aanmatiging der Geestelijken bevreesd, streefden naar regtstreekschen of zijdelingschen invloed, ook op hetgeen Kerkordening en Evangelie-prediking betrof. De Kerk, wier lidmaatschap voorwaarde ter verkrijging van ambten en bedieningen was, telde vele leden wier geloof met de aangenomen Kerkleer en Evangelische belijdenis niet wel overeen kon worden gebragt. Dezen, om desniettemin te worden geduld, namen, wanneer spitsvindigheid ter vereeniging van het onvereenigbare te kort schoot, veeltijds de heerschzucht der Overheden te baat. Aldus, vooral toen de krijg geen krachtige afleiding gaf, moest droevige verdeeldheid ontstaan.

De Kerk heeft het regt van toezigt, »opdat de Staat geen schade lijde," nooit betwist. — Dit toezigt werd van Staatswege somtijds overbodig geacht. Op de aanvrage der Predikanten, in 1581, aan de Staten-Generaal om op het Nat. Synode Commissarissen te willen zenden, worden zij verzocht die geenszins te verwachten; »overmits de Staten geen ander vermoeden of opinie van hen konden hebben dan dat zij alle hunne handelingen, zoowel in deze »Synode als anderzins, tot Gods eer en stichting der Kerken Christi »zouden schikken en besturen."

De Geestelijken konden in een Gereformeerden Staat (§ 85) niet als ten eenemale ongeregtigd en ongeroepen tot politieke bemoeijenis worden beschouwd. — In 1588 antwoordden Engelsche Staatslieden aan de Afgezondenen der Ned. Kerken, die, op aanmerkingen over Leicester en de Staten, zeiden dat het politieke zaken waren en dus buiten hun beroep: »zij betreffen ook ulieden, en de »veiligheid der Kerken is daar veel aan gelegen. Ook moogt gij »wel politieke zaken verhandelen; te weten, zoo verre als uwe

»Kerk in de Politie bestaat, opdat ze ernstig gade geslagen en »behouden mag blijven."

135. De Republiek, geboren door het wegvallen van het Vorstelijk gezag, werd, bij het vasthouden aan de Provinciale Souvereiniteit, eene Unie of Bondgenootschap van Republieken, waaronder het magtige *Holland* den boventoon gaf. Deze Provincie, door velerlei omstandigheden begunstigd, wist een invloed te verkrijgen en te behouden, die ter naauwer nood, bij verregaand misbruik, door den wederstand van zes Gewesten en het gezag des Stadhouders eenigermate opgewogen werd.

136. De Stedelijke Aristocratie, in de Staten bijna oppermagtig, regeerde in menig opzigt met ter zijdestelling van de aloude regten en vrijheden der burgerij. Reeds Willem I kon haar niet altijd bedwingen, en indien zij, onder zijn opvolger, al verder en verder gegaan, eindelijk werd gestuit, deze vernedering duurde slechts kort. Teruggezet, hernam zij weldra, ten koste van Stadhouder en Volk, haar onafhankelijkheid en onbedwongen heerschappij.

137. Het Gemeenebest verhief zich tot een ongeloofelijke hoogte van aanzien en magt. Het werd spoedig onder de Europesche Mogendheden erkend; verkreeg een veelbeteekenenden invloed op hetgeen door de algemeene Staatkunde der Vorsten werd ondernomen en overlegd; breidde zich, door handel, zeevaart, volksplantingen, en landbezit, in alle werelddeelen uit.

138. De worsteling tegen Spanje en Rome heeft beslissenden invloed en gezegende vruchten voor de gansche Christenheid gehad. De onafhankelijkheid der Staten en het aanwezen der Evangelische Kerk, door de overmagt der Habsburgische Dynastie alom in Europa bedreigd, is door den voorspoedigen strijd van Nederland, eerst tegen den Spaanschen, daarna ook tegen den Oostenrijkschen tak, met nadruk beschermd. Het verbroken evenwigt werd hersteld. Nederland heeft tot het verkrijgen van billijke Godsdienstvrijheid, bepaaldelijk in Duitschland, krachtig medegewerkt.

139. Dit Tijdperk kan, geenszins willekeurig, maar met inachtneming van den gang der gebeurtenissen, in drie Afdeelingen, naar de Prinsen van Oranje, onder wier aanvoering de strijd plaats gehad heeft, worden gesplitst. — WILLEM I (1568 — 1584), door wiens moed, beleid, en volharding, de Staat het aanwezen verkreeg; MAURITS (1584 — 1625), die de Republiek tegen Spanje, niettegenstaande binnenlandsche tweespalt, heeft beschermd ; FREDERIK HENDRIK (1625—1647), die haar ook tegen Oostenrijk verdedigd en den Westfaalschen Vrede voorbereid heeft.

EERSTE AFDEELING.

1568 — 1584.

WILLEM I.

140. In vele Landen scheen te dezer tijd tusschen Roomschen en Protestanten geen bestendige verdraagzaamheid, maar toch eene soort van wapenstilstand te zijn. De Nederlanden daarentegen waren bij uitnemendheid het strijdperk, waar het behoud der Hervorming, in het belang der gansche Christenheid, zou worden beslist.

a. Duitschland. 1555: Religie-vrede; ongenoegzaam en dubbelzinnig vergelijk; evenwel verademing, rust. — *b. Engeland.* 1558: Regering van Elizabeth, de Roomschen bedwongen. — *c. Frankrijk.* 1562—1584: meermalen burgerkrijg; maar de partijen wogen elkander bijna op; de heftige kamp der Ligue begon eerst in 1585. — *d.* De *Nederlanden* in het felste van den strijd. — Het Evangelie, eenmaal hier onderdrukt, zou elders aangerand zijn. Nederland, door Engelsche Staatslieden het *bolwerk* van hun Vaderland genoemd, was dit voor de Religie in 't algemeen. De Prins van Oranje schreef in 1574: »Wordt eenmaal dit land weder onder de tyrannij der »Spanjaarden gebragt, zoo zal in elk ander Land de Godsdienst »vreesselijk lijden; ja, menschelijkerwijs gesproken, voor altijd uit»gebluscht worden, zonder dat er één vonk van overig zij."

141. De Nederlanders stonden tegen het magtige Spanje doorgaans alleen. Door vele Protestanten werden zij als opstandelingen of onregtzinnige geloofsgenooten beschouwd. Aan beloften ontbrak het zelden; aan bijstand dikwerf, en vooral wanneer men er het meest behoefte aan had. Somtijds werd baatzuchtige ondersteuning verleend, op eene wijs waardoor meer tweedragt gesticht dan voordeel aangebragt werd.

De krachten van Spanje verzwakt of afgeleid door — den overmoed der *Turken*, echter na den dood van Soliman II (§ 113) en de nederlaag bij *Lepante* (1570), minder geducht, — den opstand

der *Mooren* (1570), tegen wie een barbaarsche verdelgingskrijg gevoerd werd, — de onderneming tegen *Portugal* (1580), — de vijandige houding van *Frankrijk*, — de dubbelzinnige staatkunde van *Elizabeth*. — Doch Filips II steeds magtig; door — Spanje en het bijna uitsluitend bezit van Italië, — den rijkdom van Oost-Indië en de schatten der nieuwe wereld, — de geoefendheid der Spaansche krijgsbenden, — het ontzag aan den naam van Spanje sedert de helft eener eeuw gehecht, — de grootheid der opofferingen om de Nederlanden te herwinnen. Van 1569—1572 werden derwaarts gezonden 25 millioen; voor het beleg van Middelburg 7 millioen besteed.

Uit Frankrijk, Duitschland, en elders, snelde menigeen naar de Nederlanden, of verdreven, of vrijwillig, ter verdediging van het gemeenschappelijk geloof. Maar de regerende Vorsten? De meesten waren naijverig op Spanje en zeer geneigd zich met een deel van Nederland te verrijken; doch ongezind, door openlijk hulpbetoon, den magtigen Landsheer tot vijand te hebben; afkeerig van eene republikeinsche strekking, welke door velen als rebellie aangemerkt werd (»er zijn heden vele knechten, die zich afscheuren »elk van zijnen heer" 1 *Sam.* 25, v. 10). De vooringenomenheid der Roomschgezinden werd te sterker, toen het Gereformeerd beginsel zich meer had geopenbaard. Vele Protestantsche Vorsten waren tegenstanders der alhier aangenomen Presbyteriaansche Kerkordedening en Calvinistische leer. De Hervormden waren, om de verwerping der consubstantiatie in het H. Avondmaal, bij de Lutheranen in Duitschland gehaat; in Engeland, bij Elizabeth, verdacht om hun overeenstemming met de Puriteinen, weigerachtig zich te voegen naar de eischen der Episcopaalsche Kerk. — Voorts, *a.* gedurige weifelingen dezer Koningin, door haar raadslieden te vergeefs tot krachtiger houding ten behoeve der Nederlanders vermaand; *b.* verachtelijkheid van het Huis van Valois, in 't bijzonder van Hendrik III, die zelden goeden wil en doorgaans in het geheel geen wil had; *c.* laauwheid en traagheid der Duitsche Vorsten, grootendeels van de Vaderen ontaard en wier vadzig en weelderig bestaan alleen door de spitsvindigheden van vaak liefdelooze Godgeleerden verlevendigd werd.

142. Bij het vasthouden aan den vorm der alleenheersching was er reeds nu overgang tot een GEMEENEBEST. De Staten, die zich verbeeldden in vroeger tijd Souverein te zijn geweest, namen de gelegenheid te baat, om het feitelijk te worden. Aartshertog *Matthias* werd, als Landvoogd, geheel onder hun invloed gesteld: de Hertog van *Anjou* en de Prins van *Oranje* mogten *Graaf* en *Landsheer* worden genoemd; eigenlijk waren zij het gekozen Opperhoofd in een republikeinschen Staat, wiens magt door een wederkeerig verdrag in zeer enge grenzen beperkt werd.

143. Vruchteloos waren de pogingen, die, hetzij door de keus van een Opperhoofd, hetzij door de aanstelling van een algemeenen Landraad, hetzij door het aangaan eener Unie, ter verkrijging van wezenlijke eenheid in den opkomenden Staat werden beproefd. Zij leden telkens schipbreuk op de eigenbaat der Steden en Gewesten, die zoo min mogelijk, aan banden wenschten te worden gelegd; De schroomelijkste verwarring moest telkens het gevolg van dit streven naar onafhankelijkheid zijn.

In tijden van oorlog hebben ook Republieken hulp gezocht bij een hoofd en superintendent. Bovendien: (1579) »zooveel aangaat «deze Landen te gouverneren bij forme van Republiek, degenen »die de gelegenheid, privilegiën en ordonnantiën van de Landen »kennen, verstaan ligt dat het niet wel mogelijk is ze zonder hoofd »te regeren. En dat doordien de Staten en Provinciën onderling »gelijk zijn, in jurisdictie, preëminentie, en autoriteit, en dat d'een »d'andere niet wil toegeven, maar een iegelijk wil, onder het dek»zel van privilegiën, usantiën, of ook commoditeit van plaats en »ligging, over den ander heerschen, of immers zijn naburen ver»ongelijken." [13]

De Prins ergert en beklaagt zich gedurig over de krachteloosheid van het algemeen Bewind. (1581): »Aangezien wij eene gemeene »zaak hebben, behooren wij ook zamen gevoegd te zijn, 't welk »wij tot nog toe niet hebben kunnen verkrijgen; omdat een ieder »Provincie zijn eigen Raad heeft, ja bijna iedere Stad; ook heeft »ieder Land zijn bijzonder krijgshoopen en geld, zoodat hetgeen »dat veel zou zijn voor allen, klein is voor ieder alleen. 't Is waar »dat men een Raad geordineerd heeft; maar die zonder magt is, »en daar geen autoriteit is, hoe zal daar zijn krijgsordeningen voor »de Finantiën, voor de Justitie, en alle andere dingen? en zooveel »aangaat d'autoriteit, nimmer zal er eenige zijn bij dien die niet »vermogen een armen stuiver uit te geven; gelijk noch ik, noch »de Raad niet hebben. Dit zijn de misbruiken door welke wij zul»len worden vernield, zoo God Zijn genade niet verleent om in »tijds daarin te voorzien." [13]

144. De zelfstandigheid en het overwigt van HOLLAND is reeds onder Willem I aanvankelijk gevestigd. Dit magtige gewest, in vereeeniging met Zeeland, was geruimen tijd het tooneel van den hagchelijken strijd. Daarna werd het door den Prins, bij voortduring, als het eigenlijke steunpunt van den opstand beschouwd, en, uit dien hoofde, bij zamenwerking der Nederlanden tot het voeren van den krijg, altijd echter, ten aanzien van inrigting en beheer, als een afzonder-

lijk geheel tegenover de Roomsche Gewesten gesteld. De Staten gingen hierin somtijds verder dan de Prins zelf zou hebben gewenscht. Hun Provinciaal gevoel van kracht en meerderheid klom, toen Braband en Vlaanderen, die alleen onder de overige Provinciën met Holland gelijk geacht werden, weder onder den Koning waren gebragt.

145. De Stedelijke Overheden, inzonderheid in Holland, maakten ijverig van de omstandigheden gebruik om zich te doen gelden tegen de burgerij. Wel verre van, door de ter zijdestelling van het Vorstelijk gezag, meerdere vrijheid te erlangen, werden de ingezetenen van regten die zij in vroeger tijd uitgeoefend hadden, beroofd.

Besluit der Staten van Holland, van 23 Maart 1581 »dat voortaan geene Steden *des Gemeenen Lands zaken* in beraadslaging »zullen mogen leggen met eenige 't zij Bestgestaatste, Schutterijen, »Gilden, of anderen, als bij eenige Steden tot andere tijden is gedaan, maar alleen met degenen des van ouds behoorende: ten »ware met gemeene bewilliging van de Staten." Dit *van ouds* schijnt hier, bij tegenstelling minder gepast. »Het is meer dan reden dat »hetgeen een iegelijken aanroert, van een iegelijken bestemd worde, »dat ook zijnde naar luid ouder Privilegiën en Lands gebruik."[13]— Het misbruik bestond; dit is zoo, maar het werd bevestigd.

146. De Gereformeerde Kerk verkreeg eene vaste gedaante en bepaalde inrigting. Kerkvergaderingen werden gehouden; verordeningen vastgesteld; haar belangen geregeld, ten aanzien van inwendig beheer en van betrekking op den Staat. Er werd, van wege de Kerk, voor de Christelijke opvoeding van de kinderen der Gemeente, gezorgd. Groot was de invloed dien het geloof op zeden en wetgeving had.

1568. Nationaal Synode te *Wezel:* Kerkordening voor de Nederlandsche Gereformeerde Kerken, als ze door Gods genade de openbare vrije oefening van haar religie bekomen zouden hebben. — 1571. Nat. Synode te *Emden.* — 1574. Provinciaal Synode van Holland en Zeeland te *Dordrecht.* De Bijbel als regel: onderteekening der belijdenis; eenvoudigheid in de Godsdienstoefening; geen feestdagen; geen lange predicatiën; handhaving van de regten der Gemeente (bijv. de Ouderlingen door haar gekoren uit een dubbele voordragt van het Consistorie); invoering van den Heidelbergschen Catechismus; zorg voor de oprigting van Christelijke Scholen. — 1581. Nat. Synode te *Middelburg.* Men zal geen Leeraar aan de

Gemeente tegen haar dank opdringen. De Gemeenten zullen toezien dat er Schoolmeesters zijn, die niet alleen de vrije kunsten en spraken leeren, maar ook de theologie en den catechismus, en in de vreeze Gods onderwijzen: vierderlei Kerkelijke zamenkomsten; Kerkenraad, Classis, Particuliere Synode, Nationale Synode: onderzoek of de armen en scholen bezorgd worden.

WAALSCHE KERKEN. Eene Nederlandsche Kerkgemeenschap, van Christenen uit de Waalsche Gewesten gevlucht, vooral na 1566; ook in 1578 toen, door de woede der Vlaamsche Protestanten, de verbittering der Roomschgezinden in de Zuidelijker Provinciën ten top gestegen was. Weldra (1578) vingen zij aan afzonderlijke Synoden te houden. De Gemeente werd, 1578, te Amsterdam, gevestigd; 1579, te Haarlem en Middelburg; 1584 te Leiden en Vlissingen; eerst 1595 te 's Hage en 1605 te Rotterdam.

1572. In Holland en Zeeland vrije Godsdienstoefening nevens de Roomsche Kerk. — 1576. Bij de Unie dezer twee Gewesten, verbod der oefening van alle andere Religiën, het Evangelie contrariërende; doch zal niemands geloof of conscientie ontrust worden. — 1579. Hetzelfde, en voor de overige Provinciën *Religievrede*. — 1583. Bepaling dat »de Evangelische Gereformeerde Religie zal worden »gehandhaafd en beschermd, alom binnen de geunieerde Provinciën, »zonder de openbare leering of oefening van eenige andere Religie »in de tegenwoordige geunieerde Provinciën toe te laten." [6]

Ter beoordeeling van de zeden uit de wetten strekke het Politie-Placaat der Staten van Zeeland, in 1583. — Verbod van Roomsche Godsdienstoefening; heiliging van den Zondag; verstooring van alle oneerlijke openbare plaatsen; de houders met schavottering, geeseling, en bannissement gestraft: overspel met eerloosheid, verbeurte van ambt of bediening, en somtijds met ballingschap voor vijftig jaren: koppelarij met geeseling en eeuwige ballingschap, op verbeurte van het lijf; en, door ouders of bloedverwanten bedreven, met de dood. Verbod van ongoddelijke en ergerlijke boekjes, liedjes, refereinen, nieuwsmaren, en dergelijke.

---

147. WILLEM, Prins van Oranje, was door afkomst, opvoeding, begaafdheden, en karakter, gevormd om Nederland te verlossen uit Spaansche magt en Pauselijken dwang. Gesproten uit een, hier te lande, sedert eeuwen beroemd en verdienstelijk Geslacht, werd hij door Godvruchtige ouders met de Evangelie-waarheid bekend. Aan het Hof, veeltijds onder het oog des Keizers, opgevoed, werd hij in kennis der menschen en der wereld volleerd. Bij de bekwaamheden van den Veldheer verkreeg hij, in nog veel hooger mate, de vereeniging van gaven en talenten, waardoor aan den Staatsman,

onder de moeijelijkste omstandigheden, het vervullen van zijne taak mogelijk wordt.

De vader, Graaf Willem de *Oude*, ook (ten onregte) de *Rijke* genoemd (1487—1559), heeft, ondanks zijn broeder Hendrik (§ 102), en zonder vrees voor den toorn des Keizers, »naar het voorbeeld »der goede Koningen David, Jozias, en anderen, de Kerken zijner »Landen hervormd en van misbruiken gezuiverd, overeenkomstig »Gods woord." [13] Doof voor bedreiging en belofte, heeft hij de ruimschoots aangeboden gunstbewijzen versmaad en »alle dingen schade »en drek geacht, om Christus te gewinnen" (*Filipp.* 3, v. 8). — De moeder, Juliana Gravin van Stolberg (1506—1580), geloovige Christin. — In haar afstammelingen (in 1578 reeds 123 in getal) is gebleken: »Ik doe barmhartigheid aan duizenden dergenen die Mij »lief hebben en mijne geboden onderhouden."

De Prins (over wiens jeugd zie § 122 a) was »een welgemaakt »man, wat langer dan middelbaar, bruin van verwe en van baard, »eer mager dan vetachtig, redelijk vroom van ligchaam; wat hij »inwendig was hebben zijne werken bewezen." [10] Voorzigtig stilzwijgend (weshalve hij de *Zwijger* genoemd werd) »had hij, bij »vrolijke oogen, een zeer minlijken aantrekkenden aard in gesprek »en omgang; was ook, daar het te pas kwam, genoeglijk en vol »scherts, vooral over tafel zoo vrolijk als of hij geen zorg of zwarig»heid op 't hart had, waaraan eenige neuswijzen zich ergerden, niet »denkende dat het dikwijls eene gedwongen vrolijkheid was, omdat alle »oogen op hem zagen. Zijn geheugen, niet alleen van zaken en ge»schiedenissen, maar ook van ontallijke namen der personen die hij »ooit gekend had, en van plaatsen en tijden, was bijkans een mira»kel te achten." [10] — Hij bezat ook de welsprekendheid die hij behoefde: »niet woordenrijk, noch sierlijk in lange redenen, maar door »zijne ervarenheid en groote memorie, vol krachtige bewijsredenen »om zijn raad te doen smaken." [10] In den Raad van State ontvouwde hij menigwerf op een beslissend oogenblik (1563—1565) de gesteldheid des Lands met helderheid en kracht. De Staten, hoe karig ook en eigenzinnig, werden telkens door de kracht zijner toespraak tot opoffering en medewerking overgehaald. Hij was met de regte krijgsmanstaal bekend: in 1573, al de kapiteinen der vloot bijeengeroepen zijnde, vermaande hij tot den strijd voor Godsdienst en Vaderland; zoodat de soldaten eenstemmig riepen hem bij te zullen staan tot den laatsten droppel bloeds, ja des noods te zullen blijven dienen zonder soldij, ook met te pand geving van al hun goed. — »Hij had alle gaven om eene Gemeente te leiden, die dikwijls tegen »hem baloorig, doch ten laatste meestendeels van hem gewonnen »werd; nu met zoete, dan met ernstige en harde woorden, die hij »doorgaans meer gebruikte dan smeekingen, bewarende altijd zijne »vrijheid en autoriteit om onbeschroomd aan de Gemeente haar ge»breken voor oogen te stellen." [10] Midden in het onrustige Gent, bestrafte hij den volksmenner Hembyze, door gewapende aanhange-

lingen omringd, en toen talrijk gepeupel onmiddelijk en gunstig antwoord van hem eischte, gebood hij hun, met dreigement, zonder eenig antwoord, oogenblikkelijk te vertrekken. Hij was geheel meester van houding en gelaat, »geduldig en lijdzaam, niet zoo zeer van »nature, als dat hij zich met redenen bedwong."[10] — In de Generale Staten, wilde eenmaal de Griffier, op last van sommige leden, de lezing staken van een voor hem zeer beleedigenden brief; de Prins nam dien zelf, en las tot aan het einde, als of er niets in was dat hem persoonlijk betrof. — »Zijn hart bezweek van geen »tegenspoed, noch zijn ligchaam van arbeid of ongemak, hebbende »de geneesheeren het, bij de balseming, zoo versch bevonden als of »hij in bloeijenden leeftijd gestorven was."[10] — »Ik acht," zeide een zijner scherpzinnigste tijdgenooten, *Languet*, »dat er onder de »beroemde personadiën, geen voortreffelijker in de gansche Chris»tenheid is."

Vier huwelijken. — *a.* 1551. *Anna van Egmont*, † 1558; erfdochter van den Graaf van Buren, moeder van *Filips Willem* (1554—1618), die ook in Spanje (§ 156) een vaderland- en vaderlievend hart behield, en van *Maria*, in 1595 aan den Graaf van Hohenlo gehuwd. — *b.* 1561. *Anna van Saxen*, dochter van den Keurvorst Maurits, bij welke hij drie kinderen had; *Maurits*, die Stadhouder werd; *Anna*, gehuwd aan Willem-Lodewijk van Nassau († 1587) en *Emilia*, echtgenoote van Emanuel Prins van Portugal. — *c.* 1576. *Charlotte van Bourbon* († 1582), moeder van *Louize Juliana* (1576—1644), gehuwd aan Frederik IV, Keurvorst van de Paltz; *Elizabeth* aan den Hertog van Bouillon; *Catharina*, aan den Graaf van Hanau; *Flandrina*, die te Poitiers in Frankrijk Abdisse werd; *Charlotta*, echtgenoot van den Hertog de la Tremouille; *Emilia II*, van den Paltzgraaf van Tweebruggen. — *d.* 1583. *Louize de Coligny*, dochter van den Admiraal, en moeder van *Frederik Hendrik*.

148. De Prins had vier broeders. — JOHAN, uitstekend door Godvrucht en beleid; LODEWIJK, die de volmaaktste ridder van Europa genoemd werd; ADOLF en HENDRIK, door jeugdige heldhaftigheid vermaard. Drie hebben voor de belijdenis van het Evangelie op het slagveld het leven ten offer gebragt; allen waren zij steeds tot zelfopoffering bereid. — Men heeft dit edel vijftal niet ten onregte de *Nederlandsche Maccabeeuwen* genoemd.

Graaf JAN (1536—1606); eenvoudig en opregt; liefderijk echtgenoot en vader; vaderlijk ook jegens zijne onderdanen gezind; in hooge achting bij de Duitsche Vorsten, onvermoeid werkzaam voor de goede zaak; vertrouwend op God alleen. In 1566 schrijft hij aan Lodewijk: »vermaan toch degenen die bij u raad vragen, tot »boete, bekeering en gebed; dat zij aan God de zaak toebetrou»wen, op Hem alleen hunne hoop stellen en niet op menschen: het

»zijn waarlijk dingen, waarbij aanhoudend gebed en ijverige voorzie-»ning onmisbaar zijn." — Hij bragt de Unie van Utrecht tot stand. — Stamvader der Huizen van *Nassau Dillenburg*, *Nassau Siegen*, *Nassau Hadamar*, *Nassau Dietz*. — Zijne nakomelingen, waaronder velen gesneuveld in Nederlandsche dienst, zijn eerst Stadhouders van Friesland en Groningen, en later, na het uitsterven (in de mannelijke lijn) van den ouderen tak, Prinsen van Oranje, Stadhouders en, sedert 1815, Koningen der Nederlanden geweest.

LODEWIJK (1538—1574); als onderhandelaar, vooral in Frankrijk, en inzonderheid als Veldheer, de regterhand van den Prins. »Hij had scherpzinnig verstand in aanslagen, en schier al te veel »stoutheid in het vechten en zonderlinge autoriteit in het gebieden. »Wel ter tale, minnelijk in den omgang, en om der menschen »hart tot zich te trekken. Nuchteren, van weinig slaaps, altijd »onverdroten om te arbeiden, hetzij met de zinnen of het ligchaam, »en bovenal Godvreezende." [10] In Gods hand, het middel, waardoor de Prins tot de kennis der waarheid gebragt is.

ADOLF (1540—1568), naar het getuigenis van Melanchthon, uitmuntend in leergierigheid op de Academie te Wittemberg: door moedbetoon heeft hij, stervend, de overwinning beslist (§158a).

HENDRIK (1550—1574), die menigvuldige bewijzen van dapperheid gaf.

»Landgraaf Willem van Hessen, de verstandigste onder de Duit-»sche Vorsten geacht, vergeleek den Prins bij *Judas Maccabeus;* »en waarlijk het is zoo dat beide voor de zuivere religie tegen de »afgodsdienst; beide voor een ellendig, arm, onderdrukt Volk en »zonder hoofd, tegen twee groote Monarchen; beide met kleine »middelen tegen gruwzaam geweld, wonderlijk gestreden hebben, »en beide uit geringe beginselen, door Gods zegen en tegen het »vermoeden van alle wereldsche wijsheid, tot aanmerkelijken voor-»spoed zijn geraakt. En gelijk de Maccabeërs vijf broeders waren, »elkander zoo getrouwelijk bijstaande, dat dergelijke voorbeelden »van broederlijke eendragt in grooten huize weinig gevonden wor-»den, zoo is ook de Prins zelf vijfde geweest en hebben hem zijne »vier broeders met geen minder trouw gevolgd." [10]

Des Prinsen zusters waren gehuwd; *Maria* (1539—1599), aan den Graaf van den Berg, van wiens ongestadig en verraderlijk karakter hij veel verdriet gehad heeft; *Anna* (1541—1616), aan Albrecht Graaf van Nassau-Saarbruck; *Elizabeth* (1542—1603), aan den Graaf van Solms-Braunfels; *Catharina* (1543—1624), aan den dapperen Graaf Gunther van Schwartzburg; *Juliana* (1546—1588), aan den Graaf van Schwartzburg Rudelstadt, zijn broeder; *Magdalena* (1547—1630), aan Wolfgang Graaf van Hohenlo. — Eene zuster uit een eerste huwelijk van Willem den Oude, *Magdalena* (1522—1567) was Gemalin van Graaf Herman van Nieuwenaar.

149. De Prins stond door bloedverwantschap, aanhuwelijking, vriendschap, of overeenkomst in geloof, met zeer vele

Vorsten en voorname personadiën in naauwe betrekking. Hunne welwillendheid is hem menigmaal zeer nuttig geweest; doch hij heeft in ruime mate de ondervinding gehad: »'t is »beter tot den HEERE toevlugt te nemen dan op Prinsen te »vertrouwen."

In DUITSCHLAND. — Keizer *Maximiliaan II:* deze was hem, in het eerst, zeer genegen. — De voortreffelijke Landgraven van *Hessen. Filips de Grootmoedige* (1504—1567): een der eerste Vorsten die de prediking van Luther door moedige belijdenis hebben ondersteund; 25 jaren lang de ziel van den tegenstand welken Karel V in Duitschland ondervond; in 1566 schreef hij aan den Prins «laat »u door geen honigzoete woorden den mond smeeren; wij kennen »Alva en de Spanjaarden wel." Zijn zoon, *Willem de Wijze* (1532—1592): »gelijk de Prins een werktuig Gods was in de Nederlanden »ter uitbreiding van Zijn Goddelijken Naam, evenzoo een werktuig »Gods ter instandhouding en bevordering van Kerken, Scholen, en »van de gansche welvaart des algemeenen Duitschen Vaderlands." [14] — *Augustus*, Keurvorst van *Saxen* (1553 —1586): Luthersch en met vooringenomenheid tegen de Calvinisten vervuld: ook bij de gruwelen van Alva, raadde hij den Prins lijdelijk te zijn. — *Frederik III*, Keurvorst van de *Paltz* (1517—1576), die den bijnaam van den *Vroome* heeft verdiend; volgens Landgraaf Willem, »voedsterheer »der gansche Christelijke Kerk, die het met de verdediging van »het Evangelie trouw en hartelijk heeft gemeend, en daarvoor geenerlei kosten, moeite, of gevaren heeft ontzien."

In FRANKRIJK: De aanvoerders der *Gereformeerden: Condé*, Prins van den bloede, moedig Veldheer; *Coligny*, Admiraal van Frankrijk, die in den krijg groote bekwaamheden aan den dag gelegd heeft; *De la Noue*, door dapperheid vermaard; de schrandere en geleerde Staatsman *Duplessis Mornay.* — *Hendrik*, Koning van *Navarre* (later *Hendrik IV*) en de geheele partij der *Politieken*, die, misnoegd over het bestuur, zich gaarne van de hulp der Protestanten bedienden; hun hoofd was de Hertog van *Anjou*, broeder des Konings. — De Koning zelf (zoo *Karel IX* als *Hendrik III*) steeds begeerig een deel der Nederlanden te hechten aan zijn kroon.

In ENGELAND. — De meeste Staatslieden voor den Prins: *Burleigh*, *Walsingham*, *Leicester;* zij vermogten doorgaans niet veel, om de schroomvalligheid der Koningin.

150. De Prins heeft niet enkel verdrukte onderdanen beschermd tegen den Vorst; hij is de handhaver van regt en billijkheid tegen veelsoortige onderdrukking geweest. — De Hervormde Kerk werd door hem verdedigd tegen de aanmatigingen der Overheid; de Roomschen en andere Gezindheden tegen de onverdraagzaamheid der Hervormden; de klei-

nere Steden tegen de overmagt der grootere; de Schutterijen en Gemeenten tegen der Regenten willekeurige heerschappij.

»In 't algemeen wilde hij niet toelaten, dat men op iemands ge- »loof of conscientie zou inquireren, of dat iemand ter zake van »dien eenige moeijenis, injurie, of letsel aangedaan werde." [8]

De Staten van Holland, in hun streven naar albeheer (§ 113), wilden (1575) drie of vier Commissarissen benoemen ter superintendentie over de Hervormde Kerk; voorts geene Consistoriën dulden dan bij der Staten advies en bewilliging; doch de Prins verstond dat de bepaling omtrent het een en het ander weggelaten wierd. Later wilden zij de keus der Leeraars, op aangeven en met raad der Predikanten, opdragen aan den Magistraat; ja zelfs het doen vereffenen van verschil over de leer, zoo de herders en ouderlingen zich niet konden verstaan. Ook dit schijnt, vooral door den Prins, tegengehouden te zijn.

Hij nam menigwerf de belangen der verdrukte *Roomschen* ter harte; verdraagzaam voor zoo ver dit met de regten der Protestantsche Kerk vereenigbaar was. — De *Doopsgezinden* handhaafde hij bij het burgerregt tegen de Hervormden; »en prees het ge- »zegde van een Monnik, dat de pot der Gereformeerden niet zoolang »te vuur had gestaan als dergenen die zij bescholden, en dat, eer »een paar honderd jaren verloopen waren, de kerkelijke heer- »schappij ter wederzijde op gelijken voet zou staan." [10]

In gewigtige aangelegenheden wenschte hij dat de stem der bevolking mogt worden gehoord. — Bij de beraadslaging over het ontzet van Leiden (1574), dat de Gedeputeerden zouden vergezeld worden van eenige »van de principaalste uit de schutterij en bur- »gerij der Steden, *niet van de wette wezende*, die bij de gemeene »schutters, gilden, of burgers daartoe zouden worden verkoren." — Bij den Bredaschen vredehandel (1575), dat het gevoelen der dekens, schutterijen, gilden, en gemeene neeringen der Steden zou worden gevraagd. — Bij het ontwerpen eener Ordonnantie op de Regering, dat »al zulke ordening wierd goedgekeurd, niet alleenlijk »bij de magistraten en schutterijen van de Steden, maar ook bij de »gemeenten; om des te meer en beter gehoorzaam te hebben."

Zelf stelde hij zich nooit boven het regt. — In 1582, Souverein *ad interim* in Holland, schreef hij aan het Provinciaal Hof een verschil tusschen hem en de Staten te willen overlaten aan neutrale Regters: »want wij anders niet gezind zijn dan de Justitie, als een »van de minste ingezetenen, te volgen."

151. Zijn doel en plan is, naar gelang der omstandigheden, gevormd, ontwikkeld, en gewijzigd. Eerst heeft hij het staken der bloedige vervolging, met weering van buitenlandschen invloed en besnoeijing van het Vorstelijk oppergezag, gewild; daarna vrijheid van Godsdienstoefening, des nood met afzwering van den Landsheer; eindelijk, bij de onmoge-

lijkheid van verzoening, onafhankelijkheid van Nederland, als Vorstendom of als Gemeenebest.

De Prins wenschte vrede, maar op dragelijke voorwaarden en met waarborgen van ten uitvoerlegging en duurzaamheid (een *God-zaligen* en *verzekerden* vrede). Hij was meer bevreesd voor bedriegelijken vrede dan voor openlijken krijg. Hij wist dat onderhandeling dikwerf het doen verflaauwen van den ijver en het zaaijen van tweedragt ten doel en tot gevolg had. — Hij had op Duitschland en vooral (ook om de traagheid en onwil der Duitsche Vorsten) op Frankrijk het oog gevestigd. — Hij verlangde naauwe aaneensluiting, liefst van alle de Nederlanden, inmiddels van de vereenigd zijnde Gewesten: »alle landen, bij maniere van spreken, »in één ligchaam en ziele te reduceren."

152. Belangeloosheid is een hoofdtrek van 's Prinsen handelwijze geweest. Hij gaf uit pligtgevoel goederen en waardigheden, zonder uitzigt op schadeloosstelling, prijs; versmaadde elke aanbieding, hoe voordeelig ook, die met trouw aan de zaak wier verdediging hij op zich genomen had, niet vereenigbaar was; streefde naar geen gezag dan hetgeen tot klem in het bestuur werd vereischt; gereed en dikwerf genegen van de hem toevertrouwde magt afstand te doen. — Hij heeft voor Kerk en Vaderland, Gods Voorzienigheid heeft voor hem en de zijnen gezorgd.

Zijne bedoelingen zouden niet miskend zijn geworden, zoo men in het oog gehouden had *a.* wie hij was; de aanzienlijkste der Nederlandsche Grooten; die, bij eenige ontveinzing zijner gevoelens, de meest glansrijke uitzigten had; daarenboven zeer wel in staat om, zoo hij in 1566 met den Koning had willen breken, zich een magtigen aanhang te verwerven; terwijl hij, door het land te ruimen, een balling werd, wiens goed verbeurd, wiens persoon vogelvrij kon worden verklaard. *b.* hoe groot persoonlijk voordeel hem, bij elke vredesonderhandeling, door den vijand aangeboden werd. *c.* hoe onmisbaar het hem opgedragen gezag was ter vervulling van de hem opgelegde taak. *d.* met welk een nadruk hij dikwerf verlangde er van ontslagen te zijn; in goeden ernst, en dewijl, wegens veler onwil en traagheid, het met eere volhouden van den strijd onmogelijk scheen. *e.* dat hij geenerlei poging heeft willen doen om het Landsheerlijk gezag over de Vereenigde Nederlanden, hetwelk hem door velen toegedacht werd, aan zich te trekken. *f.* dat bepaaldelijk de Graaflijkheid van Holland en Zeeland hem, tegen wil en dank, en uit vrees voor Anjou, opgedrongen is. *g.* dat de Graaflijke titel aan voorwaarden verbonden werd, waaruit voor den aanstaanden Graaf niet dan moeite en magteloosheid kon worden voor-

speld. *h.* dat hij niet heeft kunnen worden bestuurd door de gedachte aan den rang die in een magtig Gemeenebest aan zijn nageslacht te beurt is gevallen; dewijl dit juist tegen alle menschelijke berekening plaats gehad heeft.

Ook na 's Prinsen dood getuigen bij v. die van Antwerpen dat hij »niet op zich genomen heeft eenige autoriteit dan die met »groote importuniteit hem overgedrongen en opgelegd is geweest." [7] — »Hij zou, had hij willen letten op het belang van zijn Huis, menig »eerbewijs, geld, goed en welvaart verkregen hebben; maar hij »verlangde aan elk een te doen zien dat hij geenszins, onder »schijn van voor de Godsdienst te strijden, de heerschappij had »gezocht." [14] — De Prins schreef zelf in 1577: God heeft »mij de genade geschonken openlijk te kunnen zeggen: »dat ik »altijd boven mijn eigen welzijn het welzijn des Vaderlands heb »gesteld.» [13] — Hij dacht er over gelijk Graaf Jan: »Zij die strijd »voeren voor Gods Woord en de vrijheid des Vaderlands, behooren »niet te zien op belooning, maar op Gods eer en het algemeen behoud. — Wat men voor God, het Vaderland en den naasten op »het spel zet, is niet verloren, maar op woeker gesteld.» [14]

153. Verwonderlijk was zijne standvastigheid en volharding, bij menigerlei, ja tallooze, en schier onoverkomelijke bezwaren; niet door de wapenen der vijanden slechts, maar door drift, baatzucht, en overdrijving, tegenwerking, verraad, en onwil zijner eigene partij. Het was de naijver van den Adel, de losbandigheid van het Volk, de telkens wederkeerende spanning en onderlinge haat van Protestanten en Roomschen; de laauwheid en geldgierigheid, de kleingeestigheid en aanmatiging der Staten; het misnoegen van den onbetaalden krijgsbevelhebber en soldaat; de klagten eener aan de jammeren des oorlogs prijs gegeven bevolking. Onder het verschil en den strijd van gevoelens, inzigten, en bedoelingen, werd de Prins, wegens onpartijdige handhaving van regt en billijkheid, menigwerf het voorwerp van smaad, verguizing, en hatelijkheid. Aldus, terwijl zijn gansche leven een aaneenschakeling van teleurstellingen was, werd hij telkens aan den rand des afgronds gebragt, opdat hij, wandelende door geloof en niet door aanschouwen, zich, als ziende den Onzienlijke, aan Gods wil en beloften vasthouden zou.

Vijanden; De Koning van het magtigste Rijk; bevelhebbers als *Alva*, *D. Juan*, *Parma*. — Uitlandsche *Bondgenooten;* weinige, ongestadig, besluiteloos; of geen hulp, of te laat, of ongenoegzaam, of schadelijk door onbekwaamheid en jaloezy.

Medestanders. — Een *leger* grootendeels uit gelukzoekers, onder woeste bevelhebbers, zamengesteld; weêrbarstig, in opstand bij gebrek aan soldij. — *Staten-Generaal*, wankelmoedig, naijverig op hun gezag. *Provinciale Staten* desgelijks, baatzuchtige zaakbezorgers, elk van zijn Gewest, tegenover het algemeen belang. Steeds »wa»ren er onder de Staten vele, die niet konden begrijpen dat het »noodig was het krijgsvolk fiks te betalen.» [10] — Eene *bevolking*, opgewonden of neerslagtig, naar de gebeurtenis van den dag. — *Roomschen*, waarop geen rekening kon worden gemaakt. — *Ultra-Gereformeerden*, door wier onverdraagzamen ijver de vereeniging met Roomschgezinde Provinciën onmogelijk werd.

154. Het geloof moet als hoofdbeginsel van 's Prinsen daden worden erkend. »Door het geloof heeft hij verkozen »liever met het Volk Gods kwalijk gehandeld te worden dan »voor een tijd de genietinge der zonde te hebben. achtende »de versmaadheid Christi meerdere rijkdom te zijn dan de »schatten in Egypte, want hij zag op de vergelding des loons."

Van kinds af heeft hij de Heilige Schriften geweten, die wijs kunnen maken ter zaligheid door het geloof 't welk in Christus Jezus is. (2 *Tim.* 3, v. 15). Naar de Nederlanden gezonden; niet met verzaking van het geloof, maar in een tijd toen de afscheuring van de Roomsche Kerk nog in geenen deele was beslist, en aan het Hof der Landvoogdes, Koningin Maria van Hongarije, die zelve met de begrippen der Hervormers ingenomen was. — 1544—1559. Door wereldsche afleidingen en begeerlijkheden afgehouden van ernstiger overleg. — 1559—1565. Opgewekt tot aandachtiger beschouwing door de gebeurtenissen des tijds. Hij handhaaft de Roomsche Kerk in het Prinsdom Oranje, met blijkbaren afkeer van al dat naar bloedige vervolging gelijkt; verlangt hervorming in den geest van Erasmus: beraadslaagt met soortgelijke Godgeleerden, Balduinus en Cassander. — In 1566 had hij de Evangeliewaarheid herkend. »Hoewel ik vele jaren meer aan krijg. jagtvermaak, en dergelijke »dan aan de zaligheid mijner ziel gedacht heb, zoo dank ik God »dat Hij dit goede zaad, door Hem zelven in mij gelegd, niet heeft »laten verstikken.» [13] Reeds weigert hij te verrigten wat hij tegen Gods bevelen weet te zijn, en de openlijke belijdenis, waarvoor hij nog te rug gedeinsd had, volgde weldra. Meer belangstellend in de Christelijke overeenstemming dan in de dikwerf ergerlijke twisten tusschen Lutherschen en Calvinisten, werd hij (1573) lidmaat der Gereformeerde Kerk. — Zijne vertrouwde briefwisseling, ook met personen voor wie, en in omstandigheden waarin geen veinzen of ontveinzen te pas kwam of mogelijk was, getuigt overal van de opregtheid eener overtuiging voor welke hij alles veil gehad heeft. — Het *struikelen in velen* was mede zijn deel; maar ook het *strijden van den goeden strijd* en het *behouden van het geloof.*

155. Onmiskenbaar waren in zijn gansche leven de onnaspeurlijke wegen GODS. Als een Mozes, heeft hij de Hervormden, die ter dood toe onderdrukt werden, uit het slavenhuis geleid. — De Heer zelf heeft hem geroepen tot het goede werk hetwelk GOD voorbereid had, opdat hij er in wandelen zou.

In een vertrouwelijken brief schrijven zijne broeders: »deze zaak »en dit werk zijn niet van de menschen, maar uit GOD; gij hebt »er u niet uit u zelven in gemengd; de Almagtige heeft u ge»roepen, gegrepen, en, als ware 't bij de hairen gesleept; en gij »hebt in uw arbeid, de zigtbare proeven van de hulp, de genade, »en de wonderdadige kracht des HEEREN gehad.» [14]

Het geheim zijner volharding (§ 153) lag in een onwankelbaar vertrouwen op GOD. Dit was bij hem met biddend werken onafscheidelijk gepaard: »Wanneer men eenige zaken zonder middelen »wil aanvangen, of wat erger is, dat men door gierigheid zijn mid»delen achterhoudt, dat is niet op God betrouwd, maar Hem ge»tenteerd, en daarentegen, dat is op God betrouwen, te gebruiken »de middelen die Hem gelieft ons aan te bieden. en Hem te bid»den, dat Hij Zijn zegen daarover wil laten gaan." [13] — Met dit geloofsvertrouwen stond hij »als een rots onbewegelijk in den woe»denden storm." * *(Saevis tranquillus in undis)*. — »Aldegonde!" zeide hij tot dezen zijnen vriend, die onder velerlei miskenning ten laatste bijna moedeloos werd, »dat men ons vertrappe, mits het ons »vergund zij hulp te bieden aan Gods Kerk!" — »Die op den »Heer vertrouwt, wankelt niet in eeuwigheid." **

156. Het leven van WILLEM I, na zijne openlijke belijdenis der waarheid, was geheel aan de bescherming der Christenen gewijd. Hij heeft den strijd gevoerd, met eigene middelen (1568—1572); met Holland en Zeeland (1572—1576); met alle de Nederlandsche Gewesten (1576—1579); met de Vereenigde Nederlanden alleen (1579—1584).

A. 1568—1572.

157. Onder het schrikbewind van ALVA, in wiens oog de gansche bevolking van Nederland aan majesteit- en heiligschennis, of handdadig of medepligtig, en derhalve doodschuldig was, moest door wanhoop het Volk tot opstand worden gebragt. Verbeurdverklaren, onthoofden, ophangen, waren de middelen van bestuur. De Landvoogd spaarde aanzienlijken, noch geringen, Protestanten, noch Roomsch Catholijken.

Allen werden door den Spaanschen dwingeland verdrukt: allen zagen naar verlossing en verademing uit. Bij de gelijkheid van ellende werd op de eenheid van belang en landaard meer, op de verscheidenheid der geloofsbegrippen minder gelet. Het was te doen om gemeenschappelijk levensbehoud.

1567. — Raad der Beroerten (*Bloedraad*), met Vargas aan het hoofd boven alle Overheden gesteld. — Doodstraf of, bij voortvlugtigheid, verbanning en verbeurdverklaring, tegen de onroomsche leeraars en allen die de wapens opgevat hadden; tegen de beeldstormers, tegen degenen die requesten tegen de Inquisitie, de Placaten, of de Bisschoppen hadden geteekend; of Gereformeerde predikanten gehuisvest, of geuzen-liedekens gemaakt of gezongen; of, hetzij gedoopt, hetzij begraven hadden op Calvinistische wijs, of de openbare preek bijgewoond, of Psalmen aangehoord, of een kwaad gevoelen van de oude R. C. Godsdienst aan den dag gelegd.

Een request aan den Koning (1573) vermeldt »Alva's buiten-»sporigheden, geweldenarij en ongehoorde wreedheden *van den* »*aanbeginne zijner regering;* namelijk zijne plunderingen, zijn roo-»ven, verjagen en verwoesten, vangen en spannen, zijn bannen, »verdrijven, en verbeurdmaken van goederen; ja het branden »en blaken, hangen, koppen afhakken, rabraken, en andere zeer »afgrijsselijke en nooit gehoorde folteringen, pijnigingen, en ver-»moordingen van Edelen, armen en rijken, jong en oud, weduwen »en weezen, mannen, vrouwen, en jonge maagden, van wat rang, »stand, of waardigheid zij wezen mogten. — Hij heeft de doode »ligchamen laten opgraven en onder de galg slepen, onder voor-»wendsel, de een waar zonder biecht, de ander zonder het H. »Sacrament gestorven; om de goederen aan zich te hebben. Hij »heeft vermoord en omgebragt de vrouwen die hare mans en de »kinderen die hun ouders in den uitersten nood met een klein »penningsken bijstand bewezen, of slechts met een troostlijken brief »opgebeurd hadden."

158. Aller oog was op den Prins van Oranje, ook om zijne reeds algemeen bekende Protestantsche overtuiging, gerigt. Van vele zijden aangezocht en bezworen zich aan het hoofd der verdrukte ingezetenen te stellen, bragt hij, met de grootste opofferingen een leger op de been; inzonderheid voor gewetensvrijheid en tevens voor een bestuur overeenkomstig met de aloude wetten en voorregten van het Land; tegen Alva; in het belang ook van den Koning, wiens land en volk door de handelwijze des Algemeenen Stedehouders ten verderve gebragt werd.

1568. Inhuldiging van den Prins. — 15 Febr. zijn zoon *Filips Willem,* tegen de voorregten der Hooge School te Leuven, naar Spanje vervoerd.

Roeping van den Prins, als *a.* voornaam *lid der Staten* van onderscheidene Gewesten, *b. Stadhouder* van Holland en Zeeland, nu zijn opvolger, de Graaf van *Bossu*, den Hertog niet wederstond. *c. Geloofsgenoot* der verdrukten. Later beroept hij zich op zijn regt van oorlogvoeren, ook als *Souverein Vorst.* — Onder zijne vanen schaarden zich toen, en vooral in 1572, ook de meest naauwgezette Hervormden, welke, zoo als bij v. *Marnix*, »niet van ge»voelen waren dat eenig particulier onderzaat de wapenen tegen »de Overheid mag aannemen om de Religie te handhaven; doch »wel, als de Staten en Gouverneurs van den Lande de twist aan»nemen, om de Gemeente te beschermen."

In de geloofsbrieven der zendelingen werd de RELIGIE op den voorgrond gesteld. »Niets is noodiger en godzaliger dan eene regering, »in welke eerst en vóór alles de verkondiging van het *zuivere* »*Woord Gods* en van de *oprechte Religie* vrij en toegelaten zij. . . »De Papisten echter moeten zooveel mogelijk, worden gespaard, »en door zachtmoedigheid en deugdzaamheid overwonnen." — Ook van de Privilegiën wordt, ter gelegenheid van de Godsdienst, mel»ding gemaakt: »zij die naar Gods Woord te leven en Hem te »dienen gezocht hebben, worden, als rebellen, majesteitsschenners, »verraders en ongehoorzamen, aan lijf, goed, en eere gestraft; »naar willekeurigen met vernietiging van alle bezworene privilegiën »en goede usantiën. — Door de onvrijheid der *ware Religie* en het »bedwang tot (der Papisten) afgoderije, mitsgaders d' ongeregtig»heid in het politiek bestuur, moet onvermijdelijk het verderf der »Landen, tot groote oneer zijner Majesteit, te weeg worden ge»bragt." — En, na het mislukken der onderneming, leest men in het vaderlandsche lied: »Voor *Godes Woord* geprezen Heb ik »vrij, onvertsaagd, Als een held, zonder vreezen, Mijn edel bloed »gewaagd."

159. De Veldtogt was roemrijk, maar zonder blijvende vrucht. Eene luistervolle overwinning door Graaf Lodewijk behaald, werd, bij de overmagt des vijands, door eene beslissende nederlaag gevolgd; en de Prins, die geen rekening had gemaakt op de moedeloosheid eener voor Alva sidderende bevolking, werd door geldgebrek gedrongen zijn leger uit een te doen gaan.

»Het plan was dat kleine benden, uit het zuiden, het oosten, »en het noorden, eenen inval zouden dreigen, opdat Alva zijne »magt verdeelen of een punt ontbloot zou laten, waar de Prins »met het gros van zijn leger zou kunnen inbreken." [1] — Het zuidelijk legerkorps, door gedienstige hulp van het Fransche Hof,

overrompeld, het andere dat in Gelderland zou rukken, (25 April) bij *Daelhem*, door de Spanjaarden vernietigd. — Graaf Lodewijk met 25 man in Groninger-land, vermeestert het Huis te Wedde, tot vereenigingsplaats zijner krijgslieden bestemd; verslaat (23 Mei), met 3000 man voetvolk en 300 ruiters, den Graaf van Aremberg bij het klooster *Heyligerlee*. Sneuvelen van zijn broeder Adolf; de vijand laat 1000 dooden op het veld. Alva snelt ter hulp. — 21 Julij: slag bij *Jemmingen*: Lodewijk had tegen 20000 slechts 8000 man; de Duitsche huurlingen, in plaats van te strijden, riepen om geld: de Graaf, na zich dapper verdedigd te hebben, te naauwernood gered; vernietiging zijner gansche magt. — Delfzijl, tegenover Emden wijkplaats der vlugtelingen, versterkt.

Vreesselijke strafoefening te Brussel en elders. — 4 Junij: *Egmond* en *Hoorne* en een groot aantal Edelen onthalsd. — Ofschoon zoovelen uitgeweken waren, ontbrak het aan martelaars niet. — Te Oudenaarden, vier mannen, om het geloof, gehangen: »zekere »vrouw die in een kindermaal Psalmen had gezongen, en de vrou»wen met den Woorde Gods vermaand, onthalsd. Eene oude we»duwe het hoofd afgeslagen, omdat ze in haar schuur had laten »prediken. Twee uitgewekenen, teruggekeerd om hunne vrouwen »te halen, met dengenen die hen geherbergd had, gedood, de een »met den viere, en de anderen met het zwaard. Te 's Hertogen»bosch (24 Mei), 44 burgers gebannen, 40 ingedaagd; (in Julij) »2 onthoofd en 6 gehangen: (28 Aug.) 166 mannen en 3 vrouwen »ingeroepen. Om bij hen die ter dood gebragt werden, de vrij»moedige belijdenis des geloofs te beletten, gebruikte men twee »ijzerkens, waartusschen de tong werd geschroefd, en voorts zoo »geschrookt met een gloeijend ijzer dat ze, zwellende, pal te staan »had." [s] Bij het gekerm van eenigen aldus gemuilband en gefolterd, hoorde men monniken, onder 't volk staande, zeggen: »hoor »hoe zingen ze, zouden ze ook dansen?" [s] — »Ook had de Land»voogd aan alle kanten verspieders, die elks gangen gadesloegen »en bij den volke *zeven stuivers lieden* genaamd werden, omdat zij »in penningen, op die waarde geslagen, het loon van zoo hatelijk »een dienst ontvingen." [s]

Geldgebrek van den Prins. De schoonste kans voorbij. De aanval op drie punten afgeslagen; het Land, door bloedgerigten, tot roerloosheid gebragt. — In September had de Prins 14 of 18,000 man voetvolk en 7000 ruiters, met weinig veldstukken; »voor de »wet, den Koning, en het Volk, onder Gods gunst;" ** Alva, 20000 man en 8000 ruiters, van geschut, munitie, geld en leeftogt wel voorzien. — 7 Oct. Overtogt van de Maas: »proefstuk van beleid »en stoutheid;" [1] ongelooflijk zelfs voor Alva, die, bij het eerste berigt uitriep: »meent gij dan dat zij vogels zijn om zoo over de »Maas te vliegen?" — Niet ééne stad verklaarde zich openlijk voor den Prins: deze, »met telkens muitende soldaten, zonder geld, »zonder toevoer van leeftogt, in een land waar de Spanjaarden op »vele plaatsen alles hadden vernield, verwisselde negen en twin»tig malen van legerplaats," [1] om den vijand, die zorgvuldig een

hoofdtreffen ontweek, tot een veldslag te brengen. In December genoodzaakt zijn leger uit een te doen gaan.

»10 of 12000 daalders had de Prins van de Nederlanders ont»vangen: 300,000 hadden zij hem beloofd." [4]

Alva meende zijn gezag duurzaam bevestigd te hebben (metalen standbeeld, op het kasteel te Antwerpen, waarbij hij zich op het bevredigen der Nederlanden beroemt).

160. De Prins voegt zich bij de Fransche Gereformeerden, zonder evenwel de Nederlanden uit het oog te verliezen. In Duitschland wedergekeerd, maakt hij zich, met de grootste opofferingen, gereed voor een tweeden togt, waarvan het welgelukken door de spoedig aangroeijende magt der *Watergeuzen* en door Alvas onverbiddelijkheid en willekeurige geldafpersing voorbereid wordt.

In Frankrijk de tweede en derde religie-krijg (Sept. 1567 — Maart 1568 en Sept. 1568 — Aug. 1570). — Reeds in 1568 verbond van den Prins met *Condé* en *Coligny*, tot wederkeerigen bijstand ter verkrijging van gewetensvrijheid, in het welbegrepen belang van Vaderland en Vorst. — De Prins, »daar God aan zijn »arbeid in de Nederlanden Zijn zegen niet heeft verleend, besluit, »in afwachting, dat God hem eenig middel geve ter volvoering van »zijn eerste ontwerp, tot Gods eer in Frankrijk te dienen." [8] — 1569. Junij: met 1200 ruiters en 3000 man voetvolk voegt hij zich bij Coligny (Condé 16 Maart gesneuveld bij *Jarnac;* na, met gebroken been en een arm in band, aangevallen te hebben, zeggende: »voor Christus en het vaderland is het gevaar zoet.") — Aan het einde van Sept. raadpleging of de Prins, die aan de krijgsverrigtingen steeds deelgenomen had, »om eenige groote nooddruf»tige zaken, naar Duitschland zou gaan; maar de uiterste periculen »van den weg veranderden het voornemen van velen. Nogtans de »begeerte die hij had om de glorie en eere Gods in de gemeene »zaak te vorderen, deden hem te rugge zetten alle gevaren en »zwarigheden; zich op weg begevende, in onbekende kleederen, al»leen met vijf mannen, met welke hij Frankrijk van den een tot »den anderen hoek doorgetrokken heeft." [6] — Weinige dagen na »zijn vertrek nederlaag der Gereformeerden bij *Moncontour*, alwaar »Graaf Lodewijk, welligt te driftig in het aanvallen, door een roem»vollen aftogt het overschot des legers gered heeft."

De Prins in gevaar, wegens onbetaalde soldij, door de soldaten mishandeld, door de officieren in hechtenis te worden gesteld. — Hij en Graaf Jan gaan voort met het verkoopen of verpanden van hun eigen patrimoniëel goed; hebben letterlijk alles voor de goede zaak veil. »Wat het zilver, de meubelen betreft, het zal best zijn »het huisraad stuk voor stuk op de Frankforter-mis te verkoopen, »om er aldus meer geld van te maken." [13] — »Door de Predikan-

»ten werden vele vruchtbare collectatiën gedaan; waarbij de lui-»den van kleine en ook middelbare middelen en rijkdommen hun »goede hart en genegenheid wel toonden; maar onder de rijken »waren er vele die zich excuseerden en hielden zich alsof zij schie-»lijk heel arm geworden waren; ja vele contribueerden alleen om »in 't rolleken te staan." [6] — »Ik zie wel," schreef de Prins, »dat »ik het leven in arbeid en ellende doorbrengen moet; doch ik ben »te vreden, daar het den Almagtigen dus behaagt: Hij geve mij »de genade om alles met lijdzaamheid te dragen, gelijk ik tot dus »ver heb gedaan." [13]

1569—1572. »De zaak scheen hopeloos: evenwel de Prins rustte »niet; maar overlegde dag en nacht om aan alle kanten vrienden te »hebben en te gelegener tijd krijgsvolk te bekomen." [6] —

De WATERGEUZEN. Allerlei soort van verdrukten, Edelen (*Lumey*, *Sonoy*, *Treslong*), landbouwers, kooplieden; 1 *Sam.* 22, 2; meestendeels bannelingen, met wraakzucht tegen Spanjaarden, vooral ook tegen priesters en monniken, bezield: weldra geducht; reeds in 1569 rantsoeneren zij op de kusten van Noord-Holland twee koopvaardij-vloten, van 60 en 40 zeilen: doch hun krijgvoeren werd spoedig zeerooverij. De Prins wil hen gebruiken tot een beter doel; talrijke bestellingen ter zee. Zijn admiraal, eerst, de Heer van *Dolhain*, die, eindelijk ter verantwoording gedwongen, slechts uitgaaf (5000 daalders) in rekening brengt; daarna (10 Aug. 1570) de Heer *van Lumbres:* hernieuwing van het verbod van tegen niemand dan Alva en de zijnen vijandelijkheid te plegen; strenge tucht; bepaling dat »de Capiteinen elk op zijn schip zullen hebben een minister (pre-»dikant) om Gods Woord te verkondigen, gebeden doen, en de »soldaten met de schippers houden in Christelijke zedigheid." — Het aangroeijen van de magt der Watergeuzen werd door den oorlog tegen de Turken en ook door den gelijktijdigen opstand der Mooren (1567—1570) begunstigd. Die opstand gaf moed: »vermog-»ten reeds de Mooren, een nietig volk, eene kudde schapen, zoo »veel, wat zou dan niet een volk, dapper en sterk als de Nederlan-»ders, kunnen doen?" [13]

1570. 1 Nov. *Allerheiligen vloed:* ontzettende verwoestingen; alleen in Harlingerland 796 menschen omgekomen, in de omstreken van Dokkum 5200.

Bestuur van Alva. — 1570. *Criminele Ordonnantiën;* uitmuntend. — TIENDE PENNING, wegens den verkoop van roerende goederen: voor den handel zeer drukkend; in vroegeren tijd door de Staten dikwerf geweigerd, en steeds als een laatste toevlugt beschouwd: geheel ongehoord was de *wijze der invordering;* zonder behoorlijke bewilliging der Staten, gewelddadig, en als voorbereiding tot eene altoosdurende belasting; in zoo verre stellige inbreuk op de dierbaarste vrijheden des Lands (§ 25). — De eendragtige tegenstand van Roomschen en Onroomschen, door den beeldenstorm verbroken, werd ook hierdoor (een toevoegsel, hetgeen, in veler oog de maat overloopen deed) weder hersteld.

161. De overrompeling van *den Briel* door de Watergeuzen is weldra het sein van een opstand, die, van verschillende zijden ondersteund, binnen weinige weken overslaat tot de meeste der Nederlandsche Gewesten. Spanje wordt door een magtig Bondgenootschap, aan welks hoofd de Koning van Frankrijk staan zal, bedreigd. De Prins met een leger op eigen kosten zamengebragt, rukt zegevierend tot in het hart van België. Alva schijnt verloren; Oranje meester van het gansche Land; de Fransche hulptroepen worden gewacht, toen het ontzettend verraad der St. Bartholomeusnacht plotseling den Prins van bondgenooten berooft, zijne gewaande vrienden tot vijanden maakt, het wankelende gezag des Landvoogds bevestigt, den voortgang van afval en verovering stuit, en aan Willem I, behalve Holland en Zeeland, waar hij besloten heeft eene grafplaats te zoeken, al wat hem toegevallen was, op eenmaal ontwringt.

1572. 1 April. Vermeestering van *den Briel*, door eenige schepen, onder Lumey, uit de Engelsche havens verjaagd. — 8 April kiest *Vlissingen*, in Mei *Enkhuizen* de zijde van den Prins: »drie steden, »de fondamenten der veroverde vrijheden uit de Spaansche vermetelheid: Enkhuizen, sterk gelegen, met haar middelen van zeevolk »en schepen, was de rug en het steunsel van de andere Provinciën »en Steden, haar geburen; zoo als de Briel voor Zuid-Holland en »Vlissingen voor Zeeland." — 24 Mei; *Bergen* in Henegouwen, belangrijke vesting, door Graaf Lodewijk verrast. — Junij. De vloot, waarmeê de Hertog van *Medina Celi* (bestemd om Alva op te volgen) overgebragt werd, door de Zeeuwen aangetast en vernield. — Junij en Julij, uitbreiding van den opstand vooral in de Noordelijke Gewesten. — Eerst in Aug. de Prins in het Land, met 14000 man voetvolk en 6000 ruiters. De oorzaak der vertraging was geldgebrek: de Steden van Holland hadden niets willen bijdragen, dan »op conditie bij alzoo dat zij ons met een hoop ruiters en knechten in het »veld zagen." [13] — Holland en Zeeland, Gelderland, Friesland en Overijssel bijna geheel van Alva afgevallen; de Hertog die Bergen belegert, wordt door den Prins, na het vermeesteren van Roermonde, Leuven, en Diest, met een overwinnend leger bedreigd; Mechelen, Dendermonde, Oudenaarden zijn voor Oranje; Vlaanderen is gereed om zich bij hem te voegen. Frankrijk, Engeland, en de Duitsche Protestantsche Vorsten schijnen weldra tegen Spanje zaamverbonden te zullen zijn. — 24 Augustus: ommekeer te Parijs. Door de Roomschen overgehaald, gaf de Koning den gruwelijken last: midden in den nacht verspreiden zich de moordenaren, met een wit kruis aan den hoed, in Parijs: de grijze Admiraal de Coligny en 4000 Gereformeerden omgebragt; naar zeer matige berekening, in andere Steden

24000. In Spanje deze slachting van weêrlooze medeburgers met openbare vreugde-bewijzen gevierd; de Paus liet er een *Te Deum* voor zingen. — Nu sloeg in de Nederlanden alles om; de Prins verlaten; de gemoederen met schrik en angst vervuld; het leger uit een; Bergen, na dappere verdediging, ontruimd. De Prins schreef: »Ik bid u, aanschouw hoe de boosheid der menschen Gods groote ge»nade tracht tegen te werken. Hij doe alles uitloopen op de ver»heerlijking van Zijn heiligen Naam. Ik ga, met Zijne hulp, naar »Holland en Zeeland, om te zien wat het Hem behagen zal te doen. »Ik zal er de zaken staande houden, zoolang ik kan; en heb vast »besloten er den dood te verwachten."

B. 1572—1576.

162. In HOLLAND en ZEELAND scheen het lot der Nederlanden en welligt der Gereformeerde Christenheid, door het al of niet gelukken van de uiterste poging des Prinsen van Oranje, te zullen worden beslist. Er werd gestreden met een woede en onmenschelijkheid waarin men, bij het vreeselijke van elken burgerkrijg, ook nog den invloed van nationalen haat en van religie-verdeeldheden erkent.

Wreedheden der Spanjaarden, ter uitdelging van ketters en rebellen, op wie geen krijgsregt toepasselijk was. Reeds in 1568 deed Alva een trompetter door den Prins als parlementair gezonden, ophangen. Even zoo in 1572, al wie van de Gereformeerden gevangen werd, zoodat ook door de Hollanders en Zeelanders niemand werd gerantsoeneerd. — Plundering, brand, moord: in een request aan den Koning (1573) wordt gezegd: »als men vrouwen of dochters »wilde beschermen, liepen de soldaten, als razende honden, te zamen »onder het geroep van *Spanje*, *Spanje*, en vermoordden jammerlijk »al die zij ontmoetten. Ja, zij hebben eenige mans levend gevild, »en de huid over hunne trommels gespannen, anderen met langzaam »en klein vuur verbrand, met gloeijende tangen ter dood toe in 't »lijf genepen, en met andere onuitsprekelijke en nooit gehoorde fol»teringen, de een na den anderen, al levende, honderd dooden doen »sterven." — Ook dezerzijds zijn gruwelen begaan; het vermoorden van enkele Priesters, de verfoeijelijke zoogenaamde regtspleging tegen Roomschen die van brandstichting beschuldigd werden, in Noord-Holland (1575); doch *a.* meestendeels uit weêrwraak, bij de herinnering ook aan vijftigjarigen gewetensdwang; *b.* in geen vergelijking, wat het getal betreft, met die der tegenpartij (bij haar was regel, hetgeen dezerzijds uitzondering was); *c.* doorgaans gestraft; terwijl bij den Spanjaard dergelijke handelwijs langen tijd goedgekeurd en aangemoedigd werd.

Ondanks den Prins, werd ten aanzien van de Roomsche Godsdienst-

oefening weinig verdraagzaamheid betoond; de Kerken vermeesterd, de beelden gebroken, het vieren van de misse belet.

163. De meeste landzaten en ook hunne vertegenwoordigers, de STATEN des Lands, schaarden zich om den Prins. — Als STADHOUDER des Konings, thans niet *onder*, maar *tegenover* den Algemeenen Landvoogd, erkend, verkreeg hij van de Staten, wier ondersteuning hij behoefde en wier wenschen hij in het oog houden moest, zoodanige *buitengewone* magt als tot het doen zamenwerken van aller kracht en inspanning noodzakelijk was.

De Prins *a. Stadhouder.* Reeds 15 Julij 1572, had een deel der Staten van Holland (eenige Edelen, 4 groote en 8 kleine Steden) te Dordrecht aan hem, tegenover Bossu, gehoorzaamheid beloofd. De Placaten werden genomen op 's Konings naam. Men verbond zich den Prins, die boven de Staten was in wetgeving en bewind, »ge- »houw en getrouw te wezen om de landen te bevrijden van de Albaan- »sche en Spaansche tirannij, ten dienste van Z. M. als Graaf van »Holland." — *b. Hoofd der Staten gedurende den krijg.* Belofte in die qualiteit niets te zullen doen of bevelen zonder hun *advis;* en dit niet van regtswege, maar dewijl zij over de geldmiddelen beschikten en hun goedwillige medewerking niet kon worden gemist. — Een gezag door het Hof van Holland (1573) de *dictature* van Z. Exc. genoemd. — In Nov. 1574 baden de Staten hem »de superinten- »dentie, overigheid, en regering, als Gouverneur en regent, uit »goedwillige collatie van de Staten en ingezetenen, te aanvaarden; »confererende zij hem tot dien einde absolute magt, autoriteit, en »souverein bevel, ter bestiering van alle des gemeenen Lands zaken, »geene uitgezonderd." — In 1575, bij de Unie van Holland en Zeeland, Souverein *ad interim*, behoudens de Privilegiën en regten, en »met eenige nadere bepalingen; geen ambtenaar der Staten, maar »hun Vorst en Overigheid." [3]

De medewerking der Staten was met velerlei aanmatiging, dikwerf ook met traagheid en onwil gepaard. Volgens het Hof van Holland, »extendeerden verscheidene steden en dorpen dagelijks »tegen alle recht, redenen en billijkheid, de grenzen van hunne »jurisdictie en usurpeerden, zooveel mogelijk, op heur naasten." Volgens de Ridderschap en Edelen, zochten de Steden hen te berooven van hunne voorregten en de platte Landen van hunne vrijheden en neeringen. — 1574. 20 Oct. — 25 Nov. Onderhandelingen van de Steden met den Prins, waarbij deze verklaart, indien de Staten niet van meening noch vermogen zijn hunne beloften, en toezeggingen te volbrengen, geraden te vinden verlof van hen te nemen, om, met hun dank en conservatie van zijne eer, uit den Lande te vertrekken, stellende alle zaken in handen der Staten, om met de minste kosten te worden beleid.

164. Vier jaren heeft de Prins, ofschoon bijna van allen verlaten, met de hulpmiddelen slechts die Holland en Zeeland hem bood, zich staande gehouden tegen de Spaansche magt. Een uitkomst die niet te berekenen was, en waarbij inzonderheid de gunstige ligging dezer zeegewesten, de spoedig zich ontwikkelende kracht van het zee-wezen, en de bewonderenswaardige heldenmoed der burgerijen in aanmerking komt. — Hagchelijk stond de kans, driemaal scheen alle hoop vervlogen te zijn, eerst bij de overgave van *Haarlem*; vervolgens na den slag op de *Mookerheide;* eindelijk, bij de overgaaf van *Zierikzee.*

Hulp werd gezocht bij Duitschland, Engeland, zelfs bij den Koning van Frankrijk; de toestemming tot den moord van Parijs werd geacht aan de onberadenheid van den jeugdigen Vorst door de partij der Guisen, met valsche voorstellingen van zamenspanning en gevaar, afgedwongen te zijn. — Slechts hierdoor wordt het verklaarbaar, dat er, reeds in 1573, van het nemen van Karel IX tot *Beschermheer* der Nederlanden spraak is geweest.

Een Land, gelegen aan de zee, doorsneden met rivieren, vaarten en sloten, op vele plaatsen moerassig, hetwelk grootendeels onder water kan worden gezet, gevormd voor een verdedigingskrijg.

Snelle ontwikkeling van het *Zeewezen.* De koopvaardijvaarders ten oorlog gebruikt; vooral in Zeeland. Dappere scheepsbevelhebbers (*Worst, Boysot, Bloys van Treslong, de Lange*). »Die van »Vlissingen hadden in korten tijd wel 150 schepen op zee, meestal »kleine schepen die wel ter zeil waren en niet diep gingen." [6] Aanmerkelijk was de zeemagt der Noord-Hollandsche Steden. — Menigvuldige gevechten.

Dapperheid en volharding der *burgerijen.* »De bezettingen be»stonden ook uit gehuurde vreemdelingen, Duitschers, Franschen, »Schotten, Engelschen, Walen; maar, bij het klimmen van den »nood, had men in hen meestentijds vijanden en verraders, voor 't »minst onwilligen, die de burgerij poogden te ontmoedigen en op »te ruijen." [1]

»Ontzagchelijk zijn de kosten geweest van dezen krijg; zoodat »gij, de rekeningen ziende, zoudt moeten erkennen dat, om zoo »te spreken, geheel Duitschland ze niet zou kunnen dragen." [13]

De Prins had bijna niemand met wien hij raadplegen kon; *Marnix* evenwel, heer van *St. Aldegonde* (1538—1598), Godgeleerde, krijgsbevelhebber, en staatsman (*Repos ailleurs**). — *Lumey* Graaf *van der Marck*, in 1572 's prinsen Stadhouder in Zuid Holland, door zijne wreedheden gehaat. — *Bruynck*, Secretaris van den Prins; *Paulus Buys* (1531—1594), Advocaat van Holland.

165. Oct. 1572—Julij 1573. — Door de tegenwoordigheid

van den Prins werd de ter neêrgeslagene bevolking weder opgebeurd. Duister desniettemin was het verschiet. De opstand, in de overige Nederlanden bedwongen, werd binnen weinige steden van Holland en Zeeland beperkt. De vermeestering van Haarlem, maanden lang roemrijk verdedigd, scheurt Zuid- en Noord-Holland van een: nu waren de krachten gebroken, en verder tegenweer, in het oog der dappersten, zonder doel. — De Prins daarentegen sterkte zich in den Heer zijnen God.

1572. October. Oranje in Holland. »Voorwaar zijne komst was »zeer noodzakelijk voor de Gereformeerden; want de harten en »gemoederen waren zoo verslagen en verflaauwd dat meest al de »voornaamste in beraad waren om weder uit den Lande te vluch»ten; maar met de komst van den Prins waren de flaauwhartigen »nu zoo gemoed dat zij niet meer op de perijkelen dachten." [6]

November; te *Zutphen* een groot deel der ingezetenen jammerlijk vermoord. — 1 Dec.; de Spanjaarden te *Naarden* ingelaten, onder belofte van niemand in het allerminst te beschadigen, lokken 400 burgers en een aantal soldaten in het Stadhuis, en steken het aan brand; anderen werden in de spiessen gejaagd, met bijlen aan stukken gekapt; tot de oude lieden in 't Proveniers-huis, van 80 tot 100 jaren oud, vermoord; de vrouwen getormenteerd, gehangen en gepijnigd dat velen dood gebleven zijn; de lijken, op zware straf, onbegraven drie weken lang. [7] — Opmerkelijke redding Gods: de oorlogschepen der Noord-Hollandsche Steden tegen den vijand uitgezonden, waren vastbevrozen; zoo het scheen, om een wisse prooi des Spanjaards te zijn: maar »God uit den Hemel zond terstond, »recht te passen, eenen N. Westenwind, alzoo dat het water zeer »hoog gerezen en het ijs geborsten is, en de schepen, als door een »bijt, te Enkhuizen gekomen zijn; en het ijs heeft het water ter»stond weder toegesloten." [6]

Beleg van HAARLEM (11 Dec. 1572—14 Julij 1573): storm op storm afgeslagen; 2946 der belegerden gesneuveld; 41 uitvallen. Drie honderd vrouwen, onder *Kenau Simons Hasselaar*, gaan met spiets, roer, en rappiers, den vijand te keer. Een Noord-Hollandsche boer, met 18 vrijbuiters, vernielt een kornet speerruiters (126 man sterk) tot den laatsten man: *Jan Haring* houdt de vijanden op den IJdijk *alleen* zoo lang tegen tot dat zijne vermoeide makkers ontvlucht zijn; redt zich daarna al zwemmende. — 28 Mei; de schepen des Prinsen geslagen op 't Haarlemmer meer. 8 Julij, vruchtelooze poging tot ontzet; 700 man gesneuveld bij het *Mannenpad*. De stad gaat over: de moedige bevelhebber Ripperda onthoofd; de beuls hadden, naar hun beste onthouden, gehangen, onthoofd, en verdronken 1736 personen. (Daarna kwam er de pest: de Pater der Cellebroeders of overste der lijkdragers, verliet de stad, na 3335 personen begraven te hebben.)

Nu, schreef men aan den Prins, was het uit, ten ware »eenig »Verbond tusschen hem en een magtig Vorst mogt bestaan." Hij gaf ten antwoord: »zoo het God Almachtig belieft heeft van der »Stede van Haarlem na Zijn Goddelijke wil te disponeren, zullen »wij Hem en Zijn Goddelijk Woord daarom verloochenen en ver»laten? is daarom de sterke hand Gods eenigzins verkort en Zijn »Kerk en Gemeente te niet gebragt? . . . Gij schrijft ons dat men »u zou laten weten of wij ook met eenigen grooten machtigen Po»tentaat in vasten verbonden staan; . . . waarop wij niet laten »willen u voor antwoord te geven dat, aleer wij ooit deze zaak en »de beschermenis der Christenen en andere verdrukten in dezen »lande aangevangen hebben, wij met den alleroppersten Potentaat »der Potentaten alzulken vasten verbond hebben gemaakt dat wij »geheel verzekerd zijn dat wij en alle degenen die daarop vastelijk »betrouwen, door Zijne geweldige en machtige hand ten leste nog »ontzet zullen worden, spijt alle Zijne en onze vijanden; zonder »dat wij middelertijd eenige andere middelen die ons de Heer der heir»scharen toegeschikt heeft, hebben of als nog willen laten voorbijgaan."

166. Julij 1573—April 1574. — Het vertrouwen des Prinsen werd niet beschaamd. De vijand, die waande reeds geheel meester te zijn, ondervond voor *Alkmaar*, op de *Zuiderzee*, bij *Roemerswaal*, en te *Middelburg*, dat de krijg nog niet ten einde was gebragt. Holland echter werd benaauwd door de overmagt der Spanjaarden; welligt meer nog door de weifeling en verdeeldheid bij de komst van REQUESENS, den zachtzinnigen Landvoogd, die op ruime schaal vergiffenis bood. — Toen Graaf Lodewijk, naar wien reikhalzend uitgezien werd, op de *Mookerhei* jammerlijk omgekomen was, van waar kon, menschelijkerwijs, hulp en uitkomst worden verwacht?

Beleg van ALKMAAR (18 Sept.—8 Oct.) Slechts 800 man garnizoen, geen vreemd krijgsvolk. Voorbeeldeloos hardnekkige verdediging der tot driemaal toe bestormde bres: digt bij den muur werden de vijanden »als bedolven onder eenen stroom van kokend »water, gesmolten lood en ongebluschte kalk, en een vuurregen »van brandend stroo en rijshout." [1] Ook vrouwen en kinderen droegen alles aan: 13 burgers en 24 soldaten gesneuveld; van de belegerden ongeveer 1000. — 11 Oct. De Graaf van *Bossu* op de *Zuiderzee* door de Noord-Hollandsche schepen verslagen en gevangen. De Prins schreef aan zijne broeders: »daar de HEERE GOD, »de God, zeg ik, der heerscharen alleen ons de zege geschonken »heeft, is het billijk Hem alleen er dank voor te weten, met een »vast vertrouwen dat het niet de laatste overwinning zal zijn die Hij »ons geeft." (»Christus is het plegtanker onzer hoop." **) — 17 Nov. Aankomst van Don Louis de REQUESENS; Alva vertrekt: meer dan 18000 personen onder zijn bewind geregtelijk vermoord. —

29 Jan. Overwinning der Zeelanders bij *Roemerswaal* op Romero; »De Prins te Vlissingen zeer beangst zijnde had, na alle mogelijke »ordre gesteld te hebben, zich alleen in zijn kamer zeer bekommerd »tot gebeden begeven; en als hem goede tijding gebragt werd, »zoo was hij zeer verblijd, dies hij God dankte en opstond." [7] — 19 Febr. Overgaaf van *Middelburg*, na een bijna tweejarig beleg. »De Prins meester van Walcheren en van de zee." [7]

Leiden belegerd; reeds van November af. Geheel Delfland overstroomd; zoodat er de oorlog in kleine schuiten gevoerd werd, als in een openbare zee. — Graaf Lodewijk verzamelt een leger, met Hertog Christoffel van de Paltz. Verstandhouding in Antwerpen en Maastricht: »door het winnen van één slag zou geheel Braband heb»ben gerevolteerd." [6] Ook rekende hij op Fransch krijgsvolk. »Hol»land zag naar Hem uit als naar een engel Gods" [8]; doch spoedige hulp, of het zou te laat zijn! Was het dan roekeloosheid of zelfopoffering, zoo de Graaf geen gevaren ontzag? — 14 April; nederlaag op de *Mookerhei*: onwilligheid der soldaten; *geld*, *geld* roepende, met den vijand reeds in het gezigt: 3000 dooden; ook Hertog Christoffel en de Graven Lodewijk en Hendrik van Nassau. — De Keurvorst zeide: »ik weet dat mijn zoon een mensch was, en daar »alzoo Gods wil is geweest, is het mij liever dat hij om de regt»vaardige zaak buiten 's lands strijdend omgekomen is, dan dat hij »in zijn Land, met lediggang, die des duivels oorkussen is, den »tijd doorgebragt had."

En de Prins? — »Van droefheid weet ik naauwelijks wat ik doe. »En desniettemin moeten wij ons altijd schikken in den wille Gods »en in aanmerking nemen Zijne Goddelijke voorzienigheid, dat »Hij die het bloed van Zijn Zoon gestort heeft om Zijne Kerk in »stand te houden, niets doen zal dan hetgeen strekke tot Zijne »eer en tot bescherming Zijner Gemeente, ofschoon het der wereld »onmogelijk schijnt. En, al kwamen wij allen te sterven, en al »wierd dit arme Volk geheel vermoord of verjaagd, behooren wij »toch verzekerd te zijn dat God de Zijnen niet verlaat." [13]

167. Apr. 1574—Julij 1576. — Door het lot van *Leiden* zou nu het lot van Holland worden beslist. Nadat voor deze gewigtige stad, over in de zee herschapen velden, verlossing opgedaagd was, werd spoedig de vredesonderhandeling te *Breda* begonnen. Haar vruchtelooze afloop deed de hardnekkige worsteling, met nieuwen ijver, hervatten; met afwisselend geluk, totdat, door het verlies van *Zierikzee*, de toestand wederom, in den hoogsten graad beangstigend werd.

Leiden: tweede beleg (26 Mei.— 3 Oct.) De leeftogt spoedig opgeteerd; vreeslijke hongersnood; in zeven weken geen brood; honden, katten en rotten gegeten als lekkernij. De mannen, zoo magteloos dat zij kwalijk ter wacht konden gaan, vonden dikwijls

t' huis komende vrouw en kind dood. [7] Desniettemin volharding onder *van der Does, van Hout,* en *van de Werff:* »deelt mijn »ligchaam onder elkanderen tot spijs," riep deze aan brood-eischende burgers. — Noodmunten: »dit is voor de vrijheid; »God behoede Leiden; ** ik vecht voor het Vaderland: ** Heere, »ontfermt Holland en zaligt Leiden." ** — De Maas- en IJssel-dijken doorgestoken; eerst te vergeefs: »kost en moeite scheen »bijna verloren en alle raad ten einde. Maar God zond zijn pos-»ten en boden, namelijk de winden, even met den springvloed eerst »stormende uit den N. W., daarmede Hij het water wonderbaarlijk »weder in het land bragt, en daarna Z. W., dewelke het naar Lei-»den dreef." [6] De Zeeuwsche vloot (200 platgeboomde scheepjes met 800 bootsgezellen) onder *Boisot*, over het verdronken land in de stad. »Den Prins werd de brief op den 3den Oct., ten twee uur zit-»tende te Delft in de predicatie, gebragt; en liet terstond, als de predi-»catie in François gedaan was, den brief openlijk van den Predikant »lezen, en den Heer met vrolijke en vieriger herten danken." Den 4den schreef hij aan zijn broeder: »ofschoon er, in het beleg, naar »men zegt, (op eene bevolking van 16000) meer dan 6 of 8000 »menschen aan de pest gestorven zijn, ga ik nog heden derwaarts, »opdat de goede lieden te beteren moed scheppen, en om alles in »orde te stellen." [13] — Als Sanherib van Jeruzalem (2 *Kon.* 19), »zijn de Spanjaarden bij nacht van Leiden gevlucht." ** — God »heeft ook eene geweldige Spaansche Armade die de Koning in »1574 toerustte, waarmede zij meenden Holland en Zeeland te ver-»delgen, door Zijne Almagtige hand alleen tot niet gebragt, door »het sterven van den Admiraal en nog zes of zeven duizend man, »die haastelijk van de pest stierven, toen zij al gereed waren." [6]

1574. Aug. Gevaarlijke ziekte van den Prins; uit overmaat van droefheid en inspanning. Geen wonder: steeds zoodanig met zorgen, moeijelijkheden en arbeid overkropt dat hij van 's ochtends tot 's avonds naauwelijks adem halen kon.

1574. 8 Febr. — De Leidsche Academie gesticht, »loon van der »voorouderen dapperheid;" ** waarom die van Leiden," zoo als de Regering het in 1586 uitdrukt, »de universiteit houden en achten »lief en waard, en voor de eenige en beste parel die zij hebben, en »zich liever alles dan haar zouden laten ontnemen."

1574. 21 Dec. — 1575. 14 Julij. Onderhandelingen te *Breda*. De vrede van wederzijde gewenscht. De Graaf van Schwartzburg, Gezant des Keizers, getuigt: »de twist zou spoedig bijgelegd zijn, »indien er ten aanzien van de Godsdienst geene zwarigheid was." De Koning wilde geen Godsdienst dan de Roomsch Catholyke; de Gereformeerden waren ongezind »hun geloof te verlaten, zoo over-»eenstemmend met Gods Woord, al zou het hun goed en leven kos-»ten."[13] Geen Godverzaking en ook geen ballingschap. — »De oor-»log veiliger dan een onzeker verdrag." **

1575. 7. Aug. *Oudewater* stormenderhand door de Spanjaarden ingenomen: »oude noch jonge, vrouwen noch mannen gespaard; »sommigen in koelen bloede doorstoken, ook met drie en vier aan

»elkander gebonden in het water geworpen; eenige onmenschelijk »gepijnigd om geld te hebben." [6] — 8 Sept. *Woerden* belegerd. — Oct., aanbod der Souvereiniteit van Holland en Zeeland aan de Koningin Elizabeth: te vergeefs.

1576. Beleg van *Zierikzee:* herhaalde pogingen tot ontzet. Julij; overgave. — Vergeefsche aanvragen om buitenlandsche hulp. »En »evenwel" schrijft de Prins, wij willen hier den moed niet verlie»zen, maar hopen dat, als wij van alle menschen zullen verlaten zijn, »de Heere God Zijne regterhand over ons uitstrekken zal."

c. 1576—1579.

168. Zonderlinge ommekeer! »Des avonds vernacht het ge»ween, maar des morgens is er gejuich." — De tegenstand van twee bijna ten onder gebragte Gewesten breidt zich, bij gelegenheid eener muiterij onder de Spaansche troepen, over het gansche Land uit. Alle Nederlanders zijn meer dan ooit afkeerig van vreemden invloed; bijna allen wenschen inperking van het vorstelijk gezag; het Religie-verschil echter is te levendig en heftig, dan dat eene vereeniging, uit zoo strijdige bestanddeelen ontstaan, duurzaamheid zou kunnen hebben. Onderlinge verdraagzaamheid wordt door velen begeerd; maar, bij toenemende spanning, zou door de Roomschen geen gewetensvrijheid voor de Gereformeerden; door de Gereformeerden geen openlijke Godsdienstoefening der Roomschen worden geduld. — De band, door haat tegen Spanje gelegd, was bestemd om door Godsdienst-haat te worden verscheurd.

De tyrannij van Alva had overal verbittering verwekt. Reeds in 1572 riep een Roomsch Catholyke Priester te Brugge op den predikstoel uit: »o gij Spanjaards, gij Spanjaards, gij maakt ons allen »Geus." [7] De Staten der Provinciën bleven niet in gebreken hunne grieven onder het oog van Requesens te brengen.

De hoogere standen waren, meestendeels, ijverig Roomsch Catholijk. De Staten, te Brussel in 1574 bijeengeroepen en in de voordragt hunner gevoelens onbevreesd, zeiden: »datze liever wilden »sterven de dood dan te zien eenige verandering in de Religie." [6] — Doch sommigen wilden (gelijk *Viglius* en *Berlaymont*) gehoorzaamheid aan den Landsheer op den vorigen voet: velen daarentegen (zoo als de Hertog van *Airschot*, *Champigny*, broeder van Granvelle, *Bossu*, *Lalaing*, en een deel der Geestelijkheid) zagen begeerig naar vermeerdering der Nederlandsche vrijheden uit.

169. Nooit welligt heeft de Prins van Oranje met grooter

moeijelijkheden te worstelen gehad. Onophoudelijk was de strijd van geloofsbegrippen, belangen, inzigten en driften. Nooit blonken zijne bekwaamheden meer schitterend uit: doorzigt, volharding, staatsbeleid, verwonderlijk vernuft in het uitvinden van redmiddelen bij elke ongelegenheid, uit ieder gevaar. Het was een proefstuk zijner talenten, drie jaren lang, het uiteenvallen eener zoodanige vereeniging te beletten.

Onder de moeijelijkheden telle men ook de gedurige pogingen van Filips II om aan den wensch der 15 Gewesten, die eigenlijk slechts ter zelfverdediging tegen oproerige soldaten de wapens hadden opgevat, ruimschoots te voldoen. — Voorts de spanning tusschen de Waalsche en Nederduitsche Gewesten; en ook tusschen deze (Braband, Vlaanderen, Holland) onderling.

170. Algemeene gewetensvrijheid kon alleen worden gevestigd door de zelfstandigheid van Holland en Zeeland te behouden, en uit deze Gewesten, in zeker opzigt aanvallenderwijs, op de overige te werken: hiertoe heeft de Prins zich van zijn invloed en van de hem opgedragen waardigheden bediend. — Bij de twijfelachtige en weldra vijandige stemming van Adel en Geestelijkheid, was hij genoodzaakt kracht te zoeken in het Volk.

In Holland en Zeeland »bleef, ook na de Pacificatie van Gent, »Willem I Stadhouder om in alles te gebieden, zoo als Zijne Exc. »tegenwoordig doet." In Holland waren nog aan de Spaansche zijde Haarlem, Amsterdam, Schoonhoven, Nieuwpoort, Oudewater, Muiden, Weesp; in Zeeland, Goes en Tholen. De Steden werden onder het Stadhouderschap des Prinsen gebragt bij *Satisfactiën;* een verdrag waarin haar op de Religie als anderzins *voldoening* gegeven, doch door den Prins tevens op het belang der Hervormden acht gegeven werd. De voldoeningen waren vooral ingerigt om zich tegen de *buitengewone* magt des Stadhouders (§ 163) te dekken. — In 1577 *Ruwaard* van Braband en Luitenant-Generaal van den Algemeenen Landvoogd.

Hij trachtte de magt der *Steden* en, in de Steden, den invloed der *burgerij* te versterken.

Reeds spoedig werd er geklaagd dat »de Prins met die van Holland en Zeeland, in Braband, Vlaanderen, Gelderland, en Friesland »overgezonden hebben diverse ministers en predikanten van hare secten en andere perturbateurs van de gemeene ruste."

171. Door de ontwikkeling en uitbreiding van den opstand werd de ijver en naijver der Mogendheden gewekt. Thans

ontbrak het aan geen baatzuchtig hulpbetoon. Veeltijds werd er de binnenlandsche tweedragt slechts door vergroot; ook bragt de vriendschap van eenen Staat vijandigheid en verbittering der overige naburen te weeg.

Uit Engeland en Frankrijk zag de Prins meer ondersteuning dan wel uit Duitschland te gemoet. — Groot was voor de Nederlanden het verlies van *Frederik*, den godvruchtigen Keurvorst van de Paltz, en van den van de Hervorming geenszins afkeerigen Keizer *Maximiliaan II* (Oct. 1576). — Keurvorst *Lodewijk VI* (reg. 1576—1583) was hevig Lutheraan en Keizer *Rudolphus II* (1576—1612) ijverig Roomsch Catholijk. De Huizen van *Saxen* en *Hessen* waren tegen den Prins, om persoonlijke redenen, uitermate verbitterd. — Door den geweldigen voortgang der Hervorming werd hulpbetoon en weldra zelfs tusschenkomst van het Duitsche Rijk onmogelijk gemaakt, en de opdragt der regering aan een Franschen Prins zou het bijna tegen de Nederlanden in het harnas hebben gejaagd.

172. Dit driejarig tijdsverloop bevat, eerst de *Pacificatie van Gent* en de onderhandelingen met Don *Juan;* daarna de uitbarsting der vijandelijkheden en de uitbreiding van Protestantschen invloed, tot aan het begin van den *burger- en religie-krijg;* eindelijk den voortgang des oorlogs, zoo tegen de Spanjaarden als onderling, tot aan de *scheuring* der Nederlandsche Gewesten.

I. PACIFICATIE VAN GENT. — OORLOGSVERKLARING.

173. De Prins ijvert om de verdediging tegen de Spaansche muitelingen in een krijg tegen den Landvoogd te herscheppen. Slechts op die wijs kon er, voor Holland en Zeeland, meer dan kortstondige verademing worden verwacht. Immers zou eene verzoening der vijftien Gewesten ten koste der Protestanten geschieden; een vrede met Don Juan gesloten worden om den krijg tegen Oranje en de zijnen te hervatten, en het overig Nederland, zoo even bondgenoot tegen Spanje, straks weder bondgenoot van Spanje en vijand der Hollanders zijn. — Het was gedwongen zelfverdediging, zoo het vuur der tweedragt uit Holland aangeblazen werd.

174. De toomelooze woede der onbetaalde Spaansche troepen werd het krachtigste middel om eendragtigen tegenstand te bewerken. De bevolking was weldra gewapend op de been:

de leden van den Raad van State, die gaarne geweldige maatregelen zouden belet hebben, werden in hechtenis gezet: de Generale Staten vormden eene Vergadering die beslissenden invloed op den gang der zaken verkreeg. De vijftien Gewesten verbonden zich met hen die men tot dus ver enkel als ketters en als opstandelingen beschouwd had, ter verdrijving van den Spanjaard. Dit was de *Pacificatie van Gent.*

De overgave van *Zierikzee*, menschelijkerwijs zoo noodlottig, en echter het middel van behoud. De Spaansche soldaten, die regt hadden op 22 maanden soldij, waren door den buit (*f* 100,000) op verre na niet te vrede gesteld: te minder dewijl, na den dood van Requesens (5 Maart), door het bestuur van den *Raad van State*, zonder genoegzame eenheid of klem, weinig ontzag ingeboezemd werd. Holland en Zeeland weldra door den vijand ontruimd. Vlaanderen en Braband door de Spaansche muitelingen bedreigd. — 25 Julij; *Aalst* vermeesterd; 170 Parochiën onder Aalst met brandschatting belast. — 26 Julij; Placaat waarbij zij voor rebellen worden verklaard. — Sept. De Raad van State in hechtenis: geweldige maatregel, op heimelijken raad des Prinsen, die aldus aan Viglius, Berlaymont, en anderen hun invloed, weinig overeenstemmend met zijne bedoeling, ontnam. — De *Generale Staten* komen te Brussel bij een. — De bijstand van den Prins wordt gevraagd: deze zendt troepen naar Gent. — Oct.: onderhandelingen te *Gent*, over eene algemeene vereeniging der 17 Gewesten: veel tegenwerking. — 20 Oct. *Maastricht* en, 4 Nov., *Antwerpen* door de Spaanschen geplunderd: Spaansche Furie. In Antwerpen 2500 burgers of soldaten gedood; bijna even veel verdronken; velen verbrand of later in koelen bloede omgebragt. Roof, pijniging, onmenschelijkheid. Aan gereed geld, zilver, goud en juweelen verloren wel 40 tonnen gouds. »Het ware onmogelijk in 't bijzonder te beschrijven alle de gruwe»lijke wreedheden en boosheden die aldaar gedurende eenige dagen »zijn gepleegd." [6]

Door den algemeenen schrik de onderhandelingen bekort: 8 Nov. PACIFICATIE VAN GENT. — Vaste en onverbrekelijke vriendschap, inzonderheid om uit de Nederlanden te verdrijven en daar uit te houden de Spaansche soldaten en andere vreemden: schorsing der religie-placaten in de 15 Gewesten, en in Holland en Zeeland het *statu quo;* alles tot op de nadere uitspraak eener plegtige Vergadering van de Algemeene Staten. — De meest stellige beloften omtrent de uitsluitende handhaving van het Roomsch Catholijke geloof. De meening der Roomschen was dat de volkomen heerschappij hunner Kerk, in de 15 Gewesten behouden, in Holland en Zeeland door de Staten-Generaal zou worden hersteld. — »Haven der behoudenis; »eendracht met Godvruchtigheid." ** — »De Heer heeft geen beha»gen aan de beenen des mans; den Godvreezenden werken alle din»gen mede ten goede." **

175. DON JUAN, in al de kracht en fierheid der jeugd, door schitterende krijgsbedrijven vermaard, Nederlander en uit Keizerlijk bloed, komt, als Landvoogd, gelast en gezind om toegeeflijk te zijn; de Staten der 15 Gewesten waren gereed zijn regtmatig gezag te erkennen; en het doel der Pacificatie van Gent was, in veler oog, inderdaad bereikt. Niet het doel van den Prins. Deze wekt mistrouwen, ten aanzien der beloften van des Konings Stedehouder, legt hem velerlei moeijelijkheden in den weg, en schijnt weldra bevrediging onmogelijk te hebben gemaakt. De tusschenkomst van Keizerlijke Gezanten brengt evenwel te weeg dat, ten gevolge eener volkomen inwilliging van der Staten eisch, het *Eeuwig Edikt*, onder protest van Holland en Zeeland, uitgevaardigd wordt.

DON JUAN (1547—1578), natuurlijke zoon van Keizer Karel V; overwinnaar der Mooren, in 1570; der Turken, 7 Oct. 1571, in den zeeslag bij *Lepante*, waar de vijand 25000 man verloor; minzaam, niet geveinsd, driftig en opvliegend. Hij had in uitdrukkelijken last om, behoudens gehoorzaamheid aan den Koning en handhaving van de Roomsch-Catholijke Godsdienst, al het mogelijke ter te gemoetkoming en bevrediging te doen; doch hij werd door het tergend wantrouwen en de overdreven eischen der Staten somtijds als buiten zich zelven gebragt. — Aandrang van Willem I bij de Staten-Generaal op een goed, kort, en krachtig besluit: geen erkennen van Don Juan; geen ontwapening; zich meester maken van den persoon des Landvoogds, om aldus zonder bloedstorting of »onkosten, een einde te maken aan den krijg:" [13] werving van troepen, vernietiging der kasteelen (te Gent, Antwerpen, Valenciennes, enz.), »of opening aan den kant der Steden." [13] — Langdurige onderhandelingen te Namen met Don Juan: meermalen schijnt de vrede nabij. — 22 November. Krijgsvolk van den Prins in Brussel; de Gemeente aldaar zeer Prinsgezind. — 1577. 9 Jan. UNIE VAN BRUSSEL; ter geruststelling van de Roomsch-Catholijken, welke door de vrees voor de Gereformeerden, evenzeer als door de beloften van Don Juan, aan het wankelen waren gebragt: nadere verzekering omtrent de handhaving van de Roomsche Godsdienst en van het Vorstelijk gezag (aan Oranje welgevallig, als middel om onderlinge tweedragt en verzoening met Don Juan te beletten): — Desniettemin, juist toen de oorlogsverklaring te gemoet gezien werd, verzoening, en EEUWIG EDIKT (17 Februarij): vertrek der Spanjaarden, en wel, tegen den wensch van Don Juan, te land; goedkeuring der Pacificatie; aanstaande bijeenroeping der Generale Staten. De Prins zelf erkende dat de Landvoogd »den Staten Generaal »accordeerde bijna al 't gene dat zij hadden begeerd, doch," voegde hij er bij, »zoodanige subijte zoetigheid kon niet voortkomen uit »zijn naturel."

Voor de Gereformeerden donker vooruitzigt. Don Juan rekende er op dat »de Vergadering der Generale Staten al het mogelijke »zou doen om de Roomsch-Catholijke Religie in haar geheel te stel- »len in Holland en Zeeland, in dier voege dat de Paus en Z. M. »daarover voldaan zouden zijn;" en dat de Staten der 15 Gewesten zulks te weeg zouden brengen ook met geweld. — De Prins zoekt voorwendsels om zich van de onderteekening te ontslaan; versterkt zich in Holland en Zeeland, door het opwerpen van vestingwerken, en het bedwingen der Steden in zijn Gouvernement; brengt Utrecht wederom onder zijn Stadhouderschap, draagt zorg met de overige Gewesten niet te breken, gaat voort om, door het zaaijen van wantrouwen, omstandigheden voor te bereiden waarin Nederland weder om hem en tegen den Landvoogd zou worden geschaard.

176. De Landvoogd voldeed met opregtheid en ijver aan het verdrag. Desniettemin gelukte het op nieuw verwijdering en spanning tusschen hem en de Staten te bewerken. Nog maanden lang werd hij uit de hoofdstad Brussel geweerd; de uitoefening van zijn gezag ook, daarna, telkens belemmerd. Magteloos, ten gevolge der opgewondenheid van het Volk, werd hij verguisd, bespot, door zamenspanning met lijfsgevaar bedreigd; tot dat hij, wanhopig en radeloos, plotseling, door het verrassen van het kasteel van *Namen*, zich zelven in veiligheid, maar, gelijk de Prins zeer wel berekend had, Nederland in de wapenen bragt.

De oorlogstoebereidselen in Spanje houden op. — Vertrek der Spanjaarden eerst in April, omdat het beloofde geld door de Staten niet opgebragt werd; waartoe Don Juan zelf hun *f* 27000 voorgeschoten heeft. De gevangenen in vrijheid gesteld, de kasteelen aan inlanders toevertrouwd, de Adel met ambten en bedieningen vereerd, de burgers minzaam bejegend. — April: zamenzwering om hem op te ligten. — 2 Mei. Intrede te Brussel als Landvoogd: »zeer »minlijk jegens een iegelijk, zoodat hij de harten van velen heeft »gewonnen." [6] Doch zijn gezag werd slechts in naam erkend. De Staten-Generaal begunstigden den Prins, deels door hem gewonnen, deels bevreesd voor de dreigende houding van het Volk. *Heze*, een aanhanger des Prinsen, was, door de gunst der burgerij, meester van de Stad. De Landvoogd onwaardig behandeld; in schotschriften belasterd, met requesten, in de hevigste bewoordingen, overladen; zijne dienaars vervolgd; zijne lijfwacht straffeloos uiteengejaagd; hij zelf door aanzienlijken gewaarschuwd dat men handelde om hem gevangen te nemen of dood te slaan.

24 Julij; overrompeling van het Kasteel van *Namen*. Don Juan wilde geenszins een vredebreuk, die hem niet anders dan nadeelig

kon zijn; maar persoonlijke veiligheid, om, op voegzame wijs, te handelen over de handhaving van zijn gezag; en zich, des nood, gereed te maken tot den krijg. — Geen onregt (de Stadhouder en Gouverneur-Generaal was bevoegd om de kasteelen en sloten te bezetten; vroeger had de Prins zelf dit erkend), maar onvoorzigtige stap, »eene onzinnigheid" [13] waardoor de openlijke wederstand, in schijn althans, werd gewettigd.

177. Verlangend om, ter voldoening aan zijn last, herstel van rust en eendragt te bewerken, liet Don Juan wiens verlegenheid ten top gestegen was, zich de meest vernederende voorwaarden gevallen. Reeds kon de vrede als op nieuw gesloten worden beschouwd, toen de Prins van Oranje, op verzoek van een magtigen aanhang, naar Brussel geroepen, met behendig overleg, in het antwoord der Staten-Generaal aan den Landvoogd eene wijziging bragt, waardoor de krijg onvermijdelijk werd.

Overal loopt men te wapen. De Prins had nu, waarnaar hij verlangend uitgezien had, een voorwendsel tot den krijg. Don Juan zocht dien te verhoeden; deed billijke voorstellen, in veler oog aannemelijk; doch hij kon niet bevredigen hen die den oorlog voor hun verder oogmerk behoefden. — Aug., kasteelen afgebroken; te Antwerpen, te Utrecht (*Vredenburg*). »God geve dat zulke nesten »der tyrannen niet wederom opgebouwd worden." [6] — 6 Sept. De Prins (ten gevolge ook van den dikwerf met nadruk geopenbaarden wensch van het volk) door de Staten-Generaal, met meerderheid van stemmen, ontboden; een veelbeteekenend besluit. — 24 Sept. Aankomst te Brussel; daags nadat de partij van den vrede in de Staten had getriumfeerd. De Prins wist hierop te rug te doen komen; de voorwaarden, waaromtrent men, na twee maanden onderhandelens, overeen gekomen was, werden herzien; nieuwe en onaannemelijke voorwaarden er bij gevoegd; onder anderen dat de Landvoogd regeren zou in alles bij de meerderheid van opiniën in een Raad van State, waarvan de Leden grootendeels door de Staten-Generaal zouden worden benoemd.

Verontwaardiging van Don Juan over dezen plotselingen terugtred, over dit heulen met het hoofd van den Hollandschen opstand, en over »de moedwillige brieven der Staten-Generaal, vol van calum»niën en dreigementen."

II. OORLOG. VOORTGANG DER HERVORMING.

178. Verscheidenheid van inzigten wordt bij het nemen van heviger maatregelen telkens meer openbaar; de breuk met den

Landvoogd is het begin eener schroomelijke verwarring. De Prins wordt tegen Adel en Geestelijkheid door een vermogende partij in de Staten-Generaal, en vooral, in vele magtige Steden, door de grootendeels Protestantsche burgers ondersteund.

Wat wil hij? Nederland bevrijden van het juk der Spanjaarden, der Roomsche Kerk, en der Aristocratie. Doortasten, om ook nu (§ 175) elke verzoening onmogelijk te doen zijn; den invloed der Staten-Generaal versterken, om een blijvenden waarborg tegen de willekeur des Konings te hebben; de gemoederen voorbereiden tot onderlinge verdraagzaamheid, of onder den vorigen, of onder een anderen Vorst; zich van de schutterijen en gilden, hem over 't algemeen genegen, en waaronder de Hervorming, ook door de terugkeering der ballingen, talrijke aanhangers had, tegen den Adel en de Geestelijkheid bedienen. — »Gij alleen zijt God en doet won»derwerken: vertrouwt op den Heer; Hij zal het maken." ** — »Door geloof en standvastigheid; God verhoogt den nederigen, en »den hoogmoedigen vernedert Hij." **

»De magistraten, wetten, en officieren werden weldra gekozen »van de Gereformeerde Religie. . . En in de Steden, daar men »zoo haast de wetten en magistraten niet kon veranderen, en de »magistraten slap en om hun Religie mistrouwd waren, heeft men »*achtien-mannen* verkoren wien het gansche bestuur van den oorlog »belast werd." [7]

179. Aartshertog MATTHIAS, door een deel van den Adel tot Landvoogd verkoren, komt onverwachts in het Land. De Prins, tegen wiens invloed het gemunt was, in plaats van zich te verzetten, beschermt den onervaren jongeling en wordt in het Algemeen Bestuur naast hem gesteld. — Oneenigheid en besluiteloosheid der Staten hebben de nederlaag bij *Gemblours* tot gevolg.

MATTHIAS (1557—1619); broeder des Keizers (zelf Keizer 1612—1619). Lid van het Huis van Oostenrijk en Roomsch-Catholijk, zou hij, dacht men, een steun tegen Don Juan, een voorspraak bij den Koning, een tegenstander van den gevreesden invloed van Oranje en Hervorming kunnen zijn. Ontboden door de partij van Aerschot, eerst buiten weten, daarna met goedvinden van den Prins. — Deze verijdelt het ontwerp door *a.* begunstiging van den Aartshertog bij het Volk; *b.* de gevangenneming (28 Oct. te Gent) van Aerschot en verscheidene zijner medestanders, met oogluikende toestemming des Prinsen geschied; *c.* de voorwaarden der Landvoogdij (eed ook aan de Staten; een Raad door dezen benoemd, die bij meerderheid beslist; gemeen overleg met de Staten in elke zaak van gewigt: be-

voogdheid der Staten, zoo Provinciaal als Generaal, om te vergaderen naar goeddunken; vrijheid om, bij schennis dezer overeenkomst, de wapens tegen den Landvoogd op te vatten); voorwaarden, ten gevolge waarvan de jeugdige Vorst, in plaats van de Staten te leiden, aan den leidband der Staten moest gaan; *d.* de benoeming van den *Raad van State*, grootendeels uit aanhangers van den Prins; *e.* de aanstelling van dezen (22 Oct.) tot *Ruwaard* van Brabant, en bovendien (19 Jan.) tot *Luitenant-Generaal* van Matthias, die weldra, spottenderwijs, 's Prinsen *Griffier* genoemd werd. Volgens D. Juan waren »de artikelen zoo exorbitant, ongewoon, onbillijk en onredelijk, als »of de Staten nooit Prins of Heer gehad hadden, of als nog hadden; »en zochten zij niet anders dan verandering in de oude form van »regering, invoering van een staat populair en van gemeenen volke, »met te niet doening van de Roomsche Religie en van des Konings »gezag."

1577. 7 Dec. Don Juan vijand verklaard. 1578. 31 Jan. Nederlaag bij *Gemblours*; onvermijdelijk gevolg der traagheid en zorgeloosheid, waarmede de oorlog gevoerd werd. Vruchteloos had de Prins »zeer gedreven dat men *offensiven* krijg voeren en met een »geweldig leger D. Juan, eer hij veel krijgsvolk vergaderd had, »uitdrijven moest." [7] — 6000 dood of gevangen. Groote verslagenheid te Brussel; waarop meer gevaars zou gevolgd zijn, zoo niet »de Prins in de nacht omgegaan, een ieder getroost, moed gemaakt »en orde gesteld had."[6] — Don Juan vermeestert Leuven en vele »andere Steden."

180. De Prins had reeds voorlang het oog naar Frankrijk, tegenwigt van het Huis van Oostenrijk, gewend. Hij kon dus niet afkeerig zijn van het voortzetten der onderhandelingen met den Hertog van ANJOU, waaraan de verlegenheid der Staten bevorderlijk was; en het gelukte hem, ondanks veler pogingen in anderen zin, zich ook met dezen Vorst in goede verstandhouding te stellen.

François, Hertog van Alençon en ANJOU (1555—1584); broeder van Hendrik III, en naastgeregtigde tot den Troon; woelziek en eerzuchtig. Sedert lang had hij aan de Nederlanden bijstand beloofd. De meerderheid der Staten-Generaal en de Aartshertog waren tegen hem; ook de Protestanten. En echter was het wenschelijk dezen Vorst, die vooral in Henegouwen vele aanhangers had, aan de Generaliteit te verbinden: anders toch kon hij ligt, óf den Koning van Spanje ondersteunen, of zich stellen aan het hoofd, hetzij der Roomsch-Catholijken, hetzij bepaaldelijk der Waalsche Gewesten. Als vriend, noch als vijand, te verachten: ook dewijl zijn huwelijk met Koningin Elizabeth waarschijnlijk gerekend werd.

Eerst den 13 Aug. 1578, na velerlei moeijelijkheden, werd hij tot *Beschermer van de vrijheid der Nederlanden* benoemd, met belofte

dat, bij verandering van Souverein, de keus op hem vallen zou. Verbindtenis met Protestantsche Vorsten; de Koningin van Engeland, den Koning van Navarre, en Hertog Casimir. — Dit was voor de Waalsche Gewesten te veel, die van toen af tot verzoening met den Koning hebben overgeheld.

181. De vrees voor Franschen invloed en de zucht der talrijke Gereformeerden om, tegenover den Roomschgezinden Anjou, een hunner meest ijverige geloofsgenooten te stellen, bragten een derden vreemdeling in het Land, Hertog CASIMIR van de Paltz. De Protestanten, in korten tijd magtig geworden, drongen aan op vrije Godsdienstoefening: e maatregel die hiertoe dienen zou, was het begin van den betreurenswaardigen religiekrijg.

Hertog JAN CASIMIR (1543—1590), tweede zoon van den Keurvorst Frederik III; ijverig Gereformeerd; onberaden, ongestadig, voortvarend, en heftig: noch door bekwaamheden uitstekend, noch door karakter; bezoldigd door Koningin Elizabeth. — Zijn komst, zeer welgevallig aan de meeste Hervormden, wekt, gelijk de Prins voorzien en voorspeld had, het mistrouwen der Roomsch-Catholijken op.

Het getal en de invloed der Gereformeerden toegenomen; door *a.* de tegenwoordigheid des Prinsen, die moed aan de vreesachtigen gaf: *b.* de NADERE UNIE VAN BRUSSEL, (11 Dec. 1577) waarbij, onder zijn invloed, Roomschen en Onroomschen zich tot wederkeerige verdraagzaamheid hadden verpligt: *c.* het gebruik van Protestantsche troepen, waardoor hun geloofsgenooten werden gesterkt: *d.* de noodzakelijkheid om waarborgen tegen de ontrouw van vele Roomschen te hebben (Protestanten dikwerf in bedieningen voorgetrokken: de Priesters onder streng toezigt gesteld): *e.* de dreigende houding van het magtige *Gent*, alwaar de Gereformeerde partij alvermogend was. — Vooral ook in Holland, werden vele buitensporigheden tegen de Roomschen gepleegd.

De Placaten tegen de Godsdienst-oefening *in de huizen* konden niet meer ten uitvoer worden gelegd. Ook het weigeren van *openbare* Godsdienst-oefening bleek weldra onmogelijk te zijn. De Prins deed het voorstel tot *Religie-Vrede,* waarbij overal, op verzoek van 100 huisgezinnen, hetzij Gereformeerde, hetzij Roomsch-Catholijke Godsdienstoefening zou worden vergund. — Dit voorstel was tegen de Pacificatie van Gent.

III. RELIGIE-KRIJG. SCHEURING DER GEWESTEN.

182. De Ultra-Gereformeerden, onder de leiding van *Hem-*

byse en *Casimir*, hebben hun voornaamste steunpunt in *Gent*, de hevige Roomschgezinden zijn meester in de *Waalsche Gewesten*. De uitbarsting der vijandelijkheden wordt niet lang meer tegengehouden door den Prins, om eene gematigdheid, die door weinigen begrepen werd, van weerszijde verdacht en belasterd. Zoo de besluiteloosheid van Filips de pogingen zijner Veldheeren niet dikwerf had ijdel gemaakt, Nederland zou weder ten onder gebragt zijn gewees .

Johan van Hembyze, een hoogmoedig, stout, en eergierig man, voorschepen van Gent; die geene middelen tot vestiging van zijn invloed, ten behoeve der Gereformeerden, ontzag. — 1578. Febr.— Oct. Gewelddadigheden tegen kerken, kloosters, en geestelijken; overmoed en brooddronkenschap; beelden, schilderijen, altaar-sieradiën verbrand; kloosterlingen mishandeld. De Godsdienst-oefening der Roomschen telkens verstoord. Zelfs de deuren, vensters, trappen en zolders werden somtijds geheel weggenomen: de geroofde goederen verkocht ten voordeele der Stad; kerken tot kazernen en paardestallen gemaakt.—In Sept., stellige weigering om zelfs ééne kerk aan de Roomschen te gunnen. — De Gentenaars wilden geheel Vlaanderen dwingen om hun voorbeeld te volgen. — Groote invloed van *Dathenus;* een Vlaming, langen tijd, ook met levensgevaar, ijverig Evangelie-prediker; reeds in 1568 voorzitter der Synode te Wezel, door den Prins van Oranje hooggeacht, tot dat hij, door heftig uitvaren tegen Roomschen en Franschen, zijn vertrouwen heeft verbeurd.

1 Oct. Don Juan sterft, 30 jaren oud; wanhopig, daar hij uit Spanje geen bevel, geen raad, geen geld, geen volk, niets dan belofte en uitstel ontving: »de resolutie is," zeide hij, »dat wij den »hals uitstrekken, daar men ons de handen afgesneden heeft." — *Alexander van Parma* zijn opvolger; — »zachter van naturel en »beter met de natuur der Landzaten bekend." [13]

10 Oct. Hertog Casimir te Gent. Onberaden stap; zijnde bijna goedkeuring der wanbedrijven en aanmoediging om voorttegaan. De Hertog verdacht zich aan het hoofd van Vlaanderen en van de Hervormden te willen stellen. — Anjou naijverig en vertoornd. — »De Landen zullen hebben twee oorlogen, d'eersten tegen de Span»jaarden; d'anderen tegen de Waalsche Provinciën; waarbij men »noch een derden verwachten kan, bij zoo ver men den Hertog van »Alençon niet promptelijk zoekt alle satisfactie te geven." [13] De Walen verdedigen zich tegen de onstuimigheid en geweldenarijen der Gentenaars; partij der *Malcontenten*, onder *Montigny* en *La Motte;* verlegenheid der Staten-Generaal. — 2 Dec. De Prins, op hun aandrang, naar Gent. — 16 Dec. »Na groote moeite en vele »zwarigheid heeft hij te weeg gebragt, dat de Religie-vrede werd »bewilligd." [6]

1579. Jan. Vertrek van Anjou en van Casimir; na teleurstelling, en veroorzaakt, en ondergaan te hebben. Onbeschrijflijke verwarring:

in vele Steden was het volk meester geworden; geen eerbied voor de Overheid; zelfs de Staten-Generaal waren te Antwerpen niet in veiligheid; men sprak van hen om te brengen en uit de vensters te werpen.

183. Er kon thans geen algemeene vereeniging en zamenwerking meer zijn. Bijna gelijktijdig werd het verbond van ATRECHT gesloten door de Waalsche Gewesten en, in het Noorden, de UNIE VAN UTRECHT gevormd. Graaf Jan van Nassau, Stadhouder van Gelderland, was er de hoofdbewerker van; uit vrees voor Franschen zoo wel als voor Roomschgezinden invloed, en om, bij het waarschijnlijk uiteenvallen der Generale Unie, eene vereeniging te hebben in Nederlandschen en Gereformeerden zin.

1579. 5 Jan. Verbond van ATRECHT, tusschen Henegouwen, Artois, en Doornik; voor de handhaving der Roomsch-Catholijke Godsdienst. — 23 Jan. UNIE VAN UTRECHT, inzonderheid ook voor het behoud der Hervorming. — In beide stukken beroep op de Pacificatie van Gent; ofschoon te Utrecht, door het invoeren van den Religievrede, hiervan werkelijk, en in een zeer gewigtig punt, afgeweken werd.

Graaf Jan van Nassau had (April 1578) het Stadhouderschap van Gelderland aanvaard, waar vele verdrukte Christenen hun troost en vertrouwen op hem hadden gesteld. Uiterst moeijelijke taak. De meerderheid der Staten zeer Roomschgezind, tegen den Religie-vrede. De Gereformeerden verbitterd: openbare prediking; welke de Graaf meent »met vrijer conscientie aan niemand te kunnen weigeren, wezende van dezelve Religie en hopende daarin zalig te worden." Beeldstorming, vermeestering der Kerken door de Protestanten. — Oogluiking van den Stadhouder, die, somtijds op forschen toon, in de vergadering der Staten en elders, den tegenstand bedwingt.

23 Jan. De Unie geteekend door den Graaf, Holland, Zeeland, Utrecht, de Ommelanden, en de Ridderschap van Gelderland. — Nadere vereeniging, ten eeuwigen dage, als waren zij éène Provincie, tot onderlingen bijstand, met lijf, goed, en bloed, tegen alle geweld onder den naam des Konings of van zijnentwege. De Godsdienst, in Holland en Zeeland, naar goedvinden; elders naar den Religie-vrede.— Geen verlaten des Konings; veel min oprigting eener vrije Republiek met een Stadhouder; of eener vereeniging van burger-staten onder een bondgenootschappelijk bestuur; verbond van wederkeerige bescherming, waarbij de Regering, zoo als die was, niet gewijzigd, niet beschreven, maar behouden en ondersteld werd, en hetgeen even hierdoor (na 1581 een blijvende grondslag van den Staat geworden) aan velerlei uitlegging onderworpen is geweest. Allerminst zamensmelting van inwendig beheer; eigenlijk slechts onderlinge verbindtenis om, ter gezamenlijke verdediging, sommige daden niet anders te verrigten dan met gemeen overleg. (Verdeeling, in 1579, eener maandelijk-

sche opbrengst van 180,000 ponden, in *Quotas:* Gelderland 40, Holland 80, Zeeland 20, Utrecht 12, Friesland 12, Friesche Ommelanden 16).

1580. 3. Mei: toetreding van den Prins van Oranje; die sedert lang eene *soortgelijke* Unie gewild had; niet deze, dewijl zij eer tegen dan voor Anjou en den Religie-vrede was (9 Maart 1580 Overijssel bij de Unie gevoegd; 1595 Groningen; 1598 Friesland).

D. 1579—1584.

184. De Prins van Oranje heeft vooral in deze jaren, bij rusteloozen arbeid en onophoudelijke zelfopoffering, van verschillenden kant miskenning, beleediging, te leurstelling ondergaan. Gehaat bij den Koning en bij de meeste Roomsch-Catholijken, was hij insgelijks bij een groot gedeelte der Gereformeerden verdacht; terwijl, door de bekwaamheden van PARMA, door de traagheid en tweespalt der Staten, en door de trouweloosheid van Anjou, de toestand gedurig hagchelijker werd.

De Prins zelf schrijft: »de Roomschen beklagen zich dat ik hen, »door het invoeren der Gereformeerde Godsdienst, tegen mijn eed, »om den tuin heb geleid; de Gereformeerden dat ik door de Roomschen, met giften en beloften omgekocht ben; Roomschen en Onroomschen beide zijn tegen mij, om de Religie-vrede, misnoegd. »Mij wordt de Unie van Utrecht verweten, als of ik daardoor aan »Holland de overige Gewesten opgeofferd had. Velen zeggen dat »ik mij tot Heer van het Land verheffen wil; dat ik den zoo gewenschten vrede tegenhoud, en dat enkel om meester te blijven van »het gezag."

Alexander *Farneze* (1546—1592), Prins van PARMA, zoon der Landvoogdes Margaretha; groot als veldheer, en niet minder als staatsman geducht. Evenwel »elke uitkomst, welke sedert Parma's »verschijning de Spaansche heerschappij weder eene schrede voorwaarts liet gaan, werd, nu eens door de langzame beraadslagingen »of de vreesachtigheid van 's Lands Staten, dan weder door de »dubbelhartigheid van Oranje's benijders, en altijd door omstandigheden buiten hem, te weeg gebragt." — Het was telkens, zoo als de Prins klaagt: »Indien God voor ons de Stad Kamerijk bewaard »heeft, behooren wij Hem te danken; want wij hielden ons daarin, »als of wij het wilden laten verloren gaan. . . Hadden wij onze magt »bij die van den Hertog van Anjou gevoegd, zoo waren wij nu den »oorlog kwijt en hadden den vijand over de Maas gejaagd." Die »van Gent getuigden (1584): »zijne goedgunstigheid en getrouwheid

»jegens deze landen is bekend tot den laatsten adem van zijn leven, »en het is bijna overal bekend dat alle de verliezen ons overgeko-»men zijn, omdat men zijn raad niet heeft geloofd." [6]

185. Voornamelijk drie verwijten werden tegen den Prins van Oranje gerigt. — Verdraagzaamheid jegens de Roomschen werd uitgekreten als *begunstiging der Roomsche Kerk;* onderhandeling met Anjou als *overlevering aan Fransche heerschappij;* weigering om een vrede te sluiten die voor de Godsdienst verderfelijk was, als *opruijing van het Volk* tegen den wettigen Vorst, ten einde zelf meester te worden van het Land.

1. Steeds heeft Willem I regt en billijkheid ook jegens de Roomschen gewild; uit Staatkunde en uit pligtgevoel. Naauwgezet in het nakomen van zijn eed. »Wij hebben nooit toegelaten dat iemand »eenig leed of ongelijk zou geschieden; . . altijd voor oogen hou-»dende dat God geregtig is en geenen valschen eed ongestraft laat."[13] Sommige Hervormden hielden het uitroeijen der Roomsche Kerk voor een onvoorwaardelijke verpligting: de Papist was hun een Heiden en Canaäniet; »doet de afgodendienaars uit uw midden weg; verbreekt »hun afgoden; sluit met hen geen verbond; het is noodig, en ook »betamelijk en Godzalig, de beloften en eeden geenszins te houden »welke men hun, met miskenning der eere Christi, gedaan heeft." Dergelijke uitspraken hadden invloed, zelfs op Graaf Johan. Van hier de wederstand tegen den Religie-vrede, en tegen het huldigen van een Roomschen Vorst. Als Oranje dachten, ondanks de onverdraagzaamheid der Roomsch-Catholijke Kerk, zijne meeste raadslieden *(Marnix, Villiers, Taffin);* ook de voornaamste Protestanten buiten 's Lands *(Olevianus, Beza).* »Houd uwe over-»eenkomsten jegens allen. Gebruik uw gezag naar de voorwaar-»den waarop gij het bezit. De Roomschen zijn geene Heidenen; »wij staan tot hen als Juda tot Israël. Om de afgoderij niet »te verdragen, moet men geregtigd zijn haar te verbannen. Een »valsche Godsdienst tegen te gaan is goed, mits het middel deugde-»lijk zij. De Kerk wordt niet met de wapens gesticht; de waarheid »niet voortgeplant door ligchamelijk geweld. Die buiten zijn, trachte »men door het zwaard des Geestes en de vervulling van elken lief-»depligt te winnen. Alleen op een regtvaardige handelwijs kan »Gods zegen worden verwacht." Desniettemin ontbrak het aan de grofste smaadredenen niet; dat de Prins de Religie zoo ligt veranderde als een omhangsel van een kleed; dat hij om God noch Religie gaf, dat hij van staat en nut zijn afgod had gemaakt.

2. De Prins was zeer tot alliantie met Frankrijk geneigd. *a.* Dit magtige Rijk was opgewassen tegen Spanje, en zijn natuurlijke vijand, zoodra het zuiver politieke gezigtspunten gold. *b.* De Hervorming had er diepe wortelen geschoten. *c.* De Koning en Anjou schenen, uit staatkunde, de Koning van Navarre, uit overtuiging,

welwillend voor het Protestantsche Nederland te zijn. *d.* De verbindtenis met de Nederlanden zou günstiger toestand ook voor de Gereformeerden in Frankrijk bewerken. *e.* Zij zou ter vernedering van het Huis van Oostenrijk, in het belang van de Duitsche Protestanten, kunnen strekken. *f.* Er was geen keus: verzoening met Spanje onmogelijk; en Duitschlands beloften geen hulp: »drie dagen »zonder eten gehouden, wijst men, om een prachtig gastmaal in »de toekomst, het brood dat men *nu* behoeft, niet af."[13] — Doch bij velen vond de raad des Prinsen geen ingang; vooral niet na het verraad van Anjou: te Antwerpen (1583) »was de ongeregeldheid »van sommigen zoo groot dat zij den Prins uiteischten, hem »scheldende openlijk voor een verrader en inbrenger van de »Franschen."[7] De meest ijverige Nederlandsche Hervormden, verbitterd tegen »de Fransche Natie, de bedriegelijkste der wereld; daar »een Franschman nooit meer bedriegt dan als hij schijnt te cour»tiseren;" afkeerig van Anjou »zoon van Catharina de Medicis, »de valschte en bedriegelijkste vrouwe die ooit de aarde betrad, »en broeder van Karel IX, den allermoorddadigsten Koning die ooit »leefde;" beweerden bovendien dat het kiezen van een Roomschgezinde tot Landsheer voor God onverantwoordelijk was.

3. De Prins heeft de Afzwering bevorderd, doch *a.* toen er geen uitzigt op vrede meer was; *b.* ten behoeve van Anjou; terwijl hij den Graaflijken titel niet begeerd, en veeleer tegen wil en dank aangenomen heeft. — Hij werd voor al wat er gebeurd was, door den Koning verantwoordelijk gesteld en van zijnentwege (*Ps.* 94,21) »een schelm, een verrader, een gemeene pest der Christenheid genoemd.

186. Het verbond van Atrecht werd spoedig door de aanvankelijke bevrediging der Waalsche Gewesten, gevolgd. — Wat de overige Provinciën betreft, ook te *Keulen* gelukte het niet zich omtrent de Godsdienst te verstaan. Grievende teleurstelling voor de Roomschgezinden, daar de krijg nu, in den grond, enkel ten nadeele van hun geloof voortgezet werd.

17 Mei. De Waalsche Gewesten aanvankelijk verzoend. Geen wonder. Tegen de Pacificatie van Gent; waren *a.* zij geraakt onder den invloed van Holland en Oranje; *b.* de regten van den Vorst en van de Edelen miskend; *c.* de Hervorming ingedrongen en de Roomsche Godsdienstoefening verguisd en belemmerd. — Zij bleven bij de Pacificatie, vereenigd met de Gewesten die er getrouw aan wilden zijn; met behoud en vermeerdering van vrijheden en regten, en genoegzamen waarborg van zelfstandigheid tegen Spaansche heerschappij. — 12 Maart — 29 Junij: *Maastricht* belegerd; door Parma veroverd, stormenderhand. De noodige hulp tot ontzet was achtergebleven, door de traagheid der Generale Staten en ondanks de onophoudelijke en dringende waarschuwing van den Prins.

Mei — 13 Nov. Onderhandelingen te *Keulen* met den Hertog van Terra-Nova. De Prins, die voor zich zelven bedingen kon al

wat hij verkoos, wil niet hooren van afzonderlijk verdrag. Voorwaarden allezins aannemelijk voor de Roomschen; voor de Gereformeerden niet, wier Religie nergens dan in Holland en Zeeland, en ook daar slechts tijdelijk zou worden geduld. »De Kerken in Bra»band, Vlaanderen, Gelderland, Friesland en elders zouden al»len geheellijk zijn geruineerd; met vaste hope der vijanden dat »die van Holland en Zeeland, dus ontbloot, daarna des te »ligter in hunne handen zouden vallen." [8] — »Beter is het voor »het Vaderland te strijden dan door een geveinsden vrede te »worden verstrikt." ** — »De vrije Leeuw weigert op nieuw aan »ketens te worden gelegd." ** — Na het afbreken der handeling, keeren vele voorname Roomschen (bij v. de Hertog van *Aerschot*, de Abt van *Maroles)* tot de gehoorzaamheid des Konings te rug.

1579 en 1580. Graaf JAN van Nassau, Stadhouder van Gelderland. Bij rusteloozen arbeid onoverkomelijk bezwaar; met *a.* de Spanjaarden; *b.* de Malcontenten; *c.* het eigen onbetaalde krijgsvolk; *d.* de oproerige landlieden; *e.* de vrienden en patriotten, die de grootheid van het gevaar niet inzien. — Ondank tegen den Graaf en den Prins. »Zoodanige verwarring, mistrouwen, par»tijschap, en baatzucht; zulk eene halstarrigheid en ongestadigheid »bij het volk; zoo weinig liefde en gezeggelijkheid, dat er anders »niet dan Gods toorn en regtvaardig oordeel kan worden ver»wacht." [14] Zelfs het noodig onderhoud niet: »dikwerf zonder eten »naar bed, daar er niet veel te koken is geweest; bij de felle win»terkoude, in een huis zonder dak, open aan alle kanten, menig»maal zonder turf of hout." [14] Moedeloos keert hij, na den dood zijner gemalin, ook uit zorg voor zijn talrijk kroost, naar Dillenburg terug. — 1581. De Graaf van den Berg (§ 148a), door Roomschgezinden invloed, tot zijn opvolger benoemd.

187. De spanning tusschen Roomschen en Hervormden werd door den verraderlijken afval van *Rennenberg* verhoogd; het Land, door den vijand telkens bedreigd, door binnenlandsche verdeeldheid verscheurd. De Prins volhardde, ofschoon redding, ook nu, dikwerf bijna onmogelijk scheen.

1580. 2 Maart. George van Lalaing, Graaf van *Rennenberg*, in wien de Prins een volkomen vertrouwen had, Stadhouder van Groningen, maakt zich, ten behoeve des Konings, verraderlijk meester van de stad: zijne verdere ontwerpen tegen Friesland, Overijssel en Drenthe worden, door des Prinsen snelle tusschenkomst en door de belegering van Groningen, belet. »Deze daad heeft veroorzaakt »dat de Gereformeerden alom op hun verzekerdheid dachten: te »Zwol stormde men beelden en kloosters; in Friesland, de Omlan»den en Drenthe, overal waar de krijgslieden konden komen, wer»den in alle de kerken en kloosters de beelden afgeslagen en vele »papistische personen verjaagd." [6] Evenzoo te Utrecht en te Brussel.—

»De Prins, die zich door het beschermen van de Roomschen groo-»ten haat op den hals gehaald had, heeft nooit die van de Room-»sche Religie meer kunnen betrouwen, omdat degenen die professie »daarvan doen, den eed waarmede zij aan den Paus en haar Re-»ligie verbonden zijn, hooger achten dan waarmede zij aan hun Va-»derland verbonden zijn." [6]

»Weinig troost bij de nader geunieerde Gewesten. Het is als of, »in plaats van eendragt, de tweedragt nog vermeerderen zal." [14] — 17 Junij: de onbedachtzame en loszinnige Graaf van *Hohenlo*, met 1800 man voetvolk en 1400 ruiters, door den bekwamen veldoverste *Schenk*, met 3000 man voetvolk en 800 ruiters, verslagen bij *Hardenberg*. — Velen wijken, dien ten gevolge, uit de Ommelanden naar buitenslands; het beleg van Groningen opgebroken; de krijgskundige Rennenberg (23 Julij), in vereeniging met Schenk, herneemt vele kleine steden en sterkten; doch wordt voor *Steenwijk* gestuit. 18 Oct.—23 Febr. 1581: hardnekkige verdediging van »dit »slecht versterkte en even slecht voorziene stadje, door van der »Cornput, met 600 soldaten, genoegzaam zonder geschut, en bij »twijfelachtige gezindheid der burgerij." [1]

188. Het was te Keulen op nieuw gebleken dat er voor den Prins van Oranje en de Hervormden geenerlei uitzigt op verzoening met den Koning bestond. Dit werd nog meer openbaar. Filips II deed den gevaarlijksten zijner tegenstanders in den ban; doch het antwoord bleef niet achter, en weldra werd de Landsheer, te 's Hage, door de Staten-Generaal plegtig vervallen verklaard van zijne heerschappij.

1580. Junij. Ban tegen den Prins: 25000 kroonen op zijn hoofd; aan den moordenaar zal kwijtschelding van de grootste misdaden en voorts, om de edelaardigheid van zijn bedrijf, Adeldom worden verleend. — Dec. Des Prinsen verantwoording (*Apologie*); zeer hevig, als een weerklank van het beleedigd eergevoel; welligt ook uit berekening, opdat, bij de onvermijdelijkheid der Afzwering, daarna terugtred onmogelijk en de breuk onheelbaar mogt worden gemaakt.

1581. 26 Julij: AFZWERING DES KONINGS. »Een Vorst die, in stede »van zijne onderdanen te beschermen, dezelve zoekt te verdrukken, »t'overlasten, heur oude vrijheid te benemen, en hun te gebieden »en gebruiken als slaven, moet gehouden worden niet als Prins, »maar als een tyran." — Marnix schrijft: wij verwerpen den Ko-»ning, ook dewijl hij, gezworen vijand van de ware Religie en »van Gods Woord, in geenerlei manier het bestuur des Lands heb-»ben wil dan op voorwaarde van het Rijk van Jezus Christus »te kunnen uitroeijen."

189. De Afzwering van Filips II ging gepaard met voort-

during van het Landsheerlijk gebied. De Hertog van ANJOU werd Souverein in des Konings plaats; op voorwaarden echter waardoor het wezen van een zelfstandig oppergezag weggenomen werd. Er was bovendien voor Holland en Zeeland eene uitzondering bedongen, ten gevolge waarvan de Souvereine Opperhoofdigheid des Prinsen, met goedvinden, althans met toestemming van Anjou, werd vernieuwd.

Onderhandelingen met Anjou. — 1580. Sept. Gezantschap naar Frankrijk. 29 Sept. Overeenkomst, voorloopig bij *Tours*, nader (Jan.) te *Bordeaux*. — Prins en Heer, erfelijk; met behoud van alle privilegiën en vrijheden. Vergadering der Staten-Generaal, ten minste eenmaal 's jaars; bovendien zooveel en dikwijls de Staten goedvinden zullen. In den Raad van State geen vreemdelingen, dan een of twee, bij consent van de Provinciën en aan dezelve aangenaam. Eed aan de Staten: welke, bij overtreding van den Landsheer, »met der daad ontslagen zullen zijn en vrij van eed, »gehoorzaamheid en trouw, om een anderen Prins te kiezen of »anders in hun zaken te voorzien."

1581. 7 Jan. *Matthias* legt de Landvoogdij neder (die hij eigenlijk nooit uitgeoefend had). — Aug. ANJOU met een leger in Nederland gekomen; ontzet Kamerijk; reist naar Engeland; te vergeefs ten aanzien van het huwelijk met de Koningin. 1582. 12 Febr. te Antwerpen: plegtige inhuldiging. — Opdragt der Hooge Overigheid aan den Prins in Holland en Zeeland vernieuwd; thans niet meer, gelijk in 1576, enkel gedurende den oorlog; doch zonder tijdsbepaling, met weglating van 's Konings naam, en zoo dat de Prins enkel aan 't Volk of de Staten verantwoordelijk was. »De meening »der Staten was hem te handhouden in zijn auctoriteit en absolut »Gouvernement van Holland en Zeeland." [6]

190. De Prins was bijkans het slagtoffer eens moordenaars geworden. De Hertog van Parma maakt van zijne langdurige zwakheid en van andere omstandigheden gebruik: desniettemin schijnt er weldra, door de overkomst der Fransche hulptroepen en de vrijstelling der Evangelische Godsdienstoefening in het Keulsche Sticht, verbetering van uitzigten te zijn. Nederland verwacht door den nieuwen Landsheer met nadruk te worden beschermd.

1582. 17 Maart. De Prins gevaarlijk gewond. Tot bewustzijn gekomen riep hij: »dood den man niet; ik vergeef hem mijn dood." Gedachtig aan de rekenschap van het vergoten bloed en door den predikant gewezen op de regtmatigheid van den krijg, antwoordde hij: »ik stel mijne hoop op de genade van God; alleen in Gods

»genade ligt mijn behoud." — »Wonderbaarlijke genezing tegen »aller opinie." [7] — 5 Mei: dood zijner gemalin, na veel zorg en schrik. — 5 Julij: verovering van *Oudenaarden* door Parma. 1 Aug. *Lier* door den vijand bemagtigd, Sept. *Steenwijk;* verscheidene sterkten in Artois.

Met den aanvang van 1583 had ieder hoop op een gelukkig jaar. De Franschen hadden zich, ondanks den vijand, bij het overig krijgsvolk gevoegd. Parma had groote sterfte in het leger; Eindhoven veroverd door de troepen van Anjou; waardoor 's Hertogenbosch en Breda werden benaauwd. Van het Sticht van Keulen werd beter nabuurschap verwacht. [10]

191. Anjou had een ander ontwerp. Niet te vrede met een gezag, waarbij hij veeleer dienaar dan Souverein zijner onderdanen was, tracht hij zich, door trouweloos geweld, van lastige voorwaarden te ontslaan. Aldus verbeurt hij het Landsheerlijk gezag; ook naar het gevoelen van den Prins, die echter, in het algemeen belang, verzoening wenschelijk en noodzakelijk keurt. Doch velen beklagen zich, ten behoeve van zulk een Vorst, Roomschgezind en verrader, den wettigen Landsheer afgezworen te hebben; liever dan naar Frankrijk, wordt het oog naar Spanje, of althans, vooral bij de waarschijnlijkheid van een nieuwen religie-krijg, naar Duitschland gerigt.

1583. Jan. Aanslag van Anjou. De Franschen meester in Aalst. Meenen, Wijnoxbergen, Vilvoorde, ook van Dixmuide en Dendermonde; te Nieuwpoort en Ostende verjaagd; hun voornemen op Brugge mislukt. — 17 Jan. Anjou brengt zijne troepen verraderlijk Antwerpen in, onder het geroep: *Ville gagnée! Vive la Messe! tue, tue* (de Fransche Furie!) maar »God, Almachtig, wien alleene »de burgers de eer en glorie wel mogen toeschrijven van hun be»houdenisse, heeft hun zulk een mannelijk hart gegeven." [6] dat de vijand spoedig over muren en grachten een goed heenkomen zocht; de dooden bij de poort waren to (anderhalf) manslengte opeengestapeld; 1500 Franschen vonden daar hun graf.

Drie middelen ter sprake gebragt: verzoening met Spanje, verdrag met Anjou, bescherming door eigene magt. Volgens den Prins, het eerste ondoenlijk zonder verzaking van het geloof; het laatste verkieslijk, zoo er meer geld opgebragt en beter orde gesteld wierd; het tweede, nu het meest geraden; daar men goede voorwaarden, ook voor de Godsdienst, bedingen, en anders Frankrijk, welligt bovendien Engeland, tegen zich hebben zou. [13] — Handeling met Anjou: 28 Maart, provisioneel verdrag: hij neemt de wijk naar Duinkerken, later naar Frankrijk, terwijl de onderhandeling voortgezet wordt.

KEULSCHE KRIJG. De Aartsbisschop *Truchses* wordt, waarschijn-

lijk uit wereldsche inzigten, Protestantsch, »hebbende al te wigtige »zaken op een zwak fondament begonnen, onbezonnen voortvarende, »en geen arbeid, zorg, en hoofdbreken die dergelijke werken steeds »aankleven, kunnende verdragen." [10] — 1583. 17 Jan. vergunt Godsdienstoefening naar de Confessie van Augsburg: 25 Jan. treedt in 't huwelijk. — Protestant en getrouwd, wil Bisschop blijven; eene bevoegdheid, krachtens den Religie-vrede, door de Protestanten beweerd en door de Roomschen betwist; meermalen feitelijk toegekend, doch enkel wanneer de Bisschop met het kapittel eensgezind was. Truchses ging tegen de meerderheid van het kapittel te werk.

De stoute daad zou, wel gelukt zijnde, veel navolging opgewekt, aan de Evangelische Keurvorsten, ten nadeele van Oostenrijk, de meerderheid, en aan de Vereenigde Nederlanden een veelvermogenden bondgenoot hebben verschaft,

192. De handeling werd voortgezet over de opdragt der GRAAFLIJKHEID VAN HOLLAND EN ZEELAND aan den Prins. Alleen de inhuldigingsplegtigheid bleef achter. Niet dan schoorvoetend was Willem I tot de aanneming overgehaald; en, zoo hij, ten laatste, ook zelf de zaak gewenscht en bespoedigd heeft, het was opdat de weg tot verzoening met den Koning afgesneden, en met Anjou, door geruststelling van Holland en Zeeland, zou worden gebaand. Geen loon voor den Prins, geene verheffing van zijn Huis, maar zelfstandigheid dezer twee gewesten werd voornamelijk bedoeld.

Weêrzin van den Prins om zich met het Souverein gezag te belasten; van den beginne af (1575 en vroeger) verwijzing naar vreemde Vorsten; »alzoo Z. Ex. ter bescherming van de Landen »van zijn zelven geen vermogen heeft." [13] — (Zie ook § 193a.) Een zijner geliefkoosde ontwerpen was de opdragt der Nederlanden aan Anjou. Doch Holland en Zeeland, waar de Gereformeerde Religie heerschende was, weigerden stellig, ten ware eene geheime bepaling omtrent Oranjes Souvereiniteit over hunne Gewesten ingelascht werd.

1580. Maart (na de vermeerdering van wantrouwen door de daad van Rennenberg): aanbod en aandrang der Staten aan den Prins om te worden absoluut Overheer en Protecteur der Landen onder den titel van Graaf. — 1581. Maart. Vernieuwde aandrang om het aan te nemen, althans voor eenigen tijd, »verhopende de Staten al»zoo voor als nog ontslagen te blijven van de Souvereiniteit van »Anjou, hoewel de Prins daarop aanhield en daartoe was vorderende." [6] — 1582. 14 Aug. Acte van *Acceptatie der Graaflijkheid:* 26 Nov. dankbetuiging der Staten. — 1583. 14 Junij. Verzoek om in hun

Gewest te komen; »om te procederen tot capitulatie, om te voltrek-
»ken de inauguratie van Z. Exc. als Grave en Heere, hetwelk. . .,
»zonder groote disreputatie en oneere van wederzijde, niet verder
»zal uitgesteld of nagelaten mogen worden." 14 Sept. De Prins,
»op hun aanhouden, door haar Gedeputeerden iterativelijk gedaan,
»echter niet in Holland gekomen om de zaken te voltrekken; . . .
»vooral daar hij den bestemden dag van 15 Febr., mits de beroerte
»van de Franzosen, zoo onvoorzienlijk opgekomen, niet heeft
»kunnen houden."[13] — 15 Nov. Ontwerp van nadere Unie van Holland, Zeeland en Utrecht, met een Raad van State van 12 personen nevens Z. Exc. — De *onderteekening* en *verzegeling* van het Renversaal of Acte van Acceptatie als Graaf door de Edelen en Steden (volgens Resolutie van 23 Maart 1583) is geschied; de *overlevering* insgelijks (7 Dec.)

De *inhuldiging* door Gouda en Amsterdam tegengehouden; door Amsterdam, waarschijnlijk »om den weg te banen tot eene vollediger
»en algemeener aanstelling, hetzij tot Graaf, hetzij tot Algemeen
»Hoofd of Gouverneur der gansche Unie."[3] — In Zeeland was meer bezwaar, vooral bij Middelburg, hetwelk echter uit den weg geruimd werd.

Voorwaarden (in 49 artikelen). Vrij Graafschap en Graaflijkheid (ook ontslagen van de onderhoorigheid aan het Duitsche Rijk). Geen Alliantiën, geen oorlog of vrede, geen handeling met vreemde Mogendheden, zonder toestemming der Staten. Onderhoud der Privilegiën, zelfs die tot nog toe niet gebruikt zijn (met het oog op het *Groot-Privilegie*). Geen uitgifte of vernieuwing van Privilegiën. zonder toestemming der Staten. Handhaving van de ware Christelijke Gereformeerde Religie alleen; zonder dat iemand in zijn geloof of geweten gemoeid worde. Vrijheid der Staten om ten allen tijde dagvaart te houden, Staatsgewijs: jaarlijksche bijeenroeping door den Graaf. Geene collecte of ommeslagen, zonder eendragtige toestemming der Staten, uitgezonderd de kosten van krijg en verdediging, welke bij $^2/_3$ der aanwezigen ingewilligd worden. Raad van twaalven nevens den Graaf door de Staten aangesteld, en waarbij hij twee leden voegen mag; met welken hij de Landszaken beschikt. Bezit der Domeinen, tot onderhoud van zijnen staat als Heer der Landen. Bij overtreding der artikelen en weigering van herstel. de Staten, Ambtenaars en ingezetenen ontslagen van eed en belofte. Na 's Prinsen dood huldiging van een zijner wettige zonen, volgens dit verdrag, en met verdere bepalingen noodig tot welvaren des Lands. — Graaflijkheid in naam; doch een magt geheel verschillend van het vroeger Graaflijk gezag: de Graaf was nu *erflijk hoofdambtenaar eener Republick;* in de uitoefening van regt en pligt veelzins belemmerd. Te Utrecht werden soortgelijke voorwaarden genoemd: »zoo gelimiteerd en gerestringeerd dat naauwelijks een
»persoon van zeer kleine qualité ze zou kunnen goedkeuren; . . .
»zonder dat in het allerminste, immers zeer weinig, tot voordeel van
»de privilegiën en vrijheid der burgeren daarin wordt gezorgd, die
»nogtans hetzelve voornamelijk aangaat, en met lijf, goed, en bloed

»zullen in tijd moeten bevestigen."[6] Waarop der Staten antwoord was, »dat weinige artikelen met reden zouden hebben kunnen weder- »legd of wedersproken worden; ten ware dat men, om de vrijheid »dus lange gevochten hebbende, zich in een nieuwe servituut zou »willen begeven."[6] — De vroegere gehoorzaamheid aan den Graaf was, wel in het oog der Regenten, geenszins naar het oordeel van de burgers, een slavernij.

In 1583 en 1584 wenscht de Prins afdoening. »Daarbij, en vooral »door de goede presentatie der Staten van te willen volharden in de »vaste unie en vriendschap. . . . . . met de andere Provincien, ... »zal verhoed, ja genoeg afgesneden zijn alle gelegenheid van recon- »ciliatie met den Koning van Spanje, daar anders eenigen genoeg »schijnen naar te luisteren en de ooren te bieden."[13]

In Julij 1583 waren de Staten-Generaal ook beschreven op de vraag of »het Gouvernement-Generaal der Geunieerde Landen bij »provisie aan den Prins of aan iemand anders zal worden gede- »fereerd." De Staten van Holland wilden den Prins, vóór alle anderen, zoo in krijgszaken als in politie.

193. De roekelooze euveldaad van den Hertog van Anjou droeg bittere vrucht. Groot was de voortgang der Spaansche wapenen, daar verslagenheid, tweedragt, en mistrouwen algemeen werd. Was het om dus behandeld te worden dat men den wettigen en natuurlijken Landsheer afgezworen had? De Roomschgezinden staken het hoofd weder op, de Gereformeerden, tot wederaanneming van den Franschen Vorst grootendeels ongezind, hadden hunne laatste hoop op den Aartsbisschop van Keulen en op Hertog Casimir gebouwd.

1583. »Na den onverhoopten afval van Alençon, was niet te ver- »wonderen dat er onuitsprekelijke verwarringen in de Regering, »verflaauwing onder de vroomen, en allerlei valsche praktijken onder »de kwaadgezinden volgden. Verscheidene groote Hoofden, die meer »op menschen macht dan op God zagen, begonnen te vertwijfelen »en te wanhopen aan de behoudenis van het Land, zochten heime- »lijk verstand met den Koning, om uit den gemeenen schipbreuk »dien zij gewis achteden, hunne personen en goederen te redden. »Al hetwelk aan Parma gewenschte gelegenheid gaf om veel groote »steden in Braband en Vlaanderen met zoo kleine magt dat het »schande was, te bedwingen."[10] — April: *Eindhoven*, *Diest*, *Wes- »terloo*, *Steenbergen*. — Julij: *Duinkerken*, alwaar eene Admiraliteit opgerigt wordt (reeds in 1584 veertien oorlogschepen uitgerust, elk met 100 koppen bemand); *Dixmuide*, *Nieuwpoort*, *Veurne*. — Sept. *Zutphen*. Oct. *Sas van Gent*, het *Land van Waes*.

1583. De Souvereiniteit van het Hertogdom van Braband aan den Prins aangeboden. Hij sloeg het af, »zeggende den middel van zich »zelven niet te hebben om dat te beschermen, en dat hij ook den

»Koning van Spanje geen oorzaak wilde geven te zeggen dat hij »anders niet had gezocht dan hem alle zijne landen af te nemen."

Nov. De Graaf van den Berg, wegens handeling met den vijand, in hechtenis gezet.

Ondragelijk was aan menigeen verzoening met Anjou: »al die zon- »der partijschap en affectie spreken, moeten bekennen dat het afzwe- »ren van den Koning van Spanje en het aannemen van den Fransch- »man niet goed, maar zeer schadelijk is geweest; en die denzelven »raad nog drijven, toonen wel dat zij zeer onverstandig en hardnek- »kig, of rechte vijanden van den vrede en welvaren van den Lande »zijn." 6 — Vele Gereformeerden, die steeds de betrekking op den Franschen Prins als ongeraden en ongeoorloofd hadden beschouwd, waren thans dubbel afkeerig van Oranjes ontwerp. »En als het scheen »dat d'uiterste nood des Prinsen raad zou hebben doorgedrongen, »daar men tusschen Frankrijk of Spanje moest kiezen, werd bij »sommigen een derde weg voorgeslagen, te weten dat men den Her- »tog *Casimir*, zijnde toen den Bisschop van Keulen te hulp geko- »men, beroepen en met den Bisschop en andere Duitsche Vorsten »van de Religie verbond zou maken; hetwelk den Gemeenten zeer »aangenaam zijnde, werden alle raadslagen den Hertog van Anjou »betreffende, in den wind geslagen." 30 — Door sommigen ter goeder trouw; door anderen welligt met sluw overleg; omdat, door het opwekken eener hoop wier spoedige verijdeling berekenbaar was, het eenige redmiddel verworpen, volslagen moedeloosheid te weeg gebragt, en overgave aan den vorigen Landsheer voorbereid worden zou. — De noodlottige uitkomst werd later dikwerf door de Staten herinnerd aan allen, wier Godsdienstijver hun lastig viel.

194. De laatste hoop der Gereformeerden ging te loor. De Aartsbisschop van Keulen werd verjaagd, en de heerschappij der Roomsche Kerk aldaar en elders hersteld en bevestigd. Door het zwaard en bedriegelijke beloften werden vele steden van Vlaanderen en Braband, met uitbanning der onroomschen, onder het gezag des Konings wedergebragt. Parmas list en geweld werd ondersteund door de tweedragt, de ontrouw, en de wanhoop van een groot deel der bevolking; en de moord van den Prins van Oranje, weinige dagen na den dood van Anjou, scheen het teeken van den ondergang van het Vereenigd Nederland te zijn.

1583. 1 Apr. Truchses in den ban; weldra door vijanden omringd. Hertog Casimir alleen komt hem te hulp: doch, na den dood zijns broeders (12 Oct.), in aller ijl huiswaarts gekeerd. — *Bonn* ingenomen. 1584. Apr. de Bisschop naar Holland gevlucht: opgevolgd door Hertog Ernst van Beijeren; weldra een zeer gevaarlijken nabuur voor de Nederlanden; »ingedrongen ook in de Stichten van

»Luik, Munster, Hildesheim, reikende zijne Landen van Braband af »tot in het hart van Duitschland en omcingelende volkomen de ver»eenigde Provincien; doch hij zelf begaf zich nooit tot groote zaken; »drinkende gewoonlijk heele nachten en 's daags slapende."[10]

Aug. Hevige twisten te *Utrecht* tusschen de Overheid en de schutterij. De burger-hoplieden beschouwden zich als *Tribuni Plebis;* »niet weinig bezwaard dat den Staten beliefd had aan te nemen »en in *waardgeld* te houden etlijke honderd man, zoo het heette, »ter bescherming van de Platte-landen; . . . welke men presumeert »dat tot geen ander einde zouden dienen dan tot *verdrukking »van de Gemeente en stabilissement van tyrannie.*"

Sept. — April 1584. Beleg en overgave van *Yperen:* verraad van Hembyze, te *Gent* (1583) wedergekeerd; onderhandeling met Parma, doch (5 Mei) omwenteling, ten gevolge waarvan men tot verdediging besluit. — Verraad van den Prins van Chimay, Gouverneur van Vlaanderen, in schijn ijverig Gereformeerd: 22 Mei; levert *Brugge* en *Damme.* — Reeds had Parma op Antwerpen het oog: willende de bijl aan den wortel van den boom stellen.[6] »Die van Braband hielden 80 vendelen, knechten en 16 cornet»ten paarden, die meest op die van Antwerpen stonden, met alle »de schepen van oorlogen en ammunitie daartoe behoorende." [7]

1584. 10 Junij. Dood van Anjou. »Hij wilde geen monnik of »biechtvader, belijdende genoeg te betrouwen zijn zaligheid en de »vergiffenis zijner zonden door het bloedvergieten van Christus »den eenigen Zaligmaker, gelijk wij verstaan hebben van perso»nadiën die daarbij waren." [6]

1584. 10 Julij. De Prins te Delft doorschoten; uitroepende: »Heere God; wees mijne ziele genadig; ik ben zeer gekwetst: »Heere God, wees mijne ziele en dit arm Volk genadig." — »Zijne zuster, de Gravin van Schwartzburg, hem gevraagd heb»bende of hij zijne ziele niet stelde in de handen van Jezus »Christus, antwoordde hij ja, en heeft nooit meer gesproken. — »Des anderen daags werd de Prins gebalsemd, en heeft alzoo op »zijn bedde gelegen dat iedereen hem mocht komen bezien, daar »vele duizend tranen gestort zijn; want hij uitermate zeer be»mind is geweest." — De moorder, in de schatting der Roomsche Kerk, »een heilig martelaar: in diverse steden daar de Geestelijk»heid in blijdschap vieren wilde, heeft de Gemeente zulks niet »willen toelaten, als namelijk te 's Hertogenbosch, daar de Kanu»nicken, ziende dat zij niet mogten vieren, zich vergaderden in de »Dom-Kerk, zingende een *Te Deum;* maar 's avonds daarna is de »bliksem op de Kerk gevallen en heeft den toren verbrand. — De »Gereformeerden zeiden dat in dezen moordenaar te zien was de »vrucht van der Jezuiten leer, als dat de Hemel te verdienen ware »met zulke daden en werken, die de Paus, het hoofd daarvan, voor »goed acht, al waren ze anders strijdende tegen alle Goddelijke en »menschelijke regten, brekende alle menschelijke maatschappij, en »dat het gave wonder dat uit die school geene meer zulke discipe»len gebroed werden." [6]

Begrafenis te Delft. »De Prins had dikwijls in zijn leven begeerd «dat men hem zou begraven zonder groote kostelijkheid en staat: »nochtans de Staten van Holland, Zeeland, Friesland, en Utrecht, »gedenkende zijne menigvuldige, groote, en aangename diensten »die hij aan de Landen met zijn gedurigen en goedwilligen arbeid »gedaan had, hebben hem eene heerlijke begraving gedaan, die »zijner vromigheid en hoogheid waardig en betamelijk was: groote »menigte van tranen zijn er uitgestort geweest door de overgroote »liefde en affectie die hem ook elk een toedroeg." 6 — Lijkpredikatie over *Openb.* 14, vs. 13. — Praalgraf in de Nieuwe Kerk: »God Almagtig ter eere en ter eeuwige gedachtenis van Willem »van Nassau, Prins van Oranje, als een Vader des Vaderlands, »dewelke de dienst van de Nederlanden meer heeft geacht, als de »welvaart en voorspoed van hem en de zijnen; de ware Religie, »mitsgaders de Privilegiën van den Lande, wederom ingevoerd en »in zijn ouden staat heeft gebragt."

195. Nooit welligt had de kans ongunstiger gestaan. Buitenlandsche hulp kon naauwelijks worden verwacht; noch uit Engeland van de altijd omzigtige Koningin; noch uit Duitschland, alwaar de Roomsche partij in den Keulschen oorlog gezegevierd had; noch uit Frankrijk, waar de Koning genoodzaakt was de klimmende heftigheid der Ligue te ontzien. Spanje had, door de bemagtiging van Portugal, een belangrijke aanwinst gedaan, en een Landvoogd als Parma was meer dan talrijke legermagten waard. De Zuidelijke Nederlanden waren meestendeels overheerd; Groningen in 's vijands hand; de overige Noordelijke Gewesten blootgesteld aan vijandelijken inval, afgemat, ontmoedigd en uitgeput. De last des krijgs scheen weldra op nieuw door Holland en Zeeland alleen, en nu zonder Willem I, te zullen worden getorscht: ook daar wenschten velen, de talrijke Roomschgezinden vooral, door verzoening met den Koning, uit dezen wanhopigen toestand te worden gered. Zoo was reeds de val der Vereenigde Nederlanden nabij? — Neen! de Prins had een verbond gesloten met GOD, en bij den dood was zijn uitroep de aanbeveling van het arme Volk in de ontfermingen van dezen onverwinbaren bondgenoot geweest. De Heer had die bede gehoord. Zestig jaren nog van dikwerf hagchelijken en altijd roemvollen strijd! Dan zou het magtelooze Spanje zich geluk wenschen met een schandelijk verdrag; dan zou deze omkeering van zaken plaats gehad hebben, vooral onder de leiding van twee helden, den zeventienjarigen jongeling en het

pas geboren kind die de Prins achtergelaten had; dan zou het dankbaar Nederland, bij het te rug zien op het nijpen des gevaars en bij het aanschouwen van de heerlijkheid der uitkomsten, gedachtig aan de laatste woorden van den stervenden Vader des Vaderlands, erkennen: de Heer heeft zich, naar de grootheid Zijner goedertierenheden, over Zijne ellendigen ontfermd.

TWEEDE AFDEELING.

1584 — 1625.

MAURITS.

196. Onder MAURITS is de Republiek gevestigd. Sedert het begin van openlijken krijg, had het denkbeeld veld gewonnen dat het Landsheerlijk gezag oorspronkelijk eene vrije gift der Staten was geweest. Thans, nu de uitoefening der Souvereiniteit door geen Vorst aanvaard en weldra ook aan geen Vorst meer aangeboden werd, had de Staats-Stadhouderlijke Regering van lieverlede haar beslag. De meeste Collegiën en ambten bleven bestaan; doch zij werden met den veranderenden Staatsvorm in overeenstemming gebragt. Zoo moest ook de Stadhouder, in plaats van aan de Staten te gebieden, hun dienaar en ambtenaar zijn.

197. De Unie van Utrecht had, ter doeltreffende verdediging van allen, een zeer naauwen band der vereenigde Provinciën gewild. Vooral na het wegvallen des Vorstelijken gezags, werd ten aanzien der gemeenschappelijke aangelegenheden, eenheid niet enkel van beraadslaging, maar ook van bestuur en wetgeving vereischt. Bij genoegzame magt en invloed van den Stadhouder (doorgaans over meer dan éćne Provincie gesteld), van den Raad van State, en van de Staten-Generaal, kon er, ondanks het uiteenloopende van denkwijs en belang, echter eene geregelde en eendragtige zamenwerking zijn. Doch eene eendragt van dien aard was niet welkom aan allen: immers hierdoor werd tevens eene gelijkheid bevorderd, aanstootelijk voor de meestvermogende Gewesten; inzonderheid voor het magtige Holland, hetwelk, met inperking van het bondgenootschappelijk gezag, zijn eigen weg wenschte te gaan; verzekerd zijnde daarop, uit noodzaak, door allen te zullen

worden gevolgd. De staatkunde dezer Provincie streefde gestadig naar de vestiging der gewestelijke Souvereiniteit.

Holland alleen had, sedert de Pacificatie van Gent, in 9 jaren, behalve haar eigen binnen-kosten, tot den oorlog bijgedragen boven de ƒ 3,500,000.[7] — In 1587 berigtte men aan Elizabeth: »Holland »en Zeeland alleen vermogen te leveren meer schepen en bootsgezellen dan geheel Engeland; en zijn nooit zoo rijk geweest als nu, »uit reden dat de koopmanschap, die gemeen is geweest alle Landen »aan de zee palende, is nu gevallen op deze twee alleen."[6]

In April 1587 zeilden 800 schepen enkel naar de Oostzee.[7] In 1583 kon men in 14 dagen 100 schepen ten oorloge uitreden »(de »Vice-admiraal van Holland verzekerde dat hij 30,000 bootsgezellen »binnen 14 dagen kon opbrengen:»[10]) voorts waren er in Friesland, Holland en Zeeland omtrent 2700 groote schepen; zonder de ontelbare menigte van buizen en dergelijke zeevaartuigen, en de vele duizenden schepen op de rivieren en meeren. Meer dan 1000 groote en kleine zeeschepen werden jaarlijks gebouwd. — »Holland heeft »30 vaste steden en 400 dorpen, vol van volk, zich generende met »zeevaart, visscherij, koopmanschap, zoutzieden, met maken van »schepen, dijken, netten, kabels, allerlei nooddruft tot zeevaart en »visscherij; boven den landbouw en het slaan van turven. — Geen »vierde der inwoners van Holland kan door zijn eigen koren ge»voed worden; nogtans is het zoo vol van allerhande nooddruft en »koopprijs dat het aan alle andere landen van zijn overvloed mag »mededeelen."[7]

Holland vergat niet dat de krijg tegen Spanje zich van daar uit naar de overige Gewesten uitgebreid had; men zou somwijlen Gelderland, Overijssel en de andere bijna als geconquesteerde Provincien van Holland hebben beschouwd.[17]

198. De afgevaardigden der Steden hadden in de bijeenkomsten der Staten den boventoon; natuurlijk, daar de Geestelijkheid geen zitting en de Adel, in de meeste Gewesten, weinig invloed meer had. De toenemende magt der stedelijke Regenten was het onvermijdelijk gevolg. Leden, gelijk zij beweerden, van den Souverein, hadden zij weinig eerbied voor de eischen der burgerij: het gelukte hun doorgaans allen tegenstand te bedwingen; geenszins echter, toen, na velerlei inbreuk op de aloude vrijheden en regten, ook het heiligste belang der ingezetenen door hun willekeur aangerand werd.

199. De Gereformeerde Kerk was nu, als grondslag der Unie, gevestigd. De politieke invloed en de openbare Godsdienstoefening der Roomschgezinden werd niet geduld; onbe-

staanbaar, volgens velen, met de eere Gods; volgens allen, met de veiligheid der Republiek. Desniettemin ging de Kerk hagchelijke tijden te gemoet. Tegen aanval van buiten beschermd, werd zij door verdeeldheid van geloofsbegrippen ontrust, vooral toen het hoogste Staatsgezag het gewigt zijner magt in de schaal der onregtzinnigheid gelegd had.

De Roomschen, nog talrijk: de Staten van Holland verklaren, in 1587, dat het *tiende* deel der ingezetenen niet is van de Gereformeerde Religie; hierin is blijkbaar overdrijving, doch ook het Hof van Holland schrijft: »een iegelijken is notoir *het meerendeel* van een »iegelijke stad en plaatse te zijn de Roomsche religie nog van herte »toegedaan."[6] — Beklag der predikanten dat »in verscheidene plaat»sen de Papistische religie openlijk genoeg. . . wordt geëxerceerd;. . »dat scholen gehouden worden daar de Jesuitische Catechismus ge»leerd wordt; . . dat te Bergen aan de duinen jaarlijks bedevaart »van vele honderd menschen gehouden wordt van het heilig bloed." [6] De vrees voor de niet geringe magt der Roomsche en tevens Koningsgezinde partij noodzaakte de Staten om den streng-Gereformeerden, in wie eigenlijk alleen de sterkte der Republiek lag, te believen. Des te gereeder waren zij tot Placaten (1588) »tegen de »Pauselijke afgrijselijke afgoderije, geoefend tot groot schandaal van »alle vrome ingezetenen; doordien Gods Heilige naam daardoor ont»eerd, de Christelijke Religie verhinderd, en de gemeene rust ver»stoord wordt."

200. Buitengemeene zegen heeft, bij geringheid van krachten en ondanks menigerlei verdeeldheid en bezwaar, op den jeugdigen Staat gerust. Binnen weinige jaren werden de zeven Provinciën vrijgestreden, de vijand op eigen grondgebied bestookt, Spanje van een groot deel zijner Oost-Indische bezittingen beroofd, en het Gemeenebest bijna zonder buitenlandsche hulp, onder de aanzienlijke mogendheden geteld.

Duitschland gedeeltelijk vijandig: ook de Luthersche Vorsten. »Om hulpe van de Prinsen in Hoog-Duitschland te verzoeken," zeiden in 1587 de Staten-Generaal, »hun religie is niet conform de »onze, aangezien de Lutherschen ons min dan den Papisten zijn »toegedaan." [6] De Gereformeerden, eerst onverschillig, later, zoo als de Protestanten in 't algemeen, door eigen verdeeldheden en gevaren belemmerd. De Duitschers meenden dat zij, hun bodem bevrijd zijnde, het mes insteken en bij de vorige neutraliteit blijven konden; zij schuwden het verwijt van onderdanen tegen hun Koning te stijven; zij zorgden vooral dat ze, niet slechts in een langdurigen oorlog tegen Spanje geraken, maar ook den Keizer en alle

Pauselijke Rijksstenden tot wapenen verwekken en den geheelen last van den oorlog in het Rijk zouden trekken. [10] — *Engeland* verleent hulp; uit vijandschap tegen Spanje, uit naijver tegen Frankrijk, uit gehechtheid aan het gemeenschappelijk geloof; doch de welwillendheid van Elizabeth ging niet over op Jacobus I (1603—1625), geen vriend van Presbyteriaansche Kerk of Republikeinschen Staat. *Frankrijk* (1585—1595), door de *Ligue* verscheurd, kon geen bijstand verleenen dan middellijk, door de afleiding welke het aan de Spaansche wapenen gaf: »De Koning gebruikte een deel »zijner middelen, vooral van geld, die hij in den Nederlandschen »krijg plag aan te wenden, in Frankrijk; de Nederlanden hadden »gelegenheid om hunne zaken te bevorderen en met herovering van »vele verlorene plaatsen de frontieren te verzekeren." [10] *Hendrik IV* ontving onderstand van de Staten, in geld, volk en krijgsbehoeften. Later (1596—1610), ofschoon hij (1598) een afzonderlijken vrede sloot, ondersteunde hij het Gemeenebest, vooral door geld en diplomatieke hulp. Onder den minderjarigen *Lodewijk XIII* (1610—1624) was het hof zeer met Oostenrijk bevriend.

De Vereenigde-Nederlanden deden opofferingen voor hunne geloofsgenooten buiten 's lands, bijv. te *Genève*, door den Hertog van Savoye bedreigd (1590—1593).

201. MAURITS is de grondlegger geweest der onafhankelijkheid van den Staat. Beide Willem I en hij waren uitstekend als oorlogshoofd en als regent: maar, terwijl hij zijn Vader door onvergelijkelijke veldheerstalenten overtrof, heeft hij dezen welligt in scherpheid van staatkundig inzigt niet volkomen geëvenaard. Desniettemin heeft hij, ook als staatsman, eene gewigtige taak vervuld. Rusteloos bezig met de leiding van den krijg, was hij niet begeerig zich noodeloos te mengen in de aangelegenheden van het inwendig beheer; hij streefde niet, met wijziging van den republikeinschen regeringsvorm, naar hooger gezag, zelfs was hij langen tijd lijdelijk toeschouwer van de aanmatigingen der stedelijke Aristocratie. Niet meer evenwel, toen zij de regten miskende van de Godsdienst, welke hij beleed en wier handhaving hem opgelegd was. Toen verklaarde hij zich met rondborstigheid tegen haar buitensporigen eisch, en nadat zij, in trotschen overmoed, de regtspraak belet en de wapens opgevat had, heeft hij dien geweldigen voortgang door zijne tusschenkomst gestuit.

Geb. 13 Nov. 1567 te Dillenburg: zoon van Anna van Saxen, wier vader Maurits de Duitsche Protestanten tegen Karel V hadbeschermd (1552). »Het rijsken wordt eindelijk een boom." *Tandem*

»*fit surculus arbor*." — Ontzagwekkend voorkomen: »to onendeeen »ernsthaftig gelaat, en aangename stemmigheid, zoodat de vijand »ook over het vorstelijk wezen en de manieren van den jongen »Heer zich verwonderen moest... In hem zijn voorzeker geweest »Prinselijke deugden. — ; hij was grootmoedig en grootdadig ; en »nogtans zeer geregleerd, niet alleen in zijn hofhouding en menagie; »maar ook in het stuk der financiën van den Staat ; zeer arbeidzaam »en van een prompt en vaardig verstand ; een ding haast begrijpende; »wakker, matineus. Hij hield zijn eigen fatsoen van baard, hair, »kleeding, en anderen ; geenszins volgende de Fransche moden en »veranderingen. Zijn Fransche spraak trok wat op het Waalsch en »zijn Neerduitsch op het Hoogduitsch. . . . Uitstekend in persoon- »lijken moed ; zeer groote couragie en geen minder voorzigtigheid." [30] De Staten lieten hem dikwerf tot voorzigtigheid vermanen : »zijn »Exc. werd daarom lachende en volgde evenwel zijn zin." [6] In de krijgskunde volleerd, mede door vergelijking met de instellingen van andere, ook oude Volken ; vooral door de toepassing van wis-, meet-, en evenwigtskunde, tot menige verbetering, die eerst bespot en weldra nagevolgd werd. Bij bedaard overleg, een ruime en scherpe veldheersblik. Met geringe krachten houdt hij een talrijken vijand tegen ; is even geducht in den belegeringsoorlog als in het open veld; voert zijne troepen met ongelooflijke snelheid van de eene naar de andere zijde des Lands; berekent alles en waagt niets. Hij is spaarzaam met het leven van den soldaat, ook waar het den roem van den krijgsoverste geldt; oefent strenge tucht, zoodat hij bij v. twee soldaten laat ophangen, »als hebbende, tegen de kapi- »tulatie, twee van de vijanden, den eenen een hoed, den anderen een »ponjaard ontnomen ;" [7] doet de krijgslieden arbeiden, »ook om »krankheden, muiterijen, gulzigheid, en andere gebreken, die door »ledigheid veroorzaakt worden, te verhoeden." [10] Somtijds moest hij »met ernst en ontzag het vervolgen van den vijand verbieden ; »wetende dat vele victoriën met ontijdig vervolgen en najagen ver- »zuimd en in handen zijnde weder verdorven zijn." [10] — Behalve vele wapenfeiten in het open veld, heeft hij 38 steden en 45 forten met beleg vermeesterd, 5 steden en 10 forten bij verrassing ingenomen, en 12 vestingen ontzet; op den Duitschen Rijksdag werd hij als krijgshoofd tegen de Turken begeerd ; in zijn leger werden vele vreemde veldoversten gevormd.

Wijs, gematigd, eerlijk, vreemd van alle onedele list, ongezind om, door vleijen van het volk, zich in de volksgunst te dringen ; van een zoo open karakter dat hem het verbergen zijner gevoelens zeer moeijelijk viel. [16] In de hagchelijke jaren van 1616—1618 was zijn oogmerk verbreking van het juk der Staten, zonder inbreuk op hun wettig gezag. Eigen verheffing zou hij, door de liefde van leger en bevolking, waarschijnlijk verkregen hebben, indien hij ze bedoeld of ernstig begeerd had.

Zelfs volgens J. de Witt, heeft hij nooit naar de Souvereiniteit gestaan.

202. Maurits was door een aantal krijgshelden uit het Geslacht van Nassau omringd. Naast hem stond zijn neef WILLEM LODEWIJK, Stadhouder van Vriesland en Groningen; moedig en bekwaam veldoverste, schrander en Godvruchtig Vorst, die hem met raad en daad ondersteund, en deze twee Gewesten met zachtmoedigheid en tevens met vastheid en klem bestuurd heeft.

»Uit zijn eigen geslacht dienden, onder Maurits, op één tijdstip, »tien krijgshelden, die hem niets toegaven in dapperheid, en nog »vele aankomelingen, behalve de zusters kinderen, mannen, zwa»gers, en hunne kinderen." [7] Vier zonen van Graaf Johan, *Willem Lodewijk; Filips* (1566—1595); *Ernst Cazimir* (1573—1632); *Lodewijk Gunther* (1574—1604).

Willem Lodewijk, de oudste (1560—1620). »Zoo God wil, met »eer: *wils Got mit ehren.*" Vroeg herwaarts gekomen, neemt hij aan eene reeks van krijgsverrigtingen deel: onvertsaagd; »in hem »scheen zijn roemruchtige oom en naamgenoot (§ 148) te herle»ven." [1] — »Door de zijde geschoten, bleef hij tot den allerlaatsten »in den strijd." [10] Op zijn voorbeeld had Maurits, die, in elk opzigt, veel aan zijne raadgeving hechtte, de krijgkunst wetenschappelijk bestudeerd. Ondernemend; geen voorstander van enkel verweerenden krijg. Het bestuur van Friesland was, om de veelvuldige partijschap, zeer moeijelijk: »hij heeft evenwel door alle dissensiën »van Regenten, flaauwmoedigheid van het Volk, jalousie tusschen »de Provinciën, onwilligheid tot de noodige contributiën, en lastering »van groot en klein, heen geworsteld." [10] Aan de magtige partij welke, vooral in Friesland, hem lang, met bitterheid, tegengewerkt heeft, mogt hij te gemoet voeren: »ik wil niet zeggen in mijne regering nooit overgetreden, noch gefeild te hebben; want ik ben »een mensch en geen Engel, maar betuige, bij de hoogste waar»heid, nooit opzettelijk des Lands best te hebben verzuimd of ver»kort." [10] — Hij was van nature stil, langmoedig, bedachtzaam, en »wijdziende met geduld; . . . ook werd hij door de Friezen met »den naam van Vader, of, gelijk zij in hun taal spreken, Hayte »genoemd en vereerd." [10] — Zijne zeden waren, hetgeen van Maurits gedrag niet kan worden gezegd, onberispelijk. — Met warmte ijverde hij voor de zuiverheid der zaligmakende leer tegen de inkruipende dwaalbegrippen; uit dien hoofde werd de Hoogeschool te Franeker (1585) en ook, op sterk aanraden van den Graaf, die van Groningen (1614) gesticht. De opregtheid zijner Godvrucht was in zijn gansche leven openbaar. Bij Koeverden gekwetst (Aug. 1580) en kreupel gebleven, schrijft hij (Nov.) aan zijn Vader: »Over 14 dagen hoop ik, met Gods hulp, op krukken te gaan; »voor welke groote weldaad ik God niet genoeg dankbaar zijn »kan." — Op zijn sterfbed, werd bij herhaling van hem gehoord: »God zal mij genadig zijn om zijns lieven Zoons wille," en, »Heere »Jesu! ontferm U mijner."

203. Veeltijds tegenover Maurits stond **OLDENBARNEVELD**, Advocaat van Holland, die zijne uitstekende talenten aan de dienst der gewestelijke Souvereiniteit en der stedelijke Aristocratie had gewijd. Zijne kunde, ondervinding, scherpzinnigheid, en welberekend overleg, plaatsten hem, reeds spoedig na den dood van Willem I, aan het hoofd der Staten, wier volkomen oppermagt hij bedoeld en, ofschoon zelf als slagtoffer van heerschzucht en onbuigzaamheid gevallen, ook grootendeels tot stand gebragt of althans voorbereid heeft.

Johan van Oldenbarneveld, 1547, te Amersfoort geboren. — 1570 pleitbezorger, 1576 Pensionaris van Rotterdam, 1586 Advocaat van Holland. — Met buitengewone bekwaamheden begaafd, doch hooghartig en heerschzuchtig. Hoofd der gewestelijke Aristocratie: ijverend voor de Souvereiniteit der *Staten* (geen Vorst, of Graaf, of Stadhouder dan aan hen ondergeschikt, zoo als § 192a); voor het gezag der stedelijke Vroedschappen, zonder hooger beroep en onafhankelijk van de burgerijen; voor de vrijheid van het Gemeenebest en oorlog tegen Spanje, minder om de Godsdienst, dan tot behoud van den gewijzigden regeringsvorm: »meer dan 20 jaren lang heeft »hij, met dexteriteit, goeden glimp, beleid, en redenen, alle hande»lingen van vrede met de Spaanschen doen afslaan, zoo lang zij hunne »pretentiën hebben willen maintineren;" [15] namelijk, hun eisch tot onderwerping aan 's Konings Grafelijk gezag. — Ook hij wil eenheid; doch hoe? door het beslissend overwigt van *Holland*. — Anti-catholyk, had hij weinig behoefte aan het lidmaatschap der Hervormde Kerk (nemende jaren achtereen aan het H. Avondmaal geen deel); groote vrees voor den politieken invloed der predikanten; veel overhelling tot het begunstigen ook van onregtzinnigen, ter handhaving van een krachtig staatsgezag over de Kerk. »De autoriteit van de Sta»ten over kerkelijke personen en zaken heb ik altijd voorgestaan, »als een principaalste en noodelijkste Hoogheid en recht van den »Lande:" [15] beroepende zich, zeer ten onregte, op het voorbeeld van Willem I (§ 150a). — Hij zeide dat er voor den Staat in de correspondentie met Frankrijk en Zweden de meeste zekerheid was. — Door onbepaalden invloed op de Staten van Holland, was hij langen tijd bijkans alvermogend in de regeling van de algemeene belangen van de Republiek.

204. Deze Afdeeling bevat de moeijelijke jaren na den dood van Willem I (1584—1585); de woelingen onder Leicester (1586—1587); de roemvolle voortzetting van den oorlog (1587—1609); het Twaalfjarig Bestand (1609—1621), en de hernieuwing van den krijg (1621—1625).

A. 1584–1585.

203. De verslagenheid, bij het verlies van Willem I, was ontzettend en algemeen. IJlings werden maatregelen ter volharding beraamd; de zeventienjarige MAURITS tot eerste Raad in de Regering, nevens den Raad van State benoemd. Doch meer dan ooit scheen redding onmogelijk zonder buitenlandsche hulp; er moest naar een vreemden Vorst en Beschermheer worden gezocht.

»De gemeene man en sommige van de voornaamste Regeerders »van den Lande, bijzonder in Holland en Zeeland, waren zeer per»plex en verslagen." [6] — Gelderland inwendig verdeeld, Overijssel uit Steenwijk en Zutphen benaauwd, Groningen in 's vijands magt; Friesland, de Ommelanden, en Drenthe gebrandschat en verwoest; overal mistroostige burgers, onervaren edellieden, bezettingen slecht bezoldigd, een leger te velde van 3000 man voetvolk en 2000 paarden. [1] — Zelfs een Marnix zag naar verzoening uit: »Ik ben der »meening, indien het mogelijk ware eenen tamelijken religions-vrede »voor Holland en Zeeland te bekomen, dat men denzelven met »beide armen zou aangrijpen en dezes jammerlijken krijgs een einde »maken." [6]

29. Aug. Maurits, onder den naam van *eerste Raad in de Regering*, met een Raad van State, gecommitteerd tot het provisioneel Gouvernement. — Van de Graaflijkheid, bij erfregt (§ 192a), zweeg men. Maurits maakte (23 Sept.) bij missive de Staten indachtig aan »de handelingen tusschen U en onzen Heer en Vader, uit u lieder »eigen wille en beweeglijkheid, aangegaan; . . . niet om te beletten »uwe resolutiën,.. maar alleen om te verzoeken dat U E. continu»eeren hunne trouwhartige genegenheid en goede affectie tot ons en »onzen Huize." [6]

206. Ook na het overlijden van den Prins werd zijn raad gevolgd en het oog naar Frankrijk gerigt. De Koning zou gaarne de Souvereiniteit der Vereenigde Nederlanden hebben aanvaard; doch de magtige partij der Roomschgezinden, in wier oog elke verbindtenis met ketters, tegen den bij uitnemendheid Roomsch-Catholijken Filips, een gruwel was, zou het niet hebben geduld. Hendrik III was er van overtuigd, en kon door geenerlei voorwaarden, hoe vernederend voor de Geunieerde Gewesten, tot hun bescherming worden overgehaald.

1585. Febr. Gezantschap naar Frankrijk. Diepe vernedering;

bekentenis dat men, na Willems dood, niet heeft kunnen houden de noodige orde, autoriteit en goede directie. Aanbieding der Landen, gelijk ze Karel V bezeten heeft; handhaving der Gereformeerde Godsdienst bedongen, doch zonder bepaling omtrent de religie der Magistraten. — Het aanbod was niet gering: de Gezanten berigten dat »de Staten der Vereenigde Provinciën nog tegenwoordig »heerschen over meer als 90 steden, voorzien met geschut, ammu»nitie, en levensmiddelen; behalve vele kastelen en forteressen.” [6] Maar de hevigheid der Ligueurs, in verstandhouding met Filips II, noodzaakte den Koning te betuigen dat hij, om den toestand van zijn Rijk, het verzoek weigeren moest.

207. De Spaansche wapenen maakten middelerwijl grooten voortgang. Parma vermeesterde stad op stad, en was, door sluwe gematigdheid zoowel als door zeldzame krijgsbekwaamheden, geducht. De Hervorming werd uit België verdreven, en, zoo de Koning eenige oogluiking ten aanzien van Holland en Zeeland had vergund, zou welligt Nederland geheel onder zijn gebied terug zijn gebragt.

1584. 17 Sept. Overgave van *Gent*. — 1585. 10 Maart. van *Brussel*, »na zich tot het uiterste toe wel en getrouw in het verbond gehou»den en veel om de vrijheid van het Vaderland geleden te heb»ben.” [6] 28 Ap. ll. *Nijmegen* door de Roomschen geleverd, na uitdrijving van het garnizoen. — 3 Julij 1584—17 Aug. 1585. beleg van *Antwerpen;* de Schelde gesloten door een schipbrug van 1300 voet. — 10 Sept. Adolf van Nieuwenaar, Graaf van Meurs, Stadhouder van Utrecht.

Parma beloofde steeds te zullen handelen »meer als Vader dan »als Gouverneur.” [6] Hij gaf veel toe op de meeste punten; op de Religie niet; aan de Gereformeerden werd echter een vrij lange termijn ter afreize verleend; lang genoeg om middelerwijl velen te doen overgaan tot de Roomsche Kerk. — Religie-vrede zou hij niet ongaarne aan Holland en Zeeland geschonken hebben: tijdelijke oogluiking was het zekerste middel tot later bedwang. Marnix schrijft: »de exempelen van beleefdheid noch versch betoont aan de gecon»questeerde steden verblinden de oogen. De courtoisie en discretie »des veld-oversten tegen een iegelijk maakt de harten t' hemwaarts »genegen; de strengigheid in krijgs-discipline die hij onder zijne »soldaten onderhoudt, neemt weg alle suspicie en mistrouwen van »een iegelijk aan onze zijde.” [6] — Het Zuidelijk Nederland werd van de weldaad der Reformatie beroofd. In 1587 schreef de Regering van Dordrecht: »men ziet alrede dat in de steden en sterk»ten, daar onlangs het heilig Evangelie en Godes Woord verkon»digd is geweest, de Monnikken en Capucijnen, en dergelijk gespuis »die zich wel durven Jesuiten noemen, nu leeren en invoeren hun »ketterijen en blasphemiën.” [6]

208. Door Frankrijk verstooten, wendde men zich, vooral om den band des gemeenschappelijken geloofs, tot Elizabeth. Doch ook voor haar was de bescherming der Vereenigde Nederlanden, bij onvermijdelijke vredebreuk met Spanje, eene hagchelijke taak. Zij weigerde de bijkans opgedrongen Souvereiniteit; schoorvoetend verbond zij zich echter tot onderstand in troepen onder een Engelsch opperbevelhebber. In den uitersten nood, gaf ook dit hulpbetoon ruime stof tot vreugde en dank.

Aan Elizabeth werd, bij de opsomming der overige voordeelen, herinnerd dat de vereeniging van Holland, Zeeland, en Friesland, alsmede van Sluis en Ostende, met Engeland zou zijn »de volko»men en absolute regering van de groote zee Oceane." [6] Vooral werd haar op het hart gelegd »de bescherming van zoo vele schoone ge»meenten en kerken, die nu in vele plaatsen verslagen, benaauwd, »en verdrukt worden." [6] 1585. 10 Aug. Tractaat; de Koningin belooft tot bescherming der ware Christelijke Religie en van elks Privilegien, om den uitersten nood, 3000 man onder haar veldoverste; eischt Brielle, Rammekens, en Vlissingen hiervoor te pand, en zitting van twee Engelschen in den Raad van State. »De Gouverneur»Generaal zou gezamenlijk met dezen Raad, voorzien en orde «geven dat de publieke autoriteit en regering weder gesteld zij »in hare vorige magt en autoriteit, dat ook de krijgsregering ver»beterd en onderhouden zij in allen ernst." [6] — Gedenkpenning in Zeeland: »ik strijd en kom er uit, door Gods bestel en de gunst »der Koningin: *Luctor et emergo, auctore Deo, favente reginâ*."** — Het was hoog tijd: Marnix schreef: »ik weet niet dat wij een hoofd »of veldheer, dat de Gouverneurs eenige schaduw van gezag over »hun soldaten hebben, dat er eenige gelijkenis van onderdanigheid »bij het Volk is, eenige merkteekenen van ijver tot de religie of »vrijheid; de oorlog is hun een schrik, onbehoorlijke rust een ver»maak, de trafiek en eigen belang hun eenig doel, en in verandering »ligt al hunne hoop. . . . . Het kan in mijn hoofd niet komen dat wij »met zulk eene regeringe, zonder hoofd, zonder autoriteit, zonder »gehoorzaamheid, zonder ordre, en ook zonder middelen, in 't lan»ge zullen harden kunnen." [6] Elizabeth zeide aan de Gedeputeerden, door wie zij »vooral gebeden werd te willen ten allereersten over»zenden een personnage van qualiteit: »»Mijne Heeren, 't zelve »»versta ik alzoo te doen, zoodra wij geaccordeerd zullen zijn; want »»gewisselijk anders, zoo de Koning van Spanje zag de continuatie »»van uwe verwarde gouvernering, zoude niet dan met ons lagchen; dan »»ik gedenk hem voor dit jaar zoo goeden banket niet te schenken."" [6]

209. Bij het algemeen gevaar, hielden de Staten van Holland de provinciale en plaatselijke belangen toch in het oog. Zij hadden getracht, toen het land aan Frankrijk aangebo-

den werd, de onafhankelijkheid van Holland en Zeeland te bedingen. In de Ordonnantie op de Vergadering van Holland werd voor de bevestiging van het gezag der vroedschappen gezorgd. Reeds stonden degenen die niet volkomen aan de Staten onderworpen wilden zijn, aan miskenning en mishandeling bloot.

Velen waren tegen de handeling met Frankrijk; zij wilden althans dat voor Holland en Zeeland, gelijk ten tijde van Anjou, met den Koning en de overige Gewesten slechts eene soort van bondgenootschappelijke band zou bestaan. Hendrik III was hiertoe ten eenemale ongezind. De Staten gaven somtijds voor dat ze door liefde en verpligting jegens het Huis van Nassau gedrongen werden om zich niet te begeven onder een vreemd gezag; doch de voorname drijfveer was de zucht naar een republikeinsch beheer: weshalve de Staten van Braband hun schrijven: »alle Vorsten zijn, als menschen, »subject hen te misbruiken; . . . maar daarom laten de Landen niet »aan te nemen Heeren en Prinsen om hen te gouverneren, wel we- »tende datze in deze wereld geen uit de Engelen, maar uit de »menschen tot regeerders kunnen kiezen." [6] — Reeds in 1585 vingen de Staten van Holland aan zich tegen den Raad van State en de Staten-Generaal te verzetten: zich gemagtigd rekenende om eene Resolutie van dezen (die zij uit de hoogte noemen, »eenige gede- »puteerden van de Provinciën, alleen speciale last tot zekere zaken »hebbende") te wijzigen, wanneer hun Gewest er door benadeeld werd. [6]

1585. 19 Febr. Ordonnantie op de Vergadering der Staten van Holland. Daarbij *a.* vermeerdering der punten, waaromtrent geen overstemming plaats hebben zou; die echter, bij submissie aan het oordeel van onzijdige personadiën, zouden afgedaan worden: een eisch van eenparigheid, zonder submissie, verklaarden 17 van de 19 leden aan te zien als 't bederf van den Staat: *b.* uitzondering van de contributiën uit de onderwerpen waaromtrent submissie gevorderd werd: *c.* gebondenheid aan lastbrieven, zoodat, terwijl de afgevaardigden vroeger adviseerden naar hun eigen oordeel en gemoed, zij dit voortaan enkel in de *voorvallende zaken* zouden doen; daarentegen op de *punten van beschrijving* stem uitbrengen volgens den last hunner committenten. — Door welke Ordonnantie »de innerlijke constitutie t' eenemaal veranderd is, schoon dat de »uiterlijke vorm dezelfde is gebleven; nademaal de klem der Rege- »ring op de bijzondere leden is overgebragt, en eene deur geopend »niet alleen tot lange en verdrietige deliberatiën, maar vooral ook »om de belangen der bijzondere leden te doen gelden boven die »van het gemeene ligchaam." [3]

1585. Schandelijke regtspleging tegen den Admiraal *Blois van Treslong*, door den invloed der Staten van Zeeland in hechtenis gezet; op grond van blijkbare onwaarheden en verfoeijelijke lasterin-

gen in gevaar het leven te verliezen; in 1591 door het Hof van Holland volkomen zuiver verklaard van al wat hem aangewreven was. De brave krijgsman had aan de Staten te weinig gedweeheid betoond. — Zoo werd ook Marnix, na de moedige verdediging van Antwerpen, miskend »en alle zijne daden ten kwaadste geïn»terpreteerd." [6] — Voorts bestond er groote jaloezij tegen de Brabanders en Vlamingen, ballingen, om der Godsdienstwille, en die men, minder als geloofsgenooten en broeders, dan als vreemdelingen en bijkans als vijanden, wilde hebben beschouwd. »Zij waren u geen vreemdelingen," schrijft een hunner, »toen zij met u een »verbond aangenomen, toen zij hun goed en bloed met u opgezet »en verlaten, noch toen ze u, op eigen verzoek, in meerdere en »gewigtiger zaken lange jaren hebben gediend." [6]

B. 1585—1587.

BESTUUR VAN LEICESTER.

210. Het bestuur van Leicester is een tijdperk van overgang geweest. Het was de zegepraal der Staten op de laatste overblijfsels en herinneringen van een zelfstandig Vorstelijk gezag. De magt die zij onder Willem I uit de buitengewone omstandigheden hadden ontleend, werd aangemerkt als een wettig eigendom van oudsher; en, opzettelijk of ter goeder trouw, de geschiedenis verwrongen tot stelselmatige bevestiging van een ingeworteld dwaalbegrip en van eene twaalfjarige praktijk. — Ja zelfs, het werd naauwelijks meer betwist dat de Souvereiniteit bij de Staten of bij de Gemeente oorspronkelijk berust had en derwaarts teruggekeerd was: het verschil betrof de vraag in hoe ver en op welke voorwaarden de Souvereiniteit was opgedragen; op welken grond en op hoedanige wijs deze opdragt kon worden herroepen; en of een monarchale *vorm* en eenhoofdig *bewind* voor de ware belangen der Republiek wenschelijk en noodzakelijk was.

De tegenstrijdige rigting openbaarde zich vooral als er sprake was van de opdragt der Souvereiniteit. De Leicesters-gezinden wilden herstel van het Grafelijk gezag, behoudens de vrijheden en Privilegiën niet strijdig tegen de Vorstelijke Hoogheid; dit scheen hun een waarborg tegen der Staten verdrukking. De partij der Staten hield dergelijk *absoluut* bestuur (in Nederland eeuwen

lang uitsluitend bekend) voor een toestand die slechts »in Turkije, »Moscovie en andere barbarische Landen" gevonden werd. Volgens haar moesten er voorwaarden zijn, gelijk men aan Matthias, Anjou, Willem I voorgeschreven had. Hiertegen werd gezegd: »wat zwaarder conditien mogt men een Souverein Prins of Princes »overleggen dan dat zij hun eigen Raad van State, noch d' instruc»tie van dien zouden mogen maken zonder advies hunner onderda»nen, en dat de Gouverneurs van de Provincien zouden moeten »regeren met advies van de Staten of hunne gedeputeerden? Wat »is dit anders dan van souvereinen subjecten en van subjecten »souvereinen te maken?" [6]

211. De oorzaak der geschillen lag niet in de dwingelandij van Leicester of in heerschzucht der Koningin. De Landvoogd wenschte behoud van het vrijwillig aan hem opgedragen gezag. De Staten van Holland poogden hem dit te ontwringen, ijverende naar een onafhankelijk bestaan; gereed om den jeugdigen Maurits te verheffen: waarom? om, gelijk voorheen Willem I tegen Anjou, ook thans een hoofd tegenover den algemeenen Landvoogd te stellen. Dergelijken welberekenden tegenstand van het magtige Gewest te bedwingen zou eene zeer moeijelijke taak geweest zijn, zelfs al had Leicester geenerlei misslagen begaan, de zelfbeheersching en wijze zachtmoedigheid van Willem I aan den dag gelegd, en geene zoo bekwame tegenpartij gehad als Oldenbarneveld was.

Robert Dudley, GRAAF VAN LEICESTER; geboren 1534; met allen tijdelijken zegen hooglijk begaafd, aan goederen de rijkste van Engeland geacht, gunsteling van Elizabeth, wier gemaal men dacht dat hij zou worden: »zeer goedertieren en liberaal in 't aanhooren »en spreken met ieder man, en benaarstigde zich altoos goed en »beleefd antwoord te geven, 't welk groote liefde des gemeenen »mans tegen hem verwekte: hij zou den naam van wijs en geluk»kig Regent behouden hebben en de rust, vrede en voorspoed van »Engeland 28 jaren lang zou hem meestendeels toegeschreven zijn, »indien hij nooit den last van Regering in de Nederlanden had »aanvaard." [10] Hij wist hem wel bemind te maken, niettegenstaande »al zijn geslachte zoo zeer gehaat was als ooit geslacht in Engeland;" [6] door de Roomschen echter, om zijn ijver voor de Evangelische Kerk, gehaat en gelasterd. Nog in Oct. 1587 schreven de Staten van Utrecht: »is er ooit Godvruchtig, goeddadig, vriende»lijk, opregt, vroom, vlijtig, grootmoedig Vorst, Gouverneur, of »Prins in de landen geweest, dan behoort Zijn Exc. voorwaar wel »een van dien (opdat wij niet meer zeggen) te worden erkend."

Bepaaldelijk Leicester werd door Elizabeth gezonden »op bede en »instantie der Staten Generaal." [6]

Leicester had tegen zich den ganschen magtigen aanhang der Stedelijke Regenten, door het Huis van Nassau versterkt; Maurits nog onervaren, was het werktuig van Oldenbarneveld; Willem-Lodewijk was op de hand der Staten; insgelijks de Graaf van *Hohenlo*, niet zonder invloed, om zijne veeljarige diensten in den krijg, en de Graaf van *Meurs*, Stadhouder te Utrecht. Voorts allen die aan de Gereformeerde Religie vijandig waren, of afkeerig van het Vorstelijk gezag, of naijverig op den Engelschen invloed; dus ook den veelvermogenden handelstand; allen die het eigenbelang der Provincie Holland meer ter harte namen dan de regten der Generaliteit; »want," gelijk de Landvoogd zeide, »hoewel andere zouden mogen »toeleggen op de behoudenis van een of twee Provincien, zonder »van de reste veel werks te maken, zoo is 't nogtans dat hare »Majesteit met alle de Provincien gehandeld heeft, en dat dienvol»gens ik haar Luitenant over die alle zorg dragen moet." [6] — Ook was de herinnering aan Anjous trouweloosheid nog versch. — De pogingen der Staten van Holland werden door de schranderheid van Oldenbarneveld tot een vast plan van tegenwerking en aanmatiging geleid. — »Het is niet te beschrijven," zegt hij zelf, »met wat ge»vaar, moeite, dreigementen en perikulen ik de jaren 1586 en 1587 »doorgebragt, noch met wat couragie en beleid die groote zwarig»heden overwonnen en het Land behouden werd." Even als vroeger door Willem I aan Don Juan (§ 173), zoo werd nu door Oldenbarneveld aan Leicester, al wat hij deed, ten ergste geduid; men wilde hem, zoolang hij onmisbaar was, beperken; om zich straks, bij minder dringend oorlogsgevaar, van hem te ontslaan. — »Het »schijnt," dus klaagden de zijnen weldra, »dat men zijne Exc. in »voogdij stellen wil, en hem den hoed op 't hoofd stellen, en hem »houden, gelijk die van Venetië hun Hertog doen." [6]

Niet geheel ten onregte schreef men in 1588: »de praktijken, »waarmede de Staten den Prins van Oranje zoo jammerlijk gekrui»sigd hebben, zijn meer als ooit bevorens onder Leicester ge»bruikt, en oorzaak geweest dat hij zeer weinig herwaarts over te »wege gebragt heeft."

212. Velen waren, even als de Landvoogd, met weerzin tegen de heerschzucht en den overmoed der Staten van Holland bezield. De Staten van verscheidene Gewesten; de Raad van State, en de Staten-Generaal, Collegiën belast met het handhaven van de eenheid der Republiek tegen ontbinding, natuurlijk gevolg van provinciale onafhankelijkheid; de Hoven van Justitie; de burgerijen; inzonderheid de geheele Hervormde Kerk, wier vrijheden door de Stedelijke Magistraten reeds werden miskend. Deze allen, met den naam van Leicesterschen aanhang bestempeld, waren en bleven den land-

voogd getrouw, verontwaardigd zijnde over de behandeling, welke hem in Holland aangedaan werd.

Menigeen zeide dat »het land ligter en beter zou geregeerd wor- »den zonder Staten: dat de regering niet zou deugen, zoolang zij »in eenige autoriteit waren; dat het maar is een staat van onwe- »tende en mechanique lieden; dat hun autoriteit was geusurpeerd. [6]" Volgens Oldenbarneveld, was de naam der Staten *zeer hatelijk* en »de Gemeente meest kwalijk tot de Heeren Staten gezind."

Vooral in Utrecht werd Leicester met geestdrift ondersteund. De burgerhoplieden aldaar waren heftig tegen Holland; ook de stedelijke Regering met Prouninck, den burgemeester; een schrander en verdienstelijk man, in Holland, ook als Brabander, gehaat. De Regering schrijft, ten aanzien der beleedigingen die Leicester ondervond: »Is het om te betoonen dat wij geen Heer, Prins, Vorst, Gouver- »neur, noch Overheid, hoe goed, hoe oprecht, hoe mild, hoe goe- »dertieren, hoe godvreezende, hoe vroom hij zij, lijden of dulden »mogen, op dewelke wij, in plaats van dankbaarheid, niet een lak »werpen? Is het om ons dermate aan te stellen dat geen Potentaat »voortaan zich onzer zaken zal bemoeijen willen, en wij dus onder »den Koning van Spanje weder zullen vervallen? of is het om hem »zijne beschuldiging tegen ons waar te maken, dat wij onverdrage- »lijke onderdanen zijn, dewijl wij geene Overheid na onzen zin kun- »nen vinden?" [6] — In Friesland werd Leicester door het Hof van Justitie, vooral door den President Aysma, zeer ondersteund.

De ijverigste Hervormden waren voor de verbindtenis met Frankrijk bevreesd en uit dien hoofde met de inzigten van Willem I niet altijd overeenstemmend geweest. Zij hadden zich geërgerd, gelijk (1588) in een lastbrief der Kerken van Gelderland en Zutphen gezegd wordt, over »de ongoddelijke huldiging des Hertogen van Anjou, »den vervloekten raad der Staten om de Nederlanders met hem te »verzoenen, en de godloosheid waarmede het Nederland aan den »Koning van Frankrijk opgedragen was." Nu verheugden zij zich uitermate over het verbond met Engeland en bepaaldelijk over de zending van Leicester; »dat zij eenen Prins kregen, doende heer- »lijke openbare bekenning van de ware Religie, wezende daarin van »jongs opgevoed, de Pauselijke tyranny aan zijn persoon in zijne »jonge jaren beproefd en tot den ouderdom toe standvastig de religie- »zaken in Engeland bevorderd hebbende. . . Dit gevoelen en blijd- »schap is gesterkt toen hij in Holland komende. . . tot verscheidene »reizen openlijk ten Nachtmaal ging, . . . en voorts zijne regering »met de religie-zaken begon; . . . in plaats dat men gezien had den »Hertog van Anjou in de Misse gaan en zijn best doen om papen »en de gevallene afgoderij weder in te planten. . . . Ja waren meer »van hem verwachtende als van den Prins van Oranje zelven, de- »welke, naar zij zeiden, in vele gewigtige zaken met de vijanden »van de Religie had door den vinger gezien." [10]

213. In het korte bestuur van Leicester onderscheidt men: zijn eerste verblijf (Dec. 1585—Dec. 1586), reeds vruchtbaar in geschil en misverstand; zijn afwezen (Dec. 1586—Julij 1587) tijdens hetwelk de tegenpartij zich velerlei aanmatiging heeft vergund; eindelijk zijne tweede overkomst (Julij—Dec. 1587), toen men in Holland oversloeg tot verguizing en geweld.

I. DEC. 1585—DEC. 1586.

214. Leicester werd ontvangen, door de Staten zoowel als door het Volk, met dankbetoon, uitgelaten blijdschap en vorstelijk eerbewijs. Naauwelijks geland werd hem, boven de magt en invloed bij het verdrag bepaald, het Gouverneur- en Kapitein-Generaalschap over alle de Vereenigde Gewesten toegekend, uit vrije beweging en blijkbaar tegen de bedoeling der Koningin. Door vreeze des vijands vervoerd tot de opdragt dezer Landvoogdij, waren straks vooral de Staten van Holland tot merkbaren terugtred gezind. Het gezag, met onderdanigheid opgedragen, werd, bijkans onmiddelijk daarna, door uitlegging in meer republikeinschen zin, op ieder punt, beperkt en besnoeid.

1585. 20 Dec. Aankomst te Vlissingen; omringd van een koninklijken stoet. Door de Staten-Generaal als een beschermengel ingehaald: »al had hij zelf Souverein Heere van den Lande geweest, »men zoude hem geen meerder eere hebben kunnen doen." [6] De Staten van Holland schreven aan de Koningin dat zij en het volk Leicester aanmerken als van den Hemel afgezonden tot hun verlossing. Volgens de Staten-Generaal, waren bij zijne komst, de landen »in vervaarlijke confusie, zonder regering en Raden, de Staten-»Generaal gescheiden, het leger onbetaald en staande met de bezet-»tingen der steden op het punt van te mutineren, de vijand geweldig »in het veld, niemand ter hand om met zijn Exc. te adviseren." [6]

1586. 4 Febr. Opdragt der Algemeene Landvoogdij: »het aller-»hoogste bevel en absolute autoriteit, zoo in zaken van oorlog als in »de politie, zulks als de Gouverneurs-Generaal gehad hebben ten tijde »van Karel V." Aan Elizabeth ongevallig, die, wel verre van meer te willen doen, reeds vreesde te veel te hebben gedaan. — Nu tweederlei betrekking, als *Luitenant-Generaal der Koningin* en als *Landvoogd.* In deze hoedanigheid was hij, gelijk Holland zelf toen erkende: »gekomen om te regeren en niet om geregeerd te worden; om »te gebieden en niet om geboden te worden; om wetten te stellen, en »niet om te ontvangen." Hij was wetgever, en maakte alleen de

Placaten op de gemeene middelen, de zeevaart, het krijgswezen, de munt, den in- en uitvoer, en ook hetgeen de Godsdienst betrof. Aan hem was het bewind der Justitie; het bevel over de Militie; het gezag over de Provinciale Stadhouders; die hem den eed deden van gehoorzaamheid en trouw. — Slechts in hunne eigene zaken hadden de gewestelijke Staten de vrije beschikking: overigens enkel eene raadgevende stem; met behoud der volle magt over de geldmiddelen, zoo ver zij niet in Leicesters hand waren gesteld. [3]

Pogingen, vooral onder voorgang van Oldenbarneveld, om Leicesters invloed te fnuiken. — Inzonderheid met dit doel (reeds 1 Nov. 1585) aanstelling van Maurits tot Stadhouder of Gouverneur van Holland; beleedigend omdat er, naar oud gebruik, geen bijzonder Stadhouder was der Provincie waar de Landvoogd zijn verblijf hield, en de keus, in elk geval, aan hem behoorde overgelaten te worden. Evenzoo werd Maurits Admiraal-Generaal, nevens het Collegie der Admiraliteit. — Toeleg om Leicester aan eene Instructie te binden; weigering, als zijnde dit eene beperking zijner Commissie. — 25 Maart: Brief der Staten-Generaal aan Elizabeth; gesteld in algemeene uitdrukkingen, krachtens welke daarna zeer ligt een oppertoezigt der Staten over den Landvoogd kon worden beweerd; geen gezag was aan Leicester verleend dan hetgeen vorige Gouverneurs Generaal gehad hadden; *absoluut* was bij tegenstelling van bij voorraad en bij berigtschrift; de lastbrief was wederroepelijk; de geheele Souvereiniteit bleef aan de Staten, en enkel het Gouvernement of administratie derzelve aan den Engelschen Graaf. — Was dit ook bij de opdragt de meening geweest? strookte dit met den eed van trouwe en onderdanigheid? geschiedde de opdragt onder Keizer Karel, gelijk met Leicester was gebeurd, bij onderling verdrag en accoord? en hebben, in 1586 en ook later nog, de Staten-Generaal en de Staten van Holland tot Leicester gesproken als Souvereinen, of wel als tot den Sonverein? — Dit was niet al; weldra zou hierop worden voortgeredeneerd. Door het gezag der Gouverneurs *ten tijde van Keizer Karel V*, was de tijdelijke uitoefening van het Grafelijk gezag, als in het afwezen van den Souverein, en met pligtmatige gehoorzaamheid evenzeer der Staten als der overige onderdanen, bedoeld; doch men kwam te berde met eene verklaring in gansch anderen zin. De Staten, zeide men, hadden geen afstand gedaan van de uitoefening der Souvereiniteit; zij waren voor den Landvoogd wat vroeger Keizer Karel voor hem was; aan hen verbleef, behoudens het Tractaat met de Koningin, boven hun aloude autoriteit, al wat de Keizer aan zich voorbehouden had. Zij hadden, dit was de slotsom, een Landvoogd niet *over*, maar *onder* zich gesteld!

215. Leicester verstond niet dat het zoo even ruimschoots toevertrouwde gezag, stuk voor stuk, op zijdelingsche wijs weder ingetrokken wierd: de Staten van Holland daarentegen lieten geen aanleiding ter vermindering van zijn magt en ter betwijfeling zijner bevoegdheid ongebruikt. Weder-

zijdsch misnoegen openbaarde zich weldra. De krijgsbedrijven waren niet schitterend genoeg om dit zaad der oneenigheid te verstikken. Het wies, tot dat de Landvoogd, verbitterd en moedeloos, naar Engeland vertrok.

4 April. Placaat tegen den handel met den vijand; door de Hollandsche kooplieden hoog opgenomen, als geschikt om den handel, ten behoeve van andere Natiën, te bederven. De burger-hoplieden te Utrecht daarentegen hadden, reeds vóór Leicesters komst, tegen dergelijke baatzuchtige ondersteuning des vijands geijverd. — 8 Junij. Oprigting eener Finantie-kamer. — Julij: twee *Remonstrantiën* der Staten van Holland en Zeeland aandringende op vrije zeevaart en handel; met beklag, én over de verhooging der convooigelden buiten hun bewilliging, én over vele andere punten tot nadeel van den Lande en tegen het tractaat met de Koningin en Z. Exc. — Tegenklagt van Leicester dat het benoodigde geld achter blijft en 't Land niet te redden is met beloften op het papier. Het hoog- en hoofdbewind van den Graaf wordt erkend.

De krijg met slapheid gevoerd. — 16 Julij. Maurits verovert *Axel*. — 13 Sept. Leicester bemagtigt *Doesburg;* beleg van Zutphen; gevecht bij Warnsveld, en dood van den edelen en vromen Sidney, jeugdig bloedverwant van Leicester. — Junij. *Nationaal Synode* door Leicester in 's Hage bijeengeroepen; door Oldenbarneveld zeer ten onregte een *gepretendeerd* Nationaal Synode genoemd. Kerkeordening, geheel in Presbyteriaanschen geest. Beroeping der Predikanten, slechts met approbatie der overheid: de Kerkeraden zullen alom toezien dat er goede schoolmeesters zijn: particuliere Synoden jaarlijks; nationaal om de drie jaren; kerkelijke tucht: gelijkheid der Kerken en der dienaars. Door de Staten van Holland goedgekeurd, tot wederzeggens. — Hevige verdeeldheden en twisten tusschen Holland en Utrecht. — 19 Julij. Gevangenneming van *P. Buis*, zoo het heette, op last van Leicester, die het ontkent. Reingoud, Thesaurier-Generaal, door de Staten van Holland, die hem echter zelven aanbevolen hadden, uitgekreten voor een gespanjoliseerden hypocriet. — De burgerhoplieden te Utrecht begeeren aanbieding der Souvereiteit, zonder voorwaarde of beperking, behoudens de Christelijke Religie en de Privilegiën, aan Elizabeth; in plaats van »zoo groote menigte van Regenten, waardoor in eene zoo wilde »woeste zee der beklagelijke ongeregeldheden deze Nederlanden »bijna ten onder gebragt zijn." [6] 31 Julij: door hun invloed, gewelddadige uitzetting aldaar van een aantal voorname geestelijke en wereldlijke personen. — 11 Nov. Prouninck, als Brabander, uit de Staten-Generaal geweerd: ofschoon, zoo als Leicester aanmerkt, »de »inwoners der stad Utrecht met hem te vreden waren, houdende hem »capabel en begeerden geen ander." [6] — 10 Nov. Een zilveren vergulden kop, van een mans hoogte, van *f* 9000, geschonken aan Leicester door de Staten van Holland; »een stuk waarbij de diensten »van Z. Exc. in lange memorie zullen mogen gehouden worden;"

als ten geleide eener derde remonstratie (11 Nov.), ook van wege Zeeland en Vriesland; met overlegging van menigvuldige bezwaren, op hoogeren toon; door den Graaf stuksgewijze in bijteekeningen beantwoord; met den wensch echter dat deze apostillen liever mogten worden verbrand dan oneenigheid tusschen de Gewesten doen ontstaan, en met de bijvoeging dat al wat hij deed ten kwaadste uitgelegd, en misverstand tusschen hem en de Staten gezocht en gezaaid werd. — 25 Nov. Vertrek naar Engeland. De Staten van Holland dringen er op aan, dat hij alom doe berigten, niet uit kwaad contentement heen te gaan, opdat alzoo de roep en het wantrouwen der Gemeenten zou worden weggenomen.

II. DEC. 1586—JULIJ 1587.

216. De afwezigheid van Leicester en de algemeene verslagenheid, door het verraad van Engelsche bevelhebbers veroorzaakt, gaven aan de Staten van Holland eene gewenschte aanleiding om zich te stellen boven het gezag, én van den Landvoogd, én van de Generaliteit. Het Gouvernement was opgedragen aan den Raad van State, namens Leicester, die zich enkele punten ter eigene beschikking voorbehouden had. Holland echter ging te werk, als of er noch Unie, noch Landvoogd, noch algemeen Bewind was; een gedrag waardoor, in Engeland en hier, hooggaand misnoegen opgewekt werd.

De *Kabinets-acte*, waarbij Leicester, gelijk niet vreemd was, de beslissing van eenige aangelegenheden aan zich behield, was ook om te beletten dat Holland geene afzonderlijke verordeningen gave ten aanzien van den Provincialen Stadhouder, de bezettingen, en andere punten van gewigtigen aard. De wettigheid dezer *Orde* is in het eerst niet bestreden; hoewel Holland ze later verraderlijk heeft genoemd. [3]

29 Jan. 1587. *Deventer* door Stanley, en *Zutphen* door York aan den Spanjaard overgeleverd. Schrik en mistrouwen; waarvan «sommigen meesterlijk gebruik maakten om het gezag der Staten van »Holland, gerugsteund door hun Stadhouder Maurits, hooger op te »beuren of iets vaster te zetten." [3] Krachtige maatregelen. Aan den Raad van State de verandering der garnizoenen in hun Provincie belet; aanneming van waardgelders; magtiging aan de huislieden om ruiteren en knechten, van wat Natie ook, gewapenderhand te verjagen; nieuwe eed voor 't krijgsvolk, zonder dat daarbij, of Leicester, of de Raad van State werd genoemd. — 6 Febr. *Acte van Autoriteit* aan Maurits, tot behoud van Holland en Zeeland; als ware hij niet langer onder het gezag van den Landvoogd. Reeds vroeger (4 Febr.) scherpe brief aan Leicester, op naam der Staten-Ge-

neraal; waarschijnlijk »met oogmerk om hem wars te maken van »bewind en terugkomst." [8] Volgens velen »een schendig stuk, eene »onbeschaamde stoutigheid, onder deksel der Staten-Generaal." [9] De Gedeputeerden van Friesland verklaarden geen last tot den brief gegeven te hebben; die van Gelderland en Utrecht riepen God tot getuige dat zij dien niet gezien noch gelezen hadden, en dien afkeurden; ronduit bekennende dat Z. Exc. met de hoogste vlijt en trouw de Republiek bediend heeft. De opstellers hadden, volgens de burgerhoplieden te Utrecht, den naam van verraders verdiend. — Gezanten der Staten-Generaal in Engeland; Leicester noemt de missive »in vele dingen valsch en leugenachtig; zeggende dat men met »hem in zulker voege niet behoorde te procederen en aan de Ko»ningin den indruk te geven, als of hij een stuk rabauts (een schelm) »ware; met verhaal van zijne diensten en onkosten." [6] Elizabeth verweet hun dat een man als Leicester met groote ondankbaarheid was bejegend en, in plaats van belooning, »een spijtige brief vol laste»ringen" hem toegezonden; dat de gouvernementen werden veranderd, zijne ordonnantien herroepen, de eeden vernieuwd en andere onbehoorlijkheden tegen hem gepleegd; dat zij hem verzocht had naar Holland weder te keeren, maar dat hij het nu in geenerlei wijs meer zou doen. — Zending van Buckhorst om naar den stand der zaken te vernemen. Deze, terwijl hij tracht de gemoederen, door oogluiking, tot bedaren te brengen, vermaant echter om, zoo Leicester terugkeert, meer ijver te betoonen in de verdediging des Lands: Placaat van 19 April, tegen alle verbitterende geschriften en uitstrooisels; onbehagelijk aan Oldenbarneveld, dewijl aan Leicester de weg gebaand werd om in zijn vorig gezag op te treden [3]; hij verzoekt (20 Apr.) zijn ontslag.

217. Het punt der Souvereiniteit werd, ten gevolge der gedragingen van de Staten van Holland, ernstig ter sprake gebragt. Zij beweerden stoutelijk dat de Souvereiniteit bij hen berustte en de Landvoogd, onder hen, Gouverneur en Stadhouder was; terwijl van de andere zijde volgehouden werd dat men vrijwillig aan den Landvoogd een volkomen gezag ook over de Staten opgedragen had, dat het wettig oppertoezigt der Unie door geene Provincie mogt worden miskend, en dat bovendien de Souvereiniteit niet bij de Staten, Generaal of Provinciaal, maar bij de Gemeente moest worden gezocht.

Maart. Merkwaardig vertoog van het Engelsch lid van den Raad van State *Wilkes*, uitvoerig namens Holland beantwoord. — Holland wilde betoogen dat *oorspronkelijk* de Souvereiniteit bij de Staten was; Wilkes deed opmerken dat, in elk geval, de uitoefening van het Souverein gezag, in de ondubbelzinnigste bewoordingen aan

den Landvoogd, bij accoord, toevertrouwd was; moetende, gelijk de Regering van Utrecht aanmerkt, »eene zorgelijke verderfe-»lijke verwarring volgen, als de Souvereinen zich zelf bemoeijen »met de oefening van de magt die zij hun Stadhouder gegeven heb-»ben."[6] Holland drong op *Provinciale* Souvereiniteit; Wilkes op het gezag der Staten-Generaal. Holland verhief de *Staten:* Wilkes herinnerde dat »de opperste hoogheid, bij gebreke van wettelijk »Prince, der *gemeente* toebehoort, en niet den Staten, welke zijn haar »dienaars, ministers, en gedeputeerden, met commissiën en instructiën »beperkt in tijd en bestier:"[6] Holland erkende dat, niet de 30 of 40 die ter vergadering verschijnen, maar de Vroedschappen als de Souverein moeten worden beschouwd; met de veelbeteekenende bijvoeging, dat hetgeen deze vastgesteld hebben, bij de gansche burgerij gevolgd worden moet. »Bij die Collegiën alleen is de macht »om te adviseren, resolveren, en disponeren van alle zaken treffende »den staat van den Lande en van de stad respective. . . Bij dezelve »worden absolutelijk berecht de regeringen der Steden van Holland, »Westvriesland, en Zeeland."[6] »De Staten zijn bedienaars van de »Gemeente, dat is waar; te weten, in voege alle Overheden..., ja »zelfs de Prinsen bedienaars van de Gemeenten zijn; want hunne »Commissie komt niet van 't volk of gemeente, maar van de Ede-»len en Magistraten, gesteld en gemagtigd uit de principaalste der »Steden."[6] (§ 150).

218. De toon der Staten van Holland werd lager gestemd, bij de geweldige tegenspraak en afkeuring welke hun gedrag ondervond, en bij de onmisbaarheid van Engelsche hulp; vooral ook bij het vermoeden dat de Koningin, door vrede met Spanje te sluiten, hen aan een wissen ondergang blootstellen zou. Leicester werd, met moeite evenwel, tot terugkeeren overreed; in de verwachting dat hem, nu althans, het opgedragen gezag inderdaad, niet in naam slechts, zou worden verleend.

Bijeenroeping van Predikanten uit Holland in 's Hage door Maurits en de Staten, tot eene mededeeling betreffende de welvaart des Lands, en vooral het mistrouwen tegen de Staten. De predikanten »kunnen niet laten ten beste te remonstreren dat de gemeene »man niet weet wat te denken, naardien de Gereformeerde Religie »openbaar gehandhaafd en allezins bij de Staten daarop geprotes-»teerd wordt; dat nogtans vele van dezelve weinig tot het gehoor »des Goddelijken Woords komen, en dat het meestendeel voor hunne »personen gansch geen professie daar af doen; ja wordt hier en daar »gezegd dat eenige propoosten van hen gehoord worden, strekkende »tot kleinachting en bespotting van de Religie, van Gods Heilig »Woord, en ook van de getrouwe dienaren; waaruit dan de gemeene »man oorzaak neemt te denken dat de vorderinge der Religie eeni-

»gen der Heeren Staten geen ernst zij."[6] — Beklag, na 15 jaren, niet te »hebben kunnen verwerven dat eenmaal een vaste, zekere, »en Christelijke kerk-ordeninge in Holland bevestigd zou worden,... »en dat er ook zoo weinig regard genomen wordt over de gemeente »en ook over de Latijnsche Scholen, waar de jeugd tot Godes eere, »reverentie zijnes woords, en Godzaligheid opgetogen moet worden." Omtrent de kerk-ordening werd hun geantwoord dat zij in vreedzame possessie waren van die van 1576 en dat Leicester de artikelen in de Synode van 1586 had geapprobeerd.

Sonoy, bevelhebber van 't Noorder-Kwartier, weigert den eed aan Maurits te hernieuwen, zoo lang hij door Leicester niet is ontslagen, en houdt den Stadhouder buiten Medemblik. Groote moeijelijkheden, waarin de grijze krijgsoverste zich, uit gevoel van pligt en eer, onverzettelijk betoont.

Leicester belooft weder te komen; »met betrouwen dat men hem »zal geven een behoorlijke autoriteit, noodig om te gebruiken de »souvereiniteit der Landen, zonder te hebben alle de oppositën en »het tegenmineren der Staten, als te voren, dewelke zich behoorden »te contenteren te behouden, gelijk zij pretendeerden gehad te heb»ben onder de Gouverneurs van Keizer Karel en des Konings, zonder »meer, gedurende mijn Gouvernement; dewijl ik niet begeere te »handelen zaken van importantie dan bij advies van den Raad van »State, die behoorlijk gemaakt zal worden van onderzaten des »Lands."[6] — Ook de Koningin, schrijvende aan de Staten-Generaal, vertrouwt dat men hem zal »toelaten zijne autoriteit vrijelijk te ge»bruiken."[6]

De Staten verdedigen weldra hun gedrag, tijdens het afwezen des Landvoogds, meer wegens *nooddwang* dan op gronden van regt.[3]

III. JULIJ 1587—DEC. 1587.

219. De verzoening was van korten duur. De Staten van Holland blijven niet slechts, met de overige Gewesten, achterlijk in de opbrengst van het ter krijgvoering onmisbare geld; zij komen terstond op de vorige geschillen terug, leggen opzettelijk nieuwe moeijelijkheden in den weg, weigeren pligtmatige eerbied en onderwerping, en zijn niet afkeerig van maatregelen van geweld.

6 Julij. Leicester in Zeeland terug, »niet zonder gansch ernstig »bidden en gestadig aanhouden der Staten-Generaal bij H. M."[6] Gedeputeerden der Kerken van Nederland bidden hem de Kerk toch niet te verlaten. »Wij twijfelen niet of het voornaamste einde van de »komst van Uwe Exc. is geweest de eere Godes en de behoudenis »van de Kerke Christi. Indien uwe doelwit zoodanig is geweest, »wat heeft God en de Kerke Christi u gedaan, dat gij die nu wilt »abandonneren en alzoo laten vallen ten verderve? Dat u Exc. ge-

»denke aan Mozes, met wat een geduld en verdraagzaamheid hij »gedurende 40 jaren het Volk Israëls naar 't land van belofte heeft »geleid." [6] — 5 Aug. *Sluis*, na dappere verdediging, door Parma vermeesterd; hebbende Leicester van de Staten noch volk, noch geld, noch ammunitie gehad; van de toegezegde *f* 100,000 slechts *f* 13,000. Ernstig beklag dat hij niet verwelkomd was als de eerste reis; dat hij wel wist mensch te zijn en mitsdien eenige dwalingen mogt begaan hebben, gelijk niemand zonder imperfectie is, vooral in nieuwe Gouvernementen; maar dat hij groote opofferingen had gedaan, zonder behoorlijke ondersteuning en met grove miskenning; dat er »eenigen in de Staten van Holland waren die hem geen goed hart »toedroegen, ja dat hij ook wel wist dat Z. Exc. van Nassau, met »Graaf Willem van Nassau, Hohenlo, Meurs, en anderen een Ligue »en Verbond tegen hem gemaakt hadden, doch dat het den jongen »Heere Mauritius niet en was te wijten." [6] — 15 Aug. Acte van *Satisfactie*, waarbij de Staten-Generaal hem verzoeken, als een voorzigtig, wijs en goedertieren Prins, »alle misverstanden in eene eeuwige »vergetelheid te willen begraven." — Brief der Staten-Generaal aan de Koningin: verklarende den Gouverneur-Generaal van goeder harte en met »eene ware en opregte genegenheid te beminnen, hebbende »een volkomen en vast vertrouwen op zijne goedheid, voorzigtigheid »en ervarenheid; . . . wenschende te worden en te blijven van Hare »Maj. zeer demoedige en zeer getrouwe onderzaten." — Bijeenroeping der Staten-Generaal tegen 25 Aug. te Dordrecht. »Dit kon, »dit mogt, dit moest hij doen. Dit was zijn recht! En daar te komen »der Staten verpligting! Had Holland toen de vorige zaken niet we»der opgehaald, mogelijk zou veel argwaan en wantrouwen verdwe»nen zijn. Maar wat gebeurt er?" [3] Holland bleef achter. Weinige dagen verlies kon onherstelbaar verlies zijn. Leicester verklaart dat geen vierde deel van het krijgsvolk heeft kunnen worden gebruikt, wegens wanbetaling; zoodat, zonder spoedige en nadrukkelijke hulp, de vijand »Utrecht en gansch Overijssel met alle de steden van de »Veluwe, ook den Dordschen waard, en tot Oudewater en Woerden »voor de poorten, ligt onder hem zou mogen brengen." [6] — 30 Aug. Nieuwe *Remonstrantie* van Holland, waarbij, zonder eenig gewag van voorziening in den tegenwoordigen nood, al het oude kwaad weder opgereten en de vorige twist verlevendigd werd: [3] aandringen op eigen beschikking van de Staten-Generaal en van de »Staten »der Provinciën, voor al wat Keizer Karel zich had gereserveerd; »behoudens echter het Tractaat der Koningin, waaraan zij zich ver»bonden achten;" [6] dus zonder te erkennen dat hun oppermagt, zoolang de nadere overeenkomst met Leicester duurde, slapende was. Hij antwoordde »nooit te hebben gepretendeerd meer gezag »dan hem door de Staten-Generaal gedefereerd is, en alsnog hier»mede te vrede te zijn, zonder te willen op eenigerlei wijs deroge»ren aan het gezag dat de Staten toekomt;... maar ook te begeeren »dat zijn autoriteit hem geheel blijve, volgens de palen van het »Tractaat en de possessie in welke de Staten hem hebben gesteld, »zonder daarin te willen gedogen eenige derogatie, vermindering

»of beperking." — 6 Sept. Uitvoerige Remonstrantie van Leicester. Beklag over het zonderlinge gedrag van Holland, vooral ook over de lasterlijke uitstrooiselen dat de vrede met Spanje gesloten en Nederland daarbij overgeleverd was: »maar wilt of kunt gij niet »opbrengen de middelen die voor den oorlog zijn, wat wilt gij dat »ik doe of wat wilt gij van H. M. meer begeeren?... Ik zie niet »waartoe mijne tegenwoordigheid zal dienen of wat goeds ik onder u »zal kunnen doen." Dit stuk werd gezonden aan de Provinciën, Stedelijke Magistraten, en Hoven van Justitie; met uitnoodiging om hun meening te doen verstaan. — 9 Sept. Bezending aan Holland door Gelderland, Utrecht en Friesland: »zij zien diep in de »groote zwarigheid, zoo men zijn Exc. geen beter genoegen geeft, »en het is hun groot hartzeer dagelijks zulke protesten, met op»sprake van de Gemeente, niet zonder zware dreigementen te hoo»ren: zij schroomen voor dangereuse emotien van de Gemeentens, »die over het vertrek van Z. Exc. in alle de steden zullen ont»staan." — Antwoorden aan Leicester. De Staten van *Gelderland*, dat zij met leedwezen uit zijn schrijven zagen dat zijn gezag verkleind werd en de Koningin aan ondankbaren hare hulp zou onttrekken: dat, naar hun advies, alle ingezetenen, alle gewesten, hoog en laag, hem, uit kracht der verdingen en opdragt, gehoorzamen moesten. Die van *Utrecht*, dat zij geen kennis gedragen hadden »aan de onwaardige ondankbaarheden waarmede de weldaden van »de Koningin en zijne verdiensten bejegend zijn;" hem smeekende, bij al wat heilig is, hen niet te verlaten; gereed om zijn gezag te vergrooten. Het *Hof van Holland*, met overleg van den *Hoogen Raad* en de *Rekenkamer*, dat, ten aanzien der geruchten omtrent den vredehandel, zij tegen de auteurs van alzulke enorme en atroce injuriën en calomniën zullen procederen, hem niet genoeg kunnen danken dat hij, met achterstelling van vele dingen, deel neemt in hun zorg en ellende; tot behoud van het Land, voorstand der Kerk, en tegenstand des vijands; en de Staten van Holland ernstelijk hebben *aangemaand* hem het *wettig* gezag, bij de Algemeene Staten opgedragen, te laten, en niet te belemmeren, en behoorlijk te voldoen. *Dordrecht*, dat zij hem eerbiedig dankt voor de groote diensten aan Staat en Godsdienst bewezen en zich schaamt over de uitstrooisels en over veel van het gebeurde; tevens met een scherp verwijtend schrijven aan de Staten van Holland, verzoekende alles in te rigten tot behoud van Z. Exc.; »anders gaan »we met open oogen verloren." — 21 Sept. Brief van de Stad *Utrecht* aan Holland: »zoo lief u is eer en eed, geloof en »trouw, om de zake Gods en Zijner arme gemeente, om de »weldaden van H. Maj. en de verdiensten van Z. Exc., om de »beschermenis uwes beminden vaderlands,... dat toch alle vorige »zwarigheden, disputen en passiën verre van ons geworpen, wij »zijn Exc.... contentement geven in 't geen wij hem schuldig zijn en »van aanbegin, op u zelfs inductie, gegeven en vergund hebben."[6] — 6 Oct. Nader Vertoog van Holland, in zachter bewoordingen gesteld. – Bezending der Hollandsche Predikanten aan de Staten:

»De Landen zijn geschapen in verderf te geraken; doordien dat »tusschen de Regenten van hoogen en lagen staat, en tusschen de »geunieerde Provinciën geenszins is die unie en eendragt welke »vereischt wordt;.... zoo gij malkander bijt, ziet toe dat gij van »elkander niet verteerd wordt." [6] — 16 Oct. Hevig verwijt der Stad Utrecht tegen Holland. — Aanslagen hier en daar om zich, ten behoeve van Leicester, meester te maken van Steden. — 3 Oct. Leicester te Amsterdam; alwaar hij onwaardige bejegeningen ondervindt, verdacht zijnde zich meester te willen maken van de stad. 14 Oct. te Naarden; 16 Oct. te Hoorn. Door Enkhuizen afgewezen: ofschoon, schrijft hij, »het klein gevolg van edellieden en dienaars, »waarmede wij in de steden onzen persoon zeer gaarne onder de bur»gerijen vertrouwen, niet kan dienen om eenige steden in te ne»men." [6] — 17 Oct. De Staten van Friesland verzochten hem voor ditmaal zijne reis derwaarts uit te stellen. 5 Nov. te Utrecht; van daar op Dordrecht en Vlissingen. — Oct. toeleg om Leiden onder het wettig gezag van den Landvoogd te brengen: Van Meetkerken en de hoogleeraar der Godgeleerdheid Saravia ontvlugten; onbehoorlijke regtspleging: hoewel Leicester, bij wien het beleid der Justitie was, met den Raad van State, den voortgang der procedure verboden had, werden drie beschuldigden voor een gedelegeerde regtbank gebragt, en (25 Oct.) onthoofd: »met groot medelijden van de reg»ters, omdat de nood der landen toen zulks vereischte.... De Staten »hebben hiermede hun autoriteit en aanzien zeer gesterkt en hun »Souvereiniteit betoond." [7] — In veler oog, een moorddadig opzet hetwelk door geen regtsvorm goedgemaakt werd.

220. Onbeschrijflijk was de verwarring, en de Landvoogd onvermogend ter behoorlijke handhaving van zijn gezag. Velen keurden de handelwijs der Staten af; doch hun ergernis en verontwaardiging belette niet dat Leicester, eindelijk radeloos geworden, zich van een last die hem ondragelijk werd, door haastige afreize, ontsloeg.

6 Dec. Afscheid van Leicester in een brief aan de Staten-Generaal. »Gij zijt gedeeld in factiën, niet alleen van de eene Provin»cie tegen de andere, maar ook binnen de steden zelve: gij schijnt »u den bijstand van Engeland te willen kwijt maken, eer gij van »een anderen verzekerd zijt: en verminderende het gezag van den »Raad van State en van mij, hebben wij schier geen commandement; »en, hoewel gij geene behoorlijke toebereidselen maakt tot den krijg, »kunt gij niet lijden dat er van vrede gewag worde gemaakt." Nog den 9 Dec. vermaant hij de hoplieden te Utrecht tot eendragt in »dezen beroerlijken tijd en deerlijken stand der Landen, als een ie»gelijk zijn voornemen zoekt te bevorderen met behendigheden en »praktijken, zonder aan te zien het algemeene best." [3] — 10 Dec. vertrekt hij; uit verontwaardiging, spijt, en mismoedigheid, niet uit

vrees. Hiertoe was »'t getal zijner voorstanders, mede in Holland, »veel te groot. Sonoi had het heele Noorderkwartier met de wape»nen onder zijn bedwang. Leicester had het recht van *patenten* en 't beschik over de gansche krijgsmagt:" [3] Verscheidene steden, ook in Holland, waren geheel op zijde des Landvoogds. Doch hij had reeds vóór zijne tweede komst geschreven: »H. M. heeft mij eene »instructie gegeven, bij dewelke zij mij accordeert en beveelt naar »Engeland weder te keeren, zoo ik niet konde verwerven van de »Staten zoodanige autoriteit als behoorde, om niet te wezen alleen »Gouverneur van schijn en in geschrifte." — Gedenkpenning: »*Non* »*gregem, sed ingratos invitus desero*: niet de kudde, maar de ondank»baren verlaat ik met weerzin:"** — In Julij 1588, toen een predikant hem zeide dat zijne »resignatie zeer kwalijk gevallen en allen »vromen en godvruchtigen onaangenaam geweest was, gaf hij ten »antwoord: »»wat zoude ik doen? de behoudenis van mijn ambt »»kon mij niet langer tot eer, noch ulieden tot voordeel strekken, »»nadien zij mij allen te gelijk tegen waren."" [6] Hij blijft in hooge eer en gunst; Generalissimus der Engelsche troepen. Hij sterft 14 Sept. Een Gezant der Staten van Utrecht schrijft hun: »de Koningin is er »zoo rouwig om dat niet is om te zeggen; en voorwaar zij had »reden; want het een Heer was dien zij haar zaken beter betrouwde »dan aan eenig ander;... om vele groote en goede hoedanigheden... »Nederland heeft veel aan hem verloren; want hij was de eerste, ja »de eenigste die H. Maj. porde om de bescherming van het Land »aan te nemen." [6] — Ondanks zijne menigvuldige diensten overleed hij arm.

c. 1588—1609.

ALGEMEENE AANMERKINGEN.

221. Leicester had het strijdperk verlaten. Niets kon gewenschter voor de tegenpartij zijn. De talrijke vijanden van het opkomend Aristocratisch beheer, thans zonder hoofd en aanvoerder, waren in een toestand van overwonnelingen geraakt. Immers, naauwelijks was de opdragt vervallen, of de Staten hernamen, bij ontstentenis van een Vorst, de uitoefening van het Souverein gezag; zoodat weerstand weldra als oproerige tegenkanting aangemerkt werd. De regering werd, wel is waar, toevertrouwd aan den Raad van State, en het verdrag met de Koningin bleef bestaan; maar deels uit zucht naar eigen beheer, deels uit vrees voor Engelschen invloed, werd de klem van het bestuur, zoo veel mogelijk, in de vergadering

der *Algemeene Staten* gebragt. Van dezen tijd dagteekent eigenlijk de Republiek.

Met 1588 heeft de Staatsregering eerst met er daad een begin genomen. [3] — Voor de Staten was nog zeer weinig ontzag. In eene Instructie der Kerken van Gelderland en Zutphen, voor Gezanten aan de Koningin, leest men: »het ongelukkig begin en de nog on»gelukkiger voortgang van dezen Aristocratischen of Democratischen »Staat geven zoo klaar getuigenis van de onvolkomen regering eener Re»publiek, dat het te vreezen staat dat het einde met den ondergang »van alle de Vereenigde Nederlanden nog allerongelukkigst zal zijn." [6] En in een geschrift, waarschijnlijk van Prounink: »zich roemende »te zijn souvereine heeren en zich bij Keizer Karel vergelijkende, »veroorzaken zij partijschappen en twisten onder de Provinciën, ver»vreemdingen en verbitteringen onder de Grooten; zich en hunne »nakomelingen ten spot makende bij alle Vorsten en Potentaten; »Hans Brouwer, Hans Kaaskooper, Hans Mulder, d'instrument we»zende van de Souvereine Pensionarissen." [6] — Doch deze bittere spotternij baatte niet meer; de Staten konden zich nu doen gelden, want zij hadden nu niemand boven hen; ook namen zij als vast *grondbeginsel* aan den Graaf te vervangen. [3] De Placaten, vroeger op naam des Konings of des Stadhouders, met of zonder de Hoven van Justitie, uitgegeven, kwamen nu uit op hun naam.

De *Raad van State;* Collegie van Algemeen Bewind, bestaande uit de Stadhouders der Provinciën en 12 leden door de Provinciën benoemd. De generale regering, in zaken de gemeene beschermenis en Unie aangaande, werd gesteld ter bediening en administratie van den Raad van State; zoo echter dat de leden zweeren gehouw en getrouw te zijn aan de Staten-Generaal. [3] — Volgens het verdrag van 10 Aug. 1585 (§ 208a) behielden de Gouverneur der hulptroepen en twee Engelschen in den Raad van State zitting. Ook daarom werd de invloed van dit Ligchaam beperkt; de zeezaken gebragt bij het Collegie der Admiraliteit; de aanstelling der gewestelijke Stadhouders bij de Staten-Generaal. [3] Wel werd de Raad bij voortduring, vooral in Tractaten en Alliantiën, gekend; doch de algemeene regering werd door de Staten-Generaal aan zich getrokken, weldra, niet meer (gelijk men zich nog in 1588 voorgesteld had) buitengewoon zamengeroepen, maar een permanent Collegie; waardoor »men »geheel en al ontzenuwd heeft de autoriteit van den Raad, tot de »*generale Regering* gecommitteerd, *alleen* ten dien einde van de noo»dige magt en instructie voorzien" [18]; en bij eede verpligt om, zonder aanzien op Provinciën of Steden, de gemeene zaak voor oogen te hebben; terwijl de Staten-Generaal zoodanigen eed niet doen, en gebonden zijn aan den last hunner principalen. [3] Dit heeft »de in»nerlijke constitutie der Republiek bedorven en de gronden tot haar »ondergang gelegd." [18]

222. Het geheele ligchaam der Vereenigde-Nederlanden

werd vertegenwoordigd door de *Staten-Generaal*. Doch, vooral ten gevolge der gestadige pogingen van Holland, verloor ook deze Vergadering veel van het gezag hetwelk voor eene wenschelijke zamenwerking der Provinciën noodzakelijk was. IJverende voor de Gewestelijke Souvereiniteit en tegen overstemming, ook in zaken van gemeenschappelijk belang, wilde Holland zich allengskens aan elk oppertoezigt onttrekken, en met voorbijzage der Unie, niet slechts zelfstandig, maar ook onafhankelijk zijn, eene onafhankelijkheid, welke geleid heeft tot de oppermagt van het meest vermogende Gewest.

Strijd om den voorrang tusschen de Generale Staten en die van Holland, bij de lijkstaatsie van Willem I; verklarende de Staten-Generaal dat »zij verstaan te wezen nu ter tijd de Hoogste Overig»heid en geene boven zich kenden"; waarop zij voorgingen, Holland volgde, en de Raden nevens den Prins zich voegden elk bij zijn Gewest. — De Unie was eene Mogendheid. »De Staten-Gene»raal, als representerende de zeven Souvereine Provinciën, hebben »altijd gepretendeerd en ook gehad den voorrang boven de Staten »van elke Provincie afzonderlijk, schoon op haar Souverein terri»toir." [3] Zij vertegenwoordigden de onverdeelde Souvereiniteit der gezamenlijke Provinciën over de Quartieren en Steden der Generaliteit en over de Landen welke de Oost- en Westindische Compagniën bezitten. [18] — Aan hen is het oppertoezigt en overbewind toegekend geweest in alle de Provinciën, in zaken van Unie, Religie, en Militie; het uitvoerend bewind, zonder onderscheid van militaire of politieke magt, nog tot in 1620. [3] — De Commissiën der gewestelijke Stadhouders werden gegeven door de Staten-Generaal. Zij maakten bestellingen omtrent de regtspleging wegens misdrijf tegen de Generaliteit. — In den oorlog begaven zij zich, even als de Raad van State, bij buitengewone gelegenheden (bij v. 1600) *en corps*, en meestal door *Gedeputeerden te velde*, in het leger om met meerder snelheid hun bevelen ten uitvoer te doen leggen. [18]

Bezwaren op het stuk der overstemming. — Holland, hetgeen dikwerf $^2/_3$ droeg der algemeene lasten, met het minste Gewest gelijk te stellen, was onbilllijk; Holland van de meerderheid der Gewesten onafhankelijk te stellen, was het vestigen van haar overmagt op de Generaliteit. (Bijv. in 1608 was de verdeeling der oorlogslasten als volgt: Gelderland $4^1/_2$, Holland $55^1/_2$, Zeeland $13^1/_2$, Utrecht $5^3/_4$, Friesland $11^1/_2$, Overijssel $2^3/_4$, Groningen en de Ommelanden $6^1/_2$). — Het was duidelijk dat, naar den geest der Unie, éène Provincie niet, door hardnekkige weigering, de wet geven moest aan de gansche Republiek; doch, waar het eigenbelang kans had zich te doen gelden, heeft wel eens elke partij deze eenvoudige waarheid miskend.

223. De *Provinciale Staten* maakten zich allengskens, in de

meeste opzigten, meester van de Souvereiniteit. Het Graaflijk gezag, vroeger het schild tegen de aanmatigingen der stedelijke Regenten, werd thans een wapen in hunne hand. De Staten, als opvolgers van den Graaf, gaven de wet; hadden een Stadhouder, die *hun* Stadhouder en *beneden* hen was; beschouwden ook de Hoven van Justitie, voor welke zij vroeger gedagvaard werden, als aan hen ondergeschikt. Vooral in Holland werd, naar Oldenbarnevelds schrander ontwerp, de regtmatige en aloude invloed der burgerijen weldra het slagtoffer van dit veelhoofdig en alvermogend bestuur.

Vergadering der *Staten van Holland.* De *Gecommitteerde Raden* (1590): »raadsligchaam der Staten, geheel van hen afhankelijk; »meest tot beheer der geldmiddelen en verrigting van loopende za»ken." [3] — De Edelen en 18 Vroedschapsligchamen (*Dordrecht*, *Haarlem*, *Delft*, *Leiden*, *Amsterdam*, *Gouda*, *Rotterdam*, *Gorkum*, *Schiedam*, *Schoonhoven*, *Brielle*, *Alkmaar*, *Hoorn*, *Enkhuizen*, *Edam*, *Monnikendam*, *Medemblik*, *Purmerend*) werden regelmatig, de kleinere Steden zelden en slechts uit vertooning geroepen. [3] — De *Advokaat van den Lande* (eerst na Barnevelds dood *Raadpensionaris*) door de Staten gekozen; oorspronkelijk een regtsgeleerde die (gelijk de *Pensionarissen* aan de steden) aan de Edelen raad gaf; weldra ook door de steden geraadpleegd. Allengskens der Staten voornaamste Minister, voor de leiding der Vergadering: het handelen en overleggen met den Voorzitter van het Hof en met den Stadhouder; het opmaken van brieven; het houden van redevoeringen; het verdedigen van der Staten privilegiën; het toezigt over hunne gelden en de last tot uitbetaling, het corresponderen met vreemde Gezanten en Mogendheden; ook in de Staten-Generaal was hij tegenwoordig, insgelijks met adviserende stem. — Bezoldiging, eerst van *f* 400 op *f* 1200; tijdens Barneveld van *f* 1200 op *f* 2000; daarna op *f* 3000 gebragt. — Vóór Barneveld, *Aert van der Goes* (1525—1544), *Adriaan van der Goes*, (1544—1560), voorts *van den Eynde* en *P. Buys.* Dit ambt steeds gewigtiger, naarmate de invloed der Staten en de magt der Provincie ten top gevoerd werd.

Besluiten ter versterking van der Staten heerschappij. — 11 Maart 1589; de regtspraak over buitengewone misdrijven (vroeger *cas royaux*) aan Gecommitteerde Raden opgedragen. — 17 Jan. 1590: de vonnissen van schepenen, ter zake van accijnsen en inkomsten uitvoerbaar onder cautie *de restituendo*, ondanks beroep, verbod, of opschorting. — 10 Sept. 1591. Geen onderzoek van de klagten der burgers tegen den stedelijken Magistraat door het Hof, zonder voorafgaande terugzending van het request aan den Magistraat; zoodat de zaak dikwijls gesmoord, voor *huishoudelijk* geschil verklaard, ook wel door politieke uitzetting afgedaan werd. — De stedelijke Magistraten hadden veel invloed op de benoeming voor de stedelijke regt-

banken. — Spanning tusschen de Hoven van Justitie en de Staten. De Hoven die vroeger over regeringszaken dikwerf werden gehoord, waren niet ongezind zich bij voortduring zijdelings in politieke bemoeijenissen te mengen; de Staten en Regenten poogden allengskens zich geheel aan regterlijk onderzoek te onttrekken. Bij gelegenheid van twisten in Friesland (1600), beweerden Afgevaardigden uit Holland dat »het Hof groot ongelijk had daarin dat het regeringszaken »met pleiten wilde uitvoeren, waarmede der Staten autoriteit verloren »ging, en den provincialen Hoven gelegenheid gegeven werd de »Souvereiniteit aan zich te trekken:" waarop geantwoord werd »dat »overtredingen en onbehoorlijkheden van regenten nooit zijn rege-»ringszaken, maar dat regenten, ten aanzien van hetgeen zij doen, »d'ordening en wetten des lands, niet weiniger als bijzondere perso-»nen, aan de Justitie onderworpen zijn." Ja, men voegde er bij: »dunkt den Staten van d'andere Provincien dat d'autoriteit van den »provincialen Hove voor hen gevaarlijk is, zoo zijn wij integendeel »verzekerd dat zij is de eenige behoudenis en fondament van onze »gemeene-mans regering. Wij begeeren geen meerder vrijheid dan »dat de Justitie ten hoogste florere en dat zich groot en klein daar-»onder buige." [10]

Het eigendunkelijk gezag der Stedelijke Overheid blijkt ook in de *Politieke uitzetting*, dat is, in het willekeurig bevel om te vertrekken. Zie hier een voorbeeld der kennisgeving, in haar gewonen en liefelijken vorm. Amsterdam, in 1630: »Burgemeesters en Regeer-»ders der Stad belasten N. N. om redenen, op morgen vóór het »ondergaan der zon, de Stad en de Vrijheid van dien te ruimen, »zonder daar weder in te mogen komen; op straffe, indien hij vóór »den voorschreven tijd niet vertrekt, door Heeren Officieren daar »uitgeleid te worden." [12] — Zoo in 1586, te Utrecht, aan een persoon die reeds uitgezet was: »Volgens de Resolutie des Raads wordt »N. belast, om alsnog binnen vijf dagen, na insinuatie van deze, »hem te vertrekken uit de geunieerde Provincien,... op peene van »confiscatie van goederen en spoliatie van hare huizen en meube-»len." [6]

Wel mogt Barneveld zich beroemen »in oprechte liefde, couragie, »en resolutie, de Hoogheden, Vrij- en Gerechtigheden van de Lan-»den, Leden en Steden van Holland en West-Friesland voorgestaan »te hebben." [15] Door hem werd de magt der Staten ten top gevoerd; of gelijk hij zelf het, in zijn eigen geest, uitgedrukt heeft: »ik ben mede een principaal instrument geweest dat God den Staten »de genade gedaan heeft dat hunne wettelijke autoriteit, in korten »tijd in meerder aanzien, liefde, gunste, en respect gebragt is, als »die ooit te voren geweest was." [15]

224. De meest afdoende tegenstand werd geboden door de Hervormde Kerk. De Staten, die haar wenschten te beheerschen, waren genoodzaakt haar te ontzien. De Geestelijkheid, gerugsteund door de Gemeenten, en bereidvaardig om, in tij-

delijke belangen, aan de Overheid onderdanige gehoorzaamheid te bewijzen, was onverzettelijk in hetgeen haar betrekking tot het eenige Hoofd der Kerk, de zuiverheid der leer, en het wezen der kerkgemeenschap betrof.

De Staten beheerden de Kerkelijke goederen, tot onderhoud der Kerken en predikanten; doch bijv. in Noord-Holland klaagden »de »dienaren des Goddelijken Woords al dra dat op het onderhoud niet »naar behooren werd gelet, ja dat er vele plaatsen waren, daar de »dienst des Evangelies zou moeten ophouden." [6] — De Staten gaven vergunning tot Synoden; dikwerf niet dan met moeite. — Velen betoonden weinig ijver voor de Religie; zelfs werd beweerd »dat men »zoekt degenen die professie van de Religie doen en ijver daarin bewijzen, uit officiën en magistraat-ambt te houden, en dat eenige zich laten verluiden, als of goed tot de Religie en goed in de re»geringe te zijn, niet wel t'zamenvoegen; 't welk een zeer schade»lijk gevoelen zou zijn, en eindelijk verderf des Lands." [6] In 1588 zeide een predikant, door de Kerken naar Engeland gezonden: »de »meeste menigte van de Staten zijn Papist," en toen Elizabeth aanmerkte dat zij de Staten-Generaal bedoelde, »de meeste hoop van »die is ook Papist." [6] — De Synode van Zuid-Holland zegt in 1590: »in verscheidene zaken is gemerkt dat de Heeren iets hebben tegen »de predikanten en hunne handelingen." De Kerk wilde bevestiging der kerkorde van 1586 (§ 215a). De Staten stelden (1591) eene Commissie van acht Polityken en acht predikanten, ter vervaardiging van een nieuw ontwerp. Onder volhouden dat de Christelijke Overheid het regt van approbatie, geenszins van vervaardiging of aanstelling van kerkelijke ordonnantiën of Evangelie-dienaren had; beraadslaagden de predikanten, uit gehoorzaamheid en zonder prejudicie, over een ontwerp waarbij, in kerkelijk beroep en kerkelijke tucht, medewerking en overwigt aan elken Magistraat in stad of dorp toegekend werd. Een regt middel om de Kerk in afhankelijkheid te brengen; vooral om vreesachtige, of behoeftige, of eergierige predikanten hun spraak, fatsoen, leering, en doen naar de humeuren der Overheid te doen schikken. [11] De kerkorde werd niet ingevoerd te dier tijd; om de afkeuring der Kerken, maar ook van sommige Steden, die nog meer hadden verlangd. — 5 Sept. 1591. Provisionele Resolutie waarbij, op verzoek der Kerken, haar verleend wordt het regt van examen en van tucht over leer en wandel der predikanten en jaarlijksche Synode. Deze Acte, waardoor veel kwaads had voorgekomen kunnen worden, bleef niet lang in gebruik. [11]

Merkwaardige gebeurtenissen te *Utrecht* (voorspel van 1609—1617). Aldaar hadden zich twee Kerken gevestigd: de gewone Gereformeerde Kerk met haar Consistorie, en de St. Jacobs Gemeente, welke in leer en tucht zeer afwijkende was. In 1586 werd de scheuring weggenomen door handhaving der Hervormde leer; doch, na verandering der stedelijke Regering in den geest der anti-Leicestersgezinden (1589), »de Magistraat, willende die van St. Jakob ge-

»noegen geven, en evenwel, niet goed vindende hun eene Kerk en »bediening afzonderlijk, gelijk voorheen, te vergunnen; maar willende van de twee Kerken één maken, licentieerden eensklaps alle »de predikanten van de Consistorie te gelijk, hun verbiedende in de »Stad en vrijheid van dien te prediken, om redenen hen daartoe »moverende; verbiedende mede de vergadering van de kerkeraden." [6] Voorts ontboden zij eenige predikanten uit Holland, bij leening. Hevig misnoegen: ongehoorde zaak dat een kerkedienaar van de Gereformeerde Kerk alleen bij den politieken Magistraat, en niet slechts zonder beroeping van de Gemeente, maar ook tegen haar wil en dank, in de dienst is gesteld. [6] Heimelijke vergaderingen in de huizen en elders, binnen en buiten de Stad; anderen reisden naar IJsselstein om te hooren prediken, ook met geweer. — Placaat der Staten, van 28 Mei 1590: verbod van alle conventiculen, waar ook, bij dage of nachte, »al ware 't ook om Psalmen te zingen, predi»catie te hooren, of iemand te hooren lezen uit de Heilige Schrift »of andere boeken, of om eenige andere exercitie te doen van de »Religie dan die openbaar, op gewone dagen en uren, en ter ge»woonlijke plaatse geschiedt; op straffe voor elk van *f* 25 en bo»vendien arbitralijk; de hoofden als oproerigen." [6] Zoo riepen zij, op goed Paeps, aan *brachium seculare* en het zwaard der overheid. [6]

225. De onderwerping van den Stadhouder van Holland aan de Staten werd gewijzigd en getemperd door zijne betrekking tot andere Gewesten en inzonderheid door zijne pligten jegens het algemeene ligchaam der Republiek. Hij was Stadhouder ook in Zeeland, Gelderland, Utrecht, en Overijssel, wier regt hij evenzeer handhaven, wier belang hij evenzeer behartigen moest. Alzoo, en als Kapitein-Generaal der Unie, aan de Staten-Generaal ondergeschikt, was hij gehouden de algemeene grondslagen der vereeniging tegen elke provinciale aanmatiging te beschermen. — Geen last van de Staten kon hem bevoegd maken ter miskenning van vrijheden en herkomsten, tot wier verdediging hij zich bij eede had verpligt.

Maurits was: 1 *Lid van den Raad van State* der Vereenigde Nederlanden; geen *hoofd*, hoewel er vele pogingen gedaan zijn om hem Gouverneur-Generaal te maken. 2. *Kapitein-Generaal* feitelijk, hoewel niet bij commissie, als een voortdurend ambtenaar: hij voerde bevel over de geheele Militie; uit naam der Generaliteit, (door deze twee beschikkingen, behoudens de Souvereiniteit der Staten, hoofd en ziel der uitvoerende magt, bepaald evenwel door zijne Instructie). 3. *Admiraal* der Unie. 4. *Stadhouder* en *Kapitein-Generaal* van Utrecht, Zeeland, Gelderland, Overijssel; door een eed krachtens de Unie, verbonden aan de Staten-Generaal, van wie hij zijne aanstel-

ling had. 5. Stadhouder van *Holland*, waar, ook na Leicester, een Stadhouder niet kon wegblijven zonder eene geheele en schadelijke omkeering der orde van bestuur. Hij werd belast met *a.* handhaving van de ware Christelijke Godsdienst; *b.* handhaving van Justitie; *c.* verandering der Magistraten in de Steden, volgens de Stedelijke Privilegiën en Vroedschapsinrigtingen: doch in dringende gevallen, althans op last der Staten, ook buiten 's tijds; *d.* aanstelling veler ambtenaren; *e.* verleenen van pardon en remissie, door tusschenkomst van het Hof en onder eenige bepalingen. — Andere eervolle betrekkingen, zoo als die van Opperhoutvester, werden hem opgedragen. Over de geldzaken had hij geenerlei beschikking. De afdoening van geschillen, bij submissie aan den Stadhouder, geraakte door de eigenzinnigheid der Steden in onbruik.

226. Velerlei aanleiding moest er dus tot oneenigheid tusschen de Staten van Holland en den Stadhouder ontstaan. Doch Maurits voegde zich in de ondergeschikte betrekking waartoe het Stadhouderschap afgedaald was, en zag menige aanmatiging voorbij. Het meest griefde hem de tusschenkomst der Generale en Provinciale Staten in de leiding van den krijg, waardoor dikwerf zijne verwachting te leurgesteld, zijne berekening verijdeld, en de overwinning bijna vruchteloos werd.

Verschil van inzigten tusschen Maurits en de Staten, wat de wijze van oorlogvoeren betreft. — *a.* Zij waren doorgaans tegen een *offensiven* krijg. »Deze meening was, terstond na de Pacificatie van »van Gent, . . zulks gedisputeerd en nu zoo diep ingeworteld bij »de Pensionariën, Burgemeesters en andere van de Staten, dat on»mogelijk was hun dezelve in der ijl te benemen en te veranderen; »hoewel genoeg gezegd werd geene wijsheid te zijn dat men, ter»wijl de vijand elders bezig was, stilzitten, aanzien, en gedogen zou »dat hij aldaar zijn voornemen met goed gemak, zoo veel de Ne»derlanden belangde, uitgevoerd hebbende, met verdubbelde sterkte »de Nederlanden weder aanvallen zou."[10] — *b.* De inzigten der gewestelijke Staten waren gedurig in strijd met het welzijn der republiek. »Zij wijzigden niet zelden hunne beraadslagingen naar de be»langen van bijzondere Gewesten; Maurits erkende geene gewes»telijke belangen, en beoogde de vrijmaking van het algemeene lig»chaam des Vaderlands. De Staten konden ontwerpen vormen naar »de denkbeelden over krijgvoering welke zij hadden opgedaan; Mau»rits stond op een hooger standpunt en weinigen konden in zijne »berekeningen doordringen."[1] Dikwerf, bijv., wilden de Hollanders niet dat de krijg in Overijssel of Friesland voortgezet zou worden, en, »was er geld noodig, dan zeiden zij »»klopt de Friezen op de »»tasch: dien is meest er aan gelegen;"" hetzelfde deden de Friezen »aan de Omlanders, en leden de veldheeren over dergelijke

»twist veel beletselen." [10] *c.* De Staten waren voor te groote magt van een dikwerf zegevierenden veldheer beducht. Dit ondervond ook Graaf Willem. »Eenige Friezen twijfelden of het geraden ware dat »hun Stadhouder meer onderwints en machts kreeg, meenende hij »zou daardoor, óf gedistraheerd, óf te groots worden en veellicht niet »zoo gedwee blijven." Een zijner tegenstanders, Roorda, vroeger zijn vriend en vertrouweling, zeide dat »Friesland den tyran in den boe-»zem voedde en in slavernij van de naburen zou gebragt worden :" er bijvoegende: »'t is nu tijd over hem te klagen; wanneer hij eenige »versche overwinning kreeg, zouden wij geen gehoor hebben." [10] — *d.* De raad der Staten in krijgszaken was gewoonlijk niet de beste. De Staten van Friesland »noemden uitdrukkelijk in hun schriftelijk »Reces, tamelijk ongerijmd (mits zulke dingen nooit op Landsver-»gaderingen, om bedekt te blijven, plachten gehandeld te worden), »alle plaatsen waar zij de schansen om Groningen begeerden gelegd »te hebben." [10] »De Gedeputeerden waren, eenige al te vreesachtig, »eenige al te koen, en al te zamen verstonden zij den krijg niet, »willende nogtans veel daarin zeggen, en scheen groote wijsheid, als »Graaf Willem gestadig raad hield, alle zwarigheden die voorvallen »mogten, rijpelijk overwegende, dat zij hem alsdan voorwerpen kon-»den: »»*dum Romae deliberatur, perit Saguntum*,"" »zonder eenigen »raad of middelen voor te stellen."[10] In 1599, tegen het gevoelen van Maurits en Willem, begeerden de Afgevaardigden der Staten dat de kans zou worden gewaagd; »eenige jongelieden drongen he-»vig en ongestuim op slaan, 's anderen daags (bij het aannaderen »des vijands) spraken zij wat zachter en vertrokken in de naaste »stad."[10] Ook § 231a.

Nog in 1589 werden de Commissarissen-politiek op de Synoden gecommitteerd »door de Staten *en den Stadhouder;* daarna is Z. Exc. »in die zaken voorbijgegaan." En ook in andere zaken trachtte men zich van zijn tusschenkomst en invloed te ontslaan. — Hij daarentegen verzette zich niet tegen Barneveld, aan wien de leiding der algemeene belangen meer en meer overgelaten werd. »Zes en dertig »malen, van 1592 tot 1608, had hij den Prins in de legers bezocht, »om het voornemen bij de Staten te doen secunderen; als loffelijk »(ook zeer veel buiten aller menschen opiniën) is geschied; hebbende »middelerwijl nog vier Koninklijke Legatien, met groote dienst der »Landen, loffelijk uitgevoerd."[15] — Maurits heeft, hoe zelfstandig van begrip, den Staten onderdanigheid betoond. Hij gaf, met rondheid en volharding, zijn advies; bij tegenstrijdigheid van gevoelen, met deze of dergelijke bijvoeging: »daar het den Heeren »Staten gelieft hem anders te belasten, dat hij daartegen anders niet »konde doen."

VOORTZETTING VAN DEN KRIJG.

I. 1588—1597.

227. De afstand van Leicester werd ruchtbaar drie maanden na zijn vertrek. In dezen tusschentijd was, bij algemeen mistrouwen en verdeeldheid, het Land in het uiterste gevaar. Zij die in het herstel der Graaflijkheid een slagboom, tegen aristocratische overheersching zoowel als tegen de overmagt van één Gewest, zouden hebben gewenscht, waren reeds door de afwezigheid van den Landvoogd, beroofd geweest van een onmisbaren steun; doch zij werden geheel uit het veld geslagen, toen, door de afschaffing der Landvoogdij, den Staten de weg tot onbepaald gezag opengesteld en effen gemaakt werd. De Staten van Holland gaven, bij volkomen zege, den toon.

1588. Jan. — Maart. »In 20 jaren stonden de zaken nooit ge»vaarlijker. Het Land was zonder hoofd, zonder raad. De krijgs»lieden muiteden en de burgerijen morreden en scholden op de »Overheid. De Overheden hadden geen tijd om iets tegen den vij»and van buiten te arbeiden. De twist was niet met de Malconten»ten of Papisten, maar met geloofsgenooten en gedeeltelijk met de »predikanten. Boven dit alles kwam nog de toorn der Koningin." [10] Misnoegen der bezettingen, wegens wanbetaling, tot hevige dadelijkheden uitgebarsten; te Heusden, Woudrichem, Willemstad, Schoonhoven, Naarden, Veere, Arnemuiden, Bergen op Zoom; vooral ook te Geertruidenberg, hetwelk dien ten gevolge (April 1589) aan den vijand overgeleverd werd. De gedachten van Parma waren reeds op Engeland gevestigd; anders »zouden Holland en Zeeland gewis »verloren zijn geweest."

In de Staten-Generaal (»uit welk ligchaam alle magtsoefening nog »gerekend werd af te vloeijen" [3]) is Holland meester. — Die aan Leicester en de Koningin getrouw zijn, worden vervolgd. Reeds in Februarij tracht men in het Leicestersgezinde Utrecht eene omkeering te bewerken. — *Sonoy* die, zoolang Leicester het algemeen bewind heeft, zijn eed houden wil; wordt, op last der Staten, door Maurits in Medemblik belegerd; naderhand, zonder aanmerking zijner langdurige en gewigtige diensten, ontslagen. — De Koningin dreigt haar gunst en hulp te onthouden.

1 April; overlevering der Acte van afstand; door de Koningin goedgekeurd, om de injuriën aan Leicester door zekere ambitieuse en factieuse personen gedaan. — 5 Apr.: bevestiging van den Raad van State in de Regering. — 12 Apr.: plegtige afkondiging, ook van de voortduring van het Engelsche Verdrag. Willoughby, Kapitein-Ge-

neraal over de hulptroepen en het Nederlandsche krijgsvolk en Gouverneur-Generaal, van wege Elizabeth, volgens het verdrag. [3] Ook hij geraakte meermalen met de Staten van Holland in geschil.

228. Warsch van de ondankbaarheid, ijverloosheid, en aanmatiging der Staten, was Elizabeth ongezind nog langer, in het belang der Nederlanden, opofferingen te doen. Zij drong tot onderhandeling met Spanje. De weêrzin hiertegen was algemeen. Een vrede met Filips scheen den Gereformeerden verderfelijk voor de Kerk; de voorstanders van den republikeinschen Staat beschouwden elke verzoening met den Vorst als onvereenigbaar met hun gezag. Het was door toedoen van den vijand zelven dat deze reden tot angstige bezorgdheid verdween. Het aanknoopen van een vredehandel moest een onverhoedschen aanval op Engeland en vervolgens op het Vereenigd Nederland bedekken; maar de onderneming waarvan zooveel te gemoet gezien was, werd door een stormwind verijdeld; zoodat, door de verschijning en het te niet gaan der Onverwinnelijke Vloot, het gevaar, eerst van bedriegelijken vrede, en daarna van een strijd met ongelijke krachten, afgewend werd.

Reeds in Oct. en Dec. 1587, was de Vrede ter sprake gebragt. Elizabeth wilde onderhandelen op voorwaarde van *a.* amnestie; *b.* vertrek der vreemde troepen en regering door inboorlingen; *c.* vrije oefening der Christelijke Gereformeerde Religie, daar ze was; *d.* waarborg door Engeland en Denemarken. Aan de mogelijkheid van zoodanigen Vrede, bij het leven van Filips II, geloofde men in Nederland niet. De Hoven van Holland achtten vrede wenschelijk; mits »bestendig, behoudens Gods eer, Zijn Woord en verkondiging »van dien, met wat er aan kleeft;" de onverzettelijkheid des Konings was overbekend »en al mogt hij zich met eede tot eenige in»williging verpligten, men weet het grondbeginsel der Pauselijke »Religie dat men den ketters geen geloof behoeft te houden." — De Staten van Gelderland begeeren »noch met Spanje, noch met de »Roomsche Kerk, noch met valschen afgodsdienst eenigen vrede, »maar hopen op een christelijken vrede waarmede hunne conscien»tiën lijf, goed, en bloed bewaard blijven." — Volgens de predikanten, is *a.* geene de minste hope dat Filips zou toestaan de *vrije openbare oefening* van de Godsdienst. *b. vrijheid van conscientie en religie* ongenoegzaam, zonder uitdrukkelijk beding van de *volkomen openbare oefening van de Gereformeerde Godsdienst met haar aankleve. c.* wat het wederoprigten der openbare Pauselijke Religie, nevens die der Gereformeerden, betreft, zoo in het toestaan als in het weigeren, groote zwarigheid voor Land en Volk.

De Paus Sixtus V schenkt Engeland aan Filips II. »In hun zoe-»ten droom waren de Koning en Parma zoo ingeslapen dat zij om »Holland en Zeeland te bekrijgen niet eens dachten, niet twijfelende »ze zouden, na de victorie van Engeland, van zelf te voete vallen." [10] Uitrusting der *Onverwinlijke Vloot:* 90 groote en 40 kleinere oorlogschepen; 20000 man troepen en 10000 matrozen, 2600 stukken geschut: bovendien scheepsmagt van Parma. Een smaldeel van 27 Nederlandsche schepen naar Engeland gezonden; voorts schepen bijeengebragt om Holland en Zeeland te beschermen. De Spaansche Armada, eerst door de Engelschen en Nederlanders op de vlugt gejaagd, daarna (14 Aug.) door storm vernield. Slechts 53 schepen keerden in Spanje terug. — »Gods adem heeftze verstrooid."**

Oct. De Leicestersgezinden, te Utrecht, na hevige beroerte, door den Graaf van Meurs, Stadhouder, uit de Regering gezet. Prouninck een tijd lang gevangen. De Koningin schrijft: »ik verwonder »mij oneindelijk dat de overlast is gevallen alleen op degene welke »zich altijd betoond hebben geaffectioneerd tot onzen dienst en van »onzen gewezen Luitenant-Generaal, en diensvolgens goede en ge»trouwe patriotten." [6]

229. Er behoefde nu aan geen vrede meer, uit moedeloosheid, te worden gedacht: De lange reeks van Maurits glorierijke daden begint. Hij vermeestert een aantal gewigtige plaatsen; biedt den vijand, door stoute en snelle marschen, overal het hoofd; versterkt, door de verovering van Groningen, de Unie met een belangrijk Gewest. De Republiek is krachtig genoeg om, onafhankelijk van vreemde hulp, te volharden in den eervollen krijg.

1588. 23 Sept. — 12 Nov. Beleg van *Bergen op Zoom*, door Parma met 30,000 man. Afgeslagen: Maurits kwam er driemaal om orde te stellen en twist bij te leggen. 1589. Junij. Oct. *Heusden* vruchteloos belegerd door Karel van Mansveldt. Parma ziek, daarna naar Frankrijk geroepen. — 1590. 3 Maart. *Breda* door een turfschip met 78 krijgslieden, verrast. In het najaar, togt van Maurits met een legertje uit de garnizoenen zamengebragt (*mobile colonne*) geheel Noord-Braband door. 1591. 30 Mei. Maurits vermeestert *Zutphen;* 10 Junij, *Deventer;* bedreigt Groningen; rukt, op het berigt dat Parma voor het fort Knodsenburg is, in allerijl derwaarts, over het Rouveensche moeras; komt te Arnhem, verslaat Parma's ruiterij; dwingt hem tot den aftogt (26 Julij), en, plotseling naar Zeeland overgestoken, wint, na drie dagen, de stad *Hulst* (21—24 Sept.), om kort daarna (14 Oct.) voor *Nijmegen* te zijn, hetwelk hij (21 Oct.) bemagtigt. »Eenigen mogen deze werken de blinde fortuin toe»meten, maar dewelke hebben aangezien Graaf Maurits, als ook »Graaf Willems grooten arbeid, onverdrootzaamheid, stadige zorg, »opzigt, nuchterheid, dagelijksche raadslagen, en dat zij geene

»wigtige zaken, die zij zelf doen konden, op anderen lieten berus-»ten zullen anders daarvan oordeelen." [10] — De moed zoodanig geklommen dat de Staten hulptroepen zonden aan Hendrik IV, van toen af ook met geld ondersteund. — 1592. 18 Mei—5 Junij: het sterke *Steenwijk* ingenomen. Hohenlo had dikwijls openlijk gezegd: »'t is »quaden raad: ik heb de plaats vóór tien jaren gekend en weet dat »ze vast is, en naderhand is zij nog viermaal sterker gewordén; men »zal met spot moeten aftrekken." En Hendrik IV had geklaagd dat Maurits geen beteren raad gehad had, daar hij »den geheelen zomer »voor Steenwijk veelligt te vergeefs doorbrengen zou." [10] 12 Sept. Bemagtiging van *Koevorden*, waarvan Verdugo had verklaard: »zoo »dit niet houdt, weet ik niet wat voortaan houden zal." — 3 Dec. Dood van Parma; de oude Graaf van Mansveldt met de Landvoogdij belast; in 1594 gevolgd door Aertshertog *Ernestus*, »in de jesuï-»terij geheel verzopen, in Spanje opgevoed, en van kindsbeen de »wreedste en onliefelijkste der broeders." [10] — 1593. 25 Maart. - 25 Junij: beleg van *Geertruidenberg*; om de verbazende werken der belegeraars het *Roomsche beleg* genoemd; overgave, ondanks de nabijheid van Mansveldt met 14000 man. — 1594. 22 Mei — 24 Julij. Beleg van *Groningen*. 26 Julij; prediking in de groote St. Martenskerk, van beelden gezuiverd. — Algemeene dankdag: »dankbaar in »de overwinning." ** Vereeniging van Stad en Ommelanden tot één Provincie en Corpus van twee leden met een Collegie van 8 personen, vier van de Stad, en vier van de landen; zullende, bij staking van stemmen, door den Stadhouder worden beslist. »Dit smaakte »eenigen van den Omlanden zeer bitter, mits zij zich dunken lieten »dat zij van ouds eene Provincie op zich zelve geweest, en nu tot »een stuk van eene Provincie gemaakt werden;... achtende hetzelve »als of zij der Stad onderwerpig gemaakt wierden." [10]

Oct. De krijgsmagt van Maurits, op last der Staten-Generaal door het ontijdig zenden van troepen naar Frankrijk, zoo verzwakt dat de onderneming op Grol en andere steden moet worden gestaakt. »De vijand had intusschen veel schade mogen »doen, inzonderheid bij de vorst, die alle stroomen overbrug-»de en een harden vasten weg tot in 't harte van Holland »baande: en dat er geene invallen en verwoestingen geschied-»den, daarvoor was des vijands muiterij, niet der Staten wijs-»heid te danken, welke zoo onvoorzigtig het Land hadden »ontbloot." [10] — Drie invallen aan den kant van Groningen. Eenige »hielden 't voor eene merkelijke zaak dat met alle drie, t' elkenmaal »als de vijand effen in 't land gekomen was, de lucht zich tot dooijen »schikte, en, zoo haast de vijand weder in de garnizoenen kwam, »nieuwe vorst begon." [10] — 1595. 1 Sept. Noodlottig gevecht bij *Wesel:* Graaf Filips van Nassau en Graaf Ernst van Solms doodelijk gewond: Graaf Ernst van Nassau gevangen, Graaf Lodewijk gekwetst. — 1596. 18 Aug. *Hulst* door den vijand heroverd. — De Koningin van Engeland eischt teruggave van voorgeschoten gelden. — Vrijbuiters uit Duinkerken trekken in één jaar (1595) over ƒ 300,000 rantsoen. — Aanbiedingen van vrede. — Verflaauwing der gemoe-

deren onder de Gemeente. — Daarentegen (1 Junij 1596) scheepsstrijd der Engelschen en Nederlanders (deze met 24 schepen) voor *Cadix,* dat geplunderd en verbrand wordt.

De ondernemingen van Maurits waren begunstigd, door den burgerkrijg in Frankrijk, werwaarts Parma in 1590 en 1592 werd afgeroepen; door de verdeeldheid der veldoversten: »onder de voor»naamste hoofden, als tusschen Parma, Mansveldt, Mondragon en »Verdugo, was grooten onwil," [10] en door den slechten toestand van des vijands geldmiddelen. »Stadige muiterijen hoorde men over de »kwade betalingen, waardoor alle discipline verloren en de soldaten »bedorven moeten worden.... De staat van des Konings magt was »60000 man op de monsterrollen, waarop de betalingen gerekend »werden; gedurende Parmas regering, en heeft hij nooit (behalve »in 1588) boven 20,000 gehad... De spraak ging dat de Koning »300,000 ducaten ter maand tot den Nederlandschen krijg veror»dend had en tamelijk fiks uit Spanje overmaakte, welke omtrent »*f* 900,000 doen. Daarentegen maken de Staten ter maand op »*f* 200,000 hun rekening en hebben nogtans ditmaal zooveel solda»ten in 't veld gebragt als de Koning." [10] — Aldus steeg in de Vereenigde Nederlanden de moed, en was men bij magte om elders bijstand te verleenen en om het oorlogstooneel te kiezen. »Deze onor»dening en kwaad regiment des vijands heeft der Staten zaak zoo »wijd bevorderd dat zij den voorsprong of voordans kregen, en den »vijand de maat stelden en hem bedwongen om naar hunne wijs den »krijg te voeren." [10]

II. 1597—1600.

230. Het ruitergevecht bij *Turnhout* en vele andere feiten boezemen ontzag in voor de wapenen der Republiek. Filips II sterft, na eenige maanden vroeger de Nederlanden aan zijne dochter de Infante *Isabella,* Gemalin van den Aartshertog Albert van Oostenrijk, opgedragen te hebben. De zege van *Nieuwpoort* voert den luister van Maurits oorlogsbedrijven ten top.

1597. 24 Jan. Gevecht bij *Turnhout:* een der merkwaardigste krijgsverrigtingen, door de geringheid van des overwinnaars magt, de snelheid der uitvoering, en de volledigheid der zegepraal. Slechts 800 ruiters verslaan, in een half uur, met een verlies van 8 of 10 dooden en gekwetsten, 6000 man: 2000 gedood, 400 gevangen, 38 vaandels veroverd. Binnen 8 dagen was Maurits in 's Hage terug en het doel van den togt (beveiliging van Noord-Braband en Zeeland) bereikt. — Onderscheidene Steden vermeesterd: 21 Aug. *Rijnberk;* 28 Sept. *Grol;* 9 Oct. *Breevoort;* 18 Oct.

Enschedé; 22 Oct. *Ootmarsum*; 23 Oct. *Oldenzaal*; 12 Nov. *Lingen*; — 1598. Don Francisco de Mendoza, Admirant (Veldheer) van Arragon, tracht in Gelderland in te breken; Maurits, met een driemaal geringer krijgsmagt, belet zulks.

1598. 6 Mei. Overdragt der Nederlanden aan *Isabella Clara Eugenia*, oudste dochter des Konings (geb. 1566, † 1633) »vermits »het meeste geluk voor een Land is geregeerd te worden met het »gezigt en in de tegenwoordigheid van zijn Prins en natuurlijken »Heer." De Infante was eene bekwame en moedige Vorstin; Albertus (geb. 1559, † 1621) dapper en niet onbemind. — 13 Sept. Dood van *Filips II*; opgevolgd door zijn zoon *Filips III* († 1621); een zwak en onbeduidend Vorst, door gunstelingen bestuurd.

1599. Maurits, met 16000 voetknechten en 2000 ruiters, verdedigt den Bommelerwaard tegen den Admirant: die het, met een leger van 18000 man en 2000 ruiters, op Holland gemunt had.

1600. Aan beide zijden was men uitgeput: »het scheen dat de»gene meester zou blijven, die den besten adem had en een weinig »langer kon harden." [10] De Staten waren in niet geringe zwarigheid: »het leger had den vorigen zomer 12 tonnen gouds meer gekost »als alle de contributiën bedroegen. D'Admiraliteit was met den »zwaren oorlog te water verloopen in drie millioenen schulds. Het »bootsvolk in Zeeland was 36 maanden soldij ten achter. . . Hol»land toonde zich het kloekmoedigst; . . . Zeeland kermde ellen»delijk over de slappe neering en overlast van de galeyen, behiel»den al het geld tot den gemeenen oorlog bestemd, voor eigen be»scherming, en baden nog hulp. . . In Friesland zochten eenige »voornamen crediet en gunst bij de Gemeente te winnen, met de »aangename propoosten van weinig te geven." [10] In Groningen moest men, wegens onwilligheid, overgaan tot ontwapening der burgerij en zelfs tot het leggen van een kasteel, »om deure en »vensteren te sluiten voor alle praktijken die zulke verbitterde har»ten, ziende de minste gelegenheid, met den Koning of Albertus »mogten aangaan en den krijg weder over Rijns brengen, gelijk »zij in 1581 gedaan hadden" [10] (§ 187). — Desniettemin wilden de Staten van Holland en die van Zeeland, welke de zaak nog veel harder dreven, [10] groote opofferingen doen voor een togt naar Vlaanderen, ter bemagtiging van Duinkerken. Deze stad (zie § 193a) deed, »boven al den roof over private kooplieden, der Regering jaarlijks »een millioen kosten aan." [10] De Staten verpligtten, reeds sedert 1587, de Kapiteins bij eede om de gevangen Duinkerkers, als zeeroovers, *de voeten te spoelen*; dat is over boord te smijten; van hier vreesselijke strijd op leven en dood, waarvan het eind met vurige begeerte werd gewenscht. Doch Maurits keurde het voornemen af, als uitermate roekeloos, en Graaf Willem betoogde »dat, op de vic»torie, niet meer dan eene korte blijdschap, maar, op eene nederlage, »des Staats geheele ondergang volgen konde; weshalve het zoo on»wijze en roekelooze raad was, als men nooit van eene wijze en in »den oorlog zoo lang geoefende Regering gehoord had; en dat, al »wierd Duinkerken gewonnen, de raadgevers nogtans eeuwig verwijt

»en opspraak verdienden, omdat zij 't heele Land aan een zijden »vadem gehangen hadden." »Desniettemin hebben de Staten van »Holland Prins Maurits met heftig aandringen bewogen om den tocht »te onderleggen, betrouwende voornamelijk op de muiterijen en on- »ordening van des Aartshertogen zaken.... De gevaarlijkheid was »zoo oogenschijnlijk dat die simpele gemeenten in de Hollandsche »steden, daar de Prins doorreisde, daar af oordeelden, met zuchten »zijn perikel beklagende." [10]

21 Junij; inscheping te Rammekens van 12000 man en 2800 vaartuigen. 22 Junij ontscheept. Philippine-schans veroverd. Placaat, dat men kwam, niet als vijand, maar als vriend, om het Land van de Spaansche tyrannij te bevrijden. In vijf dagen naar *Ostende*; 1 Julij te *Nieuwpoort*. Het vijandelijk leger, door de Infante tot pligtbetoon gebragt, daagt op met geheel onverwachten spoed. De dappere tegenweer van Graaf Ernst Casimir bij *Leffinghem*, met een verlies van 800 dooden, laat Maurits tijd om het leger in orde te stellen. Slag tegen Aartshertog Albert. Zoo stond men, ten gevolge van der Staten onberadenheid, met 11000 man en 2500 paarden, tegen 10000 man en 1500 paarden, allen ervaren en welgeoefend, in 's vijands gebied, op het strand, zonder wijkplaats dan naar de zee, met een leger aan welks behoud het behoud van het Gemeenebest lag. De Staten, te Ostende (zie § 122a) waren verbaasd en radeloos; de Infante, op het gunstig berigt, zeide reeds: »mij lust en »verlangt te zien hoe zich die van Nassau stellen zal, wanneer hij »voor mij gebragt wordt."[10] Maurits nu gaf aan de nabijzijnde vloot bevel om zee te kiezen; sterven of overwinnen! Bijna vier uren werd er gestreden, met gelijke verwoedheid en afwisselend geluk. Een laatste aanval der ruiterij besliste den slag. Vijf duizend Spanjaarden waren gesneuveld; 700, grootendeels officieren, gevangen; 105 vaandels vermeesterd; het Vaderland op nieuw en wonderbaar gered. Maurits steeg van het paard, en dankte God, en met weenende oogen riep hij uit: »O Heere, wat zijn wij arme zondige menschen, dat Gij ons heden, tot eer en glorie van Uw Naam, zoodanig geluk mededeelt; U zij de roem en dank tot in eeuwigheid!" — Door het voortjagen van den vijand zou men schrik en verbaasdheid in de groote steden gebragt en ligt grooter voordeel behaald hebben; maar »Holland en Zeeland riepen niet dan Duinkerken, doch Nieuw- »poort, om des pas willen, eerst te winnen." [10] Hierdoor had de Aartshertog tijd om een leger te vergaderen; zoodat de Prins weldra terugtrekken moest, »met goed genoegen van de verstandigen, die »de onmogelijkheid aanzagen, maar met veel morrens van anderen, »niet begrijpende hoe zoodanige victorie voorbijgaan konde, . . zon- »der gevolg van meerderen voorspoed. . . . Overigens was de blijd- »schap onuitsprekelijk, nogtans met schrikken en beven vermengd. »Midden in de vrolijkheid gingen hun koude grillingen over 't lijf; »zij bekenden dat het leger was beklemd geweest, gelijk Israël tus- »schen Pharao en 't Roode Meer; vervloekten den raad van dege- »nen die een zoo gezegend, rijk, en welvarend Land en ettelijke veel »honderd duizend zielen, zonder nood, gesteld hadden op d' uiterste

»kant om te vallen in een afgrond van de hoogste ellende. . . . In »vreugde en vreeze beide werd God eendrachtelijk gedankt en ge»loofd; met éénen monde bekende ieder man dat zijn oog voor het »Land gewaakt en den ondergang van Religie en Policie genadelijk »afgewend had." [10]

III. 1600—1607.

231. Maurits vond een waardigen tegenstander in *Ambrosius Spinola*. Het driejarige beleg van *Ostende* deed zien wat moedige volharding vermag, en de overgaaf, toen zij ten laatste geschieden moest, werd door de vermeestering van *Sluis* grootendeels vergoed. De roemvolle vernietiging eener Spaansche scheepsmagt bij *Gibraltar* voegde zich bij de overwinningen te land.

Ambrosius Spinola, Italiaan, door dapperheid en veldheerstalenten vermaard († 1630). — 5 Julij 1601 — 20 Sept. 1604. Beleg van *Ostende*, eindelijk door Spinola ingenomen, na den Spanjaarden ten minste 80000 man te hebben gekost. Eene *Academie der krijgshelden*, door de uitvallen, de inundatiën, het welgerigt vuur uit de stad, de dapper afgeslagen stormen, en de verdedigingswerken in de vesting. De stad was niet meer dan een steenhoop en zandberg. [7] — 1601. 1 Aug. *Rijnberk* op nieuw door Maurits vermeesterd. 1602. Een smaldeel galeyen, onder *Frederik Spinola*, door Nederlandsche schepen gedeeltelijk overzeild, gedeeltelijk aan strand gejaagd. Strooptogt door Braband, waar de Admirant, met een sterker leger den slag zorgvuldig achter zijne aarden verschansingen ontwijkt. — 18 Julij—19 Sept. Beleg van *Grave*, in het gezigt des vijandelijken legers bemagtigd. — 1604. Togt naar Vlaanderen: Mei; verovering van *IJsendijke*, *Aardenburg*, *Philippine*: 19 Aug. van *Sluis*. — Het ontzet van Ostende, volgens Maurits, »in goeder conscientie ondoen»lijk en te zeer periculeus om geslagen te worden." Liever zich vestigen in hetgeen men vermeesterd had. — 1606. 12 Nov. Het beleg voor *Grol* opgebroken door Maurits, om de onophoudelijke regens en de ziekte van ²/₃ van zijn volk.

1607. April. Vloot van 26 schepen onder den Admiraal *Jacob van Heemskerck* naar Spanje. De vijandelijke scheepsmagt aangetast, overwonnen, grootendeels vernield, in de haven van *Gibraltar*, onder het vijandelijk geschut. Vermeerdering van den Nederlandschen invloed in de Middellandsche Zee: na zulk eene zege op een Spaansche Armade, onder hare wallen, ging de roem van Spanje, ook als onverwinbare zee-mogendheid, te niet.

IV. OOST-INDISCHE COMPAGNIE.

232. De Republiek, na den strijd meermalen op vijande-

lijken bodem overgebragt te hebben, had, ook in andere deelen der wereld, haar vlag tegenover die van Portugal en Spanje geplant. De *Oost-Indische Compagnie*, die voor de Vereenigde Nederlanden de rijkste bronnen van welvaart, overvloed, en magt openen zou, werd in den Indischen Archipel, met welberadene kloekheid, gevestigd.

De Oost-Indische handel, lang door *Venetie* gevoerd, was, na de omzeiling van de Kaap de Goede Hoop, in de handen der *Portugezen* geraakt. Binnen weinige jaren werden zij door de *Hollanders* uit de gewigtigste hunner bezittingen verjaagd: wereldlijke en geestelijke tyranny (ook de inquisitie hadden zij derwaarts overgebragt) had reeds hun magt ondermijnd.

Eerst in 1594 verbod van handel op Spanje; later werden de Nederlandsche schepen bemagtigd, ook onder onzijdige vlag. Uitweg naar Indie *door het Noorden* gezocht. 1594. Reis van *Barendsz* en *Linschoten*, tot op 13 graden van den Noordpool. 1595. Tweede reis. 1596. Derde reis: *Barendsz* en *Heemskerck*, naar Spitsberg; overwintering op *Nova Zembla*. — 1595. Compagnie van *Verre* (landen): *Cornelis Houtman* met 4 schepen, bemand te zamen met 250 koppen, naar Oost-Indie om de Kaap: aankomst te Bantam op Java, na $^5/_4$ jaars. — 1598. Reis van *van Neck*. Ook naar de Molukken. Voorts van *van Noord*. — Portugal en Spanje (sedert 1580 vereenigd) waren in Indie op vele plaatsen gevestigd. Vijandelijke ontmoetingen. In 8 jaren zond de Maatschappij 84 schepen naar de Oost.

1602. 29 Maart. Oprigting der *Oost-Indische Compagnie*. *a*. Alleenhandel aan de andere zijde van de Kaap en van de Zeestraat van Magellaan. *b*. regt van onderhandeling en volkplanting, in naam der Staten Generaal. Fonds van $6^1/_2$ Millioen. Zes kamers, hebbende Amsterdam $^1/_2$, Zeeland $^1/_4$, Delft, Rotterdam, Enkhuizen en Hoorn ieder $^1/_{16}$ van den inleg. Bestuur van 17 Bewindhebbers, gekozen uit de 60 Directeurs der Kamers. In Indie (sedert (1610) een Gouverneur-Generaal, met een Raad van Indie. — Het stelsel der Maatschappij was *alleenhandel* en geheimhouding; het bezetten van vaste punten, vooral op *eilanden*, waar men zich ligter handhaven kan: voordeelige koop en verkoop der voortbrengselen van den landbouw; somtijds beperkte aankweeking ter instandhouding van hoogen prijs; streng toezigt over de ambtenaren; bevordering naar verdiensten en steeds van onderen op. Vrede bewaren, de Vorsten innemen door goedheid en eerbewijs; regeren door inlandsche opperhoofden en op hun naam; met naauwgezetheid op uiterlijke pligtpleging, als voorwaarde van wezenlijk ontzag; met eerbiediging van gewoonten, gevoelens, vooroordeelen, regeringsvorm; met goede trouw in het nakomen van overeenkomst en verdrag.

1602—1607. De admiraal *Waerwijck* naar China; ook op Ceylon. — 1604. *Van der Hagen*, met 13 schepen (1200 koppen) naar

de Molukken: Amboina hernomen. Tidor op de Portugezen veroverd. — 1606. Reis van *Matelief:* zeeslag voor Malacca; vernieling van eene Portugesche vloot; vestiging op Ternate. — Peper-, kruidnagel-, en muscaat-handel; handel met katoenen lijwaten op de kust van Coromandel. — Uitdeeling van, in 1605—15, in 1606—75, in 1607—40 ten honderd.

V. ONDERHANDELINGEN OVER VREDE OF BESTAND.

233. Frankrijk had sedert lang vrede met Spanje gemaakt; in Engeland was, onder den karakterloozen Jacobus I, dit voorbeeld spoedig gevolgd; en schoon de Republiek, enkel door Hendrik IV met geld flaauwelijk ondersteund, magtig genoeg was om, ook zonder bondgenoot, haar vijand te wederstaan, moest evenwel, na langdurigen krijg, een aanbod van vredehandel aan velen welgevallig zijn; vooral aan hen in wier oog een onmisbaar Veldheer een gevaarlijk Stadhouder was. Aan den anderen kant beweerde menigeen dat er zelfs aan geen onderhandelen, als zijnde dit, uit den aard der zaak, nadeelig en bedriegelijk, behoorde te worden gedacht; te meer daar, bij het onverzoenlijke der strijdige geloofsbegrippen, geen waarborg van opregten vrede dan in de magteloosheid der tegenpartij bestond. Eene verdeeldheid van inzigten welke tusschen Oldenbarneveld en Maurits tot ernstige spanning aanleiding gaf.

1598. 2. Mei. Spanje sluit den vrede van *Vervins* met Frankrijk en (1603) vrede met Engeland. — 1606. Opening tot vredehandel, van wege de Aartshertogen.

Oldenbarneveld voor den vrede; wegens de uitputting der geldmiddelen; den onwil van Frankrijk en Engeland tot afdoende hulp; de mogelijkheid om gunstige voorwaarden en voldoende waarborgen, ook door de tusschenkomst dezer Mogendheden, te bedingen. De Staten van Holland bijkans altijd eenstemmig met den Advocaat. »Men ziet en gelooft slechts wat hem belieft; door hem spreken, »hooren en oordeelen zij. Zijne raadgevingen zijn orakels voor hen; »zij volgen die, zonder na te gaan of ze goed of kwaad zijn. Hij »alleen is te vreezen, om zijn groot crediet bij dit volk en om de »middelen die hij weet te gebruiken, ten einde hen te overreden »van al wat hij wil. Zoo hij oorlog verlangde, zou Holland 's ande»rendaags er toe worden overgehaald. En Holland noodzaakt bijna »altijd de overige Gewesten tot het volgen van haar advies." [16] — Barneveld wilde echter geen vrede, tot elken prijs; maar met behoud van een eigen Staat en Aristocratisch beheer. »De Souvereiniteit en »de Indische vaart," voegde hij toornig den Franschen Gezant te

gemoet, »zullen deze volken nimmer opgeven, al zou die volharding »hun ondergang zijn." [16]

Maurits wilde krijg; voorzeker niet enkel om krijgsroem, of zonder redelijken grond en bedaard overleg. »Hij is van eersten aan »onlustig tot den vredehandel geweest, omdat hij vreesde dat die »onder de Vereenigde Nederlanden eenige scheuring of zwarigheid »zou maken, of ten minste de gemoederen van velen van de oorlo»gen zoo zeer alieneren dat zij niet ijverig genoeg blijven zouden; »en omdat hij vastelijk geloofde dat ten leste alles op een bedrog zou »eindigen en alleen om tijd te winnen, naar dat verscheidene aan»slagen in Duitschland zouden eindigen." [7] Hij zag op de overvloedige ervaring van des vijands kwade trouw; op de waarschijnlijkheid dat men ook nu in slaap wiegen en verdeeldheid te weeg brengen zou; op de vermeerdering van vertier, en uitbreiding van handel, in en zelfs ten gevolge van den krijg; op de verlegenheid van den Koning van Spanje, met muitende soldaten, ledige geldkoffers, een vernietigd crediet, koper geld voor zilver en goud, havens in Indie en Spanje door Hollandsche krijgschepen bezet en geblokkeerd. [17] Vrede was ongeraden altijd, maar nu vooral. — Maurits vermogt veel, als Stadhouder en veldheer, om de hoogachting en liefde voor zijn persoon en Huis; bij het leger; bij de bevolking; in Zeeland, waar hij, als *Eerste Edele* en als Markgraaf van Veere en Vlissingen, drie van de zeven stemmen had; in de Land-Provinciën, waar hij meester van de talrijke bezettingen was; bij de Hervormde Kerk, bekommerd wegens de ijverloosheid der Staten en de minstens twijfelachtige gezindheid der bemiddelende Vorsten. — Desniettemin was zijne partij de sterkere niet; om de algemeene zucht naar rust, althans in de meeste Gewesten; en ook omdat de rondheid van zijn gedrag en karakter niet altijd aan het bereiken van zijn oogmerk bevorderlijk was. Volgens den Franschen Gezant, brengt Barneveld tot stand al wat hij onderneemt; zoodat de tegenspraak van Maurits slechts dient tot vermindering van eigen invloed en magt, en om mistrouwen en tweedragt te voeden. Vergeefs werd deze dagelijks aangespoord en vermaand tot meer bedachtzaamheid en om, ten einde meer indruk te maken, zijne overtuiging omtrent de noodzakelijkheid van krijg, *in elk geval*, eenigzins te verbergen: doch »hem te veranderen was onmogelijk: [16] »warsch van alle kuiperij; niets doende om de welwillendheid der »bevolking te verwerven, bij wie hij veel zou vermogen, indien hij »er moeite toe deed; maar hij is zoo, en zegt dat hij zich wil »staande houden enkel door eigen verdiensten en niet door dergelijk »gevlei." [16] — Belangeloosheid. De vijand had hem aangeboden een millioen en groote heerlijkheden in Duitschland, zoo hij wilde vertrekken, of ook, bij vriendschap van den Aartshertog, meer gezag dan ooit en zelfs de Souvereiniteit. Eigen verheffing zou hem, op meer dan éene wijs, niet moeijelijk zijn geweest. Hij kende, zeide hij, zijn invloed in den Staat en de sterke plaatsen die hij in zijne magt had; maar den vijand had hij zelfs niet aangehoord en zou nimmer iets doen tegen eer en pligt, noch schadelijk aan een Land,

waarvoor hij zooveel moeite genomen en gevaar getrotseerd had. Hij was ver van heerschzuchtige ontwerpen; »welke meer in het »hoofd zijner dienaars opkomen dan in het zijne; want hij heeft »matiging en terughouding, en oordeelt over hetgeen hij vermag, »verstandig en zonder drift." [16] De uitkomst heeft bewaarheid wat zelfs Louize de Coligny reeds in 1609 schreef: »Men zal ten laatste »ontwaren dat Maurits in alle deze zaken helderder dan iemand ge»zien heeft." *

Willem Lodewijk was ook in deze met Maurits eenstemmig. Veel»eer," zeide hij (30 Oct. 1607) »zal de natuur veranderen als dat »de vijand zal verlaten zijne maxime essentieel, te weten, dat den »ketters en rebellen geen geloof is te houden, en hij zal arbeiden om »met praktijken en bedrog te verkrijgen daartoe hij met alle zijne »macht en geweld niet is kunnen komen."

234. De onderhandeling werd met een wapenstilstand begonnen. Men zette haar, onder bemiddeling van Frankrijk en Engeland, voort, en, inzonderheid door Franschen invloed, werd het treffen van den vrede ernstig beproefd, *maar* de schoonschijnende beloften, te voren ruimschoots gedaan, werden spoedig door velerlei zwarigheden en harde eischen gevolgd; zoodat, na langgerekte beraadslaging, eene gewenschte verzoening onmogelijk geacht werd.

1607. Wapenschorsing voor acht maanden, naderhand verlengd. — Maurits toestemming door Barneveld verkregen; onder voorwendsel dat nu juist de onmogelijkheid van vrede aan het licht zou worden gebragt. — Engelsche en Fransche Gezanten; onder de leiding van den bekwamen en schranderen *Jeannin:* inzonderheid door hun toedoen werd telkens het afbreken van den handel en binnenlandsche scheuring verhoed. Frankrijk ijverde steeds tot behoud of herstel eener goede verstandhouding tusschen Barneveld en Maurits: »hun »verdeeldheid" schreef Hendrik IV, »zou onvermijdelijk den val der »Republiek ten gevolge hebben." [16] Voorloopige beschikkingen, door overleg met Pater Neyen en Verreiken. — 1608. 1 Febr. Aankomst der afgevaardigden van den Aartshertog en van den Koning; Spinola en Richardot. — 25 Aug. De onderhandeling afgebroken, om de lagen en kunstenarijen des vijands.

In den beginne was Frankrijk voor den oorlog; evenwel niet lang. Hendrik IV, hoe vijandig tegen Spanje, verkoos geenszins op den duur aanmerkelijken onderstand te verleenen tot het gaande houden van een weinig afdoenden strijd. Dan nog liever een felle en algemeene krijg, maar vooraf zou, op allerlei wijs en met den meesten aandrang, verzoening worden beproefd. Bij deze Staatkunde moest Barneveld de overhand hebben. Hadden, het zij de Staten, hetzij de Bondgenooten, geldelijke opofferingen kunnen of willen doen, het vooruitzigt op volledigen triumf zou gunstig zijn geweest.

»De gronden van Maurits zouden goed genoeg zijn, indien hij de »bevolking kon overreden, en meester over de beurs van anderen »was. Zijn gevoelen was beter dan dat der Staten." [16]

235. De tusschenkomst der vreemde Gezanten deed spoedig de onderhandeling hervatten; doch over geen vrede meer; over een *Bestand.* Dergelijke halve maatregel was, naar Maurits berekening, het middel om den Staat weder te brengen onder het Spaansche juk; maar ook de verstandigste raadgeving was onvermogend tegen den wil der meeste Gewesten, door Franschen invloed gesterkt. Evenwel heeft de tegenstand van den Stadhouder voorzeker invloed op het treffen van gunstige voorwaarden gehad.

27. Aug. Voorslag der Engelsche en Fransche Gezanten tot een veeljarig Bestand. — Aug. Besluit der Algemeene Staten (eenparig, op Zeeland na) om daarover te handelen, mits hunne Vrijheid daarbij voor altoos wierd erkend. — In het eerst was Frankrijk stellig tegen eene Trève geweest; evenwel reeds in Maart 1608 verkoos de Koning die boven den krijg.

Inzonderheid geldgebrek drong velen tot het luisteren naar een overigens hatelijk bestand. In de laatste jaren hadden de oorlogskosten drie tonnen per maand de gemeene middelen overtroffen. De schatkist der Algemeene Staten was ƒ 9,000,000 ten achter, en de bijzondere Provinciën, te zamen, tweemaal zooveel. Volgens Barneveld, werd reeds in Holland en West-Friesland 24 maal zooveel opgebragt als voor de redemtie van den 10den en 20sten penning (ten deele oorzaak van den oorlog), en nog kon men daarmede niet volstaan, noch jegens overval verzekerd zijn. [15] — Daarentegen (21 Sept.) brief van Maurits aan de Staten van Holland. »Onder het »specieuse en met zoovele ceremoniën bekleede deksel van een goe»den oprechten vrede, heeft niet anders geschuild dan een stilstand; »denwelken de vijand, hebbende de handelingen van den Vrede »gebroken, met zonderlinge behendigheid heeft doen voorstellen door »de Gezanten, om bij middel van dien zijne verloopene financie, »trafijk, en andere bezwaarnissen te herstellen en alzoo zijne magt »te verdubbelen. Want hij zou in verzekerde rust en buiten kosten »zijn, terwijl deze Landen met excessive kosten beladen zouden blij»ven. Alle neering en welvaren zou uitgetrokken en de Steden van »Braband en Vlaanderen daarmede gestoffeerd en $^1/_3$ der ingezetenen, »zich alleen bij den oorlog generende, verdorven en verjaagd wor»den; . . . zoodat terstond na, en misschien wel vóór het einde der »trèves, oorzake zou genomen worden om elkander te raden en te dringen »tot eene schandelijke reconciliatie, gevolgd met ondragelijke slavernij »en eeuwig verderf. . . Wij zien niet op ons particulier; . . . want »een goede Vrede is ons en onzen Huize niet minder noodig, daar »onze Vader en wij nu over de veertig jaren . . . ten dienste van

»deze Landen. . . . onzes Huizen welvaren hebben opgezet, met refus »van alle voordeelige conditiën; die ons meermalen zijn aange- »boden en ook als nog wel zouden volgen, met notoir en groot voor- »deel van ons Huis, indien wij deze Christelijke zaak hadden willen »verlaten; maar rust te nemen, als de vijand de Landen in onrust »en grondlijk verderf zoekt te brengen, vermag niet onze conscien- »tie, noch pligt." [7] — Maurits schreef aan Hendrik IV: Het Bestand, op welke voorwaarden ook, maakt de Landen Spaansch. Aan het einde, zal men welligt dezelfde vrienden en bondgenooten niet hebben; de Koning van Spanje magtiger zijn; de bevolking, het strijden ontwend, onderwerping kiezen boven den krijg. »Zijne gronden allezins behartigenswaard. De krachtigste reden is »dat Gelderland, Friesland, Overijssel, Groningen en Utrecht mees- »tendeels Roomschgezind, in de Unie slechts door geweld getreden, »niet anders dan door geweld er in blijven zullen;" [16] zoodat er, óf talrijke bezetting, tijdens een Bestand moeijelijk te verkrijgen, óf meerdere vrijheid van Roomsche Godsdienstoefening, die ook niet ligt verleend kon worden, vereischt wordt. — Drie of vier Provinciën zouden zich liever weder onder de gehoorzaamheid der Aartshertogen, en gevolgelijk van Spanje, begeven dan als Republiek te blijven bestaan. [16] — Hooggaande twist van Maurits en Barneveld; vooral nadat deze (18 Oct.) in eene geheime opening aan de Vergadering der Staten van Holland, den Stadhouder verdacht had gemaakt van, door den invloed van Zeeland, te streven naar de Souvereiniteit. — 21 Oct. Tweede brief van Maurits aan de Steden van Holland: »van het begin van den oorlog af hebben de meest »kundigen en getrouwen in den Lande het niet handelen met den »vijand als een grondregel beschouwd; vermits de vrede, op welke »voorwaarden ook, het verderf wezen zou van den Staat." — Warmte en heftigheid van Maurits en de zijnen, als of zij zouden komen tot een wanhopig besluit. Hij antwoordt aan de Fransche Gezanten, vol opgewondenheid en toorn, en met groote onstuimigheid, dat het Bestand voorstellen, was den ondergang van den Staat bevorderen; dat Holland en Zeeland er nooit in zouden toestemmen, en dat zij het aan de andere Gewesten zouden beletten, of deze wilden of niet. En dat, al waren er slechts drie of vier steden tegen, hij met haar de vrijheid des Lands verdedigen zou; om aldus, door niemand geholpen, nog langer vol te houden en eervoller te vergaan dan door een Bestand, dat hen Spaansch maken moet binnen weinige maanden; dat dit ook het oogmerk is van hen die de zaak hebben begonnen, maar dat hij besloten heeft dit met alle middelen, en met gevaar zijns levens, te beletten. [16] — De Gezant schreef telkens: »Maurits is te verstandig en te braaf om aan zijn drift bot »te vieren: hij wil dat men vreeze hetgeen hij met krijgslieden en »het volk zou kunnen doen; maar allen die hem kennen, houden »hem voor een wijzen en gematigden Vorst." — 18 Nov. Verklaring der Gezanten dat, bij afwijzing van eerlijke en voordeelige voorwaarden, geen onderstand meer is te wachten. — Ook eene verwerping van het Bestand zou openbare verdeeldheid en afzonder-

lijke onderhandelingen met sommige Gewesten te weeg kunnen brengen. Maurits kan niet hetgeen hij wil: evenwel, zoo het accoord niet aangedrongen wierd door den raad en gezag der Koningen, zou hij, vooral ook ten gevolge der verbittering, door de verlenging der onderhandelingen ontstaan, de overhand verkrijgen. [16] — Met nadruk verklaarde Willem Lodewijk zich tegen het Bestand: »dient den goeden luiden wel ingescherpt dat de vijand, »sedert lange jaren herwaarts, niet als deze trèves gezocht, ook als»nog niet anders voor heeft dan om ons bij middel van dien op te »houden en voorts buiten zorg en in den slaap, en alzoo eindelijk »onder den voet en te gronde te brengen; .... 't welk de oude en »nog onlangs verstorvene patriotten wel verstaande, alle handelinge »geoordeeld hebben tot verderf en ruïne der Landen te strekken.... »Door de trèves zouden wij niet anders winnen als ons verlies; »want toch geene hope en is dat ons de vijand alsdan de diffe»rentiale punten, voornamelijk de religie, zal willen accorderen; »daarop dan degenen die de religie van harte beminnen, wel met »ernst te letten hebben." Eindelijk stond Maurits met Zeeland alleen; beweerende dat dit Gewest door de overige Provinciën niet kon worden overstemd. — De onverzettelijkheid van Hendrik IV maakte verdere poging zonder doel. »Ieder zal tot het laatste toe »bij zijn gevoelen blijven: maar allen zullen zich onderwerpen aan »het eenmaal genomen besluit, zij hebben tot dus ver getoond wel »te weten dat eendragt noodig is voor hun behoud, en bovendien, »zij worden door hunne Magistraten en Overheden geleid. Maurits »schikt zich in hetgeen hij wel ziet niet te kunnen verhinderen; al »wilde hij het, met gevaar van eigen ondergang, beproeven." [16] — Nu moest, ook naar zijne overtuiging, de handeling spoedig voortgezet worden: want reeds betoonden vijf Gewesten zich niet ongenegen tot een Bestand, zelfs zonder voorafgaande erkentenis der onafhankelijkheid van den Staat. — 1608. Nov. Gevecht bij *Rijnberk;* waar *Adolf van Nassau* sneuvelt.

Filips Willem, Prins van Oranje, in Holland. »Door broeder»twist zou verdeeldheid in den Staat kunnen geboren worden; er »zijn er die den oudsten, tegen de verdiensten des anderen, begun»stigen zouden." [16]

236. Vele punten waren er, wier vereffening groote moeijelijkheid had, zoo als de volledige erkentenis der vrijheid van de Republiek, de handel op Oost-Indie, en de toestand der Roomsch-Catholijken. Eindelijk werd een *Twaalfjarig Bestand* getroffen. Zoodat, na veertigjarigen strijd, op aanvrage des vijands, eene overeenkomst aangegaan werd, in dier voege dat het Vereenigd Nederland, als van Spanje onafhankelijk, erkend en een groot deel der Oost-Indische bezittingen stilzwijgend aan het gemeenebest afgestaan werd.

1. *De verklaring van de onafhankelijkheid van den Staat.* Dit was voor allen eene *conditio sine quâ non.* Reeds in Maart 1607 verbonden de Aartshertogen zich hiertoe; eene verbindtenis nader ook door den Koning bekrachtigd. — Het Duitsche Rijk zou gaarne de Vereenigde Nederlanden weder in zich opgenomen hebben: doch Barneveld, zoowel als Maurits en Willem Lodewijk, lachten er meê; bekend met de overmagt van Oostenrijk en de zwakheid der Protestantsche Vorsten: waardoor het Rijk slechts een ijdele klank was geworden, zonder vermogen of gezag.[16]

2. *De Indische handel.* De vijand eischte dat men zich daarvan zou onthouden, te vreden zijnde, als voorheen, met de vaart *op Spanje.* Hiertegen werd opgemerkt dat deze handel, *a.* toch gedreven werd door middel van Fransche en Engelsche schepen; *b.* voor Spanje groote voordeelen had; *c.* gevaarlijk was, om de mogelijkheid van plotselijke in beslagneming; dat overzeesche handel onmisbaar was voor, *a.* de welvaart des Lands, daar hij aan zoo velen onderhoud en aan den Staat rijke inkomsten geeft; *b.* de veiligheid der Republiek, om het naauw verband van zeemagt en handel; de matrozen ter koopvaardij zijn straks ten oorlog gereed; *c.* de eer der Natie: »wat ware schandelijker dan de Indianen »met de Compagnie geconfedereerd te verlaten ter discretie van zoo »wreede vijanden:" *d.* de verzwakking van Spanje: »geen beter »middel om van de gestadige vrees ontlast te wezen dan de fonda»menten van zijne uitstekende rijkdommen te ondergraven."[7] De Fransche Gezanten zouden niet ongaarne, bij toegeeflijkheid op dit punt, zich van de gelegenheid om in hun Land de vaart naar Indie over te nemen, hebben bediend. — Vooral in de zee-Provincien was men er onverzettelijk op. Geen wonder: reeds deelden 20000 personen in den O. Indischen handel. Uit eene Romonstrantie der O. Indische Compagnie bleek, dat zij in Indie had 40 schepen, met 5000 zeevarende mannen, en voorts 300 tonnen gouds in kapitaal van daar wachtte; in Guinea werd gehandeld met 20 schepen en jaarlijks verhandeld 12 ton: in West-Indie op de zoutvaart gevaren met 100 groote schepen, en 1800 man. »Het verlaten van Indie," zeide de Compagnie, »zou wezen de vermindering van »meer dan de helft van onze magt; niet alleen ter zee, maar ook »te land; want alle onze magt en welvaren te land moet uit »de zee komen."[7]

3. *De toestand der Roomschen.* De vijanden wenschten vrijheid van Godsdienstoefening, althans in de huizen; een verlangen, ook door Frankrijk ondersteund. De oorlogspartij werd versterkt door dergelijke aanvrage; gevaarlijk gerekend voor de Hervormde Kerk, dus ook voor den Staat; en te meer dewijl de Roomschen, altijd Spaanschgezind zijnde, en door openbare zamenkomst bekend geworden met de grootheid van hun getal, ligt tot eenig schadelijk ontwerp zouden worden gebragt; als bij v. om een deel der Vereenigde Nederlanden onder de Aartshertogen te brengen.[16] Barneveld zou, des nood, in het herstel der Roomsche Godsdienstoefening hebben bewilligd, in eenige Steden, waar vele Roomschen zijn, zoo als te

Utrecht, Haarlem, Amsterdam, en elders; echter onder zekere voorwaarden. Maurits was, vooral ook nog in de eerste maanden na het Bestand, zeer tegen de Roomschen gestemd; om aldus eene toenadering tot Spanje tegen te gaan, en ook om invloed te herwinnen en zijn ouderen broeder terug te zetten, voor wien men hem, naar het schijnt zonder reden, bevreesd maakte.[16] — Van de Staten werd niets verkregen dan eene toezegging dat men later in de zaak zou pogen te voorzien.

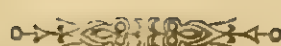
1609. 25 Maart. Bijeenkomst te Antwerpen. 9 April. Twaalfjarig Bestand, met de Staten, als vrije Landen, Gewesten en Staten; op welke de Aartshertogen en de Koning van Spanje niet eischten. Bekrachtiging van het *status quo;* onderlinge vriendschap en koophandel, in Europa; daar buiten, niet zonder des Konings verlof, behalve in de Landen van Mogendheden die het zouden willen toelaten. — Verklaring der Fransche en Engelsche Gezanten dat in de gunstige beschikkingen omtrent den handel *Indie* begrepen is.

237. De gebreken van den regeringsvorm, zoo als die, ten gevolge van Leicesters vertrek, was ontaard, waren onmiskenbaar geworden: wijziging scheen behoefte, vooral opdat in het gebrek van eenheid mogt worden voorzien. De Koning van Frankrijk, bemerkende dat de Souvereiniteit der Vereenigde Nederlanden hem niet ligt zou worden opgedragen, verlangde voortaan met de Republiek, op deugdelijker grondslagen gevestigd, in meer verzekerd Bondgenootschap te staan. Een Raad van State, met Maurits aan het hoofd, scheen de terugkeering tot den oorspronkelijken aard van het Gemeenebest, waarvan men, enkel naar aanleiding van buitengewone omstandigheden, afgeweken was. Doch, hoewel ook voor de belangen van Oldenbarneveld, zooveel mogelijk gezorgd werd, eene zoodanige verandering, waardoor de overmagt van Holland gebroken worden zou, was onbestaanbaar met zijne inzigten omtrent het algemeen, zoowel als omtrent zijn eigen belang. Aldus was het onmogelijk eene wenschelijke hervorming te bewerken in een toestand, waarvan men het nadeel ingezien had, en die weldra nog ernstiger botsing en nog verderfelijker burgertwisten te weeg brengen zou.

Na de verkeerde rigting welke de Staatsvorm, uit overmatige vrees voor Engelschen invloed, of ook wel door eigenbaat der Hollandsche Aristocratie, aangenomen had (§ 221—223), geen band der Provinciën meer, geen Ligchaam dat zorg voor het algemeen droeg; elk Gewest en zelfs iedere stad was een afzonderlijk ligchaam, met magt en regt van Souvereiniteit; de Republiek bestond uit zoo vele Souvereiniteiten als stemgeregtigde steden, en men was genoodzaakt,

zelfs voor zaken van weinig belang, de Staten-Generaal bijeen te roepen; met groote kosten, met langwijligheid en verwarring.[16] Er was, twintig jaren, *tijdens*, maar voorzeker niet *krachtens*, dergelijk Bestuur, voorspoed geweest. Het herzien der Unie, zonder iets in de substantie te veranderen, werd nu ernstig ter sprake gebragt; het verderfelijke van een bewind zonder eenheid levendig gevoeld; de onmisbaarheid van een Raad van State, met genoegzame magt ook ter beslissing der geschillen van Gewesten en Steden, en om de resolutiën der Staten-Generaal, des nood, met bedwang der onwilligen, ten uitvoer te leggen; vertegenwoordigende het gansche Ligchaam van den Staat, als Souvereine Magistraat; met uitzondering echter van alliantie, bestand, vrede, of buitengewone heffing, zaken die altijd aan de algemeene bijeenkomst der Gewesten voorbehouden moeten zijn. In dezen Raad, van 12 of 15 leden, zouden de geschiktsten worden gekozen; terwijl in de algemeene Vergadering het meerendeel eenvoudige kooplieden zijn, zonder kennis van zaken of ondervinding. — Maurits aan het hoofd; de leden, Frederik Hendrik en Willem Lodewijk, levenslang; de overigen voor 3 jaren; Oldenbarneveld zou Voorzitter en tevens Zegelbewaarder der Vereenigde Nederlanden zijn. Voor den Franschen Gezant, zoowel als voor den Engelschen, zou Frankrijk gaarne het regt van zitting hebben bedongen. — De Koning Hendrik IV, aan wien eene opdragt der Souvereiniteit aangenaam zou geweest zijn, wenschte, bij gebreke hiervan, Maurits verheffing: »rekenende op zijne welwil»lendheid en trouw."[16] — »Inzonderheid op hem," schrijft hij, »ben »ik voornemens de zekerheid te bouwen van al wat ik ten behoeve »der Vereenigde Gewesten doen en handelen zal, in vrede of »krijg."[16] — Sommigen beweerden, met het oog, óf op Frankrijk, óf op den Stadhouder, dat men tegen Spanje niet verzekerd zou zijn, ten ware de Republiek een Vorstendom wierd.

Oldenbarneveld vond geenerlei behagen in zoodanigen Raad van State; hoewel hij het voorstel schijnbaar niet geheel verwierp. — De overige bezwaren zou men wel te boven gekomen zijn; doch hij begeerde, ter handhaving van zijn gezag, alle zaken in de magt der Staten te doen blijven, omdat aldus Holland, gelijk hij zelf in Holland, bijkans alvermogend werd. Daarbij kwam het ongenoegen dat hij tegen Maurits opgevat had. — »Men moet ook wachten," schreef Jeannin, »tot dat de jaloezij en het mistrouwen tusschen den »Advokaat en den Stadhouder weggenomen is." — Maurits zeide, reeds in 1607, dat hij het plan tot vermeerdering van zijn gezag goed vond; doch dat men er niets van hopen moest, noch van eenige zaak welke hem betrof, indien er niet, gelijktijdig met het treffen van den vrede, in wierd voorzien. — Vroeger schijnt de Advocaat geoordeeld te hebben »dat men geen Traktaat met den vijand kon »maken of men moest eerst den Staat van het Land in meerder »verzekerdheid brengen en handelen met Prins Maurits op gelijke »conditie als met zijn Heer Vader was geschied."[19] En voorzeker eene handeling, op die voorwaarden, kon met het belang van Barneveld en van de Staten zeer wel overeen worden gebragt: zie § 192a.

D. 1609—1621.

TWAALFJARIG BESTAND.

238. De rust naar buiten ging weldra met binnenlandsche verdeeldheid gepaard: de strijd tegen de Roomschen werd door tweedragt in de Hervormde Kerk zelve gevolgd; haar leer moest tegen leden en leeraars worden beschermd. Vele Onroomschen hadden zich bij haar gevoegd, wier geloof met haar geloof, óf niet geheel, óf ook wel in het geheel niet overeenstemmend was. Regtstreeksche aanranding, zou niet hebben gebaat, ten aanzien van waarheden wier kracht en dierbaarheid algemeen ingezien en gevoeld werd. Men ving dus aan met het bestriiden eener verborgenheid, waaromtrent aan velen beduid werd dat zij te ligt bevonden was op de weegschaal van het menschelijk verstand. Het leerstuk der voorbestemming (*Predestinatie*) met den aankleve van dien, werd in twijfel getrokken, geloochend, bespot. Bij den tegenstand hierdoor opgewekt was het echter niet *enkel* om deze grondwaarheid te doen; veel min om het *begrijpen* van hetgeen, ook voor het geloof, onbegrijpelijk is; allerminst om zich zelven en anderen, in plaats van aan Gods heilig Woord, aan de letter van een *Formulier*, of aan de uitspraak van eenig menschelijk gezag te onderwerpen. Het gold de leer der uitverkiezing, in haar verband met de vrije genade Gods, met de regtvaardiging door het geloof alleen, met het gansche Evangelie, waarvan de kern en het wezen door de ontkentenis dezer hoofdpunten weggenomen wordt. Het was om een eenvoudig aannemen te doen, van hetgeen tot Gods onnaspeurlijke wegen behoort; om eendragtige belijdenis, zonder welke het behoud van kerkgemeenschap onmogelijk wordt.

De *Voorbestemming:* uitgedrukt in Art. 16 der in 1562 ontworpene Nederlandsche Belijdenis. »God betoont zich barmhartig, doordien »Hij uit de verderfenis trekt en verlost degenen die Hij, in zijnen »eeuwigen en onveranderlijken raad, uit enkele goedertierenheid

»uitverkoren heeft in Jezus Christus onzen Heer; zonder eenige »aanmerking hunner werken: regtvaardig, doordien Hij de anderen »laat in hun val en verderf, waar zij zich zelven ingeworpen heb»ben." — Op Gods Woord gegrond: bij v. *Rom.* 8, v. 29. 2 *Tim.* 1, v. 9. Ingeweven in het gansche verlossingwerk: want, is de zondevergeving niet uit vrije genade, dan is zij om iets in den mensch; dan is deze niet geheel bedorven en heeft eenige vrijheid van wil; de Zaligmaker is niet algenoegzaam, niet geheel onmisbaar; verbetering en volmaking, geen bekeering en wedergeboorte, wordt vereischt; de regtvaardiging is dan *om* het geloof, niet meer enkel *door* het geloof, om eenige verdienstelijkheid en niet enkel om het zoenoffer van den Heer. De Remonstrantsche begrippen hebben eene strekking, of naar verloochening van het kruis, of naar oprigting van eigen geregtigheid; naar het ongeloof van Socyn, of naar het bijgeloof der Roomsche Kerk. — Vrijmagt is geene willekeur; maar onafscheidelijk van Gods wijsheid en liefde: de mensch door eigen schuld verloren, wordt uit genade zalig: *Rom.* 6, v. 23. Eene verborgenheid voorzeker (*Rom.* 11, v. 33), maar die tevens de bron van Godzaligheid is, en bepaaldelijk van *ootmoed* (*Ef.* 2, v. 9); van *gemoedsrust* (1 *Thess.* 5, v. 24); van *dankbaren ijver* (*Ef.* 1, v. 4).

»Men sprak gedurig van *de Predestinatie en den aankleve van* »*dien*, maar de ondervinding heeft geleerd dat daaronder nog ver»scheidene andere zware fundamentele dolingen zijn gehandhaafd, »als de regtvaardigmaking door het werk des geloofs, de leer van »den vrijen wil, het loochenen van de zekerheid der zaligheid in »dit leven, het uitbreiden van de magt der Overheid van in reli»giezaken te disponeren naar believen"[11] en, bij noodzakelijke gevolgtrekking, nog andere punten van het hoogste gewigt.

239. Deze leer der verkiezing, door haar bestrijders zeer ten onregte een Calvinistisch leerbegrip genoemd, is ten allen tijde een oorzaak van aanstoot en ergernis geweest. De gansche eer der verlossing toeschrijvend aan God alleen, is zij even ondragelijk voor den menschelijken trots, als ongerijmd voor elk wiens gedachten niet tot de gehoorzaamheid aan Christus gevangen zijn geleid. Doch zij werd telkens met nadruk gehandhaafd en bevestigd, én in vroeger eeuwen, én vooral ook in de tijden der Hervorming, door het eenstemmig getuigenis der Christelijke Kerk.

De waarheid der *Predestinatie* wekt *natuurlijk* tegenstand op: 1 *Cor.* 2, v. 14. — Ook dit leerstuk kan worden misbruikt (2 *Petr.* 3, v. 16); en, zoodra het uit zijn verband met de overige waarheden van het Evangelie gerukt en in een eenzijdig en bedriegelijk daglicht wordt gesteld, leidt het, òf tot wanhoop, òf tot zorgeloosheid; ook tot Godslastering: *Rom.* 9, v. 19. 20. Tegen verkeerde voorstellingen van

dien aard gelden de beschuldigingen dat de leer der Gereformeerde Kerk »een oorkussen is voor het vleesch en den duivel, en een burg »des satans; dat die leer God maakt tot eenen auteur der zonde, »onregtvaardig, een tiran en veinsaard, en niets anders is dan een »vernieuwd Stoïcismus, Manicheïsmus, Libertijnschap en Turkendom; »de menschen vleeschelijk zorgeloos maakt; dat vele onnoozele kin- »deren der geloovigen van de borsten der moeders worden afgerukt en »tiranniglijk in het helsche vuur geworpen, en wat dergelijke andere »dingen nog veel meer zijn, die de Gereformeerde Kerken van gan- »scher harte met verfoeijing verwerpen." * — De voordragt moet met omzigtigheid geschieden; deze vaste spijs is niet voor degenen die melk van noode hebben: niet op Gods verborgen raad, wanneer de kennis der zaligheid gezocht wordt, maar op Christus, den weg, de waarheid, en het leven, wijst de Heilige Schrift; op Hem zij het oog des geloofs gevestigd, zonder te willen doordringen tot hetgeen gesloten voor ons is. — Doch deze verborgenheid werd telkens, eerst en vooral, door haar bestrijders ter sprake gebragt; en haar onverklaarbaarheid wettigt, als zij stoutelijk ontkend wordt, het stilzwijgen niet.

Dezelfde strijd, over den vrijen wil, in de 5de eeuw tusschen Augustinus en Pelagius, in de 16de eeuw tusschen Luther en Erasmus. — De voornaamste Hervormers (Luther en Melanchthon, Zwinglius, Calvijn, Beza) hadden omtrent de waarheid zelve der voorverordening geen verschil. — Deze leer is, in de meest stellige bewoordingen, opgenomen in de Belijdenissen der Gereformeerde Kerken, in Frankrijk (art. 12), in Engeland (art. 17), in Zwitzerland (art. 10); en wel als een punt dat tot de regte kennis van den weg ter zaligheid behoort. — Een kundig en zeer gematigd Godgeleerde (Dumoulin) schreef, in 1616, dat de »Arminiaansche leer »de fondamenten der Religie heimelijk ondergraaft en omstoot, »en zoo ver verschilt van de waarheid des Evangelies, als Hemel »en Aarde."

240. De Nederlandsche Hervormde Kerk had reeds meermalen leeraars, om deze en dergelijke afwijkingen van de leer der Kerk, kerkelijk te regt gewezen en bestraft. Doch dezelfde dwaalbegrippen trachtten zich telkens weder bedektelijk ingang te verschaffen; door de prediking en het Academisch onderwijs van den geleerden Arminius te Leiden wonnen zij inzonderheid veld.

1577. *Duifhuis*, Roomsch pastoor te Utrecht, predikt tegen de grove misbruiken van het Pausdom, evenwel zonder zich te kunnen vereenigen met de Nederlandsche Confessie en den Catechismus, ten aanzien van de predestinatie en hetgeen er bij behoort. Groote aanhang en verdeeldheid te Utrecht, ook na zijn dood: § 224a.

1579. *Coolhaas*, leeraar te Leiden; door de Regering beguns-

tigd, kerkelijk veroordeeld; voorstander van algemeene genade en vrijen wil. Hij wenschte telkens over de predestinatie te twisten. — 1591. *Herman Herberts*, te Dordrecht en Gouda: door de Provinciale Synode geschorst; beweerde dat de geloovigen in dit leven, tot eene volmaakte gehoorzaamheid kunnen komen. — 1595. *Wiggertsz* te Hoorn, veroordeeld door de Provinciale Synode, voorts door de Leidsche Hoogleeraren, om opiniën over de verkiezing, de erfzonde, den vrijen wil, de goede werken, onvereenigbaar met Gods Woord en met de belijdenis eener Christelijke Kerk.

Dirk Volkertsz Coornhert, een man van buitengewone kunde en vernuft, »Amsterdammer (geb. 1522, † 1590), geheel vreemd van »de ware Gereformeerde Religie, ja van de gansche Evangelieleer, »als drijvende met kracht, dat de mensch de wet Gods in dit leven »volkomen kan onderhouden en over zulks door de wet voor »God regtvaardig bestaan en zalig worden; waarmede het gansche »Evangelium en met eenen Christus de Middelaar en Zaligma»ker des zondigen menschen ten eenenmale verloochend wordt."[11]

Arminius (geb. te Oudewater, 1560, † 1609); in 1588, predikant te Amsterdam: van onregtzinnigheid verdacht. 1602, te Leiden beroepen; de Amsterdamsche Kerkeraad maakt zwarigheid. De Hoogleeraar *Gomarus*, (geb. te Brugge 1563, † 1641) wien het onderzoek was opgedragen, werd, door de schijnbare openhartigheid zijner verklaringen en uitleggingen, te vrede gesteld; doch weldra werden 's mans eigenlijke gevoelens en verregaande afwijkingen openbaar. Naast hem moet, om bekwaamheid en invloed, *Uytenbogaert* worden genoemd (geb. te Utrecht 1557, † 1644), die vele jaren Maurits welsprekende Hofprediker was.

241. Ongezind de Kerk te verlaten, ontveinsden de onregtzinnigen in het eerst hunne gevoelens; althans kwamen er slechts gedeeltelijk voor uit en bestreden bij voorkeur zoodanige punten welke voor den ongeloovige het meest aanstootelijk zijn; doch, weldra moediger geworden, eischten zij dat de *Formulieren van Eenigheid* voorloopig buiten kracht zouden worden gesteld, om daarna herziening en verandering te ondergaan. De Hervormden beweerden, dat er geenerlei noodzakelijkheid tot herziening bestond; dat de voorloopige terzijdestelling der Formulieren een ongerijmd verlangen en de wettiging van volkomen losbandigheid was; maar verklaarden tevens dat elk punt waartegen men zwarigheid hebben mogt, op eene kerkelijke Vergadering of *Synode* kon worden ter toetse gebragt.

De *Formulieren;* belijdenis voor de wereld en aan elkander. —

De Bijbel, geheel de Bijbel, en niets dan de Bijbel, is kenbron en *regel* des geloofs (Art. 7 der Belijdenis); — doch er moet overeenstemming ook omtrent de slotsom van het onderzoek zijn; een voorschrift van prediking en onderwijs, hetwelk de Kerk bevonden heeft overeen te komen met Gods Woord. »De Papisten houden de »Schriften en Decreten der menschen, der Pausen en Conciliën, »voor den regel zelven, die zijn zekerheid heeft in en van zich »zelven; de Gereformeerden houden het beschreven Woord Gods »voor den eenigen regel des geloofs, maar de Confessie en Cate»chismus voor het gereguleerde; *ook dit heeft zijne zekerheid*, doch »niet dan *na* en *van* den regel." [11] — Voorts, »al heeft iemand »zulke Formulieren onderteekend, zoo wordt hem daarom niet ver»boden, zoo hij namaals iets in dezelve vond dat hem dochtte niet »genoeg met den Woorde Gods te accorderen, dit te openbaren en »te bedenken te geven, *daar 't behoort*, om naar den regel van Gods »Woord onderzocht te worden. Maar revisie en ontslag van de on»derteekening te willen, voor en aleer men iets aangewezen heeft, »strekt niet als om allerhande twisten te veroorzaken, en daarmede »de Kerken ongerust te maken, en alzoo met ter tijd eene schade»lijke verandering in de leer in te voeren." — »Ook moet men de »Nederlandsche Belijdenis niet simpelijk aanmerken als een men»schelijk schrift, maar als een geschrift bij Godvruchtige en getrouwe »Leeraars der ware Kerk onzes Heeren uit den Woorde Gods gesteld, »om te dienen voor eene gezonde en schriftmatige belijdenis des »geloofs, bij de vrome martelaren, in gevangenissen, op pijnbanken, »in vuren, onder zwaard en galg standvastig bekend; om welke »vele duizenden hun goed en bloed in gevaar hebben gesteld, naakt »en bloot uit hun vaderland naar andere landen in ballingschap zijn »getrokken; welke alle de Gereformeerde Kerken in de Nederlan»den en in Frankrijk voor gezond en Godes Woord conform hebben »erkend, en door welke de Gereformeerde Kerken van de Antichris»tische Roomsche Kerk en van allerlei vreemde en verwarde Sec»ten zijn afgezonderd. Dat is wat meer als simpelijk een geschrift »bij menschen gesteld."[11] — »Daar wij toe gekomen zijn, laat ons »daarin naar denzelven regel wandelen," (*Filipp.* 3, v. 15), en niet zijn als degene »die altijd leeren en nimmermeer tot de kennis der »waarheid kunnen komen: 2 *Tim.* 3, v. 17.

Synoden zijn, ook in de Protestantsche Kerken, van den beginne af en uit den aard der zaak, ter overweging van de belangen der Gemeente, in zwang geweest. Goede en schriftmatige Conciliën hebben heilzaam gewerkt. Verschillen over de leer moeten aldaar worden beslist naar Gods Woord; de Kerken die het aangaat, gelijk elk geloovige, toetsen de uitspraak aan de Heilige Schrift. »De Pa»pisten willen dat men simpelijk geloove, zonder onderzoek of het »Concilie wel of kwalijk, met of tegen Gods Woord geoordeeld »hebbe. Dit heeft nooit iemand van de Gereformeerden beweerd; »maar van het loochenen eener *absolute* magt, moet men niet over»gaan tot het loochenen van *alle magt*." [11] — De Remonstranten waren steeds tegen de *Nationale* Synode; eene *Provinciale* zouden

zij, na in Holland meester geworden te zijn, gaarne hebben gewild; eene *Generale* (niet slechts van de Gereformeerde, maar ook van de Luthersche Kerken) beweerden zij somtijds te verlangen; wel overtuigd dat ze, bij de toenmalige verdeeldheid der inzigten, onmogelijk was.

242. De leerstellingen der Arminiaansgezinden, meermalen veroordeeld, waren blijkbaar strijdig met de belijdenis der Kerk; op dezen grond reeds zouden zij, met volkomen regt, in hun eisch niet ontvankelijk verklaard zijn. Maar de tegenpartij begeerde geen ander wapen dan Gods Woord, en (zonder, door algemeene revisie, de gansche leer der Kerk in verdenking te willen brengen) toonde zich volkomen bereid om elk betwistbaar leerstuk op nieuw, buiten beroep op eenig Formulier, te onderwerpen aan de uitspraak alleen der Heilige Schrift. Desniettemin, als de zaak kerkelijk behandeld wierd, was de aanstaande veroordeeling niet twijfelachtig. Er moest dus in het belang der niet-Gereformeerde begrippen, een ander terrein voor den strijd worden gezocht.

Eigenlijk was de vraag slechts of de nieuwe leer vereenigbaar was met de bekende geloofsuitdrukking der Kerk (geene quaestie *juris constituendi*, maar *constituti*); doch de Contra-Remonstranten, slag leverende op Bijbelsch terrein, hebben zich, noch in 1618, noch ook vroeger, uitsluitend op een kerkelijk standpunt gesteld.

243. De Nederlandsche Hervormde Kerk was, bij eerbiediging van het gezag der Overheid, steeds naijverig geweest op eigen regt; op zelfstandigheid, in al wat geloof en geweten betreft. Doch die leeraars, voor wier begrippen niet anders dan eene ongunstige uitspraak der Kerk te gemoet gezien werd, poogden nu door de Regenten te worden beschermd. De Staten van Holland, die zich reeds meermalen over den invloed en den tegenstand der regtzinnige Geestelijkheid hadden beklaagd, namen gereedelijk deze gelegenheid tot uitbreiding van hun magt te baat. Alzoo werd de twist van kerkelijken op politieken bodem overgebragt, en de Staten tot eene aanmatiging verleid, die hen in onvermijdelijken strijd tegen de Kerk, tegen het Volk, en tegen de Unie wikkelen zou.

244. Een oppertoezigt der Overheid, in het belang van den Staat, werd door de Kerk gereedelijk erkend. Doch de Staten, wel verre van zich met inzage, goedkeuring, en be-

krachtiging te vergenoegen, wilden deel hebben in de beroeping der leeraars, de zamenstelling van den Kerkeraad, het ontwerpen van kerkelijke wetten, en zelfs in de beoordeeling en beslissing van geloofsgeschillen. Een aandeel waarbij het overwigt aan den Magistraat verzekerd, en, gelijk de Hervormden het uitdrukten, een Politiek Pausdom ingevoerd werd.

De Geestelijkheid kan zijn boven de Overheid, die blindelings haar bevelen uitvoert; dit is het stelsel der Roomsche Kerk. De Overheid kan boven de Geestelijkheid zijn: dit is de zoogenaamde Caesaro-papie, waardoor het geestelijk Rijk van Christus een wereldsch Rijk en het kerkelijk ambt eene politieke bediening wordt. — Het een, zoo wel als het ander, is onvereenigbaar met de leer der Heilige Schrift: Christus toch is het eenige Hoofd Zijner Kerk, die geenerlei Overheid of Stadhouder behoeft om haar te regeren door Zijn Woord en Geest. Verkeerdelijk wordt deze leer van Christus alleenheerschappij een stelsel genoemd van *collateraliteit*, als stonden de geestelijke en de wereldlijke magt naast elkander, wederkeerig, in het wereldlijke en kerkelijke, aan elkander ondergeschikt. In de Kerk toch zijn geene Overheden: maar dienaren van Christus, van het Evangelie, van de Gemeente Christi, zonder hooge, gebiedende en bedwingende magt. Ook moet de Overheid niet blindelings ten uitvoer leggen wat de Kerk verlangt: zij moet zelve de ware Godsdienst grondig leeren kennen, mede om haar ampt, magt, en gezag te beter tot bevordering van het Rijk van Christus te besteden. De Overheden zijn »vasallen en stedehouders Gods, representerende »Zijne hoogheid, magt, en gebied hier op aarde; ook bewaarders »van beide de tafelen der Goddelijke wet, omdat ze de wet Gods »moeten doen onderhouden en straffen degenen die in het openbaar »daartegen zondigen. Och, dat zij allen wel bedachten wat daaraan »is gelegen, hoe zouden zij blijven binnen hare liniën," [1] zonder zich te mengen in de zaken der Kerk.

Alle de Christelijk-Protestantsche Belijdenissen verwerpen het gezag der Overheid in de Kerk, zelfs de Anglicaansche (Art. 37): »Wij geven geenszins, gelijk wij gelasterd worden, aan onzen Koning »eenig beheer omtrent Gods Woord of de Sacramenten, maar slechts »die bevoegdheid dat hij alle rangen en standen, geestelijk of we»reldlijk, bij hun pligt houde en de onwilligen bedwinge met het »wereldlijke zwaard." Ook daar is de Vorst, in geloofszaken, *lid*, geen *hoofd* van de Kerk. — Het regt en de verpligting der Overheid »om niet alleen te waken over de politie, maar ook de hand »te houden aan de heilige kerkedienst," wordt in Art. 36 der Nederlandsche Confessie volledig erkend; maar de Gereformeerden »ontkennen dat in de magt der Overheid zou zijn iets te gebieden »dat den Woorde Gods tegen is, of voor te schrijven regelen naar »welke men de Heilige Schrift zal uitleggen; of de herders en »leeraars van de Kerk van Christus uit te sluiten van het oordeel »aangaande de geschillen over het stuk der leer, of in eenige wel-

»gestelde Kerk iets te ordineren, voorbijgaande het wettig Kerkelijk »oordeel." [11]

245. De tusschenkomst der Overheid werd door de Kerk gewraakt, niet om het beginsel slechts, maar evenzeer om het doel. De maatregelen der Staten van Holland bragten, onder de schoonklinkende benamingen van vrijheid en verdraagzaamheid, onregt en gewetensdwang te weeg: opneming van anti-Gereformeerde begrippen, niet *nevens*, maar *in* de Gereformeerde Kerk; zoodat ze wel gepredikt, maar niet mogten worden wederlegd: stelselmatige ondermijning der Hervormde leer en bittere vervolging van hen door wie ze voorgestaan werd.

Verdrukking der welgezinden was onvermijdelijk; en wel van lieverlede aldus: *a.* vergunning aan de Arminianen tot prediking van hun leer; *b.* oplegging van stilzwijgen aan de tegenpartij; *c.* uitdrijving wegens ongehoorzaamheid; *d.* verbod van afzonderlijke Godsdienstoefening, op grond, òf der waarheid van de nieuwe leer, òf althans der onbeduidendheid van het verschil. — De Hervormden betwistten de gewetensvrijheid der Remonstranten niet, maar zij herinnerden dat »onder de vrijheid van conscientie mede begrepen »is (hetgeen door de Arminianen werd belet) dat de dienaren Christi »in zijne Kerk zijn Heilig Woord vrijelijk mogen prediken, zonder »verhindering, en de valsche leer bestraffen en wederleggen, zoodat »de lidmaten niet gedwongen worden, òf te hooren valsche leeraars, »òf zonder Godsdienst te zitten." [11]

»De verschillen waren zoo groot en zwaar dat ieder gedeelte »volhield het gevoelen van zijn partij merkelijk te dienen tot oneere »Godes en lastering Zijnes Heiligen Naams, mitsgaders tot verhinde»ring van der menschen zaligheid. . . Wat geestelijke gemeenschap, »wat broederlijke eenigheid en vriendschap zou tusschen zoodanige »partijen kunnen gevonden worden?" [11] — Bij hen die door Resolutiën de harten en conscientiën hiertoe hebben willen dringen, »moe»ten zaken van zoo groot gewigt in zeer kleine consideratie we»zen, 't welk voorwaar geen teeken is van een regt Godvreezend »gemoed." [11]

246. De wangevoelens waren nog geenzins algemeen doorgedrongen tot het Volk; er moest dus tegenstand ontstaan van het meerendeel der Gereformeerde burgerij. Doorgaans gedwee, en lijdelijk van vele regten beroofd, bleek zij op dit punt onverzettelijk te zijn. De Staten van Holland, wel verre van hierdoor afgeschrikt te worden, streefden ook in de Religie, naar een onbeperkt gezag. — Insgelijks met de Unie geraakten zij in strijd. Immers kon de Generaliteit niet dul-

den dat de instandhouding of verdrukking der Hervormde Godsdienst, waarvoor men gemeenschappelijk krijg gevoerd had, die als grondslag van den Staat aangenomen was, van de willekeur eener Gewestelijke Overheid afhankelijk werd.

De Staten beriepen zich op art. 13 der Unie, volgens hetwelk Holland en Zeeland in de Godsdienst naar goedvinden te werk konden gaan; ofschoon het overbekend was dat deze bepaling juist ten behoeve der Gereformeerde Godsdienst was gemaakt, enkel tot dat zij uitsluitend, ook in de andere Vereenigde Gewesten, als de naauwste band der vereeniging, ingevoerd worden zou. — Om de Religie als zaak van *Provinciaal* belang en beheer, te beschouwen, werd nu ook de algemeene hoofdbeweegreden tot den krijg (§ 129—132) in de schaduw gesteld; als ware het zwaard getrokken voor de Hoogheden, Vrijheden, en Geregtigheden des Lands. »Men zag in het eerst »zoo zeer niet op die Hoogheden: 't hart en was zoo hoog niet;... »men deed zijn best om de tirannij te verdrijven, inzonderheid »van de conscientiën dergenen die de ware Religie, ook onder »het kruis en zware vervolgingen, hadden aangenomen. Wij gun»nen den Staten hunne Hoogheden van harte, wij staan ze voor,... »maar nu zij, door Gods genade, hoog en groot zijn geworden, »nu moeten zij haar hoogheid en grootheid niet misbruiken tegen »God." [14]

247. De oppermagt der Staten van Holland was het doel waarvoor Oldenbarneveld, ook bij toeneming van moeijelijkheden en gevaar, alles op het spel gezet heeft. Hij had medestanders in Overijssel, Gelderland, vooral in Utrecht; buiten 's lands zocht hij, bij voorkeur, in Frankrijk een steun. Het gebruik der meest geweldige middelen schroomde hij niet. Zijn triumf zou de Kerk, de bevolking, en den Staat onder het juk der Hollandsche burger-aristocratie hebben gebragt.

Barneveld bleef de leidsman zijner partij. Voor zich zelven schijnt hij van het gevoelen der Hervormden niet ver afgeweken te zijn, althans beleed hij »dat een goed Christen moet gelooven, door Gods »genade en om de voldoening van onzen Heiland en Zaligmaker »voor zijne zonden, gepredestineerd te zijn om zalig te wezen, en »dit geloof (waardoor hij vast gelooft dat zijne zaligheid is ge»fondeerd alleen op Gods genade en de verdiensten onzes Zaligma»kers) te hebben door de genade Gods." [15] Waarschijnlijk was het hem veeleer om de erkentenis van der Staten gezag, ook in de Kerk, dan om den triumf der Remonstrantsche begrippen te doen; ook zal hij het gewigt van het verschil niet genoeg ingezien hebben om

niet verdraagzaamheid en eenheid mogelijk en, tegenover den nog magtigen aanhang der Roomschen, wenschelijk te achten. Bij de onverzettelijkheid van zijn karakter, was de tegenstand slechts een reden te meer waarom hij volharden en doordrijven zou. In de Vergadering van Holland was zijn invloed onbeperkt, in andere Gewesten niet gering. De Princes-weduwe (Louise de Coligny) en haar zoon Frederik Hendrik toonden zich Remonstrantschgezind. De inzigten van den Advocaat werden begunstigd door het Fransche Hof. — Onder hen, door wier bekwaamheden hij hier te lande werd ondersteund, staat boven aan *Hugo de Groot*, (geb. te Delft 1583, † 1645) een man van groote talenten en verbazende geleerdheid, Pensionaris van Rotterdam, die, met jeugdigen ijver, de onbeperkte Souvereiniteit der Staten voorgestaan heeft.

248. Maurits na zich, langen tijd, van alle tusschenkomst onthouden te hebben, werd, door den drang der omstandigheden, geroepen om het opzet van Barneveld te wederstaan. De meeste Gewesten, en ook in Holland, niet slechts de overgroote meerderheid der burgerijen, maar ook een deel der Regenten, waren van oordeel dat de handelwijs der Barneveldsgezinden met het behoud van Godsdienst en vrijheid onvereenigbaar was.

Maurits, met krijgsverrigtingen meer dan met theologische onderzoekingen bekend en daarbij, helaas! niet uitmuntend door naauwgezette Godsvrucht in wandel en gedrag, kon echter niet onkundig zijn van de beteekenis en strekking der geschillen waarop aller aandacht gevestigd en waarmeê de rust van den Staat gemoeid was. Hij onthield zich echter van deelneming aan den strijd, zoolang dergelijke onzijdigheid, in zijne hooge betrekking, mogelijk was. Welligt werd hij ook daarna geleid, minder door ingenomenheid met een kenmerkend leerstuk van de Hervormde Kerk dan door trouw aan zijn Stadhouderlijken eed en, bij het zien van verdrukking, door een levendig gevoel van billijkheid en regt.

Vooral Willem Lodewijk heeft een gewigtig aandeel in den strijd tegen de Remonstranten gehad. Friesland en Groningen waren, mede door zijn invloed, zeer Contra-Remonstrantsch. Zijne tegenwoordigheid in Holland is, om zijne regtzinnigheid, schranderheid, goeden naam, en eendragtig overleg met Maurits, zeer nuttig geweest. [20] Zeeland was welgezind. — De Koning van Engeland was doorgaans tegen de Arminianen, ofschoon niet altijd, vermits hij meermalen, van wege Barneveld, niet op de regte wijs ingelicht werd.

Een zeer bekwaam tegenstander van Barneveld was *François van Aerssens* (1572, † 1641), Gezant in Frankrijk; volgens den Cardinaal de Richelieu, een der drie grootste Staatslieden hem bekend.

249. In deze tijden van innerlijke verdeeldheid onderscheidt men, eerst de onderdrukking der Hervormde leer, zonder dat er weêrstand geboden wordt (1609—1616); daarna tegenwerking en strijd (1616—1618); eindelijk overwinning en herstel (1618 en 1619).

I. 1609—1616.

250. Vóór het Bestand hadden de twisten in de Kerk eene onrustbarende hoogte bereikt. Reeds was de leer van Arminius verbreid, de aanvrage om revisie der Formulieren geschied, het beroep op de Overheid te berde gebragt, de regelmatige bijeenroeping der Synoden verzuimd of belemmerd. Bij de Gereformeerden was groot misnoegen en toenemende bezorgdheid ontstaan.

De fundamenten ter verandering van de Religie waren *a.* het hard drijven van de noodzakelijke *revisie* van de Confessie en den Catechismus. *b.* de nieuwe verwarde Pelagiaansche leer van *Arminius*, verspreid door 't gansche Land. *c.* de hoogste magt in kerkelijke zaken, ook voor zoo veel de Gemeente Gods en haar geestelijke regering aangaat, gegeven aan de *Hooge Overheid. d.* het ophouden van de jaarlijksche *Synoden*, waarmede de band van de eenigheid der Kerken los gemaakt werd. "

1606. Nationale Synode eenparig door de Generaliteit toegestaan; maar »met Revisie van Belijdenis en den Catechismus." — Arminius en de zijnen beweerden dat de Revisie plaats hebben *moest;* de anderen dat ze plaats hebben *mogt*, als dit goed of noodig bevonden werd; dat iedereen zijne bezwaren kon inbrengen, maar dat, hangende het onderzoek, de verbindtenis krachteloos te verklaren en vooraf reeds elken band weg te nemen, ten eenemale ongerijmd was. En voorwaar de Synode kon niet, om de mogelijkheid van dwaling en zonder dat er iets stelligs aangevoerd werd, haar eigen Confessie in twijfel trekken; evenmin als een regter een' eerlijk man, enkel omdat hij een mensch is en zondigen *kan*, tot onderzoek roept. "

1607. Mei. Voorbereidende Vergadering (*Conventus praeparatorius*) van eenige predikanten en hoogleeraren, in 's Hage beschreven door de Staten-Generaal. — Met 13 tegen 4 stemmen (van Arminius, Uytenbogaert, en 2 Utrechtsche predikanten) adviseert zij dat aan de Formulieren verbonden zullen blijven allen die ze onderteekend hebben, tot dat bij iemand uit Gods Woord bewezen zal zijn dat ze in iets den Woorde Gods contrariëren; waarvan een iegelijk verklaring zal kunnen doen, zonder geacht te worden hierdoor tegen zijne verbindtenis te handelen; dat het oordeel der Nationale

Synode gegrond zij, niet op eenige Confessiën, of op de gemeene overeenstemming van eenige Kerken, maar op den regel van Gods Woord; dat in de uitschrijving de clausule van Revisie door andere min kwetsende woorden vervangen worde, tot gemeene rust en vrede der Kerken; alhoewel de Confessie zal *mogen* overgelezen en in overweging worden gebragt.

1608. 14 Mei. Arminius en Gomarus ontboden voor den Hoogen Raad: Gomarus verklaarde: »het zijn kerkelijke zaken die kerke»lijk behandeld moeten worden." De Hooge Raad en de Staten van Holland vermanen tot verdraagzaamheid. — De Hoogleeraren geven geschriften uit.

1608. Oct.: schorsing van vijf predikanten door de Classis van Alkmaar, omdat zij zich aan de Formulieren niet wilden verbinden dan met de bijvoeging: »voor zoo ver zij met de H. Schrift over»eenkomen." De Staten van Holland vorderen herstel. De Classis weigert, als zijnde, in kerkelijke zaken, aan de Overheid niet ondergeschikt.

1609. 20 Aug. De Hoogleeraren voor de Staten van Holland. »Als Arminius sprak, waren alle oogen en ooren geopend; als Go»marus sprak, liet men de hoofden ten meestendeele hangen en hij »werd als met minachting gehoord." [11] Gomarus verklaarde dat hij met het gevoelen van Arminius voor Christus regterstoel niet zou durven verschijnen. — De Staten bepalen dat de verschilpunten in eene Provinciale Synode zullen worden beslist.

251. De dood van Arminius maakte geen einde aan het geschil. Reeds ontstonden er op verschillende plaatsen ernstige beroerten, doorgaans in den zin der Arminianen gestild. Deze formuleerden hunne gevoelens in een vertoog, naar hetwelk zij *Remonstranten* werden genoemd. De Hervormden wilden dit in eene Provinciale Synode wederleggen. — Deze werd niet bijeengeroepen; wel de *Haagsche Conferentie*, waar hunne Contra-Remonstrantie ingeleverd werd.

1609. Arminius sterft — *Vorstius* (1569—1622) in zijne plaats; Hoogleeraar te Steinfurt, van zonderlinge gaven, geleerdheid, welsprekendheid, modestie, maar van een slibberig verstand, die uit de Sociniaansche boeken eenige vreemde opiniën had aangenomen: reeds door de Academie van Heidelberg gecensureerd. [11] — Sterke tegenstand. Ook de Koning van Engeland waarschuwt (1611), »pro»testerende tegen het ongelijk, injurie, en schandaal gedaan aan de »Gereformeerde Religie en tegen 't geweld aan de Alliantiën, ge»fondeerd op de handhaving van de Gereformeerde Religie, ... door »deze enorme indigniteit tegen de Kerke Gods." — Vorstius neemt de wijk naar Gouda. — 1611. Gomarus, over het strijdvoeren verdrietig, wordt Hoogleeraar te Middelburg, later in Saumur; in 1618 te Groningen.— *Polyander*, regtzinnig, en *Episcopius*, Remonstrantsch, worden tot Hoogleeraren te Leiden benoemd.

1610. Moeijelijkheden te Leeuwarden. — Onlusten te Alkmaar. — Ernstige twisten te Utrecht, waar Frederik Hendrik, op naam der Staten-Generaal, aan het hoofd eener krijgsmagt, de zaak beslist. De oude Arminiaansgezinde Regering hersteld: 6 Apr. — Daarna zamenzwering ontdekt en gestraft.

1610. Jan. Vertoog of *Remonstrantie*, door de Arminiaansgezinden aan de Staten van Holland; waarin op kunstige wijs verbloemd werd, wat echter weldra bleek hun gevoelen te zijn omtrent de vijf punten. 1. Verkiezing uit een voorgezien geloof. 2. Algemeenheid van de voldoening van Christus. 3. Vrije wil, of kracht van den verdorven wil ten goede. 4. Ongenoegzaamheid der Goddelijke genade ter bekeering van den zondaar. 5. Mogelijkheid van afval der heiligen. — Stellingen die eene strekking hebben om de eere Gods, den roem des Verlossers, en de genade des Heiligen Geestes te verdonkeren, die het Evangelie omkeeren, de Christenen van allen vasten troost berooven, en de beoefening van nederige zelfverloochening en dankbaren ootmoed in den weg staan. * — »De vrije wil »is de spil waar het gansche rad op draait." [11] — Zij geven voor dat hiermede de leer der Formulieren in haar geheel blijft en zij met alle Gereformeërde Kerken in Europa eendrachtig zijn. — Zij verzoeken eene Synode, onder der Staten voorzitting, oordeel, beleid en bestuur: volgens een door Uytenbogaert uitgegeven *Tractaat van het ambt eener hooge Christelijke Overheid in Kerkelijke zaken*.

1610. 22 Aug. Resolutie der Staten van Holland, zonder de Gereformeerde predikanten gehoord te hebben; dat bij provisie de predikanten, van het gevoelen in de Remonstrantie uitgedrukt, van de censuren zouden bevrijd blijven en men de aankomende leeraars in het stuk der Predestinatie niet hooger noch zwaarder zou bezwaren dan in de vijf artikelen wordt verklaard.

1610. 23 Dec. Op aanvrage der Classen van Zuid- en Noord-Holland om in eene *Provinciale Synode* de Remonstrantie te wederleggen, bijeenroeping eener *vriendelijke Conferentie* van 12 personen, zes van wederzijde. — Dien ten gevolge (1611. 10 Maart) *Haagsche Conferentie*. De Gereformeerden leveren eene *Contra-remonstrantie* in: met opgave der regtzinnige leer omtrent de vijf punten. — Op verzoek der Remonstranten, die ongaarne als tegenpartij der Kerk wilden beschouwd worden, liet men de Hervormde predikanten enkel als particulieren toe, zonder dat zij als Gedeputeerden der Classen werden erkend.

252. De Staten van Holland, door den invloed der Remonstranten geleid, beweerden gaarne het regt van oordeel en uitspraak te hebben, en drongen nu, als Christelijk liefdebetoon, aan de Kerk het dulden op van een leer welke door haar als verderfelijk beschouwd werd. Vrijheid van spreken werd aan den Remonstrantschgezinden, vrijheid van tegenspraak weldra niet meer aan de regtzinnigen vergund.

1611. 20 Mei. Resolutie der Staten van Holland. Bij provisie de leeraars ernstig gelast elkander met broederlijke en Christelijke liefde te bejegenen; sober en matig van de betwiste punten in de predikatiën te handelen: Maar vrede en rust moet met de waarheid vergezelschapt gaan om Godzalig of Christelijk te kunnen wezen. De Staten trokken aldus aan zich en onttrokken aan de kerkelijke opzieners het oordeel over zoodanige leerpunten. Met hen die men sustineert opiniën te drijven strijdig met de Heilige Goddelijke waarheid, te houden kerkelijke en Christelijke gemeenschap, is eene gewetenszaak, die wel moet worden onderzocht aan Gods Woord, of ze geoorloofd is en in hoe verre; en die gemeenschap vooraf te gelasten is conscientiedwang. De spoedige bijeenroeping eener Provinciale Synode ware billijk geweest. Voorts was de zaak zoo beleid dat de Hervormden de artikelen der Remonstranten moesten bestrijden, terwijl deze integendeel, voorstanders zijnde van nieuwe begrippen, deze artikelen hadden behooren te bewijzen, met wederlegging van de aangenomene leer der Kerk. "

15 Nov. Resolutie der Staten van Holland. Bevestiging van het vorige besluit; die er tegen handelen, zullen »als wederhoorigen van »de bevelen der Hooge Overheid, worden gestraft." Geen gevoelen wordt opgedrongen, maar onderlinge liefde, rust, en vrede geëischt. Doch aldus handhaving van de onregtzinnige predikanten en verpligting voor de regtzinnigen om de waarheid te verbergen, zoo zij niet als rustverstoorders straf wilden ondergaan.

3 Dec. Resolutie der Staten van Holland. Zij gelasten omtrent 1. »de volkomen voldoening van J. C., 2. de regtvaardigmaking, »3. het zaligmakend geloof, 4. de erfzonde, 5. de zekerheid der za»ligheid, 6. de volkomenheid des menschen in dit leven; niets an»ders te leeren dan doorgaans in de Christelijke Gereformeerde »Kerk geleerd wordt en in deze landen tot dus ver geleerd is." Nu verzochten de Gereformeerden eene ronde verklaring over deze punten; de Remonstranten weigerden dit, en werden door het gezag der Staten van Holland weldra hiervan vrijgekend.

253. Dergelijke handelwijs, terwijl de bijeenroeping van eene Nationale Synode geweigerd of telkens uitgesteld werd, gaf den Remonstranten moed om in hun opzet en eisch onverzettelijk te zijn. Eene nieuwe poging ter vereeniging werd in de *Delftsche Conferentie* beproefd. Nadat ook deze mislukt was, schreven de Staten eene soort van *Accommodatie-formulier* uit. Ook gaven zij reeds vroeger, door het gebruik der onregtmatige *Kerkeordening van 1591* te vergunnen, den Remonstrantschgezinden Magistraten de magt om predikanten aan te stellen door wie de Arminiaansche leer aangeprezen werd.

1612. 24. Maart. Vergunning om de kerke-ordening van 1591 (§ 224 a) te gebruiken. — Aug. Resolutie om de Steden die zwarigheid maken, te bezenden en te bewegen om zich met de meeste adviesen te conformeren.

1613. 26 Febr. *Delftsche Conferentie.* Op aanzoek van Willem Lodewijk, tusschen drie Gereformeerden en drie Remonstrantsche predikanten. De Gereformeerden verzoeken eene duidelijke verklaring of men buiten de vijf punten geene zwarigheid heeft en zich met de zes artikelen der Resolutie van 3 Dec. 1611 vereenigen kan: de Remonstranten willen enkel hooren of hun 5 artikelen in het oog der tegenpartij dragelijk zijn of niet; deze kan dit niet onbepaald verklaren, maar is bereid om te handelen over een ontwerp van verdraagzaamheid.

1613. 5 Maart: Resolutie waarbij, zonder dat nieuwe questiën mogen worden geopperd, aan de drie Gereformeerde predikanten het inleveren van een opstel gelast wordt ter vereeniging. — Deze onderscheiden het tolereren van een gevoelen, en het toelaten dat het geleerd worde. Zeer zorgelijk en ongehoord is het predikanten in het leerambt te dulden die openlijk hun verschil van de leer der Kerk hebben verklaard. Evenwel zij willen het gevoelen dulden; mits *a.* de Remonstranten het voor zich houden, tot aan de beslissing der Synode; *b.* rondelijk verklaren dat zij overigens de leer der Formulieren in alles voor schriftmatig achten; *c.* zich onderwerpen aan het oordeel der klassen en Synoden; *d.* en dat de jaarlijksche Synoden hersteld worden.

1613. 6 Maart. Brief van Jacobus I, uitgelokt door Barneveld en de Groot. De Koning schrijft dat de quæstiën beter door openbaar gezag dan door de twisten der theologanten zullen worden gestild; met verbod om de disputen op den predikstoel te brengen. — De Arminianen ook hierdoor stouter geworden, de Gereformeerden zeer bekommerd. — Tractaat van de Groot over *de Godsdienstigheid der Staten van Holland.* — De Staten wilden nu een formulier van leeren hebben, naar hetwelk alle predikanten in Holland en West-Friesland zich zouden moeten gedragen; *a.* onnoodig, zoolang men de onschriftmatigheid der bestaande Formulieren niet bewees: *b.* nadeelig; wat de waarheid afgaat, strekt tot voordeel van den leugen: *c.* ongeoorloofd; want de ware Christelijke Gereformeerde Religie was gevestigd; niemand mag eens anders conscientie binden, de Overheid zou aldus grijpen in een vreemd ambt, en het zou, bij de weigering der regtgevoelende Leeraars, eene zeer onbillijke begunstiging der Remonstranten zijn. [11] — Desniettemin tracht Barneveld eene dergelijke Resolutie door te drijven. Van daar (1614. 23 Jan.), waarschuwing der Staten om niet boven mate wijs te willen zijn; niet te leeren dat God eenigen geschapen heeft ter verdoemenis, of de menschen tot de zonde noodzaakt, of tot de zaligheid hen noodigt aan wie Hij besloten heeft ze niet te geven; inplanten dat de onverdienbare genade Gods in Jezus Christus het begin, midden en einde der zaligheid is. — De Gereformeerden er tegen; want *a.* men kan niet te

hoog gaan, als men blijft binnen de palen van Gods Woord; *b.* de Gereformeerde leer wordt gebrandmerkt door valsche voorstelling; *c.* de dwaalleer van de verkiezing uit een voorgezien geloof wordt goedgekeurd, waarmede hetgeen omtrent de genade zou ingeprent worden, onvereenigbaar is. Eenvoudigen en zwakken moet men verdragen; niet die zich verstandig achten, de waarheid lasteren, en anderen aftrekken. — Geen rust hierdoor verkrijgbaar; omdat het voorschrift, in den zin der Remonstranten uitgelegd, niet aannemelijk is; de Gemeenten niet bevredigd zullen zijn; de twisten van de Academie op den leerstoel zullen worden gebragt: *d.* de geschillen over de 6 punten der Delftsche Conferentie niet vereffend zijn. — Liever geve men bevel aan de Remonstranten om zich te houden aan de Formulieren (daar zij de gevoelens van ondergeschikt belang achten en aan de Overheid dit regt toekennen), of wel, men roepe de Nationale Synode bij een. "

254. De Hervormden, onvermogend ter handhaving van hun regt, zouden gaarne tusschen regtzinnigen en onregtzingen, bij minnelijke schikking, de kerken hebben verdeeld; de Remonstranten, in het vooruitzigt spoedig meester van het geheel te zijn, konden niet met de helft te vrede worden gesteld. Er bleef dus, waar de prediking uitsluitend aan Remonstrantsche leeraars opgedragen was, den verongelijkten Gereformeerden niet over dan, met prijsgeving der kerkgebouwen, in huizen en schuren te gaan. Doch, ziet! ook deze zamenkomsten werden verboden, belet, en door geldboete, ontpoortering, en uitbanning gestraft. De Hervormde leer, uit vele Kerken verdreven, werd ook daar buiten niet meer geduld.

Bij uitzondering te Leiden, een gelijk getal Remonstrantsche en Contra-Remonstrantsche predikanten, »die met elkander Kerke»raad hielden, elk op zijn beurt predikten en het Avondmaal be»dienden, gaande de lidmaten zoodanigen hooren, als zij verstonden »met goed geweten te kunnen doen" ": eene schikking elders vruchteloos beproefd. — De regtzinnigen waren sedert lang reeds bemoeijelijkt geworden. Zoo was, bijv. Geselius te Rotterdam, een predikant onbesproken in leer en leven, die zich onderworpen had aan de Resolutie van 20 Mei 1611, gelast alle zijne collegas te erkennen voor zuiver en gezond in de leer; beschuldigd, omdat hij in 't algemeen gesproken had van tot den bloede toe te wederstaan *(Hebr.* 12, v. 14) lijdende ten onregte; vervolgens afgezet; eindelijk daar hij, op verzoek van eenige honderden ledematen, in de huizen, ook tegen het verbod der Vroedschap, zamenkomsten van meer dan 20 personen hield, (14 Febr. 1612, 's morgens om 5 uur) met Schout en diefleiders, buiten de poort gebragt.

Vooral na 1614 scheiden de verdrukte Contra-Remonstranten zich af. — Zij weigerden geenszins, met onderwerping ook aan de willekeurige bevelen van den Souverein, uit de openbare Kerken te gaan; en getroostten zich dit veel liever dan, om het gebruik der gebouwen en het genot van tractementen, iets tegen Gods Woord en eene goede conscientie te doen. [11]

28 Nov. — 22 Dec. Beraadslagingen der Staten van Holland. Bij Resolutie van 22 Dec. worden de vroegere besluiten gehandhaafd en aan de plaatselijke Overheden gezonden, met vernieuwden last om ze ten uitvoer te leggen. — Intusschen bleven verscheidene Steden in de Vergadering der Staten weigerachtig en meenden niet te kunnen worden overstemd. Oldenbarneveld wilde doen bepalen dat, bij gebrek van eenparigheid, met de meeste stemmen zou mogen worden geconcludeerd; en dat er al of niet handhaving der tolerantie zou zijn, naar goedvinden der plaatselijke Overheid.

Velerlei beroerten in de Gemeenten veroorzaakt door het opdringen van Remonstrantsche leeraars en de verdrukking ten aanzien van Contra-Remonstrantsche predikanten: te Oudewater, Schoonhoven, Gouda, Hoorn, Warmenhuizen, Heusden. — Burgemeesters en Vroedschappen verkiezen een nieuwen kerkeraad, noodzaken de Contra-Remonstrantsche leeraars om, in den zin der Resolutiën, broederlijk met de overigen te verkeeren; beletten afzonderlijke bijeenkomsten, en maken op velerlei wijs van hun overmagt ten behoeve hunner vooringenomenheid gebruik. — De handelwijs der Hervormden die, moedeloos, de kerken verlieten, noemde men *Scheurmakerij*.

255. Maurits had inmiddels nieuwen krijgsroem behaald. Het erfregt op Gulik en Cleef gaf kort na de sluiting van het Bestand, aanleiding tot een twist, waarin Oostenrijk met Spanje tegenover Frankrijk en de Vereenigde Nederlanden stond. De wisselende en eer Spaanschgezinde Staatkunde van het Fransche Hof belette dat de oorlog met nadruk gevoerd wierd. — Met de binnenlandsche geschillen liet de Stadhouder zich weinig of niet in. Wel verre van zich boven de Staten van Holland te willen verheffen, had hij meer dan ééne onheusche bejegening van den magtigen Advocaat verduurd, en zou welligt nog langer de verdeeldheden over de Religie lijdelijk aangezien hebben, zoo niet Oldenbarneveld zelf hem de verpligting eener beslissende keus opgelegd had.

1609. 25 Maart. Hertog van *Gulik* †. Brandenburg en Paltz-Neuburg stellen zich in bezit: Oostenrijk verzet zich. Hendrik IV, gereed om te velde te trekken, † 14 Mei 1610. — Maurits, aan het hoofd van de krijgsmagt der Bondgenooten, vermeestert (2 Sept.) het zeer sterke Gulik. — 1614. Paltz-Neuburg wordt door Spanje

ondersteund. Spinola, met 3000 man, wil het Gulikschc bezetten; door Maurits tegengehouden; deze bemagtigt Emmerik, Rees, en Ravensberg. — Frankrijk, door hofkabalen en naijver der adelijke Geslachten verontrust, wenscht de vernedering van Oostenrijk niet meer.

Het Bestand had Oldenbarnevelds invloed versterkt. Maurits ondervond het. In 1609 was zijne tusschenkomst noodig geweest in moeijelijkheden te *Alkmaar* door den onregtzinnigen predikant *Venator* ontstaan; den 24 Dec. had hij er de Regering aangesteld; reeds den 22 Febr. 1610 werd zij, buiten zijne medewerking, in dier voege veranderd dat er 21 aanhangers van Venator, en slechts 6 welgezinden (deze allen boven de 70 jaren), in werden gebragt. — De belegering van Utrecht (§ 251a) doorgedreven tegen zijn gevoelen. — Men trachtte hem het bevel te onthouden over den Gulikschen togt; zoodat hij, verontwaardigd, uitriep: »het zijn maar »voorwendsels alle die redenen die voortgebragt worden om mij al»hier te houden tegen mijne eer en reputatie; achtende beter van »het Land voor alle mijne diensten te hebben gemeriteerd." — Niet ongaarne zou men ook tegen het aannemen der hem uit Engeland overgezondene Orde van den Kouseband zwarigheid hebben gemaakt.

II. 1616—1618.

256. Aldus was er wezenlijke vervolging ontstaan tegen de belijdenis waarvoor de Vaderen gestreden hadden en die tot hoeksteen van den Staat der Vereenigde Nederlanden gelegd was. De getrouwheid der Gereformeerden werd door de Overheden als oproerigheid beschouwd en gestraft. Maar de boog was te sterk gespannen; het opzet der Remonstranten gelukte niet overal; ook in Holland was er voor de Resolutiën der Staten geen eenparigheid meer. De eerste gewigtige tegenstand ging uit van Amsterdam. Nu ving een strijd aan welke, van de zijde der Hervormden, in den beginne althans, slechts verdedigenderwijs en om gewetensvrijheid gevoerd werd.

1616. 18 Maart. Resolutie der Staten van Holland, waarbij de onderlinge verdraagzaamheid nader aanbevolen wordt; op straffe van gehouden en gestraft te worden als perturbateurs van de gemeene rust. — Zes steden maken zwarigheid; Amsterdam, Enkhuizen, Edam, Purmerend, Dordrecht, en Schiedam. — 24 April; bezending der Staten naar Amsterdam en rede van H. de Groot, welke beweert dat ook de Remonstrantsche leer het fondament, namelijk Christus, behoudt en dus in de Kerk kan worden geduld. Die van Amsterdam vreezen, ten gevolge van zoodanige *tolerantie*, invoering van nieuwigheden, verdrijving van de Gereformeerde

Leeraars, en gedurige onrust der Gemeente: zij antwoorden »de »ware Christelijke Religie te willen maintineren, waarvan over de »vijftig jaren hier te lande exercitie is gedaan; en het ondienstig »te achten daarin de minste verandering te doen, ten zij bij wet»telijke Synode wel en rijpelijk geëxamineerd. Ook niet te kunnen »toestaan dat, onder den naam van hun Stad, eenige Placaten, veel »min d'executie, tegen die van de Religie zouden worden gestatu»eerd."[11] Zij ontzeggen aan de Staten eene absolute en ongelimiteerde superioriteit en gezag in kerkelijke zaken, waardoor alle kerkelijke Vergaderingen overbodig worden, de politieke personen het ambt van theologanten waarnemen en de kerke-dienaars bloote huurlingen zouden zijn; keuren de kerke-ordening van 1591 zeer af; geven in bedenking om de intercessie van den Prins te verzoeken, als Stadhouder der Provincie, welke voorzeker, daar hij zooveel voor de gemeene zaak gedaan heeft, met een opregt en vredelievend gemoed, zijne handelingen zal rigten ter voorkoming van alle verdere verdrukking, onheil en twist.

De Hervormden, waar geen regtzinnig predikant was, in naburige Gemeenten te kerk gaande, werden gescholden voor *slijkgeuzen.* Dit loopen naar elders werd 's winters moeijelijk, vooral aan ouden en zwakken; ook scheen het onbetamelijk dat zij die bleven bij de ware aangenomene Gereformeerde-Religie, de vrijheid zouden missen aan vele sectarissen verleend. Doch er werd ten hunnen opzigte geen oogluiking gebruikt.

1616. 21 Junij. Placaat van *Schieland* tegen de conventiculen. Verbeuring van huis, schure, barg, schip, schuit, veld, of andere plaatsen waar ze gehouden zijn. Predikant en eigenaar beboet, elk met *f* 300, bij lijfsdwang: met bedreiging aan de Schouten van verlies van officie en arbitrale correctie, zoo de keur niet volkomen wordt achtervolgd.

1616. *Gouda.* De Magistraat verbiedt de bijeenkomsten: 2 burgers ontschutterd en ontpoorterd, aan 3 hunne neering verboden, 2 uit de stad gezet.

Schoonhoven. Reeds in 1614 werden de Gereformeerden vervolgd. — 1615. Aan een predikant en aan een ouderling de stad ontzegd; de tusschenkomst van het Provinciale Hof door de Gecommitteerde Raden belet: 5 ouderlingen en diakenen ontpoorterd, hun neering verboden; en acte hiervan geweigerd. Als zij daarop verklaarden zich te beroepen op den oppersten regter Christus, zeide de burgemeester, spotswijze: »doet dat, doet dat." De uitspraak werd door de Staten bevestigd en, toen zij iets wilden antwoorden, zeide Barneveld: »hier valt geen repliek." — Hun welke buiten de Stad hun neering wilden gaan doen, werd dit belet door het niet ijken van gereedschap, of door boete van 25 gouden rijders.

's Gravenhage. Rosaeus, de eenige Contra-Remonstrantsche predikant, wordt gelast in eenigheid met Uytenbogaert te verkeeren, ook aan het Heilige Avondmaal. Hij weigert de Resolutie van 1614 aan te nemen en wordt geschorst. Barneveld zeide hem: »daar staat gij »nu alleen," omdat alle zijne ambtgenooten hem hadden verlaten;

doch hij antwoordde; »och neen, mijn Heer, maar God de Heer is »met mij, en zooveel duizend vromen als nog in 't Land zijn." [11] — Vele lidmaten verzochten herstel des geliefden leeraars, en, met afzondering van de openbare Kerk, begaven zich ter predikatie naar Rijswijk.

Geen uitzigt voor de Contra-Remonstranten; »van op het kussen »te komen was zelfs niet de minste apparentie. Wij zelve die de »standvastigheid bemerkten der Regenten van Amsterdam en daarna »gewaar werden de goede affectie van den Prins, konden ons zoo»danig eene uitkomst niet verbeelden." [11]

257. Door aanvankelijken wederstand belemmerd, verlangde Barneveld dat de Staten van Holland door hun Stadhouder met nadruk zouden worden ondersteund. Maurits, tot partij kiezen gedrongen, verklaarde dat hij de Hervormde Godsdienst, welke hij, als Stadhouder, gezworen had te beschermen, met getrouwheid handhaven zou. Pligtmatig, maar tevens hagchelijk besluit. Aan geen verdrukken van de Remonstranten werd gedacht; veel zou zijn gewonnen, wanneer de gewetensvrijheid ook der Contra-Remonstranten erkend, ook aan hen in de meeste Steden een afzonderlijk kerkgebouw verleend, en bij onderzoek en beslissing der theologische geschillen, de uitspraak niet aan den Magistraat, maar aan eene wettige Synode opgedragen wierd.

Maurits was van de waarheid der Hervormde leer overtuigd. Een gezond oordeel gaf hem tegen der Remonstranten begrip eene zeer eenvoudige redenering aan de hand. »De Advocaat vroeg, »of men »»openlijk zou laten prediken dat het eene kind ter verdoemenis is »»geschapen en het ander ter zaligheid?" Zijn Exc. vraagde »of hij »»dat wel ooit eenig Gereformeerd predikant had hooren prediken?" »De Advocaat antwoorde, »het is evenwel hun gevoelen" brengende »de auteuren voort die Uytenbogaert aangehaald had. Z. Exc. zeide »dat men niet sprak van hetgeen eenige uitlandsche auteurs schrij»ven, maar van hetgeen de inlandsche predikanten prediken. »Als de Advocaat insisteerde, vraagde Zijn Exc. »of zij dat dan al »»leerden, of dat zoo vreemd zou wezen?" Als de Advocaat zijne »verwondering, als met een afgrijzen, te kennen gaf, vraagde Zijn »Exc. »of God niet van eeuwigheid geweten had wie zalig, wie »»verdoemd zou zijn, en of hij de menschen tot een ander einde »»schept als waartoe hij weet van eeuwigheid dat ze komen zullen?" »De Advocaat, alzoo met dat argument bezet zijnde, zeide: »ik ben »»geen theologant;" Zijn Exc. zeide: »zoo ben ik ook niet; laat »»dan de theologanten bijeenroepen, de Synode vergaderen en daar »»de quaestie decideren; zoo komen wij er af." " [11] — Bovendien wist hij zeer wel dat de Contra-Remonstranten de oude Hervormden

waren, »de lieden" zeide hij, »die mijn Heer Vader op den zetel »hebben gebragt." [20] Hij was verontwaardigd over het drijven van de Hervormden uit de Kerk. De predikant Trigland zeide hem: »wij willen Zijne Exc. demoedelijk verzoeken als dat, ter plaatse »daar de Magistraten Remonstranschgezind zijn en de Gere- »formeerden zoo drukken, Zijne Exc. moge believen met zijn »autoriteit te weeg te brengen dat zij toch den Gereformeerden »vrije exercitie van hun Religie vergunnen, ten minste in particu- »liere huizen, schuren, of dergelijke, hopende dat het dan wel wat »beter zal gaan." — »Zijn Exc.," dus schrijft hij, »vraagde mij, »»of dan de Gereformeerden in schuren zouden gaan om te houden »»Godsdienst?" »Ik antwoordde dat ik wel wist dat het zoo niet »behoorde, maar dewijl het nu zoo lag en niet anders wezen kon, »als Zijn Exc. met zijn intercessie en autoriteit dat kon te weeg »brengen, wij nog wel moed hadden d'Arminianen dood te prediken »(wat dat gezegd is, verstaat een ieder wel). Zijn Exc. zeide mij »daarop, met verwondering en ernst: »»Hoe! zouden wij nu in hui- »»zen en schuren gaan? de Kerken komen ons toe; wij zullen ze »»ook hebben."" »Ik wenschte daarop dat God de Heer Zijn zegen »daartoe wilde geven." [11]

1617. Jan. De Gereformeerden in 's Hage laten een groot huis gereed maken ter prediking; de Magistraat verbiedt het. Voorspraak van Maurits: hij dringt er op aan dat men ze zou laten prediken in de Groote Kerk, door een van hun gezindheid, dien men van buiten zou doen komen bij leening, om de beurt van Rosaeus te bewaren: zij vergaderen in het huis van 's Prinsen boekhouder, en verzoeken om eene openbare vergaderplaats; de Stadhouder weigert, ondanks het verzoek van het Hof van Holland, de sterke hand te leenen om hen te bedwingen. Barneveld gaf te dezer tijd hem te kennen »dat men trachtte naar openbare factie en dat de Staten van Holland »niet en zouden kunnen nalaten Zijn Exc. af te vorderen handbie- »ding tot conservatie van hun openbaar gezag." — 14 Jan. Plegtige bijeenkomst dien ten gevolge van de Hooge en Provinciale Raad, de Rekenkamer, den Stedelijken Magistraat, met de gecommitteerde Raden. Maurits, naar zijn advies gevraagd, laat zich de Registers van 1586 brengen, waarin de eed op de aanvaarding zijner waardigheid geboekt stond; en, na de lezing, doet het artikel opmerken waarbij de Staten zich met hem verbonden om, tot hun laatste druppel bloeds, *de Gereformeerde Religie*, de eerste oorzaak van den strijd, te beschermen: »Die Godsdienst," zeide hij, »zal ik handha- »ven, zoo lang ik leef." — Te vergeefs poogden velen hem diets te maken dat door de vijf artikelen niets daarin veranderd werd.

Maurits was ernstig door Willem Lodewijk tot bescherming der Hervormden vermaand. Voordeel kon daarvan niet worden verwacht; wel nadeel voor hem en zijn Huis. Het was hem te doen om afbreking van Barnevelds overheersching, niet om opbouwing van eigen magt. [20] Hij was zeer voor eene gematigdheid waardoor, zonder nadeel van de Religie, de scheuring van den Staat mogt worden verhoed, en wenschte accommodatie, namelijk onderlinge verdraag-

zaamheid, zonder gedwongen kerkgemeenschap in den Remonstrantschen zin. — »Het was niet te helpen," zeide hij tegen Uytenbogaert, »met afstand van de dienst, of elkander uit de dienst te stoo»ten," en, toen deze antwoordde dat »Z. Exc. en de Staten, als »wien de rust van 't Land en de Kerk zonderling bevolen was, de »zaak behoorden bij de hand te nemen en den onderdanen in bil»lijkheid de wet te stellen," repliceerde hij »dat het ook met auto»riteit niet te doen was, dat de partijen elk eene Kerk moesten heb»ben, daar zij mogten prediken, naar hare gezindheid; dat ook elk »zijn Avondmaal afzonderlijk houden moest; dat het eene forme van »inquisitie was de kerkordening van 1591 te doen achtervolgen, de»wijl de predikanten die hielden gemaakt door hunne tegenpartij en »niet gehoorzamen zouden; dat ook eenige van de Staten te hevig »waren en de zwarigheid niet wilden wegnemen." [19] — Te meer wenschte hij dergelijke schikking, dewijl hij voorzag dat de zaak anders niet ligt zonder bloedvergieten afloopen zou. »De Contra-Re»monstranten," zeide hij, »waren wel zoo sterk in het Land dat ze »niet lijden zouden verdrukt te worden, gelijk men voorhad; ook »zou dit different niet dan door de wapenen worden gedecideerd." [19]

Het Gasthuis Kerkje in 's Hage werd aan de Contra-Remonstranten verleend, door wie nu, ofschoon Maurits dit liever niet gezien had, kerkeraad tegen kerkeraad gesteld werd.

258. De houding van den Stadhouder, het misnoegen der meeste Gewesten, en het volhouden van Amsterdam bragten bij de Remonstrantsche Overheden minder vrees dan verbittering te weeg; dus ging de verdrukking haar gang; de Stedelijke Magistraat steunde op het gezag der Staten tegen het klagen der burgerij. Evenwel de zaak nam, ook voor de Regenten, een ernstiger keer, toen het deelnemen van Maurits aan de Godsdienstoefening der Contra-Remonstranten in de Kloosterkerk de tweespalt ook onder de magtigen in den lande op treffende wijs had geopenbaard.

Schoonhoven. 5 Maart. De predikant der dolerende Kerk door den baljuw van den predikstoel afgerukt en uit de stad gevoerd. — 12 Maart. Wederom eene predikatie geschied zijnde, werden de zakkedragers belast om de loots af te breken, in het bijzijn van den eigenaar, op verbeurte van poorterregt. 26 Maart: de predikant door den baljuw in het gebed gestoord en gevankelijk weggevoerd. — De binnenmoeder van 't Vrouwenhuis van haar dienst ontzet, omdat zij buiten ter preke ging. — De magistraat liet 60 spiessen doorzagen, de bovenste einden halve pieken blijven, van de ondereinden polsen of knodsen maken met scherpe ijzeren pennen, om daarmede, zoo men zeide, op de kop te slaan degenen die den Magistraten de voet op den nek wilden zetten.

31 Maart. De Magistraat van *Utrecht* verbiedt alle conventiculen

in huizen, kerken, kloosters, velden bij dag of nacht; ook het gaan ter preke, zelfs buiten de Provincie; op straf van verbod van neering, ontpoortering, en uitzetting.

Heusden. Reeds in 1615 het beroep van een regtzinnig predikant door de Staten verhinderd; eindelijk na 1617 Voet beroepen, met toestemming van den Magistraat en van de Classis. — 24 Mei: eerste predikatie: de Overste van het krijgsvolk wil ze, namens de Staten, verhinderen; te vergeefs.

Amsterdam zeer Contra-Remonstrantsch: op uitnoodiging van den kerkeraad, vergadering van *correspondentie:* om met andere getrouwe Gereformeerde predikanten broederlijk in overleg te treden en hun gelegenheid te geven dat zij zulks ook onder elkander zouden doen.[11] — Aldaar geen 100 Remonstranten: deze houden, den 5 Febr. hun eerste vergadering; doch (19 Febr.) groote opschudding en plundering door het graauw.

9 Julij. De *Kloosterkerk* in 's Hage, welke voor de Contra-Remonstranten in orde gebragt werd, ofschoon nog niet gereed, wordt door hen ingenomen en bezet met hun vergadering en predikatie: »kwam eigenlijk de Groote Kerk hun toe, veel meer de Klooster-, »inzonderheid als zij de Groote kerk lieten voor d'Arminiaansgezin»den. Zoodat die goede lieden niet anders hebben gedaan als dat »zij zich in 't openbaar hebben toegeëigend hetgeen hun onder de »hand, door geveinsdheid, ontfutseld was."[11] — 23 Julij. Maurits woont er de Godsdienstoefening bij.

Mei. Pogingen van Zeeland, Gelderland, Friesland, en Groningen, alsmede van de zes Hollandsche Steden, om de Staten van Holland tot eene Nationale Synode te bewegen. — 16 Junij: die van Holland verklaren met de zaak bezig te zijn (doch tot hoe lang?).

259. De Staten van Holland, wel verre van tot eenige zachtheid en toegeeflijkheid te worden gestemd, stellen zich schrap tegen de Kerk, den Stadhouder, de Unie, het meerendeel der burgerij, en een deel der Steden van het eigen Gewest. Met eene geringe meerderheid bepalen zij dat de Nationale Synode geweigerd, het nemen van waardgelders aan de Stedelijke Regenten vergund, het beklag hieromtrent bij Hoven en Regtbanken belet, en het krijgsvolk uitsluitend ten behoeve der Provincie in den eed genomen wordt. Een besluit hetwelk de volledige toepassing van Barnevelds beginsel omtrent der Staten oppermagt bevatte, in de toenmalige omstandigheden bijkans eene verklaring van burgerkrijg was, en niet ten onregte de benaming van *Scherpe Resolutie* ontving.

Reeds lang had Barneveld een exempel aan eenige der ijverigste Contra-Remonstranten willen stellen. »Als hij daartoe, doch t' eene-

»maal te vergeefs, had verzocht het consent van Z. Exc., heeft hij »het in communicatie gelegd met die Steden die hem het meest toe»gedaan waren, bij welke verstaan werd dat men hiertoe aan de »hand moest hebben de Hoven van Justitie." [11] Hij was voornemens vier der ijverigste Contra-Remonstranten bij nacht van den bedde te doen halen, hen op het schavot te onthoofden, en dan aan het Volk, door klokgelui zamengeroepen, te verklaren dat zij, om muiterij en rebellie tegen de Hooge Overheid, anderen ten voorbeelde waren gestraft. Alle middelen werden aangewend om den Hoogen Raad de noodzakelijkheid dezer executie te doen verstaan. Drie Raadsheeren wederstonden, zeggende dat het te gevaarlijk was, dat men het met geene redenen zou kunnen verdedigen, dat het Land hierdoor in gevaar van een bloedbad zou worden gesteld.[11]

1617. 4 Aug. *Scherpe Resolutie* door de Edelen en 9 Steden. *a.* Met aanbod van eene Provinciale Synode, namelijk onder autoriteit en directie der Staten, weigeren zij eene Nationale Synode, ten einde niet, hetgeen den Staten van Holland alleen toekomt, gemeen te maken: *b.* magtigen de Steden om krijgsvolk aan te nemen, tot uitvoering van de Resolutiën der Staten en tot hun eigen verzekerdheid: *c.* verklaren dat niemand zal mogen klagen ten aanzien dezer religie-zaken, over de Stedelijke Regenten, dan aan de Staten, houdende voor nul en van onwaarde hetgeen bij eenige Collegiën van Justitie daartegen zal worden gedaan: *d.* gelasten aan alle oversten en krijgslieden (ofschoon staande onder de Staten-Generaal en de Stadhouders) om, niettegenstaande eenige andere bevelen, aan de Staten of Stedelijke Regenten gehoorzaam te zijn.

260. Het uitzigt op minnelijke schikking verdween. De Stedelijke Regenten namen waardgelders aan, eischten een nieuwen eed van de burgerij, en wilden bevelen geven aan de soldaten door de Provincie betaald: maar Maurits wist zijn gezag over het krijgsvolk te behouden; vijf Gewesten werden het eens dat de Nationale Synode plaats hebben zou, en, zoo wel in Holland als in Utrecht, waren afkeer en haat het gevolg van aanmatiging en geweld. Thans scheen voor de partij van Barneveld het terugwijken raadzaam te zijn. Desniettemin werd de meerderheid der Staten door zijn invloed tot het betoonen van de uiterste hardnekkigheid geleid.

Verscheidene Steden, Haarlem, Gouda, Schoonhoven, Hoorn, Rotterdam, namen waardgelders aan: 1800 in Holland. — 28 Aug. In de Stad Utrecht vooreerst 600, tegen degenen die, in kerkelijke of politieke zaken, den staat van den Lande van Utrecht zouden willen troubleren. — »Het was olie in 't vuur: de burgers en inwoners, die »geen Arminianen waren, wisten niet hoe zij het hadden, of zij ge»vangen of geslagen, verkocht of geleverd waren. Niet te min hiel-

»den zij zich zoo stil als zij konden. Voorts wilden de Magistraten »de burgers een anderen eed opleggen : dit altereerde de gemoede-»ren nog veel meer ; zoodat zij gingen doleren aan Z. Exc. en aan »de Hoven van Justitie, waardoor de Magistraten oorzaak namen »eenige te ontpoorteren en den Steden te ontzeggen, ook d'een en »d'ander op den hals gevangen te zetten." [11] — Te *Leiden* op de Breêstraat bij 't Stadhuis een houten staketsel voor de waardgelders (de *Arminiaansche schans*). Eenige honderden burgers, om weigering van eenen nieuwen eed, ontschutterd ; sommigen ontpoorterd. — Ook poogden de Staten het krijgsvolk, aan Maurits verbonden, grootendeels af te danken, ten einde ander aan te werven dat hun gunstiger was.

Sept. Amsterdam, Enkhuizen, Edam en Purmerend verklaren de Resolutie buiten haar bewilliging genomen, en dat allen klageren de gewone weg van regten openstaan moest. »Zij hadden nooit ver-»wacht dat op zoo gewigtige punten voorgenomen zou zijn geweest, »bij meerderheid van stemmen, niettegenstaande contradictie van »vele notabele leden en in het afwezen van eenige andere, zoodanige »Resolutie te formeren." — De Hooge Raad besluit de Resolutie niet te achtervolgen. — 29 Sept. Maurits volgt de raadgeving van verscheidene personen tot het nemen van geweldige maatregelen niet op; doch brengt onverwachts bezetting in *den Briel*, om de aanneming van waardgelders, in eene plaats van zooveel militair gewigt, te verhoeden. — 6 Oct. Carleton, Gezant van Engeland, klaagt over de verdrukking van de aanhangers der zuivere oude leer ; wijst op de Unie, raadt tot eene Nationale Synode. — 3 Nov. Du Maurier, Gezant van Frankrijk, vermaant tot eendragt. — 11 Nov. Besluit der Staten-Generaal om eene Nationale Synode te *Dordrecht* te houden; onder zeer ernstig protest van Holland, Utrecht en Overijssel.— 26 Nov. Maurits schrijft aan de steden van Holland ; klaagt dat men, tot verkleining van zijn gezag over 't krijgsvolk, aan de bezettingen een nieuwen eed afgevergd heeft ; bezoekt sommige steden, en raadt de Vroedschappen tot bewilliging in de Nationale Synode. Te Leiden vond men geraden de schutterij in de wapens te brengen en de poorten niet te vroeg te openen, om den Prins, zoo hij komen mogt, te kunnen afwijzen. — Dec. Vergadering der Staten van Holland. Vruchteloos wordt de aanvrage om eene Nationale Synode door de zes Steden in overweging gebragt. — Nadrukkelijke verklaring van *Haarlem,* ter verdediging ook van de Scherpe Resolutie.

1618. Jan. Maurits naar *Nijmegen ;* verandert de Regering. Hevige protesten daartegen, ook in Holland. De Stadhouder wordt door de Staten van Gelderland er voor bedankt. »Zij verstaan bij »Z. Exc. in dezen zeer wijsselijk en voorzigtig tot dienst van deze »Landschap geprocedeerd te zijn, in gevolg van 't recht en possessie »denzelven als Stadhouder van Gelderland over 't vernieuwen van »den Magistraat toekomende en tot nog toe geobserveerd, en dat men »Z. Exc. ten hoogste behoort te bedanken en te verzoeken om deze »zijne possessie als Stadhouder te willen continueren, zoowel de trè-»ves als den oorlog gedurende." — Febr. Filips Willem sterft ;

Maurits wordt Prins van Oranje. — Mei. Hij beweegt de Staten van *Overijssel* om te bewilligen in de Nationale Synode.

Menigte van verdenkingen, lasteringen, schotschriften aan wederzijde. — De Prins beschuldigd van te streven naar hooger gezag; Barneveld van door Spaansch geld omgekocht te zijn.

Sommigen uit de partij van den Advocaat wilden zich meester maken van eenige steden, Schoonhoven, Woerden, enz.; wapenen aanschaffen; de Huizen te Duurstede, ter Eem, en te Abcoude bezetten. Reeds in Jan., toen Maurits te Utrecht was gekomen, werd hij, voorzigtigheidshalve, van schutters omringd: vermindering der waardgelders ter sprake gebragt. — Later evenwel, in Junij, werd in de Staten van Utrecht gehandeld over afdanking der waardgelders en besloten zij afgevaardigden naar 's Hage te zenden, om hierover met den Prins te spreken; doch deze openbaarden den last aan de Barneveldsgezinden, en keerden, op hun raad, onverrigter zake terug.

Na de Scherpe Resolutie, beleden sommigen van Barnevelds ijverigste vrienden dat zijn oordeel, zoo al niet door hoogmoed, door stijfzinnigheid werd verblind. [20]

III. 1618—1619.

261. De Generale Staten achtten zich eindelijk geroepen tot het nemen van een afdoend besluit. Zoo er aan de Barneveldsche partij toegegeven wierd, dan zou door eene gewapende meerderheid der Staten van Holland de wet worden gesteld aan vijf Gewesten, in onderwerpen van algemeen belang, ten aanzien van den meest innigen band der Republiek, ten nadeele van de Godsdienst, en met verdrukking der burgerij. Weifeling en uitstel zou ligt bij het noodwendig vermeerderen der spanning, kunnen brengen tot scheuring en inwendigen krijg; verderfelijk, vooral ook bij het naderend einde van het Bestand. — Spoedige en krachtige tusschenkomst der Unie scheen het eenige middel van behoud. De afdanking der waardgelders in Utrecht, een hoofdzetel der Remonstranten, met kloeke welberadenheid door Maurits geschied, leverde het indrukmakend bewijs dat Barneveld het vermogen der zijnen te hoog had berekend, en dat overmoed geen overmagt is.

12 Julij. De Generale Staten verklaren, ondanks de tegenspraak van Holland en Utrecht, dat de waardgelders »in dien tijd waren »tegen d'orde, dienst en welvaren van 't Land en strekken tot ont»rusting en wantrouwen in de gemoederen der ingezetenen." — 14 Julij de zaak gesteld in handen van den Raad van State, om met Z. Exc. en Graaf Willem te adviseren.

23 Julij. De Algemeene Staten besluiten den Prins, als zijnde Stadhouder van Utrecht, met acht personen uit hun midden, derwaarts te zenden, »om, met inductie of anders met de bekwaamste »middelen, het afdanken en voorts het consent tot de Nationale »Synode te weeg te brengen." — De Staten van Holland belasten de Officieren van het krijgsvolk te Utrecht niets te doen dan hetgeen bij de Staten van Utrecht of bij Gecommitteerden der Staten van Holland zou worden gelast; met sommatie op den eed aan dezen, als *betaalsheeren*, gedaan. — 24 Julij, zenden zij Hogerbeets, Grotius, en anderen naar Utrecht.

25 Julij. Aankomst van den Prins; gesprek met de Remonstrantschgezinde predikanten: hij zou niet lijden dat iemand, ter oorzaak van de Religie, verdrukt wierd. — 26 Julij. Gesprek met de Hollandsche Afgevaardigden. Volgens de Groot, zeide de Prins: »Men zou de Magistraten wel beschermen, maar eerst willen weten »hoe zij regeren zouden. Men had vijf valsche punten zoeken in te »voeren in de Godsdienst; men had hem willen ontzetten van zijn »Stadhouderschap en ten Lande uitjagen; doch hij had hierin orde »gesteld: hij wist wel wat hij deed: hij had vijf Gewesten en zes »Steden van Holland voor zich. Wilden de Utrechtschen geen »Nationale Synode, dan moesten de afgezonderden ook Kerken »hebben. De waardgelders waren erger dan de Spaansche kastee»len; die moesten af. Alles was de schuld van den Advocaat. Hol»land werd niet veracht, maar de Advocaat scheen van Holland »te willen maken de Algemeene Staten." — De Regering van Amsterdam, om de krijgsoversten tegen de bedreigingen der Staten van Holland gerust te stellen, stond borg voor de uitbetaling hunner soldij: de Colonel der waardgelders verklaarde den Staten van Utrecht dat hij niet wist aangenomen te zijn om tegen Zijne Exc. en de Gecommitteerden der Generaliteit te vechten, dat hem dit ongelegen was, en hij daarop zijn eed niet gedaan had. — 27 Julij. De Staten van Utrecht slaan evenwel, door de Barneveldsgezinden gestijfd, de afdanking en de Synode plat af. — 31 Julij. Met het krieken van den dag ($3^1/_2$ uur) doet Maurits het garnizoen, zonder trommelslag, oprukken naar de markt: de toegangen worden bezet; de wachthebbende compagnie gelast de wapens neder te leggen; aan den Luitenant, die zeide geen last hiertoe van zijn meesters te hebben, door den Prins toegevoegd dat hij dan voor zijne meesters zou moeten vechten. De zes compagniën leggen de wapens neêr. — De Regering werd veranderd; aan de Gereformeerden vrijheid van Godsdienstoefening en eene openbare Kerk verleend. — 12 Aug. Vertrek van den Prins.

262. De kracht der tegenpartij was gebroken. De Staten-Generaal maakten van hun voordeel gebruik. Zij dankten, ook in Holland, de waardgelders af; deden Barneveld in hechtenis nemen; zorgden voor de verandering der Stedelijke Regeringen; zoo dat de bijeenroeping der Nationale Synode thans

door de meerderheid der Staten in alle Provinciën goedgevonden werd.

21 Aug. Resolutie der Staten-Generaal ter afdanking van de waardgelders ook in Holland.

25 Aug. De Staten van Holland, ontmoedigd, bewilligen, behalve Gouda, in eene Nationale Synode; evenwel tot *bijlegging*, niet tot *beslissing*, en onder nadere goedkeuring der Staten op hetgeen er besloten worden zou.

29 Aug.: krachtens secrete Resolutie der Staten-Generaal, gevangennemring van Oldenbarneveld, de Groot, en Hogerbeets, Pensionaris van Leiden; ook van Ledenberg, secretaris der Staten van Utrecht. — Een daad afgekeurd door de Arminianen, als ondragelijk geweld; door onpartijdigen, in kleinen getale, onnoodig gerekend, nu men toch de overhand had; door de welgezinden toegejuicht, als onmisbaar ter beveiliging van den Staat. De Prins en Graaf Willem zeiden aan den Engelschen Gezant, dat de Synode nog steeds door deze personen werd tegengewerkt, en dat nu, na de afdanking der waardgelders, ook Barneveld als overste, met de voornaamste officieren, afgedankt werd. [20] — De Staten-Generaal geven op, als reden van hun besluit: »dat bij de verandering op »onze ordre geschied te Utrecht, ontdekt zijn verscheidene zaken, »waarvan te voren groot achterdenken is geweest, waardoor niet »alleen Utrecht, maar ook verscheidene andere steden van de Ver»eenigde Provinciën zouden hebben gevallen in een bloedbad."

Maurits verandert in sommige steden de Vroedschappen. 7 Sept. te Schoonhoven; 10 Sept. in den Briel; voorts te Schiedam, Gorinchem, Oudewater, en elders; ook in Noord-Holland. — 15 Sept. wordt hij, dien ten gevolge, door de Staten van Holland verzocht om met de verandering voort te gaan. 24 Sept. te Delft; 22, 24 Oct. te Leiden en Haarlem; 3 Nov. te Amsterdam; waar Maurits, op de tegenspraak van den Burgemeester Hooft, zeide: »Bestevaêr, 't moet »nu voor dezen tijd zoo zijn; de nood en dienst van 't Land ver»eischt het." — 16 Nov. Acte van goedkeuring der Staten: »zij »hebben eenparig verklaard dat Z. Exc., niet minder in deze als in »alle andere voorgaande actiën, zijne oprechte affectie, zorg en »getrouwigheid tegen de Landen van Holland en West-Friesland, »onaangezien veelvoudige perikelen en zwarigheden, heeft bewezen."

263. Oldenbarneveld, voor eene buitengewone regtbank geroepen, werd ter dood veroordeeld, wegens handelingen onbestaanbaar met de fundamentele wetten, de rust, en de veiligheid van den Staat. Dit vonnis, waarvan geen genade werd gevraagd, is, wie zou het niet betreuren? ten uitvoer gelegd. Zoodanig was het jammerlijk uiteinde van den meer dan zeventigjarigen Staatsman, wiens verdiensten door zijne schuld niet uitgewischt zijn; die ter goeder trouw kan hebben

gedwaald, en omtrent wien in het Resolutiën-boek der Staten van Holland, ten dage zijns overlijdens, aangeteekend is: »een »man van grooten bedrijve, arbeidzaamheid, geheugen, en be»leid, ja buitengewoon in alles; die staat, zie toe dat hij niet »valle, en zij God zijne ziele genadig, Amen!"

Regt der Algemeene Staten. Zij hadden een Souverein oppertoezigt, inzonderheid in zaken van Religie en Militie, tot instandhouding der Unie; zonder kwetsing van de wettige magt der Provinciën, in al wat enkel provinciaal was. »Er is toen ter tijd omtrent »de *wettigheid* hunner handelingen geene bedenking geweest." [5] — Barneveld zelf had meermalen, waar het met zijne bedoeling overeenkwam, het gezag der Unie erkend.

Zamenstelling der Regtbank. — 24 regters door de Staten-Generaal benoemd. Het proces werd behandeld als over misdaad van gekwetste majesteit, waarin, naar regten, de gewone wijs van procederen niet behoefde te worden gevolgd. — Over eene zaak, welke alle Gewesten betrof, kon geen regtbank uit ééne Provincie worden gesteld. De Staten van Holland waren te vreden, mits er, gelijk gebeurde, 12 regters uit Holland zouden zijn. »Noch bij hen, noch »bij het Hof van Holland, is toen de wettigheid der regtbank of »der regters betwist." [5] Algemeen geachte personen; als Kromhout, voorzitter, en Junius, raad in het Hof van Holland, van den Sande voor Friesland, enz.; niet allen tegenstanders van Barneveld. [20] — De behandeling was zeer gestreng; hem werd, noch eenig bezoek van betrekkingen of vrienden, noch zelfs de hulp van een regtsgeleerde, vergund.

Schuld van Barneveld. — Hij werd eenparig veroordeeld. Eenigen zouden hem gaarne hebben gered; onder anderen Junius, een regtvaardig en onberispelijk man; doch, toen men op het gebeurde te Utrecht drong, waarmede hij zich niet had kunnen inlaten, zonder de Generaliteit te beleedigen; en waarin hij het hoofd van den tegenstand geweest was, zeide ook deze: »de Staat eischt dat er een »voorbeeld worde gesteld." [20] — Feiten in de sententie opgenoemd: hij heeft, tegen de fundamentele wetten der Vereenigde Nederlanden, den stand van de Religie in verwarring gebragt; zich zelven, in handelingen met de vreemde Vorsten, aangematigd de autoriteit en de regering van het Land; tot steunsel zijner factie, onder allerlei voorwendsels, het vuur van tweedragt gestookt en wantrouwen tusschen de Gewesten verwekt; de regten der Geregtshoven miskend; de Magistraten opgemaakt om zich te sterken bij krijgsvolk in hun bijzonderen eed; eene ligue tusschen acht groote steden ontworpen ter beraming van middelen tot feitelijken wederstand; getracht om het gewone krijgsvolk uit de gehoorzaamheid van de Staten-Generaal en van Zijne Exc. te trekken; aan de Staten van Utrecht alle assistentie van raad en daad doen aanbieden om de cassatie der waardgelders aldaar te beletten; »alle welke handelingen »gestrekt hebben om niet alleen de Stad Utrecht, maar ook den

»staat van den Lande en den persoon van Zijne Exc. in het uiterste »gevaar te brengen. Daardoor, en door alle zijne verdere machina»tiën en conspiratiën gevolgd is dat er Staten in Staten, Regering »in Regering, en nieuwe verbonden in en tegen de Unie opgerigt, »een generale perturbatie in den staat der Landen, zoo in het ker»kelijk als in het politijk, gekomen, de financiën uitgeput, en de »Landen op ettelijke millioenen aan kosten gebragt: algemeen mis»trouwen en tweedragt onder de Bondgenooten en de ingezetenen »van de landen ingevoerd, de Unie verbroken, de landen tot haar »eigen verdediging onbekwaam gemaakt, en in gevaar gebragt zijn »van te moeten vervallen in eenige schandelijke handeling of tot »hun geheelen ondergang; die daarom in een welgestelde Rege»ring niet behooren geleden, maar anderen ten voorbeelde gestraft »te worden." — De Staten-Generaal, in hun brief van 19 Mei 1619 aan Provinciale Staten, voegen er bij: »ons is van de regters ope»ning gedaan dat verscheidene andere punten tot zijnen laste zijn »gebragt, waarvan in de sententie niet wordt vermeld, welke . . . »groot bedenken hebben gegeven dat hij zijn oog wel naar den vij»and zou gehad hebben."

Straf. — De dood met verbeurdverklaring. — Niet vóór de laatste dagen was er gesproken van dood; maar door de hardnekkigheid der Remonstranten op de Synode, de beroerten in onderscheidene steden (in Maart te Alkmaar en Hoorn), en het gevaar van den Prins onder vele kwalijkgezinden, werden de regters tot meerdere gestrengheid gestemd. [20] Willem Lodewijk zou zachter oordeel hebben gewenscht.

13 Mei. *Voltrekking van het vonnis.* Maurits vroeg meermalen: »spreekt hij van geen pardon?" — »Schoon hij bij de Unie het regt »niet had om dit te verleenen, als bij de Provinciën, hij maakte zich »sterk het te verkrijgen; maar Barneveld bleef altijd volharden in »zijn aangenomen systema dat hij welgedaan had." [4] »Noch zijne »vrouw," schreef Maurits, »noch eenige van zoons, zwagers, of an»dere vrienden hebben nooit eenige supplicatie van pardon gepre»senteerd, maar ... heftig aangehouden om regt en justitie over hem »gedaan te worden." Door den Predikant Walaeus liet Barneveld den Prins vergeving vragen, zoo hij iets tegen hem misdaan mogt hebben, en dat hij zijnen kinderen gunstig mogt zijn. Walaeus gevraagd hebbende, of hij, door vergiffenis, ook verstond het ophouden van het vonnis des doods, antwoordde hij dat zijn verzoek zoo ver niet strekte. Maurits zeide, met tranen in de oogen: »het onge»luk van den Advocaat is mij leed: ik heb hem altijd lief gehad »en dikwijls vermaand anders te doen. . . Dewijl hij een anderen »vorm van Regering heeft zoeken in te voeren, die Kerk en Staat »zou hebben ondergebragt, heb ik mij tegen hem moeten stellen; »maar hetgeen hij tegen mij misdaan heeft vergeef ik hem gaarne." Barneveld hield zijne onschuld staande; zeggende tegen de predikanten: »ik wil de regters niet beschuldigen; maar ik kom in een tijd »waarin men andere grondregels van Regering volgt dan men »plagt;" waarop de Prins later zeide: »de Advocaat heeft die grond-

»regels in den Staat niet gevonden, maar zoeken in te voeren." — Op het schavot in het Binnenhof gekomen, sloeg Barneveld de oogen ten hemel zeggende, »o God! wat komt er van den mensch!" En vervolgens tegen het volk: »Mannen, gelooft niet dat ik een »landverrader ben: ik heb opregt en vroom gehandeld, als een goed »patriot, en die sterf ik." — Maurits had den Overste zijner Garde ontboden om zorg te dragen dat alle vensters en luiken van het Hof gesloten werden, van binnen en buiten, en dat niemand van 's Vorsten dienaren, zijn livrei dragende, zich buiten zou vertoonen; hij kwam niet vóór etenstijd uit zijn kabinet en vernam van de executie niets, eer zij hem door een zijner kamerdienaars berigt werd.

Het is aannemelijk dat Barneveld »ter goeder trouw zijne oog»merken en middelen voor wettig bleef houden." [4] Maurits zelf beschrijft hem als een grijsaard, die, na in zijne jeugd sommige dingen verzonnen en ze meermalen rondgevent te hebben, dezelve in zijn ouderdom eindelijk voor waar had gaan houden, en van die waarheid zijn behoud afhangen deed. [20]

De Groot en Hogerbeets veroordeeld tot eeuwige gevangenis en op Loevestein gebragt. De eerste ontvlucht (22 Maart 1621) in een boekenkoffer, door de list zijner huisvrouw Maria van Reigersberg; vestigt zich in Frankrijk; later aldaar gezant van Christina Koningin van Zweden; sterft 1645 te Rostock, op een terugreis van Stockholm; zijne laatste woorden waren: »ik ben de arme tollenaar; »op Christus alleen is mijne hoop gevestigd." — Ledenberg had zich (17 Sept.) van kant gemaakt.

264. In de *Nationale Synode* te *Dordrecht* werd, onder medewerking der Gereformeerde Christenheid, op grond enkel van Gods Woord, het gevoelen der Remonstranten veroordeeld en de leer der vrije genade en van regtvaardiging alleen om de verdiensten van den Zaligmaker, op nieuw als het fundament der Nederlandsche Gereformeerde Kerk, als de hoofdwaarheid der Hervorming, en als de hoeksteen van het Evangelie erkend.

SYNODE. 13 Nov. 1618 — Mei 1619; 180 zittingen. — 28 uitlandsche Godgeleerden; uit Engeland, Schotland, de Paltz, Hessen, Zwitserland, Nassau, Oost-Friesland, en Bremen: 58 Nederlanders; hoogleeraren, predikanten, en ouderlingen. In Frankrijk werd aan de hervormde kerken het zenden van afgevaardigden niet vergund. — *Bogerman*, predikant te Leeuwarden, tot voorzitter gekozen.

Synodale eed van »in het oordeel over de geloofsverschillen gee»nerlei menschelijke schriften, maar Gods Woord alleen, voor een »zekeren en onfeilbaren regel des geloofs te zullen gebruiken, en in »dezen ganschen handel niet dan Gods eer, de rust der kerk, en »bovenal de behoudenis van de zuiverheid der leer te zullen voor »oogen hebben."

6 Dec. *Episcopius* en de overige Remonstranten in de Vergadering; doch als *partij*, en om eene onderhandeling of *conferentie* te hebben. Hun wordt herinnerd dat zij *gedaagden* zijn, om hun gevoelen in de vijf artikelen uitgedrukt, nader voor te stellen, te verklaren, en, zooveel doenlijk, te verdedigen, en daarna het *oordeel* van de Synode te verwachten. Zij leveren schriftelijke vertoogen in; de Synode vraagt verdere verklaring; zij weigeren, ten ware men hun volkomen vrijheid geve om het tegenovergesteld gevoelen te wederleggen. Dit wordt hun vergund, behoudens toezigt der Synode dat er door geen bittere en hatelijke voordragt misbruik van deze vergunning worde gemaakt; velerlei uitvlugten. — 16 Jan. Uit de Synode gezet, en nu, bij volstandige weigering om hunne verdediging in te rigten op eene bescheidene en doeltreffende wijs, geoordeeld naar hunne geschriften. — 24 April. Plegtige veroordeeling van hun leer: de gedaagden worden afgezet van hun bediening, en het oordeel omtrent de overige Remonstrantsche predikanten aan de Provinciale Synoden, aan de Classen, en kerkenraden aanbevolen.

LEERREGELS. Vijf artikelen tegen de Remonstranten. Eerst verklaring der leer, daarna wederlegging der dwalingen. — 1. *Verkiezing en verwerping.* De verkiezing niet voorwaardelijk: het geloof eene gave Gods; de oorzaak van het ongeloof niet in God, maar in den mensch. — Deze leer moet voorgesteld worden, te zijner tijd en plaatse; met den geest des onderscheids, zonder nieuwsgierige onderzoeking van de wegen des Allerhoogsten, ter eere van Gods heiligen naam, en tot levendigen troost van zijn Volk. Niet schrikkelijk voor hen die de middelen gebruiken waardoor God beloofd heeft het geloof in ons te werken; veel min voor hen die ernstig begeeren zich voor God te bekeeren, maar wel voor hen die, God en Christus niet achtende, zich aan de wereld en het vleesch blijven overgeven. — 2. *De dood van Christus.* Algenoegzame offerande, ter verlossing van de uitverkorenen; terwijl de onbekeerden verloren gaan door eigene schuld. — 3 en 4. *Des menschen verdorvenheid en bekeering, en de manier derzelve.* Verderf, niet door navolging, maar door voortplanting der verdorven natuur: wedergeboorte, een opwekking uit de dooden, door de onwederstaanbare werking van den Heiligen Geest. De wijze, hoe, kan in dit leven niet volkomen begrepen worden; maar de Goddelijke genade werkt niet in de menschen, als in stokken en blokken, noch vernietigt den wil; zij maakt hen levendig, heelt, verbetert en buigt hen, liefelijk en krachtig; zoodat eene opregte en gewillige gehoorzaamheid de overhand verkrijgt. 5. *De volharding der heiligen.* God is getrouw. De verzekerdheid spruit voort niet uit eenige bijzondere openbaring, zonder of buiten het Woord, maar uit het geloof der beloften Gods, uit het getuigenis des Heiligen Geestes (*Rom.* 8, v. 16), en uit de ernstige en heilige betrachting van een goed geweten en van goede werken. — De Synode vermaant allen, zooveel er den naam van onzen Zaligmaker Jezus Christus aanroepen, dat zij van het geloof der Gereformeerde Kerken niet willen oordeelen uit zamengeraapte lasterin-

gen, of uit gezegden van oude of nieuwe leeraars, dikwerf kwalijk begrepen of verdraaid, maar uit de openbare belijdenissen der Kerken zelve en uit deze verklaring; vermanende alle mededienaars om zich van alle zulke wijzen van spreken te onthouden die de palen van den regten zin der Heilige Schrift te buiten gaan. — Deze Leerregels zijn door elk lid der Synode, als zijn eigen gevoelen, onderteekend.

De uitspraak der Synode als het gevoelen der Gereformeerde Christenheid erkend. De Nationale Synode ook der *Fransche kerken* heeft ze in 1620 onderzocht; bevonden conform Gods Woord en de Belijdenis der Fransche Kerk; gesteld met zeer groote wijsheid en zuiverheid; vermanende de leeraars zich te onthouden van ijdele vragen; niet in te dringen in den raad Gods, of buiten de palen van Gods Woord; veeleer onwetende te zijn van verholen dingen dan zich in ongeoorloofde dingen in te laten, maar de geheele leer der Predestinatie te rigten tot beteringe des levens, tot troost der conscientiën, en tot betrachting der Godzaligheid, om alzoo in hetzelfde geloof vereenigd te blijven met de broeders der Vereenigde Nederlanden en van andere kerken buiten Frankrijk, als met hen voerende één strijd, besprongen door dezelfde vijanden, en geroepen tot dezelfde hoop in Jezus Christus onzen Heer. — Eed daarop, met veroordeeling van de leer der Arminianen, aangezien zij de verkiezinge Gods aan den wil des menschen doet.hangen, de genade Gods vermindert en vernietigt, den mensch en de krachten van zijn vrijen wil verheft, om hem van boven neder te werpen, het Pelagiaanschap weder invoert, het Pausdom verschoont, en de geheele zekerheid der zaligheid omstoot.

Ongeveer 200 Remonstrantsche predikanten afgezet. Last om zich te schikken tot een stil en ambteloos leven; in welk geval de Algemeene Staten voor hun onderhoud binnen of buiten 's lands, ter hunner keuze, zorgen zouden. — 70 teekenden de Acte van *Stilstand:* ongeveer 80 onwilligen werden over de grenzen gebragt. — De Vergaderingen der Remonstranten verboden en verstoord.

265. De Synode zorgde, ook in andere opzigten, voor de belangen der kerk. De Geloofsbelijdenis en de Catechismus werden overgezien, zonder dat verandering noodig geacht werd; voorts last gegeven tot eene nieuwe vertaling des Bijbels; en het Christelijk onderwijs, zoowel als de Evangelieprediking, ook in de Coloniën, behartigd.

De *Confessie* werd herzien, en goedgekeurd. — De uitlandsche leden vermaanden de inlandsche in deze regtzinnige en Godzalige en eenvoudige Confessie standvastig te volharden, en den nakomelingen onvervalscht te willen nalaten, tot op de komst van onzen Heer Jezus Christus. De inlandsche verklaarden zich hiertoe bereid.

Heidelbergsche Catechismus: bevonden in alles met Gods Woord te accorderen; een zeer wel gesteld kort begrip der regtzinnige Christelijke leer; zeer wijsselijk geschikt, niet alleen naar de vatbaarheid der teedere jonkheid, maar ook tot bekwame onderwijzing van hen die tot jaren zijn gekomen.

Onderwijs. — Opdat de Christelijke jeugd, van hare teedere jaren aan, naarstig in de fondamenten der ware Religie onderwezen en met ware Godzaligheid vervuld moge worden, is drieërlei wijs van catechizeren noodig: *a.* in de *huizen* van de Ouders, wier ambt is hun gansche huisgezin met ernst en vlijt tot de vreeze Gods en de opregte Godzaligheid te vermanen; *b.* in de *scholen*, van de schoolmeesters. Men zal scholen niet alleen in de steden, maar ook in de dorpen oprigten, zoo ergens vóór deze geene zijn opgerigt geweest: de Christelijke Magistraten zullen verzocht worden dat zij de schoolmeesters met eerlijke gagiën overal voorzien, en inzonderheid dat de kinderen der armen om niet mogen onderwezen worden: geen schoolmeester dan lidmaat der Gereformeerde kerk, versierd met getuigenis van een opregt geloof en vroom leven, en in de Catechetische leer wel geoefend: drieërlei formulier van den Catechismus, voor onderscheiden leeftijd; eerst de artikelen des geloofs, de 10 Geboden, het Gebed des Heeren, de instelling der Sacramenten, met korte gebeden en eenvoudige vragen; dan een kort begrip van den Heidelbergschen Catechismus; eindelijk de Catechismus zelf: de discipelen moeten niet alleen de formulieren van buiten leeren, maar ook de leer tamelijk verstaan: schoolbezoek door de predikanten, vergezelschapt met een ouderling, en, zoo het noodig is, met eenige uit den Magistraat; *c.* in de *kerken*, van de predikanten, ouderlingen, en lezers of zieken-bezoekers. — De Catechismus-predikatie zij behoorlijk kort, en naar het begrip niet alleen der volwassenen, maar ook der jeugd, zooveel mogelijk, gepast.

Bijbelvertaling. Tot stand gebragt (1626—1635) in den geest des geloofs en des gebeds: te Leiden. Zij die met het werk belast waren, bleven aldaar, na plegtig Gods naam aangeroepen te hebben, ook tijdens eene ziekte waardoor in weinig tijds 20000 menschen bezweken: »Wij hebben," schreven zij, »in welstand en met eene heilige »opgeruimdheid des gemoeds, mogen arbeiden, nabij eene graf»plaats, waar wij dikwijls 100 lijken zagen heenvoeren op één »dag." — Naauwkeurige overzetting; uitmuntende kantteekeningen. — Zelfs de Remonstranten hebben zich van deze vertaling bediend. — Merkwaardig, ook uit het oogpunt der taal.

Evangelie-prediking in de *Overzeesche bezitingen.* Aandrang bij de Staten-Generaal, op grond der verpligting van alle opregte Christenen, en omdat God in deze Landen een weg geopend heeft tot verscheidene verafgelegene Landen in de Indiën en elders, die van de kennis des waren Gods geheel ontbloot zijn. — Seminarium van Walaeus (1622—1632), te Leiden, om leeraars te vormen voor Indische Kerken.

266. Maatregelen van bedwang werden, als gevolg ook van

de houding der Remonstranten, noodig gekeurd. Ten aanzien van den Regeringsvorm had geenerlei wijziging plaats. Het uitvoeren van heerschzuchtige ontwerpen was aan de Staten van Holland tijdelijk belet; jammer slechts dat er niet gezorgd werd voor zoodanige bevestiging van het gezag der Unie welke tegen provinciale aanmatiging een duurzame waarborg had kunnen zijn; Maurits, ofschoon zijn persoonlijke invloed merkbaar toegenomen was, onthield zich van elke poging ter uitbreiding van de Stadhouderlijke magt. Aldus bleef de verkeerde rigting bestaan welke het Staatswezen, door den loop der gebeurtenissen en inzonderheid ook door Oldenbarnevelds overleg, aangenomen had.

1619. Velerlei opschuddingen »onder de Remonstranten of onder »'t graauw dat hun toegedaan was en met moeite verdroeg dat de »predikanten van hun gevoelen geschorst of afgezet werden." [9] — Maart: te Alkmaar; te Hoorn, waar, door de soldaten, uit noodweer, op het volk vuur gegeven werd. April, te Zevenhuizen; Junij, te Woerden; Julij, te Rotterdam en Gouda. — De vergaderingen in de huizen of ook in het open veld werden, zonder oogluiking, verstoord.

1619. Dec. De schoonzonen van Barneveld worden niet meer beschreven in de Staten van Holland. 1620. Ook zijne zoons worden van hunne posten ontzet. — Afzetting der Baljuwen en Schouten, welke de Placaten tegen de Remonstranten niet behoorlijk ten uitvoer leggen.

De *personen* werden veranderd, de *Staatsinrigting* niet. Maurits, van jongs af geleerd de Staten als bijkans alvermogenden Souverein te beschouwen, had geijverd tegen het misbruik van magt; zonder in te zien dat de magt zelve grootendeels aangematigd was. In 1617 verklaarde hij dat het gezag der Magistraten niet wankelen zou, dan wanneer het ten verderve van de Godsdienst gebezigd werd; [20] en toen de exceptionele maatregel het doel had bereikt, bevestigde hij zelf dit gezag. Na zijn triumf zou, door de dankbaarheid der Hervormden, door de verslagenheid der Remonstranten, en door de gehechtheid van de soldaten en van het meerendeel der bevolking, het verkrijgen van de Souvereiniteit hem ligt zijn gevallen. Verwijderd van zoodanig ontwerp, maakte hij ter naauwernood van regtmatigen invloed gebruik. Door den Engelschen Gezant en ook door Willem Lodewijk vermaand om, op het voorbeeld zijns vaders, het beleid der zaken meer in handen te nemen, of wel eenigen uit de Staten te kiezen die daarmede zouden worden belast, toonde hij zich ongezind tot iets meer dan om zijn advies te zeggen in punten van groot gewigt; terwijl hij met benoeming of aanbeveling zou wachten tot dat zijn raad hieromtrent door de Staten werd verzocht. [20] — Geen wonder dus dat de nieuwe leden door hetzelfde *esprit de corps*

bezield werden, en dat de Gezant reeds in Jan. 1619 schreef: »Ik »zie dat Holland de erkenning zijner meerderheid verlangt, en dat, »wanneer het privilegie of voordeel betreft, wij wel andere menschen »hebben, maar geen ander gedrag." [20]

267. De beteugeling der Barneveldsgezinden had de Republiek zoowel als de Hervormde Kerk tegen dreigend onheil behoed. Het ontbranden van een burgerkrijg zou, bij de toenmalige omstandigheden, ligt onder buitenlandsch juk hebben gebragt. En, zoo de twist te dier tijd tot geen openlijke vijandelijkheid overgeslagen was, het verder begunstigen en doordrijven van de Remonstrantsche leer, met verdrukking van het Volk en miskenning van de regten van den Staat, zou, óf de Kerk ten verderve gevoerd, óf, bij een toch eenmaal onvermijdelijken strijd om der Godsdienst wille, nieuwe omwentelingen hebben bereid.

Ook zonder misdadige verstandhouding te onderstellen, is het blijkbaar dat door de onrust in den Staat den vijand in de hand gewerkt werd. »Men kon wel verstaan, als men niet geheel zinneloos »was, dat der Magistraten handelwijs strekte om het Land van binnen zijne krachten en zenuwen zoo te verzwakken dat het tegen de »uitgaande trèves niet magtig zou zijn den gemeenen vijand behoorlijk wederstand te doen. Waarom ook de gespanioliseerde Papisten »dit alles met vreugde aanzagen en lachten in hun vuist; ook de »vijanden buiten in de Spaansche en Paapsche landen." [11]

Blijkbaar was de overhelling der Remonstranten naar *a.* het ongeloof: Arminius toch ging verder dan de vijf artikelen; Episcopius verder dan Arminius; Vorstius nog verder; ook wilden zij weldra geenerlei belijdenis of formulier: *b.* de Roomsche Kerk, bij de overeenkomst in het punt van den vrijen wil; zoo heeft bij v. de Groot, ingenomen met den luister en de uiterlijke vastheid van de Episcopaalsche Kerk en weifelend in het leerstuk der genade, de vereeniging met de Roomschen mogelijk geacht. — Het Remonstrantismus heeft in *Engeland* veld gewonnen; en in de lotgevallen van Staat en Kerk, als in een spiegel, getoond waarheen de zege ook hier te lande zou hebben geleid: *a.* overhelling der Anglicaansche Kerk naar het Pausdom: *b.* willekeurige, gewelddadige, en wreede handelwijze tegen de regtzinnige Puriteinen: *c.* omwenteling, ten gevolge der zamenspanning van ontrouwe Geestelijken en dwangzieke Overheid tegenover naauwgezette Hervormden en een op aloude vrijheden nàijverig Volk.

268. De Republiek had voordeelen in Oost-Indie behaald. Aan haar bondgenootschap werd waarde gehecht. Desniettemin was er, toen de oorlog tegen Spanje zou worden her-

vat, geen rede om te roemen over de gunstige werking van het Bestand.

1615. Reis van *Schouten* en *Lemaire;* ontdekking van Kaap Hoorn. — Voortgang der Oost-Indische Compagnie. In 1616 heeft zij reeds 45 linie-schepen, 4000 stukken geschut, 15000 man soldaten en zeevolk. — *Koen* (1587—1629), van Hoorn, in 1617, Gouverneur-Generaal; die welligt het meest tot de grootheid der Nederlanders in Indie bijgedragen heeft. — Naijver der Engelschen; heimelijke onderkruiping en openbare vijandelijkheid. — 1619. Onbesliste zeeslag met 7 tegen 14 Engelsche schepen. Jacatra dapper, ook tegen de inboorlingen, verdedigd; onder den naam van *Batavia,* tot hoofdplaats van Neêrlands Indie gesteld. — De Groot schrijft zijn »Vrije Zee" *Mare Liberum;* tegen de Spanjaarden en Portugezen.

1616. Mei. Aflossing van den Briel, Rammekens, en Vlissingen, (§208a) door Barneveld verkregen; en waardoor de Republiek minder afhankelijk van Engeland werd.

1618. Overwinning van den Zeeuwschen Admiraal *Haultain* op 36 Algerijnsche en Turksche schepen. — Hulpvloot (12 schepen) naar *Venetie,* hetgeen door Spanje bedreigd werd. — 1620. De Republiek spoedig in de gebeurtenissen van den dertigjarigen oorlog (§272) gewikkeld: Frederik Hendrik met een krijgsmagt naar de Paltz tegen Spinola.

Door het aangaan van een Bestand (§235) waren *a.* de pogingen verijdeld ter oprigting eener West-Indische Maatschappij; *b.* de Arminiaansche twisten, bij minder afleiding, tot rijpheid gebragt; *c.* Spanje en de Aartshertogen in de mogelijkheid geweest ter ondersteuning van het geweld des Keizers in Boheme en elders; *d.* de zeeroovers in de Middellandsche zee, ook door de afdanking van vele oorlogsgasten die zich bij de Turken gevoegd hebben, versterkt; de assurantie geschiedde voor 16 à 18, in plaats van 5½ %, en de zeeschuimers vertoonden zich in de Zuiderzee. »De Staat werd »van alle kanten ondergraven en ondermijnd; zoodat wij bij het »bestand niet gewonnen, maar veel verloren hebben, zelfs de hoop »om tot een goeden vrede of wapenstilstand te geraken en men »door het geheele eedgenootschap der Roomschen, de overhand »hebbende in Boheme, Hongarije, en Duitschland, bedreigd wordt."[17]

E. 1621—1625.

HERNIEUWING VAN DEN KRIJG.

269. Spanje bleef een gevaarlijke vijand, minder door eigene kracht, dan om de betrekking op Oostenrijk en dewijl

Frankrijk zoowel als Engeland nagenoeg lijdelijk was. Desniettemin werd de Republiek tegen elken aanval beschermd door Maurits heldenarm en beleid.

Na het bestand hebben de krijgsbedrijven van Maurits minder geschitterd: »hij is ongelukkig geweest in alle zijne aanslagen op den »Bosch, Brabant, Goch, en twee of driemaal op Antwerpen, alwaar »geen wijsheid of beleid, maar alleen succes ontbroken heeft." [17] Ook was het geene geringe zaak het indringen van victorieuse krijgsheeren, die geheel Duitschland ten onder gebragt hadden, te beletten: »hierin bleek het wijze toeverzigt van den Prins die te gelijk »de steden en rivieren zoowel bedekte dat de vijand niet wist »waar te beginnen." [17] — Ook scheen doorgaans »de natuur als za»mengespannen en tegen de ontwerpen van den Prins te wapenen »den wind en het weêr, met stormen, hooge vloeden, onmatige re»gens, ziekten en sterfte." [17]

1621. 3 Junij. Oprigting der *West-Indische Compagnie*, voor Amerika en de Westkust van Afrika. Vijf kamers; zeven millioen. Amsterdam $^4/_9$, Zeeland $^2/_9$, de Maas $^1/_9$, het Noorder-kwartier $^1/_9$, Friesland, Stad en Lande $^1/_9$.

1622. 10 Julij — 3 Oct. *Bergen op Zoom* door Spinola belegerd: Maurits dwingt hem tot den aftogt: »Gode alleen zij lof." ** — Strooptogt van Frederik Hendrik naar Braband, tot in de nabijheid van Leuven en Brussel.

Het Zee-wezen was in droevigen toestand, door het slordig bestuur van sommige Admiraliteits-Collegiën, de nalatigheid der landprovinciën in het opbrengen van gelden, en de gebrekkige inrigtingen en krijgstucht. — De Algerijnen bemagtigen in 13 maanden (1620 en 1621) 143 Nederlandsche schepen, ter waarde van 30 millioen. [2] — Rooverijen der Duinkerkers; Enkhuizen verliest in één jaar 100 haringbuizen; in weinige jaren worden 600 meest Nederlandsche schepen veroverd: de vijandelijke kapers bezetten somtijds de zeegaten van Texel. — 1622. Zege op de Spanjaarden bij *Gibraltar;* op de Duinkerkers bij *Calais.*

1623. Aanslag op Antwerpen; met 1500 vaartuigen van alles wel voorzien: de Prins, te Dordrecht afscheid nemende van eenige leden der Staten-Generaal, zeide: »Mijne Heeren, bidt God voor onze onder»neming: want God alleen kan mij dezelve doen mislukken; anders »heb ik den uitslag zoo zeker in mijne magt als de hand die ik U »toereik." Vijf uren na het uitzeilen storm en sneeuwjagt en ijzel; zoodat de schepen onhandelbaar geworden, tegen elkander aan sloegen; vier verongelukken; ook dat waarop Maurits en Frederik Hendrik, die ter naauwernood werden gered.

1624. Octrooi der Oost-Indische Compagnie vernieuwd. De aandeelen zes kapitalen waard. Jaarlijksche uitdeelingen minstens 15, in 1606—75, in 1610—50, en 1616—62%. — Reis van *l'Hermite* (1623—1625) met 11 schepen en 1637 koppen.

1624. Febr. Inval des vijands in de *Veluwe:* verdreven door de felle koude. Sept. Maurits verovert *Gennep* en *Cleef.*

270. Het ontbrak aan geene woelingen der Remonstrantsche partij. Zelfs het leven van den Stadhouder werd door misdadige poging bedreigd. Ook deze gelegenheid tot eigen verheffing nam hij geenszins te baat. Desniettemin is Maurits, die als der Staten onderdaan en ambtenaar overleed, de grootste veldheer zijnes tijds en de behouder van het Vaderland in vrede en in krijg, voor een geweldenaar uitgekreten door hen tegen wier willekeur en heerschzucht hij, pligtshalve de zelfstandigheid der Kerk, de regten der burgerij, de vrijheid van het geweten, en de Unie der zeven Provinciën heeft beschermd.

1621. Aanslag des vijands op *Tiel*, met verstandhouding van binnen: drie personen voor gedelegeerde regters (onder protest van het Hof van Gelderland) gebragt; 17 Apr. onthoofd.

1621. De Staten van Holland willen vóór de kerkorde van Dordrecht plaatsen dat ze bij hen gemaakt is, op het advies der Synoden van Zuid- en Noord-Holland. Deze verzetten zich, »zijnde »alle de wereld bekend dat zij gemaakt is in de Synode Nationaal, »volgens het regt der Kerk in Godes Woord gegrond" (2 Thess. 3, v. 6 en 1 Cor. 14, v. 40).

1623. Zamenzwering tegen Maurits door de twee zonen van Oldenbarneveld en een Remonstrantsch predikant Slatius, die in een schotschrift de Remonstranten had aangemaand om zich »door de »verschrikkelijke wapenen hunner handen te verlossen van den dwin»geland en van den godloozen hoop der tegenwoordige Regenten." De Prins zou tusschen den Haag en Rijswijk, waar zijne pages, een voetpad langs loopende, gewoonlijk de koets verlieten, worden vermoord. De schuldigen, deels ontvlugt, deels gestraft. Verklaring der Remonstrantsche predikanten dat zij deze conspiratie houden voor »ten hoogste ongoddelijk, schandelijk en execrabel."

Een week vóór het overlijden van Maurits werden de Staten van Holland verwittigd dat de Wet van den Haag en het Hof van Holland niet wel te vreden waren over het intrekken van eene Hessische Compagnie op last des Prinsen; waarop zij antwoordden dat Zijne Exc. dien last gegeven had als Stadhouder; maar dat bovendien zij zich behoorden »gerust te houden in hetgene die van de »Regering en inzonderheid Zijne Exc. goedgevonden had te doen; »dewelke, nu bij de veertig jaren wel geregeerd hebbende, niet ge»raden en was daartegen ongerust te wezen nu op zijn ziekbedde."

23 April 1625, Maurits sterft. Laatste gesprekken met Bogerman. MA. Ik heb gezondigd (zich terstond herhalende, met eene groote beweging); ik heb grovelijk gezondigd (staande hem met eenen de tranen in de oogen). BO. Dat is een aangenaam offer voor God; die zal gewis zulk een gebroken geest niet versmaden. — MA. (met gevouwen handen). Ik neme mijn toevlugt tot de genade en de barmhartigheid Gods, en ik geloof dat de Heere Jezus Christus

voor mij aan het kruis gestorven is (deze woorden sprak hij ten tweeden male), daarop stel ik al mijn vertrouwen. BO. Dat is een opregt Christen geloof; Gode van wien het komt, zij dank; Hij wille zijn aangevangen werk in u volvoeren. — MA. Het is mij leed dat ik God den Heer niet meer gediend heb; ik beken, ik heb Hem niet genoeg gediend; ik wil Hem bidden dat Hij mij wil sterken. BO. Dat is regt Christelijk gesproken; bij God is vergeving, opdat men God vreeze. — MA. Daar is geen ding in de wereld dat mij bezwaart; ik ben alleen bekommerd geweest of mijn berouw over mijne zonden zoo groot was als het wel behoorde, en het is mij leed dat ik mij zoo niet kan beteren en God dienen als ik wel wilde; God zal mij sterken, ik ben gerust. BO. Uwe Vorstelijke Genade blijve bij den eenigen troost dien wij hebben in leven en sterven, zoo als die uitgedrukt wordt in het eerste antwoord van onzen Catechismus (hetwelk Bogerman hem geheel voorzeide). MA. Dat is ook mijn eenige troost; ik en weet geen anderen; dat is mijn eenige toevlugt, daar gedenk ik bij te blijven. — Na een gebed door alle aanwezigen knielend gedaan, zeide Bogerman aan 's Prinsen oor: »Zoo het Uwe Vorstelijke Genade heeft verstaan en in den »Heere Jezus nog wel gerust is, zoo bid ik dat hij met drukken een »teeken geve aan mijne hand." Daarop klemde Maurits terstond de hand des leeraars zoo vast dat hij ze niet kon losmaken, tot dat de kracht des levens den Prins begaf en de pols begon weg te gaan. — »Tot aan zijn laatsten ademtogt was de geest helder en »vrij van de verschrikkingen des doods." *

DERDE AFDEELING.

1625 — 1648.

FREDERIK HENDRIK.

Algemeene Aanmerkingen.

271. FREDERIK HENDRIK, onder Maurits geoefend in den krijg, na door schitterende heldhaftigheid uitgeblonken te hebben, heeft ook als Stadhouder, vooral in merkwaardige belegeringen, groote bekwaamheden aan den dag gelegd; de Republiek, waar ze aan vijandelijken aanval het meest blootgesteld was, met een grensmuur van veroverde vestingen versterkt; voorts, door de kloekheid zijner stamgenooten en inzonderheid der Friesche Stadhouders ondersteund, een roemrijken vrede bevochten; en alzoo het werk voltooid dat zijn Vader aangevangen en zijn Broeder voortgezet had.

1584: geb. te Delft. — »Voor Vaderland en Vader" * * * *(Patriaeque patrique)*. 1599. Baant zich een weg door een hinderlaag, dwars door den vijand heen. 1600. Strijdt, bij Nieuwpoort, met uitstekenden moed; nadat hij, ondanks de bede van Maurits, geweigerd had zich op de vloot in veiligheid te stellen. 1602. Bij de verovering van Grave; 1604, bij die van Sluis. 1605. Met weinigen onder de Spanjaarden geraakt, overwint hij, na een voorhoedengevecht dat zeven uren duurt. — 1607. Overrompelt Erkelens. — Zie ook §251a, 269a. Als Kapitein-Generaal aan het hoofd der Nederlandsche krijgsmagt, heeft hij, die eene aan vermetelheid grenzende stoutheid had betoond, zich bij belegeringen bepaald; dubbel roemrijke taak, omdat de roemzucht daaraan zoo weinig deel gehad heeft. [1] — Hij heeft steeds den stelregel in het oog gehouden om, ten koste van zoo weinig menschenlevens mogelijk, groote uitkomsten te verkrijgen. [1] — »Nooit heeft eenig Veldheer meer standvastigheid, onvertsaagdheid en »waakzaamheid betoond."[1] — In 1629 werd hij door de Staten-Generaal dringend verzocht zich niet telkens te begeven waar het meeste gevaar was. Ook hij had van den oorlog eene studie gemaakt; de Gedenkschriften van Caesar, in het Latijn, had hij steeds bij zich. Uit alle landen kwamen later vermaard geworden veldheeren in zijn leger ter school (Torstenson, Turenne, Karel Gustaaf, de Groote

Keurvorst). Onder zijn Stadhouderschap »is de vijand zoo zeer ver»zwakt dat hij niet magtig is geweest offensieven oorlog te voeren, »en zich op de defensieve stellende, 't eene land voor en 't ander »na, verloren heeft." [17] — »In de Gedenkschriften, onder zijn oog »opgesteld, heeft hij alles doorgehaald wat naar de vermelding van »zijn lof kon zweemen." [1] — Zijn karakter was zachtzinnig; zijn omgang vriendelijk, minzaam; doch hij was zich zelven meester en men doorgrondde hem niet ligt.

1625. Gehuwd met *Amalia van Solms*, eene Vorstin uitmuntend in schoonheid en verstand, eerzuchtig en niet ongezind om zich in Staatszaken te mengen. — Kinderen: *a. Willem II; b. Louize Henriette* (1627—1667), de Godvruchtige Keurvorstin van Brandenburg; *c. Albertina Agnes*, gemalin van den Stadhouder Willem Frederik; *d. Henriette Catharina*, Vorstin van Anhalt Dessau; *e. Maria* Paltsgravin. — *Frederik van Nassau*, Heer van Zuylestein.

Friesche Stadhouders. — *Ernst Casimir*, Stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe; moedig krijgsoverste; had, vooral in Friesland, door velerlei oneenigheden, eene moeijelijke taak: gehuwd met *Sophia Hedwig*, Vorstin van Brunswijk; † 1632, voor Roermonde. — *Hendrik Casimir* zijn zoon; geb. 1612, † 1640 voor Hulst. — De broeder van dezen, *Willem Frederik* (1613—1664). — Uit het Huis van *Nassau-Siegen*, waarvan Graaf *Jan*, zoon van Johan den Oude (§ 148) stamvader was, hebben acht zijner zonen de wapens voor de Vereenigde Nederlanden gevoerd; *Adolf* (§235a), *Willem*, die Veldmaarschalk werd, † 1642; *Joan Maurits* (§284a); *Willem Otto*, in 1641, *Christiaan* in 1644 gesneuveld: de oudsten waren *Joan Ernestus*, in Venetiaansche dienst, en *Joan* (1583—1638), die later Roomsch werd en voor Spanje streed tegen zijn Vaderland en Geslacht. — De Graaf van *Hanau*, zoon eener dochter van Willem I, sneuvelde (1632) voor Maastricht.

272. De Spaansch Nederlandsche oorlog smolt in een met den Duitschen dertigjarigen religie-krijg. Het Huis van Oostenrijk, overmagtig en door den invloed der Jesuïten geleid, streefde, ondanks de regten en vrijheden der Duitsche Stenden, naar volkomene opperheerschappij; vooral met het doel van geheele vernietiging der Evangelische Kerk. De ontwerpen van den zegevierenden Keizer bleven niet beperkt binnen de grenzen van het Duitsche Rijk: door Spanje, in moeijelijke tijden geholpen, zou hij, bij gunstiger keer, de Vereenigde Nederlanden terug brengen onder het gezag des Konings en onder het Pauselijke juk.

DERTIGJARIGE KRIJG: 1618—1648. Lang voorbereid door de spanning tusschen Protestanten en Roomschgezinden; terstond een *religiekrijg*, door de onlusten te Praag. Verdedigers der Protestanten.

Keurvorst *Frederik V* van de Paltz (1619 Koning van Boheme verkoren: 8 Nov. 1620 verslagen en in den ban gedaan); de Koning van Denemarken *Christiaan V* (1625—1629); de Godvruchtige en dappere Koning van Zweden, *Gustaaf Adolf* (1630—1632): na zijn dood, bleef Zweden, in vereeniging met Frankrijk, Duitschland beschermen tegen het Keizerlijk geweld. — IJsselijkheden van dien krijg; zwaard, hongersnood en pest. In 1636 en 1637 werden zelfs de lijken als voedsel begeerd. Gansche legerbenden door ziekten als weggemaaid; rooverijen en barbaarsche mishandelingen door de soldaten gepleegd. De bevolking in sommige dorpen van 400 op 20, in Augsburg van 80000 op 18000 versmolten; in Hessen 17 steden, 47 sloten, en 300 dorpen verbrand; goederen vroeger *ƒ*2000 waard voor *ƒ*70 of *ƒ*80 verkocht.

Het doel der Roomschen was de vernietiging der regten in 1555 aan de belijders der Confessie van Augsburg verleend; alleenheersching van Keizer en Paus. Met schijnbare meerdere toegeeflijkheid omtrent de Lutherschen, was het aanvankelijk om de uitroeijing inzonderheid der Gereformeerden te doen. — De Keizerlijken moesten tegen de Vereenigde Nederlanden, als niet slechts Protestantsche, maar bepaaldelijk *Gereformeerde* landen, uitermate vijandig zijn.

273. Het Protestantsche Duitschland, aan krijgsverwoesting ten prooi, was zelden in de mogelijkheid door wederkeerigen bijstand de hulp te vergelden welke het, in troepen of penningen, uit de Vereenigde Nederlanden meermalen genoot. Engeland, door Spaanschgezinde Regenten bestuurd, daarna door binnenlandsche tweedragt verscheurd, nam weinig deel aan den algemeenen strijd. De mislukte pogingen van Denemarken en vooral de heilrijke tusschenkomst van Zweden gaven daarentegen aanleiding tot bondgenootschap met de Republiek. Inzonderheid werd het oog naar Frankrijk gewend: onder de krachtvolle heerschappij van *Richelieu*, bood het gaarne, ter vernedering van Oostenrijk en met het oog op België, aan Protestanten de hand: ook was de Stadhouder door afkomst, inborst en zeden Franschgezind; ofschoon hij in de laatste jaren zijns levens, na de bedriegelijkheid der Fransche Staatkunde meermalen ondervonden te hebben, de gevaren van onmiddelijke nabuurschap ingezien heeft.

1. *Duitschland:* voortdurende betrekking op de Huizen van *a. Nassau:* Graaf Lodewijk Hendrik te *Dillenburg* (1594—1662), *Nassau-Siegen* (§ 271a), *b. Hessen:* Landgraaf Maurits (1592—1627); in 1605 Gereformeerd: Willem V (1627—1637); daarna de Landgravin Amalia, voor haar minderjarigen zoon Willem VI. *c. De*

Paltz. Frederik V (Keurvorst van 1610—1632), de rampzalige Koning van Boheme, was een zoon van Louize Juliana, dochter van Prins Willem I. *d. Brandenburg*. Johan Sigismund (Keurvorst, van 1608—1619); in 1614 Gereformeerd: Georg Willem (1619—1640); Frederik Willem (geb. 1620, Keurvorst 1640—1688), die uit verschillende Gewesten een Staat gevormd en den grondslag voor de grootheid en magt van *Pruissen* heeft gelegd; grootendeels, door vierjarig verblijf (1634—1638) in Holland gevormd; en (7 Dec. 1646) met eene dochter van Frederik Hendrik gehuwd. — 2. *Engeland:* Karel I (1625—1649). Verdrag van *Southampton* met de Staten tegen Spanje (1625); overigens Spaansch- en eenigermate Roomschgezinde politiek: reeds in 1640 uitbarsting van binnenlandsche geschillen; weldra, 1642, van burgerkrijg. Geschillen met de Republiek over het straffen van Engelschen op *Amboina*, en over de heerschappij der zee (*mare clausum*). Huwelijk van Willem II met Maria Stuart, dochter van Karel I (1640). — 3. *Denemarken:* 1625; Verbond der Staten om 3000 man te leveren tegen het Rijk: later vele moeijelijkheden over de tolgelden van de *Sond*. — 4. *Zweden:* de Godvreezende en dappere Gustaaf Adolf van den kant der Staten, door bemiddeling van den vrede met Polen, als anderzins, opgewekt en ondersteund om zich aan het hoofd der Protestanten te stellen. — 5. *Frankrijk:* vele tractaten, onder Richelieu (1624—1642) en den sluwen Mazarin (1642—1661). Verschillende plans met België: vorming tot een afzonderlijk Gemeenebest; of vereeniging met de Republiek, op een voet van gelijkheid en bestier naar eigen volksgeloof en regt; of ook wel (steeds der Franschen heimelijke wensch) eene verdeeling, die, vroeg of laat, op geheele bemagtiging door den sterkeren deelgenoot uitloopen zou. Er was somwijlen verstandhouding met Brabandsche Grooten (Espinoi, Airschot, ook met den Graaf van den Berg): »goede hoop dat eenige steden, plaatsen, en »personagiën van aanzien wel gaarne het Spaansche juk vrijwillig »zouden afwerpen, mits bij de Staten-Generaal vooraf verzekerd »zijnde dat ze bij hunne regten, vrijheden, privilegiën, goederen, en »openbare exercitie van hun Religie zouden worden bewaard." [12] — Frederik Hendrik was met het Fransche Hof zeer bevriend; van hetwelk hij ook meermalen gunstbewijzen, bij v. den te dier tijd nog zeldzamen titel van *Zijne Hoogheid* ontving. »De Confederatie »met Frankrijk is grootendeels van 's Prinsen beleid voortgekomen, »tot 1646, als wanneer hij, ziende de progressen van Frankrijk, ach»terdenken heeft gekregen, en nagelaten te belegeren Antwerpen, »Gent, of Brugge, onaangezien daartoe goede gelegenheid was." [17] Het werd weldra tot een stelregel »Frankrijk tot vriend, geenszins »tot nabuur te hebben." — In 1640 kreeg de Republiek plotseling een nieuwen, doch weinigvermogenden en in Brazilië doorgaans vijandigen bondgenoot, in het van Spanje afgevallen *Portugal*.

274. Bij de voortduring van het gevaar was er voortgaande ontwikkeling van de krachten der Republiek. Merkwaar-

dige bedrijven, ter zee en te land, verhoogden den nationalen roem. De Oost- en West-Indische Maatschappijen bereikten eene verbazende hoogte van aanzien en magt; maar ten opzigte der laatste, is die luister, door roekeloosheid en overspanning, kortstondig geweest.

De krijgsroem mogt te regt nationaal heeten. »In de legers van »den Staat, hoe ook door vreemde toevoegselen vergroot, bleef al»tijd eene *Nederlandsche* kern, zoodat de opgewondene vaderlands»liefde, welke allerwege in de harten blaakte, in het leger gebragt »werd; hetwelk, bezield door Nederlandsche vrijheidsmin, te zamen »gehouden door Nederlandsche geestkracht, tot de overwinning door »Nederlandsche bevelhebbers geleid werd." [1]

Ook voor het *Zeewezen* heeft de Stadhouder met ijver gezorgd; ofschoon hij veeltijds, door den onwil der landprovinciën en ook door de eigendunkelijke handelwijs van Amsterdam, tegengewerkt werd. — Krachtige toerusting werd vooral noodig door den strijd met de *Duinkerkers;* die bij v. (1631—1637) van Maassluis alleen 200 schepen veroverden: in de dagelijksche gevechten tegen deze stoutmoedige zeelieden, ook bij winterdag, werden kloeke zeelieden en ervaren bevelhebbers gevormd (bij v. Piet Hein, Tromp).

Oost-Indische Compagnie. Zij breidt zich uit door verovering en handel. 1628. Batavia tegen meer dan 100,000 Javanen verdedigd; 1636 vestiging op *Ceylon;* 1640 *Malacca* bemagtigd. — Voorts betrekkingen op *China;* op *Japan.*

West-Indische Compagnie. — Snelle opkomst; van 1623 tot 1636 rust zij 800 schepen uit voor 45 millioen; verovert er 500, ter waarde van 60 millioen; zendt, in 1625 en 1626, vier vloten in zee; 72 oorlogschepen, met 1200 stukken en 9000 zeelieden en soldaten; heeft langen tijd 24000 man in dienst. [2] — 1632, vestiging op *St. Eustatius;* 1634, op *Curaçao.* Groote veroveringen op de Spanjaarden en Portugezen, vooral in *Brazilië.* Aankoop van uitgestrekte landen ook in *Noord-Amerika* (de tegenwoordige Staten New-York Connecticut, New-Jersey, gedeeltelijk Delaware en Pensylvanië); stichting van *Nieuw-Amsterdam.* — Doch even spoedig verval: weinig overleg; meest kaapvaart en waaghalzerij; uitbreiding geheel onevenredig aan de middelen ter handhaving van het verkregen gezag.

275. De Hervormde Kerk, op Evangelischen grondslag bevestigd, werd, ondanks den veelvermogenden invloed der predikanten bij het meerendeel der bevolking, voortdurend door de aanmatigingen der Regenten en de woelingen der Remonstranten bedreigd. De schokken die zij doorgestaan had, waren uit de partijdige tusschenkomst der Overheden ontstaan, geenszins uit de algemeenheid van innerlijk bederf. Zij bleef haar zegenrijken invloed openbaren; ofschoon meerdere vastheid van leerbegrip geen waarborg van geloofsijver en ware

Godzaligheid was. — Ook in andere werelddeelen predikte zij Christus en dien gekruist.

Natuurlijk en billijk was de invloed der leeraars op de Gemeente. »De Godsdienst der Protestanten bestaat meest in het prediken; en, »alzoo de toehoorders meest zijn geringe lieden en onderdanen, en »de predikanten desgelijks zeer zelden van groote of rijke geslach»ten, zoo vindt men meest grooter liefde en genegenheid tusschen »de predikanten en de gemeente, als tusschen de predikanten en »magistraten." [12] — Zij werden dikwerf geraadpleegd, niet, zoo als vroeger, van wege de Overheid (§ 228a), maar door de naauwgezette leden der Kerk: zoo bij v. over het geoorloofde van een nieuwen eed; over de wenschelijkheid van vrede. De Remonstranten gaven breed op van der predikanten »trotsigheid; pogende zij »d' Overheid de voet op de keel te zetten, gelijk de Paus." Doch, antwoordde men, »wat magt hebben zij om dat te doen? 't zou moe»ten geschieden door oproerige predikatiën: Doch zoo noemen »terstond de Magistraten alles wat tegen hun interest gepreekt »wordt." [12]

De Staten, en daaronder velen niet Remonstrantschgezinden, poogden steeds den invloed der Geestelijkheid te beperken. De Nationale Synode had bepaald dat ze om de drie jaren vergaderen zou; zij kwam nooit weder bijeen. In 1625 »werd zij werkelijk afge»schaft door in hare plaats te stellen zekere Staats- en Kerkcommissie »(*ad autographa*). Het verdient opgemerkt te worden in welke groote »mate het aristocratisch foederalisme plag gereed te zijn om van de »bij de omkeering van 1618 bekomene nederlaag, zoodra mogelijk, »zich te herstellen." *

Aan de Remonstranten werd, zoo in Holland als in de overige Gewesten, nog eenigen tijd het oefenen van hun Godsdienst belet, of belemmerd. Allengs evenwel werd oogluiking gebruikt. Eenige jaren later werden de Vergaderingen in Holland overal, behalve te Leiden, geduld. — Tegen de Roomschen werden de Placaten strenger onderhouden dan tijdens het Bestand.

De Godgeleerdheid bij de Hervormden, had grootendeels eene polemische rigting: zij liep gevaar meer op de Symbolische Schriften dan op den Bijbel, meer op scholastieke vormen dan op eenvoudige Evangeliewaarheid, meer op de regtzinnigheid dan op een geloof werkzaam in de liefde te letten. Mannen als *Rivet* (1572—1647) en *Voet* waakten hiertegen, de laatste ook door aanprijzing der geschriften van *Teellinck*, waarin op de noodzakelijkheid der goede werken aangedrongen werd. — Bij de Hervormde Kerk voegden zich niet weinige Remonstranten uit eigenbelang; »ziende dat »op hunne Vergaderingen geene ambten te vergeven waren." [12]

Broederlijke betrekking op de Gereformeerde kerken — *Geneve;* 1622; zending van Turretinus om onderstand tegen den Hertog van Savoye; ontvangt *f* 20000. [12] 1630: beklag der *Zwitzersche* kerken aan de Academie van Leiden, over de vrije prediking der Remon-

strantsche leer. — 1643. Brief der predikanten in Zeeland aan de *Schotsche* kerk, met vermaning om zich niet door de Bisschoppelijke kerk aan banden te doen leggen. — Hulpbetoon aan de *Fransche* Gereformeerden, ook toen zij (§ 279) van Staatswege bestreden werden door de Republiek. — 1645 : collecte tot inkoop van vivres en victualie voor de verdrukte Religionsverwanten in *Ierland*, ten bedrage van ruim 3 tonnen. — Ook (1638) uitdeeling aan de *Grieksche* kerken van Nieuwe Testamenten, te Geneve gedrukt op kosten van den Staat.

Engelsche en Schotsche kerken hier te lande: de Anglicaansche kerk poogt te vergeefs ze onder haar suprematie te brengen: »de »Staten-Generaal vonden om verscheidene redenen goed de predi»kanten te belasten om zich te regelen naar de orde van het Land."[12]

De Kerk breidde zich uit in *Oost-Indië;* in *Brazilië;* vooral ook in *Noord-Amerika;* waar de Hollandsche kerken (in 1842 nog 253 gemeenten), naar de leer der Synode van Dordrecht, steeds in stand gebleven zijn.

276. De *Staten van Holland*, wier betrekking op het Volk en op den Staat door de gebeurtenissen van 1618 geen wezenlijke verandering had ondergaan, verlieten het spoor niet hetwelk Barneveld ingeslagen had. Er mogt tusschen de nieuwe leden verschil in punten van Godgeleerdheid zijn geweest; er was overeenstemming in het ijveren naar invloed en gezag. De natuurlijke strekking hunner staatkunde was ook nu den Raad van State aan de Staten-Generaal, en deze aan zich te onderwerpen, en aldus het overwigt op de zes Provinciën te hebben. Unie, op gelijken voet, was hun ondragelijk, bij de onbetwistbare meerderheid van hun Gewest. De Stedelijke Besturen deden zich wederom gelden tegenover de burgerij, en de Aristocratie in Holland stond weldra onder de leiding van het magtig Amsterdam.

Zelfs Maurits (§ 266) had zich meer tegen de verdrukking dan tegen haar oorzaak en beginsel, de usurpatie op de regten der overige Gewesten en op de vrijheid der burgerijen, verzet. Ook bleef de toestand even ellendig en verward: zie mede § 237. — 1628. Missive van den *Raad van State* aan de Provinciën; met beklag »over de verwarring van de Financiën, veroorzakende achterheid »van het krijgsvolk; ook van de legerlasten en vestingwerken, en »dat het inkomen en de lasten van het Land niet behoorlijk tegen »den anderen overwogen werden; dat in de regering kwade corres»pondentie gehouden werd; dat de gewigtigste zaken beleid en »meestal groote resolutie genomen werden zonder communicatie en »kennis van den Raad; dat alle disorder meer en meer toenam; »dat het crediet van het Land meer en meer ontbrak; dat het open-

»baar gezag gebroken werd; dat de ongehoorzaamheid van het krijgs-»volk de overhand nam; dat de krijgstucht en de Justitie onder »den voet geraakte;" verzoekende Instructie ter nakoming van eed en pligt. Een stap welke door de Generaliteit hoog opgenomen werd. — De magt der Staten-Generaal veelzins tegengewerkt en besnoeid. — »Amsterdam voerde in Holland de vlag." [12] — De Raadpensionarissen van Holland (§ 223a), bekwame mannen; geen hunner echter die naar Barneveld geleek: 1618, *A. de Wit;* 1621, *Duick;* 1629, *Cats;* 1631, *Pauw;* 1636, wederom *Cats*, die echter geen bij uitstek scherpzinnig staatkundige was.

Velerlei twisten ook in de andere Gewesten; in *Friesland;* tusschen *Groningen* en de *Ommelanden;* ook tusschen Holland en *Zeeland*, vooral ten gevolge der ambten die deze Gewesten, bij v. om de eenheid van den Hoogen Raad en van het Hof Provinciaal, gemeenschappelijk te begeven hadden. — De opkomst dezer menigvuldige geschillen was mede het gevolg van de verzwakking der Generaliteit.

277. De Stadhouder was ongeschikt om aan deze vernieuwde aanmatiging krachtigen wederstand te bieden. Zijn doel was vereeniging der partijen, minder door een moedig handhaven van waarheid en regt dan door geen eigen beginsel te hebben, en de meeste toegeeflijkheid te betoonen waar de meeste aanmatiging bestond. Remonstrantschgezind uit overtuiging en overleg, is hij, bij den loffelijken wensch om aan allen gewetensvrijheid in ruime maat te vergunnen, somtijds ten aanzien der regtzinnigen onbillijk geweest. Begeerig om den magtigen aristocratischen aanhang te winnen, heeft hij, tegenover den Magistraat, te weinig gezorgd voor de regten der burgerij. De vrucht dezer zwakke en weifelende Staatkunde is weldra bittere teleurstelling geweest; zij heeft medegewerkt tot ondermijning van het, reeds uit den aard der zaak, wankelbaar Stadhouderlijk gezag.

Moeijelijk was de toestand van Frederik Hendrik, bij de aanvaarding van het Stadhouderschap. Hij had zich veel met de Remonstranten ingelaten; was, nog in 1618, gebleven onder het gehoor van Uytenbogaert, was verdacht geweest zich, tegen Maurits, aan hun hoofd te willen stellen. Over en weêr waren er welligt beloften gedaan: althans, in 1627, schreef Uytenbogaert: »het schijnt dat »de Prins de onzen maar met schoone woorden heeft bedrogen, tot »dat hij tot zijn voornemen aangaande het Gouvernement zou ge-»komen zijn." — Voorzigtigheid gebood den Prins de Hervormden te ontzien, die overal de Raadhuizen en Kerken in hadden: ook verzekerde hij altijd »niet in het minst te zullen toestaan dat de

»Religie, zoo die te Dordrecht was vastgesteld, zou worden ge»krenkt:[12] en betuigde (1630) aan de Hollandsche kerken »dat het »goed was dat men de conventiculen der Remonstranten had ge»weerd; hij wilde wel dat hij rust en vrede der kerken met zijn »bloed mogt koopen, en zou ook alles wat hem mogelijk is, con»tribueren tot grootheid en luister van de Gereformeerde Kerk."[17] Desniettemin trachtte hij allengskens aan de Remonstranten vrijheid van Godsdienstoefening te verwerven: ook »kon hij, zonder gevaar, »hen begunstigen, dewijl hij meester was van de militie, de fron»tieren, en alle sterke plaatsen: het was hem geen kunst verschei»dene lieden aan zich te trekken en creaturen te maken."[12] — Zijne beweegredenen waren: *a.* overeenstemming in gevoelen; *b.* besef van billijkheid; *uit* de kerk verdreven, behoorden zij *nevens* de kerk te worden geduld; *c.* bezorgdheid dat zij met de Roomschen zamenspannen zouden; gelijk in een Remonstrantsch vlugschrift gezegd werd, »liever onder het Spaansche als Geneefsche juk te wil»len leven; liever gestraft te willen worden van den regten natuur»lijken vader dan van den stiefvader;" *d.* zucht om zich van hun invloed te bedienen: »overal waar de Remonstranten iets te zeg»gen hadden, werd de Prins in zijne opiniën en maximes zeer »geflatteerd, zoodat hij zich volkomen verzekeren kon van die partij. »De leden die moderaat waren, hadden de maxime dat ze liberaal »waren in het consenteren tot vermeerdering van de militie en alles »wat tot de vergrooting van des Prinsen gezag strekte."

Een tijdlang werd hij gevierd en ondersteund. Zoo werd bij v. aan zijn zoon, nog een kind zijnde (1631), de *Survivance* van het Kapiteinschap en Admiraalschap Generaal verleend. Doch later werd hij in Holland op allerlei wijs tegengewerkt. Soortgelijke moeijelijkheden als Maurits (§ 226) en vroeger reeds Willem I (§ 153) had ondervonden, werden ook zijn deel. Weigering van geld, dwarsboomen zijner krijgsverrigtingen, wantrouwen, vernedering, laster. De Staten, ijverig en standvastig in oogenblikken van gevaar, waakzaam tegen onnoodige geldverspilling, »betoonden ech»ter, te veel gewend aan de voorzigtige kansrekeningen der Staat»kunde, somtijds eene te groote schroomvalligheid; en, in sommige »omstandigheden, waren er al de zachtaardigheid en inschikkelijkheid »van eenen Frederik Hendrik noodig om eenen krijgsman niet wre»velig te doen worden."[1]

278. Tijdens Frederik Hendrik is de toestand der Republiek, eerst, door de overmagt van Oostenrijk, hagchelijk geweest (1625—1629); vervolgens gunstiger, toen Zweden tusschengetreden was (1629—1635); tot dat eindelijk het bondgenootschap met Frankrijk, in verband met de ontwikkeling van eigene kracht, den vrede voorbereidde, waarbij de onafhankelijkheid van het magtig geworden Gemeenebest plegtig en algemeen werd erkend (1635—1648).

A. 1625—1629.

279. De Republiek, bij den verontrustenden loop der gebeurtenissen in Duitschland, was zeer begeerig aan Frankrijk een magtigen bondgenoot te hebben. Dit bleek in de ergerlijke ondersteuning tegen de Fransche Gereformeerden verleend. Onderscheidene voordeelen werden behaald, waaronder de verovering van *Grol* en de vermeestering der Spaansche *Zilvervloot* vooral opmerkelijk zijn.

1625. 20 schepen, onder den Luitenant Admiraal *Haultain*, in Augustus naar *la Rochelle* gezonden; eerst verslagen, later overwinnend. De Koning van Frankrijk moest, zeide men rust hebben in zijn eigen land om ons met nadruk tegen Spanje te ondersteunen. — Schandelijke handelwijs jegens geloofsgenooten, waardoor vèler misnoegen en verontwaardiging opgewekt werd: de predikanten vermaanden openlijk tot bijdrage ten behoeve van la Rochelle; »zoodat de tegelijk de vloot werd gezonden tot destructie dezer »stad en geld bij de Gemeente gegeven om haar bij te staan." In Dec. wendde zich de Synode van Overijssel aan de Algemeene Staten, om de vloot terug te roepen en zelfs om hulp te zenden aan de Protestanten. De vloot werd in 1626 herwaarts ontboden, tot groot misnoegen van Frankrijk. — 1628. La Rochelle bedwongen, niettegenstaande de pogingen der Engelschen tot ontzet.

1626. *Oldenzaal*, 1627 *Grol* ingenomen: 19 Julij—9 Augustus; beleg dezer ongemeene sterke stad, ondanks de nabijheid van den Graaf van den Berg met 19000 man. Gelderland aldus tegen de strooptogten der Spanjaarden beveiligd; die »uit hunne roofnesten »dagelijks uittrokken, den landman, met het mes op de keel of »het pistool voor de borst, van alles beroovende, en woningen en »schuren aan kolen leggende." [1] — *Willem van Nassau*, Luitenant Admiraal, gesneuveld.

1628. 9 Sept. *Piet Hein* verovert, voor de West-Indische Compagnie, de Spaansche *Zilvervloot* (een buit van over de 11 millioen); in 1629 Luitenant Admiraal, sneuvelt den 20 Junij, in een gevecht tegen de Duinkerkers.

280. De bekende gezindheid en de aanvankelijke handelwijze des nieuwen Stadhouders opende voor de Remonstranten een veelbelovend verschiet. Hunne begunstigers werden hier en daar, bepaaldelijk te Amsterdam, weder in de Regering gebragt; en hierdoor ontstond eene toegeeflijkheid ten hunnen opzigte, die doorgaans tot misnoegen en tegenstand, somtijds tot onlusten, aanleiding gaf.

1625. Barnevelds schoonzoon Van der Mijle, naar Frankrijk uitgeweken, wordt bij de lijkstaatsie van Maurits toegelaten: »De leus »van 't geen anderen hopen mogten." — De Staten van Holland, mede op aanzoek der Synode, beletten (bij v. door Resolutie van 20 Mei 1647) de vergadering der Remonstranten. — In Amsterdam komen Arminiaansgezinden, die men *moderateurs* heet, in het bestuur: tot groot misnoegen der burgerij: de Regering wendt zich tot den Prins, die (1628, 10 Apr.) te Amsterdam komt en de Magistraten door garnizoen sterkt. Nu nam de Overheid het beboeten, ontpoorteren, en uitbannen te baat. 1629. Vernieuwing van den schutterseed, hetgeen bij de naauwgezette Hervormden veel opspraak en tegenstand geeft. Het gezag van den magistraat berustte enkel op de militaire magt, die van den Stadhouder afhankelijk was.

281. De Keizer had het Protestantsche Duitschland ten onder gebragt: nu lag Nederland aan de beurt. De Republiek werd plotseling van vijanden overstroomd; haar ondergang scheen nabij; toen, heugelijke ommekeer! door de overrompeling van *Wezel*, het Spaansch Oostenrijksche leger tot den aftogt gedwongen en de bemagtiging van *'s Hertogenbosch* mogelijk werd.

1625. Vrede van Frankrijk en Spanje. — Denemarken tegen den Keizer (1625—1629); te vergeefs; sluit (12 Mei 1629) een schandelijken vrede. Menigvuldige overgang tot de Roomsche kerk (*Matth.* 13, v. 21). De Keizerlijken waanden nu geheel meester te zijn. — 9 Maart 1629; *Restitutie-Edict;* eigendunkelijke en valsche uitlegging van den Religievrede; de Evangelische kerk van haar eigendom ontzet; de Calvinisten in den ban gedaan. — Aug. aanval op de Vereenigde Nederlanden. Legerkamp van den Graaf van den Berg te Dieren om den overtogt over den IJssel te bewaren: eene afdeeling van 10000 man trekt op Hattem, eene andere van 12000 op Amersfoort. Voordeel op voordeel behaald; Friesland en Groningen met vijandelijke benden vervuld; Amersfoort ingenomen: »de meeste »menigte meende dat het heele land verloren was.., en speelden »de Pausgezinden daar dapper onder, om de gemeente kleinmoedig »te maken." Reeds werden de omstreken van Naarden door stroopende ruiters verontrust. Wat nu te doen? zou het beleg van 's Hertogenbosch, sedert 1 Mei door Frederik Hendrik begonnen, opgebroken worden? dit kon niet, zonder de vrucht eener voorbeeldelooze inspanning en het uitzigt op eene hoogstbelangrijke aanwinst te verliezen. Ernst Casimir belast met de verdediging der Betuwe, Brederode met die van Holland; de Staten-Generaal vergaderen te Utrecht; de sluizen bij Vreeswijk en te Muiden geopend en het zeewater tot onder de muren van Utrecht gebragt: 120,000 man in de wapens ter verdediging van de Republiek; echter, het zou welligt niet hebben gebaat, zoo niet het land door de verrassing van

Wezel, magazijn en wapenhuis des vijands, op bijna wonderdadige wijs ware gered. 19 Aug. Nederlandsche troepen voor de stad; de poort wordt opengeslagen; maar tegen den valbrug »vruchteloos het geweld van armen en werktuigen beproefd, toen »op het onverwachts een kanonskogel, geschoten van het bol»werk, hetwelk op deze poort flankeerde, de ketting van één »scheurt. O admirabele voorzienigheid Gods! de brugge neder»vallende, trok de ruiterij binnen; de trompetters bliezen Tantara, »de ruiters veegden de straten en trokken in slagorde naar de »markt." * Na een hardnekkig gevecht van twee uur, de stad vermeesterd; voor 30 dooden dezerzijds, 200 gesneuvelden; 49 officieren met 1042 soldaten gevangen. Tegen den eersten berigtgever riep Frederik Hendrik uit: »O mijn zone, mijn kind, mijn zone! »is het zoo geschied? is het zoo? zoo is het een louter werk van »Gode en niet van menschen." — »De Heer is ons een toevlugt »en helper geworden ter bekwamer tijd." ** — Het vijandelijk leger trok met overhaasting terug. Weldra (14 Sept.) gaf 's Hertogenbosch zich over, na eenen roemrijken wederstand. Verbazend waren de werken der belegeraars geweest, gedeeltelijk voor onuitvoerbaar geacht. — »Maakt u van hier, vijandelijke gedrochten! dit »Bosch is het mijne." **

B. 1629—1635.

282. De Republiek kon weldra ruimer adem scheppen, door den gunstigen keer der zaken in Duitschland, de verovering van *Maastricht*, en den naijver van Frankrijk op het Huis van Oostenrijk, waaruit een naauwer vereeniging met de Franschen ontstond.

Van de zijde der Infante aanzoek tot een nieuw Bestand. Niet gunstig opgenomen bij den handelstand, noch bij de Hervormde Kerk. »Bij alle ijverige Contra-Remonstranten werd de trèves»handeling geimprobeerd in den hoogsten graad" [12] vooral uit vrees dat de Remonstrantsche partij het hoofd weder opsteken zou. — De Staten, inzonderheid die van Holland, beducht voor de gevaren eens bedriegelijken vredes, maar ook voor de opofferingen van een kostbaren krijg. Frederik Hendrik deed hun gevoelen dat er, of niet, of met nadruk moest worden oorlog gevoerd. »Zoo »de Heeren Staten bij tractaat een einde van oorloge goed vonden »te maken, kon het met geen meer roem en voordeel geschieden »dan nu. Zoo niet, dan moest men geresolveerd zijn tot oorlog en »tot het dragen van de consenten, en d' oorlog moest niet wezen »defensief, maar offensief; alzoo de defensive de ruïne van 't land »was." [17]

1630. »Aan een veldtogt mogt niet gedacht worden." [1] — Dec. De Prins, toen de zaak van het Bestand weder in overweging gebragt

werd, zeide (in verband welligt met den voortgang der Zweden) »dat »men nu moest gedenken om zich wederom te stellen in postuyre van »oorlog en den vijand een stad van Antwerpen, of ander voornaam »lid afrukken; en Zijn Ex. liet nog daarenboven door den Presi»dent aan de Vergadering der Staten van Holland aanzeggen dat, »zoo lief de Heeren hadden het welvaren van hunne vrouwen en »kinderen, en hun lieve Vaderland, zij zich niet wilden ophouden »met handeling van trèves, maar gedenken tot vigoureuse voortzet»ting van oorlog." [17] — 1631. Onderneming op Duinkerken; met 15000 man voetvolk en 3000 paarden; bij de eerste verschijning des vijands, wordt Frederik Hendrik door de Gevolmagtigden te velde tot terugtogt gedwongen. 12 Sept. Overwinning op het *Slaak* bij Tholen: alle de Spaansche schepen (35 fregatten) veroverd; 4000 gevangenen. — Inmiddels (1630—1632) schitterende voorspoed van Gustaaf Adolf. — 1632. Beleg van *Maastricht* (overgave, na 69 dagen, op 20 Aug.); met 17000 man en 4000 paarden, in het gezicht van twee vijandelijke legers; het Spaansche van 14000 man; het Oostenrijksche even sterk, met nog 3000 ruiters: de hulp aan Frederik Hendrik door de Franschen toegezegd bleef achter: 17 Aug. gelijktijdig uitval der bezetting en aanval der Oostenrijkers onder den vermaarden Keizerlijken veldheer Pappenheim, die met 1500 dooden en gekwetsten afgeslagen wordt. — Op nienw voorstel van vrede of bestand.

Voortgaande begunstiging jegens de Remonstranten te Amsterdam; 1630: Remonstrantsche Kerk aldaar. 1631: Seminarium, bij hetwelk Episcopius leeraar werd. — Ook Uytenbogaert keerde naar 's Hage terug. De Groot evenwel, in Holland gekomen (1632), werd er niet geduld. – Twee ijverige Hervormde Predikanten werden (1630) te Amsterdam uit de stad gezet. »De meeste leden van Hol»land waren wel van ander gevoelen, maar de Prins begunstigde de »Regering, en in dusdanige dingen zeiden zij dat geen overstem»ming plaats had en dat een ieder meester was in zijne stad." [12] Een geacht burgemeester van Amsterdam zeide daarna: »zij hadden »tweemaal hunne predikanten aldus uitgezet; maar hij geloofde »niet dat men het ten derde male zou doen. Willende zeggen, »het was zeer gevaarlijk; en het is wel te gelooven dat zonder »de gunst en hulp van den Prins zij het niet zouden zijn te boven »gekomen." [12]

1633. De Infante sterft kinderloos. De Nederlanden weder onder Spanje: Koning *Filips IV* (1621—1665); een Vorst ter opbeuring van een zinkend Rijk weinig geschikt.

c. 1635—1648.

283. Een verbond met Frankrijk werd gesloten en — de krijg te land met minder nadruk gevoerd. Nederland ontving meer Fransche belofte dan Fransche hulp. Bij het niet meer aanwezig zijn van dringend gevaar, waren de Staten tot het

opbrengen der vereischte oorlogslasten weinig gezind. Doch vooral is juist het naauwer bondgenootschap de oorzaak van verflaauwing geweest; men vreesde weldra, in plaats van een magteloozen vijand, een zeer magtigen vriend tot nabuur te hebben; men begreep dat een veldtogt zeer ligt al te voorspoedig zou kunnen zijn.

1633—1644. Bijna geene krijgsbedrijven van eenig gewigt. — 1635. 8 Febr. Tractaat met Frankrijk, om de Spanjaarden uit de Zuidelijke Nederlanden te verdrijven; zoo de ingezetenen vrijwillig hiertoe medewerken, zou België een vrij Gemeenebest zijn; zoo niet, zou het worden verdeeld. »Een zaak die in 't eerste aanzien scheen »aannemelijk en wenschelijk; maar in Holland waren verscheidene »leden (Dordrecht, Amsterdam, Rotterdam) die het verder inzagen »en wien daarom de handeling niet smaakte; vreezende dat men »zou krijgen tot nagebuur het magtig en door aanwas van 't meeste »van Nederland zeer formidabele Frankrijk." [12] — 18 Junij. Manifest van Frankrijk tegen Spanje. De Prins Opperbevelhebber over een Fransch-Nederlandsch leger van 32000 voetknechten en 9000 ruiters: voorwaar een glansrijk uitzigt! doch ziet; de Franschen waren slecht voorzien, ongenegen om den vijand aan te tasten; onvermogend, door ziekte en gebrek, het veld te houden; alzoo liep de veldtogt af zonder eenige vrucht. — 1636. De Staten zonden geen geld: de Gedeputeerden te velde beklagen zich heftig; de Prins riep uit: »wil men geen middelen verschaffen tot den oorlog, »zoo mag ik het rapier wel nederleggen." — 1637. *Breda* veroverd in 49 dagen, terwijl in 1625 Spinola aan de belegering 10 maanden had besteed. — 1631. Aanslag op Antwerpen mislukt. — 1641. Vermeestering van het kasteel van *Gennep*.

284. De luister der Nederlandsche wapenen was des te schitterender op zee. De worsteling met de Duinkerkers was eene gedurige oefenschool van dapperheid en beleid. Spanje ontving in den glorierijken strijd bij *Duins* een gevoeligen slag. Ook in andere werelddeelen, vooral op de Amerikaansche zeeën, ontbrak het aan geen bewijzen van Nederlandschen moed.

De kaapvaart tegen Duinkerken aangemoedigd; 's Lands zeemagt versterkt: dapperheid der Zeeuwen: daaronder der twee heldengeslachten van *Evertsen* en *Banckers*. — 1636 Febr. Duinkerksch smaldeel door Jan Evertsen overwonnen; een ander (1637) door Banckers. — 1637. Marten *Tromp* en Witte Corneliszoon *de With*, Luitenant Admiraal en Vice-Admiraal van Holland. — 1639 Febr. Bloedige zegepraal van Tromp met 11 schepen over 20 Duinkerkers nabij hunne stad.

1639. Zeeslag bij *Duins*. De Spaansche vloot, met 67 schepen, 1700 stukken, 24000 manschappen, de bloem der Spaansche jongelingschap, en een ervaren bevelhebber, bestemd om troepen in Vlaanderen over te brengen; den 15 Sept. door Tromp bij *Bevesier* gezien, met slechts 13 schepen opgewacht; na de aankomst van de With en Banckers, met 17 schepen aangetast, met 29 gedwongen onder het geschut der Engelsche kasteelen van Duins te wijken. De vijand aldus ingesloten, werd gansch Holland een scheepstimmerwerf; binnen 4 weken 96 oorlogsvaartuigen en 11 branders bijeen. Ondanks de bedreigingen van Engeland met Spanje bevriend, werd de Admiraal gelast de Spaansche vloot te vernielen. De krachten nog ongelijk, dezerzijds 5906 zeelieden en 1866 soldaten tegen 13 of 14000 man. Desniettemin weigerde de vijand den strijd; schoon Tromp, om alle voorwendsels te benemen, masten en stengen voor den vijand had doen halen, ja zich bereid verklaard had ook kruid te verschaffen. Den 21 Oct. had de aanval plaats; 18 schepen ontkwamen; 40 veroverd en vernield; verlies van 7000 man, 1800 gevangen. Dezerzijds één schip en naauwelijks een honderdtal zee- en krijgslieden gemist.

Oost-Indië. Van Diemen, Gouverneur-Generaal (1636—1641). 1636. Na overwinning op de Portugezen, vestiging op *Ceylon*. — Handel op Japan: 1641; de Hollanders, uit haat tegen het Christendom, in het eiland *Desima* gebannen

West-Indië. 1636—1644. Zending van Graaf *Joan Maurits* van Nassau-Siegen naar Brazilië, als Gouverneur; ter opbeuring van de Compagnie, die reeds eene schuld had van 18 millioen. De Graaf, ijverig en bekwaam, schaft vele misbruiken af; maakt gewigtige verbeteringen in het beheer; bevordert Godvrucht en zedelijkheid; handhaaft de gewetensvrijheid ook der Portugezen, wil minder verovering en uitbreiding dan vestiging en versterking, ook door het aanmoedigen van Duitsche landverhuizing naar het bij uitstek schoone en vruchtbare land. — 1637. *St. George d' Elmina* op de Kust van Guinea vermeesterd. — 1638. De aanval op *St. Salvador* mislukt, door karige toezending van troepen. — 1640. Overwinning bij de *Bahia;* onder Loos en Huigens: eene vloot van 29 zeilen jaagt, na driedaagschen strijd, 66 met 15000 man voorziene schepen op de vlugt. »God sloeg 's vijands hoogmoed den 12, 13, 14, en 17 Jan. »1640."** — 1641. Vrede met *Portugal:* onvoorzigtig terugroepen van krijgsvolk door de Bewindhebbers. — 1644. De Landvoogd, na zich te vergeefs tot de Afgemeene Staten gewend te hebben, vertrekt. »De nieuwe wereld was hem een ruim veld waarop hij voorzigtig te velde trok, gelukkig slag leverde, omzigtig steden en »sterkten belegerde, zeeghaftig tot hare poorten inging, kunstige »en bezienswaardige gebouwen timmerde, zachtmoedig onder wreeden, beleefd onder woesten, goedertieren onder boosaardigen, godzalig onder goddeloozen." * — Na zijne afreis ontving de Compagnie uit Brazilië geene lading meer. Van Landswege werd weinig bijstand verleend en haar onberaden hardnekkigheid belette niet dat zij in 1647 slechts drie vestingen overig had.

285. De gang der krijgsgebeurtenissen stond in naauw verband met de inwendige gesteldheid der Republiek. Was het vreemd zoo Holland, met zijne magtige handelsaristocratie en de wereldstad *Amsterdam*, zich geregtigd achtte tot leiding van den Staat? zoo het voortging met de werkzaamheid der Staten-Generaal te beperken? zoo het, warsch van elken band, ondanks de inschikkelijkheid van den Stadhouder, met elken dag afkeeriger werd van het Stadhouderlijk gezag? Holland kon de versterking niet willen van een invloed bestemd om te waken voor de vrijheden der burgers en de regten der Generaliteit. Ook om dien invloed te fnuiken, wenschte het van den kostbaren oorlog ontslagen te zijn.

1627. De Jurisdictie der Staten-Generaal over personen hebbende Commissie van hen en staande onder hun eed, een regt hetwelk, zoo wegens ontallijke precedenten, als vooral om de natuur der wederzijdsche betrekking, onbetwistbaar had moeten zijn, werd echter door Amsterdam en Holland betwist. Holland protesteert tegen alle tusschenspraak van den Prins. — 1639. Holland verzet zich tegen eene behoorlijke inrigting der *Admiraliteit.* De Staten-Generaal, door wie de oorsprong der tegenstreving niet miskend werd, zenden in overeenstemming met den Prins en den Raad van State, afgevaardigden naar Amsterdam: de Vroedschap verleent hun geen gehoor en wordt door de Provinciale Staten ondersteund. »Anders is »er niet op gevolgd: de Prins was bedaagd en zachtzinnig." [12] — 1640. Voorstel van Dordrecht om aan de Gedeputeerden van Holland, op het voorbeeld der overige Gewesten, langer dan drie jaren zitting te verleenen; vermits anders hunne ambtgenooten »meerder kennis, »bekwaamheid, directie, en autoriteit kwamen te obtineren." Te vergeefs; op die wijs zou de magt der Staten-Generaal meer onafhankelijk van de Stedelijke Regenten zijn geweest: »zoo zeer heeft »het interest van de Regenten in alle tijden geprevaleerd bo»ven dat van het gemeen." [13] — Veeleer werden (1643) de Afgevaardigden van Holland, door een zeer uitvoerig Berigtschrift, aan nog enger banden gelegd. — Opmerkelijk is het dat, toen (1646) Zeeland vóór allen vredehandel eene verbindtenis begeerde tot het onderhouden der Unie, Holland dit niet wilde dan met bijvoeging: »zoo ver zij kon nagekomen worden."

Bij den natuurlijken afkeer der Staten van Holland ten aanzien van elken Stadhouder, voegde zich persoonlijk wantrouwen tegen Frederik Hendrik, om zijne verstandhouding met het Fransche Hof, en om het huwelijk van zijn zoon met eene Engelsche Prinses. Gedurig geroep om vrede, waardoor de oorlogsverrigtingen meermalen werden verlamd. De burgerkrijg in Engeland (1642—1646) vermeerderde de spanning; Frederik Hendrik zou gaarne van Staatswege den Koning. Holland daarentegen, gedeeltelijk ook om handel

en Godsdienst, de Parlementsgezinden hebben ondersteund. — Amsterdam beschouwde de bemagtiging van Antwerpen, eene groote aanwinst voor den Staat, als krenking van haar eigen belang: zij wenschte mislukking van elk dergelijk ontwerp. De Stadhouder verdroeg de tegenwerking met verwonderlijk geduld; verontwaardigd evenwel dat kooplieden uit baatzucht hulp boden aan de vijanden van den Staat. In 1639 was het noodig een verbod te doen uitgaan om aan de Spanjaarden of hun aanhangers schepen te verhuren of te verkoopen.[12] De Antwerpenaars kochten buskruid te Amsterdam; een der schuldigen werd aangeklaagd, doch vrijgesproken; want »hij »zeide honderd kooplieden te kunnen noemen die de Antwerpenaars »bedienden; hij deed het ook; de handel moest niet belemmerd »worden; daar hij om winst, al zou hij de zeilen verbranden, door »de hel varen zou.” Geen wonder indien, bij deze aanmoediging van landverraad, aan den getergden Prins de uitroep ontviel: »Ik »heb geen grooter vijanden dan de Stad Amsterdam; maar, krijg »ik Antwerpen eens, ik zal haar zoo laag vernederen dat ze zich »nimmer weder opbeuren zal.”

286. Nog eenige voordeelen werden behaald. De krachtige tusschenkomst van het Gemeenebest was bevorderlijk aan het bijleggen der geschillen tusschen de Noordsche Mogendheden en nam ook aldus een bezwaar weg tegen het eindigen van den Europeschen krijg. De vredehandel was omslagtig en van langen duur. De belangen der Republiek waren een deel van het weefsel van eischen en regten hetwelk, waar het zwaard ter doorsnijding te kort schoot, niet dan met onbeschrijflijke moeite kon worden ontward. In het bondgenootschap met Frankrijk lag voor haar het grootste bezwaar: zij had zich tot oorlogen verpligt, zoo lang de bondgenoot geen voldoening zou hebben erlangd. Eindelijk echter, ook op aandrang van Holland, werd zij overgehaald tot een afzonderlijk verdrag. Frankrijk en Spanje bleven krijg voeren, doch overigens was het einde van oorlogen daar. De Vereenigde Nederlanden werden, bij den *Westfaalschen vrede,* op de meest gunstige en eervolle voorwaarden, als onafhankelijke Mogendheid erkend.

1644. Frederik Hendrik vermeestert *Sas van Gent:* 1645, *Hulst.* — 1646. *Duinkerken* door de Franschen ingenomen; nadat het bijna 60 jaren aan de Republiek groot nadeel en toch ook voordeel had gedaan; zonder zulk een vijand zou haar zeemagt geen zoodanige hoogte van geoefendheid en ontwikkeling hebben bereikt. »De scheeps»magt der vijanden gefnuikt.” ** — Door het Staatsche leger werd weinig verrigt: De Prins wederkeerende zeide, met het oog op den

reeds gevorderden vredehandel: »het is mij leed dat er dezen zomer »niet meer uitgevoerd is; maar 't is vrede." — 1644. De wet aan *Denemarken* voorgeschreven: 900 koopvaardijschepen door eene vloot onder de With tegen overlast beschermd: andermaal (1645) 800 koopvaarders; de oorlogsvloot zeilde tolvrij door de Sond; een regt door Denemarken betwist.[2] Niet slechts was de handel beveiligd, maar ook de vrede tusschen Zweden en Denemarken (13 Aug. 1645), voorbereiding tot den algemeenen vrede, door bemiddeling der Staten-Generaal hersteld.

1645—1648. Onderhandelingen te *Munster* en *Osnabruck:* Spanje had zich in den beginne, doch te vergeefs tot den Prins van Oranje gewend. — Voornaamste afgevaardigden (Jan. 1646 vertrokken) *Pauw* en *de Knuyt*. Aanvankelijk was er sprake over een *Bestand*. De Republiek was, door het Tractaat van 1635, naauw aan Frankrijk gehecht; doch Spanje beproefde steeds haar te bewegen tot een afzonderlijk verdrag. Dit gelukte. De meeste Gewesten (Utrecht en Zeeland niet) wilden vrede om de gunstige aanbiedingen, den naijver tegen den Stadhouderlijken invloed, het geldelijk bezwaar, den argwaan tegen de Franschen, verdubbeld door een ontwerp van verwisseling der Nederlanden tegen Catalonië en van een huwelijk tusschen Lodewijk XIV en eene Spaansche Infante; ook de Prins, ziekelijk en afgeleefd, schijnt rust te hebben verlangd. Holland inzonderheid was voor Frankrijk beducht, dewijl het ligt een toevlugt en een krachtige steun worden kon voor de Roomschen, of voor de zes Provinciën tegenover het toongevend Gewest, of voor den Stadhouder, reeds met Engeland en Brandenburg bevriend. — Nog bij het leven van Frederik Henderik (15 Dec. 1646) teekening der *Preliminaire* voorwaarden; eerst na zijn dood (14 Maart 1647) VREDE VAN MUNSTER (30 Jan. 1648), waarbij in Duitschland de Staatsregeling behouden, de Godsdienstvrijheid voor Luthersche en ook voor Gereformeerde Vorsten bevestigd, in Europa het stelsel van evenwigt der Groote Mogendheden, in het belang ook der kleinere Staten, ontwikkeld, en ten aanzien der Vereenigde Nederlanden het zegel op het werk van 80 jaren gedrukt werd. — »Spanje erkent de Ver»eenigde Nederlanden als Vrije en Souvereine Staten, Provinciën en »Landen." (Art. 1). »Een iegelijk zal behouden de Landschappen, »Steden, Plaatsen, Landen, en Heerlijkheden die hij tegenwoordig »houdt en bezit (Art. 3). »De rivier de Schelde, alsmede de kana»len van 't Sas, Swijn en andere zeegaten daarop responderende, »zullen van de zijde der Staten gesloten worden gehouden." (Art. 14). — Dit sluiten der Schelde, eene ongehoorde vernedering, was de bevestiging *jure* van hetgeen reeds eene halve eeuw *facto* bestond. — »God heeft ons deze rust bezorgd." **

287. Het Stadhouderschap van Frederik Hendrik is een der meest luistervolle tijden van het Gemeenebest. Welligt

is het nooit rijker geweest aan innerlijke kracht. De wereldhandel gaf aan dit kleine landje de middelen in de hand om, zonder overspanning, zich tegen de meest geduchte Mogendheden te beschermen, ze op eigen grondgebied te bestoken, aan andere Staten tegen overheersching en gewetensdwang krachtige ondersteuning te verleenen, en in de schaal der strijdige belangen het beslissend overwigt te leggen.

De handel heeft gebloeid, ook ten gevolge van den krijg. »De »visscherij, scheepvaart, en koophandel, hebben zulk eene menigte »van volk van d'andere landen herwaarts getrokken dat ze alle ste»den hebben moeten grooter maken en het land betimmeren, in »voege dat de oorlog gestrekt heeft tot benedictie van de inwoners; »en hoezeer zij menigvuldigden, zoo werden zij nogtans alomme rijk, »niettegenstaande de groote en dagelijksche nieuwe belastingen."[7] — Behalve de vaart op de *Oost-* en *West-Indien*, de handel op de *Oostzee*, ten koste der Hanzeesteden bijna geheel bemagtigd; de *Rijnvaart*, waardoor een groot gedeelte van Duitschland werd verzorgd; de *Levant-handel;* de handel op het *Noorden* (met *Rusland* sedert 1604); de *Vrachtvaart*, zijnde de Nederlanders door het goedkoope der vrachten, de voerlieden van geheel Europa geworden; de visscherijen; en daarbij de fabrijken, en allerlei takken van nijverheid en vertier.

De Republiek gaf, in meer dan één opzigt, het voorbeeld aan andere Landen: haar legers waren een krijgsschool (§ 271a); haar vloten en werven een kweekplaats voor zeevaartkunde en scheepsbouw.[2] — *Zweden* is een voornaam deel zijner beschaving en welvaart aan Holland verpligt. Gothenburg, de tweede stad des Rijks, gesticht »door ongeveer 100 huisgezinnen van Hollandsche visschers."[7] Verbazende uitbreiding en verbetering der ijzer- en geschutgieterijen door een Hollandsch koopman (*L. de Geer;* 1587—1652), in staat (1644) om, op eigen kosten, in de Hollandsche havens, eene hulpvloot van 32 schepen met 3000 koppen uit te rusten, waardoor, in den krijg tegen Denemarken, na een luisterrijke zege (Oct. 1644), de kans ten voordeele van Zweden werd gekeerd. — Reeds in 1618 kwam er een Gezantschap uit Rusland om hulp tegen Polen en den Paus, met klagten over het woelen der Jesuïten. Van 1609 tot 1630 rekent men dat er ongeveer 200 Gezantschappen herwaarts gekomen zijn.

288. De ontwikkeling van het leven der Natie had zich in den bloei eener eigene letterkunde geopenbaard: ook op dit gebied had de buitenlandsche invloed de trekken van het volkswezen niet uitgewischt. De wetenschappen, voor wier aanleering de gelegenheid ruimschoots geopend werd, waren met ijver beoefend. De schoone kunsten bloeiden onder het

rumoer van den krijg. De tijden van Frederik Hendrik mogten naar waarheid de gulden eeuw der letteren en kunsten worden genoemd.

Na vele rijmelaars en kronijkschrijvers, in de 16de eeuw de *Rederijkers* en andere (Marnix, Coornhert, Spiegel): doch deze aanvang was niet veelbeduidend: ook werden de meeste werken nog *in* het Latijn geschreven, of, met geringe wijziging, *uit* het Latijn overgezet. Eerst in het begin der 17de heeft Nederland een eigenlijke Letterkunde gehad. — *P. C. Hooft* († 1647), dichter en geschiedschrijver; navolger van Tacitus, in gedrongenheid van stijl meer nog dan in diepzinnigheid der gedachte. *Constantyn Huygens* († 1686), wiens menigvuldige geschriften rijk zijn aan trekken van dichterlijk vernuft. — Zeer groot, en niet altijd gelukkig, was op hen de invloed der Fransche, der Spaansche, en vooral der Italiaansche letterkunde: het zachte, welluidende, bevallige, maar ook het bloemrijke, het weelderige, het overdrevene in tegenstellingen en woordspelingen, het valsch vernuft in zijne velerlei gedaanten werd herwaarts overgebragt. *Vondel* daarentegen (1587—1679), oorspronkelijk genie, schoon met den geest der Ouden doorvoed, was voortreffelijk boven allen door de kracht en verhevenheid zijner zieldoordringende poëzij. — *Cats* (1577—1660), de Christelijke volksdichter, niet te langdradig toen veler boekerij enkel uit den Bijbel en zijne Bijbelsche rijmen bestond; en die, om 's mans eenvoudig hartelijken trant algemeen gelezen en bemind, door alle tijden heen, *Vader Cats* genoemd werd.

De zucht naar kennis en wetenschap, niet minder dan de begeerte om eigen instellingen te hebben, deed in het oprigten van Hoogescholen een wedstrijd der Gewesten en zelfs der Steden ontstaan.— 1614. Academie te *Groningen*. — 1630. Athenaeum te *Deventer*. — 1632. Athenaeum te *Amsterdam*. — 1636. Academie te *Utrecht:* »Zonne der geregtigheid bestraal ons!" ** — 1648. Hoogeschool te *Harderwijk*. — Het beoefenen der Godgeleerdheid, het vormen van bekwame en Godvreezende Evangelie-dienaars, en tevens van Christelijke burgers in de meest gewigtige betrekkingen der maatschappij werd als het hoofddoel dezer instellingen beschouwd. — Regtswetenschap. *De Groot*, ook in andere wetenschappen uitmuntend, schrijft zijn beroemde werk over het Regt van vrede en krijg. — Oude Letterkunde; rij van voortreffelijke geleerden; Scaliger, Lipsius, en andere.

Schoone Kunsten; inzonderheid de schilderkunst. — *Rubbens* (1574—1640), *van Dijk* (1598—1640), *Rembrand* (1606—1664), *Miereveld*, *van der Hulst* en *Jordaens* door de behandeling van verhevene onderwerpen, ook van historische tafereelen, beroemd. Overigens was het penseel meest gewijd aan de naauwkeurige voorstelling van het dagelijksche leven in huis en op het land: *Dou*, *Potter* († 1654), *Ruisdael;* en eene menigte alombekende sieraden der Hollandsche school.

289. De prediking van het zuiver Evangelie bleef ook in deze tijden niet zonder vrucht. Vergelijkenderwijs moest de invloed der waarheid in de beoefening van menige volksdeugd worden erkend. Doch ook Nederland ontging de verbastering niet welke door rijkdom en weelde aangebragt wordt.

»Van loffelijke pligtbetrachting werd weinig ophef gemaakt. De »vermelding der gewigtigste diensten strekte zich ten hoogste tot eene »bescheidene aanteekening in den familie-Bijbel uit. Wanneer in »dagen van gevaar de Schutterijen volvaardig uittogen om de grens- »vestingen te gaan beschermen, wordt dit niet eens door de pen des »Historieschrijvers vermeld." [1]

Louise de Coligny, »op een gemeene open wagen van Dort naar »Delft gereden, bragt de eerste carosse mede uit Frankrijk: Mau- »rits gebruikte eene veldkoets." [12] Weldra was het anders. De rijkdom werd door pracht en overdaad gevolgd; de invloed van Fransche taal en zeden was zeer nadeelig. — 1634 — 1637. Bloemhandel; spoedig windhandel en hazardspel. Voor eene tulp werd dikwerf ƒ 2500, eens ƒ 4600 met koets en paarden geboden. »Te Haar- »lem voornamelijk en te Amsterdam, voorts geheel Holland door »werd de handel gedreven: oud en jong, vrouw en man, dochter »en dienstmaagd, boer en edelman, ja briefdragers, schippers, voer- »lieden, turfdragers, schoorsteenvegers kochten tulpen; een ieder »verliet zijn werk, elk meende met ter haast rijk te worden: wat »listen en middelen gebruikt werden om de bloemen te doen rijzen, »is kwalijk te beschrijven. Eenige werden zoo dartel dat lieden die »naauwlijks in hun eigen huis scherp bier en boekmelenbrij krijgen »konden, nu niet wisten hoe zij zich aanstellen zouden; want wijn »was hun naauwelijks genoeg, alzoo dat maat noch regel te vinden »was." [12] — Het Stadhouderlijke Hof gaf het voorbeeld van luister en pracht. In 1642 werd, ondanks de plegtige vermaning van den kerkeraad te 's Hage, een kostbaar ballet gehouden, ter eere der Koningin van Engeland. De Gemalin des Stadhouders beminde zeer de grootschheid des levens: de prachtige *Oranjezaal* in het *Huis ten Bosch* draagt er getuigenis van. Volgens een Engelsch Gezant, werd haar altijd in goud opgedischt; haar waterflesschen, koelvat, kabinetssleutel waren in goud; hij had aan deze zijde van Perzië niets dergelijks gezien.

290. Aldus was de strijd geëindigd tusschen Spanje en de Gewesten waar Willem I de vaan van een regtmatigen en pligtelijken tegenstand opgestoken had. Treffend waren de uitkomsten geweest. De Staat die vroeger naar de wereldmonarchie dong, nu magteloos en uitgeput, liet zich elke vernedering, ter verkrijging van een onmisbaren vrede, gevallen, en de Provinciën voor wie in den aanvang, bij het gevoel

van onvermogen, geen offer der gehoorzaamheid en onderwerping, behoudens vrijheid van geweten, te zwaar zou geweest zijn, waren nu een Gemeenebest geworden, hetwelk in alle werelddeelen geëerbiedigd, onder de meest vermogende leden der Europesche Christenheid geteld werd. De jeugdige Republiek, gevormd door den moed en de volharding van een gering aantal Christenen, die Gode meer dan menschen gehoorzaamheid hadden betoond, was het gedenkteeken van de onbedriegelijkheid der belofte: »zoekt eerst het Koningrijk »Gods en Zijne geregtigheid, en alle deze dingen zullen u »toegeworpen worden."

291. De wonderbare zegeningen Gods zijn, bij het menschelijk bederf, noch duurzaam, noch onvermengd. Bedriegelijk was het uitzigt op vrede en rust. De gebreken eener Staatsregeling, die slechts de ontaarding van vroeger instellingen was, zouden weldra, onvermijdelijk was het! een bron zijn van nieuwen twist; om straks, bij het wegvallen van het Stadhouderschap, zich te openbaren in een Regentendwang, ondragelijker dan hetgeen men tot dus ver uitgestaan had. Binnen weinige jaren zou het strijdperk worden heropend, waarin men, in plaats van het krachtelooze Spanje, de meestvermogende Staten tegenover zich zou hebben. Maar ook dan zou het blijken dat de hand des Heeren niet is verkort, waar Zijne langmoedigheid niet uitgeput is. Ook in de veeljarige en bange worsteling tegen Frankrijk, zou Nederland met Oranje, na de ervaring van den Tachtigjarigen krijg, andermaal de waarheid ondervinden van het Apostolische woord: »Vernedert u onder de krachtige hand des Heeren, op dat Hij »u verhooge te Zijner tijd."

DERDE TIJDPERK.

Bloei.

1648 — 1713.

ALGEMEENE AANMERKINGEN.

292. De Munstersche Vrede, het einde van tachtigjarigen krijg, werd door een bijna zestigjarig oorlogvoeren gevolgd. Schitterend is dit tijdperk, meer welligt dan eenig ander, geweest; door de ontwikkeling van strijdkrachten ter zee en te land; door den roem onzer staatslieden en krijgshelden; door den veelbeteekenenden invloed van het Gemeenebest op de Europesche Diplomatie; door de onwrikbaarheid en de volharding waarmede het, hereenigd met Oranje, eerst de zamenspanning van magtige vijanden weërstond, daarna tegen de buitensporige heerschzucht van Frankrijk een voormuur, ter eigen bescherming en in het belang van de rust der Christenheid, opgerigt heeft.

293. De Republiek was tot werkzame belangstelling in de algemeene Staatkunde geroepen en verpligt. Eerst nu door allen erkend, was zij vóór lang onder de eerbiedwekkende Mogendheden geteld. Door zeevaart, volkplantingen en wereldhandel, bijna met alle Landen in betrekking, had zij belang bij de veiligheid der zeeën en bij elke gebeurtenis die invloed op het verkeer der Volkeren had.

Handel-tractaten, tot wier handhaving dikwerf krijgvoeren vereischt werd. — Bij v. vrije doortogt van de *Sond* was onmisbaar voor de vaart op de Oostzee, die jaarlijks meer dan 36 tonnen gouds enkel aan vrachtloonen opbragt, [1] en waardoor alleen de genoegzame aanvoer van scheepsmaterialen uit Zweden en van elders plaats hebben kon: daarom moest wel de Republiek ijverig deelnemen aan elke botsing die in het Noorden ontstond. — Door iederen tak van handel werd men in buitenlandsche bemoeijenis gewikkeld.

294. De Protestantsche Staat had natuurlijke en pligtmatige betrekking op al wat de handhaving en uitbreiding van het zuiver Evangelie betrof. Ofschoon de oorlogen gevoerd werden, gelijk vroeger inzonderheid om der Godsdienst wille, zoo nu vooral uit heerschzucht en om gewin, trachtte echter de Roomsche Kerk, en het gelukte haar somtijds, de ondernemingen der Vorsten dienstbaar te maken aan de herwinning van haar heerschappij; zoodat de vereeniging met Evangelische Mogendheden noodzakelijk was, tot zelfbehoud, en ook om, bij Roomsche Vorsten, voor vervolgde geloofsgenooten een krachtige voorspraak te zijn.

Nederland en *Engeland* behoorden de steunpilaren te zijn der Hervormde Kerk; gelijk men het uitdrukte, »de twee armen van het »Heiligdom." Daarom was hun tweedragt uitermate bedroevend: in 1653 wezen de Zwitsersche Evangelische Cantons Cromwell en de Staten-Generaal op *Genes.* 13, v. 8. »Laat toch geene twisting zijn »tusschen mij en u; want wij zijn mannen broeders." [12] — Evangelische betrekking in *Duitschland* op *Brandenburg*, de *Paltz*, *Brunswijk*, *Lunenburg* en *Hessen;* voorts op *Zweden*, *Denemarken* en sommige *Zwitsersche cantons*. Ook de oorlogen in het *Noorden* (1654—1660) werden als een droevig verscheuren van de Protestantsche Christenheid beschouwd. — Veelvuldig hulpbetoon aan de Gereformeerden in Frankrijk, Piemont, Hongarije en elders.

295. Nog op andere wijs werd de Republiek in onderhandeling en oorlog betrokken. Het evenwigt der Europesche Staten, ook ten haren behoeve, tegen Oostenrijk en Spanje, onder medewerking van Engeland en vooral ook van de Fransche Staatkunde hersteld, werd nu, van de zijde dergenen die het voorgestaan hadden, bedreigd. De betrekkingen der Volken hadden bijna eene geheele omkeering ondergaan; de Republiek werd gedwongen bij voormalige vijanden een steun tegen voormalige bondgenooten te zoeken. De naijver van Engeland, met hetwelk zij driemalen in hevigen krijg ge-

raakte, bragt haar, evenzeer als de heerschzucht van Frankrijk, tot aan den uitersten rand van het verderf, terwijl zij met den Keizer, het Duitsche Rijk en Spanje zich ter instandhouding van haar aanzijn en welvaart verbond.

Aanwas van de *Engelsche* en *Fransche* magt. Daarentegen, bij en na den Munsterschen Vrede, vernedering van, 1. den *Keizer*, door *a.* de bevestigde vrijheden en regten der Duitsche Vorsten; *b.* de zwakheid van Ferdinand III (1637—1657) en Leopold I (1657—1705); *c.* de opkomst van *Pruissen* onder den grooten Keurvorst *Frederik Willem* (1640—1688); *d.* de gedurige invallen der *Turken* in Hongarije, door het trouwlooze Frankrijk heimelijk aangemoedigd: 2. *Spanje*, van vele bezittingen in en buiten Europa beroofd, en kwijnend, ook door de nietsbeduidendheid zijner Vorsten (Filippus IV, 1621—1665 en Karel II, 1665—1700). — In het Noorden, *Zweden* tegenover *Denemarken;* zonder ooit den invloed te herwinnen dien het in den dertigjarigen krijg uitgeoefend had.

296. De Republiek werd door Frankrijks toenemende magt gestadig bedreigd. Alles scheen zamen te werken om deze Mogendheid weldra oppermagtig te doen zijn. Niet, gelijk de Spaansche Monarchie, ver van elkander gelegen, naijverige en vijandige Gewesten, maar een welzamenhangend geheel door volkseenheid gesterkt; gunstige ligging, uitgestrektheid, vruchtbaarheid van den bodem, talrijkheid der bevolking, een ondernemend en ligt ontvlambaar nationaal karakter; voorts vereeniging der krachten onder een weinig beperkt en welgevestigd Vorstelijk gezag; zeldzame menigvuldigheid van groote talenten in handel en nijverheid, in onderhandeling en krijg; vooral ook bijkans overal doorgedrongen invloed van Fransche taal, zeden en beschaving; en bij dit alles de ongemeene bekwaamheid van een Koning, door aanleg en inborst bij uitnemendheid voor het regeren van deze Natie geschikt, en die meer dan een halve eeuw, met vaste hand, den staf gevoerd heeft. De weg naar de suprematie over gansch Europa scheen voor Lodewijk XIV, ook door de zwakheid, oneenigheid en weifeling zijner tegenstanders gebaand; het is door de volharding van Nederland onder Willem III, met krachtige hulp van het aan eene valsche Staatkunde ontwrongen Engeland, dat hij in zijn teugellooze vaart gestuit werd. Toen eerst verkreeg de invloed der beide Zee-Mogendheden op het evenwigt van Europa, door een natuurlijk bondgenootschap, vasteren grond.

Lodewijk XIV (geb. 1638; Koning, 1643—1715) zelf aan het bewind gekomen (1660), wilde hij de grenzen zijner Staten uitzetten, om aan gansch Europa de wet te kunnen stellen. Dit ontwerp scheen, in de toenmalige omstandigheden, geen hersenschim. Reeds toen hij het bewind aanvaardde, was niet ééne Mogendheid aan de Fransche Monarchie gelijk, en hij was berekend en door vorstelijken aanleg en talenten gevormd om haar ten hoogsten top van aanzien en overmagt te verheffen. Wel verre van een woeste veroveraar te zijn, ging hij steeds naar een vast plan en met omzigtigheid te werk. Lang werd een aanval beraamd en voorbereid; steden of gansche landstreken plotseling bemagtigd; maar niet zonder een schijn van matiging en terughouding. Wie niet zelf beleedigd was, verbeeldde zich dan gaarne dat toegeeflijkheid omtrent hetgeen reeds tot stand gebragt was, den geduchten Monarch ontwapenen zou; en deze, na zijn oogmerk aanvankelijk bereikt te hebben, wachtte tot dat men gerust gesteld was, om telkens krachtiger geworden, telkens op dezelfde wijs, een schrede verder te gaan. Het opkomen of de voortduring van Alliantiën (het eenige dat te duchten voor hem was) trachtte hij, door bedreiging en belofte, en langen tijd met gewenscht gevolg, te beletten. Elk middel was even goed, indien het doeltreffend was. Op allerlei wijs, wist hij oneenigheid, oproer en oorlog te wekken; in bijna elken Staat eene partij te vormen of uit te kiezen die zich, om eigen belang, tot ondersteuning zijner inzigten verbond. Geen wreedheden ontzag hij om schrik te verspreiden; geen schatten om aanhangers te winnen, en de heiligste eeden waren hem dierbaar, als de tegenpartij er bedriegelijk door in slaap kon worden gewiegd.

Het afzonderlijk sluiten van den Munsterschen Vrede, waardoor het Tractaat van 1635 (§ 283) ter zijde werd gesteld, is reeds het begin geweest van den wederstand tegen Frankrijk, die door de onderhandelingen van de Witt en de oorlogen van Willem III voortgezet is.

297. BELGIË was telkens tooneel van den krijg. De Spaansche Monarchie — dit was het groote doel van den geweldenaar — zou, bij het langverwacht kinderloos overlijden van den Koning van Spanje, aan de Fransche worden gehecht. De vermeestering der Zuidelijke Nederlanden, waarop Frankrijk reeds voorlang gevlamd had, zou ter voorbereiding strekken. Schrikverwekkend uitzigt voor de Republiek! Door onmiddelijke nabuurschap van het dien ten gevolge onweêrstaanbare Rijk werd, zoodra Lodewijk XIV het verkoos, onafhankelijkheid, handel, en Godsdienstvrijheid te gronde gerigt. Het gevaar was te grooter, om de magteloosheid van Spanje, hetwelk ten aanzien dezer verafgelegen Gewesten bijna lijdelijk was. Het niet Fransch worden van België, werd, in het

algemeen belang ook van Europa, de stelregel van het Gemeenebest.

De *Spaansche Successie* bestond uit Spanje, Sardinië, Sicilië, Napels, Milaan, de Nederlanden, en de bezittingen in Oost en West. Het overlijden van den ziekelijken Vorst werd, gedurende een bijna veertigjarig leven, steeds als aanstaande beschouwd.

Na de verovering van België kon straks ondergeschiktheid der Republiek aan Franschen invloed, opening der Schelde en ondersteuning der Roomschgezinden worden verwacht. De Nederlanden werden door eene magtige partij onder den Spaanschen Adel bijkans als een nuttelooze en kostbare last aangemerkt; ook zouden zij, meende men, uit eigenbelang, door de Republiek en het Duitsche Rijk tegen de ondernemingen der Franschen, met genoegzamen ijver, worden beschermd.

298. Alliantiën waren voor de Republiek, ook om de kleinheid van het grondgebied, gewigtig. Haat van menigen vijand en de wangunst van schijnbare vrienden stelde haar aan plotselingen aanval vooral van de landzijde bloot; waarbij ze, ondanks de uitgestrektheid van haar overzeesche magt, zeer ligt in het hart gegrepen werd. En ook voor anderen was de handhaving van haar zelfstandigheid van belang; niet enkel om haar ligging aan den uithoek der borstwering, waarmeê weleer Bourgondie de Duitsche landen tegen Frankrijk gedekt had; maar vooral om haar onmisbaren invloed in het zamenstel der Mogendheden, welks instandhouding voor de vrijheid der Europesche Staten vereischt werd.

299. De regeringsvorm behield de rigting welke zij ondanks weêrzin der bevolking en tegenstand der Stadhouderders, aangenomen had; de belangen en regten der Unie werden, bij voortduring en toeneming, aan het goedvinden van het magtige en steeds magtiger Holland ondergeschikt. De twintigjarige ter zijdestelling van het Huis van Oranje gaf vrije loop en werking aan den aristocratischen zin. Het stelsel van de oppermagt der Staten en van het alvermogen der stedelijke Regenten werd onder een Stadhouderloos bestuur ontwikkeld en bevestigd; en, zoo het onder Willem III getemperd is geworden, het was eene wijziging die meestendeels in de praktijk, door persoonlijken invloed en bij den drang van buitengewone omstandigheden, onder voortwerking der-

zelfde beginsels en met instandhouding derzelfde inrigtingen, tijdelijk werd bewerkt.

»De vrede met Spanje is het ware tijdpunt met hetwelk de Unie »haar vorige kracht heeft verloren, en het groot verval omtrent »het stuk der *consenten* (de spil waarop het gansche werk van de »gemeene defensie en mitsdien van de Unie draait), zoo niet begon-»nen, ten minste hand over hand toegenomen heeft." [18] — De magt van Holland (§ 144, 197, 276) werd nog versterkt en bevestigd.

300. Gelijk de Staten der Provincien zich onttrokken aan het gezag der Generaliteit, evenzoo werd de onafhankelijkheid waarop de Stedelijke Magistraten, vooral in Holland, sedert den aanvang van het Gemeenebest hadden aanspraak gemaakt, gehandhaafd en bevestigd. Amsterdam verlangde nog meer: het wenschte in Holland te zijn, wat Holland in de Republiek was. Daarom zou het gaarne de Staten-Vergadering, ook ten aanzien van provinciale en algemeene belangen, vernederd hebben tot eene bijeenkomst der Afgevaardigden van Souvereine steden, wier vrije wil door geen beslissing der meerderheid beperkt was.

301. De Gereformeerde Kerk was en bleef de Kerk van den Staat. Christelijke verdraagzaamheid hield stand, ook bij het vernemen der gruwelen door Pausgezinden bij voortduring tegen Protestanten gepleegd; doch openlijke verbreiding van Godlasterlijke gevoelens duldde men niet, en aan oefening der Roomsche Godsdienst, anders dan bij oogluiking, werd niet gedacht. De geloofsbelijdenis, door de Synode van Dordrecht herzien en bevestigd, werd bij voortduring, op grond van haar overeenkomst met de Heilige Schrift, als rigtsnoer van prediking en onderwijs erkend. — Niet in elk opzigt evenwel kon de toestand der Kerk gunstig worden genoemd. Waar het Stadhouderlijk gezag gemist werd, deed de Overheid zich gelden, meer dan overeenkwam met regtmatige zelfstandigheid der Kerk; dwaalbegrippen werden niet altijd geweerd; en in de geschillen der Godgeleerden werd de Gemeente, somwijlen te regt, veeltijds op voorbarige en ongepaste wijze gemengd. De Kerk had grootelijks aan de verlevendiging behoefte welke, én uit den drukkenden last van nationale rampen, én uit de overkomst van vervolgden om der Godsdienst wille ontstond.

Placaat der Staten van Holland van 19 Sept. 1653, tegen de Socinianen, hunne bijeenkomsten en schriften, »alle vol van lasteringen »tegen God en Zijne eigenschappen, ook tegen de Godheid en vol-»doening van Christus en de Heilige Drievuldigheid, mitsgaders te-»gen de fundamentele gronden en hoofdpunten van de ware Christe-»lijke Religie." — De bijeenkomsten gestraft met verbanning, en, voor de tweede maal, met arbitrale correctie. Het drukken, behalve het verlies van neering, met boete van *f* 3000; het verkoopen met boete van *f* 1000; de tweede maal met verbanning.

Te Munster was, stelliger nog dan bij het Bestand (§ 236a), het verzoek van het Fransche Hof om openbare Godsdienstoefening voor de Roomschen geweigerd. En in Junij 1672, toen Nederland bijna geheel met zegevierende vijandige legers bedekt was, schreven de Staten van Zeeland: »de Religie is het waarachtige palladium en »de kostelijke schat die bij den grooten God in den boezem van »den Staat tot haar behoudenis zoo gunstelijk is nedergelegd; die »niet zou kunnen lijden dat nevens haar de Paapsche Godsdienst »publykelijk zou worden toegelaten, die bij oogluiking maar te veel »is aangegroeid en als een serpent in den eigen boezem geworden, »gelijk de droevige ervaring nu maar te veel leert."

302. Bij rijkdom en weelde bleef aanvankelijke verbastering der volkszeden niet achter. Noodlottig was de toenemende invloed welke door het overnemen van Fransche taal en gebruiken uitgeoefend werd. Het bleek dat, hoewel er geen geloofsleven zonder geloofswaarheid kan zijn, regtzinnigheid zonder geloofsleven zeer mogelijk is. Evenwel vruchten der Godzaligheid werden gezien, en, terwijl de werking van handelsgeest en eigenbelang zich in velerlei verkeerdheden openbaarde, was er, onder den burgerstand vooral, een heiligende tegenwerking in waarachtigen Christelijken zin.

303. Verbazend was de welvaart en magt van den Staat. Evenwel bleven zij niet lang op de hoogte welke ze bij den Munsterschen Vrede hadden bereikt. De handel, die, bij vrije zeevaart, door den krijg zelven uitgebreid was, werd door de oorlogen tegen Engeland gestremd. De verliezen in Oost en West, werden door nieuwe veroveringen gedeeltelijk vergoed; doch voor de mededinging van andere Natiën werd men niet schadeloos gesteld.

1631. Proeve van de welvaart kort na den Munsterschen vrede. Volgens een voorstel van *v. Maarseveen*, Burgemeester van Amsterdam en *P. de Groot*, om tegen $2^1/_2$ % het ongemunt goud en zilver van de ingezetenen ter leen te nemen, werd dit berekend ten

minste voor Amsterdam op 100 en in het geheel in Holland op 700 tonnen gouds.

1651. *Brazilië* verloren; 1662, aan Portugal afgestaan. — 1664. *Nieuw Nederland* (§ 274a) door Engeland bemagtigd. — Daarentegen; 1667, verovering van *Suriname*, in verband gebragt (1674) met eene nieuwe West-Indische Maatschappij: verdiensten van *Sommelsdijk* (1684—1688), om een moeras in eene winstgevende volkplanting te herscheppen. — 1651. Vestiging aan de *Kaap de Goede Hoop;* om akker- en wijnbouw en als verversching-plaats op de reis naar Indie, zeer gewigtig. — In Oost-Indie roemrijk bestuur van *Maatsuiker* (1651—1678), *Ceylon*, *Coromandel*, *Malabaar*, *Macassar, Java* veroverd; de Portugezen en Franschen overwonnen; de Oost-Indische Maatschappij alom geëerbiedigd door de Oostersche Vorsten. — 1654: dappere bedrijven van *Hulft*. — *Rijklof van Goens* (1619—1684) neemt of vernielt 40 galjoenen en 3 zware schepen der Portugezen: Gouverneur-Generaal (1676—1681): na hem *Speelman* en *Camphuis;* voorts anderen, minder in verdiensten en roem. — 1664. Rapport van Bevelhebbers en Generaliteit, waaruit bleek dat de O. I. Maatschappij 140 schepen in dienst had, met 15000 matrozen en soldaten, hetwelk alles uit de aangebragte goederen, met eene overwinst van eenige millioenen, goedgemaakt werd. [9]

Engelands handel toegenomen; de volkplantingen, vooral in *Noord-Amerika*, uitgebreid. — Ook Frankrijk legt zich toe op zeevaart, koophandel en overzeesch landbezit; 1664; W. I. Compagnie (*Guadeloupe*, *St. Domingo*, *Canada*); 1679. O. I. Compagnie (*Pondichery*).

In 1684 klaagt Amsterdam dat, sedert 1648, de handel verminderd is op de helft; elk volk wil *eigen* handel. — Nog in 1696 echter was de verhouding der schepen: Engeland 500,000, Holland 900,000, en de overige Europesche Natiën 2,000,000 ton.

Lage intrest. — Matige regten. — De Nederlanders verkoopen veel en verbruiken weinig.

304. De hulpmiddelen van de Republiek, ofschoon door den voortgang der Staatshuishoudkunde verdubbeld, waren bij de oorlogen waaronder zij, bijkans zonder tusschenpozing gebukt ging, niet evenredig aan haar behoefte. Vooral het worstelen tegen Frankrijk noodzaakte tot offers, wier omvang de beperktheid van haar krachten overtrof. Doch was deze overspanning te misprijzen waar, bij minder inspanning, zelfbehoud onmogelijk en bij volharding, aller behoud en de triumf van vrijheid en regt mogelijk werd?

305. Dit Tijdperk heeft vier Afdeelingen. — WILLEM II (1647—1650), door wiens vroeg- en ontijdig afsterven het Stadhouderschap, dat hij tegen Holland in stand gehouden had, te niet ging; het STADHOUDERLOOS BEWIND, (1650—

1672), hetwelk, bij inwendige verdeeldheid, aan Engeland het hoofd geboden heeft; WILLEM III (1672—1702), door wien de Republiek en Europa tegen Franschen overmoed aanvankelijk gered werden; het TWEEDE STADHOUDERLOOS BEWIND (1702— 1713), hetwelk, op zijn voetspoor, het grootsch ontwerp, door het ontwringen van België aan Frankrijk, bij den Vrede van Utrecht, ten uitvoer heeft gelegd.

EERSTE AFDEELING.

1648 — 1650.

WILLEM II.

306. Bezwaarlijk was, meer dan ooit, de handhaving van het Stadhouderlijk gezag. De magt der Stedelijke Magistraten was toegenomen, ook door de krachteloosheid van een, tegenover hen, altijd vreesachtig en weifelend bewind. Eene omwenteling in Engeland en verdeeldheden in Frankrijk hadden veel invloed ter aanwakkering van anti-Stadhouderlijken zin. Ook was het nu vrede: de Stadhouder had dus de gelegenheid niet meer om, in de verdienstelijkheid zijner krijgsverrigtingen, een steun tegen wantrouwen en naijver te hebben. Waartoe, zeide of dacht men, een Stadhouder en Kapitein-Generaal, nu de Souverein niet afwezig, nu er geen oorlog meer is; waartoe een altijd gevaarlijk ambtenaar eener vrije Republiek, nu, door veranderde omstandigheden, zijne hooge waardigheid nutteloos wordt! Het overmagtige Holland had, ja, eenmaal met andere Gewesten, het regt van opvolging aan den zoon des Stadhouders verleend; maar het verwachtte, het eischte althans dat de onervaren jongeling, op het voetspoor van zijn vader, als dienaar der Heeren Staten, gedwee aan den leidband der Hollandsche Regenten zou gaan.

De magt van Holland wies bij den vrede van Munster, welke vooral ook door Holland bewerkt was (§ 286a). — In Engeland (1649. Jan.), Karel I, schoonvader van den Prins van Oranje, onthoofd; oprigting van een Gemeenebest. — In Frankrijk, tijdens de minderjarigheid van Lodewijk XIV (vooral 1648—1652) woelingen der Grooten tegen het Hof.

Vele Regenten dachten wat door een van de Regering van Dordrecht (1649) gezegd werd: »dat men, althans in vrede zijnde, geen »Stadhouder van noode had; willende zeggen dat ze hun (Stede»lijken) Magistraat zelf wel konden kiezen; dat de Souverein niet "meer afwezig of in Spanje, maar hier *in loco* was; en dat het ambt »van Kapitein-Generaal alleen vereischt werd in tijd van oorlog." [12]

Gelijk later (1651) Holland aan de Staten van Zeeland te kennen gaf: »de bloedige oorlogen veranderd zijnde in een lang gewensch- »ten vrede, kunnen wij niet anders oordeelen dan dat de charge »van Kapitein-Generaal, die op den oorlog, als bewegende oorzaak, »is gefundeerd geweest, ook in effecte, door cessatie van dien, van »zelf voor *gemortificeerd gehouden moet worden.*" [12] Niet ten onregte dus werd aan Prins Willem, jong en aankomende, »de impressie »gegeven dat, bij tijd van vrede, zijn gezag zeer zou verminderen, »zijn charge, zooveel dezelve militair was, onnoodig zijn, en dat de »Staten alle autoriteit aan zich zouden trekken." [12]

Ook zeide reeds in Julij 1650, de Prins ziek zijnde, een notabel lid der vergadering van Holland: »zoo de Prins kwam te sterven, »die van Holland zouden geen Stadhouder weder nemen." [12]

307. WILLEM II was voor dit lijdelijk gehoorzamen niet geschikt. Hij had de bekwaamheden zijner voorouders wel, maar niet de buigzaamheid van Frederik Hendrik geërfd. Schitterend waren zijne gaven van ligchaam en geest: eergierig en hooghartig, paarde hij met een ondernemend karakter beleid en overleg. De gesteldheid der naburige Rijken was niet te dreigend en ingewikkeld voor de stoutheid zijner ontwerpen. Krijg verlangde hij; niet enkel om ijdelen roem te verwerven; ook niet enkel uit naauwgezetheid, omdat hij den Munsterschen Vrede, zonder Frankrijk gesloten, als bondbreuk aangemerkt had; maar vooral dewijl hij in den oorlog een middel meende te zien om in Engeland het Vorstelijk Geslacht te herstellen, en om hier te lande, zoo al niet door kracht, door glans van wapenen en door uitbreiding van grondgebied, de woelingen zijner tegenstanders en de aanmatiging van één Gewest te bedwingen. Met zoodanige gevoelens en inzigten kon hij niet gezind zijn om, bij de bewustheid van het regt der Unie, voor den overmoed en de willekeur van Holland, zonder tegenweer, te wijken.

Geb. 1626. — Opgevoed door den geleerden en Godvruchtigen *Rivet.* — »Van zeer goede herssenen en oordeel." [12] Zijne schranderheid en talenten werden hoog geroemd. Van Ridderlijke gestalte, vijf talen magtig, niet zonder kennis der wetenschappen, vooral bedreven in de wiskunst, en in 't algemeen, veelbelovend in krijgsbeleid en staatsbeheer, zou hij, bij meer onbesprokenheid van zeden, ook om de veerkracht van zijn karakter, veel grooteren invloed gehad hebben. »Milddadig en genereus;" [12] meer zelfs dan met de beperktheid zijner middelen overeenkwam. »Bij de levendigheid »zijner hartstogten kon hij zijn passiën wel bedwingen en zijn voor- »nemen bedekt houden." [17] »Hij behoefde voor zijne Voorouderen

»niet te wijken in uitmuntende hoedanigheden." [9] Zoo hij langer geleefd had, hij zou, volgens *J. de Witt*, de bekwaamste geworden zijn van zijn gansche Geslacht. [25] — 1641: huwelijk met *Maria Stuart*, Prinses van Engeland. — 1643: proeve zijner dapperheid, in het verslaan of gevangen nemen, bij *Breskate*, van 800 Spaansche ruiters.

308. De Stadhouder, die, gelijk Leicester en Maurits, de meerderheid der Staten van Holland tegen zich had, werd, even als zij, door zes Gewesten en ook in Holland door eenige Steden ondersteund. De Algemeene Staten en de Raad van State eischten van hem uitoefening en handhaving van oppertoezigt en opperbewind; de Hervormde Kerk, het leger, en de burgerij, bescherming tegen den Gewestelijken of Stedelijken Magistraat. De Stadhouder van Friesland, WILLEM FREDERIK, was in denkwijs en ontwerpen, grootendeels met hem eensgezind. Niet de Prins, Holland stond in deze burgertwisten alleen.

Invloed van WILLEM II in Friesland en Groningen door zijn bloedverwant den Stadhouder; in Zeeland en elders, door zijne hooge waardigheden, en ook door den naijver tegen Holland. Inzonderheid in Gelderland, waar bij v. de raadbestelling te Nijmegen, die *den oorlog gedurende* aan den Stadhouder toevertrouwd was, hem, ondanks de Stad, door den landdag, nu ook in vredestijd werd verleend. »Die aldaar 't meeste gezag hadden in de Steden gelijk ook »meest alle de Edelen, zochten den Prins te believen." [12]

WILLEM FREDERIK (1613—1664) »van natuur actief en arbeid»zaam;" [12] Godvruchtig; niet zonder bekwaamheden; ofschoon met WILLEM II geenszins te vergelijken. Hoewel hij later, uit vrees en eigenbelang, voor de Hollandsche Aristocratie boog, zou ook hij zeer gaarne haar ten onder hebben gebragt; thans, hoewel reeds in rijperen leeftijd, ijverde hij zeer voor de krachtige maatregelen, ten onregte in den Prins van Oranje, als de vrucht van jeugdige onbezonnenheid beschouwd.

De Spaansche invloed was, ook na den vrede niet gering: »de »gemeene discoursen onder alle die het met den Prins hielden, waren »(1650) dat de Ambassadeur van Spanje en de Spaanschen alle be»roerten hier verwekken, de Hollanders tot de *menage* rieden, veel »geld onder eenige Pensionarissen uitdeelden, en alle kwaad stook»ten." [12] — Ook de Prinses Moeder, door wie goede verstandhouding met Holland op prijs gesteld werd, was te dier tijd eer Spaanschdan Franschgezind.

309. Terstond na den dood zijns vaders, had de Prins den invloed van Holland ter gestadige dwarsbooming van zijne in-

zigten en wenschen ontmoet. In het doordrijven van den Vrede; in de wijs waarop reeds vroeger zijne krijgsverrigtingen werden gestremd; in de verwaarloozing, bij het onderhandelen, der belangen van zijn Huis; in de onheuschheid waarmede zijne aanstelling eenige maanden achtergehouden werd. Doch niet slechts aan den Stadhouder moest het alvermogend Gewest zijn overwigt doen gevoelen. In de meeste aangelegenheden bragt Holland eene meening te berde, waarbij enkel op het belang, of van de Provincie, of van Amsterdam, of van veel vermogende Regenten gelet werd; want het moest, door eigendunkelijk voordragen blijken dat de gelijkheid van zoo ongelijke Gewesten, bij de Unie bepaald, niet langer door Holland zou worden geduld.

Holland beweerde, bij den vredé, »dat de Unie haar effect had »gedaan en uit was." [17] Klagt over »de manier van doen die de »directeurs in Holland eenigen tijd herwaarts gebruikt hebben in »groote zaken; namelijk langzame beraadslaging in de Vergadering »der Staten, onderzoek en mededeeling in de Vroedschappen, en, »als zij de zaak tot eenparigheid of besluit onder hen zelven gebragt »hadden, of dat het hun anderszins oorbaarlijk dacht te zijn, alsdan »door een aanzienlijk aantal van Extraord. Gedeputeerden, of ook »altemet bij geschrift, door de gewone Gedeputeerden, het Provin»ciaal advies van Holland te doen inbrengen ter Generaliteit; te »dringen dat d' andere Provinciën 't zelve alzoo willen volgen en »zich met Holland conformeren. En, zoo d' andere Provinciën van »Holland verschilden, bleven vele zaken staan onafgedaan, hoewel »dikwijls de Gedeputeerden...., om gevoeglijkheid, aan die van Hol»land hebben toegegeven. Hoedanige manier van doen imperieus »is, en achterdenken geeft dat eenige magtige leden in Holland »autoriteit zoeken te usurperen over hun Bondgenooten en over de »andere Steden van hun eigen Provincie, meenende dat zij, met het »gewigt van hun contributiën en magt, vermogen aan d' andere de »wet te geven en alle gezag aan zich te brengen; dat bij continua»tie, onder schijn van Holland, aan eene stad (*Amsterdam*) verval»len zoude." [17]

Vooral Utrecht en Zeeland waren lang tegen den vrede geweest. Maar »Holland heeft d' andere zes Provinciën met redenen, induc»tiën en dreigementen van afzonderlijke handelinge, bewogen tot »aanneming van het Tractaat. — In 1647 had Holland elke voor»deelige krijgsoperatie belet. De overige Gewesten wenschten het »Overquartier van Gelderland te winnen; Holland wilde van geen »veldtogt hooren." [12] De Prins drong bij Holland aan op het voltallig houden der troepen: doch hij werd verzocht van geen werving te spreken, opdat Spanje de opregtheid der Staten niet betwijfelen mogt. [9] Hij zond eenige troepen naar den kant van Hulst;

Holland verzocht ernstig te rug ontbieding: toen echter antwoordde hij, als Kapitein-Generaal, voor de grenzen te moeten zorgen; maar dat »hij op bevel der Algemeene Staten, of ook zoo de Spaanschen geen »achterdocht meer gaven, het krijgsvolk terug roepen zou."

De meeste Provinciën waren op schadeloosstelling voor den Prins bedacht. »Gedurig (1649) werd onder de hand geurgeerd de satis»factie van zijne Hoogheid, dat hij door den vrede vele emolumen»ten en profijten verloren, vele schulden van zijn vader geërfd had, »dat de Provinciën hem behoorden te vereeren een millioen.... Hol»land lag altijd dwars in den weg en belette zoodanige libera»liteit." [12]

De commissie, als Stadhouder van Holland, werd eerst op 19 Dec. 1647 gegeven. Achter dit uitstel »schuilde het oogmerk om »zijne Hoogheid in toom te houden." [17] Holland scheidde zich daarbij af van Zeeland, tegen den zin dezer Provincie, en de Staten Generaal werden bij de aanstelling niet meer, gelijk vroeger (§ 222a) gekend. [3]

Holland was telkens tegen de andere Gewesten. — *West-Indische Compagnie.* »Afzending van hulp op ongelegen saisoen, weige»ring van behoorlijken bijstand, en verachtering van alle goede de»liberatiën of besluit, waarop de meeste Provinciën en eenige steden »in Holland gedreven hebben." — *Betaling van regten.* »Het heffen »van convoyen naar de lijste wordt bij de trafikerende steden te»gengehouden en allerhande frauden verontschuldigd, ook altemet »voorgestaan, tot merkelijke verzwakking van 's Lands inko»men." [17] — *Het land van Overmaze.* »Het regt hierop tegen »Spanje, bij de meeste Provinciën en eenige steden in Holland, »behartigd, wordt bij de meeste steden van dit Gewest, tegen 't ad»vis van zijne Hoogheid en den Raad van State, verwaarloosd en »vernietigd; belettende die van Holland de eenparigheid welke de »Spanjaarden tot reden zou kunnen brengen." [17] — *Verbond met Denemarken* (1649); beleediging voor Zweden, »van welks oude »vriendschap het, tegen de oude maximes van den Staat, scheen af »te wijken," [12] gesloten ondanks de weigering van Zeeland, Utrecht en Overijssel: »Amsterdam en de Noordhollandsche Steden durven »sustineren, ter voldoening aan dit Tractaat, de middelen van »de convoyen te zullen gebruiken, ook in weerwil van andere Pro»vinciën." [17]

310. Ook ten aanzien van den Engelschen burgerkrijg was gestadig verschil. De meeste Gewesten zagen op de bondgenootschappelijke betrekking met de verdrevene Dynastie, op de onwettigheid van het republikeinsch bewind, en op de gruwelijkheid van den moord aan Karel I, een wettigen Vorst en gezalfde des Heeren, gepleegd. Holland daarentegen zag bovenal op handels-belang; voorts op de mogelijkheid, zoowel dat het herstel der Stuarts een middel worden zou om ook het Huis

van Oranje te verheffen, als dat er, spoedig welligt, hier te lande een zamenloop van omstandigheden ontstaan zou, waarin de hulp der Engelsche Gemeenebestgezinden onwaardeerbaar zou zijn. — De ondersteuning des Konings werd door eene aanzienlijke vermindering in het zeewezen belet.

Frederik Hendrik (§ 285a) en Willem II »staken zich in groote »schulden," [12] door bijstand aan de koningsgezinden in Engeland te verleenen. Overigens waren de Stuarts hier te lande, om de ergerlijke verdrukking der regtzinnige Presbyterianen, bij de Hervormden in geenen deele bemind; doch, in den burgerkrijg en vooral na de teregtstelling van den koning, werd de verontwaardiging tegen Cromwell en de zijnen algemeen. — De *Staten Generaal* begroeten den herwaarts gevluchten Hertog van York (1648); zijn niet ongenegen tot hulpbetoon; erkennen Karel II als koning; verlangen terugroeping der gezanten; weigeren gehoor aan Strikland, afgevaardigde der Engelsche Republiek. — *Holland* eischt ten minste onzijdigheid; doet bij de Algemeene Staten het verzoek van Willem II om ondersteuning der koningsgezinden afwijzen (1648); drijft door dat slechts één der gezanten terug ontboden wordt; duidt den predikanten in 's Hage ten kwade dat zij afgrijzen van de koningsmoordenaars doen blijken; laat de aanvrage, om de bestaande Tractaten ook met Karel II te vernieuwen, onbeantwoord, en verklaart (27 Sept. 1649) de andere Gewesten schuldig te zullen houden »aan de »onheilen welke uit de weigering van gehoor aan den resident Strik»land volgen mogten." [9] — In Mei 1650 zond Holland een zaakgelastigde naar Londen om daar als Commissaris te resideren: »zijnde »de Provincie ten volle genegen om goede vriendschap en naburige »correspondentie met de Regering van Engeland te onderhouden. — »Dit afzonderlijk zenden verdroot zeer den Prinsgezinden, als of »Holland wilde een separate Republiek maken." [12] — Een handelwijs stellig met Art. 10 der Unie in strijd.

Het getal der in dienst zijnde schepen werd terstond na den vrede, van 130—150, op 40 gebragt, ook omdat Holland vreesde dat de Prins de navale magt tegen de Regering van Engeland en ter bevordering van de belangen zijner familie gebruiken zou. [12]

311. Afdanking van krijgsvolk werd de aanleiding tot nog heviger twist. Alle Gewesten wilden dat, ten gevolge van den vrede, aanzienlijke vermindering plaats hebben zou; Holland alleen verlangde, zoowel uit bezuiniging als uit wantrouwen tegen den Prins, het leger te brengen op een voet dien de Generaliteit en de Stadhouders onvereenigbaar achtten met de veiligheid van den Staat. En dit niet slechts. Wat allen afkeurden, beweerde het desniettemin te kunnen verrigten. Het dreigde met afzonderlijke afdanking van troe-

pen door Holland betaald, maar welke in dienst stonden van het algemeen bewind; eene aanmatiging waardoor het Staatsregt der Republiek omgekeerd, en de Unie, ten behoeve eener Provincie, te niet gedaan werd.

Te ver gedreven ontwapening was ongeraden, om *a.* het misnoegen van Frankrijk tegen de Republiek (§ 286), bij voortdurenden krijg ook in de Nederlanden; *b.* de nog onafgedane geschillen met Spanje; *c.* den inwendigen toestand, daar bij v. gering vertrouwen op de goede gezindheid der Roomschen bestond. — »Het oordeel hierover »incumbeert niet op ééne Provincie alleen, maar op de gezamenlijke »Bondgenooten." [17] — Voor de veiligheid der Landgewesten moest, ook ondanks Holland, door de Generaliteit worden gezorgd: »de »frontieren van Gelderland en Overijssel, kunnen bij d' ingezetenen »alleen niet worden bewaard." [17]

In geen geval mogt Holland het krijgsvolk eigendunkelijk ontslaan. — Het regt van jaarlijksche consenten, zonder overstemming, was door Art. 9 der Unie beperkt, zoodat ééne Provincie, bij verschil van meening, verpligt was zich, óf naar het gevoelen der meerderheid, óf naar de uitspraak der Stadhouders (bij *submissie*) te voegen (§ 222a en 225a). »De maxime van vrije en souvereine magt »der Provincie, zoo als die opgenomen wordt, is schadelijk en verder»felijk voor den Staat en in dier voege gedurende den oorlog nooit bij »eenig Gewest gepretendeerd. De Souvereiniteit komt wel alle Pro»vinciën toe, maar is bij d' Unie gebonden om d' een d' ander te »assisteren." [17] Holland werd geacht 140 millioenen schuld te hebben; doch, was het onvermogend, zoo »mogt het, na behoorlijk be»wijs, verligting verzoeken, maar niet, met afwijzing van gemeene »lasten, de betaling inhouden; veel min krijgsbenden die, onder den »eed der Generaliteit zijn en van deze Commissie ontvangen, eigener »gezag ontslaan." [17]

Antecedenten, allen tegen Holland. — 1 Nov. 1623. Resolutie der Generaliteit »dat geene Gewesten vermogen, op eigen gezag, eenige »compagniën af te wijzen, zonder voorafgaande mededeeling aan »en besluit van de Staten-Generaal en den Raad van State; en dat, »strijdig hiermede gehandeld wordende, daartegen met autoriteit be»hoort voorzien te worden." — 9 Febr. 1626, toen *Zeeland* had besloten de compagniën op haar repartitie te reduceren; aanschrijving aan de commandeurs om geene reductie toe te laten, zonder nadere ordre van de Staten-Generaal; en bezending aan Zeeland om voor te dragen dat »zoodanige besluiten zijn strijdende regtstreeks »tegen de Unie en bij eene Provincie alleen niet kunnen genomen »worden; ook schadelijk en ruineus voor den staat van 't Land, met »zich slepende niet als confusie en zoodanige schadelijke consequen»tiën, die zonder eversie van de goede orde niet kunnen getolereerd »worden." — 1630. Nadrukkelijk schrijven aan *Friesland*, »om aan »de Provincie te vertoonen de onbehoorlijkheid van haar procederen »en de ondienst die de gemeene zaak zou komen te lijden." —

1642. — Soortgelijk besluit.[12] — Alle Resolutiën waartoe Holland medegewerkt had.[17]

»De separate cassatie en reductie was een schennis en verbreken »der Unie."[17]

312. Spoedig na den vrede bragt men eene aanmerkelijke afdanking tot stand. Holland was hiermede niet voldaan en besloot, bij aarzeling der overige Gewesten, dat, van de troepen op haar repartitie staande, slechts een aan haar voorstel evenredig getal betaald worden zou. De Provinciën hierover aanvankelijk, als over een verbreken der Unie, uitermate gebelgd, bewilligden echter; zoodat Holland, ondanks het wederregtelijke der daad, volkomen de overhand behield.

1648. 30 Julij: reductie; de ruiterij verminderd; van elke compagnie te voet 50 koppen. Voor Holland alleen werd dit berekend op een jaarlijksch voordeel van *f* 1,600,000. De Prins bewilligt, na den Raad van State gehoord te hebben; de Afgevaardigden der Gewesten aarzelen, bij gebrek aan last. Holland doet de vermindering op eigen gezag.[9]

1649. Jan. Holland wilde gaarne invoeren haar project, waarbij de militaire tractementen van alle hooge Officieren zeer werden verminderd. De andere Provinciën begeerden dat op de goede en langdurige diensten zou worden gelet, uit dankbaarheid, en om in 't vervolg met beter lust en ijver te worden gediend. Holland dreigde alleen voor haar *de menage* te zullen doen.[12]

313. Weldra eischte Holland, hierdoor aangemoedigd, nog meer. De voorslagen die het ter reductie inbragt, werden ten eenemaal buitensporig gekeurd. De zes Gewesten weigeren aldus, naar hun inzien, het welzijn en het behoud van den Staat, in de waagschaal te stellen, en terwijl de Prins, door wien geduld en rekkelijkheid betoond werd, verdere onderhandeling zou hebben gewenscht, besluit Holland het provinciaal goeddunken ten uitvoer te leggen, zonder acht te geven op het tegenovergesteld gevoelen en de meest ernstige afmaning der Generaliteit.

1649. Oct. Voorslag van Holland bij de Algemeene Staten afgewezen: desniettemin schrijven de Gecommitteerde Raden aan de Oversten der vreemde vendelen, om af te danken. — 26 Oct. »Vi»goureuse"[17] Resolutie der Staten-Generaal, waarbij, onder protest van Holland, de krijgshoofden gelast worden de vendels voltallig te houden. — Nov. Holland laat zich gevallen dat de vermindering, naar oud gebruik, door den Raad van State, op naam der Alge-

meene Staten, geschiede. De Prins bewilligt, toegevende in het *wezen* der zaak, gelijk Holland in den *vorm;* maar de zes Gewesten hiertoe ongezind. — Nadere voorslag van Holland ter cassatie van 105 compagniën te voet en van de halve ruiterij. [17] Ook dit, als geheel onaannemelijk, verworpen ter Generaliteit. — Jan. 1650. Voorslag van den Raad van State en van de beide Stadhouders ter afdanking van 35 compagniën te voet en 20 te paard. Holland geeft den Gecommitteerden Raden last om vóór Paschen de afdanking, gelijk de Provincie die bepaald heeft, plaats te doen hebben. Dit wordt door de tusschenkomst der Staten-Generaal belet. — Mei. Nader voorstel van den Prins; zonder gevolg. — 28 Mei. Resolutie van Holland (»bij goedwillige leden te weeg gebragt) om te casseren 55 en 20 »compagniën; een besluit dat wel wat schijnt toe te geven aan de »Geconfedereerden, maar beklemd is met prejudiciabele clausulen »van *provisionele* vermindering en bedreiging, zoo dit dusgenaamd »*conciliatoir* advies niet aangenomen wordt, alsdan te verblijven bij »haar privée cassatie en reductie." [17] — Verzoek van den Prins en de Staten-Generaal om te wachten met de executie, totdat de Provinciën zich zouden hebben verstaan; met aanbod van conferentie en met uitnoodiging om de Staten van Holland, wier vergadering op het scheiden stond, bijeen te houden. — 4 Junij. Holland casseert haar aandeel (31 compagniën te voet en 11 ruiterij), breekt de conferentie af, stelt haar Resolutie vast, met regtstreeksche aanschrijving aan de bevelhebbers, staande de vergadering gedepescheerd. [17] — »Door drift van eenige heete en opiniastre humeuren," [17] werd aldus de verdere raadpleging met de Algemeene Staten belet. — De minderheid bestond uit de Edelen en vijf Steden (Leiden, Rotterdam, Gorinchem, Schoonhoven en Enkhuizen); de Edelen verklaarden »bij de nakomelingschap zich ontlast te houden van »de oneenigheid, scheuring, verwarring, mutinatie en andere groote »zwarigheden" welke zij te gemoet zagen.

De Admiraal *Witte de With*, uit Brazilië, tegen zijn orders, teruggekomen (7 Mei), op last van den Prins en de Staten-Generaal in 's Hage gevangen, zoo als mede eenige zijner kapiteins te Amsterdam. De Staten-Generaal stellen regters uit alle de Admiraliteits-Collegiën, overeenkomstig de Unie en een vijftigjarig gebruik. Desniettemin verzet Holland zich: de Wethouderschap van Amsterdam doet »met geweld de gevangenis der Admiraliteit openslaan, die »sedert oprigting van dat Collegie inviolabel was geweest, en de »kapiteins er uitligten." [17] — De Prins liet, ter voorkoming van soortgelijke handelwijs, de With te rug brengen in zijn herberg. Deze geweldenarij was mede een »voorteeken van de groote veran»dering hierna (1651) gevolgd." [12] — Ongehoord en ongerijmd »dat één stad, of ook een Collegie alleen regter zou wezen over »personen en zaken, geschied en gebruikt in dienst der Generali»teit, verre buiten hare Gewesten." [17]

314. Dit kon niet worden geduld. Één Gewest hoe magtig ook, behoorde niet deze magt te gebruiken om aan alle

Provinciën de wet te stellen, tegen de veiligheid van den Staat, het regt der Unie, de waardigheid van het Stadhouderlijk gezag, en den aard van het Gemeenebest. Thans voor Holland te wijken, zou de erkenning en bevestiging van Hollands oppermagt zijn. De Algemeene Staten, gehouden aan de fundamentele verordeningen der Republiek, gaven aan den Prins bevoegdheid en last, om de noodige orde ter handhaving van de Unie te stellen.

" Verdere toegeeflijkheid onmogelijk: *a.* om de veiligheid van den Staat. Slechts 27000 voetknechten en 3000 ruiters; naar evenredigheid, minder dan tijdens het Bestand: zoo veel meer Steden moesten nu worden bezet. Zeeland wilde (1650) in het eerst in het geheel geene afdanking; »als zijnde haar Provincie op de uiterste »frontieren tegen de Spaanschen aan;" [12] en de Prins had (in Mei) verklaard dat, »al moest hij heden sterven, hij zich in gemoede niet »kon overtuigen dat de Staat, met minder krijgsvolk, genoeg ver»zekerd zou zijn." — *b.* in het belang der kracht en waardigheid van het bewind. Het gezag van de Staten-Generaal werd ondergraven; hun regtsmagt belet en ontzenuwd; »d'autoriteit van den »Stadhouder, steunende op de Collegiën van hun Hoog Mogende, »Raden van State, en van de vijf Collegiën ter Admiraliteit in 't »politique, en gezag over de militie, werd niet alleen indirectelijk »verzwakt, maar ook directelijk in vele zaken tegengegaan en ge»krenkt." [17] — »Waarom aldus twisten opgeworpen, met animo»siteit gesustineerd en 't geen den gezamenlijken Bondgenooten »verdacht en nadeelig is, met overhaasting ten uitvoer geleid? »D'oude en wijze grondregels bij onze Voorouders ingevoerd en »dus lang eendrachtig bewaard, mogen niet veranderd worden als met »gemeen advies en bewilliging; en zoo eene Provincie . . . nieuwig»heden bij de hand neemt, is het tijd dat een iegelijk op zijne »hoede is en gedenke hoe men d'afwijkende zal brengen en houden »op den ouden voet." [17]

5 Junij. Resolutie der Staten-Generaal. — Bezending aan de Steden van Holland; de Prins verzocht en gemagtigd om voorziening te doen, »ten einde alles in goede rust en vrede worde bewaard, »en inzonderheid gehandhaafd en vastgehouden de Unie, met den »gevolge en aankleve van dien, en integendeel geweerd en te ge»moet getreden dat daartegen zou mogen worden ondernomen." Gelderland en Utrecht hadden niet bewilligd. [17]

315. De bezending aan de Steden van Holland vruchteloos en niet zonder beleediging van den Stadhouder afgeloopen zijnde, werd nogmaals beraadslaging met de Staten beproefd; ook te vergeefs. De Prins, nu elk middel van overreding te kort schoot, rekende zich bevoegd tot buitengewone maatregelen van regtmatigen dwang. Overmoed werd door

geen moedbetoon gevolgd. De gevangenneming van zes Hollandsche Regenten en het verschijnen van troepen voor Amsterdam bragt de Stad en straks ook de Staten van Holland tot eenstemmigheid met de Generaliteit.

De Prins stelt zich aan het hoofd der bezending, uit naam der Staten-Generaal, om ronde en opregte verklaring op het onderhouden der Unie; het herstellen der breuke door de afzonderlijke afdanking geschied; het aannemen van den door de zes Gewesten goedgekeurden staat van oorlog; of het inslaan van den weg der *submissie*, bij de Unie bepaald. — 9 Junij te Dordrecht. Verscheidene steden hadden derwaarts gezonden om den Magistraat te animeren tegen de oogmerken van den Prins: hooghartig antwoord. — Soortgelijke ontvangst te Schoonhoven. Te Delft wordt, en het huisvesten van den trein, en de verzochte audientie in de Vroedschap geweigerd. — Bij Haarlem en Medenblik geen gehoor. Te Amsterdam (23 Junij), wel voor den Prins als Stadhouder, niet als Afgevaardigde der Generale Staten: »het verzoek om te hebben, »nevens Gedeputeerde der Staten-Generaal, audientie bij de Vroed»schap, werd t' eenemaal geweigerd; en de Gedeputeerden bij den »Magistraat noch aangezien, noch aangesproken. De maaltijd door de »Stad aangeboden werd niet aangenomen, onaangezien alle instantiën; »en zes à zeven gedekte tafelen weder opgenomen; zeggende zijn Hoog»heid geen goede sier te kunnen maken met degenen die hem wei»gerden te hooren spreken." [17] — Te Leiden (25 Junij) daarentegen »misnoegen der Regenten in de overhaaste cassatie en andere »maximen van vele Steden, die zij alle zeiden te smaken naar het»geen in 1618 in zaken van regering en religie ondernomen was »geweest." [17] — De Prins, wien men geraden had geen deel te nemen aan de bezending, om affront te ontgaan, waaruit niet als kwaad voor den Staat volgen kon, [17] wenschte welligt dat der Regenten weêrbarstige gezindheid openbaar werd. — Door de burgerijën werd hij met alle eere ontvangen. »De toeloop, acclamatie van »'t gemeene volk, met verwelkomen en afscheid nemen, is zeer »groot geweest." — 27 Junij. Verslag aan de Staten-Generaal.

De Staten van Holland bijeen. 30 Junij: de Prins klaagt over Amsterdam en eischt behoorlijke voldoening; de Stad betuigt eerbied voor den Stadhouder, maar klaagt over het rondreizen in de Vroedschappen. Holland, bij meerderheid, veroordeelt het gedrag der Algemeene Staten, met verbod aan de Steden van dergelijke bezendingen te ontvangen. — 15 Julij: Voorstel van den Prins, na vruchteloos overleg met Holland, en besognes dagen achtereen met den Raad van State, ook onder protest van onschuld, zoo den Staat door gebrek aan troepen eenig onheil overkomt: 1800 man te voet en 4 compagniën paarden meer te casseren dan de zes Provinciën hadden toegestaan. [17] Holland, na eenige dagen overlegs, verwerpt den voorslag. Onaangezien veelvoudigen aandrang, zijn »geen van »de leden te bewegen geweest om de submissie te accepteren." [17] —

27 Julij: hooghartige Brief van Holland aan de andere Provinciën; het wil 26,000 voetvolk en 2700 paarden behouden. »Het verschil »gering, in zoo ver het nu in vier compagniën paarden en eenige »honderd soldaten bestond;" [17] veelbeteekenend, voor zoo ver het de vraag gold of de meerderheid det Staten van Holland het gebied zou voeren over de Republiek. — Naar het oordeel van den Prins was er ook verstandhouding tusschen Engeland en Amsterdam. Zes dagen vóór den aanslag verklaarde hij aan een vertrouweling een brief uit Londen gezien te hebben, inhoudende dat het Parlement beloofd had 10,000 man tot assistentie te zenden; zijnde bij de missive eene opgave van de Colonels en Officieren gevoegd. [12]

Bij dezen hardnekkigen onwil was het, volgens het aangenomen Staatsregt, hoog tijd regtsdwang te gebruiken; gelijk (1587) met *Medemblik* door Maurits, op last der Provinciale Staten, en (1610) met *Utrecht* door Federik Hendrik, op bevel der Staten-Generaal, was geschied. Bij Art. 23 der Unie van Utrecht hadden de Provinciën, ter nakoming, personen en goederen verbonden, »om, in »geval van contraventie, gearresteerd, gehouden, en bekommerd te »mogen worden." — De Prins had wel niet, zoo als Maurits (§ 262a), een *uitdrukkelijken* last der Staten-Generaal, en ging tegen Amsterdam buiten goedvinden of kennis van Holland te werk, maar de Unie was *facto* geschonden; het Generaliteits-leger werd, ten verderve van den Staat, door provinciale benden vervangen; ééne Provincie en vooral ééne Stad zegevierde over de Republiek; als Kapitein-Generaal en Stadhouder was hij gehouden, zelfs uit eigen beweging, hierin te voorzien; de Resolutie van 5 Junij liet hem in de keus der middelen vrij, en het *vragen* van meer bepaalde lastgeving zou het *ten uitvoer leggen* onmogelijk hebben gemaakt.

De maatregelen niet plotseling genomen, maar met *Aerssens*, Heer van Sommelsdijck, en inzonderheid met den Stadhouder van Friesland, te voren beraamd. — 30 Julij. Zes Afgevaardigden der Hollandsche Steden, ook *de Witt*, oud-burgemeester van Dordrecht gevangen en naar *Loevestein* gebragt (van waar de naam der *Loevesteinsche partij*). Troepen, onder Willem Frederik, naar Amsterdam, met last om niet te schieten, al wierd op hen geschoten, ten ware het de burgers al te grof maakten. De verrassing mislukt; de poorten gesloten; voorslag in den Raad om den zeedijk door te steken; de Wethouderschap verklaart »zich te willen verdedigen met de »wapenen die God en de natuur hun verleend hadden."

Groote ontsteltenis in 's Hage. Vele leden der Staten van Holland vertrekken plotseling naar hunne Steden (»van de hoogdravende »geesten was meer wijsheid en moed te wachten geweest." [17]) — als »duiven, wanneer de adelaar komt." [12] Op de bede van Holland, bezending der Staten-Generaal naar den Prins voor Amsterdam, om de vijandelijkheden te staken. — Reeds vóór haar komst (3 Aug.) capitulatie: Amsterdam *a.* vereenigt zich met de zes Provinciën op het stuk der reductie: *b.* belooft den Stadhouder met alle eer, ook in de Vroedschap, te ontvangen: *c.* sluit Andries en Cornelis Bicker, wier invloed groot was geweest, van de Regering uit. De Gecom-

mitteerden, bij den Prins te eten gebleven, zeiden »dat zij het ele-»ment des waters tot haar voordeel zouden gehad hebben;" »en »ik," antwoordde hij, »het element des vuurs;" hetwelk zoo voort met lagchen passeerde. [12] — Nu was er geen zwarigheid meer. Amsterdam, »het rijkste, magtigste, en voornaamste lid, was een krach-»tig exempel en persuasijf aan alle de andere." [12] — 13 Aug. Holland doet ter Generaliteit verklaren dat het, ter gemoetkoming aan den wensch der overige Gewesten, het voorstel van 15 Junij aanneemt. — 18 Aug. Eenparige Resolutie der Staten-Generaal. De staat van oorlog gearresteerd: voorts »bepaling dat geene afzon-»derlijke afdanking, inkorting, of afwijzing van eenig krijgsvolk, »in dienst en eed van de Generaliteit staande, ooit meer op eigen »gezag, door eenig Gewest zoude mogen ondernomen worden; »maar dat voortaan alle zoodanige afwijkingen, inkortingen, of »afwijzingen gedaan zouden worden overeenkomstig de orde der »Regering." [12] — De gevangenen worden ontslagen; mits blijvende buiten het bewind.

Dankbetuiging der Provinciale Staten. — *Zeeland* »advoueert »en prijst het zenden van militaire troepen naar Amsterdam en het »in hechtenis nemen van eenige Heeren." *Friesland* »dankt voor »zijne groote moeite, zorg en voorzigtigheid." *Gelderland* dankt, vertrouwende dat de Prins altijd zal hebben »de genegenheid om »te assisteren, maintineren en te bevorderen allezins de Rechten en »Privilegiën van het Land, als ook de rust, vrede, en eenigheid »onder de Provinciën." *Overijssel* wenscht hem geluk »over de »gelukkige uitvoering van deze gewigtige zaak en bedankt ten »hoogste voor zijne moeite." *Utrecht* keurt goed hetgeen gedaan is tot handhaving van de Unie. Van *Stad en Lande* kwam geen dankzegging, omdat er geen Landdag was. — Een plegtige Dankdag zou uitgeschreven zijn, zoo niet Holland zich verzet had. [12]

Hoewel de krijgslieden de stad niet waren binnengerukt, de tegenstand was gebroken; »het was een groot succès; . . . wat met »menschelijk beleid en magt, kon worden bereikt, was bereikt." [12]

316. Het doel was getroffen, daar de Unie gehandhaafd en de overmoed van Holland te schande gemaakt werd; maar de magtige partij der Hollandsche Magistraten, ofschoon vernederd en tot buigen gedwongen, was veel minder nog dan in 1619 ten onder gebragt. Veelvermogend bleef zij, bij verbittering en wrok. Het scheen wel als of de Prins, na aldus doorgetast te hebben, nu, door zachtheid en bedaarden gang, vele gemoederen weder tot rust zou trachten te brengen; maar het was te voorzien dat de Stedelijke Aristocratie desniettemin de eerste gelegenheid om zich te doen gelden en om aan den Stadhouder het gebeurde duur betaald te zetten, met gretigheid te baat nemen zou.

In Holland en vooral te Amsterdam veel ondank. »De murmu»ratie, ongeduld, ja kwaadsprekingen gingen in zwang."[12] Voorgewend mistrouwen: Amsterdam liet de stadsgrachten palissaderen, bragt de schutterij van 24 tot 54 vendels, nam waardgelders aan: de Prins bij Don Juan en Alva vergeleken; beschuldigd van de bank en de rijke kantooren te hebben willen van gereede penningen ontblooten, om den koning Karel II te helpen, om met Spanje te breken, om zich meester te maken van een absolut en souverein gezag.[12]

De Prins schijnt, ter bevestiging van den behaalden triumf en in het belang zijner verdere ontwerpen, eenige toegeeflijkheid wenschelijk geacht te hebben; Holland bleef geducht; in Frankrijk was inlandsche krijg; in Engeland hadden de koningsgezinden bij Dumbar een nederlaag ondergaan (3 Sept.) »Vele en zelfs van »'s Prinsen vertrouwelingen waren van meening dat hij zou al het »gebeurde weder verzachten en zelfs den gesaisisseerden Heeren »zoeken bij andere wegen voldoening te geven."[12] — Vóór het beleg van Amsterdam »toonde hij zich in het stuk van de Deensche »Tractaten koel, . . . om Amsterdam en Holland, die ze zeer hadden »gedreven, te contrarieren. Maar nu toonde en zeide hij genoeg»zaam dat ze moesten worden geratificeerd;"[12] tot welken einde hij (19 Aug.) persoonlijk in de Staten-Generaal kwam.

317. De oogmerken van Willem II om weldra, in bondgenootschap met Frankrijk, den krijg tegen Spanje te vernieuwen, zouden krachtigen wederstand opgewekt hebben. Er zou telkens, bij wederzijdsch misnoegen en wantrouwen, aanleiding tot twist zijn geweest. Liever dan een wettig gezag prijs te geven, zou welligt hij in Frankrijk, en Amsterdam, liever dan zich andermaal te onderwerpen, weêrkeerig in Engeland, steun hebben gezocht. Misschien echter zou het wijzigen der Staatsregeling, door bevestiging van de grondslagen der Unie, gelukt zijn.

De Prins wenschte nu zijne verdere plans ten uitvoer te leggen. »In Augustus werden ter bane gebragt twee zaken, die preludiën »schenen om weder met Spanje in oorlog te komen;"[12] *a.* eisch van satisfactie voor den Prins aangaande zijne particuliere overeenkomsten met Spanje te Munster, met bedreiging van retorsie; *b.* aanbod der mediatie van den Staat tusschen Frankrijk en Spanje, met bedreiging van krijg: »maar Holland stelde zich magtig daar»tegen."[12] — Zeer geheime handel van Willem II met het Fransche Hof; concept-tractaat om (tegen 1 Mei 1651) Antwerpen, met 10000 knechten en 4000 paarden, te belegeren; terwijl de koning, met 10000 knechten en 6000 paarden, Brugge aantasten zou. De Prins zou Antwerpen behouden; het Tractaat van 1635 opgevolgd en de oorlog aan Cromwel, in het belang der verdrevene Dynas-

tie, worden verklaard. En toch was Willem II, na het gebeurde met Amsterdam, tevens in goeden ernst op bemiddeling tusschen de krijgvoerende Mogendheden bedacht: ook aldus kon, met vereenigde krachten, Karel II worden hersteld.

318. Geen mindere bekwaamheid dan de zijne werd vereischt ter voortzetting van het pas begonnen werk. De plotselinge dood van den vier en twintigjarigen Vorst, met wien aan de Unie haar hoofd en veldheer ontviel, was voor de tegenstanders, door zijne veerkracht tijdelijk en ter naauwernood bedwongen, de waarborg eener volkomen overwinning zonder noemenswaardigen strijd. — Het sterven van Willem II, in de toenmalige omstandigheden en bij het overwigt van zijn persoon, kon — ook de uitkomst bewees het — met eene omwenteling gelijk worden gesteld.

De Prins te Dieren; tot jagtvermaak en om het oog te hebben op den Gelderschen Landdag. 27 Oct. krank; 29 Oct. naar 's Hage; de kinderziekte openbaart zich. 6 Nov.: hij sterft.

Droefheid bij velen. Eenige predikanten zeiden dat »de Staat, »*onthoofd*, in twist, verwarring, en in duigen zou vervallen" en dat »dit jaar medebragt het begin van den val dezer landen." Daarentegen in die van de Regering van Holland zag men terstond groote verandering en blijdschap; in de armbus te Amsterdam werd zeer mildelijk gegeven; en bij stukken goud een schimpdicht gevoegd: vele Magistraten durfden zeggen dat nu eerst Hollands Vrijheid geboren was, daar men 80 jaren om geoorloogd had, dat Holland eindelijk toomvrij was geworden, dat men nu verlost was van de slavernij der Prinsen van Oranje, die te groot werden in den Lande en van tijd tot tijd gedongen hadden naar de Souvereiniteit. [28]

TWEEDE AFDEELING.

1650—1672.

STADHOUDERLOOS BESTUUR.

Algemeene Aanmerkingen.

319. De kortstondige vernedering der Staten van Holland had, door het overlijden van Willem II, en op de meest onvoorziene wijs, plaats gemaakt voor een volledigen triumf. Het stelsel van hun oppermagt en van de provinciale Souvereiniteit, waardoor de vrijheid der burgerijen te niet gedaan, en de overheersching van het krachtigste Gewest onvermijdelijk werd, had, telkens ter bane gebragt, telkens tegenstand en beperking ontmoet. Het tijdstip was nu daar, waarop deze Aristocratische rigting zich onbelemmerd en volkomen ontwikkelen zou.

320. De theorie vormde zich weldra uit hetgeen feitelijk geschied was; zoodat de ingeslopen misbruiken voortaan, als wet en regel, zonder eenige terughouding, in praktijk werden gebragt. De Gewestelijke Staten, oorspronkelijk zaakgelastigden der Stenden, en wier latere aanmatigingen het algemeen bewind der Republiek toch eenigzins had getemperd, beschouwden zich in den meest volledigen en onbeperkten zin, als meester en Souverein. Opgevolgd aan de Vorsten, oefenden zij thans onbelemmerd over de onderdanen het gezag uit, dat voorheen, dus beweerde men, door de Staten aan de Graven tijdelijk opgedragen was. Wat meer is, zij waren niet voldaan met het Vorstelijk gezag, gelijk dit vroeger bij den Landsheer geweest was: zij beweerden niet slechts de eenige bron van alle magtsoefening, maar ook aan geen Privilegiën of herkomsten gebonden te zijn.

20*

Volgens de Staatsgezinden waren de ingezetenen in den ganschen nadruk van het woord, de *subjecten* der Staten.[22] — »Het gezag »der Staten werd ten hoogsten top eener *volstrekte* Souvereiniteit »gevoerd. Volheid van magt en gezag, zonder de minste represen»tatie, zoodat elke invloed van schutterijen of gilden (bij Art. 25 »der Unie van Utrecht erkend) gezegd werd te smaken naar parti»culiere conjuratie en populaire factiën, eer als naar een goede en »opregte forme van regering;"[21] met hoogen lof, bij v. aan het Besluit van Maart 1581 (§ 145a). Bij de Staten was de opperste legislative magt; absolut commanderen over de militie; stellen en ordonneren van magistraten en ambten; uiterste beroep of provocatie; regt van dood of leven over hunne onderdanen, en ze te eximeren van de wetten en condemnatiën; regt van schatting te stellen; regt van de munt, terwijl er, om niets te vergeten, in de schriften der alvermogende partij nog een *enz.* bijgevoegd werd.[21] »Geene magistratuur, autoriteit, magt, gezag of jurisdictie wordt in »eenige van de Provinciën en geassociëerde landen gevonden dan die »vloeit en spruit uit de Hooge Overheid van ieder der Provin»ciën."[21] — Velen, ook die vroeger anders gedacht hadden, werden, door leer en toepassing, van het regtmatige zelfs der meest verregaande aanmatigingen overreed, en van lieverlede »in den waan »gebragt dat de *Staatsregering* was eene volstrekte Souvereiniteit, »die aan geene *Verdragen*, *Privilegiën*, of *vastgestelde gebruiken* ver»bonden ware."[3] — »De onbeperkte magt der Magistraten had de »burgers tot een toestand van vernedering gebragt, welke van het »lijfeigenschap onder beschaafde volkeren niet ver afwijkende was."[27]

321. Holland wilde geen vernietiging, neen! handhaving der Unie; maar zoo dat ze, bij de krachteloosheid der Generaliteit en bij het natuurlijk en drukkend overwigt der Provincie, door den knellenden band van haar suprematie vastgesnoerd werd. Versterking van het algemeen bewind was noodig bevonden, vooral in tijd van vrede, ter waarachtige eenheid van den Staat; verzwakking werd nu, ter vestiging van een ander soort van eenheid, doeltreffend gekeurd. Holland dreef dat de Unie eene vereeniging was van zeven geheel onafhankelijke Republieken, innig verbonden door eenheid van Godsdienst, taal, karakter, zeden, ligging en belang; maar voor wie, tot gezamenlijke beraadslaging geroepen, uit de besluiten der meerderheid geenerlei verpligting ontstond. De leiding des sterkeren werd nu door allen, willens onwillens, opgevolgd en, bij het op zich zelf-staan der Gewesten, werd, natuurlijkerwijs, Holland meester van het Gemeenebest.

Vroegere pogingen om den Staatsvorm, door bekrachtiging van

den band der Unie, naar den oorspronkelijken geest van het Bondgenootschap te herstellen: § 237.

Friesland beriep zich nog dikwerf op den te voren algemeen erkenden stelregel (§ 222) omtrent de Souvereiniteit ook der Staten-Generaal: bij v. in 1663, schrijvende aan Holland: »de Hoogheid »en Souvereiniteit van de Geunieërde Nederlanden is ongetwijfeld »en buiten dispuut bij *hare Hoog Mogende en de Heeren Staten van »de respective Provinciën*... De Staten-Generaal is de hoogste en Sou»vereine Overheid van alle Vereenigde Provinciën, en specialijk »ook boven UEd. Mogende zelf, in alle zaken die door de Unie »*tot haar Hoog Mogende dispositie gesteld zijn*." [22] — De Staten van Holland integendeel beweerden te zijn »de ontwijfelbare Souverein »en, naast God, de eenige Overheid der Provincie;" waaromtrent echter zij met leedwezen bekennen bij velen, geen wonder voorwaar! tot nog toe eene groote ignorantie te hebben bespeurd. [22]

Volgens de Staatsgezinden kan »niemand buiten de Staten van »respective Provinciën worden gezegd eenig point der Souvereini»teit,... hoe klein ook, te bezitten; veel min dat eenige subordinatie »of dependentie van elke Provincie zoude zijn aan de Generali»teit,... daar zelf niet 't geen aan de Unie is gedefereerd, gezegd »kan worden geabdiceerd te zijn." [22] — Geen van de zeven Provin»ciën heeft eenige superioriteit over een van de andere, zelfs geen »zes te gelijk over de zevende; maar elk is gelijk en egaal in »het Verbond;... zonder dat een achtste systema, macht of auto»riteit, die over de zeven bondgenooten... te zeggen zou hebben, »kan worden geïmagineerd opgericht te zijn." [21] — »Daar zijn ver»scheidene Vergaderingen die groote overeenkomst hebben met die »van de Staten-Generaal; als die van de *Zwitzersche Cantons*, die »van de Ligue van de *Acheërs* en van de *Aetoliërs*, elk lid blijvende »bij zijne bijzondere Souvereiniteit." [21]

322. Dergelijke oppermagt, hetzij ter overheersching van de burgerijen, hetzij tot ontzenuwing der Unie, was onvereenigbaar met een gezag, gelijk men tot dus ver aan de Vorsten van Oranje-Nassau opgedragen had. De Stadhouderlijke bediening, terwijl ze menig belangrijk onderwerp aan der Staten kennisneming onttrok, had de willekeur, in vele opzigten, beperkt. Ook was het niet vergeten, dat in 1618 en 1650 de Prins van Oranje, Stadhouder van vier of vijf Gewesten, als Kapitein-Generaal der Republiek, ter uitvoering van den bondgenootschappelijken wil over gewestelijke tegenkanting gezegevierd had. Blijvende triumf van Holland en vestiging der Aristocratie vereischte afschaffing van het Stadhouderschap, ofschoon dit bij de Unie van Utrecht als blijvend en onmisbaar bestanddeel van den regeringsvorm was erkend.

De Witt noemt de Republiek een *Aristocratischen* Staat, waarin, zegt hij, meer dan in Monarchiën, op gestadige naleving der aangenomen beginsels rekening kan worden gemaakt. [24]

Door de Gedeputeerden uit Friesland werd (1651) aangemerkt »dat het ampt van Stadhouder tot beslichtinge van differenten en »handhaving van de Unie, is noodzakelijk en de Provincien *ex con-*»*tractu* gehouden zijn tot surrogatie van Stadhouders, in plaats »van de verstorvene." [27] — Door de afschaffing werd »de klem en »kracht der Staten oneindig versterkt; zijnde daardoor de *Wetge-*»*vende* en *Uitvoerende* Magt in een gesmolten, zoo verre die laatste »bij den Stadhouder berustte. . . Dit strekte tot sterking van een »meer en meer toenemend *Aristocratisch* of eigenheerig bestuur, »in eenen kwaden zin." [3] — »De burgerlijke vrijheid won niets; »integendeel de Staatsleden en Stedelijke Regeringen werden meer »onafhankelijk." [5]

323. De Stedelijke Regeringen werden bijkans alvermogend in den stedelijken kring; doch ten aanzien der provinciale belangen, bleven de afgevaardigden der Vroedschappen aan de uitspraak van de meerderheid der Staten in den regel ondergeschikt. Evenwel het streven, vooral van Amsterdam, om door halsstarrigheid de wet aan de Provincie te stellen, werd door hen die het gezag der Staten ten toppunt gevoerd hadden, niet zonder moeite en somtijds vruchteloos tegengewerkt.

Naauwelijks kan men zich het gezag voorstellen eener Magistratuur, uit een klein getal familiën zamengesteld, die, door afgevaardigden deelgenoote was der Souvereiniteit; door den Stedelijken Raad de wetgevende magt oefende ten aanzien van elk plaatselijk belang; door burgemeesters de administratie, door schepenen de regtspleging had. — Daarbij een Schout of Baljuw, het hoofd der policie, die, naar goedvinden en zonder verantwoordelijkheid, vervolgde of onvervolgd liet, in hechtenis zette en in hechtenis hield. — Bij de lijfstraffelijke regtpleging waren geheime procedure en pijnbank, om bekentenis te verkrijgen, in zwang; en dikwerf bleef de beklaagde, die niet bekend had, bij maatregel van administrative policie, gevangen of werd uit de Stad gezet. — Er kon niet eene meer volslagen willekeur zijn. Dergelijke magt, niet uit de verte, maar nabij, en die even daardoor, bij kleingeestigheid en wrok, tot duizenderlei plagerij en kwelling in de gelegenheid is, moest wel de bron zijn van onregt en dwang; en dubbel eerwaardig zijn die Regenten te achten welke, bij zooveel verzoeking tot misbruik van gezag, desniettemin, door billijkheid en liefderijke zorg, zich Vaders betoond hebben der burgerij.

De onafhankelijkheid der Steden in beraadslagingen van provinciaal belang, zou voor de magt der Staten-Vergadering, als zooda-

nig en voor den invloed van den Raadpensionaris zeer nadeelig geweest zijn. Daarom ook, volgens de Witt, is het »geheel anders »dan met de Unie, met de Staten der particuliere provinciën, daar »elk lid onderworpen is derzelver beschikking, als een hooger sijs- »tema afgescheiden van elk lid en over hetzelve *autoritative* hebbende »te disponeren. De Staten-Generaal vermogen niets... dan 't geene »waartoe zij kunnen bewijzen magt en autoriteit van de Staten der »respectieve Provinciën te hebben ontvangen, en in tegendeel de »Staten der Provinciën vermogen alles... welken aangaande niet be- »wezen kan worden hun de magt en autoriteit door eigen overgifte »benomen te zijn." [21]

Vroeger had het Landsbestuur regtstreeksche gemeenschap met de leden der Provincie, en ook des verkiezende met de burgerijën zelve; bij v. in 1587 (§ 219a) en in 1650. — Dit was, volgens de Witt, eene dwaling. [21] — Verstandhouding met buitenlandsche Gezanten werd door hem als misdaad beschouwd. [23] — In 1662, Resolutie van Holland dat geen uitheemsche Gezant, over zaken van Staat, in Vroedschappen zou worden gehoord. [9]

Aanmerkelijk was, bij vrijen handel, het toenemen van de bloei en magt van *Amsterdam*. De stad telkens vergroot: 1648—1655; het nieuwe Stadhuis gebouwd. — Reeds in 1651, aanbod der Amsterdamsche kooplieden om, in vijf maanden, ter beveiliging van de zee, 100 oorlogsschepen te water te brengen.

324. Holland, na, door vernietiging van het Kapitein-Generaalschap, de Unie als 't ware ontwapend te hebben, zag met verachting neer op de overige deelen der Republiek. Het roemde opofferingen en verdiensten, als of alleen Holland de Vereenigde Nederlanden vrijgestreden had. Bevoorregt door ligging, rijkdom, en uitgebreiden handel, scheen het, zich zelven genoeg, naauwelijks eenig belang bij het beschermen der overige Gewesten te hebben. De Stadhouders althans, dus sprak men, hadden de ontwikkeling van Hollands grootheid, ten behoeve der Landgewesten, belemmerd; hun duurgekochte zegepralen en lastige veroveringen waren glansrijk meer dan nuttig geweest. Holland, te lang, zoo het achtte, aan den invloed van andere Provinciën ondergeschikt, schreef nu de wet voor; het raadpleegde echter met de Bondgenooten en behield den vorm, ofschoon somwijlen ook de vorm met voeten getreden werd.

Holland en Zeeland de moeder-provinciën, uit welker confoederatie (1576) die van alle de andere is voortgekomen. [21] — »De »frontieren van Holland zijn door zee en stroomen meest overal zeer »ligt zoodanig te versterken dat het, enkel op zijne *defensie* staande,

»gewis alle uitheemsche magt zou te schande kunnen maken." [22] — »De *conquesten* en *victoriën* zijn niet alleen onnut, maar zeer lastig »den Lande van Holland." [22] — En toch was het niet onverschillig een bolwerk aan de landzijde te hebben; en ook andere Provinciën zouden »gelijke verdiensten kunnen voorstellen, alzoo zij alle den »brand des oorlogs hebben uitgestaan, d' een wat langer en zwaar»der, d' ander wat korter; die op de frontieren wonen, en het onge»mak van legers, belegering en verwoesting uitgestaan hebben, ter»wijl d' andere in rust zaten, zouden ook roemen kunnen van het»geen zij om de gemeene zaak geleden en gedaan hebben." [17]

»De Land-Provinciën brengen niet veel in de lasten; zij alle min»der als Holland alleen: maar ze zijn desniettemin, behalve hetgeen »zij contribueren, als een dijk die, ofschoon zij geen vruchten van »gewas geeft, de zee keert en de landen beschermt." *

325. De naam van *Vrijheid* werd door de Staatsgezinden toegekend aan het Stadhouderlooze Bewind: doch waarin bestond zij? in het gebieden van de Aristocratie over het Volk, en in de heerschappij van Holland over het Gemeenebest. Met deze vrijheid van Holland ging het goed regt der Gewesten, met deze vrijheid der Regenten, door geen Eminent Hoofd meer belemmerd, ging de vrijheid van allen die geen deel aan het Aristocratisch beheer hadden, te niet.

Verhouding der Magistraten tot de burgerij: § 322, 323. De Generaliteit werd door Holland behandeld op den meest hoogen en verachtelijken toon. Het bleef (§ 313a) jurisdictie beweeren over personen in haar dienst. Waar het bedieningen gold die steeds door de Gewesten bij meerderheid waren verleend, stelde het als onbetwistbaar »dat het in de wille en keur was der tegenwoordige »*Souvereins in Holland* om ministers aan of niet aan te stellen naar »hun gevallen; dat zij, vrij zijnde van den Koning, geen wetten »konden aannemen van hun Bondgenooten, waartegen te vergeefs »werd bijgebragt de Unie van Utrecht; want, daar ze donker sprak, »wilde men het regt van uitlegging aan de anderen niet toestaan." [12] — Holland was steeds gereed om anderen te overstemmen; maar overstemd te worden, zou het niet hebben geduld. — Het maakte van de reeds vroeger (§ 309a) aangewende middelen gedurig en telkens met meer hooghartigheid gebruik. Het verschijnen van de Staten van Holland *en corps* ter Generaliteit werd gewoonte, wanneer tegenstand der Gewesten te gemoet gezien werd. — De invloed van Holland werd alvermogend, in het zeewezen, in de Financiën, in elke zaak van gewigt. Dikwerf had het Gewest eene afzonderlijke, met de belangen der Unie, strijdige diplomatie.

326. Deze regeringsvorm kwam, noch met de regten der bevolking, noch met het grondwettig aanzijn van het Gemee-

nebest, noch met den geest van het meerendeel der Natie overeen. De ingezetenen waren tegen de willekeur der Magistraten, eerst door het gezag van den Landsheer, en later, althans eenigermate, door de magt en invloed der Stadhouders beschermd. De Gewesten waren nog niet weêrloos prijs gegeven geweest aan eene Provincie, in wier oog zij, van nu af aan, bijkans als wingewesten werden beschouwd; en Oranje, door onwaardeerbare verdiensten, vereenzelvigd met den Staat, kon niet, zonder dat de nationale verontwaardiging opgewekt werd, van Nederland worden gescheurd. — Het Stadhouderlooze bewind was een gedwongen toestand, ten gevolge waarvan, bij het terugverlangen van de natuurlijke en eigenaardige gesteldheid van den Nederlandschen Staat, tegenwerking gestadig opgewekt en niet dan met geweld tot rust of zwijgen gebragt werd.

»De Voorouders, stichters van de Republiek, hebben nergens minder om gedacht als om een Regering zonder Stadhouders; zij hebben integendeel meer dan eens verklaard dat de Regering niet kon wezen zonder *hoofd:* omdat de eenigheid waardoor alle Republieken meest behouden worden, niet wel kan zijn bij velen, in wil en gemoed veeltijds verschillend." [18] — »Het is onwedersprekelijk dat eene Staatsregering met Stadhouders *de oude en ware constitutie van de Republiek is*, en dat de Stadhouders, van het begin der Republiek af, veel medegewerkt hebben om de Provinciën, zoo elk in den hare als onder elkander, te houden in rust en eenigheid, en niet minder om spoed, vigueur en secretesse bij te zetten, en aan de beraadslagingen en aan de uitvoering der Besluiten." [18]
De Engelsche Gezant *Temple*, een warm lofredenaar van *de Witt*, erkent dat zijn bestuur, op het uitsluitend en onbeperkt gezag der Stedelijke Magistraten gevestigd, eene *factie*-regering was.

327. De Staten van Holland, ofschoon, èn door betrekking op den magtigen handelstand, èn door het eigenbelang dergenen die de gunsten der Overheid genoten of begeerden, ondersteund, hebben, ook in hun eigen Gewest, met den onwil van velen te kampen gehad. De burgerijen ergerden zich over de eigendunkelijkheid der Regenten; het leger over de minachting ten aanzien van den krijgsman; de predikanten over de inbreuken op de zelfstandigheid der Kerk; allen over de miskenning van het Huis van Nassau, waardoor het plegen der veelsoortige ongeregtigheid mogelijk werd. Het misnoegen over de ondankbaarheid omtrent het geliefde Vorsten-

en heldengeslacht werd, vooral bij tegenspoed in den krijg, door volksberoerten openbaar.

328. Door de Staten der overige Gewesten werd de overheersching van Holland, met weêrzin voorzeker, maar zij werd toch, uit noodzaak en deels ook om eigen voordeel, geduld. Hun tegenspraak, aangedrongen door de Staten-Generaal of den Raad van State, kon door geen afdoenden tegenstand worden gevolgd. Ook was de Hollandsche invloed in de Provinciën zelve niet gering. Holland had, door beschikking over ambten, hetzij der Provincie, hetzij dikwerf ook der Generaliteit, een overvloed van middelen om medestanders zijner Staatkunde te winnen. Met het stelsel der Stadhouderloosheid werd niet slechts de meerderheid van Holland, maar ook de oppermagt der Provinciale Staten en het onbeperkt gezag der Stedelijke Regenten gevestigd; zoodat het, in dit opzigt, ook buiten Holland verleidelijk was. Aldus bestond er in de meest Oranje-gezinde Gewesten eene tegenovergestelde partij; en er kon, dien ten gevolge, zeer ligt verdeeldheid door Holland opgewekt, gestookt, en, bij middel eener krachtdadige tusschenkomst, ter versterking van het aristocratisch beginsel worden gebruikt.

Holland ijverde gedurig om de andere Provinciën mede tot zijn gevoelen en onder den vorm eener *oligarchie* te brengen. — *Friesland* en *Groningen* bleven, ook na den dood des Stadhouders (1664), standvastig bij het Stadhouderlijke bewind. In *Gelderland*, vroeger zeer Oranjegezind, werden, door velerlei praktijken, eenige Regenten met de Hollandsche maximes doortrokken, die het bewind van de Provincie en Steden alleen in hunne magt kregen. *Zeeland* is altijd de interessen van het Huis van Oranje zeer toegedaan geweest; echter, na den dood van den Raadpensionaris Veth (1663) werden in de meeste steden, vooral te Middelburg en Tholen, eenigen in de Hollandsche partij gebragt; hoewel er steeds, ten aanzien van het zeewezen en in andere opzigten, tusschen dit Gewest en Holland sterke naijver en afgunst bestond. — *Utrecht* werd van velen genoemd Hollands bootje. — *Overijssel* werd, een- en andermaal, ten gevolge der ondersteuning uit Holland aan de Staatsgezinden verleend, bijkans in twee Provinciën gescheurd. [28]

329. De magt was bij de Vergadering van Holland. Doch om die magt, onder woeling en tegenstand, zegevierend te gebruiken, om onderwerping en rust te bewerken, werd een-

parige leiding vereischt met eene vaste hand. En waar zou die leiding dan bij den raadsman der vergadering, bij den Raadpensionaris worden gezocht? Dit ambt, wel bestierd, werd, onder een Stadhouderloos Bewind, uit den aard der zaak, de spil van het Gemeenebest. Op dien post, aan het hoofd der Staten, was een persoon onmisbaar van ongemeene gaven en onbuigzamen wil; berekend zoowel om de uiteenloopende gevoelens tot een besluit, als om hetgeen besloten was, met nadruk ten uitvoer te brengen; een Staatsman, wiens invloed minder nog uit den aard zijner betrekking dan uit de onbetwistbare overmagt zijner bekwaamheden zou ontstaan; een man als Oldenbarneveld, of — als JAN DE WITT.

330. DE WITT stond, 28 jaar oud, als Raadpensionaris, aan het hoofd der Republiek. Met zeldzaamheid van geestvermogens heeft hij uitgebreide, ook wetenschappelijke, kennis en onverdroten arbeidzaamheid gepaard. Hij wist — hetgeen onder de kenmerken van het genie behoort — ook tot bijzonderheden af te dalen, terwijl zijn blik den geheelen omvang der Staatsaangelegenheden overzag.

Geb. 1625 te Dordrecht, waar hij eenige jaren advocaat was. Zijn vader en grootvader was er burgemeester, zijn oom pensionaris geweest; deze, na Oldenbarneveld, eenigen tijd Advocaat van Holland. — Hij zelf, in 1650 Pensionaris; 1653, Raadpensionaris; 1660, Grootzegelbewaarder. [9] — Door huwelijk verbonden aan de vermogende Amsterdamsche familie der Bickers.

»*Ago quod ago.*" *** Zijn aandacht was onverdeeld op de zaak die hem bezig hield, gevestigd. »Hoe kunt ge zooveel afdoen?" »Ik doe," zeide hij, »één ding te gelijk." — Geregelde levenswijs: vroeg opstaan; onafgebroken arbeid, des voormiddags; matigheid in spijs en drank; geruste slaap; verpoozing en opbeuring onder den last der openbare aangelegenheden in de genoegens van den huisselijken kring. [25] — De Registers zijner voorgangers in 65 jaren bedroegen 23475, de zijne, in 15 jaren, 22951 bladzijden. — Zeer ver in de wiskunde en aanverwante vakken, schreef hij over de kromme lijnen, en de berekening der lijfrenten. — Scherpzinnig in het aanprijzen of ontveinzen van eigen gevoelens; gewoon in het gemoed van anderen te dringen, kalm en meester van aandoening en gelaat; uitgeleerd in alle geoorloofde kunstgrepen van diplomatischen omgang. — »Een groot man," schrijft *d'Estrades* (1663) aan Lodewijk XIV, »en van uitstekende be»kwaamheid: 36 jaren oud en sedert 10 jaren in de voorname »ambten, bestuurt hij alle zoowel buiten- als binnenlandsche zaken

»met kracht, behendigheid en, waar het noodig is, met doordrij»vend gezag. Het is niet mogelijk een bekwamer of fijner man »te vinden dan hij." [23] — En *Temple* getuigt: »niemand kan meer »regtschapen en billijk zijn; niemand heeft ooit meer behendigheid »en bekwaamheid gehad." [25]

Cornelis de Witt (geb. 1623), burgemeester van Dordrecht en Ruwaard van Putten, wiens voorkomen en gemoedsbestaan niet zeer bevallig waren, en die, terwijl hij door eigen bekwaamheden weinig geschitterd zou hebben, (als Gecommitteerde op de Vloot en in andere betrekking) opgenomen werd in den broederlijken glans.

331. Zijn karakter, van godsdienstige beginselen niet ontbloot, was gekenmerkt door vastheid van wil, zelfvertrouwen, veerkracht en onverzettelijkheid. Eerzucht bezielde hem; ingenomenheid met de beginsels welke hij zich tot rigtsnoer gesteld had; geen lage geldzucht of bekrompen eigenbelang. Met weinigen zijner tijdgenooten onomkoopbaar, nam hij de meest naauwgezette eerlijkheid in acht, en welligt werd hij, in het plaatsen zijner bloedverwanten, meer door den wensch om zijn invloed te versterken dan door een kleingeestig nepotisme geleid. In ontmoedigende omstandigheden werd bij hem zelden moedeloosheid bespeurd. Schrander doorzigt gaf hem, in benarden toestand, nog hulpmiddelen aan de hand; ook was hij gereed het leven in de waagschaal te stellen, waar het de zegepraal zijner Staatkunde gold.

Te vergeefs liet Lodewijk XIV niets onbeproefd om hem met geld te winnen.[23] »Wat zouden wij gevonden hebben?" zeiden, na zijn dood, degenen die met het onderzoek zijner papieren belast waren: »niets dan eerlijkheid." — Zijn voorkomen en houding was deftig, en, ofschoon somtijds stroef en hoog, toch waar het vereischt werd, open en gemeenzaam; hij had (hoewel de grootschheid des levens in de hoogere standen reeds vrij algemeen werd) één lijfbediende, die het huiswerk verrigtte en, bij staatsiebezoeken in eenvoudig liverei achter op de koets stond: overigens ging hij te voet en alleen, als de minste burger. [25]

In Zeeland (1651) wilde hij liever de volkswoede tarten dan een hem opgedragen last niet ten uitvoer te leggen. [9] — In een hagchelijk oogenblik schrijft *d'Estrades* (1665): »ik zie veel ver»deeldheid en verslagenheid; alleen in de Witt niet." [25] — Zelf begaf hij zich op de Vloot (1665); en »ik twijfel," meldt de Gezant, »dat hij te rug kome; naar zijne gemoedsstemming te ach»ten, zal hij het gevaar niet ontwijken." [23]

Republikeinsche fierheid. In 1650 (§ 315d) werden »de zonen van Jacob de Witt vermaand om voor hun vader ontslag uit Loevenstein te verzoeken: zij weigerden het, om niet op eenigerlei wijs in hun vader schuld te erkennen." [12]

332. Vooringenomenheid tegen het Huis van Oranje, die voorzeker niet enkel het uitwerksel van familie-wrok geweest is, stond bij hem met de vaste overtuiging in verband dat geen aristocratisch en zelfs geen republikeinsch beheer op den duur met een Eminent Hoofd vereenigbaar is. De Souvereiniteit van de Staten, als wettige Overheid, was, volgens hem, onbeperkt; de suprematie van Holland natuurlijk en billijk; uitsluiting of vernedering van het Vorstelijke Huis een voorwaarde ter instandhouding van de Republiek. Daarom nam hij elk middel te baat om de onbeperkte Souvereiniteit der Staten te versterken, om aan de Staatsgezinden in de andere Gewesten onderstand te bieden, en om het gewijzigd Staatsbeheer tegen Oranje en het Stadhouderschap in veiligheid te stellen.

Zoo de vader van de Witt inderdaad het: »Gedenkt aan Loeve-»stein" telkens in den mond gehad heeft, hij zelf schrijft (1662): »Dat ik in Engeland den naam heb altijd het interest van den »Prins van Oranje tegen geweest te zijn, komt mij niet vreemd »voor, aangezien ik, het altijd gesteld hebbende na dat van den »Staat, dikmaals om 't laatste te bevorderen, eenige zaken heb »helpen drijven, en ook andere met stilzitten aangezien heb, die, »het interest van Zijne Hoogheid in 't bijzonder in acht genomen »zijnde, daarmede niet ten beste overeenkwamen." [24] — Veel werd er, zeide men, gewonnen door den Prins van Oranje buiten bediening te houden, dewijl er, behalve hem, »in Holland gansch »geene doorluchtige ingezetenen zijn." [22] (Evenwel *v. Wassenaar* en *Brederode*; doch met Oranje niet te vergelijken; en ook deze werden in afhankelijke betrekkingen gesteld).

De Aristocratie was, volgens de Witt, op den duur niet bestand tegen een veldheer, aan het hoofd eener staande legermagt, of ook tegen een hoog beambte, wiens gezag eenige zelfstandigheid had. Liefst noch Stadhouder, noch Kapitein-Generaal der Unie; geen krijgshoofd, dan die telkens, bij dringend gevaar, voor een aanstaanden veldtogt zou worden benoemd. »In een Gemeenebest »geboren en eed tot behoud der wetten hebbende gedaan, kon hij »niet toestemmen in hetgeen de strekking had om ze te vernieti-»gen. Verwonderlijk was het dat de Republiek zoo lang voortge-»duurd had, onder het gevaar waarin zij, door te groote magt der »Stadhouders, had verkeerd: men had dit behoud te danken, of

»aan de gestadige oorlogen, of aan de groote matiging der Prinsen »die met deze bediening waren bekleed geweest." [25]

De denkbeelden van de Witt omtrent het *absolute* der Souvereiniteit, blijkbaar ook in zijn oordeel omtrent het regt der Vaderen tegen Filips: »hij zou nooit die handelwijs goedgekeurd, noch »tot den afval meêgewerkt hebben." [25]

Streng en onverbiddelijk, in de handhaving van hetgeen hij voor wettig Staatsgezag hield. [9] — Bij v. in de procedure van *van der Graaf* (1672). »Om 't gewigt van de zaak en haar consequen»tie, mogt de Justitie niet worden verkort, welke haar voldoening »moest hebben, al zou de wereld vergaan."* — Niet uit wraakgierigheid: vóór het in hechtenis nemen van den Oranjegezinde *Buat* (1666), zegt men dat hij, ofschoon daarna (zelfs uit naam der Staten, bij het Hof van Holland) voor de doodstraf ijverend, hem eene waarschuwing deed geworden om te ontvlugten." [9] — De meest geweldige maatregelen werden door hem, waar ze ter bescherming van de Overheid noodig waren, regtmatig geacht. — Bij v. Resolutie van Holland 3 Aug. 1652 (»gevloeid uit de pen en »voordragt van de Witt" [5]), tegen de schimpschriften en seditieuse propoosten: waarbij aan den Prokureur-Generaal en de andere Officieren gelast of in bedenking gegeven werd: *a.* zich in de veerschuiten en anderzins te informeren door *expresse personen* op hen die deze propoosten voeren en uitbreiden; *b.* de seditieuse personen aan de poorten der Steden te doen aanhouden; *c.* de drukkerijen te bezoeken en daar zij merkelijke *suspicie* vinden, de *letters en perssen na zich te nemen; d.* bij notificatie alle goede ingezetenen te animeren en te waarschuwen op zoodanige personen regard te nemen en ze *bekend te maken*, met belofte van recompense. [5] — »Eene gestrenge »voorziening, waaruit men een denkbeeld krijgt welke de hoogopgehe»melde *vrijheid in den Burgerstaat* in dien tijd geweest zij." [3]

De Witt noemde degenen die het met hem eens waren, de *Patronen der Vrijheid*. Zie § 325.

333. De buitenlandsche Staatkunde moest wijziging ondergaan naar den eisch en de behoefte der zegevierende partij. De Witt werd in zijn diplomatiek overleg door het belang van het Stadhouderloos Bewind, waarmeê hij het Vaderland bijkans vereenzelvigd had, grootelijks belemmerd. De natuurlijke bondgenooten der Republiek waren Oranjegezind: hun bijstand zou hij niet dan door eigen ondergang hebben gekocht: daarom had hij, verstoken van dezen eigenaardigen steun, op de strijdige belangen van Frankrijk en Engeland de berekeningen zijner Staatkunde gebouwd. Buiten staat op den duur aan eene dezer Mogendheden het hoofd te bieden, dacht hij door Frankrijk tegen Engeland, door Engeland tegen Frankrijk te zullen worden beschermd.

Er kon geen vertrouwen bestaan tusschen de Witt, als hoofd der Staatsgezinden, en *Spanje*, steeds bereid om zich, ter bescherming van België, met de Republiek te verstaan; den *Keizer*, niet ongezind om van dergelijke verstandhouding deelgenoot te zijn; *Brandenburg*, hetgeen reeds een aanmerkelijk gewigt in de schaal der Staatkunde had; *Engeland*, na 1660, ofschoon de Engelsche Alliantie de meest wenschelijke was. — Deze Mogendheden waren allen gunstig aan het Huis van Oranje; de Keurvorst en ook Karel II was Oom van den Prins; beide haatten het Stadhouderloos Bewind en waren persoonlijke vijanden van de Witt.

334. Wel verre van Franschgezind, is de Witt een tegenstander van Frankrijk geweest. Ook hij hield den stelregel in het oog: het magtige Rijk tot vriend, nooit tot nabuur te hebben. Bij de wankelbaarheid van zijn gezag en de zwakheid der Republiek, tot goede verstandhouding met Frankrijk in het belang der Staatsgezinden verpligt, trachtte hij door vertrouwelijke onderhandelingen te verkrijgen wat ook hij liever door krachtbetoon afgedwongen zou hebben. Hij schroomde niet, waar Frankrijk te ver ging, dringend en dreigend zich te verzetten. Zoo hij in beloften en tractaten te veel vertrouwen gesteld, en ten onregte het eigenbelang en den naijver van Engeland ten aanzien der Franschen als waarborg tegen de luimen van een gewetenloozen Karel II beschouwd heeft, ontegenzeggelijk is het dat hij, steeds weigerachtig aan de heillooze oogmerken van Lodewijk XIV, door medewerking of oogluiking, ten dienste te staan, veeleer, in het aandringen op een vestingrei en in het sluiten van een Drievoudig Verbond, wel niet geheel, maar eenigermate nogtans, den grondslag voor de meer verheven Staatkunde van Willem III gelegd heeft.

»Alles wat men ooit de Witt van Franschgezindheid heeft nage»geven, zijn valsche aantijgingen zijner vijanden: de Fransch»gezindheid bepaalde zich bij die belangen der republiek, waar»door zij den Koning wel tot *vriend;* maar niet tot *nabuur* »kreeg." [5] — »Om den Franschman tot ons gebuur niet te krij»gen, zijn bijna alle verbonden goed." [22] »Het denkbeeld der »Staten omtrent een *Barrière*," schreef een Fransche Staatsdienaar, »bederft alles." — »De Witt was een regtschapen Hollander, en »had noch het gemoed, noch de neiging van een Franschman." [9] — »Hij schijnt er op bedacht geweest te zijn om den Staat in den »uitersten nood, onder het Duitsche rijk te brengen." [26]

Het puntige gezegde van den Dortschen Pensionaris Vivien is

op meer dan ééne hoog gespannen verwachting van de Witt toepasselijk: als het eeuwig Edict bezworen werd, sneed hij het leer van een boek met een pennemes aan reepjes: en toen de Witt vroeg: »wat doet gij, Neef?" was het antwoord: »Ik beproef wat »het perkament tegen het staal vermag." *

335. Het persoonlijk beheer van den Raadpensionaris strekte zich tot bijkans alle Staatsaangelegenheden uit. Het vertrouwen der Staten van Holland was onbeperkt, en de Staten-Generaal volgden ook onwillens, blindeling somtijds, waarheen hij verkoos. Hij was, meer welligt dan eenig Stadhouder geweest is, oppergebieder in het Gemeenebest; en als staatsman, en als administrateur, was hij berekend voor die moeijelijke taak. In het beheer van de geldmiddelen en van het zeewezen heeft hij groote diensten gedaan. De draden der diplomatieke aangelegenheden hield hij alleen vast, aan hem verbleef steeds het onderhandelen met de vreemde gezanten en Hoven; hij deed het, met of zonder medeweten der gezanten van den Staat.

»De Witt is de ziel van de beraadslagingen der Staten." [25] — »Alle de Provinciën zijn genoodzaakt de gevoelens van Holland te »volgen, het magtigste en rijkste Gewest; en dit wordt door de »Witt naar goedvinden bestuurd." [23]

Stoutmoedigheid in het doorzetten van hetgeen hij noodig had gekeurd. — Een hoogstgewigtige last aan *de Ruijter* (1664) wist hij door een kunstgreep, bij de Algemeene Staten, buiten medeweten der meeste leden, geteekend te krijgen. [9] — Een Besluit der Staten-Generaal om de vloot te rug te roepen, waarmede hij zich niet vereenigen kon, hield hij vijf dagen op, tot dat het weder ingetrokken was. [23] — Tractaat met *Denemarken* (9 Feb. 1666); waarvan de geheime artikelen zelfs niet gezonden werden aan de Provinciën, »die het dus *blindeling* ratificeerden... Een exempel dat men ook »onder eene Republiek de zaken durft en kan secreet houden voor »de principalen, meer als toen er was eene quasi Monarchale Rege»ring." [3] — De *Triple Alliantie* (1668) insgelijks gesloten zonder ruggespraak met de bijzondere Gewesten: »men moet een *de Witt* »zijn, om zulks te ondernemen, vooral in onze Republiek!" [5] — De gezant Boreel had last om met Frankrijk te *handelen* over een Verbond (1653), en wist niet dat er bij den Staat geen oogmerk was om het te *sluiten*. [9] — De Witt schijnt (1665) geheime onderhandelingen ook met de Engelsche Republikeinen aangeknoopt te hebben. [9]

Door overleg van de Witt werden (1655) de renten der Hollandsche schulden (gelijk in 1644 van $6^1/_4$ op 5) van 5 op $4^0/_0$ gebragt; waardoor jaarlijks *f* 1,400,000 uitgewonnen werd. [9] — Voornamelijk door zijn invloed waren de Admiraliteiten tot het uitrusten en onderhouden der talrijke vlooten in staat. [2]

Vertrouwelingen van de Witt, vooral in het bestier der diplomatieke aangelegenheden, waren *H. van Beverningk* (1614—1690); burgemeester van Gouda, lid der Groote Vergadering; bijkans in elken vredehandel gebruikt; Thesaurier Generaal der Unie (1656): *Temple* betuigt geen Ambassadeur gekend te hebben die hem in bekwaamheid gelijk was. [25] *K. van Beuningen* (1622—1693), met een aantal gewigtige zendingen in Zweden, Denemarken, Frankrijk en Engeland belast; schrander en geleerd; van een somtijds onhandelbaar karakter, die liever aangehoord worden dan aanhooren wilde, [25] en wiens Republikeinsche fierheid bij menige gelegenheid beleedigend werd. — *W. Boreel* (1590—1668) was gezant in Frankrijk; *J. Boreel*, (1621—1672) in Engeland; *P. de Groot*, (1615—1678), zoon van Huig de Groot, in Zweden en Frankrijk.

De tegenstand die zich in de Vergadering van Holland openbaarde, werd bedwongen door de eenstemmigheid van een genoegzaam getal Steden, waarop de Witt doorgaans rekenen kon. »De »Aristocratie werd gebragt tot eene Oligarchie: de introducteurs »dezer nieuwe regering in Holland zochten zich te verzekeren van »eenige Pensionarissen van stemmende steden, welke als *ministri* »*perpetui* groot gezag hadden, en, als er moeijelijkheid was, wist »men dit met officiën, beneficiën, beloften, premiën en anderzins »zoo te verbeteren dat men eindelijk tien stemmende steden op zijne »hand kreeg, waardoor men de andere kon overstemmen en met »geprepareerde stemmen resolutie verkrijgen bijna op alle punten »die men op het tapijt bragt." [28]

336. Onder de misbruiken welke het Aristocratisch beheer gekenmerkt hebben, was het begeven van ambten en bedieningen, ook in het krijgswezen, om geld, naar gunst, of in het belang der Staatsgezinde partij; een handelwijs schandelijk en verderfelijk voor den Staat. Menig onheil ter zee is er het gevolg van geweest. De oorlogsmagt te land was grootendeels onder onwaardige bevelhebbers gesteld. Hierbij kwam de betweterij der Staten ten aanzien van de wijs waarop de krijg gevoerd worden moest. Wat de militie betreft, behoorde verwaarloozing bijna tot de grondregels der anti-Stadhouderlijke politiek. De zeegewesten waren karig voor het leger, en onbekrompen voor de vloot; bij vijandelijken inval van de landzijde, zou Holland, dacht men, nog tijdig worden beschermd: een groot aantal krijgslieden in dienst te houden zou voor het bewind gevaarlijk kunnen zijn, en aldus werd het defensie-wezen, hetwelk, onder de Prinsen van Oranje, de kracht en den roem des Vaderlands uitgemaakt had, tot nietsbeduidendheid gebragt, en de Staat voorbereid, om in een oogwenk te worden overheerd.

Het *Zeewezen.* — Gedurige klagten over onbekwaamheid en lafhartigheid der scheepsbevelhebbers. — 1652. 8 Oct. »Ettelijken »hielden zich buiten het gevecht, of schoten over, ja zelfs door de »Nederlandsche schepen: en, hoewel de Admiraal de With in den »krijgsraad gezegd had »»er is nog hout genoeg in het vaderland »om galgen te maken,"" bedienden sommigen zich van de duis»ternis om de vlag te verlaten; zoodat de vloot niet bestand was »tegen de overmagt des vijands." [1] — 1654, 10 Aug., »hielden 24 »eer en pligt vergetende kapiteins zich buiten het gevecht of ver»lieten schandelijk de vlag, gedurende den strijd." [2] — 1665, 13 Junij. »Onderscheidene kapiteinen hielden zich als of de strijd »hun niet aanging: de proppen op hunne stukken werden nog na »het einde van den zeeslag gezien. De Nederlandsche linie werd van »één gescheurd en Tromp schandelijk door hen verlaten." [2] — Noodlottige benoeming van Wassenaar, kolonel der ruiterij! tot Luitenant Admiraal. Van waar die keus? omdat »het denkbeeld ondragelijk »was aan een Zeeuwschen vlootvoogd, bepaaldelijk aan Evertsen, »voorstander van het Stadhouderlijk bewind, het gebied der zee»magt te vertrouwen; terwijl Wassenaar voorstander en lid der »Staats-Regering was." [2] Door zijne onbekwaamheid, bij regtschapenheid en moed, bleef de overwinning op de Zweden (1658) onvolkomen; en de vreesselijke nederlaag van 1665, werd, volgens schrijven van de Witt, »naar het generaal gevoelen van alle de »zeelieden, meest veroorzaakt doordien de Admiraal de andere »schepen voorbijgeloopen heeft, zoodat de onderscheidene deelen »der vloot, in een geraakt, den vijand geen afbreuk, ja zelfs el»kander somwijlen schade hebben gedaan." Een bekwaam scheepsbevelhebber zeide: »God Almagtig heeft ons Opperhoofd de ken»nis benomen of nooit gegeven." — De bevelen der Algemeene Staten zouden, opgevolgd zijnde, de vloot somtijds in het verderf hebben gebragt. In Nov. 1652, toen, ondanks het jaargetijde, ze buiten gaats blijven moest, ware zij, indien de Admiraal, overeenkomstig de aanschrijving, kort bij wal was gebleven, grootendeels vernield. In 1665, gelastten de Afgevaardigden der Generaliteit, na de nederlaag, niet binnen te loopen, maar het gevecht te hervatten; een bevel, hetwelk zelfs door Tromp als roekeloos en onbezonnen aangemerkt werd.

De *Landmagt.* — Door het noodlottige besluit van 1651, dat de begeving der krijgsambten toekende aan de Provinciale Staten of Staten-*betaalsheeren*, werd de krijgsmagt, in plaats van een krachtvol geheel te zijn, in ongelijke afdeelingen gesplitst; Holland, 't welk de meeste troepen betaalde, vermeerderde ook hierdoor gezag en invloed, de bevelhebbersplaatsen werden, met teruggzetting van hen, die, onder de vanen van Oranje, veeljarige ondervinding hadden opgedaan, aan de meestbiedende verkocht, of geschonken aan de zonen of gunstelingen der regeringsleden, zonder op aanleg of geschiktheid te letten. De kompagniën zoo te paard als te voet, werden in eigendom gegeven, als bloote geldswaarde; het was gewoonte menschen om te koopen die zich voor

eene enkele reis op de monstering vertoonden, opdat de Kapiteins-eigenaars soldij zouden ontvangen voor het aantal manschappen dat zij *behoorden* te hebben. [1] — De Opperbevelhebber schroomelijk belemmerd: immers de Provinciale Staten behielden een volkomen gezag over de troepen; zoodat hij, zonder hen, er geene uit het eene in het andere Gewest kon doen trekken (§ 226 en volg.). Voorts *Gedeputeerden te Velde*, naar wier goedvinden hij zich gedragen moest: zelfs tot het afzenden van kleine benden naar bedreigde punten, werd soms een volmagt uit 's Hage vereischt. Plaatselijke Besturen, Gewestelijke Regeringen, de Algemeene Staten, de Raad van State, de krijgsbevelhebbers, ziedaar zoo vele Souvereiniteiten en Magten, die tegen elkander streden en de schuld op elkander wierpen. Gewigtige bevelen bleven onuitgevoerd; overal wanorde en gebrek. — De vestingen vervallen, de magazijnen onvolledig voorzien: hier lood, maar geen kruid en lont; daar omgekeerd; ook wel de kogels van ander kaliber dan het geschut. [1]

Verkwisting van 's Lands penningen. »Uiterlijke pompe in alle »openbare en solennele actiën, om zich egaal met Gekroonde »Hoofden te houden; kostelijke karossen, stoelen en rokken van »staat; nieuw gepractiseerde digniteiten te land en te water, ver»heerlijkt met koetsen, liverijen, helbardiers, knechten en meu»belen. Deputatiën tot inspectie van werken, monstering en »verpachting, die meer kostten als men bij 't effect van dien pro»fiteerde . . .; Afgevaardigden uit Steden en Provinciën namen »vrouwen, kinderen en vrienden, op 's Lands kosten mede, tot »een speelreisje: *f* 80,000 's jaars besteed met verleggen van gar»nizoenen, tot voordeel van de Officieren zijne vrienden en tot spijt »dergenen, waarop men gepiqueerd was." [28]

337. Zoo het Stadhouderlooze Bewind in meer dan één opzigt verdienstelijk was, de ontwikkeling van krachten, waardoor het heeft geschitterd, zou geen plaats gehad hebben, zonder het aanzien, den rijkdom en de magt verkregen in den tachtigjarigen krijg. Ook zijn deze tijden, bij den glans waarmeê het Zeewezen de Republiek omstraald heeft, evenwel niet heilrijk geweest; een bijna onafgebroken tafereel van oorlog en inwendigen twist; met ongekenden voorspoed aangevangen, om te eindigen in een bijkans onvermijdelijk verderf. En toch, bij eene billijke schatting der veelsoortige bezwaren welke de Witt ontmoet heeft, zal men gereedelijk erkennen dat hij, in scherpzinnigheid, overleg, volharding en energie, door zeer weinige staatslieden geëvenaard is.

»De verbazende verrigtingen die dit tijdperk kenschetsen, zijn niet »enkel gewrochten van het Stadhouderlooze Bewind, of van het »Bestuur van de Witt... Indien de Staat onder de Stadhouders niet

»zoovele schatten had aangeworven, en zijn naam en magt in het »Oosten en Westen... geducht gemaakt, zoo zou zeker niemand het »zoo lang hebben kunnen volhouden en zulke luistervolle zaken uit»rigten." [5] — Vijf kostbare oorlogen, tegen *Cromwell* (1652), *Portugal* (1654), *Zweden* (1656), *Engeland* (1664), *Munster* (1665), behalve de krijg in 1672 begonnen; voorts gedurige tweedragt binnen 's lands.

De instellingen, thans uit haar verband gerukt en verwrongen, meer nog dan te voren zonderling, en gestadig een bron van traagheid, uitstel, verwarring. — De personen somtijds zeer onhandelbaar. — Geheimhouding, als vijf of zes leden van Holland eene zaak weten, is bijkans onmogelijk; ook om hetgeen ten gevolge van dronkenschap of van omkooping geopenbaard werd. [25] Onophoudelijke kuiperijen. [25] Volgens *d'Estrades* slechts vier Staatslieden onomkoopbaar (de de Witten, Beverningk en van Beuningen); »van »de overige beschikt men met geld, zoo vaak men verkiest." [25] — 1656. Zuiverings-eed in Holland tegen het geven of beloven van geschenken bij ambtbejag. [12] — 1657. Bij de komst van den Franschen Gezant, die gezegd werd groote som van penningen mede te brengen, eed van niet te zullen adviseren om eenige consideratiën van voordeel of particulier profijt. [12] — De halsstarrigheid van één persoon is dikwerf genoeg om de gewigtigste zaak tegen te houden. [25]

338. Het Stadhouderloos Bewind was voor de Hervormde Kerk een tijd van vernedering en verval. Zij werd verdrukt door Regenten, waaronder het aan geene bedekte remonstrantsgezinden ontbrak, en voor wie de vrijmoedigheid van vele predikanten en hun liefde voor de Prinsen van Oranje, bescherm- en voedsterheeren der Kerk, ondragelijk was. De regtzinnige leer werd niet altijd in de Kerk gehandhaafd en door de Overheid beschermd. Er waren predikanten die, ijverend voor de waarheid, ook wel tot ijveren voor eigen begrippen en opvattingen werden verleid. Daarbij kwam de invloed eener wijsbegeerte, die eene voor het geloof gevaarlijke rigting en uitwerking had. — Gehechtheid aan het Evangelie werd echter, ook in een werkzaam medelijden jegens de slagtoffers van het vervolgzieke Pausdom, betoond.

Minachting voor de predikanten bij de Aristocratie. »In wat ach»ting zijn ze? is er wel een edelman, ja een geacht burger die zijn »zoon laat studeren om predikant te worden; ja, het wordt voor een »groot ongeluk, impariteit en schande gerekend, zoo een predikant »eene rijke dochter ten huwelijk neemt... En toch men zou moeten »bekennen dat door de predikanten en predikatiën het land is vrij »gepreekt van het Spaansche juk." [12]

Toespeling op Staatszaken werd den ijverigen predikanten, die zich daartoe geregtigd en verpligt achtten (§ 134a), door Resolutiën der Staten van Holland belet. — 1652 (Maart): predikant in 's Hage gesuspendeerd, om aanstootelijke digressiën [12]. — 1665: een predikant afgezet, omdat hij zich tegen het verbond met den afgodischen Koning van Frankrijk uitgelaten had. [12]

G. Voet (geb. 1588), Hoogleeraar te Utrecht (1634— † 1676); gestreng handhaver van de zuivere leer tegen Roomschen en Remonstranten, en tevens hervormer der Kerk in Godzaligheid en geloofsleven. De huis-Godsdienst met nadruk door hem aangeprezen; de onderlinge bijeenkomsten der geloovigen (*oefeningen*) ook tegen de Stedelijke Magistraten verdedigd. — *J. Coccejus* (geb. 1603 te Bremen), Hoogleeraar te Franeker (1636) en te Leiden (1650 — † 1669); voorstander van naauwgezette grammatisch-historische uitlegging der H. Schrift, tegenover de bij velen veldwinnende strekking om de eens gevormde leerstukken boven of nevens den Bijbel waaruit ze ontleend zijn, te stellen: aan de formulieren van eenigheid uit overtuiging gehecht, »door wier onderteekening," sprak hij, »men verklaart de waarheden toe te stemmen en in de wijs van uitlegging »niets te vinden dat de broederlijke gemeenschap des geloofs zou »kunnen verhinderen." Welligt had zijne Godgeleerdheid eene te uitsluitend verstandelijke rigting, behagelijk voor hen wien het aan geestelijk leven ontbrak. Beide, Voet en hij, uitstekend in Godvrucht en kennis. — De ernst en ijver van Voet en zijne Godvreezende vrienden (*Koelman*, *Lodesteijn*, *A. M. Schuurmans* en anderen) hebben tot verlevendiging van een geloof, in de liefde werkzaam, gezegenden invloed gehad. Het separatisme van den in leer en leven regtzinnigen en naauwgezetten *de Labadie* (1610—1674) deed de verwachtingen te niet gaan, welke zijne krachtige prediking te Middelburg (1666) en elders opgewekt had.

Voetianen en Coccejanen in strijd. Over den *Zondag*, waarvan de heiliging door den eersten strenger aangedrongen werd; en over de betrekking der Kerk tot de *Overheid*, wier regtstreeksche en verregaande bemoeijing door de Voetianen als aanmatiging, door de Coccejanen als regtmatige invloed aangemerkt werd. De leerlingen, meer dan degenen wier naam zij droegen, hebben tegen over elkander gestaan. Ook zijn de Coccejanen in afwijkingen vervallen, waartoe het onderwijs van Coccejus geen grond, en, gedeeltelijk althans, zelfs geen aanleiding gaf; vooral ook dwaalden zij door de Cartesiaansche wijsgeerte, die Coccejus zelfs geenszins goedgekeurd had, met de Godgeleerdheid te vermengen.

De schriften van *Descartes* (1596—1650), wiens weten van twijfelen uitging, en die de rede boven de openbaring gesteld had, maakten ook hier te lande, waar hij zelf geruimen tijd verkeerd had, merkbaren opgang. — 30 Sept. 1656. Resolutie der Staten van Holland, »met vermaning om de aanstootelijke stellingen van »Descartes niet voort te zetten en de vrijheid van filosoferen, welke »de Staten niet wilden wegnemen, niet te misbruiken." — Het wangeloof schoot diepe wortelen ook in de Kerk; *Labadie* werd

(1668) door de Waalsche Synode afgezet om zijn getuigenis tegen de stellingen van den predikant Wollzogen, dat menschelijke taal- en oudheidkennis, zonder hooger licht, ter Bijbelverklaring genoegzaam, en dat de rede de toets is van de aannemelijkheid der leeringen in de H. Schrift.

De Coccejanen waren, om meerdere gedweeheid, bij de Staten van Holland beter dan de naauwgezette en voor Oranje en kerkvrijheid ijverende Voetianen gezien.

1655. Vervolging der *Waldenzen* onder den Hertog Karel Emmanuel II. Kort na de bevestiging der aloude Privilegiën, bevel om, óf binnen drie dagen het land te ruimen, op straffe des doods en der verbeurdverklaring, óf ter misse te gaan. Velen op de vlucht. 17 Apr. Een leger van 15000 man rukt in de valleijen: brandstichting en moord: ook vrouwen, grijsaards en kinderen, onder de uitgezochtste folteringen, gedood; van de rotsen geworpen, in stukken gehakt, in heetgemaakte ovens gelegd, zuigelingen verpletterd of verscheurd. — Een Afgezant der Staten-Generaal naar den Hertog, om hun verontwaardiging over dit gruwelijk onregt te betuigen. — Sept. Vast- en Bededag en collecte. — De tusschenkomst der Protestantsche Mogendheden bragt kortstondige verademing te weeg. Drie honderd Waldenzen uit Amsterdam naar Nieuw-Nederland overgebragt.

1661. *f* 75000 aan *Genève* verleend, door de Staten-Generaal, ter versterking dezer stad.

339. De krachtige werking van geloof en Godvrucht, in de volkszeden nog openbaar, was niet bij magte den voortgang van verflaauwing en bederf, inzonderheid in de hoogere standen, te beletten. Navolging van Fransche manieren en ondeugden werd reeds, als kenmerk van fijne beschaving, in den gezelligen omgang van rijken en aanzienlijken algemeen. Vlijt en eerlijkheid, voor handelsvertrouwen onmisbaar, waren, bij hen vooral, met geldzucht, overdaad en losheid van zeden somtijds vereenigd op een wijs waardoor de zuiverheid van het beginsel dezer prijsselijke hoedanigheden twijfelachtig werd.

Eenvoudigheid, goede trouw, arbeidzaamheid, matigheid, spaarzaamheid mogten, met opzigt tot de meerderheid der bevolking, nationale deugden worden genoemd. Een grond van algemeene welvaart lag hierin, dat door bijna iedereen, zelfs bij zeer beperkte inkomsten, jaarlijks iets opgelegd werd. Dit maakte het dragen van ongewone belastingen ligt. — Ongeveinsde Godvrucht werd nog in veler handel en wandel gezien.

Vreemde invloed noodlottig. Het Fransch was de spraak der hoogere zamenleving en der Diplomatie. De meeste Edelen, Offi-

ciers, en ook vermogende kooplieden werden mislukte copiën van een slecht origineel. [25] De opvoeding van rijke jongelieden werd door eene buitenlandsche reis, doorgaans naar Engeland of Frankrijk, voltooid. »Men is zoo betoverd door de verfoeijelijke Fran»sche modes dat men na-aapt en tot patroon neemt wat te Parijs »door hoofdsche kleermakers wordt verzonnen. De spijzen smaken »niet, zoo zij niet met een Fransche saus zijn overgoten en naar »Fransche wijs toebereid. Tot inkoop van wijnen en delicatessen »worden jaarlijks vele millioenen vervoerd, vooral naar Frankrijk, »hetwelk ze ten verderve van Nederland misbruikt. De toenemende »overdaad en verkwisting is groote oorzaak van den soberen staat »van vele ingezetenen; want, terwijl de Regenten voormaals in kleeding »niet waren te onderscheiden van particulieren,.... zoo doet men nu »geheel het tegendeel." [12] — Misbruik van den wijn en brasserijen waren, onder de aanzienlijksten, geen zeldzaamheid meer: de uitspattingen der weelde moesten somwijlen door wetten worden beperkt. — Karel II, een allezins bevoegd regter, in Holland (1660) luisterrijk onthaald, betuigde in geen land even prachtige gastmalen bijgewoond te hebben. — »Geen koopmanschappen te groot, geen »bruiloften te breed, geen Staten te aanzienlijk, geen huizen en »huisraad te kostelijk, geen kleederen te opzigtig, geen fatsoenen te »vreemd en te nieuw, geen neeringen te ergerlijk, of het kon al »onder Christenen worden geduld." * — Landverraad zelfs was, in het oog der winzucht, een eerlijk bedrijf; bij v. het voeren van krijgsbehoeften naar den vijand en het heulen met vreemde Gezanten, van wie men geschenken ontving (geld, of ook portretten met edelgesteenten omzet).

340. Deze Afdeeling wordt in drie onderdeelen gesplitst, het eerste, tot aan het uiteengaan der Groote Vergadering (1651), welke den nieuwen regeringsvorm vastgesteld heeft; het tweede, tot aan de wederoprigting van den Troon in Engeland (1660), waardoor wijziging in de Staatkunde ook van het Gemeenebest gebragt is; het derde, tot aan het losbarsten (1672) van den verdelgingskrijg, die het einde van het Stadhouderloos bewind, maar voor den Staat het begin van nog luisterrijker moed- en krachtbetoon was.

A. JAN. — AUG. 1651.

DE GROOTE VERGADERING.

341. Holland, van een Stadhouder die zich niet aan de inzigten der Provincie onderworpen had, verlost, wilde ook

van het Stadhouderschap worden bevrijd. Geen Stadhouder meer, vooral geen Kapitein-Generaal der Unie; afschaffing van elke hooge bediening, waardoor tot dus ver, of de vrije beschikking der Staten belemmerd, of de Generaliteitsmagt tegen een weerbarstig Gewest uitgeoefend was. Evenwel het zou niet ligt vallen voor deze omkeering van den Staat de overige Provinciën te winnen. Eene algemeene bijeenkomst werd tot dat einde belegd. Spoediger dan men berekend had, kon het welgelukken waarschijnlijk worden geacht, om de verslagenheid van velen, die aan de zijde van den Stadhouder hadden gestaan; om den strijd van inzigten en belangen in het Vorstelijke Geslacht, en vooral ook om het overleg waarmeê door Holland, zelfs bij het gevoel van overmagt en triumf, aanvankelijk een schijn van matiging aangenomen werd.

Er werd van de zijde der Staatsgezinden behendigheid vereischt; want de *Survivance* werd door zeer velen als natuurlijk en regtmatig beschouwd; en »verstandige lieden zeiden dat zoo de Prins »maar één week de geboorte van zijn zoon overleefd had, hij hem »zou hebben doen designeren tot alle zijne charges." [12]

De Algemeene Staten terstond bijeen. — 12 Nov.: voorslag van Holland om de Provinciën, door nog andere Afgevaardigden vertegenwoordigd, naar 's Hage te beschrijven, om op de *Unie*, de *Religie* en de *Militie* te besluiten; zullende alles blijven op den tegenwoordigen voet, »tot nader besluit der Provinciën." Eerst stond er, in meer geruststellenden Stadhouderlijken zin, »tot dat »de Koninklijke Prinses verlost zou zijn."

14 Nov. Bevalling der Prinses, van een zoon (WILLEM III). »De »klokken werden geluid en de Gemeente in den Haag toonde veel »blijdschap; te kennen gevende dat zij niet veel anders wisten of »de Prins was Souverain en Erfheer van het land." [12] — 20 Nov. Brief der Prinses Douairière (Amelia van Solms) aan de Provinciën, om, »als de bestelling van het Kapiteinschap Generaal te »water en te lande en het Stadhouderschap van uwe Provincie »in deliberatie zal worden gelegd, regard te nemen op den jongen »Prins." [12]

De Prinsessen, moeder en grootmoeder, niet eensgezind. — De natuurlijke vereeniging der Oranjegezinden om, bij aanstelling van het vorstelijke kind, Graaf *Willem* tot Luitenant Stadhouder te doen kiezen, werd, vooral door persoonlijke inzigten van dezen belet: want hij zou liever nog voor zich zelven het Stadhouderschap gehad hebben, en hij trachtte, met der Hollandsche partij te believen, zijn gedrag tegen Amsterdam in vergetelheid te brengen: de vrienden van den Prins betrouwden hem dus niet. [12] — *Brederode* († 1655), gehuwd eerst met Anna van Nassau, kleindochter van

Graaf Johan, broeder van Willem I, daarna met eene zuster der Prinses Douairière, »koos, terstond na den dood van Willem II, »de zijde der Staten van Holland, latende de bekrompen toestand »zijner huisselijke zaken hem niet toe zich te kanten tegen de in»zigten van hen, die thans genoegzaam 't zelfde gezag in den Staat »oefenden als de Stadhouders."[19] — Evenzoo Graaf *Maurits van Nassau Siegen* (§ 284a). — »Zoo wel hij als Graaf Willem en de Heer »van Brederode hebben in generale termen hunne personen door »den President aan de Staten-Generaal gerecommandeerd; en schre»ven aan de Staten van iedere Provincie in 't particulier." [12] — Niets kon meer dan deze baatzuchtige verdeeldheid der Stadhoudersgezinden aan den wensch der tegenpartij bevorderlijk zijn.

»Die van Holland hebben zich allezins zeer civiel getoond; en van »dankbaarheid tot het Huis van Oranje Nassau veel gesproken; en »telkens verklaard te zullen vergeten en ter zijde stellen alles wat »gepasseerd was; en met de Provinciën in alle liefde, unie en een»dragt te willen leven en sterven." [12]

342. De Provinciën, behalve Groningen, waar Graaf Willem Frederik tot Stadhouder benoemd werd, gaven aan de uitnoodiging van Holland gehoor, door zich voor elk besluit te wachten hetwelk op de gemeenschappelijkheid der nabijzijnde beraadslaging inbreuk maken zou. — In Holland daarentegen ontzag men zich niet in vele gewigtige aangelegenheden onmiddellijk te werk te gaan, als of de vaststelling en regeling van een Stadhouderloos Bewind — de hoofdzaak waarvan elk onderwerp van algemeen belang onafscheidelijk was — onder de zaken van huishoudelijk bestier kon worden geteld.

»Hoe de verkiezing van Graaf Willem tot Stadhouder van Stad »en Lande aan de Princessen behaagde kan men wel denken;.... »maar die van Stad en Lande zeiden dat zij, om hun geschillen, een »man, niet een kind, van noode hadden; en ongewend waren een »Luitenant Stadhouder te nemen;.... en dan considereerden ook de »patriotten beter voor de vrijheid te zijn dat niet één alleen over »alle de Provinciën Stadhouder-Generaal was." [12]

Beleefde antwoorden der Provinciën. [9] — In Zeeland werd het lid der Edelen door de Staten voor vernietigd gehouden; »sustinerende »dat zij zulks aan de Prinsen van Oranje hadden toegestaan om hun »verdiensten en persoonlijk,.... geenszins reëlijk." [12]

In Holland werden de afgezette Regeringsleden bijkans onmiddelijk hersteld: Jacob de Witt te Dordt, reeds twee dagen na 's Prinsen dood. [12]

»De Staten van Holland toonden meer dan immer te voren dat »zij zich als *Souvereinen* der Provincie gedragen wilden." [9] — In *a.*

het zoo gewigtige punt van de *Magistraatsbestellingen* der Steden (9 Dec.): vroeger, op haar *benoeming*, ter *keuze* van den Stadhouder en, bij zijn afwezen, van het *Hof van Holland:* thans vergunden de Staten (*Octrooi* hiertoe aanbiedende) aan de Vroedschappen, om én te benoemen én te verkiezen; terwijl indien zij het niet verlangden, zulks door de Staten zelve of door de Gecommitteerde Raden plaats hebben zou; »ofschoon het Hof wel reden had om te pretenderen »dat het nu alleen en privative den Hoven toekwam." [12] — *b.* (19 Nov.): het begeven van *ambten.* »Wat aangaat het begeven van »alle politijke ambten buiten de Magistrature, werd verstaan dat het »absoluut vergeven van dezen zou staan aan de Vergadering van »Haar Ed. Gr. Mog., uitgezonderd degene, waarvan regt en notoir »gebruik bij andere Collegiën zou worden bevonden." [12] — *c.*: het geven van *pardon.* »Alle gunsten, vergiffenissen en uitwisschingen »van misdaden, voor dezen door den Stadhouder verleend, moeten »voortaan van de Staten zelve worden verzocht." — *d.*: het begeven van het *Lieutenant-Houtvesterschap*, en het aan zich houden van hetgeen tot de waardigheid van Opperhoutvester behoort; [9] zoodat zij de Placaten uitgaven op de jagt en wildernissen. [5] Zij eigenden zich ook de beschikking over het Rectoraat der Leidsche Hoogeschool. [9] De lijfwacht te paarde van den Prins werd lijfwacht der Staten van Holland. [9]

343. De Groote Vergadering kwam bijeen. Holland nam gevlei en belofte en, waar dit vruchteloos was, hooghartigheid en bedreiging te baat. Het Kapitein- en Admiraal-Generaalschap der Unie bleef onvervuld; de vier Gewesten werden door Holland overreed om Stadhouderloos te blijven; en de voortaan alvermogende Provincie, welke vroeger door de kracht der Unie naauwelijks en niet dan tijdelijk ingetoomd was, ontwrong zich aan elken bondgenootschappelijken band.

18 Jan. *Groote Vergadering* uit ruim 300 personen zamengesteld.— Terstond werd door Holland zeer geïntrigueerd. »Die van Holland »toonen in 't gemeen een grooten afkeer tegen 't Huis van Oranje, »en het aanstellen van een Kapitein-Generaal of Stadhouder over de »Provincien; die van Zeeland hadden daartoe meer inclinatie," [17] »maar die van Holland hebben met d' eene Provincie voor, en met »d' andere na, getracht, bij wege van conferentie, eenige Provinciën »te trekken in hun gevoelen en maximen: Zeeland heeft zeer ge»luisterd, uit inzigten van onderling belang en handel.... De weg »bij Holland ingegaan door particuliere conferentiën, is tegen d' oude »orde en observantie, van niet te handelen, over zaken d' Unie aan»gaande, als in volle vergadering der Bondgenooten.... Het middel »om, door aanbieding van beneficiën en charges, de Gelderschen te

»lokken en te winnen is berispelijk." »Eenige goede en notabele »leden hielden deze procedure voor een schadelijke corruptie, die in »deze Vergadering niet behoorde geleden te worden." [17] — »Door »sommige handelingen scheen Holland jaloesie te willen geven aan »de andere Provinciën, dat Holland en Zeeland, alleen des nood »zijnde, zouden kunnen hun staat met Engeland zoo vast stellen dat »de andere van zelf zich naar de begeerte van Holland zouden »moeten schikken." [12]

344. De *Unie* werd behouden; met dien verstande dat ze niet meer door de Generaliteitsmagt, maar door Hollands overwigt zamengehouden werd. De *Religie* en de *Militie* werden als gewestelijke aangelegenheden beschouwd; aldus de meest innige band der Gewesten losser gemaakt, aan de Hervormde Kerk belangrijke waarborgen van zelfstandig aanzijn ontroofd, en de magt van Holland, door de beschikking over het meerendeel ook der krijgsambten, in hooge mate versterkt.

De *Unie.* — Holland komt reeds in de openingsrede van den Raadpensionaris Cats, voor haar gevoelen uit (18 Jan.). »Nu te »treden tot verkiezing van een nieuwen Gouverneur en Kapitein-»Generaal wordt bij hun Ed. Gr. Mog. bedenkelijk geoordeeld, »maar zouden eer hun gedachten laten gaan op eene forme van »regering in het militaire na 't exempel van de oudste Republiek, »die van de Hebreën,... die omtrent 450 jaren nooit vasten Gou-»verneur of Kapitein-Generaal hebben gesteld, maar op elken togt »een Veldoverste verkozen." [12] — 20 Jan. In *Gelderland* had, onder anderen, het kwartier van Zutphen op een Kapitein-Generaal en Stadhouder gedrongen: »maar de Steden en de kwartieren van »Nijmegen en de Veluwe en eenige Edellieden prevaleerden:" [12] dien ten gevolge zweeg de Provincie, gelijk mede *Utrecht* en *Zeeland*, wenschende slechts in het algemeen voorziening in de defecten welke, door het niet aanwezig zijn van een Stadhouder, bijv. in het stuk van submissie, waren ontstaan. [12] *Friesland* en *Groningen* »waren zeer ijverende om de charge van Kapitein-Generaal der Unie »te confereren aan den jongen Prins, met Graaf Willem tot Lui-»tenant;" [12] zij hielden de keus van Provinciale Stadhouders, volgens de Unie, verpligtend. [12] — 30 Jan. Nieuwe deductie van *Holland* en (13 Febr.) voorslag om »het stellen of niet stellen van »Stadhouders te laten aan het welgevallen der Staten van iedere »Provincie." [12] — 12 Febr. Nadere deductie van *Friesland:* eenige of de meeste leden van de Unie kunnen hierin niet veranderen in wederwille van eene, twee of drie Provinciën, maar zijn gehouden, d'Unie nakomende, mede Stadhouders te kiezen, opdat door dit middel allen de heilzame vruchten daarvan (als het eenige remedie tot demping en slissing van disputen en onlusten) zouden genieten. [12] Men kwam tot geen Resolutie, op grond dat de verschillen steeds

bij minnelijke schikking waren afgedaan; [3] en dit niet besluiten was voor Holland het meest gewenschte besluit.

De *Religie.* — Allen wilden tegenstand aan de Roomschen en handhaving der Hervormde Godsdienst, volgens de Synode van Dordrecht; maar was het eene aangelegenheid der afzonderlijke Provinciën of wel der Generaliteit? Volgens de meeste Gewesten, in den geest der Unie, was het een algemeen belang, de Placaten tegen de Roomsche conventikelen en seminariën moesten eenparig ten uitvoer worden gelegd, en ieder Gewest was aan allen verpligt met hen te zamen te werken tot behoud der Hervormde Kerk. — Holland echter triumfeerde ook hierin en het stuk werd niet *in gemeenschap* gebragt. — De Gewesten (27 Jan.) *verklaarden* (niet, gelijk er eerst bijstond, *beloofden*) te handhaven de ware Christelijke Hervormde Godsdienst, door de Synode van Dordrecht bevestigd; terwijl (21 April) het tegengaan van de »stoutigheden der »Pausgezinden" als *provinciaal* aangemerkt werd. [5]

De *Militie.* — Welligt, om het in 1650 voorgevallene, het teederste punt. In hoe ver zou zij onder de Unie staan of onder de Provinciën; en zouden de Staten-Generaal of wel de Raad van State het meest over de Generaliteits-Militie te bevelen hebben? Holland wilde haar, zooveel mogelijk, provinciaal, en was voor den Raad van State, slechts in zoo ver het gezag der Generaliteit er door kon worden verkort. Ook dit punt werd geregeld, zoo als Holland verkoos. En toch, »het onttrekken van het beleid des »oorlogsvolks aan den Raad van State, het niet aanstellen van een »Kapitein-Generaal, het begeven van krijgsambten, 't uitgeven »van patenten en 't verleggen der bezettingen zijn niet anders »dan afwijkingen van de oude orde in regering gebruikelijk, en »nadeelig aan de Bondgenooten, vereenigd met schadelijke preten»siën en twisten." [17]

De Afgevaardigden van Friesland zeiden (in hun Rapport van 18 April aan de Provincie) dat zij, »klaarlijk bemerkende dat men »zocht een *totale verandering* in de Regering dezer Nederlanden, »hun pligt geacht hebben, door particuliere conferentiën met Gel»derland, Overijssel, Utrecht en Stad en Lande, voor te slaan mid»delen ter continuatie van de *olde form;* doch bemerkende de groote »genegenheid en ijver van eenige Provinciën tot *verandering* in de »*form* van regering, hebben geraden de minste verandering de beste »te wezen." [12]

Er bestond weinig genegenheid om anderen aan de voordeelen van het Bondgenootschap deelachtig te doen zijn. Verzoeken van de Baanderheeren, Edelen en Steden van *Staatsch Braband* en van de Ridderschap en Eigen-Erfden van het Landschap *Drenthe* om als lid der Hooge Regering erkend te worden, vinden geen ingang.

345. De grondslagen eener onweêrstaanbare oppermagt waren nu gelegd. Ook nam de Hollandsche en Staatsgezinde partij spoedig een toon aan, waarin de bewustheid der be-

haalde zege zeer kennelijk was. De geschillen van 1650 werden op het tapijt gebragt; de Unie gedwongen tot intrekking der besluiten, waarin zij de handelwijs van Holland en Amsterdam misprezen en de krachtige tusschenkomst van den Prins uitgelokt en goedgekeurd had; de handhaving der grondwettige bepalingen, waarop de eenheid van het Gemeenebest berustte, gebrandmerkt als een mislukte aanslag op de Souvereiniteit, en de Vergadering, die met belofte van vergeten was begonnen, ter naauwernood tot vergeven overgehaald.

Cats legt in de Vergadering van Holland een geschrift van Willem II over, nopens den aanslag op Amsterdam. Verontwaardiging en bitterheid der nu meester geworden partij; onderzoek naar den steller; bezwaren tegen Sommelsdijk (§ 315e). — Met moeite wordt, op aandrang van Friesland, Groningen, en de Ridderschap van Holland, in de Groote Vergadering eene algemeene amnestie uitgevaardigd; met nietigverklaring der besluiten van 5 en 6 Junij 1650, en van al wat dien ten gevolge verrigt was.[9] — Holland vergoedde aan Amsterdam de buitengewone kosten; waarvoor men nu begreep haar grooten dank schuldig te zijn.[9] »De aanslag op Amsterdam »en het aantasten der zes Heeren verklaard voor een attentaat op »de vrijheid, hoogheid en Souvereiniteit der Provincie."[9] — »Men »begrijpt hoe dit het aanzien, gezag en klem der Hollandsche Sta»ten hooger verhief, en ook in de Vergadering der Algemeene Staten »steigeren deed."[5]

Betrekkingen op Engeland. Reeds in Jan. hadden Holland en Zeeland de overige Gewesten gedwongen om de feitelijk bestaande Republiek te erkennen. In Maart, Engelsche Ambassadeurs; van regeringswege geëerd, op straat voor koningsmoorders en Engelsche beuls uitgejouwd,[12] vertrekken in Junij onverrigter zake.

21 Aug. De Groote Vergadering gesloten. Afscheid van Cats, door *Pauw* (§ 286a) als Raadpensionaris gevolgd.

B. 1651—1660.

346. Dit tiental jaren heeft de bekwaamheid van de Witt reeds op zeer moeijelijke proeven gesteld. Het bewind, pas gevestigd en dat in vele medeburgers vijanden had, werd in een hevigen oorlog tegen Engeland gewikkeld; terwijl later met Frankrijk getwist en met Zweden jaren achtereen krijg gevoerd werd. Maar, aan den anderen kant, was de Engelsche Regering, niet minder dan de Staten van Holland, voor

de wederopkomst van het Huis van Oranje beducht; Frankrijk had den krijg tegen Spanje nog niet ten einde gebragt; de zelfregering van Lodewijk XIV was niet begonnen; de Prins van Oranje was een kind. Aldus gelukte het aan de Witt den hevigen tegenstand der Stadhoudersgezinden te verwinnen en aan het Stadhouderloos beheer kracht en eenheid te verschaffen, waardoor het in lateren tijd nog grooter moeijelijkheden weêrstond.

1651. *De Witt* oefent, als Pensionaris, grooten invloed uit: treedt (1652), bij afwezen van Pauw, voor hem op: wordt (1 Maart 1653), na zijn dood tot provisionele waarneming van het Raadpensionarisambt benoemd: »die van Dordt proponeerden den pensionaris van »Haarlem: maar die van Haarlem en alle de andere de Witt." [12] — In Aug. definitieve aanstelling.

347. Allerwege werd misnoegen, onrust, tegenkanting openbaar. De burgerijen konden niet aannemen, ofschoon het door de meerderheid der Staten van vijf Gewesten doorgedreven werd, dat een Bestuur zonder Stadhouder, in Nederland, tot dus ver onbekend, de wettige Overheid was. Er werd geweld vereischt tot het bijleggen van twisten, door welke het vertrouwen op den Staat, ook in den vreemde, niet weinig geschokt werd.

Verandering van wetbestelling veroorzaakte twist te Dordrecht en in den Briel. Te Dordrecht beweerden de gemeene Dekens, die de benoeming hadden der Mannen van Achten, thans ook de verkiezing te hebben; hetgeen de Staten een *geheel abusief praesuppoost* noemden.

Verdere maatregelen. — Het regt van *politieke uitzetting* (§ 223a) werd (12 Julij 1651) aan de steden nader verzekerd. [3] Voor de »Ridderschap, Edelen en Steden, *representerende de Staten*" werd (19 Dec. 1651) op rapport van J. de Witt, onmiddelijk besloten alom de Magistraten en Regenten, bij nieuwe verkiezing te doen »beloven en zweeren den *Staten van Holland en West-Friesland*, »zijnde onze hooge en souveraine overigheid, gehouw en getrouw »te wezen." [5] — De *Prinsevlag* op de zeeschepen en ook te land veranderd in eene *Statenvlag*.

Groot misnoegen ook in Holland. De regering in vele geschriften hevig doorgestreken. — Pogingen van *Zeeland* ten behoeve van den Prins.

Van Beuningen schrijft aan de Witt (5 Oct. 1652) dat de Staat op het punt is van »door deze ontijdige turbulente deliberatiën »(over het Stadhouderschap) in kleinachtinge buiten 's lands te

»komen;"[24] en (21 Dec. 1652): »de disputen over het Kapitein-»schap-Generaal extenderen haar kwade effecten tot in dit Hof (van »Zweden) en brengen voort, ik weet niet wat discoursen van onee-»nigheid, partijschap en scheuring tusschen de Provinciën, welke tot »ons zeer groot nadeel worden geglosseerd en misschien getrokken »om gevaarlijke ontwerpen daarop te formeren."[24]

OORLOG TEGEN ENGELAND.

348. Engeland, uit de stormen eener omwenteling magtiger en stoutmoediger te voorschijn getreden, wilde de Vereenigde Nederlanden onderwerpen, óf door eene *Coalitie*, die ze tot wingewest zou hebben gemaakt, óf door een krijg, waarvoor de Republiek onvoorbereid was. Te vergeefs trachtte zij door toegeeflijkheid en lang gerekt geduld, de heillooze vredebreuk te beletten. Smaad, beleediging en onregt noodzaakten haar tot een strijd, waarbij de vijand blijkbaar de overmagt had en die 's Lands welvaart, door stilstand van den handel, onmiddellijk in den hartader aangetast heeft.

EERSTE ENGELSCHE OORLOG: Mei 1652 — April 1654. In 15 maanden 12 groote zeeslagen en eene menigte afzonderlijke gevechten. »Eene onverwachte, regt verdrietige, oproerige en bloedige »oorlog, waarin meer bataillen zijn geleverd als in den oorlog van »80 jaren; al het vorige was kinderspel."[12]

Cromwell had, ter afleiding der gemoederen, aan oorlog behoefte. Voorwendsels waren: wrok over de zege van Duins (§ 284); geschil van Amboina; twisten over de visscherij en de vlag; aanspraak op de Souvereiniteit der omringende zeeën. De oorzaak was: naijver tegen het magtige Holland, hetwelk, doof voor de aangebodene alliantie, vrij en zelfstandig begeerde te zijn. — 9 Oct. 1651. *Acte van Navigatie*, geen invoer dan met Engelsche schepen, of, voor zoo ver Europa betrof, met schepen van het Land waar het goed voortgebragt of gemaakt werd; eene verordening eigenlijk tegen Holland en Zeeland gerigt. — Nov. Brieven van represaille door het Parlement gegeven (van schâvergoeding, zonder dat er schade aangedaan was). — Buitengewoon gezantschap naar Engeland. — 3 Maart 1652. Besluit der Algemeene Staten om 150 schepen uit te rusten, boven die in dienst waren. — 29 Mei: ontmoeting van Tromp met Blake, op wien hij niet schiet dan na eerst de volle laag ontvangen te hebben.

Holland ontwijkt, zoolang doenlijk, den krijg. Ook thans nog lastgeving aan Tromp om te werk te gaan, alleen verdedigenderwijs.[2] »Intusschen bleef de vijand nemen, aanhouden en opbren-»gen al wat hij kon bekomen; 't welk veroorzaakte onuitspreke-»lijke verbittering tegen de Engelsche Natie, en tegen de Regering

»van dezen Staat eene opspraak, omdat ze zoolang zuimde in haar »resolutiën tot tegenweer en ruptuur." [12]

Engelsche zeemagt. In het laatste jaar van Elizabeth 42 bruikbare schepen; in 1651 reeds 106 en sterk bemand; in 1653 waren er 131. Geld ruimschoots door het Parlement verleend. Eenheid en eenvoudigheid in het bestuur [2]; daarbij de geweldige veerkracht van een revolutionair bewind en van een Cromwell. Na een nederlaag (Dec. 1652) de zeelieden, door pressing, van 15000 op 30000 gebragt. Welwillend en moedig oorlogsvolk; zeer bekwame vlootvoogden, *Blake*, *Monk*, *Ayscue*, *Penn.*

Nederlandsche zeemagt. De 150 schepen niet geleverd; de vloot bestond uit 80 tot 100 schepen. Vele oorlogsvaartuigen afwezig, vooral in de Middellandsche zee. — Bij het gemis van een Admiraal-Generaal, de band tusschen de vijf Admiraliteiten geheel ontbonden; zoodat ze op nieuw gewestelijke inrigtingen waren; de Zee-Provinciën breidden haar gezag naar willekeur uit; de Landgewesten onwillig en nalatig in het toestaan en opbrengen der gelden; de bevelen der Staten-Generaal dikwerf miskend. De schepen, kleiner en ranker, dan die der Engelschen, met minder en ligter geschut en minder manschappen: het bestuur van het Zeewezen had de eenheid en kracht van het Engelsche niet; werd geenszins naar behooren ondersteund, en was door vele misbruiken belemmerd. In Junij 1653, meer dan 50 schepen in de Engelsche vloot beter dan het beste Nederlandsche schip. Enkel vrijwillige werving en geen verbod van de zeevaart en de visscherij. — Landsoldaten op de schepen gebragt; dikwerf door ouderdom of ziekte onbekwaam; niet gewoon aan de zee en aan het scheepsleven, en die, na den togt, zonder geld of eten, ja bedelende, naar hun garnizoen teruggezonden worden. — Er werd in de behoefte, zelfs aan kruid en lood, niet behoorlijk voorzien. Het geld door de meeste Gewesten traag toegestemd en trager opgebragt. De Admiraliteit van Amsterdam eens gedwongen de arbeidslieden op de werf af te danken; die van Rotterdam kon, gedurende 13 maanden, aan de bevelhebbers en matrozen geen betaling doen. Voorts verscheidene lafhartige kapiteinen. De zeelieden dezerzijds vlugger en bedrevener; de bevelhebbers meer geoefend en bekwaam; vooral had Nederland veel te danken aan »den onverzettelijken moed, het beleid, de langdurige ondervin»ding, en de uitstekende begaafdheden van den Luitenant-Admiraal »Tromp."

349. Bloedige zeeslagen volgden elkander, bijna zonder tusschenpozing op. Nederland behoefde, althans in moedbetoon, voor Engeland niet onder te doen. Ook waar de overwinning de zijde der Trompen en de Ruyters verliet, behaalden zij den lof van onvertsaagde pligtvervulling en van onovertroffen beleid.

5 Aug. 1652. Hevige storm, zoodat Tromp met minder dan de helft der schepen, en de meeste nog zeer ontredderd, naar het Vaderland terugkeert; in ongenade. — 26 Aug. De Ruyter overwint, met geringer magt, de Engelschen onder Ayscue; door tegenwind belet in Plymouth de vloot te vernielen. 8 Oct. Nederlaag van de With, grootendeels door de pligtverzaking van sommige kapiteins. Tromp in het opperbevel hersteld; 1 Dec. onder zeil; met 90 oorlogschepen, ten geleide van 270 koopvaarders. 10 Dec. Overwinning op Blake, die naar de Theems vlugt: »de nacht viel »ter regter tijd in tot behoud der vloot." [2] — 1653; 28 Febr. Driedaagsche zeeslag van *Portland*, tusschen Tromp en Blake: op den derden dag was de helft onzer vloot zonder kruid of scherp, en 25 schepen tegen 70 in strijd; »nog een half uur," schrijft Tromp, »wij zouden al het overige verschoten hebben en apparent »in handen van den vijand gevallen zijn." Het voordeel bij de Britten, en de roem gelijk: Tromp had, volgens de Witt, blijkens alle rapporten, »een zonderlinghe conduite en couragie be»toond." — 12 Junij: tweedaagsche slag bij *Nieuwpoort:* Tromp tegen Monk, 98 tegen 110 schepen, veel beter dan de onze. Nederlaag; de Ruyter betuigt niet meer in zee te zullen gaan, zoo de vloot met geen betere schepen voorzien wordt. — 8 en 10 Aug. Slag bij *ter Heyde:* in het gezigt der kust; Tromp met 82 tegen 120 schepen, later door 27 schepen onder de With versterkt: hij sneuvelt: de overwinning twijfelachtig; doch de vijand gedrongen om de kusten, die hij acht weken als belegerd gehouden had, te verlaten. Nieuwe uitrusting. — Sept.: de With, met 84 schepen, brengt 400 koopvaarders in zee en een gelijk aantal binnen. 9 Nov. Geweldige storm: 15 schepen vergaan of gestrand; 13 à 1400 man gebleven. — 22 Sept. Van Wassenaer Obdam Luitenant Admiraal van Holland en West-Friesland.

350. Desniettemin was het in de Republick zeer hagchelijk gesteld. Schrikverwekkend waren in weinige maanden de gevolgen van den krijg voor handel en nijverheid geweest. De volksellende werd op rekening gesteld van het Bewind. Luide verhief zich de stem der Oranjegezinde bevolking. De vrede, waartoe Cromwell niet ongenegen meer was, scheen den Staatsgezinden, om eene tegenomwenteling te verhoeden, onmisbaar en dus, ook op vernederende voorwaarden, wenschelijk te zijn.

Vele beroerten in Holland ter bevordering van den Prins tot Kapitein-Generaal; ten onregte *oproeren* genoemd enkel van het graauw. Vooral in 1653, te Rotterdam, Vlaardingen, Amsterdam, Dordrecht, Alkmaar, Hoorn; ook in 's Hage. [9] — »De Gemeente »allenthalven zeer verbolgen; in den Haag over de verandering »der burgervendels. [12]

In de overige Gewesten velen zeer Prinsgezind. »De Gemeente

»magtig op de Regering ontsteld, roepende gestadig om den Prins. »Geheele Provinciën voor den Prins; die van zijn Huis hadden in »Friesland en Groningen de grootste charges en gouvernement, »en, of wel hij nog een kind was, regeerde zijn geest zoo dat men »geen volk dorst of kon werven, ten ware de trommelslager ook »gebruikte zijn naam." [12] — In Zeeland de Gemeente en de predikanten sterk Oranjegezind. De Staten van Holland zonden de Witt en anderen derwaarts (Aug. 1652); maar de Gemeente scheen »boven de Regering gewassen" en verscheidene Regenten verklaarden den Afgevaardigden »niet magtig te zijn hen naar behooren »te beschermen." [24] — 1652. Sept. Besluit van Zeeland, dat de Prins behoort voorgeschikt te worden tot »Kapitein en Admiraal »Generaal; met Graaf Willem tot Luitenant;" de Gedeputeerden echter »toonden dat zij de Resolutie alleen *pro forma* dreven: ze »wisten in Zeeland geen beter raad tot stilling van de Gemeente »als geduld en toegeving." [12] Zoodanig was de berekening van de Witt niet: veeleer (4 Dec.) sterke Resolutie van Holland; »met »categoryke verklaring dat zij vastelijk gemeend zijn . . . zich tot »de electie van een Kapitein-Generaal . . . niet in te laten; directe»lijk noch indirectelijk in eeniger manieren." [24] — 1653. »Een »memorie van den jongen Prins werd aan de Staten van Holland »gepresenteerd; 't was niet op gezegeld papier; ook begon het: »*Syn Hoogheid.* De Raadpensionaris zeide: alle onderdanen van »Holland moesten in 't requestreren gebruiken gezegeld papier; en »in Holland geen Hoogheid *absolute* te kennen; maar wel *Syn* »*Hoogheid den Prins van Oranje.*" [2]

Ellende en verval. Te Amsterdam 3000 huizen te huur, 600 kapitale, van 300 tot *f* 1200 jaarlijks; het gras op de straten: een handschoenmaker, die 48 knechts gehad had, zelf knecht; een handelaar in zwart zijden speldewerk, die 300 of 400 in het werk gehad had, nu drie. [12] Het gemeen gevoelen was dat, zonder ander succes ter zee, het met de navigatie, den handel en den Staat gedaan was. [12] Het land was gansch vol van bedelaars. [2] — De stoutmoedigheid der Prinsgezinden wies. »Had het in den Haag »aan de burgerij gestaan, zij zouden gaarne den jongen Prins voor »Souverein hebben uitgeroepen . . . Geheel Holland door was 't »meest alzoo; hoe men beroerder, ellendiger, en armer werd, »hoe de Gemeente meer riep *Vive le Prince* en geen vrede met »Engeland. [2] »Op wagens en in schuiten werd wederom gesproken »dat alles kwaad kwam, omdat er geen hoofd was. Te Rotterdam »was de Gemeente zoo vol murmuratie dat men moest dubbele wacht »houden." [12] »De Prinsgezinden hoopten dat men den Prins van »Oranje tot Kapitein- en Graaf Willem tot Luitenant-Generaal »aannemen zou; en zulke discoursen begonnen al zeer om te »gaan." [12] — Zij wilden alliantie met den verdreven Koning van Engeland, die aangeboden had zelf op de vloot te dienen [12] en eenige schepen in de Middellandsche zee had, [12] maar vooral ook met Frankrijk. »Alle Prinsgezinden waren hiertoe zeer genegen en daarom was het bij de anderen suspect. [12]

Pogingen tot vrede. — Engeland wil ook thans niet *Confederatie*, maar *Coalitie;* één Volk en Gemeenebest; tot Godes eere en verzekering van de Protestantsche Religie; elke Staat onder zijn municipale wetten en nogtans onder ééne Regering uit personen die men van beide Staten daartoe zou kiezen. [12] Dit (»een woeste voorslag," gelijk van Beuningen schreef) geweigerd zijnde, eischte Cromwell dat men den Prins van Stadhouderschap of krijgscharge uitsluiten zou: »hij kon met dezen Staat niet vastgaan, zoolang men »hier vast bleef bij Oranje, 't welk vast was aan Stuart." [12] Bij de Staten-Generaal werd ook dit volstandig geweigerd; zoodat men, op voordragt van Holland, tot een *Temperament* besloot: te weten, dat elke Stadhouder of Kapitein- of Admiraal-Generaal het Verdrag *beëedigen* zou. De Afgezanten gelast liever in alles toegeeflijk te zijn, dan een *letter* te veranderen in dit stuk. [3] — 5 April. Vrede van *Westminster.* »Men won niets dan het ophou»den der vijandelijkheden." [9] De gevraagde schadeloosstelling bijna geheel aan de Engelschen verleend; de Acte van Navigatie in volle kracht; verpligting tot het strijken der vlag, en aldus erkenning van eigene zwakheid en van de overmagt van Groot-Brittanje ter zee. [2]

351. Het schandelijkste beding werd eerst na de teekening van den Vrede bekend; de *Acte van Seclusie* of het tractaat met Holland, waarbij de Prins van Oranje van hooge waardigheden uitgesloten werd. Dit geheim verdrag, tegen den stellig uitgedrukten wil der overige Gewesten, werd als een schreeuwend onregt tegen het Vorstelijk Geslacht en de Generaliteit, en als een prijs geven van den Staat aan de eischen eener vreemde Mogendheid beschouwd; de verbittering steeg ten top bij het vermoeden dat de Witt, door een meesterlijken trek van staatkundige sluwheid, ter instandhouding van het Stadhouderloos Bestuur een beding, dat hij voorgaf opgedrongen te zijn, zelf begeerd en uitgelokt had.

Acte van Seclusie. Het dringend verlangen van Cromwell (Protector geworden) was aan Beverningk reeds den 6 Jan. bekend; de toetreding van Holland werd bij het sluiten van den vrede ondersteld. De zaak (28 April) bij de Staten van Holland gebragt, werd doorgedreven (1 Mei), onder eed van geheimhouding, bij meerderheid, terwijl de Acte staande de vergadering opgemaakt en geteekend werd. Belofte aan de Engelsche Regering »nimmer den Prins of iemand zijner linie te verkiezen tot Stad»houder of Admiraal der Provincie, noch ook te zullen toestaan, »zooveel haar stem aangaat, dat hij ooit verkozen worde tot Ka»pitein-Generaal over de Militie van den Staat." Ook *Brederode* had voor gestemd. Verscheidene Steden ten sterkste er tegen:

vooral Haarlem en Leiden. — De Acte spoedig bekend; door Cromwell (21 Mei) verlangd, aan wien zij weldra (12 Junij) overgegeven werd. [9]

Holland gaf voor dat de drang van Cromwell onweêrstaanbaar geweest was. — Verscheidene leden gaven hunne toestemming »om »den nood" [12] en omdat er anders geen vrede kon zijn. Er werd, naar men zeide, in Engeland eene laatste poging ten gunste van Oranje beproefd. De Witt beweerde den Gezanten nog in Mei geschreven te hebben om, zoo het eenigzins mogelijk ware, zich aan het Temperament te houden: »omdat de Acte met zoo »groote moeite was verkregen." [12] De Prinses Douairière verzekerde hij, namens Holland, van de groote devoiren om de Acte niet over te geven; doch de nood brak wetten, en het mislukken werd verweten aan hen die het geheim ruchtbaar hadden gemaakt. [12] — Daarentegen de Oranjegezinden zeiden dat »al het werk kwam van »hier, niet uit Cromwell, en uit vier of vijf personen welbekend;" [12] dat niet zonder doel bij de onderhandeling voor de Generaliteit een zeer bedekte provinciale handel gevoegd was, en dat het bewind, om het misnoegen der bevolking, de behoefte gevoeld had aan buitenlandschen steun.

»Niet slechts enkele leden van Holland, geheele Provinciën ver»zetteden zich openlijk tegen de Seclusie." [3] De verbaasdheid en verontwaardiging was ontzettend. »Op wagens en in schuiten werd »dit werk zeer odieuselijk aangetogen en uitgelegd;... openlijk in »de vergadering was dien van Holland toegezeid zij hadden gedaan »tegen de Unie, tegen eed, tegen eere; zij waren bondbrekers; zij »hadden de diergekochte vrijheid verkocht aan den Protector; zij »zochten hier den Prins te dempen en te vervolgen, gelijk Cromwell »het Huis van Stuart." [12] — 17 Junij. Deductie van Holland («wijd»loopig en meesterlijk opgesteld" [5]) ter verdediging van de Acte, als noch onregtmatig, noch onbetamelijk; vermits Holland *de volle en absolute Souvereiniteit* had en er zeer wel, zonder laaghartige toegeeflijkheid aan vreemden of ondankbare miskenning van de verdiensten der Oranje-Vorsten, aan een wenschelijken vrede een offer kon worden gebragt. — Desniettemin »hebben alle de Gewes»ten die verdediging en de gedane beloften afgekeurd. Alle de »*Registers van Staat*, alle de *Staatswijze* genomen Besluiten, zoo der »Gewesten als der Algemeene Staten, zijn vol van afkeuring van »'t Hollandsch gedrag." [5] — Friesland beweerde dat de Acte nietig was; dat de Gezanten ter verantwoording moesten worden geroepen; noemde het eene ongehoorde en prejudiciable resolutie en een attentaat. [3] Aldaar werd nu »in alle Kerken ook voor den Prins »van Oranje gebeden, vroeger alleen voor den Stadhouder." [12] — In Holland was de spanning zoo groot dat er krijgsmagt ter geruststelling van de Regenten vereischt werd, en dat, toen de Provinciën de Compagniën welke om de zee-oorlog naar de kusten gezonden waren, wilden terugroepen, de Staten »dit namen als of »men hunne steden wilde gansch ontblooten van Militie, om de »Gemeente tegen de Magistraten gaande te maken." [12] — Alleen

»het overwegend gezag, de onbezweken moed en 't schrander be-
»leid van de Witt was tegen alle die hinderpalen bestand." [3]

352. Het Stadhouderloos Bewind was, vooral in Holland, door den vrede allezins bevestigd. Het herleven van den handel werd spoedig in terugkeerend welvaren openbaar. Om het genot van ruime winsten en bij voorspoedige behartiging van persoonlijke belangen, was men tot onderwerping aan de Magistraten, onder voortdurend gemis van aloude voorregten, meer dan te voren gezind; ook werd de druk van der Regenten willekeur, bij verflaauwden tegenstand, minder gevoeld. Het bewind werd gesterkt door Magistraatsbestellingen in den zin der triumferende partij. Aldus was er in Holland rust, althans vergelijkenderwijs met de vorige jaren en met de overige Gewesten. Elders waren de Prinsgezinden, óf, buiten bewind zijnde, te magtig om niet naar verandering van den opgedrongen regeringsvorm te staan; óf, aan het bestuur, niet magtig genoeg om bij gedurige tegenwerking steeds den boventoon te houden. Van de eindelooze twist maakte Holland uitnemend gebruik om tusschenkomst en bemiddeling ten voordeele der anti-Stadhouderlijken te doen gelden; terwijl het, door het onvervuld laten der bediening van Veldmaarschalk, nog een waarborg tegen gevreesden Stadhouderlijken invloed verkreeg.

»De bewegingen in Holland hielden, sedert den vrede, bijna »alomme op. Men droeg zorg dat er bij de jaarlijksche verandering »der wethouderen in de Steden, allengskens, meerder op 't kussen »raakten, die voor *Liefhebbers der Vrijheid,* gelijk ze genoemd wer»den, bekend waren." [9] — Amsterdam is terstond zoo opgekomen »dat in 't begin van 1655 een ordre op de stuk van bruiloften en »maaltijden (*lex sumptuaria*) is gemaakt." [12] — »Alle de woelerijen »die te voren tegen Holland waren aangewend, waren nu," schreef de Witt (April 1656), »afgekeerd naar de andere Gewesten." [9]

In *Gelderland* en elders twist, vooral over de aanstelling der Magistraten. — *Overijssel.* De Landdag verdeeld; de Stadhouderlijken te Zwol, de anderen te Deventer, wierven krijgsvolk tegen elkander. 14 Oct. 1654: de jonge Prins te Zwol tot Stadhouder benoemd, met Prins Willem tot Luitenant. — »De meeste stemmen »waren bij die van Zwol en volgens alle ordre en forme van Re»gering moest de pluraliteit worden gevolgd, die van Twente en »Deventer niet zijnde als twee tegen vier." [12] De meerderheid was, óf een Edelman met de drie Steden; óf 24 Edelen met 2 Steden, óf 47 Edelen met eene Stad: hier was Deventer alleen

met 18 Edelen. — Holland wilde desniettemin eene bezending derwaarts, waartegen door de wettige Afgevaardigen van Overijssel gezegd werd »van geen oneenigheid of twist te weten, en was er »iets, men zou het volgens ordre en stijl van 't Land wel bijleg»gen." [12] »Men meende meest de twee Leden, Twente en Deven»ter zouden te kort schieten; maar de Staten-Generaal hielden zich »neutraal, aannemende de Gedeputeerden en de brieven, zoowel van »d' een als van d' ander." [12] Aan die twee leden werd verweten dat zij buiten hunne Provincie gingen zoeken hulp en troost aan Holland. [12] — In Holland concept-resolutie, die echter niet tot stand kwam, dat, zoo men den pretensen Stadhouder wilde introduceren en de contradicerende leden, met eenige feitelijkheid verdrukken, Holland de verdrukten als goede en getrouwe bondgenooten, volgens de Unie, met lijf en goed, zoude helpen handhaven, beschutten en beschermen. [12] — 23 Julij 1655. Holland verlangt bezending, om te vernietigen de keus van den Stadhouder: Zwol schrijft dat »deze »voorslag is onsmakelijk, aanstootelijk, ook vol irreparable prejudi»cie." [12] — De Generaliteit wil eene bezending zonder dien last; dit wil Holland niet: »wel bevroedende dat de Gemagtigden niet »zouden kunnen nalaten de verkiezing der Stadhouders te bevesti»gen." [12] — Prins Willem en de Witt, ter bemiddeling benoemd door die van Overijssel, [12] deden uitspraak tegen Zwol; dat ongezind is zich te onderwerpen. 1657. Junij. *Hasselt* door Zwol belegerd, vraagt hulp aan Amsterdam. [9] — De uitspraak gesteld aan de Staten van Holland. 8 Aug. 1657. De verkiezing van den Luitenant-Stadhouder vervallen; die van den Prins van Oranje gelaten in waarde of onwaarde, naar het oordeel dergenen, die bij zijne meerderjarigheid, in de Regering zouden zijn. — *Stad en Lande.* Insgelijks hevige geschillen. »De Stadhouder deed groote devoiren om alles »vredelijk te doen vergaan." [15] — »De Landdag werd er gehouden »op zoo oproerigen manier dat het meer scheen een bataille (immers »zooveel het geroep aanging) als een vergadering." [12] Febr. 1655. Gedeputeerden der Staten-Generaal derwaarts: vele moeijelijkheden. 7 Julij. Conferentie, »waarin de Raadpensionaris de Witt specialijk »zich heeft getoond met zulken ijver en dexteriteit dat hij partijen »wederzijds heeft gedisponeerd tot submissie of compromis." [12]

Veldmaarschalk. 3 Sept. 1655: Brederode sterft. — »Stout en schran»der plan van de Witt om Prins Willem van de Oranjepartij volstrekt »te onttrekken en geheel onnut te maken;... door hem, de Oranjege»zindheid te fnuiken;.... den Prins van Oranje *à la merci* van zijn vijan»den te stellen, de twee takken van 't Huis van Nassau onverzoenlijk »te verdeelen en die van Dietz geheel te onderwerpen." [4] — Deze »*Conciliatie of Harmonie* (»bij sommigen ook somtijds de *Arminianerije* »genoemd; omdat het zeer bevestigde de vrije wil van de Provinciën »tot bepaling van de hooge ambten" [12]) bestond in: 1. vernietiging der Resolutie van 18 Aug. 1650 (§ 315), »dat geene Provincie mogt »doen separate cassatie van krijgsvolk:" 2. royeren van alle geschriften, protesten en dergelijke rakende 't werk van de Seclusie: 3. vernietiging der keuzen van Stadhouder en Luitenant in Over-

ijssel: 4. geen Veldmaarschalk of Hoofd der Militie te gelijk Stadhouder; ofschoon Prins Willem *casu quo* zijne Stadhouderschappen zou mogen behouden: 5. eed van den Veldmaarschalk op het Tractaat met Engeland. — Zeeland alleen liet protest aanteekenen; »gelijk »het ook bij alle de Prinsgeneigde personen werd afgekeurd." [12] Op den Landdag in Friesland vond het niet veel approbatie. [12]

1657. Raadplegingen over de aanstelling. — Holland (bij Missive v. 23 Jan.) eischt keus bij eenparigheid, wil geen perpetueel overhoofd der .Militie, slechts een veldheer telkens voor iederen veldtogt: zal, zoo de Provinciën bij overstemming te werk gaan, deze infractie van regt en geregtigheid niet gedogen; maar een provinciaal overhoofd over de Militie ter bezoldiging van Holland aanstellen. [12] — 18 Febr. 1657. Antwoord van *Friesland*. De keus kan bij overstemming geschieden: want *a*. alle de zaken aan de Generaliteit bij de Unie gedefereerd (behalve de punten die stellig uitgezonderd zijn) worden tot ordre en dispositie van de meeste stemmende Provinciën gesteld: *b*. de Commissiën der Veldmaarschalken uitgegeven door de *Staten-Generaal*; zij doen eed *alleen* aan de Generaliteit en hun ambt strekt zich uit over de Militie van *alle* de Provinciën: *c*. Holland zelf heeft, bij de opgave der Provinciale ambten (in de Resolutie van 13 Febr. 1651) van dit ambt geen gewag gemaakt, en integendeel bepaald dat de hooge militaire charges ter begeving van de Generaliteit zouden blijven. Voorts moet in vredestijd om oorlog worden gedacht; ervaring, gezag en aanzien kunnen niet als door lange diensten en continuele bediening worden verkregen. — *Stad en Lande* achten Hollands »maxi»men van verren inzigte en gevaarlijke consequentie, waardoor de »band van de Unie staat ontbonden en de algemeene defensie ge»noegzaam gebroken en ontzenuwd te worden," tevens aantoonende dat in 1651 ook uit de gedragingen van Holland geenszins gebleken was dat men van zins zou geweest zijn de charge als onnoodig, ondienstig, en ontijdig te mortificeren. [12] *Gelderland* desgelijks. — 17 Mei; deductie van *Holland*. — »Verscheide malen poog»den de genegene te concluderen voor Prins Willem, maar anderen »rieden tot matiging en niet te doen in weêrwil van Holland... En »daarbij is 't gebleven." [12]

353. De vrede bragt geene verstandhouding of overeenstemming met den Protector in de buitenlandsche aangelegenheden te weeg. Cromwell begon, door Spanje te beoorlogen, de slooping van het bolwerk dat, in het belang der Republiek en ook in dat van Engeland, had moeten worden versterkt. Ook werd de Nederlandsche handel op velerlei wijs bemoeijelijkt, door Engeland, vooral door Frankrijk, tot dat de moedige houding van het Gemeenebest een einde maakte aan onregt en geweldenarij.

1655. Cromwell, om factie- en om handelsbelang, in krijg tegen Spanje; sluit een verbond met Frankrijk; verovert Jamaïca en bemagtigt *Duinkerken*, voor het bezit der Spaansche Nederlanden zoo gewigtig (§ 284): »met den oorlog vermeerderde het opbren-»gen en aanhalen van Nederlandsche schepen." [12]

»De oneenigheden met *Frankrijk* wegens den koophandel liepen »in 1655 en 1656 vrij hoog. Dit Rijk had, volgens zijn regel *que* »*la robe d'ennemi confisque celle d'ami*, magtig vele onzer schepen »met Spaansche goederen geladen, genomen en verbeurd verklaard. »Noch Engeland, noch Frankrijk gedoogden den regel: *vrij schip*, »*vrij goed:* maar Engeland liet, bij het aanhalen van het goed, het »schip doorvaren; terwijl de Fransche regel en wet veel scherper »en ondraaglijker was: goed *en schip*, ook van vrienden, waren »verbeurd." [5] — Van 1641—1657 waren 320 schepen genomen: een waarde van 20 à 30 millioen. Eenige orde was hiertegen gesteld; doch, bij de uitvoering, werd men met beloften gepaaid. Brieven van *retorsie:* de Ruyter, te dezer zake in zee gezonden, vermeestert twee Fransche kapers: in Frankrijk beslag op alle Nederlandsche vaartuigen; over en weêr vermeesterde men de schepen. — 1657. Apr.: zending van *de Thou* naar 's Hage; eischt teruggave, straf van de Ruyter, en last aan den gezant Boreel om meer eerbied aan den Koning te betoonen. Desnietemin voorslag van Holland ter Generaliteit om, bij het allezins onbillijke der klagt, en ten einde regt te verkrijgen, de Fransche waren te verbieden, de Fransche schepen in beslag te nemen, en de vloot van 48 schepen met 12 schepen te versterken. In Holland, zonder uitstel, beslag op alle goederen, wisselbrieven en schulden; de invoer der Fransche waren verboden, en over het bezetten der Fransche havenen geraadpleegd. Resolutie der Algemeene Staten, genoegzaam overeenkomstig met Holland. [9] — Junij: toenadering der Franschen: verdrag bij den Koning bekrachtigd, waarbij de Staten verkregen al wat zij konden verlangen. [9] De Gezant Boreel werd krachtig gemaintineerd.

1657. Geschillen met *Portugal* over Brazilië. Nov. Oorlogsverklaring, bij goedvinden der zes Provinciën; Friesland, alleen tegen, beweert dat er eenparigheid vereischt wordt; de anderen dat, volgens de Unie, als de Staat, in of buiten Europa, aangetast wordt, geen Gewest hulp weigeren mag. [9] — Vermeestering van een deel der Portugesche suikervloot door Wassenaar.

354. Het evenwigt in het Noorden liep, door de ontwerpen van den heldhaftigen en oorlogzieken koning van Zweden, gevaar. De Zweedsche magt zou, naar het scheen, ook in Duitschland aan de Baltische zee worden gevestigd; Denemarken werd bijkans met vernietiging bedreigd: ook zouden Engeland en Frankrijk den voorspoed van een bondgenoot, welken zij tegenover Brandenburg en Oostenrijk behoefden, niet ongaarne hebben aanschouwd. De Witt wist echter met

de Fransche en Engelsche Gezanten een verdrag te bewerken, waardoor aan de krijgvoerende Vorsten (op voorwaarden welke Denemarken, aan zich zelven overgelaten, nooit verkregen zou hebben), de vrede, met krachtige tusschenkomst der Nederlandsche zeemagt, opgelegd werd.

Onrust in het *Noorden*, door de pogingen van *Karel Gustaaf* (reg. 1654—1660), die, met verovering van Polen en Denemarken, het vormen eener magtige Noordsche Monarchie ten doel had. Vermeerderende bezorgdheid der Staten-Generaal. 1655: de Koning overmeestert een groot deel van Polen en belegert *Dantzig*, korenschuur van Nederland. 1656: vloot van 42 schepen onder Wassenaar, (27 Julij) voor de stad. Sept.: vrede van *Elbing:* Dantzig beschermd; de vrije handel in de Oostzee bevestigd, en het aanzien der Republiek gewassen.[2] 1658: Karel rukt tegen Denemarken op, en noodzaakt tot den vrede van *Rotschild* (26 Febr.), met het beding »nooit te gedogen dat een vreemde oorlogsvloot door »Sont of Belt in de Oostzee kome." Ook hiermede onvoldaan, hervat hij weldra (Aug.) den krijg, belegert Copenhagen; de val van Denemarken nabij. IJlings besluiten de Staten-Generaal, op voorstel van Holland, tot krachtige hulp. — 8 Nov.: eene Nederlandsche vloot, van 35 schepen, onder Wassenaar, opent de Sont. De Zweedsche vloot, onder Wrangel, verslagen: Wassenaar, door voeteuvel gekweld, zat rustig op het dek, terwijl hij, door zeven vijandelijke schepen omsingeld, 80 dooden of gekwetsten en vijf of zes voet water had: in dezelfde nacht braken de Zweden het beleg op.[2] De Nederlandsche vloot bleef en de zeelieden werkten mede ter verdediging van Copenhagen, bij vernieuwden aanval (11 Febr. 1659). — De naijver der Engelschen in de gebeurtenissen van het Noorden onmiskenbaar.[2] De Engelsche en Fransche Gezanten, bij het vernemen dat nog sterker krijgsmagt naar Denemarken vertrekt, namen eene dreigende houding:[2] Engelsche vloot naar de Oostzee. 20 Mei: vloot van 40 schepen, met 4000 landtroepen, onder de Ruyter insgelijks derwaarts. Oorlog met Engeland en welligt met Frankrijk scheen elk oogenblik te kunnen uitbarsten. — 21 Mei: *Haagsch Tractaat* tusschen Engeland, Frankrijk en de Republiek: bemiddeling, op den voet van den Rotschildschen vrede; echter met te niet doening van het verbod omtrent de Sont. Deze conventie later versterkt door bepaling dat tegen dengenen der Koningen die weigerachtig mogt zijn, dwang zal worden gebruikt. — Klagt van wege Denemarken, aldus van den Keizer, Polen en Brandenburg gescheiden te zijn; »de Staten-Generaal »deden tegen den pligt van goede Geällieerden, tegen woord en be»loften en tegen hun eigen belang; des konings eer en veiligheid liet »niet toe te verblijven bij het Rotschildsche Tractaat; ... en Dene»marken werd tot een roof aan een onverzadelijken vijand gesteld."[12] Doch, aan den anderen kant, »volkomen vredebreuk met Zweden was ongeraden;"[12] Denemarken had reden om erkentelijk te zijn,

en Frankrijk en Engeland zouden, bij hooger eischen van het Gemeenebest, de rust in het Noorden, met exclusie van dezen Staat, hebben bewerkt. — Gedurig uitstel der vijandelijkheden; maar eindelijk, na het vertrek der Engelsche vloot en bij voortdurende weigering van Zweden, (10 Nov.) landing van de Ruyter op *Funen* (24 Nov.); hardnekkige en bloedige slag; de hoofdstad *Nijborg* vermeesterd. »De Denen gaven aan de Nederlanders de eer dezer »overwinning en de Zweden getuigden dat zij het waren die hun »den doodsteek hadden gegeven." [1] — Aldus werd de vrede voorbereid die, na den dood van Karel Gustaaf (23 Febr.), te *Oliva* (3 Mei) tusschen Polen en Zweden, en te *Copenhagen* (27 Mei) tusschen Zweden en Denemarken, onder bemiddeling van Frankrijk en van de Zee-Mogendheden, gesloten werd.

355. De Republiek was meer op uitbreiding en handhaving van invloed, ook in verre landen, dan op de versterking en beveiliging van eigen grenzen bedacht. De geschillen der stad *Munster* met den twistzieken Bisschop hadden, door tijdige hulp, in haar belang en even daardoor in het belang der Republiek, kunnen worden beslist. Het weigeren van onderstand voor een tegenweer dien men dezerzijds aangemoedigd had, deed de stedelingen bukken. Waar de Staat het meest toegankelijk was, zou men in eene vriendschappelijkgezinde stad een zeer nuttigen bondgenoot gehad hebben; thans werd, door lijdelijkheid, op het gevaarlijke punt een getergde en wraakzuchtige vijand gesteld.

1657. De stad *Munster*, door den Bisschop belegerd, wendt zich aan de Staten-Generaal; deze, nadat hun bemiddeling verworpen was, zenden troepen, wier aannadering een vergelijk bewerkt (21 Oct.). De Magistraat verklaarde »alleen aan haar Hoog Mogende »de behoudenis der stad schuldig te zijn." [12] — 1658. Munster, op voorspraak der Staten-Generaal opgenomen in d' alliantie met de Hanzéesteden. — 1659. Nieuwe onlusten en beleg. Friesland is voor hulp. 1660. De stad wil zich onderwerpen aan de Staten-Generaal: een voorslag bij de meeste Provinciën smakelijk; niet bij Holland. Friesland wil dat men de stad gewapenderhand ontzette en, volgens Zeeland, is zij »door de belofte en op vertrouwen van »dezen Staat in dit beleg gebragt: zoo men haar niet helpt, zou »haar bloed op ons druipen. Gelderland, Overijssel en Stad en Lande »verschilden niet veel daarvan. Holland zeide, men kon geen oor»log resolveren als met gemeene stemmen der Bondgenooten, en »toonde zich schuw. De voornaamsten, en specialijk de Raadpen»sionaris, itereerden en verzekerden gedurig dat deze Staat niet »een paard zou zadelen voor Munster." [12] — Gedurig uitstel en toch schijnbare bemoeijing, om de gemoederen tot bedaren te bren-

gen; want »niet weinig opspraak was bij den gemeenen man dat »men de stad alzoo verliet en verzuimde." [12] — 26 Maart 1661. Munster capituleert.

c. 1660—1672.

356. De wederoprigting van den Troon in Engeland veranderde de betrekking van dezen magtigen Staat op het Nederlandsche Gemeenebest. Gelijk vroeger uitsluiting, evenzoo zou nu verheffing des Prinsen van Oranje worden gevergd. De Koning, van nabij aan hem verwant, bovendien gedachtig aan de beleedigingen die hij zelf, in vernedering en ballingschap, van het Stadhouderloos Bewind had ondergaan, zag met verlangen, naar eene gelegenheid uit om, in overeenstemming met de Stadhoudersgezinden, den val der Aristocratische partij te bewerken.

1660. Mei. De Monarchie (Cromwell in 1658 gestorven zijnde) in Engeland hersteld.

357. In de vriendschap van Frankrijk alleen kon tegen deze vijandige gezindheid een tegenwigt zijn. Maar dit bondgenootschap was even gevaarlijk als onmisbaar. De vrede der Pyreneën was voor Spanje het bewijs en de bevestiging van eigene magteloosheid geweest; een jeugdig Vorst, die het Fransche Volk tot een nieuw leven scheen te zullen roepen, had de regering aanvaard; en de vermeestering van België bleek het naaste doel zijner grenzenlooze ontwerpen te zijn. Zoodra dit bereikt was, kon hij, de welwillende beschermheer der Staatsgezinden! bij het onvermogen of de flaauwhartigheid der meeste Vorsten, zeer ligt zich meester van de Republiek maken, of althans, ook zonder inlijving, de wet voorschrijven aan den tegenover Frankrijk weêrloozen Staat. Dreigender werd de toekomst, naarmate de innerlijke kracht dezer Monarchie, door handel, landbouw en fabrijken, onder een welgeregeld bestuur, telken jare meerdere ontwikkeling verkreeg.

1659. 7 Nov. Vrede der Pyreneën; voor Frankrijk allezins gunstig, ook door aanwinst in de Nederlanden: huwelijk van Lodewijk XIV

met de Spaansche Infante Maria Theresia. — 1661. Mazarin sterft: de Koning regeert zelf.

Frankrijks toenemende magt. — *Finantien*: in 1661, inkomsten 84 millioen, waarvan slechts 31 in de schatkist kwamen, en de schuld 451 millioen: in 1667, de schuld grootendeels afgedaan; inkomsten 95 millioen, voor de schatkist 63. — *Marine:* in 1661, 18 schepen; in 1667 reeds 59. — Ook na den vrede, staande legermagt van 125000 man.[26]

358. De inwendige gesteldheid der Republiek was verontrustend voor het Aristocratische Bewind. Oranjegezindheid werd door elk regtmatig of onregtmatig misnoegen over de Regering versterkt. Moeijelijke omstandigheden moesten, uit den aard der zaak, dringend verlangen naar een Stadhouder doen ontstaan; telkens werd daarbij het oog naar Engeland gewend. In Friesland en Groningen werd het Stadhouderschap, na het overlijden van Willem Frederik, wel verre van afgeschaft te worden, veeleer versterkt en bevestigd. Weldra zou de Prins van Oranje niet meer een kind zijn: het tijdstip was nabij, waarop hij door de voortreffelijkheid zijner eigenschappen, de liefde en keuze der Natie regtvaardigen zou.

Na doode van den (tot *Prins* door den Keizer verheven) Stadhouder Willem Frederik (1664) zou de Hollandsche partij Stadhouderloosheid, ook in Friesland en Groningen, hebben gewenscht. Haar raadgeving vond geen ingang. Aan *Hendrik-Casimir II* (1657—1696), zoon des overledenen, werd onder voogdijschap van zijne moeder (dochter van Frederik Hendrik), de survivance verleend. Zelfs de Magistraatsbestelling werd, gelijk aan de twee laatste Stadhouders, aan haar overgelaten. Eenige in de Steden waren wel genegen om dit regt aan zich zelve te nemen en octrooi te verzoeken van de Staten, maar de meeste Regenten waren aan het Stadhouderlijke Huis gehecht.[12]

Reeds van zijne kindschheid af, bleek het dat Willem III uitmuntende gaven en hoedanigheden had. In 1660 getuigen de Staten van Zeeland: »men kan van nu af klaarlijk zien, dat God de »Heere verscheidene goede deugden en gaven in hem gelegd heeft, »en particulierlijk een goedaardig en medegaand naturel, wel over»eenkomend met het humeur van deze Natie.” Wat aan zijn opvoeding ontbrak, werd door de voortreffelijkheid van zijn aanleg vergoed. Hij gaf reeds vroeg blijken van schranderheid, gevatheid en zelfbedwang. De predikant *Trigland*, die het opzigt over hem had, vond, onverwacht binnentredende, meermalen den Prins geknield en biddende dat hij te zijner tijd mogt wezen een zuil voor de Godsdienst en een voedsterheer der Kerk.

359. De Witt wanhoopte niet, ondanks deze bezwaren, ook door buitenlandschen invloed, én het omverwerpen van het Stadhouderloos Bewind, én evenzeer den gevaarlijken voortgang der Fransche wapenen, te beletten. Frankrijk, dus berekende hij, zou niet dulden dat, door den val der Staatsgezinde en nu ook eenigermate Franschgezinde partij, de Republiek onder Engelschen invloed gebragt wierd; Engeland kon evenmin lijdelijk aanzien dat haar lot, door den val der Spaansche Nederlanden, aan Frankrijks willekeur verbleef. De vaste overtuiging van den Raadpensionaris ten dien opzigte was de grondslag eener, in oogenblikken van gevaar, niet krachtelooze diplomatie. Somtijds mogt hij den schijn hebben van, óf ten gevalle van Karel II, óf tot bevrediging der Oranjegezinden, óf in het belang der Fransche veroveringszucht, iets te verrigten: hetgeen hij toegaf, was nooit meer dan wat, zijns inziens, tot behoud van het overige onvermijdelijk was; in de hoofdzaak en waar het ernst werd, was de geheele kracht zijner Staatkunde op het wederstaan van Lodewijk XIV en op het schragen van de Aristocratie onveranderlijk gerigt.

360. Terstond na het herstel van Karel II, werd aan den Prins van Oranje, op aandrang van sommige Gewesten, ook door Holland eenige welwillendheid betoond; doch de Witt verzuimde niet voor maatregelen te zorgen om tevens de opgewondenheid der meest ijverige aanhangers van het Stadhouderlijke Bewind ter neder te zetten. Met Engeland werd eene onderhandeling geopend; de Witt bewerkte dat er gelijktijdig in Frankrijk een naauwer verbindtenis aangeknoopt werd.

1660. 2 Junij. Karel II vertrekt van Scheveningen: »in Holland »koninklijke ontvangst, zoodat men een eigen Souverein niet meer »zou hebben kunnen doen." — 15 Junij: uitnoodiging van Amsterdam en Haarlem aan den Prins en zijne Moeder om hunne steden te bezoeken. Aug.: voorstel van *Zeeland* om den Prins te designeren tot Stadhouder van Holland en Zeeland en tot Kapitein en Admiraal-Generaal der Unie, zonder de actuële bediening vóór hij achttien jaren bereikt heeft en zonder een Luitenant te benoemen: en om tevens met ernst op zijne opvoeding te letten. De Staten van Zeeland komen, als *en corps*, in de Vergadering van Holland (Sept.) om deze propositie aan te dringen. — 8 Sept. *Friesland* wil insgelijks de nominatie tot Kapitein en Admiraal-Generaal. *Holland*, op een verzoek der Princes-Douairiere besluit (25 Sept.) de educatie

te behartigen, »om hem bekwaam te doen worden voor de hooge »charges bij zijne voorouderen op commissie der Staten bekleed." [12] Bij Resolutie 29 Sept. de *Acte van Seclusie* gehouden »voor gemor»tificeerd, en van geene kracht, waarde of effect." De Prinsessen erkentelijk; uit Holland werden degenen benoemd die met het toezigt over den Prins zouden belast zijn: »Zeeland, tegen verwachting al»dus vernederd, ofschoon deze Provincie het ijs gebroken en het »contentement aan den Prins aangebragt had." [12]

29 Julij. Resolutie van Holland »dat alle Acten en Commissiën »van ambten, officiën, staten en bedieningen geacht moeten worden »verleend te zijn *bij provisie en tot wederzeggen*; al ware 't dat dit »niet uitdrukkelijk er in stond." — Alle ambtenaren los en weder-roepelijk; »'t welk eene verbazende onafhankelijkheid van de Staten »verwekte en eene wijde deur openzette tot willekeurige afzet»tingen." [5]

Naar *Utrecht* (alwaar, volgens de Regenten, politieke zaken op den kansel werden gebragt) troepen gezonden; twee ijverige predikanten (*van de Velde* en *Teellinck*) ontslagen; bij briefjes, van de Vroedschap om, vóór zes uur, de stad, en van de Staten om, binnen 24 uur, de Provincie te verlaten. [12] — *Kerkgebeden.* De aloude volgorde (»de Staten-Generaal en de Raad van State; onze Gou»verneur; de Staten van dezen Lande"), volgens Holland wanvoegelijk, dus veranderd (13 Maart 1663): »De Staten van Holland en »West-Friesland, zijnde onze wettige hooge Overigheid, de Staten »van de andere Vereenigde Provinciën, hunne Bondgenooten; en der»zelver gezamelijke Gedeputeerden ter Staten-Generaal en in den »Raad van State." Deze wijziging moest strekken om *a.* de Provinciale Souvereiniteit te bevestigen, *b.* het gebed voor den Prins van Oranje te beletten. [9] — Behalve Utrecht, tegenstand van alle de Gewesten, op grond dat aldus aan de waardigheid der Staten-Generaal te kort gedaan werd, dat zoodanige verandering niet aan de willekeur eener Provincie stond, en dat alles blijven moest bij het gebruik van over de 80 jaren, volgens de Unie en de Liturgiën in 1618 en 1619 bevestigd. [12] Holland volhardt: de Friesche kerken beklagen zich bij de Hollandsche Synoden over het nieuwe formulier: Holland verzoekt (17 Julij) de Staten van Friesland orde te stellen »dat de correspondentie der Kerken voortaan niet meer zoo »groflijk misbruikt moge worden, opdat Holland zich niet genoodzaakt »vinde die af te wijzen en op te zeggen." — »Het scheen die van »Holland aan den hartader te raken." [12]

1663. 19 Julij. Akte van *Indemniteit*, of schadeloosstelling aan allen wien, om voorslagen, vertoogen, raad of besluiten, tot handhaving der tegenwoordige Regering en behoudenis der vrijheid, eenig nadeel in lijf, goed, ambt of eere, mogt overkomen.

1661. 6 Aug. Verdrag met *Portugal*, waarbij Brazilië voor 8 millioen afgestaan wordt. Holland had het »zeer geurgeerd; Gel»derland, Zeeland, Utrecht, Stad en Lande van tegenovergestelde »meening; willende hebben restitutie van Brazil." [12] — »Gelderland

»en Zeeland lieten aanteekenen dat de conclusie, ter Generaliteit »doorgedreven, een Resolutie was van *vijf* Provinciën tegen d'ordre »van Regering." [12]

Engeland. Onderhandelingen: dezelfde aanmatigingen als ten tijde van Cromwell, omtrent het visiteren in zee, de visscherij, en de vermeerdering van navigatie en handel, ten koste der Republiek, met blijkbaren onwil tot wederzijdsche garantie en verdediging. »De Koning scheen ook satisfactie voor Portugal en den Prins van »Oranje te eischen; maar het deed aan beiden meer kwaad als »goed." [12] 14 Sept. Verbond van vriendschap.

27 April 1662: Tractaat met Frankrijk; handhaving van elkanders geregtigheden, in handel, zeevaart, en ook in *visscherij:* over welk laatste punt geschil met Engeland was. Misnoegen van Karel II: »het griefde hem," voegde hij den Franschen Gezant toe, »dat »de Koning de vriendschap van de Witt en zijn aanhang boven de »zijne verkoos." [23] — Lodewijk XIV wenscht, gelijk de Staten-Generaal Hendrik IV als een *vader* bemind hadden, door hen, als een *zoon* te worden geliefd; doch hij wil *alleen* zoo naauw met de Vereenigde Nederlanden verbonden zijn; door gelijke Alliantie met een anderen Vorst zou zijne hartelijkheid verloren kunnen gaan. [26]

361. Het tractaat met Frankrijk werd door eene gewigtige onderhandeling over België gevolgd, van wederzijde gevoerd om den aard en omvang van elkanders plannen uit te vorschen; door de Witt om de uitvoering van den toeleg op de Spaansche Nederlanden, of te beletten, of te verschuiven, of te beperken; door Frankrijk om, zoo niet de medewerking, althans de lijdelijkheid der Republiek te verwerven. Voorstellen werden, met meer wantrouwen dan opregtheid, eigenlijk ter toetsing van de tegenpartij, te berde gebragt; tot dat Lodewijk XIV voor de Republiek, welke door verdeeldheden verzwakt en door Engeland bedreigd werd, minder beducht, de onderhandeling die hij bijkans overtollig achtte, niet afbrak, maar slepende hield.

1660. Junij. De echtverbindtenis van Lodewijk XIV (§ 357a) was geschied onder stelligen afstand der erfregten op elke aanhoorigheid der Spaansche Kroon. De Koning ziekelijk; de Erfprins, een kind, desgelijks. Lodewijk zond reeds in 1661 een Gezant naar Spanje over het herroepen van den afstand: te vergeefs. Nu beweerde hij, gemakshalve, die belofte nietig te zijn; onder voorwendsel dat *a.* geen huwelijks-acte aan de Grondwetten der Monarchie derogeren mogt; *b.* de formaliteiten niet vervuld waren; *c.* de bruidschat niet uitgekeerd was. — 26 Dec. 1662. *d'Estrades* naar 's Hage; om *a.* bij de ratificatie van het Verbond van 27 April toestemming en *garantie* te bedingen voor de overeenkomst waarbij Karel II (27 Oct.) *Duin-*

kerken (§ 354a) **aan Frankrijk verkocht had:** (vele moeijelijkheden hierover, inzonderheid als uitermate bedenkelijk voor den handel, te meer daar het een vrijhaven werd: echter ratificatie in Mei op dien voet.) *b.* de zaak der *Spaansche Nederlanden* op het tapijt te brengen. 1663. 30 Maart. De Witt neemt het initiatief, komt terug op de ontwerpen tijdens Frederik Hendrik (§ 283a). Uit België zou eene Republiek gevormd worden, naar het voorbeeld der Zwitsersche Cantons: reeds nu zou men hiertoe, indien er opstand uit eigen beweging ontstond, *hulp verleenen;* later, als de Koning stierf, *opwekken;* en, wanneer ook de Erfprins overleed, *dwingen;* in dit geval, zóó dat, én Frankrijk, én de Republiek zich een goed deel van het naastbij gelegene toeëigenen zou: alles echter dezerzijds in de onderstelling dat het regt der Koningin, ondanks den afstand, bewijsbaar mogt zijn; en met waarschuwing dat, bij dreigender houding, men welligt de voorstellen van Spanje tot naauwe verbindtenis der 17 Provinciën aannemen zou. — Geheime autorisatie van Holland op de Witt om aldus te handelen; onder voorzorgen tegen het overbrengen van koophandel en handwerken naar de zuidelijke Nederlanden, en tegen het graven van nieuwe vaarten. — Nader plan van Lodewijk XIV, om terstond bij den dood des Konings, België te bezetten; op grond, zoo het heette, van een *devolutie-regt*, in sommige dier Gewesten bestaande, waardoor de kinderen van een eerste huwelijk die van een tweede zouden uitsluiten; een beweeren dat hij in Maart 1662 in Spanje voordragen liet. Volgens de Witt geheel ongegrond; verwarring van kroonregten met overeenkomsten van bijzondere personen; een nieuw plan en allezins geschikt om een verbond der Republiek met Spanje te bewerken; terwijl waarlijk, bij de moeijelijke ten uitvoer legging van het voorgestelde cantonnement, Frankrijk, volgens het eerste plan, in België reeds genoeg vooruit komen zou. Amsterdam wilde ook geen meerder toegeeflijkheid (Febr. 1664). — De Witt bewerkt (Maart) dat men echter de voorstellen van Spanje niet aanneemt. — Lodewijk XIV, die geen afdoend besluit ten zijnen behoeve verwacht, geeft last om, zonder eenigerlei verbindtenis aan te gaan, de onderhandeling te rekken. [26]

TWEEDE OORLOG TEGEN ENGELAND.

362. De Republiek, terwijl zij tegen Frankrijk voorzorgen nam, werd, door de wangunst der Engelschen en den haat van Karel II, gewikkeld in een vreeselijken krijg; te gevaarlijker voor de Witt, omdat de aanval meer bepaaldelijk gemunt was, of scheen, op het Stadhouderlooze bewind. De onregtvaardigheid der vredebreuk werd geëvenaard door de trouwloosheid waarmeê de Koning, reeds lang vóór de oorlogsverklaring, de vijandelijkheden begon.

Oorzaken. Naijver in Engeland wegens den bloeijenden handel: veete des Konings en van een koningsgezind Parlement tegen de Witt; ingenomenheid der (na 1660 op nieuw veelvermogende) Episcopaalsche Kerk tegen eene Presbyteriaansche Republiek; wensch om den Prins van Oranje in het bewind te brengen.

Trouwloos en verraderlijk begin: reeds in 1661 gewelddadigheden op de Westkust van Afrika: in 1664, Holmes met 22 oorlogschepen vermeestert een aantal onzer bezittingen in Afrika en Amerika *(Goedereede, Nieuw Nederland, Tabago, St. Eustatius)*; een vloot onder den Hertog van York brengt 130 schepen op; alle Nederlandsche koopvaarders in de Engelsche havens in beslag genomen. — Hiertegen uitrustingen; 15 Mei, Resolutie der Staten-Generaal om 30 schepen te bouwen. — Aug. Geheime zending van de Ruyter (die in de Middellandsche zee was) ter herneming van de verlorene overzeesche bezittingen; grootendeels wel geslaagd. 23 Dec. Resolutie der Staten-Generaal om de Engelsche oorlogs- en koopvaardijschepen te doen opbrengen; en uitrusting van 72 kapitale oorlogschepen. — 29 Dec. De Smyrnasche retour-vloot door de Engelsche aangetast en dapper dezerzijds verdedigd. — De oorlog aldus uitgebroken; de Resolutie van 23 Dec., welke nog geschorst was, wordt ten uitvoer gelegd.

Het Zeewezen in Engeland, vooral na 1660, in geduchten toestand: de verordeningen, op krijgstucht als anderzins, herzien op zeer doeltreffende wijs. [2] — In de Republiek ook veel verbeterd: vroeger, grootendeels gehuurde koopvaardijschepen; ervaring van het nadeelige hiervan; daarom reeds tijdens den eersten Engelschen krijg (1653—1654) in elf maanden 60 schepen gebouwd. Nu insgelijks (Dec. 1664) het bevel tot aanbouw van 24 schepen; in Junij 1665 gelijk getal; in 1666 nog 12, onder waarborg van Holland, meerendeels groot, zwaar en sterkgewapend. — IJver der Admiraliteiten, ook der Friesche: de Amsterdamsche (sedert 1651 de voornaamste) leverde $^2/_3$ der schepen. — Nederland, de algemeene timmerwerf van Europa (bij v. ook voor Frankrijk en Genua) en stapelplaats van handel en welvaart: dus ruime gelegenheid tot aanbouw, uitrusting en bemanning: doorgaans overvloed van zeelieden: veel uitheemsch bootsvolk: de officieren en onder-officieren bijna allen Nederlanders. Bij gebrek aan matrozen werd koopvaart en visscherij verboden (in dezen oorlog gedurende twee volle jaren). In 1665 de vloot bemand met 21631 koppen. — Oprigting van regimenten mariniers en scheepssoldaten. — Na de hevigste gevechten was telkens de vloot in weinige weken en zelfs dagen gereed om zee te kiezen: commissarissen der Admiraliteiten in de havens en zeegaten; welvoorziene magazijnen. — Bereidwilligheid der Algemeene Staten en der bijzondere Gewesten. — Het gemis van een Admiraal-Generaal (§ 348a) gedeeltelijk vergoed door den ijver van de Witt: hij drong ter Generaliteit en in Holland, bij het Gewest en bij de Steden, tot toestemming en opbrengst der gelden; hield onafgebroken briefwisseling met de leden der Admiraliteiten: ten volle met de aangelegenheden der zeemagt bekend, zorgde hij, in

dringenden nood, voor spoedig herstel. Betere wapening der schepen, vermeerdering der officieren en andere nuttige maatregelen door hem beraamd; ook de verheffing van de Ruyter en de togt naar Chattham. — Zeehelden; *Kortenaar*, de *van Nessen*, *van Gent*, de *Evertsen*, *de Vries*, vooral *Cornelis Tromp* en *de Ruyter* »schrik des grooten Oceaans." — In het algemeen overtrof de Engelsche Zeemagt de onze.[2]

Bondgenooten. — Engeland gebruikte den Bisschop van Munster. Daarbij was er in de Republiek de magtige partij der Oranjegezinden die, ofschoon aan het Vaderland, zelfs onder een bewind waarvan zij afkeerig was, getrouw, echter in den vrede, zelfs en vooral in een afgedwongen vrede met Engeland, een middel tot haar triumf zag. — De Republiek sloot (Febr. 1666) een Tractaat met *Denemarken:* offensief tegen Engeland, en (16 Febr.) een defensief tractaat met *Brandenburg*. 25 Oct. *Quadruple-Alliantie* van *Denemarken, Brandenburg* en de Hertogen van *Brunswijk*, ter onderlinge verdediging. — *Frankrijk* telkens gereed in zoover hulp te verleenen als, om de Witt staande te houden, vereischt werd.

363. Bij de overmagt der Engelschen ter zee werd de onverhoedsche inval van den Bisschop van Munster gevoegd. De wrange vrucht der verwaarloozing van de landmagt werd in den snellen voortgang zijner stroopbende openbaar; misnoegen en verlegenheid zouden tot eene omwenteling, in Stadhouderlijken zin, geleid hebben, zoo niet Frankrijk den Bisschop tot vrede gedwongen en, door een oorlogsverklaring aan Engeland, de moedelooze Staatsgezinden opgebeurd had.

1665. 13 Junij. *Wassenaar* tegen *York* (103 schepen, 4869 stukken, en 21000 man, tegen 109 schepen, 4192 stukken, en 21000 man.) De Admiraal springt in de lucht; 17 schepen en 4000 man verloren. — *De Ruyter* Luitenant-Admiraal. 14 Aug. De vloot in zee; 93 schepen; 9 Sept. geweldige storm, de meeste schepen beschadigd: 29 Sept. storm. Oct. terugkeer, na 18 dagen de Theems gesloten te hebben.

MUNSTERSCHE KRIJG. Vroegere geschillen (§ 355); in 1664, (4 Junij) ontweldiging, onder aanvoering van *Willem Frederik*, van den, door Munster wederregtelijk in bezit genomen, *Dijler-schans*. 1665. 19 Sept. Oorlogsverklaring; strooptogt met 18000 man tot voor Doesburg, Zutphen en Deventer: met meer krijgsbeleid en spoed zou de vijand deze steden en Zwol bemagtigd hebben.[23] — *Joan Maurits*, Opperbevelhebber bijkans zonder gezag (§ 336a): weinig uitgerigt; schoon het aan geen proeven van heldenmoed ontbrak (5 Oct. 2000 vijanden bij *de Bourtange* door 500 soldaten en eenige ruiters verjaagd. In *Emmen* de Kerk door 50 Friezen tegen 1500 Munsterschen verdedigd. Bij *Arnhem* 18 vijanden door een korporaal op de vlugt gejaagd.) Lodewijk XIV zendt 4000 man

voetvolk en 2000 ruiters. 7 Dec.: de vereenigde troepen over den IJssel. 13 Dec.: *Lochem* hernomen. Inval der Munsterschen in Noord-Braband; teruggeslagen.

De Stadhoudersgezinden, door Engeland, Spanje en Brandenburg begunstigd, ijveren voor den vrede, en zijn tegen de verbindtenis met Frankrijk. 1665. Junij: velen, zelfs onder de Staten van Holland, niet ongenegen tot verheffing van den Prins. — Sept.: opschudding te Rotterdam; misnoegen tegen de Witt. — Oct.: vijf Prociën (Utrecht niet) dringen aan op benoeming van den Prins tot Kapitein-Generaal: in schuiten en op openbare plaatsen wordt van »de Witt gesproken, als van een verrader; geroep om vrede en den »Prins." — Nov.: men wil den Prins naar Engeland zenden om vrede te sluiten. — Febr. 1666. De Witt zelf denkt ernstig om hem te begunstigen, mits hij afzie van alle betrekking op Engeland: eene toenadering alleen door Frankrijk belet. [25] In Holland 13 steden voor den Prins.

1666. 26 Jan. Oorlogsverklaring van Frankrijk aan Engeland. 18 April: ook om de ellendige gesteldheid der Landmagt, vrede met Munster te *Cleef*.

364. Frankrijk bepaalde zich bij het aarzelend uitzenden eener vloot die werkeloos bleef. De zeehelden der Republiek handhaafden en verhoogden, in voor- en tegenspoed, den roem der Nederlandsche vlag. De schitterende onderneming op *Chattham* belette niet het sluiten van den vrede van *Breda*, op voorwaarden wier min gunstige inhoud van bezorgdheid, én voor de aangroeijende magt der Oranjegezinden, én voor de dreigende houding van Lodewijk XIV getuigenis droeg.

1666. 11—14 Junij. Vierdaagsche zeeslag: *De Ruyter* tegen *Monk* (85 schepen, 4615 stukken, 21909 man, tegen 60 en later 80 schepen.) Den 14 bevel om, met alle slagorden te gelijk, in den vijand in te breken; de linie der Engelschen gescheurd en vele schepen tusschen twee vuren geklemd. Schitterende zege; de Engelschen verloren 5000 dooden, 3000 gevangenen, en 23 schepen: van de teruggekeerden »naauwelijks één schip heel; allen schenen wrakken »te zijn." [2] De vijand gered door de bezeildheid der schepen en een zware mist. God, zeide de Ruyter, wilde zijn ondergang niet voltooijen, maar hem tuchtigen om zijn hoogmoed. — 3 Aug. bij *Duinkerken; de Ruyter* tegen *Ascue* (88 schepen 4704 stukken, 22325 man tegen 89 schepen, waarvan het minste 40 stukken voerde): nederlaag. [2] 19 Aug. De Engelschen in het *Vlie* en op *Terschelling;* steken 140 meest rijkbeladene schepen in brand. [2] 5 Sept. De vloot (70 schepen) onder de Ruyter in zee. Van de Fransche vloot (45 schepen) werd weinig vernomen. [2] —

1667. April. Zeeland eischt 's Prinsen verheffing, althans tot Generaal der Ruiterij en Lid van den Raad van State. Nu Holland er

tegen; [25] doch, vermits het besluit van 25 Sept. 1660 (§ 360a) tot dus ver eigenlijk niet ten uitvoer gelegd was, (9 April) Resolutie voor de opvoeding van den Prins in de goede, heilzame regten, privilegiën en maximen van den Staat, om in tijd en wijle tot dienst en luister van den Staat te worden geëmployeerd. Holland verwijdert van zijn Hof alle Engelschen of die het als Engelschgezinden beschouwt. — Junij en Julij. Zeeland, Friesland, Stad en Lande, Gelderland en Utrecht willen den Prins in den Raad van State. [9] — Oct.: doodvonnis van den Ritmeester *Buat*, om briefwisseling in Engeland ten behoeve van den Prins: het Hof van Holland, (welks competentie door de Generaliteit betwist werd) tot matiging geneigd; doch, door eene Commissie uit de Staten, ten ernstigste gewezen »op de consequentie, die, bij onstentenis van een severe admini»stratie van Justitie, met reden te beduchten staat.” Het oordeel, met 5 tegen 3 stemmen geveld, ondanks de voorspraak van velen, voltrokken. — Karel II wil onderhandeling in *’s Hage*, om eene omwenteling tegen de Witt te bewerken. [23]

22 Junij. Togt naar *Chattham*, onder de Ruyter (*C. de Witt* was op de vloot; namens de Staten van Holland): de Theems opgevaren, Sheerness vernield; 6 schepen verbrand, 2 veroverd. — »De »Nederlanders,” schreef een kundig Engelschman, »overtreffen ons »in wijsheid, moed, kracht, kennis van onze eigene stroomen, en »zij eindigen als overwinnaars den krijg.”

31 Julij. Vrede van *Breda*. Naar hetgeen men van wederzijde in bezit had (het *uti possidetis*); Nieuw Nederland verloren, Suriname behouden. De Acte van Navigatie eenigzins, ten aanzien der Rijnvaart, verzacht. De vernederende bepalingen omtrent de Vlag (§ 350a) niet gewijzigd. [2] — Vrede van Engeland met Frankrijk en Denemarken. — Lodewijk XIV wenschte vrede, om den krijg tegen Spanje te beginnen; Engeland had veel geleden (ook door de verwoesting die pest en brand in Londen aangerigt hadden); Holland was uitermate gedrukt. [25]

365. De verstandhouding der Stadhoudersgezinden met Engeland zou nu, ten gevolge van den vrede, vernieuwd, en, bij de aannadering der Fransche legermagt, telkens de kreet om een Kapitein-Generaal en om Oranje worden gehoord. Er werd een maatregel vereischt, krachtig genoeg om de hoop af te snijden en tegen elken aandrang een slagboom te leggen. — Het *Eeuwig Edict*, waarbij door de Staten van Holland het Stadhouderschap aldaar afgeschaft en ook elders met het Kapitein-Generaalschap der Unie onvereenigbaar verklaard werd, zou, dacht men, tot een afdoenden waarborg der onveranderlijkheid van het bewind, onder veelsoortige woeling en tegenstand, verstrekken.

5 Aug. EEUWIG EDICT, bij eenparigheid: *a.* beschrijving in de Ridderschap en magistraatsbestelling blijft aan de Ridderschap en de Steden; *b.* de ambten en bedieningen ter begeving van de Staten, verblijven hun; *c.* geen Kapitein of Admiraal-Generaal te gelijk Stadhouder; *d.* in Holland het Stadhouderschap vernietigd; *e.* eed van Edelen en Vroedschappen op deze punten. — Eerst geheim: Holland trachtte de andere Gewesten tot het scheiden der hooge bedieningen, uit eigen beweging, te brengen. Zeeland antwoordde dat dit op generale mortificatie van het Stadhouderschap, althans op uitsluiting van den Prins, zou neêrkomen; dat er veel meer stof was »om »de tot nog toe ongeremedieerde nieuwigheden uit den weg te ruimen, dan om de Provinciën zoo te persen om daarbij andere ver»uitziende nieuwigheden te voegen." [21] — 1668. Jan.: bezworen: »vele leden van Holland tergiverseerden; meenende 't streed tegen »hun vrijheid, zoo de andere Provinciën vrij bleven; maar eindelijk »is 't voortgegaan." [21] — »Het misnoegen tegen Holland en vooral »tegen de Witt nam toe bij velen." [9]

1668. De Prins van Oranje wordt, bij het begeven der krijgsambten, voorbijgegaan. Prins *Joan Maurits van Nassau* en *Wirtz* (vroeger in Zweedsche dienst) Veldmaarschalken; de *Rijngraaf* en de Prins van *Tarente*, die lang onder Frederik Hendrik gediend had, Luitenant-Generaals der Ruiterij.

366. Lodewijk XIV, na lang overlegd en zich, zoowel door diplomatieke afspraken als door het vormen eener geduchte krijgsmagt, voorbereid te hebben, trok het zwaard. Op grond eener aanmatiging, uit de meest nietige voorwendsels ontleend, werd, in vollen vrede, een groot deel van België overheerd.

1661—1667. Reeks van onderhandelingen door Lodewijk XIV ten behoeve van het geliefkoosde plan. Vruchtelooze poging om *Spanje* te overreden en *Holland* te winnen (§ 361); verbond met *Portugal* (31 Maart 1667), om aan Spanje werk te verschaffen; verbindtenissen met *Duitsche Vorsten*, om den Keizer het doortrekken van troepen naar België te beletten. — 1667. Gezanten naar Stokholm, Berlijn, Regensburg, en Weenen; om vriendschap aan te knoopen of vredebreuk te verhoeden.

1665. 17 Sept.: dood van *Filips IV;* opgevolgd door zijn zoon *Karel II*, onder regentschap zijner moeder. — 1667. 18 Mei: bijkans vriendschappelijke kennisgeving van Lodewijk XIV aan de Regentes van zijn gelijktijdigen inval met 47000 man in België, dat slechts 19000 man ter verdediging had. In drie maanden (2 Junij—12 Sept.) een aantal gewigtige steden vermeesterd (*Charleroi*, *Ath*, *Doornik*, *Douai*, *Rijssel*, *Kortrijk*, *Oudenaarden*, *Aalst*).

367. Het Rijk en ook de Keizer scheen aan de klagt van

Spanje bijkans onverschillig te zijn; maar in de Republiek zoowel als in Engeland werd, door dit voorbeeldeloos onregt, schrik en verontwaardiging gaande gemaakt. Diplomatieke tusschenkomst werd beproefd op doeltreffende wijs. De *Triple Alliantie* met Zweden, waarbij een vergelijk aan de strijdende partijen opgelegd was, scheen Lodewijk XIV tot den vrede van *Aken* gedwongen en, ofschoon op gunstige voorwaarden, echter, tegen wil en dank, in den schitterenden aanvang zijner loopbaan te hebben gestuit.

De Franschen eischen, na de Republiek tegen Munster en Engeland beschermd te hebben (§ 363) nu ook de hulp der Staten, volgens het verdrag van 1662. Verbazing en misnoegen van de Witt, die gemeend had dat de Koning, althans niet zonder voorafgaande waarschuwing, gelijk afgesproken was, het sedert lang gekoesterd voornemen zou hebben ten uitvoer gelegd. Wederzijdsche voorslagen; de Republiek wil Spanje bewegen of dwingen tot aanneming van een redelijken eisch; mits Lodewijk afzie van verder successieregt. — Sept. Gezantschap van Meerman naar Engeland, alwaar de Natie zeer beducht was voor Frankrijks veroveringzucht. [26] — Aanbiedingen van Spanje aan de Vereenigde Nederlanden (Brugge, Ostende en andere plaatsen als onderpand) ter verkrijging van troepen en geld.

1668. 23 Jan. TRIPLE ALLIANTIE tusschen Engeland, de Republiek, en Zweden. 1. Verdedigend verbond; 2. bemiddeling met wapenschorsing, naar de voorslagen door Lodewijk zelven gedaan; 3. geheime punten; *a.* geen erkentenis van eenig regt op de Spaansche nalatenschap; *b.* geen bijstand van Frankrijk aan Portugal, door krijg in de Spaansche Nederlanden te brengen; *c.* bij weigering van Frankrijk, verbindtenis om Spanje te ondersteunen, Frankrijk te beoorlogen te water en te land, en den vrede der Pyreneën tot grondslag van onderhandeling te leggen. Onderstandgelden van Spanje aan Zweden, onder borgtogt der twee andere Staten. — 1668. 13 Febr.: vrede tusschen Spanje en Portugal, na zes en twintigjarigen krijg.

1668. Febr. Lodewijk XIV verovert, bij verrassing, in 14 dagen *Franche-Comté*. — Aandrang bij hem en bij Spanje tot vrede. Aanvankelijke wederstreving van den Spaanschen Landvoogd Castel Rodrigo; hij geeft toe; Gelderland, Utrecht, Overijssel en Stad en Lande beweeren dat men nu, daar Lodewijk nog weigerachtig blijft, Spanje te hulp komen moet. [9] — Vrede van *Aken*: (1 Mei). Frankrijk (welligt meer nog uit zucht om gematigd te schijnen dan uit onvermogen ter voortzetting van den krijg) geeft Franche-Comté terug, maar behoudt de gewigtige steden die het in de Nederlanden zich toegeëigend had.

368. De Staatkunde van de Witt, naar het zich liet aan-

zien, was met de meest glansrijke uitkomsten bekroond. Wat hij berekend had, was gebeurd: de hulp van Engeland had, ook straks na een fellen krijg, niet ontbroken, zoodra ze, om Frankrijk te bedwingen, vereischt werd. De woelingen der Oranjegezinden hadden niets uitgewerkt dan een plegtig besluit der Hollandsche Aristocratie, hetwelk alle uitzigten op toegeeflijkheid, eens voor altijd, afgesneden had. Aldus was, én de oppermagt der Staten bevestigd, én de suprematie van Holland, én de veiligheid en invloed van het Gemeenebest. Nederland had de Noordsche Mogendheden bevredigd, terwijl het Engeland wederstaan en tegen den zegevierenden Franschen Koning, het »tot hiertoe en niet verder!" uitgesproken had.

Gedenkpenning, op last van den Raad van State gemunt: »de »Landswetten verzekerd, de Godsdienst hervormd, de Koningen bij»gestaan, beschermd, en verzoend; de vrijheid der zeeën gehand»haafd, een heerlijke vrede door de kracht der wapenen verkregen, »en de rust der Europesche wereld bevestigd." **

369. En toch gevaarlijker dan ooit was de toestand van de Republiek, en bepaaldelijk van het Stadhouderloos Bewind. De Triple Alliantie had, bij veel uiterlijken luister, weinig waarborgen van genoegzame en bestendige kracht. Zij was eene, bij ontstentenis van ander redmiddel, welligt prijzenswaardige poging om te bewerken hetgeen eigenlijk voor de Witt, om de gedwongen rigting zijner buitenlandsche betrekkingen, niet mogelijk was: maar zij bleef ook uit den aard der zaak, een halve maatregel, waarbij, in gedeeltelijke bekrachtiging van het onregt, een slagboom tegen verder onregt gezocht werd. Spanje had nu, ter verdediging van het overschot zijner Nederlanden én minder vermogen, én minder belang; er kon noch op Zweden, noch op Engeland worden gerekend; Frankrijk was, én magtiger gemaakt, én getergd.— En het *Eeuwig Edict?* Daar het den Stadhoudersgezinden alle hoop op toenadering ontnam, bragt het onverzoenlijkheid der partijen en des te heftiger tegenstand te weeg. — Het gevaar, zoo van vijandelijken overval als van burgertwist, was tijdelijk afgewend, terwijl, in beide opzigten, erger gevaar voorbereid was.

370. Bij het belemmerende dezer vooruitzigten was nog ééne omstandigheid welke de Witt naauwelijks had kunnen voorzien, en waardoor, menschelijkerwijs, de Staat ten wissen val zou worden gebragt. De verachtelijke Karel II had zich aan Lodewijk XIV verkocht. Reeds toen Engeland zich bij de Triple Alliantie ter bestrijding van Frankrijk verbond, beraamden deze Vorsten eene zamenspanning tot het verdelgen van de Republiek. — Frankrijk brak weldra alle verstandhouding af. Vroeger vriendschapsbetoon was door verkoeling, verkoeling werd allengskens door hatelijkheid en vijandige maatregelen gevolgd. De trotsche Koning, naar hij zeide, door visschers en marskramers gehoond, behoefde niet meer een de Witt naar de oogen te zien: noch om België; want ten dien opzigte was de onverzettelijkheid van den Raadpensionaris gebleken; noch om de Republiek buiten vreemden invloed te houden; want Engeland en Frankrijk zouden den Staat niet beurtelings ondersteunen, maar gezamenlijk verpletten.

Reeds in Dec. 1667 onderhandeling over een geheim verbond der twee Koningen tegen de Vereenigde Nederlanden.[26] — 1669. Mei. *De Pompone* naar 's Hage om, ook thans nog, een afzonderlijke Alliantie te beproeven; vruchtelooze zending. — 1670. Junij: geheim Tractaat ter verdeeling van het Gemeenebest; zoo echter dat voor den Prins van Oranje zou worden gezorgd.

De Nederlandsche zeevaart werd in Frankrijk telkens hooger belast. Bij v. voor een stuk laken, in 1632, *f* 6, in 1654, *f* 26, in 1660, *f* 56, en (ondanks het Tractaat van 1662), later tot *f* 80. Allerlei kwellingen; zoodat in 1671 de Staten tot represailles op de Fransche brandewijnen kwamen, door nog erger represailles aan de andere zijde gevolgd. De Fransche kooplieden begrootten hun jaarlijksche schade op 35 millioen.[28]

371. De verontwaardiging over het Eeuwig Edict bragt in Holland en de overige Gewesten hooggaanden twist, hier en daar bijkans openlijke vijandschap te weeg. De meeste Provinciën waren dubbel ijverend voor de verheffing van den weldra meerderjarigen Prins. Holland vergunde dat hij in den Raad van State toegelaten werd; zoo echter dat het, voor dien prijs, de toestemming tot het afscheiden van Stadhouder- en Kapitein-Generaalschap verkreeg.

1668. Vruchtelooze bezending naar Friesland, Stad en Lande en

Zeeland om, volgens het ontwerp van *Harmonie*, te bepalen dat geen Stadhouder tevens Kapitein- en Admiraal-Generaal wezen zou. — Opschudding te Veere. — 18 Sept. De Prins, als eerste Edele, in de Staten van Zeeland ontvangen. — Resolutie van Holland (28 Sept.) dat geen Stadhouder zitting in den Raad van State hebbe. — Utrecht mortificeert het Stadhouderschap. [12]

Friesland: twisten over het regt om op de Landschapsvergadering te komen. Ook in *Stad en Lande.* De tusschenkomst der Algemeene Staten, door de hollandschgezinden begeerd, werd niet geduld. — *Overijssel:* als vroeger (§ 352), in twee deelen gescheurd. Beide partijen, noemende zich *de Staten* van het Gewest, vervoegen zich (1669) bij Holland; partijdige uitspraak tegen Haersolte; 1671 bevrediging in dien zin. — »Men zag klaarlijk dat deze tweedragt in »de Gewesten voornamelijk ontstond uit den ijver voor den Prins. »De Prinsgezinden bleven in Friesland en in Stad en Lande, de »overigen in Overijssel in het hoog bewind." [9]

1668. Misnoegen tegen Holland gebleken bij de afdanking van krijgsvolk; de Raad van State wil verminderen tot op 31680 knechten en 52 kornetten; Holland tot op 2060 man minder. Vijf Gewesten hiertegen: Holland (gebelgd over de verwijzing naar de Resolutiën van 1650) dankt eigendunkelijk af, en houdt vol tegen den Raad en de Generaliteit. [9]

1670. 2 Junij. De Gewesten vereenigen zich eindelijk met de Harmonie: aan den Prins wordt zitting en stem in den Raad van State verleend.

372. De Witt werd, ook door de Staatsgezinden, niet meer met dezelfde eenstemmigheid en volgzaamheid als vroeger ondersteund. Wangunst en onwil werden bij velen hunner somwijlen bespeurd; hetzij uit persoonlijke beweegredenen, hetzij door de begeerte van sommige steden, inzonderheid van Amsterdam, om zich min of meer, zelfs in aangelegenheden der Provincie, aan het oppermagtig bewind der Provinciale Staten te onttrekken. Uit deze beginselen van verdeeldheid scheen van beide kanten, en vooral van de zijde der misnoegden, eenige toenadering tot den Prins van Oranje te kunnen ontstaan.

1669. Amsterdam (dat zich reeds in 1666 tegen de door Holland besloten versterking van *Naarden* verzet had) tracht zich boven de andere steden te stellen, als die de helft der belastingen van de Provincie betaalt: tegenover de factie van Leiden, Dordrecht en Rotterdam die, gesterkt door het crediet van de Witt, tot dus ver in bijkans alle verkiezingen de overhand had. Sommigen willen zelfs een nieuwen ambtenaar, *Secretaris van Staat*, die met de buitenlandsche zaken zou worden belast. [25] 1670. Deze magtige partij klaagt dat de Witt, door zoo lang in het bewind te blijven, volko-

men meester van de Staatszaken wordt, en zijne vrienden in de meest gewigtige bedieningen brengt.

Vooral *v. Beuningen* had hierin de hand: hij en *v. Beverningk* verklaarden, bij het gedurig voortrekken der gunstelingen van de Witt, aan de leden der Staten van Holland »dat de Republiek niet »vrij was, zoo al de ambten en bedieningen naar het goedvinden »van ééne familie wierden verleend, en dat zij het Land liever »zouden verlaten dan getuigen van dergelijke ongeregtigheden te »zijn." [15] De tegenstanders van de Witt zoeken bij de Oranjegezinden een steun. »Niets geeft zooveel hoop voor den Prins als de »warmte waarmede Amsterdam zijn belang ter harte neemt; ook »(1670) voor den Raad van State; en, daar de Witt steeds bij »magte is om ook zelf dergelijke bevordering te bewerken, zou de »Prins in groote verlegenheid omtrent de keus eener partij kunnen »zijn." [25]

Zeer opmerkelijk is hetgeen plaats had met het boek *Aanwijzing der heilzame maximes van de Republiek van Holland en West-Friesland*, blijkbaar geschreven onder den invloed van de Witt. — 10 Dec. 1668; een, door den Raadpensionaris geteekend, octrooi voor 15 jaren, toen eenige Regenten, in 't laatst van de week en bij het scheiden der Vergadering absent waren: daarentegen (28 Mei 1669), Resolutie der complete Vergadering, waarbij het octrooi, als sub- en obreptief verkregen, ingetrokken en het boek verboden is op straffe van ƒ 600; »omdat het in vele passages injurieus, laster- »lijk en ten hoogsten detestabel is. [26]

373. Vierjarige rust was er, ofschoon met elk jaar de toekomst dreigender werd. Het bleek weldra dat er geen Triple Alliantie meer bestond. De Fransche Diplomatie liet niets onbeproefd om het doel eener volkomen wraakoefening te bereiken. Allerwege werd óf medewerking, óf lijdelijkheid bedongen. Lodewijk XIV, na een aantal vijanden tegen de Republiek opgezet en haar, door list en bedreiging, van bijkans elken bondgenoot beroofd te hebben, was gereed om, aan het hoofd zijner krijgsmagt, het doemvonnis der wraakzucht en begeerlijkheid te voltrekken.

1669. *Zweden* door Lodewijk XIV aan het wankelen gebragt en weldra gewonnen. 1670. *Lotharingen*, bij onverhoedschen inval der Franschen, bemagtigd. — Sept.: schrijven van de Groot, gezant te Parijs, over de ontwerpen tegen den Staat. — Vruchtelooze pogingen om ook *Brandenburg* tegen de Republiek te winnen. — 1671: uitrustingen in Engeland; Temple te rug ontboden: (22 Aug.) twist over het strijken van de Vlag. — 1672. 4 Jan.: ootmoedige Missive der Staten-Generaal, door Lodewijk XIV dreigend beantwoord.

374. De Witt, aan het belang van Engeland tegenover de aanmatigingen van Lodewijk XIV gedachtig, kon zich de mogelijkheid niet voorstellen eener trouweloosheid waardoor elke berekening verijdeld, elke hoop weggenomen, en al wat hij, in diplomatie en Staatsbeheer, na een moeitevolle loopbaan met schranderheid en inspanning opgebouwd had, plotseling en met geheelen ondergang van het Gemeenebest, ineenstorten zou. Van daar dat men op ernstige waarschuwingen te weinig acht sloeg en geene aan de omstandigheden evenredige voorzorgen nam. De kostbare oogenblikken, die nog aan herstel, zooveel mogelijk, van hetgeen men ter verdediging te lang verzuimd had, konden worden besteed, werden aan het tegenwerken van de benoeming des Prinsen van Oranje tot Kapitein-Generaal der Unie verspild.

De Witt zou wel de versterking van Holland, door verbetering der vestingwerken van Woerden, Oudewater, Schoonhoven en allereerst van *Naarden*, gewenscht hebben: de poging daartoe mislukte (§ 372a). Hij voorzag reeds in 1669 (27 Dec.) de mogelijkheid dat »de Staat, 't geen God verhoede, nevens Engeland in rupture mogt »komen te vervallen met Frankrijk." [24] En toch hij vleide zich steeds. De mededeelingen van den Keurvorst van Brandenburg werden als overdreven en als een uitvloeisel van Oranjegezindheid beschouwd. Nog den 8 Maart 1672, twijfelde de Witt of het Lodewijk XIV ernst ware en of hij ook welligt de Republiek, door bedreigingen, »op zware kosten gejaagd had, om haar, zonder eenige »feitelijke aggressie, onder die last te laten zitten, mogelijk met »opinie om daardoor, meer als met eene onzekere attaque, te in»commoderen." [24] Ook achtte hij de Republiek volkomen geregtigd om »te mogen toetasten en zelf den eersten slag te geven, indien »er eene goede occasie mogt aan de hand komen." [24] — Hij wilde de Franschen in Keulen of elders aanvallen; maar vooral hunne oorlogschepen, bij v. in Brest; om die, vóór de conjunctie met de Engelsche vloot, onder Gods zegen, te ruineren. [24] — 1671. Raadplegingen op de aanstelling van een Legerhoofd. Ook de Witt (Dec.) wil den Prins tot Kapitein-Generaal, doch met eene zeer beperkende Instructie en *voor één veldtogt;* zes Gewesten en eenige leden van Holland wilden *voor het leven.* — 1672. Jan. Resolutie van Holland, in den zin van de Witt; ernstige Missive der Generale Staten om Holland tot levenslange aanstelling te bewegen; doch vruchteloos. — 25 Febr.: de Prins Kapitein-Generaal voor den veldtogt.

375. Alles was aan de zijde des vijands ten aanval bereid, terwijl dezerzijds ter afweering alles onvoorbereid was. Spoedig werd de Republiek bijkans geheel overheerd; naauwe-

lijks kon men zich vleijen dat zij, die onlangs de magtigste Koningen getrotseerd had, van de genade des geweldenaars welligt nog een zweem van zelfstandigheid zou verwerven. — Zoodanig waren, ondanks de talenten van de Witt, de vruchten van een regeringsvorm welke, lijnregt tegen de historische en nationale beginsels van het Staatsregt gekant, het Gemeenebest van natuurlijke en onmisbare medestanders gescheiden, spanning en verdeeldheid tusschen burgers en Regenten bewerkt, de talrijke Oranjezinden verbitterd, de regelmatige en eendragtige werking der Unie verlamd, en, ten behoeve eener partij, het leger verwaarloosd, de grenzen in weerloozen toestand gelaten, het land aan overrompeling blootgesteld, en voor vijandelijken inval den weg effen gemaakt had.

De *Tusschenregering* van 1650—1672 bevat vele bewijzen voor de nuttigheid van het Stadhouderlijke Bewind. Desniettemin hield Willem III, zoozeer als iemand met de verkeerdheden der Stadhouderlooze Regering bekend, de Witt voor een der grootste mannen zijner eeuw, en geloofde dat hij den Staat getrouwelijk gediend had. [31]

376. De overmaat van jammeren bragt in één oogenblik tot stand wat door de Stadhoudersgezinden sedert 1650 zoo dikwerf, en altijd vruchteloos, beproefd was. De Witt scheen de Republiek bijkans verraden te hebben, die hij toch met uitstekend talent gediend had, en, naar zijn inzigt, ter goeder trouw. De nationale wensch, twintig jaren lang telkens bedwongen, kon, bij den snellen voortgang des vijands, door geen overleg of geweld worden gesmoord. Midden in de algemeene vertwijfeling was, gelijk voorheen, het *Oranje boven!* noodkreet geworden, totdat het — dank zij Hem die een WILLEM III gevormd had —, als voorheen, zegekreet werd!

DERDE AFDEELING.

1672—1702.

WILLEM III.

Algemeene Aanmerkingen.

377. De Republiek is dertig jaren door WILLEM III tegen de overmagt van Lodewijk XIV beschermd. Toen hij het Stadhouderschap aanvaardde, scheen zij de buit van talrijke vijanden te zijn; toen hij overleed, waren de kanssen nagenoeg gelijk en de maatregelen beraamd door welke, na zijn afsterven, het Fransch geweld aan banden gelegd is. — Het was omdat hij den aard en de algemeenheid van den strijd ingezien had, dat hij ook den alleen genoegzamen tegenstand aangeprezen en, door raad en daad, opgewekt heeft.

378. De dierbaarste aangelegenheden der Christenheid waren op het spel. De onafhankelijkheid der Staten: want Frankrijk, dat zich uitbreidde naar een vast ontwerp, zou weldra voor elk zijner naburen en daarna in gansch Europa wetgever zijn. De vrijheden der Volken: want Lodewijk XIV verleende gaarne onderstand aan elk die, om onderdanen of medeburgers te verdrukken, zich tot het begunstigen zijner oogmerken verbond. Gewetensvrijheid en het aanzijn der kerken waarin de Evangelie-prediking zuiver werd bewaard: want door de wapenen der Franschen was de weg ook ter uitbreiding van Roomschen invloed gebaand.

Zie § 296. — De *Jesuiten*, met vervolgzieke Roomsch- en wereldschgezindheid, met eene zedelijkheid-verwoestende moraal, waren nog veelvermogend bij de Roomsche Vorsten. Lodewijk XIV en de Stuarts werden er van omringd; aan hunne werken werden zij gekend.

379. Het algemeen belang was voor de Republiek eigen belang. Zij had, ten ware Lodewijk XIV bedwongen wierd, niet anders te wachten dan slaafsche onderwerping aan een buitenlandschen Vorst, herstel der openlijke Godsdienst-oefening van de Roomsche Kerk, en vernietiging van den handel, welke, bij het Fransch worden der Spaansche Nederlanden, door het openen der Schelde, te gronde zou worden gerigt. Het behoud van allen was de voorwaarde van haar welvaart en behoud. Alleen wanneer Europa gered werd, kon ook Nederland worden gered.

380. WILLEM III was berekend om tegenover Lodewijk XIV te staan. — Prins van Oranje, was hij met den luister van grootsche herinneringen omstraald, bij het meerendeel eener dankbare bevolking geliefd, aan de magtigste Vorsten verwant. Het ontbrak hem, noch aan zeldzame gaven, noch aan uitgebreide kennis, noch, bij een zwak ligchaamsgestel, aan vastheid van wil en veêrkracht der ziel. Zijn karakter was vroeg in de uitnemende kweekschool van leed en vernedering gevormd: hij had, bij al het overige, te gelijk én wantrouwen op menschen geleerd, én vertrouwen op de Voorzienigheid Gods, welke, door het geloof meer nog dan door het zwaard zijner Vaderen, de Evangelische kerk op Nederlandschen bodem had geplant.

Zie § 358a. — In 1670 schrijft *Temple* dat de Prins, door deugd en treffelijke hoedanigheden, aller achting en bewondering verwerft. Een tenger en zwak ligchaam, bruin hair, breed voorhoofd, een uiterlijk deftig en vol waardigheid; een levendig en doordringend oog. [31] De Hertog van Berwick getuigt dat, toen hij als gevangen voor Willem geleid werd, de adelaarsblik des Konings hem bovenal trof. Aemborstig; na de kinderziekte (1675) bleef hem een zeer hinderlijke hoest bij. Doorgaans zeer ernstig; zelden vrolijk en niet dan in zeer klein gezelschap: hij sprak weinig, langzaam, kortaf en droog; behalve in de dagen van gevecht, zijnde alsdan vol vuur, maar zonder overijling of drift; overal aanwezig en zijn oog over alles latende gaan. Hij drukte zich even goed uit in het Hollandsch, Fransch, Engelsch en Duitsch, en verstond het Latijn, Italiaansch en Spaansch; zijnde aldus uitnemend geschikt om over legers te bevelen uit verschillende Natiën zamengesteld. Zijn geheugen was verbazend. Naauwlettend waarnemer van menschen en zaken, muntte hij uit, meer nog door scherpzinnig oordeel dan door vindingrijk vernuft. — Weinig had hij te danken aan zijne opvoeding, die ver-

waarloosd geworden was: meer aan de gesprekken met de Witt. Onder de verguizing zijner jongelingschap bleef de fierheid en hooghartigheid van zijn inborst onbedwongen; welligt rees zij er door; maar, dewijl men vroeg op alle zijne daden en woorden gelet had, was hem eene omzigtigheid en terughouding eigen, die ligt naar stug- en stuurschheid geleek, en hem later, in het winnen der gemoederen, wel eens hinderlijk was. Geen liefhebber van tegenspraak, bediende hij zich bij voorkeur van lieden die zich naar hem wisten te voegen; ofschoon hij van vleijers, gelijk ook van den omslag der openbare eerbewijzingen, een afkeer had. Weinigen hebben, onder een koel en phlegmatiek uiterlijk, heviger gemoedsbewegingen van toorn en verontwaardiging gekend. Omstandigheden waardoor anderen geslingerd werden, konden in hem, noch opgewondenheid, noch neêrslagtigheid bewerken. »Na de schitterende overwinning bij »de Boyne," schrijft een ooggetuige, »was er geen vreugd, geen »schaduw van ijdelheid in hem zigtbaar; terwijl hij op loftuitingen »geen acht sloeg; en, bij het opbreken van het beleg bij Limmerick »(eene groote teleurstelling!) bleef hij even kalm." Hij geleek onaandoenlijk en hardvochtig meer dan hij inderdaad was. Zeer werd hij door het doodsberigt van den jeugdigen veelbelovenden Erfprins van Brandenburg (1674) getroffen. Toen hij, allerwege van gevaren omringd, naar Ierland vertrok (1690), zeide hij in een zeer vertrouwelijk gesprek aan Burnet, den Bisschop van Salisbury: »wat mij betreft, ik ga, onder opzien tot God, mijne loopbaan ver»volgen of sterven; ik heb slechts medelijden met de arme Konin»gin." Dit werd tot tweemalen met veel teederheid herhaald; »daar»bij," sprak hij, »is het een zeer droevig iets den Koning Jacobus »in persoon te moeten bevechten; want het zou voor mij en voor »de Koningin een doodelijk leed zijn, zoo hij omgebragt of gevan»gen gemaakt wierd." Na het overlijden van Maria, liet hij Burnet in de binnenkamer roepen; gaf aan zijne droefheid lucht; schreide bitterlijk en riep overluid dat er geen hoop meer was voor haar leven, dat hij alzoo van den gelukkigsten der Vorsten de ongelukkigste mensch werd, en dat hij, in zijn gansche huwelijk, nooit eenige reden van klagt over zijne Gemalin had. [51] — Dikwerf had hij edelmoedigheid en vergevensgezindheid betoond: bij v. jegens hen die in Engeland aan de zamenzweringen tegen hem deel hadden. In het verhoor van een hunner, werd op het noemen van medepligtigen gedrongen: de Koning, achter den stoel staande, tikte den regter op den schouder en zeide: »Mylord, reeds te veel hiervan." Een ander, bij eene zamenspraak met Willem III in verlegenheid gebragt, trachtte zich met de schrale uitvlugt te behelpen dat hij de lieden die ten zijnent kwamen, niet afwijzen kon, maar dat hij loyale beginselen had: »ik ken u voor een man van eer," antwoordde de Koning; »ik wil gelooven hetgeen gij zegt: maar herinner u »wat ge nu gezegd hebt en dat ik er rekening op heb gemaakt," en verliet, zonder antwoord te wachten, het vertrek. Een ander, insgelijks voornaam Staatsdienaar, had briefwisseling met den vijand gehad en loochende het; de Koning stelde hem een brief dien hij

zelf geschreven had, ter hand, met uitnoodiging om te gedenken aan het verraad dat hij gepleegd had en aan de genade die hem betoond was. [30] Aan Jacobus II liet hij na den vrede van Rijswijk, een pensioen aanbieden van 50000 £ St., toen het op verre na zoo zeker niet was als het later is geworden, dat deze geen moordenaars op hem afgezonden had. [50] De Prins van Nassau (§ 389) had hem veel verdriets berokkend; nog bij het leven des vaders, stelde hij den zoon tot eenigen erfgenaam in. [9] — Van de waarheid van het Evangelie was hij innig overtuigd; van Godverzaking en lastering had hij een afschuw, »vijand zijnde van alle profaniteit »en van al wat er naar smaakt." [34] De openlijke Godsdienstoefening woonde hij met voorbeeldige aandacht bij: alleen in de weekpredikatiën kwam hij niet veel. [51] Bij het binnenrijden der veroverde vesting *Grave*, deed hij aan zijn hofprediker die naast hem reed, de vraag of hij wel zoo aanstonds eene dankrede zou kunnen doen; en op het bevestigend antwoord hervatte de zegevierende veldheer: »Laat ons dan voort in de kerk gaan en allereerst God danken; »dan zullen wij daarna verder op alle dingen order stellen", hetgeen zoo gezegd zoo gedaan werd. [1] Hij verzuimde het gebed en de lezing der H. Schrift niet; ook was hij zeer gehecht aan de leer bepaaldelijk der Hervormde kerk en vond *voorzienigheid* zonder *voorbeschikking* (§ 239) ongerijmd. [51]

381. De Gemalin van Willem III was MARIA, welke, dochter van Jacobus II, de naaste erfgename van den Troon in Engeland was. Eene vrouw die, in de moeijelijkste omstandigheden, uitstekende gaven, een beminnelijk karakter, en ongeveinsde Godsvrucht aan den dag gelegd heeft.

MARIA (1663—1695) wier moeder (dochter van Clarendon Kanselier van Engeland) Gereformeerd was. — »Allen die de Prinses »naderden, bewonderden haar. Een ontzagwekkend voorkomen; »helder verstand, gezond oordeel, bekoorlijke zachtheid, voorbeeldige »Godsvrucht en deugd. Ofschoon zij dikwerf slechts over weinig »geld kon beschikken, vond zij in zuinigheid middel om veel wel»dadigheid te betoonen; en de waarde der gift werd door de wijs »van geven verhoogd." [31] De pensioenen door haar (na 1688) hier te lande verleend, bedroegen eene jaarlijksche som van ƒ 11340. »Zij had veel boeken gelezen over geschiedenis en Godgeleerdheid, »en toen zij door zwakheid van gezigt daarin werd belemmerd, »was zij in handwerken bezig met voorbeeldigen ijver. Met de tee»derste liefde aan haren echtgenoot verknocht, onderdanig in alles, »begeerde zij, ook op den Troon, niets meer dan de vrouw des »Konings te zijn; voor elke tegenovergestelde inblazing doof." [51] — Zij was niet gewoon zich in Staatszaken te mengen, en echter haar bekwaamheid en ook haar moed bleek toen zij, om de afwezigheid des Konings, in een hagchelijk tijdsgewricht en bij dringend gevaar (1690) met het bestuur van Engeland belast werd. — Aan de Her-

vormde kerk was zij uit overtuiging gehecht; gereed om, waar het noodig werd, rekenschap te geven der hope die in haar was, met zachtmoedigheid en vreeze. — Haar ingetogen leefwijs had gunstigen invloed op het Engelsche Hof. — Zij beijverde zich de wetten tegen dronkenschap, vloeken, en ontheiliging van den Zondag ten uitvoer te doen leggen. [31] Na de overwinning van Willem III in Ierland, wenscht zij dat hij scholen voor de beklagenswaardige Ieren moge oprigten: »waarlijk, zoo ge het mij veroorlooft, ik moet u »zeggen, ik geloof dat uwe redding en voorspoed u verpligten om »te doen al wat u ter bevordering van de ware Godsdienst en van »de Evangelie-prediking, mogelijk is." [50] Op het sterfbed, van haar naderend einde bewust, dankte zij God niet tot de laatste ure met de voorbereiding ter dood te hebben gewacht; onderwierp zich met kalmte aan Zijne beschikking, en bragt den nog overigen tijd door in gebeden en in het aanhooren van de H. Schrift. — Zij gaf, na rijp beraad, hare toestemming tot al wat in 1688 gedaan werd. Was het misschien uit zucht naar den troon? toen haar, te voren en zeer vertrouwelijk, door een Geestelijke gevraagd werd of zij zich beproefd had en zonder leed de geboorte van een broeder vernemen zou, gaf zij ten antwoord: »zeer zeker te zijn dat die tijding haar, »voor haar zelve, geenerlei moeite zou doen; en dat, ofschoon God »wist wat voor haar het beste was, zij liever leven en sterven wilde »daar ze zich nu bevond, dan in hoogeren stand." Zij had het kinderlijk gevoel niet uitgeschud: het was een gedwongen vrolijkheid die, bij het komen in Engeland, door haar aan den dag gelegd werd. Willen III, op reis gaande naar Ierland (1690), waarschuwde een voornaam Staatsdienaar zeer voorzigtig te zijn om niets in tegenwoordigheid der Koningin te zeggen dat naar oneerbiedigheid ten aanzien van haar vader geleek; daar ze dit nooit aan iemand vergaf. De Hertog van Nottingham, die haar vertrouwen had, zeide volkomen verzekerd te zijn dat, zoo ze haar Gemaal overleefd had, zij al het mogelijke zou gedaan hebben om Jacobus II weder op den Troon te brengen; met beperking die hem elke aanranding van de Godsdienst en vrijheden van het Land zouden belet hebben. [30] Wel verre dat er grond wezen zou om lage drijfveer en bedoeling bij haar te onderstellen, is het blijkbaar, dat ze, bij de gevaren der Kerk, aan de uitspraak des Heeren gedachtig geweest is: »wie vader of moeder lief heeft boven Mij, is Mijns »niet waard."

382. Groot is Willem III als Veldheer geweest. Hij blonk uit door persoonlijken moed; strenge tucht achtte hij het eerste vereischte van krijgsbeleid; schrander uitgedacht waren de plannen die hij, óf voor den naderenden veldtogt, óf onder het gewoel der oorlogsverrigtingen ontwierp. Doch het is niet genoeg op te merken dat meer dan één veldslag door hem gewonnen, een aantal sterke plaatsen ingenomen en, door

meesterlijken aftogt of onwrikbaar standhouden, ook na de nederlaag, aan den somtijds overmagtigen vijand ontzag ingeboezemd werd. Om zijne verdiensten naar waarde te schatten, houde men in het oog dat hij het Nederlandsche leger uit het niet opgebeurd, beroemde helden gevormd, en met eene Bondgenootschappelijke legermagt, die uit zeer verschillende bestanddeelen zamengesteld was, aan de nationale Fransche krijgsheiren, aangevoerd door uitstekende veldoversten, gedurende eene reeks van jaren, het hoofd geboden heeft.

Uitermate stoutmoedig. Te *Senef* de zijnen voorgaande, is hij midden onder de vijanden geraakt: volgens Condé, aan een oud legerhoofd gelijk, behalve dat hij zich gewaagd had als een jong soldaat. Bij *St. Denis* zoo digt onder den vijand dat een Franschman hem reeds het pistool op de borst zette, toen Ouwerkerk den aanvaller doorschoot. Voor *Grave* gedurig in de loopgraven en op de uiterste posten. Te *Neerwinden*, volgens een ooggetuige, »vliegende als een bliksem overal, om zijne orders, onder een hagel »van kanon- en musketkogels te geven.” Aan de *Boyne*, hoewel gewond aan schouder en been, de leidsman zijner troepen tot in het digtste slaggewoel. — Tegen de lafhartigen gestreng. *Pain et Vin* ter dood veroordeeld (1672); *Torrington* (1690) in regten betrokken. Bij een bezoek op de vloot (1673) verklaarde hij dat »er voor »de lafhartigen niets zoo gevaarlijk zou zijn als de havens van den »Staat.” Te *Mont-Cassel* gaf hij, in zijne verbolgenheid, aan een vluchtenden soldaat eene snede in het aangezigt: »schelm, ik zal »u ten minste teekenen, om u te kunnen doen ophangen.” — In Ierland, vóór den beslissenden slag, bij eene inspectie der troepen, reed hij zelf telkens de regimenten, naarmate zij opkwamen, te gemoet; sprak den krijgslieden moed in, en toen hem een order voor wijn aan zijne tafel ter teekening gebragt werd: »neen” riep hij uit, »ik zal water drinken met den soldaat.” Elke nacht sliep hij in het kamp: was den ganschen dag te paard: vloog van plaats tot plaats om zijne troepen of de landstreek in oogenschouw te nemen, liet aan anderen niets over van hetgeen hij zelf kon verrigten en, toen in het bijzijn der soldaten van uitstel gesproken werd, zeide hij dat zij het hoorden: »ik ben niet in Ierland gekomen om gras »onder mijne voeten te laten groeijen.” [30] — Verwonderlijke onvertsaagdheid was hem eigen. In de hitte van het gevecht, had een zijner dragonders die hem niet herkende, het pistool aan het hoofd des Konings gerigt: deze, het kloekmoedig afwendende, zeide: »wat, »kent gij uwe vrienden niet?” [50] Evenzoo in eene sloep, bij Goeree, in levensgevaar wegens mist en ijs, sprak hij tot de beangstigde bootslieden: »hoe! vreest gij te sterven in mijn gezelschap?” [9] — Met schrander overleg wist hij in opkomende bezwaren te voorzien. Zoo bij v. in 1688, toen de werkbazen in Exeter (waar hij, om Londen te bereiken, doortrekken moest) morden dat, door 't ver-

bieden der jaarmarkt als anderzins, hunne kostwinning zou vervallen, verklaarde hij dat hij al hun werk tot den gewonen prijs en tegen klinkende munt overnemen zou. [9] En nadat, in eene eerste ontmoeting met de Fransche vloot, de Engelsche eenige schade geleden had, begaf hij zich, voor de gevolgen van te leurstelling en verslagenheid beducht, naar Portsmouth, nam den maaltijd in het Admiraalschip, maakte twee kapiteinen tot ridders, gaf aan de zeelieden een geschenk, zoodat ze bijkans overtuigd waren dat het voordeel aan hunne zijde was geweest. [50] — De Iersche Generaal Sarsfield, toen er, door Engelsche Officieren, na het bijna vermeesterd zijn van Ierland, over het gedrag der Ieren in den krijg werd gesproken, zeide: »hoe ellendig de toestand onzer zaken ook zij, laat ons »van Koning ruilen en wij zullen u wederstaan." [31]

Gedeputeerden te velde (§ 222,223 en 336a) heeft Willem III, waar hij zelf tegenwoordig was, niet begeerd: »hebbende het geheel be»stier der krijgszaken (van Julij 1672 af) zoodanig aan zich getrok»ken dat de Staten-Generaal en Raad van State zich daarmede niet »of weinig bemoeid hebben." [18] — Dikwerf werd hij in zijne verrigtingen belemmerd door *a.* den naijver, de flaauwhartigheid en de eigenzinnige handelwijs der Generalen, over de legerafdeelingen der Bondgenooten gesteld; *b.* de verschillende inzigten der Vorsten die, in het plan van den veldtogt, in den gang der operatiën, en in de keus der winterkwartieren, een iegelijk op het meeste voordeel zijner eigene troepen en Staten het oog gerigt hadden; *c.* de trage en karige medewerking in de Republiek. — Aanmerkelijk was het voordeel der Franschen, wier nationale krachten naar den wil en wenk van den oppergebieder in beweging werden gesteld. Fransche legerhoofden van uitstekende bekwaamheid en moed; eerst *Condé* en *Turenne;* daarna *Luxemburg* en *Boufflers; Vauban.*

Voorname krijgsoversten onder Willem III. — *George Frederik, Graaf van Waldeck*, in 1690 Veldmaarschalk, wiens moed en bekwaamheid meer dan zijn krijgsgeluk geroemd werd. — *Walrave van Nassau-Usingen* (1635—1702) »die meer dan 30 jaren uitstekende »diensten bewees, door zijne ervaring en dapperheid, in 15 veld»slagen en 27 belegeringen verkregen en betoond." [1] — *Hendrik van Nassau-Ouwerkerk*, kleinzoon van Prins Maurits, die bij St. Denis aan Willem III het leven gered heeft en de held van den successie-krijg is geweest. — *Godard van Rheede Ginckel*, later Graaf van *Athlone;* overwinnaar van Ierland, van wien getuigd wordt dat hij »alle de eigenschappen van een volmaakt veldheer bezat." [1] — *Hans Willem, Baron van Aylva*, de wakkere verdediger van Friesland in 1672 († 1691). — *Mackay* (1640—1692), sedert 1674 in dienst der Staten-Generaal, uit Schotland geboortig, die aldaar en in Ierland, alsmede in het Bondgenootschappelijk leger, gewigtige diensten bewees; een voorbeeld zoowel in Godsvrucht als in krijgsbekwaamheden en moed. — *Menno van Coehoorn* (1641—1704), een Fries; uitstekend ook als Veldoverste; die steden ingenomen zoo wel als versterkt heeft; met Vauban de grootste vestingbouwkundige zijner eeuw.

383. Als Staatsman was niemand, althans zijner tijdgenootem, hem gelijk. De kracht zijner Staatkunde was niet enkel op bekendheid met de geheime roersels der kabinetten, op onbetwistbare meerderheid van talenten, en vooral niet op behendigheid in diplomatieke kunstgrepen of bedriegerijen, waarvan hij een afkeer had, gegrond. De overmagt van zijn invloed (waaraan, bij velerlei tegenstreving, half Europa, in de ure des gevaars, hulde bewees) lag veeleer in de edelaardigheid zijner beginsels, in de grootschheid van het doel, in de onkreukbaarheid zijner goede trouw, in de vastheid van een karakter door hooger inzigten geleid; in de onwrikbaarheid der volharding, waarmede hij het werk dat hij zich voorgesteld had, telkens afgebroken, telkens weder opgevat heeft.

Eerlijke en naauwgezette naleving van elke verbindtenis is zijn onveranderlijke stelregel geweest. Ook hierom heeft hij zich steeds verzet tegen afzonderlijken vrede, waar men verpligt was tot bondgenootschappelijk overleg. Altijd was hij gedachtig aan hetgeen hij in 1702, aan het Parlement zeide: »zorgt, bid ik U, voor het open»baar crediet; het kan niet bewaard worden, zoo gij niet als heili»gen regel beschouwt dat niemand die op U vertrouwen gehad heeft, »immer dien ten gevolge eenig verlies moet ondergaan."

Willem III was niet gewoon zich van omslag van woorden en fijnheid van intrigues te bedienen. Onbewimpeld en kort af, zeide hij waar het op stond. — Zoo bij v. in 1689, bij de eindelooze beraadslagingen over de wijs waarop in de regeling van het Bestuur van Engeland zou worden voorzien, zeide hij ten laatste dat, bij de verscheidenheid der gevoelens, na lang zwijgen, hij niet langer zwijgen mogt. Een Regentschap? welligt was het raadzaam, maar, wat hem betrof, hij verkoos niet Regent te zijn: zij konden op een ander het oog slaan, vermits hij te wel de gevolgen doorzag om zich daarmede te belasten. De Prinses alleen op den Troon te stellen, opdat hij onder haar het bewind voeren zou? niemand kon meer achting hebben dan hij voor zijne Gemalin; maar hij rekende het beneden zich op een anders naam het bestuur in handen te hebben; zoo de Natie hem niet verlangde, hij zou het zich geenszins aantrekken, en naar Holland terugkeeren, met het vast besluit zich niet meer in haar zaken te mengen: de glans der Kroon, die zoo schitterend voor anderen was, had hem nooit verblind.[31] Het gevolg was dat het Koninklijk gezag aan Willem en Maria opgedragen werd. — Evenzoo in de Haagsche Bijeenkomst (1691), waar een aantal Duitsche Vorsten aanwezig waren. De Koning, zonder omwegen, wees aan dat het gevaar der Bondgenooten het gevolg hunner misslagen was. Hij behoefde niet vele redenen om hun te doen zien dat zij beter en gepaster maatregels zouden moeten nemen: 't

was geen tijd van raadplegen, maar van uitvoeren: haast zou de vijand al 't overige onderworpen hebben, zoo de geest van verdeeldheid, traagheid en eigenbaat nog langer onder hen heerschte: 't was niet met geroep en klagten te doen; magtige legers, naauwe vereeniging van allen, zonder uitstel, was noodig, zoo men aan den vijand de vrijheid van Europa, welke hij reeds onder 't juk hield, wilde ontwringen.[9] Het gevolg was dat er 222,000 man werden te velde gebragt. — Dergelijke behandeling en afdoening van zaken lag in het karakter van Willem III, al ware zij ook niet de meest doeltreffende geweest.

Staatslieden onder Willem III. — Behalve *v. Beuningen* en *Beverninck*, nu ook *Casper Fagel* (1620—1688): 1663, Pensionaris van Haarlem; 1670, Griffier der Staten-Generaal; 1672, Raadpensionaris (zie § 390). *Hendrik Fagel*, zijn broeder (1617—1700), na hem Griffier. *Arnoud van Citters* (1633—1697), Gezant in Engeland. *E. van Weede van Dijkveld*, die veel tot de omwenteling van 1688 heeft medegewerkt, »waardig dat hem in Engeland een marmeren standbeeld opgerigt wierd."[51] *Willem Bentinck*, later Graaf van *Portland* (1646—1709), die toen Willem III aan de kinderziekte nederlag, »in *zestien* etmalen niet van zijne legerstede week, ten gevolge waar»van hij zelf, en nog gevaarlijker, besmet werd,"[1] in vele gewigtige aangelegenheden, als vertrouweling des Vorsten, gebruikt. *Joost van Keppel*, Graaf van *Albemarle*, hoewel minder van bekwaamheid, insgelijks in hooge gunst. — Vooral ook *Antoni Heinsius* (1641—1720) in 1679 Pensionaris van Delft; Raadpensionaris van 1688 tot aan zijn dood.

384. Willem III verlangde zelfstandigheid der Staten en geen suprematie; vrijheden en regten en geen eigendunkelijken dwang; behoud van de Hervormde kerk en geen onverdraagzame Pauselijke heerschappij; bloei der Republiek en niet haar bederf: hij wilde het tegenovergestelde van al wat Lodewijk XIV dreef. Natuurlijk dus dat, bij den gedurigen aandrang der Franschen, wederstand tegen Frankrijk zijne hoofdgedachte werd. Geen waarborg was er voor deze heilige regten en dierbaarste belangen, zoo dit Rijk niet binnen zijn eigen grenzen beperkt, en inzonderheid aan den kant der Nederlanden door eene lijn van geduchte vestingen tegengehouden wierd.

Geene toomelooze oorlogsdrift beheerschte den Prins: doch hij wilde een goeden en verzekerden vrede (§ 151a). Geen haat tegen Frankrijk of tegen Lodewijk XIV, maar besef der onmisbaarheid van weêrstand om het reeds verbroken evenwigt te herstellen. »Er »was," zeide hij (1675), »geen vrees voor het Huis van Oostenrijk, »ten ware men buiten den Pyreneschen vrede ging; in welk geval, »doch niet eer, hij zoo goed Fransch zou zijn als hij nu Spaansch was."[9]

Willem III was voorstander van een gemengden regeringsvorm; de wederstand der Staatsgezinden had ten dien opzigte geen invloed op hem gehad. »Naar zijn inzien," zeide hij, »kon slechts »een vrij Volk zich langen tijd tegen een magtigen vijand staande »houden en geld en andere hulpmiddelen vinden; ook behoorden de »wetten perken voor te schrijven aan het hoogste gezag, welke het »nooit te buiten mogt gaan." [31] In Nederland heeft hij voor zich zelven geen Souvereiniteit begeerd en de regten van allen, zooveel doenlijk, tegen elken inbreuk beschermd. In Groot-Brittanje heeft hij medegewerkt tot het vestigen van een Staatsvorm met regelmatigen invloed der Natie; terwijl bijna overal de regten der Stenden te niet gingen door het om zich heen grijpen der Vorstelijke autocratie. — Hij was echter geenszins voor eene beperking waardoor de Overheid magteloos en bijna verachtelijk werd: »ik ken," zeide hij, »de voordeelen van een Republiekeinsch en van een Monarchaal »Gouvernement; en het is niet ligt te bepalen welke het beste is; »maar dit is zeker dat er geen ter wereld erger is dan dat van een »Koning zonder geld en zonder magt." [31] Ook scheen hij in Engeland wel eens genegen om meer persoonlijk te verrigten dan, naar sommiger oordeel, met naauwgezette in achtneming van de vormen der Staatsregeling overeenkwam; eene afwijking waartoe hij aldaar te eer kon worden gebragt, omdat geheimhouding bijkans onmogelijk, misbruik van vertrouwen menigvuldig, en de raad van anderen, om hun bekrompenheid van inzigten of kleingeestigheid van karakter, hem dikwerf minder tot nut dan tot overlast was.

Afkeerig was hij van al wat naar kwelling om der Godsdienst wille geleek; even daarom wilde hij waarborgen tegen eene Kerk tot wier stelregels het vervolgen der ketters behoort. — Hij handhaafde, gelijk in de Republiek, evenzoo in Groot-Brittannie de regten der gevestigde Kerk, en verklaarde (1686) aan Burnet dat hij zich geenerlei moeite zou geven om aan de Episcopalen het stelsel van Calvyn over de besluiten Gods op te dringen; dat de Liturgie hem zeer beviel en het Bisschoppelijk bestuur hem verkieslijk voorkwam; maar dat hij wel de afschaffing van sommige ceremoniën, zoo als het kruis bij den Doop en de kniebuiging bij het altaar, zou hebben gewenscht, en het ook verkeerd vond dat men, zoo als hij het sommigen had hooren doen, de buitenlandsche Hervormde Kerken veroordeelde. [31]

385. Sommige der bezwaren waarmede de Witt had te kampen gehad, bestonden niet meer. Immers, na het ophouden der gedwongen rigting die een Stadhouderloos Bewind aan de buitenlandsche betrekkingen gaf, kon op de vriendschap van bondgenooten als Spanje, Oostenrijk en Brandenburg, rekening worden gemaakt; en Willem III behoefde niet, om een steun tegen de Natie te hebben, den Franschen geweldenaar te ontzien. Maar andere hinderpalen stonden hem

in den weg, welke, voor elk een behalve voor hem, onoverkomelijk zouden geweest zijn. Bij de onverschilligheid en verblinding, de baatzucht en naijver, de flaauwhartigheid en vadzigheid der meeste Vorsten, was het geene ligte taak een Verbond te vormen, te besturen, tegen uiteenvallen te behoeden; te vernieuwen, wanneer het uiteengevallen was.

386. In de houding van Engeland lag nog grooter bezwaar. Dit magtige Rijk, hetwelk een natuurlijk steunsel van het Bondgenootschap had moetén zijn, werd, tegen den wensch en tot ergernis der Natie, door de laaghartigheid en Roomschgezindheid zijner Vorsten, bijkans onder voogdijschap van Lodewijk XIV gesteld. En nadat de krachtige tusschenkomst van Willem III aan deze verraderlijke verwaarloozing der Engelsche en Europesche belangen een einde had gemaakt, was er toen geen moeijelijkheid meer? al zijne bekwaamheid en volharding werden ook toen vereischt om niet, onder veelsoortige miskenning en tegenkanting, tot onvermogen en moedeloosheid te worden gebragt.

387. Dezelfde kleingeestigheid als bij de Bondgenooten ontmoette hij in de Republiek. Velen, wier eigenwijsheid even hardnekkig als hun politiek gezigtsvermogen beperkt was, beweerden dat enkel voor de Vereenigde Nederlanden moest worden gezorgd; zonder buiten noodzaak zich te mengen in hetgeen anderen betrof. Als of die noodzakelijkheid, bij een algemeen gevaar, niet altijd bestond; als of de onafhankelijkheid der Republiek, na het ten ondergebragt zijn der naburen, behouden had kunnen worden; als of de overmagt van Frankrijk, in België en elders, den Nederlandschen handel zou hebben gespaard; als of, bij het vooruitdringen van een overheerscher, vrede zonder krijg mogelijk was; als of, bij de eenheid van den wederstand, het Gemeenebest minder in Italië of Spanje dan op eigen grenzen bedreigd en aangerand wierd.

388. De Republiek was tot haar eigenaardige gesteldheid, eenigermate, niet ten volle, wedergekeerd. Het Stadhouderschap werd door erfregt en, in de Landgewesten, door een zeer grooten invloed op de keus der Magistraatspersonen, versterkt; overigens werd in den gebrekkigen regeringsvorm

geenerlei afdoende wijziging, en aan de verwarring en onzekerheid welke de praktijk in het Staatsregt gebragt had, geen einde gemaakt. Willem III voor wien, wanneer men Frankrijk bestreed, tusschen Staats- en Stadhoudersgezinden geen onderscheid was; die de Souvereiniteit, door de vijanden aangeboden, versmaad had; die ter vermeerdering van eigen gezag, noch de verlegenheid der Regenten, noch de liefde der burgerijen te baat nam; heeft geen oppermagt gewild dan die aan een buitengewoon karakter en aan zeldzame zielkracht, ook tegen wil en dank, toegekend wordt. Zou hij, door bevestiging van de eigenlijke grondslagen der Unie, tegenover de aanmatigingen der Provinciën en Steden, beter voor de toekomst hebben gezorgd? vooraf vrage men wanneer hij voor dergelijke herziening én de magt én de gelegenheid had.

Wenschelijk ware het geweest den *Raad van State* te herstellen in het gezag dat weleer, in het belang eener regelmatige afdoening van zaken, aan dat Collegie toegekend was (§ 221 en 237). — Ook thans bleef het gebrek bestaan aan waarachtige eenheid in het Bestuur, ten gevolge waarvan, door eigenzinnig of baatzuchtig tegenstreven van ééne Provincie of Stad, de bevordering der algemeene belangen niet zelden onmogelijk werd. Er was geen middel om de Provinciën tot het voldoen van deugdelijk verschuldigde gelden te dwingen. — Doch, al had Willem III niet doorgaans te veel met buitenlandsche vijanden te doen gehad om zich met verbetering van het inwendig beheer geregeld bezig te kunnen houden, eene gewigtige wijziging van den regeringsvorm zou hem toch moeijelijk zijn gevallen. Dikwerf was het reeds veel dat hij zich tegen den drang zijner wederpartij verdedigen kon, en in de oogenblikken waarin hij kon geacht worden meester te zijn, zou hij zijn oogmerk niet door algemeene overeenstemming, maar — en dit juist wilde hij niet — door zich uitsluitend van Stadhoudersgezinden te omringen, hebben bereikt. Ten aanzien van eigen verheffing was hij van gevoelen dat de Hollanders zich aan een Heer niet zouden gewennen en veel liever geld opbrengen ter bescherming van hun vrijheid dan voor de glorie van een Souverein: [51] hij was ten volle overtuigd dat door dergelijke Staatsverandering spoedig voor den Staat handel en welvaart, voor den Vorst magt en aanzien verloren zou gaan. [25] — Overigens heeft hij steeds, zoo ver dit in de toenmalige omstandigheden mogelijk was, voor de handhaving van de regten der Generaliteit zoowel als voor het doen eerbiedigen van het gezag des Stadhouders, gezorgd.

De meeste Staatslieden aan wie Willem III, vooral in diplomatieke aangelegenheden, vertrouwen schonk, waren juist geen voorstanders van het Stadhouderlijk gezag. De denkwijs van sommigen werd gewijzigd; anderen ondersteunden hem slechts wanneer zamen-

werking, ook in het belang der Staatsgezinden, vereischt werd. — *Van Beuningen* had langen tijd met ijver de maatregelen van de Witt ondersteund; *v. Beverningk* was van de Acte van Seclusie (§ 351) de onderteekenaar, zoo niet de bewerker; *Fagel* had het Eeuwig Edict voorgestaan; *Dijkveld* was met de Witt zeer bevriend; *Heinsius* had, naar het schijnt, in het eerst naar den Staatsgezinden kant overgeheld.

389. De strekking der Aristocratie bleef wat zij te voren was: al kon zij den Stadhouder niet ter zijde stellen; al was zij, in gevaarlijke oogenblikken, van de onmisbaarheid zijner krachtige leiding overtuigd, zij vergat echter niet zich van elke gelegenheid te bedienen om hem, zooveel doenlijk was, aan banden te leggen. Het was wanneer de nood des Vaderlands ophield, dat telken male het dwarsboomen van den redder des Vaderlands begon. En deze tegenstand werd bedenkelijk, om de dikwerf bijkans ondragelijke aanmatigingen van het steeds magtiger *Amsterdam;* om den naijver van *Hendrik Casimir*, die, ontrouw aan het voorbeeld zijner vaderen, met Friesland en Groningen (gewesten onder de Witt zoo Oranjegezind), liever tegenover dan aan de zijde van Willem III verlangde te staan; en om de onverantwoordelijke wijs waarop door Staatsgezinde Regenten geheime verstandhouding met Frankrijk aangeknoopt werd.

Amsterdam beoordeelde dikwerf (niet in 1672 en 1688) de aangelegenheden van Nederland en Europa uit een standpunt van kwalijk begrepen commercie-belang. Onder de vereischten van vrijen handel werd door sommigen het onbelemmerd voeren zelfs van krijgsbehoeften naar den vijand (een soort van broedermoord) geteld, en het meest vertrouwelijk overleg met den Franschen Gezant werd, waar het niet verborgen blijven kon, zoo het heette, als geoorloofde behartiging van stedelijke belangen beschouwd.

HENDRIK CASIMIR (zie § 358); gehuwd met Amalia Vorstin van Anhalt, kleindochter van Frederik-Hendrik (1666—1726); van een teêr en aemborstig gestel; werkzaam en dapper, had hij zeer verdienstelijk kunnen zijn, zoo kwalijk bestuurde eerzucht hem niet tot min prijsselijke handelingen verleid had.

390. De Republiek ware, in dergelijken toestand, zonder eensgezindheid van Stadhouder en Raadpensionaris, bijkans niet te behouden geweest; doch *Fagel*, in wiens voetspoor naderhand ook *Heinsius* trad, was door bekwaamheid en karakter waardig de vertrouweling van Willem III te zijn; hij had de

heilzame strekking eener meer verheven Staatkunde tegenover de bekrompen inzigten en baatzuchtige berekeningen der meeste Regenten erkend; zijn invloed, in de Vergadering van Holland en bij de Staten-Generaal, werd, met onverflaauwden ijver, aan de bevordering van des Stadhouders ontwerpen gewijd.

Fagel (zie § 383a); Raadpensionaris op dezelfde Instructie als de Witt; met verpligting om de voornaamste zaken aan den Stadhouder bekend te maken. — Sommige leden van Holland hadden dit ambt nu willen bepalen tot de zaken van het Gewest alleen; met aanstelling van een Provincialen Thesaurier en, voor de buitenlandsche zaken, van een Secretaris van Staat, die zijn lastbrief verkrijgen zou van de Algemeene Staten[9] (zie § 372a).

»Zeer bedreven in de regten; van een klaar en vaardig oordeel; »welsprekend; gevat om, in eene talrijke vergadering, de zaken naar »zijn zin tot een besluit te brengen; Godvruchtig, deugdzaam,"[51] en onvervaard, ook waar elk ander radeloos was. De Witt, toen de Franschen in de Betuwe waren gevallen, betuigde hem, »geener»lei kans of middel te zien 't gevaar dat den Staat dreigde, te ont»gaan;" hij antwoordde »dat de Staat voorheen in grooter gevaar »geweest was; dat God ons gered had en nog redden zou, mits »men zich, waar een hartig besluit vereischt werd, niet aan wan»hoop overgaf; dat men het roer niet moest verlaten, eer het schip »verloren was."[9] — Hij weigerde (1672), ondanks allen aandrang der Provincie Holland, het Besluit te teekenen waarbij volmagt tot onderhandelen met Frankrijk verleend werd, en aan den Gezant, P. de Groot, voegde hij toe: »gij kunt vertrekken en uw vaderland »verkoopen, maar zult werk hebben den kooper te vestigen in het »bezit."[9] — Aan Lodewijk XIV, die eene poging liet doen om hem en, door zijne tusschenkomst, den Prins met geld en eerbetoon te winnen, gaf hij ten antwoord: »dat de Staten magtig en edelmoe»dig genoeg waren om zijn arbeid te vergelden; dat ook de trouw »Gode en den Vaderlande gezworen niet gedoogde zulke voor»slagen te doen aan een Prins die, als zijne voorouders, roem »uit deugd en niet uit schatten en waardigheden zocht."[9] — Aan den Gezant van Brandenburg, als deze (1684) beweerde dat er geen mogelijkheid was voor de Vereenigde Nederlanden om het vermeesteren van België te beletten: »de zaken hebben in »de vorige eeuw nog hagchelijker gestaan; toen Haarlem verloren »was en Leiden en Alkmaar wonderdadig behouden werden; de»zelfde God leeft; onze zaak is regtvaardig; en het is beter te ster»ven in het handhaven eener goede en Gode aangename zaak dan »in 't opvolgen van maatregelen die uit den booze zijn."[9] De Amsterdamsche Burgemeester Witsen, die weinig opgewektheid had om aan de onderneming van 1688 de hand te leenen, meende »dat »de zaak van Engeland eene zaak van Godsdienst zijnde, door God »zelven wel beschermd zou worden;" Fagel toonde met schriftuurlijke voorbeelden dat het zwaard mogt en moest worden gebruikt:

»zoo hebben onze voorouders gedaan en den Staat op de Godsdienst »gevestigd." [9] – Bij het vernemen van zijn overlijden schreef Willem III: »ik kan niet genoeg betuigen met wat smert tot het binnenste van mijne ziel ik den droevigen dood van den Raadpensionaris »heb vernomen; ik verlies den grootsten vriend dien ik in deze we»reld kan hebben en zekerlijk de Staat den trouwsten dienaar."

391. Goed en leven heeft Willem III voor het tot stand brengen van zijne heilrijke ontwerpen over gehad. Hij verlangde geen magt dan in zoo ver zij ter bereiking van het oogmerk zijner zelfopoffering noodzakelijk was; geen roem dan die uit het beschermen ontsproot van Godsdienst, waarheid en regt. Bij helder inzien der gevaren waarmeê Europa bedreigd werd, zich ergerend over het pligtverzuim en de ligtzinnigheid van Vorsten en Volken, was hij zijner eigene gaven en talenten, zijner vastheid van wil, onder de algemeene lafhartigheid en weifeling, niet onbewust. Doordrongen was hij dien ten gevolge met het gevoel der verhevene roeping waartoe Gods wijze en liefderijke beschikking hem uitverkoren en toegerust had.

Op eigen voordeel werd nooit door hem, ten nadeele der Staatsbelangen, gelet. Alle berekeningen, op zijne baatzucht gegrond, bleken ijdel te zijn. Zoo in 1676, toen men hem door velerlei beloften tot afzonderlijken vrede wilde brengen: »zij kenden hem weinig," sprak hij, »die hem zulke voorslagen deden; en, wanneer slechts »zijne eer, door voldoening aan de Bondgenooten bewaard werd, »zou de vrede geen uur uitgesteld worden om zijn bijzonder be»lang." [25] In 1691 betuigde hij den Staten-Generaal dat »hij de »kroon had aangenomen, niet uit onmatige Staatzucht, des mogt »God hem getuige zijn, maar om de Godsdienst, den welstand en »rust van Engeland, Schotland en Ierland te bevorderen, en de »Bondgenooten, vooral de Staten, te beter te kunnen bijstaan tegen »de Fransche overmagt." — »De wensch naar invloed en gezag was »in Willem III zoo naauw met grootmoedigheid en zucht tot het »algemeen welzijn vereenigd als zij het ooit in een menschelijk hart »kan zijn. Het was de bewustheid niet enkel van zich aan eene »groote zaak, de veiligheid van Europa, inzonderheid van Groot»Brittanje en Holland, tegen onophoudelijke aanranding, toegewijd »te hebben, maar ook van in eigen standvastigheid en doorzigt hulp»middelen te bezitten die niemand buiten hem had. Talrijke legers, »ruime inkomsten, en het hoogste gezag werden niet door hem, zoo »als door het gros der Vorsten, ter bevrediging van zelfzuchtige »ijdelheid en begeerlijkheden gezocht, maar als de onmisbare werk»tuigen der overwinning in het strijdperk hetwelk de Voorzienigheid »voor den kampvechter van burgerlijke en Godsdienstige vrijheid »had opengesteld." [32]

392. De welvaart der Republiek hield zich, tijdens Willem III, staande, ook bij de groote verliezen die de oorlog te weeg bragt. Handel en scheepvaart bloeiden, en sommige takken van vertier werden door den krijg zelven gevoed. De volkplantingen leverden ruime inkomsten aan het moederland op. Aldus, en voorts door geldheffingen en finantieel overleg, verkreeg men de hulpmiddelen voor het dragen der opofferingen die tot onderhoud der landmagt en inzonderheid van het zeewezen werden vereischt.

In 1672 zegevierde in Oost-Indië de Nederlandsche Vlag. De dappere *van Goens* vermeesterde verscheidene schepen uit het smaldeel van *La Haÿe*, hetwelk door Lodewijk XIV, ter benadeeling van de Hollanders naar den Indischen Archipel afgezonden was.

Willem III is zeer ten onregte beschuldigd het Nederlandsche Zeewezen verwaarloosd te hebben. Veel werd, ten dien opzigte, door hem verrigt. Ook op zijn aandrang besloot men in 1682, tot aanbouw van 36 schepen, en werd als beginsel aangenomen dat de zeemagt voortaan uit 96 linieschepen zou bestaan. Verbetering van de geldmiddelen der Admiraliteiten; verbetering van het dok te Helvoetsluis; nieuw dok te Vlissingen; pogingen om een vast korps zeelieden op te rigten. — Van 1682—1701 werden 81 millioen ter aanbouw door de Provinciën toegestaan; jaarlijksch onderhoud *f* 5,800,000. Van 1693 tot 1697 doorgaans 100 tot 115 schepen, 4 tot 5000 stukken geschut, en 20 tot 24000 zeelieden; althans niet minder dan tijdens de Witt. — Gezag en invloed van den Stadhouder die, gelijk trouwens tegenover Frankrijk vereischt werd, de zeezaken ijverig behartigde. — Omstandigheden buiten hem hebben het verval van het zeewezen voorbereid en den roem der Nederlanders in de schaduw gesteld; onder anderen de vereeniging met de Engelschen; ten gevolge waarvan onze zeevoogden niet meer het opperbevel hadden en dikwerf in den krijgsraad werden overgestemd. Na den slag van la Hogue zijn er geene groote zeeslagen meer geweest. [2] — *Almonde* (geb. 1644), vijftig jaren een der grootste sieraden van het zeewezen, [2] de *Evertsen*, *Callenburgh* (1642—1722) en anderen, waardige kweekelingen van de Ruyter.

Buiten de gewone belastingen werd van 1673—1677 in Holland aan *gevensgeld* opgebragt *f* 34,606,783.

393. Het verval van beginselen en zeden werd door de rampen van 1672 eenigermate gestuit; later had de overkomst der Fransche Hervormden, wier geloof in zelfopoffering was gebleken, gunstigen invloed ter verlevendiging van Christelijken zin. De Hervormde Kerk werd bij haar zelfstandigheid tegen de kwellingen der Stedelijke Regenten ook door

Willem III, en bij de regtzinnigheid van haar leer tegen velerlei afwijking door treffelijke Godgeleerden beschermd; doch de zaden van volksverbastering begonnen wortel te schieten, en het ontbrak niet aan verontrustende verschijnsels van wangeloof en twijfelarij.

Verootmoediging in 1672. »Elk toetste zich voor den Heer, welken moed hij hebben zoude, indien hij eerlang geroepen wierd om »de heilige waarheid te belijden voor gemijterde hoofden en tot »den laatsten adem te verdedigen, zelfs op een schavot. [35] — Vele »predikanten voorheen ijverloos, droegen meer zorg voor hunne »Gemeenten, waren naarstiger in het dienstwerk en stichtten door »onderwijs en voorbeeld: heilzame Synodale Resolutiën te dier tijd »genomen werden nog lang daarna gehandhaafd." [33]

Aan de verdrukking der Voetianen (§ 338a), die de presbyteriaansche eigenaardigheid der Kerk voorgestaan hadden, werd een einde gemaakt. Ook Willem III wenschte zeer dat (behoudens regtzinnigheid naar de leer der Gereformeerde Kerk) aan onderlinge verdraagzaamheid de hand gehouden werd. Bij v. in Dec. 1694, na raadpleging met den Stadhouder, Placaat der Staten van Holland, dat »de hoogleeraars en predikanten zich houden zouden »aan de gewone leer der Hervormde Kerken, vervat in den Catechismus, de Belijdenissen en de Regels der Nationale Dordrecht»sche Synode, maar dat zij de punten die deze onbeslist gelaten »had, op hun eigen oordeel niet zouden voorgeven van zulk een »gewigt te zijn dat, zonder dezelve, de Schrift niet wel noch ge»noegzaam ter zaligheid zou kunnen worden verstaan."

Opkomst eener *Voetiaansch-Coccejaansche School*, waarin, door vereeniging van het goede, het gebrekkige of schadelijke der tweederlei rigting aangevuld of weggenomen werd. — *Witsius* (1636—1708), theologant en boetprediker van uitstekende geleerdheid en hartelijke Godsvrucht, liefderijk en getrouw: »hij is," schreef hij, »een verrader zijns Heeren die, onraad vernemende, de wapens niet »aangordt en anderen in de wapenen roept; de vrede dien wij »zoeken, is de vrede van Jeruzalem, die in zich bevat den oorlog »tegen den duivel, de wereld en de zonde." *Vitringa* (1659—1722), hoogleeraar te Franeker; insgelijks Godgeleerde van zeldzame verdiensten, wiens doorwrochte geschriften en praktikaal onderrigt groot nut hebben gesticht: zijne kollegiën werden door studenten uit Engeland, Schotland, Duitschland, Polen en Hongarijën bezocht.

Roëll (1653—1718), hoogleeraar te Franeker, stelt de uitspraak der rede boven het eenvoudig geloof aan de H. Schrift en verdedigt gevoelens onvereenigbaar met de leer van den Drieëenigen God. In de meeste Provinciën kerkelijk veroordeeld en door Vitringa, hoe verdraagzaam ook, met hoogen ernst bestreden en wederlegd. — *Bekker* (1634—1698), die het bestaan of althans de werking loochent van Engelen en duivelen. — *Spinoza* (1633—1677) uit Joodsche ouders geboren; ontwerper eener wijsbegeerte die tot Algodendom

of Godverzaking aanleiding gaf. — *Bayle* (1647—1706); uit het Zuiden van Frankrijk geboortig: hoogleeraar in de wijsgeerte te Rotterdam; een geleerde, scherpzinnige en vernuftige Deïst en twijfelaar, wiens geschriften (vooral het *Dictionnaire historique et critique*) zeer schadelijk geweest zijn.

394. Vijandschap tegen Frankrijk belette niet dat Frankrijk, door taal, zeden en letterkunde, telkens meerderen invloed verkreeg. De vestiging der *Réfugiés* hier te lande, waaronder mannen van fijne beschaving en uitgebreide kennis, heeft daartoe krachtig medegewerkt. Bij voortdurenden bloei der wetenschappen, ging de nationale ontwikkeling van dichtkunde en proza in het overnemen en navolgen van vreemde denkbeelden en voorstellingen bijkans te niet. Op het gebied van verstandelijke en zedelijke vorming werd Nederland door geen glansrijke wapenfeiten tegen Fransche suprematie in veiligheid gesteld.

Kunsten; minder schilders van den eersten rang (zie § 288). — Wetenschappen: *Chr. Huijgens* (1629—1695) uitstekend in wis- natuur- en sterekunde; uitvinder der slingeruurwerken; *Ruijsch* (1638—1731) ontleedkundige; *Swammerdam* (1637—1680) natuurkenner; *van Leeuwenhoek* (1632—1723), uitvinder van den mikroskoop. — Bloei der regtsgeleerdheid onder de Hoogleeraars *Huber* (1639—1694); *Voet* (1647—1713) en *Noodt* (1647—1725.) — Letterkunde. Oude letteren; onder voorgang van *Gronovius*, *Graevius*, *Perizonius*.— Nederlandsche poëzy: de navolging van Hooft en Vondel bragt tot gezwollenheid en overdrijving; *Antonides* (1637—1684) evenwel en *Luiken* (1649—1712) waren dichters in den hoogeren zin van het woord; rij van stichtelijke dichters waaronder *Vollenhove* (1631—1708) uitgemunt heeft. — Nederlandsch proza bijkans niet beoefend: wetenschappelijke onderwerpen werden behandeld in het Latijn, in de predikatiën werd weinig op behagelijke voordragt gelet; en de regtsgeleerdheid wist zich niet van de barbaarsche vormen en de verbasterde taal der Geregtshoven te ontslaan: alleen *Brandt* (1626—1685) was een voorbeeld van eenvoudigen en kernachtigen stijl. — Verbazend werd de invloed der Fransche literatuur, ten gevolge van *a.* dezen toestand van verval of niet-ontwikkeld-zijn onzer eigene letterkunde; *b.* de algemeenheid der Fransche taal, ook in 's Hage, als een middenpunt der diplomatie; *c.* de overkomst der *Réfugiés* en van geleerden als *Jurieu* (1637—1713), *Basnage*, (1653—1723) *Bayle* en *le Clerc* (1656—1736); *d.* den overvloed van meesterstukken in dicht en ondicht, welke de eeuw van Lodewijk XIV in Frankrijk opgeleverd heeft. — Een invloed die, in menig opzigt, noodlottig voor zeden, letteren, en nationale zelfstandigheid was.

395. Deze afdeeling bevat den krijg tegen half Europa, tot aan den vrede van *Westminster* (1672—1674); de voortzetting van den oorlog tegen Frankrijk, tot aan dien van *Nijmegen* (1674—1678); de bedrieglijke en gevaarvolle rust, die door den togt naar Engeland afgebroken werd (1678—1688), den negenjarigen krijg, te *Rijswijk* ten einde gebragt (1688—1697), en de laatste jaren van Willem III, waarin hij tegenover Lodewijk XIV den grondslag van hernieuwden en zegepralenden tegenstand gelegd heeft (1697—1702).

A. 1672—1674.

396. Voor de Republiek, allerwege van trouwlooze vijanden omringd, scheen het uur van snellen en roemloozen ondergang daar. Anders was besloten bij Hem die den raad der Koningen vernietigt en de gedachten der volkeren breekt. De wraakzucht van den trotschen Franschen Monarch zou, niet den val van het Gemeenebest, maar wel de verheffing van den geduchtsten zijner vijanden bewerken; van den twee en twintigjarigen WILLEM HENDRIK, Prins van Oranje, welke nu reeds Nederland beschermen en later, aan het hoofd der Bondgenooten, zijne heerschzucht en ongeregtigheid beteugelen zou.

397. Dit tweejarige bestek bevat, eerst, den rampvollen toestand der Republiek, voor dat de Prins van Oranje Stadhouder werd (Maart—Julij 1672); daarna de aanvankelijke uitredding (Julij 1672—Jan. 1673); laatstelijk de voortduring van den steeds hagchelijken kamp; tot dat, door den vrede met Engeland en het aftrekken der Franschen, de verijdeling der vijandelijke ontwerpen duidelijk was (Jan. 1673—Feb. 1674).

1. MAART — JULIJ 1672.

398. Er was voor het ten onderbrengen der Vereenigde Nederlanden, naar menschelijke berekening, overvloedig ge-

zorgd. Frankrijk zou te land, Groot-Brittanje ter zee de Republiek overvallen; Keulen en Munster haar van de noordoostzijde bespringen; zoodat tevens alle bijstand van Duitsche Vorsten afgesneden werd. Wat vermogt tegen de helft van Europa een Staat van geringen omvang, die, ten gevolge der vooringenomenheid tegen het Stadhouderloos Bewind, nagenoeg geen Bondgenooten en, door de verwaarloozing der Landmagt, naauwelijks een leger of verdedigbare vestingen had; terwijl mistrouwen en verdeeldheid aan het jammerlijk overschot van haar krachten bijkans alle bruikbaarheid ontnam?

In 22 jaren had men bijkans geen schop gebezigd ter reparatie van de Forteressen. De buitenwerken naauwelijks kenbaar, de grachten toe, de stormpalen weggerukt, de wallen tot tuinen en lusthoven gemaakt: »de Generaliteits-magazijnen, om menage, van ammunitie »en vivres onvoorzien: het kruid door vochtigheid onbruikbaar.[28] — De militaire charges geschonken of verkocht »aan neven, die eerst »van de Academie kwamen; aan gunstelingen en dienaars, die nooit »piek gedragen, noch dood man gezien hadden; ook wel bij voor»raad aan kinderen, die nog geen degen konden aangespen, of nog »in de wieg lagen." [28] — Geenerlei krijgstucht. — Het leger waarmede men den Yssel verdedigen moest, bestond uit 9200 voetvolk en 4800 ruiterij; [2] een klein hoopje; later tot 22000 man gebragt; »de Militie t' eenemaal ongedisciplineerd, en, ook de Officieren, zeer »schroom- en schrikachtig." [28] — Aan Ingenieurs volslagen gebrek! — Weinig vermogten in dergelijken toestand zelfs de Prins van Oranje en de dappere Veldmaarschalken *Joan Maurits van Nassau* en *Wirtz*.

399. Engeland begon den oorlog, alvorens dien te hebben verklaard. Weldra, toen Lodewijk XIV, zonder noemenswaardigen tegenstand ontmoet te hebben, den Rijn was overgetrokken, werd het land door talrijke krijgsbenden overstroomd; de vestingen vermeesterd, bijkans zonder slag of stoot; de geringe legermagt, van den Yssel naar Utrecht, en van Utrecht naar Holland gedrongen; binnen vier weken Gelderland, Overijssel, Utrecht, Drenthe en een deel der Ommelanden, overheerd, Woerden en Naarden bemagtigd, Amsterdam bedreigd. Wanhoop en radeloosheid waren algemeen. Baatte het veel, dus sprak men, of de Ruyter te *Solebay* over de Fransch-Engelsche vloot gezegevierd had!

1672. 23 Maart; onverhoedsche aanval der Engelschen, als naar

gewoonte (§ 348a), op de Smyrnasche retourvloot, bij *Wight:* mislukt, door de heldhaftigheid ook van den kapitein *v. Nes*, gesneuveld op een schip met 100 dooden of gekwetsten. — 7 April: gelijktijdig Manifest van Frankrijk en Engeland; in verbindtenis met Keulen, Munster, Osnabrug, en Brunswijk-Lunenburg.

Lodewijk XIV (die 146000 man tegen de Republiek beschikbaar had [1]), rukt op, met een leger, aangevoerd door Condé, Turenne, en Vauban. — »Waren sterke legers soms door eene enkele vesting »gedurende eenen ganschen veldtogt opgehouden, thans stelden de »Franschen (bij de grootheid hunner overmagt) eene geheel andere »wijze van krijgvoering in. Lodewijk besloot met de meest moge»lijke snelheid in het hart van Holland binnen te dringen." [1] Alzoo werd *Maastricht* onaangeroerd gelaten, waardoor het garnizoen (11000 man van der Staten beste troepen) afgesneden werd. — 1 Junij. In Kleefsland *Orsoy*, *Rijnberk*, *Burick* en *Wezel* (door Staatsche troepen bezet) gelijktijdig berend; ook *Grol* door den Bisschop van Munster. Alle deze steden, alsmede *Rees*, *Emmerik*, *Deutichem*, vermeesterd: ook de open stadjes *Oldenzaal*, *Ootmarsum*, *Enschedé*, *Almelo*. — 12 Junij; overtogt van den Rijn bij het *Tolhuis;* verraad van Montbas. Condé wilde, terwijl Turenne den Prins van Oranje zou ophouden, met 20,000 ruiters, elk een infanterist achter op het paard, regelregt naar Amsterdam rukken, een voorstel dat, gelukkig! afgeslagen werd. *Wageningen*, *Rhenen*, *Doesburg*, *Zutphen*, *Deventer*, *Elburg*, *Harderwijk*, *Woerden*, *Oudewater*, *Amersfoort* en zelfs *Naarden* (20—25 Junij) bemagtigd. – Lafhartigheid, ook omkooping en verraad; »de vijand liet, ter bespoediging, het ver»mogen ook van het goud niet onbeproefd." [1] Evenwel de verbazend snelle voortgang grootendeels verklaarbaar uit den toestand van vestingen en leger, uit de ongelijkheid der krachten, en uit de algemeene verslagenheid. — »Het is onmogelijk," schreef v. Beverninck, die Gedeputeerde te Velde was, »aan iemand te doen begrij»pen hoe ellendig wij met onze Officieren in dit arme veldleger »gesteld zijn, en wat generale verslagenheid in deze steden is, bij »al de Regenten en bij het volk." [2] — Ook het doorsteken der dijken was niet zonder bezwaar. [2] In Holland hebben de huislieden ten platten lande zich alomme tegen het openen der sluizen feitelijk geopponeerd tot de aankomst der Militie. [24]

7 Junij: felle zeeslag bij *Solebay* op de oostkust van Engeland, onder de Ruyter tegen de Engelschen en Franschen onder York en d'Estrées. Het voordeel dezerzijds: de Engelschen, welke door hunne bondgenooten flaauwelijk ondersteund waren, hadden 2500 dooden en gekwetsten.

400. Verslagenheid en vertwijfeling waren algemeen; niet het minst bij degenen wier kloekhartigheid ten voorbeelde had moeten strekken. Het was niet te verwonderen voorwaar! Elke berekening was verijdeld; en de Regenten, in den uitersten nood nog ongezind de werking van het Stad-

houderlijk gezag te beproeven, waren en werden dagelijks meer het voorwerp van het wantrouwen en den haat eener Oranjegezinde bevolking, die door angst ligtelijk tot verwoedheid kon worden gebragt.

Raadslagen van de Witt. — 15 Mei. Ontwerp om andermaal de Theems op te varen; daar »zoodanig exploit met de uiterste »vigueur ondernomen en uitgevoerd wordende, zulk eene consternatie te Londen zou verwekken dat daarop wel wonderlijke effecten ten goede van den Staat zouden komen te volgen." [24] — 4 Junij: de post aan den Yssel niet abandonneren. [2] — Later wil hij alles in het werk stellen tot behoud van *Holland:* »wij behooren *sedem* »*imperii* (den zetel der Regering) te figeren binnen Amsterdam; al»daar, nevens de Staatsgewijze Vergaderingen, allen voorraad van »kanon en wapenen te brengen; uit die plaats, als het hart, alle de »leden, zooveel mogelijk, hulp te brengen en onder Gods genade, »den vijand het land tot den uitersten man, met Batavische con»stantie te disputeren." [24]

Nadeelige werking van een kleingeestig Provincialisme, zelfs in die dagen bij klimmend gevaar. — Friesland en Groningen wilden, ofschoon elk uur kostbaar was, geen volmagt geven aan de Gedeputeerden te velde om de troepen te doen marcheren, zonder afwachten der gewone provinciale Patenten; [2] — en de Gedeputeerde van het Veluwsche quartier hebben, waar het de behoudenis van het Gemeenebest gold, »zich zeer te onvreden getoond, alzoo het »kampement gevallen is langs den Veluwzoom." [3]

20 Junij. »De zaken," schreef de Witt, »loopen, God beter 't, »dagelijks van kwaad tot erger; en het allergrootste kwaad is een »genoegzame generale wildheid en ongehoorzaamheid van alle de »ingezetenen in de steden en ten platten lande." [24]

»Elk scheen zijne sententie des doods ontvangen te hebben; de »ambachten stonden stil; de winkels waren toegedaan; de rechtban»ken waren gesloten; de academiën en scholen maakten vacantie; »de kerken daarentegen werden te klein voor alle de benaauwde »harten; vele verzonden hunne vrouwen en kinderen met hunnen »besten schat naar andere Landen; vele vergroeven hunne kostelijk»heden in kelders, putten en hoven. De raadslagen der meeste »Regenten waren confuus. De obligatiën op het Land liepen af tot »30 en minder ten honderd; de Oost-Indische actiën, voorheen tot »*f* 572 verkocht, werden nu aangeboden voor *f* 250." [28] — Het scheen, zeide men, dat de Regering *radeloos*, het volk *redeloos*, het Land *reddeloos* was.

401. Door velen werd in onderwerping aan Frankrijk het eenige redmiddel gezocht. Vrede tot iederen prijs, was de leus van elk die voor schande minder dan voor gevaren beducht was; voor de Roomschen kon vrije Godsdienstoefe-

ning, ook met verlies van volksbestaan, als weldaad worden beschouwd; bovendien, een deel der Staatsgezinde Regenten vleide zich de voortduring van het Stadhouderloos Bewind, waarbij ook Lodewijk XIV belang had, te bedingen; zelfstandigheid van den Staat was, naar zij dachten, onmogelijk geworden; en liever wilden zij, met behoud van Aristocratische overmagt, zich aan Frankrijk onderwerpen, dan, met een Stadhouder en Prins van Oranje, onder den alvermogenden invloed van Engeland staan.

»Niemand bleef van den algemeenen schrik onbevangen, als alleen »sommige Roomschgezinden, die den Franschman, als hunnen ver»losser, met verlangen te gemoet zagen, en eenige personen, die »het geheim van de misse schenen te weten, alzoo zij weinig be»kommering hadden en andere benaauwde harten vertroostten op »deze wijs: »weest gerust en goedsmoeds; alles zal zonder merkelijk »»ongeval van den Staat en met weinige verandering afloopen. Het »»geheele Land zal zoo glad overgaan als een vinkentouw." " [28] — De Pausgezinden staken het hoofd op; bij v. te Doesburg; »zeg»gende den Magistraat niet meer te kennen en den Gereformeerden »geen kerk te willen gunnen." [28] — Lodewijk XIV had aan de Roomschgezinde Hoven doen weten dat de oorlog zou strekken tot voortplanting van het geloof en straffe der ketters. [28]

402. De verontwaardiging over dergelijk vreesachtig, baatzuchtig, en Franschgezind overleg was algemeen bij de burgerij. Geen vrede die het bederf van Kerk en Staat bewerken en het ondragelijke juk der Magistraten, welke het Gemeenebest ten val hadden gebragt, door verstandhouding met Frankrijk bevestigen zou. Neen! liever met den jeugdigen Prins het uiterste gewaagd en het onmogelijke beproefd. Ook in vele Regenten ontwaakte een edeler zin; inzonderheid in Zeeland en te Amsterdam kozen zij den dood boven een schandelijk verdrag.

26 Junij. Bezending van *Zeeland* naar 's Hage om op moedigen tegenweer te dringen. 29 Junij. Missive aan Holland: uitsluitende oefening van de ware Christelijke Gereformeerde Religie, handhaving van de vrijheid, instandhouding van de wettige Regering der Landen, zonder iets van het ligchaam der Unie te demembreren, zijn drie hoofdzaken die geen onderwerp van handeling mogen zijn dan om ze te behouden: »wij zullen niet dulden dat iets tot prejudicie van dien, met wie ook, worde gehandeld, geresolveerd zijnde goed en bloed daarvoor op te zetten."

403. Aan den Prins van Oranje, wiens Oom de Koning van Engeland was, zou het Souverein gezag over het verkleind en vernederd Gemeenebest worden verleend. Hij versmaadde, met de fierheid der verontwaardiging, dergelijke gunst. Ter goeder ure, want, bij weifeling ten dien opzigte, zou het verderf der Republiek onvermijdelijk zijn geweest. Alleen door zijn groothartigen afkeer was het dat de partij, op wier lijdelijkheid, zoo niet medewerking, de vijand rekening gemaakt had, weldra de kern van nationalen wederstand werd. — Veel heeft hij op die wijze verrigt, toen hij overigens nog weinig of niets kon verrigten; legerhoofd bijkans zonder troepen en zonder gezag; wiens verheffing door verre het meerendeel der Natie gewenscht, maar desniettemin door de Witt en de zijnen met onveranderlijke hardnekkigheid tegengehouden werd.

Zeer gaarne zouden de Koningen, ter bereiking hunner oogmerken, verstandhouding met den Prins gehad hebben. Het werd in Oct. 1670 bij gelegenheid zijner reize naar Engeland beproefd; doch Karel II berigtte weldra aan Lodewijk XIV dat hij van 's Prinsen bekwaamheden overtuigd was, maar hem te ijverig Hollander en Protestant bevonden had om hem deelgenoot te maken van het ontwerp. — Voorts heeft Willem, bij de aannadering des vijands, gedaan wat mogelijk was: zich ergerend over de kleingeestigheid en slapheid waardoor elke poging bemoeijelijkt werd. — Beverningk schrijft (25 April): »om eene formaliteit blijven wij »gefrustreerd van het noodige kanon, waarvan niet een eenig stuk »voor handen is, om op de nieuwe retranchementen aan den Yssel »gebruikt te worden... Zijne Hoogheid is naauwelijks wederhouden »zelf naar 's Hage te gaan, op presuppoost dat hem kleinigheid »en wederwaardigheid bij den Raad (van State) werd aangedaan: »(17 Mei) de Kapitein-Generaal is vol actie en vol moed:"[24] (10 Junij) »zeer animeux, maar over den toestand der militie zeer »verslagen." — De Prins schrijft, nog den 21 Mei, aan den Voorzitter der Gedeputeerden te Velde: »ik meen dat het eenigste middel voor het land te salveren is dat men al de magt die men kan »bijschrapen, ten spoedigste hier aan den Yssel doe komen: ik hoeve »u niet te zeggen wat een desastre de passage over den Yssel zou »zijn: ik meen de gansche ruïne voor den Staat."

404. In de Staten van Holland werd beraadslaagd of men aan den Gezant der Republiek bij Lodewijk XIV eene volmagt zou geven, die met onderwerping op genade en ongenade gelijk stond. Met nadruk ijverde Amsterdam tegen een daad waardoor het Land, terwijl verdediging mogelijk was, aan den trotschen vijand prijs gegeven werd; maar de meer-

derheid dreef door wat de minderheid voor lafhartig en eerloos landverraad hield.

21 Junij. Gezanten (v. Gendt, Odijk en P. de Groot) naar Lodewijk XIV, om zijn eisch te vernemen; smadelijk bejegend; de Koning wil niet handelen, zoo ze geen *volmagt* hebben. — 25 Junij: de Groot te 's Hage om naderen last; hij raadt, in de Staten van Holland, Maastricht en de Generaliteitslanden aan te bieden, met te gemoetkoming in de oorlogskosten, mits de Koning de goedheid hebbe de Gewesten vereenigd en hun Godsdienst en Regering vrij te laten. — De Edelen en de meeste Steden (onder betuiging, natuurlijk! van vaderlandsliefde en van kloekmoedigheid) zijn om den drang der omstandigheden, hiertoe gezind. *Amsterdam* verzet zich; de afgevaardigden dezer stad, alsmede van *Alkmaar*, *Schiedam*, *Hoorn*, *Edam* en *Purmerend*, willen dergelijke verantwoordelijkheid niet op zich nemen; belovende ten spoedigste met naderen last der Vroedschappen te rug te zullen zijn. Doch in hun afwezen (26 Junij) werd de zaak ter Generaliteit gebragt: *Overijssel*, *Stad en Lande* waren afwezig; *Friesland*, *Utrecht* en *Zeeland* weigerden de Resolutie op te maken; Holland ging er evenwel toe over; en deed, toen de Griffier Fagel het stuk niet teekenen wilde, de Groot vertrekken; onder belofte dat men de Resolutie nazenden zou. »Zonder voorbeeld was het," zoo als Amsterdam betuigde, »dat men iets ter Genera»liteit had doorgedreven, tegen 't gevoelen van alle de andere Ge»westen, en dat Holland, lafhartiglijk, alleen zou handelen, streed »met de Unie." [9]

27 Junij. De Afgevaardigden te rug. Amsterdam doet protest aanteekenen. De Vroedschap had besloten veel liever op de wallen te sterven dan eene nooit gekende dienstbaarheid aan te nemen. De Pensionaris Hop »heeft met zeer vehemente uitdrukkingen den Leden »aangewreven als of ze waren *verkoopers van de Souvereiniteit en* »*Vrijheid:* concluderende dat zij zich van de andere leden niet zou»den laten overleveren, noch immer willen tremperen in eene nego»ciatie van dergelijke *bassesse:* dat zij zich voor de Gemeente zul»len kunnen justificeren, maar dat die te vreezen hebben, welke, »buiten nood en zonder een kanonschot ontvangen te hebben, zoo »prodigaal zijn in het overgeven van de liberteit van hunne subjecten." [3]

Aldus, gelijk de Prins in 1675 schreef: »hebben zeer vele Regen»ten, toen het aankwam op voorstaan van de vrijheid en de Gods»dienst met goed en bloed, besloten en getracht, op zeer schande»lijke voorwaarden, te verdragen met den vijand, en zij die meest »gesnoefd hadden van 't voorstaan der vrijheid, zijn de voorbarigste »geweest om een verdrag te sluiten, waardoor Godsdienst, vrijheid, »voorregten en alles op eens verloren zou geweest zijn." [9]

405. Zoo was de Republiek op het punt om, terwijl ze welligt een schijn van zelfstandigheid behield, inderdaad onder

Fransche overheersching te worden gebragt. Het verdrag eenmaal gesloten zijnde, zou het, dus redeneerden sommigen, ligt vallen den ijdelen wederstand van opgewonden burgerijën door den invloed althans der meeste Regenten en de tegenwoordigheid, des nood, van Fransche troepen, te bedwingen. Maar bij dit overleg had men de kracht eener Natie niet in het oog gehouden, welke de maat der ongeregtigheid volgemeten acht. Lang had men haar wenschen en regten miskend; lang was zij daaronder lijdelijk geweest; maar zij wilde toch niet dat men haar weerloos aan de Franschen overleveren zou; door het Stamhuis dat Nederland van de Spaansche tirannij bevrijd had, kon het ook tegen de Fransche worden beschermd, en — de Oranjestandaard werd tegenover de lelievaan geplant.

---

2. JULIJ 1672 — JAN. 1673.

406. Het Eeuwig Edict werd vernietigd, de Prins in de waardigheden zijner Voorzaten, de Republiek in haar eigenaardigen regeringsvorm hersteld: Willem III het middenpunt van allen voor wie het Fransche juk ondragelijk was. De toestemming der Regenten werd gegeven, door sommigen voorzeker uit onweërstaanbaren dwang; door anderen echter omdat ze, ook in hun oog, de voorwaarde eener onmisbare veerkracht en zamenwerking was.

21 Junij. De Prins te *Veere* tot Stadhouder uitgeroepen; (29 Junij) soortgelijke bewegingen te Dordrecht, Rotterdam en elders; (2 Julij) aanstelling tot Stadhouder van Zeeland. — 3 en 4 Julij. Vergadering van Holland: eenparige vernietiging van het Eeuwig Edict (nog geen vijf jaren oud); de Prins Stadhouder; voorts Kapitein-Generaal der Unie, met vrije magt over de Patenten en de Militie. — »Alle verordeningen sedert 1652 ingevoerd en die met het »Stadhouderlijk Bewind onbestaanbaar waren, vernietigd of ver»vallen." [3]

Terugkeering tot den vorigen regeringsstand; geen oproer. In de Registers van Holland, tot 4 Julij, wordt, te dezer zake niet »ge»waagd van *beroertens*, van *oproer*, van *geweld*, of van verzochte »*voorzieningen* daartegen. Moet men het *oproer* noemen als eene »geheele Natie, door buitenlandschen vijand zoo naauw geprangd, »bij zijne zelf radelooze Regenten aandringt en hen overtuigt dat »er geen behoud is dan in het spoedig en onverwijld opdragen van »de uitvoerende magt en van het gansche krijgsbeleid aan een man

»die, hoe jong, zich reeds, ten blijke zijner afkomst, kenteekende »door moed en beleid! — De uitroeping geschiedde met uitbundige »vreugde van 't *geheele Volk*, van rijken en armen, en (misschien »eenige Aristocratische Regenten uitgezonderd) van regent en bur»ger."[5] — Reeds op het bloot gerucht van 's Prinsen verheffing waren de obligatiën (zie § 374) weder tot 93 gestegen.

407. Weinig verandering werd er in de personen, minder nog in de instellingen gebragt. De Stadhouder verlangde geen hooger gezag; en kon of wilde niet zich van schrandere en ervaren mannen ontslaan, omdat zij het Stadhouderloos Bewind voorgestaan hadden. Aldus werd de omwenteling, tegenover den vijand, waarlijk nationaal, maar tevens werd de Aristocratie evenmin als in 1619 bedwongen, en het was te voorzien dat zij, na voor den drang der omstandigheden gebogen te hebben, zich bij het wijken des gevaars, weder opgerigten zou.

Geene afdoende wijziging van den Staatsvorm (§ 388). De burgerijen wilden zich, bij v. te Amsterdam, ter wederverkrijging van de aloude regten, haar door de Aristocratie ontnomen (§ 136, 145, 223), doen gelden; zij verlangden herstel der Privilegiën, handhaving der Gildenkeuren; bepaling dat geen Regent tevens lid van den krijgsraad der Schutterij, noch een Burgemeester Schout mogt kunnen zijn; doch te vergeefs.

408. Aan geene onderwerping aan den vijand werd meer gedacht. Voor de overmagt bezwijken, dit kon; maar vernederende voorwaarden onderschrijven, dit was niet mogelijk meer. De handel met Frankrijk werd afgebroken, en het was geenszins, zoo als menig tegenstander van den Prins gedacht had, om, door zijn tusschenkomst, een gelijksoortigen met Engeland te beginnen. Niet in het afsmeeken der genade van een Karel II had Willem III het behoud van het Vaderland gezocht; niet in het plaatsen van het Gemeenebest onder Engelands baatzuchtige bescherming; in eigen heldhaftigheid, in de onverwinnelijkheid eener bevolking voor de heiligste panden te wapen geroepen, en in den zegen van een God voor wien niets te wonderlijk is.

Julij. Aanbod van de Groot: 10 millioen nevens alle de Generaliteits-Landen. — Eisch van Lodewijk XIV: 1. Afstand van grondgebied. *a.* al wat de Staat buiten de 7 Gewesten bezit:

b. Delfzijl met 20 van de naaste kerspelen: *c.* het Graafschap en de Stad Meurs voor Keulen: *d.* de opperste magt over Grol, Breevoort, Lichtenvoorde en Borculo; *e.* al wat, of bijkans al wat gelegen is tusschen Rijn en Lek en de Spaansche Nederlanden. 2. Handelsvoordeelen: vrijheid van regten; terugbrenging der Placaten op den koophandel, op den voet van 1662, zonder reciprociteit; behandeling der Franschen als de meest begunstigde Volken, en latere minnelijke overeenkomst met de Indische Maatschappij. 3 Openbare oefening van de Roomsche Godsdienst, zoo dat den Roomschen, waar meer dan éene Kerk is, een Kerk ingeruimd en elders vrijheid om er eene te stichten worde verleend; met onderhoud der Priesters uit de kerkelijke goederen en toelating der Roomschen in de wethouderschappen en openbare ambten. 4. Zestien millioen voor oorlogskosten. 5. Een jaarlijksch gezantschap, om, onder aanbieding van een gedenkpenning, den Koning te bedanken dat hij andermaal het Land aan de Staten wedergegeven heeft. — Z. M. (en deze clausule was berekend om op de Witt en de zijnen veel invloed te hebben) zou handelen met de Gewesten welke het geld betalen zouden, en hun de overwonnen Gewesten en de Regering daarvan overlaten.

4 Julij. Verslag van de Groot in de Staten van Holland. — Beraadslaging op gansch anderen toon. *Leiden* alleen wil de Groot zijne volmagt doen behouden om, zoo goed mogelijk, te sluiten. De Edelen en meeste Steden hellen over tot het afbreken der onderhandeling; *Amsterdam* wenschte dat er nooit over geraadpleegd ware; *Alkmaar* wil het uiterste wagen, liever dan voort te gaan op dergelijken voet; *Purmerend* zegt dat het volk de Regenten om zulke voorwaarden dood smijten zou. — De Prins verklaarde ronduit de voorslagen onaannemelijk. — Besluit der Staten om de Groot weder naar den Koning te zenden; om verslag te doen, zoo de eisch gematigd wierd, en anders af te breken: doch weldra teruggekomen op voorslag van Amsterdam: geen dergelijk overleg meer!

16 Julij. Overeenkomst van Frankrijk en Engeland omtrent de vredesvoorwaarden. Frankrijk als vroeger; Engeland eischt voorregten voor den handel, een millioen £ sterling voor oorlogskosten; 10000 jaarlijks voor de haringvisscherij op de Engelsche kust; Walcheren, Sluis, Kadzand, Goeree en Voorn; verheffing van den Prins van Oranje. Slechts tien dagen wilden de Koningen aan dit voorstel gehouden zijn. — De Prins verklaarde aan de Staten-Generaal dat er niet één punt onder was 't welk hij zou aannemen; dat men zich liever aan stukken moest laten houwen dan zulke voorwaarden omhelzen, en dat hetgeen zijn persoon betrof, vijanden-, niet vriendenwerk was. [9] — Aan de Engelsche Gezanten, die hem telkens toevoegden; »ziet ge dan niet dat de Republiek verloren is," zeide hij: »ik zie dat zij in groot gevaar is; doch ik ken een zeker »middel om haar ondergang niet te aanschouwen; het sterven bij »de verdediging der laatste gracht."

409. De kans tot verder doordringen der Franschen scheen

voor het oogenblik verdwenen te zijn. Veerkracht had moedeloosheid vervangen. Holland werd door overstrooming gedekt. Te *Aardenburg* was het gebleken wat een hoop dapperen vermag. Ook begonnen Brandenburg, Spanje en Oostenrijk zich in beweging te stellen. Alleen zoo het overrompelen der Republiek, gelijk Lodewijk XIV zich voorgesteld had, gelukt was, zouden de overige mogendheden haar vernietiging lijdelijk hebben aanschouwd.

25 Junij (nadat de Prins te *Veere* uitgeroepen was) manhaftige verdediging van *Aardenburg* in Staats-Vlaanderen; 40 soldaten en 186 burgers (na eenige uren met 160 soldaten versterkt) tegen 9000 Franschen. De vijand laat vele dooden en gekwetsten en 640 krijgsgevangenen achter; dezerzijds niet een gesneuveld; vijf of zes gewond. [1] — Aldus een inval in Zeeland belet.

Reeds 6 Mei verbond der Republiek met *Brandenburg:* de Keurvorst, meer aan het belang van Europa dan aan zijne veete tegen de Loevesteinsche partij gedachtig, verbindt zich binnen twee maanden 20000 man marschvaardig te hebben. — 23 Junij en 25 Julij, verbonden van Oostenrijk met Brandenburg en de Republiek, ter handhaving van den vrede van Munster; met belofte van 24000 man bij den Keurvorst te voegen. — Deze trekt (Aug). naar den Rijn: en, hoewel door Oostenrijk weinig of niet ondersteund, noodzaakt Turenne 30000 man tusschen Wezel en Emmerik bijeen te trekken. — Ook aan den Landvoogd der Spaansche Nederlanden, Graaf *de Montereij*, had de Republiek groote verpligting; reeds in het begin van Junij kwamen 2000 ruiters Holland te hulp.

De Prins, zoodra mogelijk, naar het leger te Bodegraven. — Lodewijk XIV, toen hij (5 Julij) de verheffing van zijne Hoogheid vernam, verliet Oudewater en Woerden om zich hooger op te verschansen. — »Als met verwonderlijke tooverkracht werkte die ver-»heffing. Eendragt verving tweespalt en radeloosheid. De arbeid »tot verdediging der Steden werd begonnen, of met verdubbelden »ijver voltooid: Amsterdam in geduchten staat van tegenweer ge-»bragt, als een onwinbare reuzenburg in het midden der wateren. »De jonge Prins zelf ontwikkelde eene verdubbelde veerkracht; »hij bezigtigde al de verdedigingspunten van *Heusden* tot *Amsterdam*, »gaf bevelen, stelde order, bezielde het werk door zijne tegenwoor-»digheid." [1] — 10 Julij. Lodewijk XIV vertrekt van Zeist; laat Luxemburg met eene genoegzame krijgsmagt om de veroverde plaatsen en vooral Utrecht te bewaren; en beproeft van *Noord-Braband* zich meester te maken; doch het beleg van *'s Hertogenbosch*, welks garnizoen met 1800 man uit België versterkt was, werd niet ondernomen; slechts eenige dorpen verbrand. De Koning keerde weldra (26 Julij) naar Frankrijk terug.

De gevreesde landing der Fransch-Engelsche vloot (90 oorlogsche-

pen) werd (21 Julij), toen zij in het gezigt van den Helder was, gekeerd door een zeer hevigen storm uit het Z. Westen, die drie dagen zonder ophouden en, met eenige tusschenpozing, bijkans drie weken aangehouden heeft; eene te heerlijker uitredding omdat de Nederlandsche vloot (door gedwongen afdanking van $^1/_3$) slechts 47 oorlogschepen, 12 fregatten en 20 branders telde en, schaars van volk, buskruid en scherp voorzien, naar het oordeel van de Ruyter zelven tegen de vijanden niet meer bestand was. [2]

De commissie- of koopvaart, op aanraden van den Prins, (24 Julij), opengesteld, sterk gedreven vooral in Zeeland.

410. Door velen werd de opdragt van het Stadhouderschap voor ongenoegzaam, voor bedriegelijk gehouden, zoolang de verandering van zaken bij de benoeming van een Stadhouder beperkt was. Nevens den Prins waren in het bewind gebleven ook die het meest tegen hem geijverd hadden; die voorstanders geweest waren van een onteerend verdrag; die straks de gelegenheid zouden aangrijpen om den Stadhouder, zoo niet ter zijde te stellen, althans onder hun invloed te brengen; die (sommigen welligt niet ten onregte) verdacht werden van, ter bereiking hunner oogmerken, in ongeoorloofde verstandhouding met de Franschen te staan. De toorn der aldus teleurgestelde en verbitterde burgers klom in 's Gravenhage tot razernij, en, na den afgrijselijken moord aldaar aan de Witt en zijnen broeder gepleegd, werd, in het belang der allerwege bedreigde Magistraten, aan den Prins magtiging tot het veranderen der Regeringen verleend.

»De bewegingen tot *veranderingen* van Regenten in eenige Hol»landsche steden, gelijk te Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Rotterdam, allen *na* de aanstelling des Stadhouders." [5] Deze aanstelling werd, zoo de Regenten hun gezag behielden, ongenoegzaam geacht; en niet zonder grond. »De subite desastres hadden, zoo als de Witt »schrijft (4 Aug.) aan de gemoederen van de Gemeente en van alle »de inwoners van het Land, nevens een algemeene schrik en tre»meur, doen opvatten eene sinistre impressie van haar Regenten »en bovenal van degenen die boven anderen eenig bestier gehad »hebben." Doch er was hier meer dan een voorbijgaande indruk, door de omstandigheden bewerkt. Sedert lang was men afkeerig van het Stadhouderloos Bewind, en het was niet vreemd, dat, nu het was gevallen, men zich door geen schijn paaijen liet, noch een Stadhouder wilde door anti-stadhouderlijken omringd. De Regenten voerden nog somwijlen een hoogen toon; ja wat meer is, de Witt bleef met den vijand in heimelijk overleg, om te gelijk de zaken zijner partij te herstellen en aan Frankrijk een voordeeligen vrede

te bezorgen. Luxemburg schreef (27 Julij) aan den oorlogsminister Louvois: »de vrienden van de Witt zijn magtige lieden en die »zich nog niet verslagen achten: zelfs hebben ze bijkans beloofd dat »ze mij den vijand zouden doen slaan, mits er eene overeenkomst »met de Witt geregeld en zelfs zoo die zaak slechts in goeden gang »gebragt ware; daar ik hun heb doen begrijpen dat dit hen opbeu»ren en den Prins ten onder brengen zou." [4]

Pogingen van Willem III om de gemoederen der burgerijen tot bedaren te brengen. Op verzoek der Staten (reeds 8 Julij) *rondgaande brief* aan de Steden; dat hij »geen kennis ter wereld en »zelfs geen vermoeden had dat eenige Regenten zich zouden hebben »schuldig gemaakt aan verraad, verstandhouding met den vijand, »of aan iets 't welk met den pligt van een eerlijk en trouw Regent »strijdig was." [9] Hij sloeg ook eene *bezending* voor, ofschoon hij, in het leger moetende zijn, zich niet, gelijk men verlangde, aan het hoofd stellen kon. Doch, bij deze bereidvaardigheid om den Regenten zooveel mogelijk, te believen, was hij niet gezind om hun werktuig ter gewelddadige verdrukking der burgers te zijn. 11 Julij: op een verzoek van Holland om een scherp Placaat, op zijn naam, tegen de *oproeren*, antwoordde hij »dat de *beroerten* haar oorsprong hadden »uit burgerhoplieden en voorname burgers, die met geene Placaten »te dwingen waren." [9]

Afschuwelijke en bejammerenswaardige moord der *de Witten*. — De Raadpensionaris (21 Junij) aangerand en gewond door een jongeling, *v. d. Graaf*, die (29 Junij) ter dood gebragt werd: hij legt (4 Aug.) zijn ambt neder om zitting te nemen in den Hoogen Raad. De Ruwaard (21 Julij) gevat, ter zake van medepligtigheid aan een aanslag tegen het leven van den Prins, ontkent, ofschoon gepijnigd (18 Aug.), eenige stellige kennis aan dergelijken toeleg gehad te hebben. Evenwel, (20 Aug.) vonnis van het Hof (welks personeel geheel of grootendeels gekozen was onder het Stadhouderloos Bewind), waarbij hij van zijne ambten vervallen verklaard en uitgebannen wordt; eene sententie die in het oog zijner vijanden, een partijdig en zwak *menagement* was. Ten zelfden dage worden de broeders te 's Hage uit de opengebroken gevangenis gesleept en, met erger dan kannibalen uitzinnigheid, aan stukken gescheurd. — De Prins, die van deze onmenschelijke wandaad nooit dan met afgrijzen sprak, achtte het straffen ondoenlijk: »het stuk was door de »voornaamste burgers uitgevoerd, tegen wie men zich niet zonder »gevaar van strenge middelen zou bedienen." [9] En dit was niet het gevoelen van den Prins alleen: de Gecommitteerde Raden waren van oordeel dat: »de weg van strengheid niet was te hou»den; zijnde de Regters, zelfs gesterkt met het weinige krijgs»volk in de Steden, niet bestand tegen de gewapende bur»gerij." [6] En Fagel, door wien het gebeurde een execrabel feit genoemd werd, zeide dat er stof genoeg was om scherpe Placaten te maken; doch dat »de tijden zulks niet gehengden, zul»lende het Volk hardnekkig worden, zoo men het aldus dacht te »verbazen." [9]

27 Aug. Resolutie van Holland ter magtiging van den Prins om, waar geene vereeniging van wethouders en burgerij mogelijk was, de Regenten te ontslaan.

411. Hooger gezag te verkrijgen zou den Prins ook nu zeer ligt zijn gevallen. Wel verre dat hij ten dien opzigte, bij den onmiskenbaren wensch der op dat tijdstip alvermogende burgerijen, eenige poging zou hebben beproefd, maakte hij zelfs van de hem opgedragen magt spaarzaam, enkel ter voorkoming of stuiting van geweldenarij, gebruik. Niet om de zegepraal zijner aanhangeren, maar om aller zamenwerking, om het behoud van het Vaderland, om het zegevieren op de vijanden, om vergeven en vergeten ten aanzien van medeburgers, was het hem te doen.

Bij. v. te Leiden, op het verzoek der burgers, een nieuw ligchaam van *veertigen* zullende vormen, koos de Prins de 25 Regenten, welke uit de vorige *veertigen* op de lijst gebragt waren, allen weder in. [3] — »Aldus eenige Heeren licentierende, doch zon»der de kreuk van hunne eer en trouw; daaronder wel sommigen »waren, welker dienst der Gemeente niet onaangenaam was, om de »anderen te minder *suspect* te houden." [28]

8 Nov.: afkondiging eener algemeene *Amnestie* door de Staten van Holland, »op het aanhouden van den Prins." [9] — »De Ge»meente was zoo verre in furie tegen de Regenten uitgebarsten, »dat ze door niemand ter wereld te toomen was als door hem »alleen; hetgeen hij gedaan heeft door eenige Regenten te ont»slaan en voorts door eene generale vergiffenis en door strenge bevelen »alle verdere *insurrectie* voorkomende." [28] — »'t Was openbaar," schreef weinige jaren later de Prins, »hoe hij, in 1672, toen de »burgerij, misnoegd op haar Regenten, dezelve allen veranderd »wilde hebben, zijn best gedaan had om de gerezen onlusten te »stillen, zonder zich te willen bedienen van deze gelegenheid om »meerder gezag te verkrijgen, 't welk hem anders zeer ligt te doen »geweest zou zijn." [9]

Verscheidene personen werden echter, door den invloed der Burgerijen, ontslagen, die de Prins liever behouden, anderen benoemd, die hij liever niet aangesteld had. Hoe weinig hij zelf aan vorige beleedigingen dacht, kan ook hieruit blijken, dat *v. Beuningen*, Burgemeester van Amsterdam werd; *Adr. Paats* (1630—1686) uit Rotterdam, bij uitnemendheid anti-stadhoudersgezind, gezant te Madrid bleef, en *v. Beverningk* bij voortduring als onderhandelaar deel aan de gewigtigste beraadslagingen had.

412. Dappere oorlogsfeiten getuigden van den herlevenden moed. De vijand werd, in het Noorden des lands, door de

wakkere verdediging van *Groningen* gestuit. De hevige strijd bij *Woerden* deed zien dat soldaten, die vroeger naauwelijks weêrstand hadden geboden, nu reeds tot krijgshelden waren gevormd. De mislukte onderneming op *Charleroi* wekte, bij krijgskundigen althans, hooge verwachting van den jeugdigen Veldheer die, terwijl de Franschen in het land genesteld waren, met eene stoutheid, die tevens welberadenheid was, den oorlog op vijandelijken bodem had overgebragt. Door de herovering van *Koeverden* werd Groningerland in veiligheid gesteld; en toen de winterkoude den weg naar 's Hage voor de Franschen gebaand scheen te hebben, werd hun voortrukken door invallend dooiweêr belet.

21 Julij—26 Aug.: roemvolle verdediging van *Groningen*, onder Rabenhaupt, tegen den Bisschop van Munster: dapperheid der Burgerij, ook der studenten, en van 2000 man geregelde troepen. De Keulsch-Munstersche legermagt van 22000 man versmolt op de helft; in de stad waren geen 100 gesneuvelden. Bij eene overgave, zou Groningerland vermeesterd zijn; geen stad in Friesland had genoegzamen wederstand kunnen bieden; Delfzijl ware niet te houden geweest, en de Engelschen hadden zich, door de Eems in te loopen, bij de overige vijanden gevoegd. [9] — 24 Aug. *Blokzijl* verjaagt de Munstersche bezetting.

10 Oct. *Woerden*, met ongeveer 1500 man, door den Prins aangetast: Luxemburg komt, met 2500 man en eenige ruiterij, te hulp: »van beide zijden wordt gestreden met de uiterste verwoedheid:" [1] 91 Fransche Officieren gesneuveld. De onderneming mislukt; maar de Franschen erkenden dat zij een »geduchten vijand hadden, dien »zij moeijelijk zouden ten onder brengen." [1]

Nov. en Dec. Ontwerp van den Prins om den terugtogt der Fransche legers te bewerken, »door het bemagtigen van hun voorname »deur van gemeenschap met Frankrijk, *Charleroi*." [1] Uitstekend beleid, zoo in de wijs waarop hij, door kunstige bewegingen, het doel wist te verbergen, als in de waakzaamheid en het overleg waarmeê hij, door bevelen aan het krijgsvolk in Holland, den ervaren Luxemburg in Utrecht bijkans opgesloten hield. [1] Het beleg opgebroken, om de felle koude; maar het ontzag gerezen voor den held die eene ongelooflijke stoutheid en zeldzame veldheerstalenten aan den dag gelegd had.

27 Dec. Luxemburg, door strenge vorst begunstigd, met 10000 man naar 's Hage om het in brand te zetten. Dooi noodzaakt tot terugkeer: dappere verdediging van *Nieuwkoop*, waarbij de landlieden zich van hun eigenaardig wapentuig, den tot piek herschapen polsstok, bedienden: [1] gruwelen te *Zwammerdam* en *Bodegraven*, elk op één huis na, met de kerken in assche gelegd. [9] De vijand ingesloten, zonder het schandelijk verlaten van den *Nieuwerbrug*.

29 Dec. *Koeverden*, »voor de noord-oostelijke gewesten wapen»plaats en middelpunt des vijands en voor het model eener vol»maakte vesting gehouden," [1] bij verrassing in één uur vermeesterd: 600 krijgsgevangenen: de overwinnaars erkenden: »dit is niet an»ders als Gods hand!"

Nog in 1672 werd Evertsen door de Staten van Zeeland, tevens met een eskader der Amsterdamsche Admiraliteit, naar de West-Indiën gezonden; en, na voordeelen aldaar, op *St. Eustatius* en elders behaald te hebben, waagde hij een kans op *Nieuw-Nederland* (§ 303a) de overgave van *New-York* geschiedde (9 Aug. 1673) tot onbeschrijflijke vreugde der Nederlandsche bewoners, die zeker nog de groote meerderheid uitmaakten.[59]

---

3. JAN. 1673 — FEBR. 1674

413. Zeer hagchelijk bleef nog de toestand der Republiek, met de Franschen in het land en de Engelschen op de kust. Ook de Munsterschen waren de grenzen weder overgetrokken; hierbij kwam nog de overgaaf van *Maastricht*. Maar men bleef, bij de voortduring van het gevaar, onverschrokken: vriend en vijand hadden op nieuw geleerd wat, ter bescherming van haardstede en altaar, een gering Volk, wel bestuurd, tegen de talrijkste legers vermag.

Voorzorgen in Holland. De steden met spoed in beteren staat van verdediging gebragt. Op de wallen van Amsterdam 320 vuurmonden. Volkswapening met groote bereidwilligheid begonnen: (15 Mei) oproeping van Willem III aan alle burgers van 18 tot 65 jaren. Amsterdam alleen levert 60,000 weerbare mannen: het doet den voorslag bij de Staten om uit Holland, in 14 dagen, buiten kosten van den gemeenen Staat, 100,000 man in het veld te brengen: »dewijl »in dezen gruwelijken zondvloed der Fransche razernije een groot »middel bij de hand genomen moet worden." [3] — »Holland, van »Amsterdam tot Gorinchem, geleek een groot meir, waarboven zich »hier en daar eene hooge dijk verhief, en waaronder zoo vele »vruchtbare gronden ook nog in 1673 bedolven bleven en voor lan»gen tijd bedorven werden." [1] De Staten van Holland bragten, ter geregelde betaling der gewapenden, een fonds van 10 Millioen bijeen. [1]

In *Holland* gedurig kleine gevechten. — Febr.: bij *Linschoten* 500 Franschen op de vlugt gejaagd; door 400 man uit Oudewater, op schaatsen derwaarts gesneld.

13—30 Junij. Beleg van *Maastricht*: na heldhaftige verdediging

aan Lodewijk XIV overgegeven bij een eervol verdrag. »De ver-»slagenheid eenige dagen zoo groot, als of het gansche land ver-»loren was." [54]

414. De verdiensten der zeemagt zijn in 1673 onwaardeerbaar geweest. Driemaal, onder aanvoering van *de Ruyter,* met de Vloten van Engeland en Frankrijk in strijd geraakt, heeft zij telken male aan den overmagtigen vijand het landen in Holland of Zeeland belet; de Engelschen genoodzaakt tot herstel van schade naar Engeland te wijken; hen opgezocht, tot dat zij door storm en onweder teruggedreven werd; zee gehouden, zoolang er iets bleef te verrigten, en aldus gewigtige voordeelen behaald bij den meest schitterenden roem.

»Dit jaar voor het zeewezen een der gewigtigste." [2] — 7 Junij: slag bij *Schooneveld* tegen de Fransch-Engelsche vloot onder *d'Estrées* en Prins *Robbert:* 105 zeilen tegen 150. De zeelieden noemden onze vloot het *kleine hoopken*: de Ruyter had, zeide hij, goed vertrouwen, niet op zijn magt die klein was, maar op Gods almagtigen arm. Voordeel dezerzijds, na bloedigen strijd: »de vijand," schreef de Luitenant Admiraal van Nes, »zoo getracteerd dat geen nood »hadde daarvan liedekens te gaan zingen;" [2] en de Fransche vlootvoogd betuigde zijn leven te willen geven voor den roem door de Ruyter behaald. — 14 Junij: tweede zeeslag: overmagt van den vijand; die echter voor de Nederlandsche vloot wijkt; de Theems (15 Junij) inzeilt en zich eerst na zes weken weder vertoont. — 2 en 3 Aug.: de vereenigde vijandelijke scheepsmagt voor *Scheveningen;* waarschijnlijk om, met 4000 man geoefende troepen, 's Gravenhage te verrassen. De kustverdediging in allerijl geregeld; met geschut en ruiterij, en oproeping der huislieden uit de naburige dorpen: de Prins, uit het leger toegesneld, reist de kust langs om overal orde te stellen. — 21 Aug.: slag van *Kijkduin;* de vijand heeft 2000 dooden en gekwetsten: 2 uren vervolgd: de zeegaten open en vrij. — 12 Sept.: de vloot naar de Engelsche kust; door stormwinden tegengehouden. — Aanzienlijke voordeelen der commissie-vaarders, inzonderheid der Zeeuwsche kapers of avonturiers: van 31 Maart tot 14 April in de Spaansche havens 115 prijzen door hen opgebragt: en van 1672 tot Febr. 1674, 2863 vijandelijke schepen (2703 Engelsche) veroverd. [2]

415. Het vermeesteren van *Naarden*, het onheil dat de Munsterschen voor *Koeverden* trof, en de deelneming door meer dan éene Mogendheid geopenbaard, deden weldra gunstige vooruitzigten ontstaan. Na de oorlogsverklaring van

Spanje aan Frankrijk, en vooral toen *Bonn* bemagtigd werd, was het te verwachten dat de Republiek van de tegenwoordigheid des vijands zou worden bevrijd. Utrecht werd door de Franschen ontruimd en Karel II, door den invloed van Parlement en Natie, gedrongen om bij den vrede van *Westminster* een einde te maken aan den schandelijken krijg.

6—12 Sept. *Naarden* door den Prins bemagtigd: aldus aan den vijand de laatste hoop benomen om in Holland te dringen.

Koeverden op nieuw belegerd (15 Mei); de Munsterschen, om door opstuwing van water tot overgave te dwingen, leggen een zwaren dijk, versterkt met schansen en redoutes en 60 stukken geschut; de Bisschop was met 400 schuiten en 3000 man, gereed om een algemeenen aanval te beproeven, toen (1 Oct.) een storm den dijk scheurde en 1400 soldaten of arbeidslieden verzwolg.

20 Mei. Defensief verbond met *Denemarken*. — *Brandenburg* genoodzaakt om (16 Junij) met Frankrijk vrede te sluiten. 30 Aug.: nader verbond der Republiek met *Spanje* en den *Keizer*. Oct.: oorlogsverklaring van *Spanje* aan Frankrijk. — 5—12 Nov.: de Prins, aan het hoofd der Keizerlijke, Spaansche en Nederlandsche troepen, vermeestert *Bonn*.

Nov. *Utrecht* ontruimd. — »Het verblijf der Franschen in de Ver»eenigde Nederlanden werd door roofzucht gekenmerkt; hun aftogt »ging overal vergezeld van geldafpersingen, door de bedreiging van »brandstichting en plundering en het wegvoeren der aanzienlijken »als gijzelaars."[1] Volgens de Staten van Holland »hebben de vijan»den in Holland en West-Friesland brandschattingen aangerecht, »en door vermoorden en verbranden van stokoude luiden, onnoo»zele kinderen en zuigelingen, en het bedrijven van allerhande on»gehoorde en onmenschelijke actiën en wreedheden, zich op zoo bar»baarsche wijs gedragen dat daarvan onder de beschaafde Heidenen, »ja onder Tartaren zelfs, bijna geen exempelen gevonden worden."

Lodewijk XIV deed te Parijs, bij de poort van St. Denis, een eereboog oprigten die de verovering van Holland, door trotsche zinnebeelden en opschriften, vereeuwigen zou; maar ziet! Holland was ontruimd, eer de boog afgewerkt was.

1674. 14 Febr. — Karel II sints eenigen tijd tot vrede geneigd, vooral uit vrees voor het klimmend misnoegen der bevolking, wier verbittering (ook door de, naar het scheen, opzettelijke werkeloosheid der Fransche vloot in 1673) toegenomen was. — Voorwaarden: de plaatsen in den oorlog veroverd werden teruggegeven, het regt der opperheerschappij in de voornaamste zeeën van Europa (*Brittannische* zeeën genoemd), na drie bloedige oorlogen, aan Engeland toegekend. — De algemeene onderhandeling te *Keulen*, in Junij 1673 begonnen, en waarbij Frankrijk nog Maastricht, 's Hertogenbosch en Breda geëischt had, werd nu weldra (Maart 1674) afgebroken.

B. 1674—1678.

416. Een algemeene krijg was uit den mislukten aanval tegen de Vereenigde Nederlanden ontstaan: Frankrijk, bijkans alleen gelaten, werd door een magtig bondgenootschap bedreigd. De Republiek, bevrijd en zegevierend, in een ruim genot der inkomsten, die zij uit heropende hulpbronnen ontving, had een roemvol aandeel in den verderen strijd: Spanje, Brandenburg en Denemarken, die het Gemeenebest bijgestaan hadden, werden nu, op hun beurt, door Nederlandsche troepen, vlooten, en geldmiddelen ondersteund.

1674. 22 April: vrede met *Munster:* 11 Mei, met *Keulen;* teruggave van alles. — 20 Junij: verbond met den *Keizer, Spanje,* en de Hertogen van *Brunswijk-Lunenburg:* waarbij nu ook weder (1 Julij) *Brandenburg,* voorts (10 Julij) *Denemarken,* en (26 Jan. 1675) *Osnabrug* zich voegt.

1674. April en Mei. *Gelderland* en *Overijssel* door de vijanden ontruimd.

1674. — 24 Mei — 30 Sept. Togt van de Ruyter tegen de Fransche bezittingen in de West: 20 Julij: aanval op *Martinique* mislukt, niet door gebrek aan voorzorgen of moed. [2] — 18 Junij — 3 Dec. Tromp naar de westkust van Frankrijk: (23 Junij) landing op *Belle-Isle:* (4 Julij) aanslag op *Noirmoutiers* en bemagtiging van het kasteel. Drie weken hield men er stand; de Oranje-vlag verspreidde schrik langs de kusten van *Brest* tot *Bayonne*, en dit slechts 8 maanden nadat der Franschen hoofdkwartier te Utrecht was geweest. Verdere togt naar de Middellandsche zee: het plan om *Toulon* van den land- en zeekant aan te grijpen, verijdeld, vermits de Spaansche schepen, tot demping van een opstand, naar Sicilië waren gezeild.

1675. Krijg in het *Noorden.* Zweden, bondgenoot van Frankrijk, doet een inval in Brandenburg: ook Denemarken wordt in den oorlog betrokken: gewigtige overwinning van den Keurvorst te *Fehrbellin* (28 Junij), waarvoor in Holland een dankdag uitgeschreven wordt. Eskader onder Binckes naar de Oostzee; geen krijgsverrigtingen van eenig belang.

1675. 29 Julij. De Ruyter naar de Middellandsche zee (met 18 schepen, 1000 stukken, 4916 koppen); 26 Sept. te *Cadix.* — 1676. 8 Jan.: slag bij *Stromboli* tegen de sterkere Fransche vloot onder *du Quesne;* van de beloofde 24 Spaansche schepen was er één gekomen: de Ruyter schreef geen scherper schutgevaarte bijgewoond te hebben: de overwinning onzeker. 22 April: slag bij *Messina;* de zege dezerzijds, ondanks de overmagt der Franschen; maar de Ruyter wordt gewond en sterft (29 April). — 2 Junij: noodlottig

gevecht bij *Palermo*. — 1677. Febr.: de vloot terug. — 1678. 10 Febr.: vloot onder Evertsen naar Cadix; door de besluiteloosheid van *Spanje*, zonder eenige vrucht.

1676. Tromp, als Admiraal-Generaal en Rijksraad van Denemarken, over de vereenigde Deensch-Nederlandsche vloot. 4 Junij: gevecht onder Almonde tegen de Zweden; 26 tegen 35 schepen: de zege onbeslist. 11 Junij: luisterrijke overwinning onder Tromp; de vijandelijke vloot buiten staat zee te houden. Landing der Deenen op Oeland door Tromp ondersteund. — 1677. Smaldeel naar Denemarken, onder W. Bastiaenze Schepers. 1678. 1 Aug. Tromp naar Pommeren; over de schepen van Brandenburg gesteld, verovert *Rugen*, waarvan het behoud der belangrijke stad Straalsund afhankelijk was.

Inmiddels hernieuwing van de kaperijen der *Duinkerkers* (§ 274, 284, 286, 361); die, nu de Nederlandsche handel en zeevaart herleefden, met hunne ligte en snelzeilende fregatten en jagten langs de kusten zwierven, de zeegaten bijkans bezet hielden, somwijlen de schepen er uit haalden, in kleine smaldeelen gevormd ook de oorlogschepen aantastten en het ontwerp smeedden om Brielle en Hellevoetsluis te verrassen, of althans de aldaar liggende vaartuigen te vernielen.[2] De, later vooral, beroemde *Jean Bart* veroverde reeds in 1674 tien Nederlandsche koopvaarders en visschers. — In 1677 eskader van 15 fregatten tegen de Duinkerkers; ook de Zeeuwsche Commissievaarders hebben een gewigtig deel aan den strijd; een hunner nam in 1676 dertien Fransche koopvaardijschepen. — Zeer aanmerkelijk waren de uitrustingen der Admiraliteit van Amsterdam, die boven de andere Collegiën bevoorregt was, omdat zij *a.* de toegezegde gelden van Holland ontving, hetwelk in de uitbetaling naauwgezetter was dan de overige Gewesten; *b.* ruime inkomsten had; in 1674 reeds *f* 7,869,680, behalve *f* 700,000, die zij nog te vorderen had; meerendeels opbrengsten van handel en zeevaart.[3]

417. Vooral naar België was het oorlogstooneel overgebragt. De Prins van Oranje, die aldaar het opperbevel der bondgenooten had, werd spoedig op één lijn met de vermaardste veldheeren gesteld. Doch geen moed of krijgsbeleid was genoegzaam, waar, door de jaloezij en bekrompenheid van legerhoofden en Vorsten, telkens het schranderst ontwerp te niet ging, het behaalde voordeel zonder gevolg bleef, de meest heilrijke poging onuitvoerlijk gemaakt, en het behoud der krijgsmagt, bij gebrek aan voorzorg of aan ondersteuning, in de waagschaal gesteld werd. In vier veldtogten drong Lodewijk XIV telkens verder in de Spaansche Nederlanden door. Aan de Bondgenooten was het te wijten dat hij zooveel bemagtigd, aan Willem III was het te danken dat hij niet geheel België heeft overheerd.

De Bondgenooten slap; vooral Spanje, dat zich ten aanzien der Nederlanden, op het eigenbelang van Engeland en de Republiek verlaat, en, door onvervulde beloften en onjuiste opgaven omtrent den toestand der vestingen en magazijnen, den Prins telkens te leurstelt en bedriegt.[31] — De Keizer besluiteloos; doellooze bewegingen aan den Rijn. — »De onafhankelijkheid van het gezag »des opperbevelhebbers, welke de bevelhebbers der Bondgenooten »zich aanmatigden, werkte nadeelig. De vijand betrok de winter»kwartieren in de nabijheid der Spaansch-Nederlandsche vestingen; »de Prins daarentegen moest, bij elken veldtogt, eerst een aanmer»kelijken weg afleggen door een land waar voor het onderhoud van »zijn leger niet gezorgd was. Wanneer hij aankwam, waren de ves»tingen, welke even slecht verdedigd werden als zij slecht voorzien »waren, reeds in 's vijands handen gevallen."[1]

1674. 11 Aug. Slag bij *Senef*, Oranje met 60, of 70,000 tegen Condé met 60,000 man; van 's ochtends vroeg tot een uur voor middernacht: van wederzijde verlies van 6 of 7000 man; bij de Franschen duizend gesneuvelde officieren; de beste infanterie en een goed deel der ruiterij buiten gevecht.[1] — De overwinning twijfelachtig; geen voet gronds gewonnen; maar de schande uitgewischt die sedert 1672 op het Nederlandsche voetvolk rustte.[2] — 20 Sept. De Prins had reeds, volgens besluit van den krijgsraad, het leger in slagorde geschaard tegen Condé, die het belegerd Oudenaarden wilde ontzetten, toen *de Souches*, bevelhebber der Keizerlijke troepen, liet weten dat de plaats hem niet geschikt voorkwam, en aftrok; zoo dat het overige leger in gevaarlijke stelling gebragt, het beleg opgebroken en de gelegenheid tot een veldslag verloren werd. Deze Generaal, schreef Willem III aan de Staten Generaal »had gedurende de geheele campagne, telkens obstakelen »aan de beste resolutiën toegebragt."[3] — 9 Oct.: de Prins voor *Grave*, sedert 15 Julij door Rabenhaupt belegerd: zes en zeven aanvallen in één nacht; vreesselijke slagting: na heldhaftige verdediging, overgave (28 Oct.).

1675. *Dinant*, *Huy* en *Limburg* voor Spanje verloren; de Prins verovert *Binch* (31 Aug.).

1676. *Condé* veroverd, eer de Prins te velde kon zijn; ook *Bouchain*, 't welk hij niet kon ontzetten, om de geringheid zijner krijgsmagt.[1] — 9 Julij: hij belegert *Maastricht;* eerst eenige dagen verloren, omdat het geschut te laat kwam; en, toen al de buitenwerken stormenderhand waren vermeesterd, moest hij, op het aanrukken der Franschen, het beleg opbreken (27 Aug.); want de Spaansche troepen hadden hem verlaten tot eene vruchtelooze poging om *Aire* te ontzetten en de Duitsche hulpbenden bleven achter.[1]

1677. Vroege inval der Franschen: overgave van *Valenciennes* (17 Maart) en *Kamerijk* (17 April). — 3 Apr. *St. Omer* belegerd. De Prins rukt aan tot ontzet: 11 Apr. slag van *Mont-Cassel* tegen den Hertog van Orleans, die den vorigen nacht 15000 man versterking ontving. Nederlaag; bij de Franschen 2000 gesneuvelden, dezerzijds 3000; meesterlijke aftogt van den Prins; doch (20 Apr.)

overgave van *St. Omer.* — Na zes weken de Prins weder gereed: beleg van *Charleroi*, dat, bij het aannaderen van Luxemburg, opgebroken wordt. — Van de grensvestingen had Spanje nog alleen *Namen* en *Mons.*

1678. *Gent* (12 Maart) en *Yperen* (25 Maart) onverhoeds door Lodewijk XIV bemagtigd. Wat zou het zijn, zoo hij meester ook van *Antwerpen* wierd!

418. De meeste tegenwerking ondervond de Prins in de Republiek. Wel is waar, na zoo vele verdiensten, was hem eenige erkentelijkheid betoond. Het Stadhouderlijk gezag werd door erflijkheid bevestigd; in Utrecht, Overijssel en Gelderland werd, door nieuwe Regeringsreglementen, een veelvermogende invloed aan Willem III verleend; en, zoo hij gewild had, hij zou Hertog van Gelderland zijn geweest. Maar, wie ook dankbaar mogt zijn, dankbaaarheid openbaarde zich niet in de handelwijs der Hollandsche Aristocratie: zij wenschte, nu het Vaderland gered was, de magt die zij verloren had, zooveel mogelijk, te herwinnen; en naauwelijks had de Stadhouder den vijand tot over de grenzen doen wijken, of de wederstreving tegen den Stadhouder begon.

1674. 2 Febr. Het Stadhouderschap erfelijk verklaard in Holland; weldra ook in Utrecht, Gelderland en Overijssel; insgelijks het Kapitein- en Admiraal-Generaalschap der Unie. — Holland neemt eene schuld van *f* 2,000,000 over, die Amsterdam aan Willem II geleend had; Zeeland vereert den Prins met *f* 300,000 in rentebrieven; de Oost Indische Maatschappij geeft hem en zijnen nakomelingen $^{1}/_{33}$ van hare uitdeelingen.

Regerings-Reglementen: (1674. 26 April) te Utrecht en (1675. 20 Febr.) in Gelderland, aanstelling van burgemeesters, schepenen en vroedschappen door den Stadhouder, zonder voordragt. 1675. 2 Mei: in Overijssel: de keuze der wethouderschap door de Gemeentslieden, onder goedkeuring van den Stadhouder.

1675. 26 Jan. Opdragt van het *Hertogdom* Gelder en *Graafschap* Zutphen; door den Landdag, bij eenparig besluit. Een aanbod, hetwelk de Prins, na raadpleging met de Gewesten, heuschelijk afwees.

419. De partij der Staatsgezinden begreep dat Willem III, die reeds blijken gaf de beschermer van de regten der Unie en burgerijen te willen zijn, en wien zij verdacht hield naar hooger gezag te dingen en den krijg, uit eerzucht, te rekken, tot meerdere ondergeschiktheid moest worden gebragt. Dit zou, zoo lang de oorlog duurde, onmogelijk, doch, als er

geen behoefte aan veldheerstalenten meer was, onder Frankrijks herlevenden invloed en vriendschappelijke bescherming, zeer mogelijk zijn. Met karigheid en onwil werden de gelden verleend, die tot krachtige voorzetting der operatiën niet konden worden gemist. Waartoe nog langer, en nu het Gemeenebest bijna uitgeput was, schatten en leven, ten behoeve enkel der Bondgenooten en met gevaar der binnenlandsche vrijheid, verspild!

1674. *Gelderland*, *Utrecht* en *Overijssel*, na der Franschen vertrek, in de Unie weder opgenomen, met gelijke regten en naar hun ouden rang. Holland zou niet ongaarne partij van het ongeluk dezer Provinciën hebben getrokken: om zich een deel van het Sticht te verschaffen en de drie Gewesten, volgens lang gekoesterden wensch (§ 328), in eene soort van onderwerping te brengen. De Prins verklaarde dat *a*. de Gewesten buiten het verbond te houden tegen regt en reden zou zijn: »in Holland waren ook wel steden die »zich, op de aankomst van den vijand, niet ten beste verdedigd »zouden hebben:" *b*. aan het Sticht geen land kon afgenomen worden: »het belang dat Holland hierbij hebben mogt, gaf geen »regt; en God zou, wegens zulke onregtvaardigheden, het Land »ligtelijk straffen."

Weinig geneigdheid bij de Staten, ook in Holland, tot behoorlijk voortzetten van den krijg. — Alle de Gewesten, behalve Holland, tegen het zenden van een smaldeel naar de Oostzee (1675).[2] — Tegenkanting vooral der land-provinciën, toen Spanje (1675) hulp ter onderwerping van Sicilië gevraagd had. Dien ten gevolge was de magt te klein: »ik heb mijn leven veil voor den Staat," had eenmaal de Ruyter gezegd, »maar 't is mij leed dat de Heeren de vlag van den »Staat zoo veil hebben en wagen."[2] Dat er hulp aan den Bondgenoot verleend werd, bewerkte de Prins; dat zij te gering was, werd door den onwil der Staten te weeg gebragt. — Karigheid ook in de uitrustingen te land.

Mistrouwen tegen den Prins: in Holland bij de opdragt van het Hertogdom van Gelderland geopenbaard; vooral ook in Zeeland, waar men in de nadeelen der eenhoofdige Regering op handel en crediet breed uitweidde en den Prins raadde, op het voorbeeld van Gideon, de aanbieding af te slaan. — De Prins antwoordde dat hij »uit de adviesen van eenige leden van Zeeland met groote »smert had vernomen dat men ongunstige gedachten van hem had: »waardoor ook in de Gemeente een argwaan verwekt was, als of »hij 't op het verkrijgen van de opperste magt over de Landen »toegelegd had; en daardoor op het wegnemen der vrijheid, het »verbannen van den koophandel, het sloopen der Indische Maat»schappijen, het verzwakken van 't geloove der wisselbanken en »het vernietigen der schuldbrieven ten laste des Lands. Tot welke »hatelijke en boosaardige vermoedens hij, zijns wetens, nooit eenige

»reden gegeven had... Zou hij de Souvereiniteit nu zoeken, daar »hij ze afgeslagen had toen ze hem aangeboden werd, en geen »meerder gezag begeerd toen hij het ligtelijk verkrijgen kon?... »Uit zulk een argwaan en gedrag kon wel eens bewaarheid worden »wat Gods Woord van het Huis Gideons getuigde, dat de kinderen »Israëls niet dachten aan den Heer hunnen God, die hen gered had »van de hand aller hunner vijanden van rondsomme, en dat zij »geene weldadigheid deden bij den Huize Gideons, naar al het goed »dat hij Israël gedaan had."

1677: kerkelijke onlusten te *Middelburg*, waar de Regering een predikant, welks beroep door de klassis niet goedgekeurd was, desniettemin bevestigen wil. — Nov.: de Prins, zelf te Middelburg gekomen, stelt orde op de zaak, en maakt merkelijke verandering in de wethouderschap. [9] — De Gemeentslieden te *Deventer*, zich beroepende op de Privilegiën hunner stad, en gemoedshalve zwarigheid makende in de naleving van het Reglement, beëedigen den Magistraat, zonder goedkeuring van den Prins te wachten: 22 dezer lieden werden op zijn last, ontslagen; want, zeide hij: »ongezind »het regt bij dit Reglement mij opgedragen af te staan, wil ik »niemand dringen zich, tegen zijn gemoed, met de Regering te »bemoeijen." [9]

420. De Prins wenschte ook vrede; en nu te meer omdat hij dien, wegens den ongunstigen loop der krijgsverrigtingen en inzonderheid om het ontmoedigend gedrag der Bondgenooten, voor noodzakelijk hield. Tot geen prijs echter wilde hij een afzonderlijk verdrag, waardoor men, om eigen voordeel en met schennis der Verbonden, de Mogendheden die voor de redding van het Gemeenebest den oorlog hadden begonnen, tot het aannemen van voorwaarden zou dwingen, door welke noch haar belang, noch het belang der Republiek gewaarborgd, en Europa, verdeeld en ontwapend, straks aan nieuwe ongeregtigheden ten prooi gegeven werd.

Ook Fagel verzette zich, met al den nadruk der verontwaardiging, tegen een afzonderlijk verdrag. Eindelijk in 1677 werd hij, naar het schijnt, eenigermate aan het wankelen gebragt: »'s Prinsen vrien»den," zeide hij, konden niet lijden dat hij alleenlijk te velde trok »om, door de misslagen der Spaanschen, steden en misschien wel alle »de Spaansche Nederlanden te zien verliezen. . . De Prins zelf zou »gedwongen kunnen worden door het slecht beleid der Bondgenooten, »door den ongunstigen uitslag van den aanstaanden veldtogt, en »vooral door binnenlandsche beroerten, waartoe men, in Amsterdam, »reeds neiging bespeurd had." [26] — Willem III evenwel zeide ook toen: »dat een afzonderlijke vrede niet gesloten zou worden, zoo »lang hij leefde en het kon beletten; doch hij wist dat het, na zijnen »dood, terstond plaats hebben zou." [25]

421. Engeland behoefde slechts een billijken algemeenen vrede ernstig te willen, om dien te bewerken. Maar Karel II, ofschoon aan het lot van België welligt niet geheel onverschillig, was te zeer, door persoonlijke baatzucht, tot afhankelijkheid van Lodewijk XIV gebragt, om eene Staatkunde overeenkomstig met de belangen van Engeland en van Europa te kunnen volgen. Gestadige aandrang en opwekking van den Prins bleef, ook na het huwelijk van dezen met eene Engelsche Vorstin, zonder wezenlijke vrucht. Voorwaarden, ondragelijk in zijne schatting, kwamen den Koning zeer aannemelijk voor; en de wensch der Staatsgezinden werd door deze weifelende Franschgezinde houding ondersteund.

1677. Fagel zeide te regt aan Temple dat »de Koning sedert »twee jaren den vrede in zijne hand had. Frankrijk was in geen »staat om de voorwaarden die hij redelijk achtte af te slaan, of om »in oorlog te blijven, als Groot-Brittannië zich bij de Bondgenooten »wilde voegen." [23]

De Koning liet den Prins weten dat hij kans zag om Frankrijk te brengen tot afstand van Ath, Charleroi, Oudenaarden, Condé en Bouchain, tegen Kamerijk, Aire en St. Omer. De Prins verbleekte, toen hij *Kamerijk* hoorde noemen, en riep uit dat men de Spaansche Nederlanden liever door de wapenen moest verloren zien gaan dan door zulk een verdrag. [25]

Nov. Huwelijk van den Prins (§ 381); door velen, zeer ten onregte, als bewijs of voorteeken eener meer vredelievende gezindheid beschouwd. Veeleer was de invloed zijner krachtige Staatkunde onmiskenbaar: want zoolang hij in Engeland was, scheen de Koning met eenigen nadruk bij het Fransche Hof op betere voorwaarden te willen dringen.

422. Verdeeldheid onder de vijanden te brengen kon aan Lodewijk XIV thans niet moeijelijk vallen. Door een der Bondgenooten te believen, zou hij binnen kort meester worden van allen; aan de Republiek werd, met dit inzigt, weldra niets geweigerd. — Teruggave der plaatsen die Frankrijk had bemagtigd, vrije handel, verademing, rust, en — vriendschap met Lodewijk XIV, waar het noodig mogt zijn, ook tegen Oranje, wat zou de Staatsgezinde partij meer gevorderd, wat begeerlijker hebben geacht! — De afzonderlijke vrede kwam te *Nijmegen*, op listige wijze, tot stand; en noch de veldslag bij *St. Denis*, noch de hevige klagt der Bondgenooten belette dat het verdrag door de Staten goedgekeurd en bekrach-

tigd, en straks door andere voor Frankrijk zeer gunstige tractaten gevolgd werd.

Lodewijk XIV drong steeds op afzonderlijk verdrag; onder velerlei belofte: »zelfs wilde hij na 't sluiten van den vrede en het »herstel der oude vriendschap, maatregelen nevens de Staten beramen, waardoor hunne vrijheid (§ 325) voor altoos zou kunnen in »zekerheid gebragt worden." [9]

Junij 1678: wapenstilstand van zes weken met de Republiek om inmiddels de Bondgenooten te bewegen tot het aannemen der voorwaarden waaromtrent men overeengekomen was. Doch de stand der zaken plotseling gewijzigd door de geheel onverwachte verklaring der Franschen dat zij de veroverde steden niet te rug zullen geven, eer Zweden voldoening ontvangen heeft: verontwaardiging zelfs aan het Engelsche Hof en (26 Julij) verbond met de Republiek tot gezamenlijken krijg, zoo Frankrijk niet vóór 11 Aug. zich tot onmiddellijke teruggave verbindt. — 10 Aug.: de Fransche Gezanten verklaren last te hebben om den vrede op dien voet te teekenen; mits nog denzelfden dag. Dien ten gevolge, zonder eenig verder overleg, vrede van *Nijmegen* tusschen Frankrijk en de Republiek: teruggave ook van Maastricht.

14 Aug. Overwinning van den Prins op Luxemburg, bij *St. Denis*, $1^1/_2$ uur van Mons. De hoofdstellingen des vijands vermeesterd; verschansingen overweldigd die, zoo als Luxemburg vooraf schreef, »niet kunnen worden geforceerd, al had de Prins 40,000 en ik slechts »10,000 man." De weg was open om, vooral zoo Engeland tot medewerking besloot, in Frankrijk te dringen, toen Willem III de officiële tijding van den vrede ontving. — Was hij daarmede reeds vóór het leveren van den veldslag bekend? Alleen een *officiëel* berigt mogt hem, als Veldheer, tot rigtsnoer verstrekken: het staken der vijandelijkheden kon bepaald zijn *na* het uitwisselen der ratificatiën; vooral om het mistrouwen op de Franschen, voor wie een voorloopig sluiten welligt slechts een middel was om de krijgsoperatiën te stremmen: de Prins stond aan het hoofd van Bondgenooten; en had verpligtingen jegens *allen:* »hij zou te berispen zijn »geweest, zoo hij de gunstige gelegenheid tot aanval ongebruikt ge»laten had." [1] Maar hij had *geenerlei* berigt: den 15den schreef hij aan Fagel: »ik kan UEd. voor God verklaren dat ik niet geweten »heb als dezen middag, dat de vrede gesloten was." [9] Luxemburg wist het; en wilde zelfs na den slag een wapenstilstand van slechts 48 uren, omdat hij den oorlog niet voor geëindigd houden mogt, zoo lang hij geen berigt had van zijn Hof. [1]

Misnoegen tegen Beverningk. [9] In 's Hage was men zoo zeer op hem vertoornd dat sommigen den voorslag deden niet slechts om de bekrachtiging van den vrede te weigeren, maar ook hem in regten te betrekken. [25] Dit baatte echter evenmin, als de meer oorlogzuchtige houding welke, na den vrede, door Karel II aangenomen werd.

Verontwaardiging der Bondgenooten. De Keurvorst schreef aan

de Staten-Generaal: »wie had zich kunnen voorstellen dat de Repu»bliek tegen de uitdrukkelijke bepaling der Tractaten, haar Bond»genooten zou verlaten, die alleen voor haar behoud de wapens had»den opgevat! Het gevaar kan wederkeeren; wie zal haar, na der»gelijke ervaring, bijstand willen verleenen? Uwe voorvaderen heb»ben, uit hagchelijker toestand door dapperheid, volharding en trouw, »de Republiek op het toppunt van glorie gebragt; door een tegen»overgestelde handelwijs zal zij nu in den afgrond worden gestort." — Het hulpbetoon echter, hoe loffelijk ook, was, waar het de vrijheid van Europa betrof, niet geheel belangeloos geweest, en sommigen der Bondgenooten, de Keizer en Spanje althans, hadden, door slapheid en verzuim, tot de droevige uitkomst van den krijg medegewerkt.

17 Sept. Vrede met Spanje. Frankrijk behoudt *Franche-Comté*, twaalf vestingen in de Nederlanden, daaronder *Valenciennes*, *Bouchain*, *Condé*, *Kamerijk*, *Aire*, *St. Omer*, *Yperen*.

5 Febr. 1679. Vrede met den Keizer en het Rijk. — Frankrijk behoudt *Freyburg* en *Nancy*.

423. Lodewijk XIV had, door geweld en list, de overhand behaald. Frankrijks grondgebied was aanmerkelijk vergroot; een vrije toegang geopend om, naar goedvinden, op nieuw in België te vallen; het Bondgenootschap ontbonden, dat enkel door eendragtige zamenwerking tegen Frankrijk bestand was; het overwigt in Europa te niet gemaakt, en de meest schaamtelooze inbreuk op het regt der Volken door voordeelige uitkomsten bekroond. Weldra zou het blijken of de Prins tegen een afzonderlijk verdrag uit eigenbelang had geijverd; of de heerschzucht, al dan niet, zoolang er iets te overheerschen blijft, onverzadelijk is; en of de vrede, waarbij de Republiek in land of steden, geenerlei schade geleden had, voor haar, ook in hoogeren zin, onschadelijk was.

---

c. 1678—1688.

424. Eene onwrikbaarheid, als die van Willem III, werd vereischt om, in de eerste jaren na den vrede van Nijmegen, niet in volslagen moedeloosheid te vallen. Lodewijk XIV ging, in zijn overmagt en overmoed, te werk als of er, buiten zijn eigen willekeur, geen Volkerenregt was. De voormalige Bondgenooten waren tot krachtdadigen wederstand, óf

zoo als Oostenrijk, bij de vijandschap der Turken, onvermogend; óf, gelijk Brandenburg, om den wrok tegen het Gemeenebest, ongezind. De Koning van Engeland bleef, ook uit geldbehoefte, aan Frankrijk gehecht. In de Republiek werd elke poging van den Prins gedwarsboomd door den magtigen invloed eener partij die met den Franschen Gezant in gedurige verstandhouding was.

Door de Tractaten van de Pyreneeën, van Aken, en nu ook vooral van Nijmegen, was telkens de magt van Frankrijk geklommen. — In vredestijd 100,000 man en 14000 Garde, terwijl de staande legers bij andere Mogendheden nog zeer gering waren. De Marine (in 1681) bestond uit 96 linieschepen, 42 fregatten en 36 branders. — De grenzen waren door een aantal uitnemend ingerigte vestingen versterkt. — Frankrijk had 20,000 Zwitsers in dienst; vermogt veel in Italië en Spanje; was in vriendschap met onderscheidene Duitsche Vorsten; had grooten invloed in Zweden en Polen, ook — en aldus kon het Oostenrijk bedwingen — te Constantinopel en in Hongarije: de Koning van Engeland was bijna vasal van Lodewijk geworden; van wien ook meer dan één vermogend Parlementslid bezoldiging kreeg.

Ontmoediging en verdeeldheid der Bondgenooten. *Spanje* was uitgeput; het *Rijk* niet eensgezind; de *Keizer* voor zijne Oostenrijksche Staten, om het misnoegen der Hongaren en het voortdringen der Turken, beducht; *Brandenburg* dacht er aan, zelfs gewapenderhand, van de Republiek schadeloosstelling te bedingen, en was, daar er op alliantiën tegen de Franschen niet te rekenen viel, in een voorstander van vrede met Lodewijk XIV verkeerd.

Intrigues van den bekwamen Graaf *d'Avaux*, Gezant van Frankrijk te 's Hage, om allen wederstand der Republiek te beletten. Hij bedient zich van geld, vrees, beloften; vooral ook van het mistrouwen tegen den Prins van Oranje. Veelvuldig en vertrouwelijk waren zijne bijeenkomsten met de leden der Staten van Holland; inzonderheid met de Regenten van Amsterdam. Overleg met sommigen hunner tot hoe ver Lodewijk XIV kon gaan, zonder, door den schrik zijner wapenen, de Republiek tot oorlogsverklaring en onder den invloed van Oranje te brengen. Het was ondoenlijk bij dergelijke verstandhouding, iets voor hem verborgen te houden; ook de allergeheimste stukken werden hem doorgaans en bijkans onmiddellijk medegedeeld. — Zelfs waren er voorstanders van het Stadhouderloos Bewind die, door tusschenkomst van d'Avaux, den Koning aanspoorden om, ter omkeering van den regeringsvorm, *de expeditie van* 1672 *te vernieuwen;* in zes weken zou de zaak ten einde en de Republiek Frankrijks bondgenoote zijn. — Meestal werd Amsterdam door Friesland en Groningen met den Prins van Nassau (die in 1679 het Stadhouderschap aanvaard had) ondersteund; zoodat het, én in Holland, én ter Generaliteit, hoewel niet de meer-

derheid van stemmen, doorgaans echter een onwederstaanbare overmagt verkreeg. — Willem III vond tegenwerking ook bij menig Regent die in 1672 (§ 411) op het kussen was geraakt.

425. Lodewijk XIV begon zijne heerschzuchtige ontwerpen op zeer ruime schaal ten uitvoer te leggen. Hij rigtte Geregtshoven op, door wier uitspraak hij zich, naar goedvinden, steden en landen, bij *vereeniging* en als *aanhoorigheden* van het bij den vrede aan Frankrijk afgestane, toewijzen liet: voorts deed hij het vonnis door zijne troepen, bij overrompeling, voltrekken. Aldus verrastte hij Straatsburg, en liet, tot staving zijner eischen in België, het beleg voor Luxemburg slaan. Was het oorlog? geenszins; het was ten uitvoerlegging van den vrede; tegenweer werd vredebreuk genoemd; en Spanje gelast, binnen een bepaalden termijn, zich, óf aan der Franschen eisch, óf aan de blijkbaar partijdige bemiddeling van den Koning van Engeland, te onderwerpen. Vruchteloos waren de pogingen van Willem III om krachtige tusschenkomst te bewerken. Wanneer de Staatsgezinde partij, om der vriendschaps wille, eene termijnsverlenging bedong, werd de grootmoedigheid van den sluwen Lodewijk geroemd, en de onwil der Spanjaarden hun zeer ten kwade geduid.

1680. Oprigting der Geregtshoven op de Grenzen (*Chambres de Réunion*). — 1681. Maart. Fransch krijgsvolk vermeestert eenige plaatsen in het Land van Luxemburg: Lodewijk eischt van Spanje *Aalst*, *Ninove*, *'t land van Beveren;* bedreigt Vlaanderen, blokkeert *Luxemburg*. — 30 Sept. *Cazal*, de sleutel van Lombardye, bezet; *Straatsburg* verrast, waardoor de Elzas bedwongen en de toegang naar Duitschland geopend werd, en waarvan Karel V plagt te zeggen: »als Weenen door de Turken en Straatsburg door de Franschen »belegerd was, zou ik Weenen verlaten om Straatsburg te bescher»men." — De Prins van Oranje gedagvaard te Metz; waar men, bij verstek, zijne Heerlijkheden *Vianden* en *St. Vit* verbeurd verklaart. — Een luitenant, met eenige dragonders, door Lodewijk heimelijk gezonden naar Amsterdam, om een Franschman, die het burgerregt had, op te ligten. — Eisch van d'Avaux om in 's Hage het Binnenhof in te rijden door *de Stadhouders poort*.

1678: vruchtelooze pogingen van Willem III om, óf de Alliantie te hernieuwen door een tractaat van Garantie, óf althans een nader verbond met Engeland te sluiten. — 1681: verdrag van *Associatie* met Zweden ter handhaving van den vrede van Nijmegen, en later (1682 Febr.) met den Keizer.

1682. Onderhandelingen te *Kortrijk*. — Het beleg van Luxemburg opgeheven, opdat, naar het voorgeven van den edelmoedigen

Lodewijk, het Huis van Oostenrijk bij den inval der Turken (in 't geheim door hem zelven bewerkt) zijne gansche Magt tegen de ongeloovigen zou kunnen stellen. — Hij wil *a.* afzonderlijke negociatie met Spanje; terwijl daarentegen, ook van de zijde der Staten, op afdoening tevens der geschillen met het Duitsche Rijk, ten waarborge van den algemeenen vrede, aangedrongen werd: *b.* mediatie van Engeland; ofschoon hierin, bij de overbekende gezindheid van Karel II, niet kon worden bewilligd. — De stad *Oranje* ontmanteld: bij deze en dergelijke beleediging vond de Prins, noch in de Republiek, noch in Engeland wezenlijken steun.

Weinig opgewektheid in Holland tot krachtige maatregelen. — Bezwaren zoo tegen het zenden van 8,000 man naar België als tegen het versterken van de zeemagt. — »Verscheidene steden be»tuigden, dat Straatsburg te ver was om er zoo groot belang in te »stellen; en dat het hun genoeg was, zoo de rust in hun nabuur»schap hersteld wierd."[29] — Niet ten onregte schreef (17 Nov. 1681) de Fransche gezant te Londen: »ik heb den Koning verzekerd, dat »men over Luxemburg drie dagen spreken zal, gelijk men over »Straatsburg heeft gedaan, en dat daarna niet slechts Engeland, »maar het overig Europa met genoegen zal ontwaren, dat de vrede »overal is bevestigd."[30] Ook Brandenburg en Denemarken dringen bij de Staten om zich in geen oorlog te begeven; daar, zeiden zij, de toestand tegenover Frankrijk vrij wat zorgelijker was dan toen men in 1678 den vrede wenschelijk gekeurd had.[9]

426. Bij de lafheid der Mogendheden was het den Franschen zeer ligt, na afloop van den termijn, wederom in België, weerlooze prooi der roofzucht, te vallen. Vlaanderen werd aangetast, steden vermeesterd, Luxemburg beschoten. De Prins van Oranje wilde, nu althans, aan Spanje nadrukkelijken bijstand verleenen; én om de verpligting bij de Tractaten opgelegd, én om het eigen belang der Republiek, die in België aangevallen werd. Alleen door moedbetoon kon de vrede worden bewaard: anders zou men, óf telkens door nieuwe toegeeflijkheid en ten laatste door eigen ondergang den oorlog ontwijken, óf eindelijk de wapens moeten opvatten, als er geen kans van welgelukken overig was. — Anders was het overleg der Staatsgezinde partij: zij berekende dat men Lodewijk XIV door tegenstand vertoornen en door toegeeflijkheid bevredigen zou.

1683. 6 Febr.: Tractaat van den Keizer, Spanje en Zweden met de Republiek, tot handhaving van den vrede van Nijmegen. — *Denemarken*, door Frankrijk opgestookt en gesterkt, bedreigt *Zweden:* dien ten gevolge besluit der Staten-Generaal, langen tijd door

Amsterdam tegengehouden, om aan Zweden bijstand te bieden. Aug.: vertrek der vloot (20 schepen, onder W. Bastiaanze Schepers), bij Gothenburg en op de terugreize, door stormen bijna vernield.[2]

1683. 14 Julij — 12 Sept.: *Weenen* door de Turken belegerd en door *Sobiesky*, Koning van Polen, ontzet. — 1 Sept.: de Franschen inmiddels (Lodewijk XIV was thans, zoo 't schijnt, minder dan in het vorige jaar om het lot der Christenheid bekommerd) vallen in België om, óf den vollen eisch, óf Luxemburg als *equivalent* te verkrijgen. Nov. *Kortrijk* en *Dixmuiden* bemagtigd: (Dec.) een twaalftal dorpen in Vlaanderen verbrand: 30,000 man onder d'Humières, voor Luxemburg; de stad gebombardeerd. — 12 Dec.: oorlogsverklaring van Spanje, nadat aan Spanje sedert lang de oorlog niet verklaard, maar aangedaan was.

Eindelijk (Sept.) 8000 man door de Staten-Generaal naar België gezonden; ondanks Delft, Leiden en Amsterdam. 1684, 16 Maart: De Staten-Generaal zenden nog 12 regimenten te voet en 1600 paarden naar België; tegenstand van Amsterdam, Groningen en Friesland.

427. Deze strijdigheid van inzigten werd spoedig oorzaak van hevig geschil. Eene werving van zestien duizend man werd in den drang der omstandigheden, door den Prins van Oranje en door de meeste leden niet slechts der Generaliteit, maar ook der Staten van Holland, pligtmatig en onmisbaar gekeurd. Doch de tegenpartij was onverzettelijk; Amsterdam vooral; hetwelk in een vredebreuk den ondergang van het Gemeenebest zag, en schier even zeer vertrouwen in de beloften van den Franschen Monarch als wantrouwen in des Stadhouders bedoelingen had.

29 Sept. Voorslag van den Prins en den Raad van State tot *werving van* 16000 *man;* 6000 ruiters en 10000 voetknechten, voor 4 maanden; eene uitgave van *f* 1,966,500. Zwarigheden in Holland: de Edelen en meeste steden er voor: Amsterdam verzet zich: »de Republick en Spanje zijn niet magtig genoeg tegen Frankrijk: »betere voorwaarden met de wapenen te verkrijgen buiten alle »waarschijnlijkheid. De Keizer had met de Turken de handen vol »werks en de Duitsche Vorsten moesten hem ondersteunen; de Ko- »ning van Engeland stelde Spanje in het ongelijk en weigerde »bijstand. Raadzaam was het dus de voorslagen van Frankrijk te »overwegen." [9] — De Prins over dergelijke, zijns inziens, lafhartige en ontmoedigende redenering verbolgen; verklaarde »dat »d'Avaux, tegenwoordig zijnde, niet anders gesproken zou heb- »ben." — Onverzettelijkheid der Vroedschap. Bezending, met den Prins, als Stadhouder, aan het hoofd; te vergeefs: »Amsterdam »zou niet van gevoelen veranderen, al ware 't maar om te toonen

»dat zelfs de tegenwoordigheid van een Prins van Oranje de vrije »raadpleging niet belet had." Er werd door sommigen aan gedacht den Stadhouder van Friesland tot bevelhebber over Amsterdam te ontbieden. [51] De afgevaardigden wedergekeerd, zijn van gevoelen dat men behoorde voort te gaan; »daar 't redelijker was dat één lid »zich naar 18 voegde dan 18 naar één." — »Het kwam er nu op »aan," zeide de Prins, »of men zich door Amsterdam zou laten »brengen tot onderwerping aan Frankrijk; 't welk hij tegenstaan zou, »zoo lang hij kon." — Verontwaardiging der Edelen en meeste Ste- »den; de Ridderschap verklaart dat »Amsterdam over alle de leden »zoekt te heerschen en de vrijheid en welvaart van den Staat in »gevaar stelt." — 1684. 13 Jan.: wijdluftig vertoog van Amsterdam. 31 Jan.: besluit der Staten tot de werving; tegen het gevoelen slechts van Amsterdam en Schiedam: Amsterdam betuigt nimmer iets tot de kosten te zullen betalen. — Correspondentie van Amsterdamsche Regenten met d'Avaux ontdekt: de papieren der Stad verzegeld (16 Febr.); hevige twist, die eerst door de ontzegeling en teruggave (24 Junij) bijgelegd werd. — Moeijelijkheden ook in *Zeeland:* de Prins schreef aan de Staten: »Na den vrede »van Nijmegen had men Spanje een goed deel lands afhandig »gemaakt; op eene onchristelijke wijs gebrand en geblaakt, en »nogtans voorgewend den vrede niet verbroken te hebben: was dat »vrede, zoo wist hij niet meer hoe men de dingen moest noemen. »De volkomen onderwerping aan zulk eene willekeurige oppermagt heette bij hem een harde oorlog, geen vrede: het kwam aan »op de behoudenis van den voormuur van den Staat, die door den »verhaasten vrede van 1678 veel te zwak gelaten was." [9] Desniettemin bleef *Middelburg* tegen de werving; de Prins, zelf in de Staten tegenwoordig, doet bij meerderheid besluiten. *Friesland* en *Groningen* ook tegen.

428. Engeland, ofschoon Lodewijk XIV voortging allerwege den schrik zijner wapenen te verspreiden, was niet te bewegen om paal en perk aan deze geweldenarijen te stellen. Aldus werd het onregt, in plaats van gewroken, andermaal, bij overeenkomst der Mogendheden bevestigd. Een verdrag van Frankrijk met de Republiek was de voorbode van den twintigjarigen wapenstilstand met Spanje en het Rijk; waarbij aan Lodewijk XIV Straatsburg en Luxemburg afgestaan, en gewigtiger voordeel dan bij den vrede van Nijmegen toegekend werd.

1684. Febr. *Haagsche bijeenkomst:* Gezanten van den Keizer, Zweden, en eenige Duitsche Vorsten. Poging om, door tusschenkomst van den Koning van Engeland, een achtjarig Bestand te verkrijgen, met teruggave van hetgeen Lodewijk, na den vrede van Nijmegen, veroverd heeft; doch Karel II verklaart dat Frankrijk

hierin nimmer bewilligen zou: verdere raadpleging der Bondgenooten onderling; velerlei belofte, maar weinig blijk dat er op troepen te rekenen valt. [9] — Dien ten gevolge onderhandeling der Staten-Generaal met Frankrijk: de Prins wordt, namens Holland, verzocht niets vijandelijks te ondernemen.

Mei. *Genua*, op last van Lodewijk XIV, aan de zeezijde vernield, dewijl hij over de stad, zoo drukte hij zich uit, te onvrede was. — 4 Junij. Overgave van *Luxemburg*. »Het lot van een groot »deel van Duitschland en van de Nederlanden," zeide Fagel, »hing »van deze Stad af; haar prijs te geven was de handen, ja het »hoofd afsnijden, om het ligchaam te behouden. De drie Keurvor»sten aan den Rijn werden aldus afhankelijk van Frankrijk ge»maakt." [9] — Ook werden kort daarna de vestingwerken van *Trier*, op bevel der Franschen, geslecht.

Willem III en Fagel ontveinsden zich de gevaren van wederstand niet. »De magt welke men tegen de Franschen kon stellen, »schoot," dit erkende de Prins, »zeer verre te kort; doch het was »in elk geval beter zijne bezittingen te verliezen met de wapens in »de vuist dan oogluikende te gedogen dat zij, onder deksel van »*afhankelijkheden* en bij wege van *hereeniging,* worden weggenomen. »Een roemrijke dood is boven een eerloos leven te kiezen; ik ben »in tegenspoeden geboren en opgevoed: God heeft mij in de waar»digheden mijner Voorouders, ondanks de pogingen mijner vijanden, »hersteld; Hij zal, hoop ik, niet gehengen dat ik elendiglijk sterve: »heeft zijne wijsheid anders besloten, dan zal ik berusten in zijn »wil." [9] En Fagel: »Beter is het den Franschman te Brussel en te »Antwerpen dan te Breda of te Dordrecht te gemoet te trekken; de »geheugenis der rampen door hem over Nederland uitgestort, is nog »versch; onze voorouders hebben den dood in 't beschermen der »vrijheid ondergaan; hun voorbeeld moet worden gevolgd." [9]

29 Junij: verdrag der Republiek met Frankrijk (onder protest van Gelderland en Zeeland); de Staten verbinden zich om Spanje, in zes weken, tot het 20jarig Bestand met overgifte van *Luxemburg*, *Beaumont*, *Bouvignes* en *Chimai* te bewegen; of wel, zoo dit hun niet gelukt, geen den minsten onderstand aan Spanje te bewijzen, terwijl de krijg, ten hunnen gevalle, door Lodewijk XIV elders dan in België zou worden gevoerd.

15 Aug.: *Twintigjarige wapenstilstand* van Frankrijk met Spanje, op de voorwaarden van het verdrag van 29 Junij; en met het Rijk, door hetwelk *Straatsburg* afgestaan wordt.

429. De Fransch- en Staatsgezinde partij had getriumfeerd; Amsterdam zou nu den Stadhouder, die in vredestijd, zeide men, niet dan tot overlast was, aan banden weten te leggen; Lodewijk XIV had, behalve Willem III, geen vijanden meer; wederstand was schier ondenkbaar geworden. En toch — het tijdstip was nu juist dáár dat de verguisde Prins

van Oranje wederom de toevlugt van allen zijn, en half Europa zich tegen den zegevierenden Lodewijk vereenigen zou. De trotsche Monarch moest, door overmaat van eigen wanbedrijf, dalen van het toppunt waarop hij zich duurzaam scheen gevestigd te hebben.

Voornemens der Staatsgezinden: Fagel van zijn ambt te ontzetten, den Prins tot magteloosheid te brengen. Er zou in de Staten van Holland naar het wettig gezag van den Stadhouder onderzoek gedaan, de regering in Gelderland, Utrecht en Overijssel gewijzigd, eene nadere alliantie met Frankrijk gemaakt, het leger op 25000 man gebragt, Waldeck buiten dienst en de Prins van Nassau in zijn plaats worden gesteld.[29]

430. Vervolging om der Godsdienst wille heeft geheele ommekeer der zaken bewerkt. Eene lange reeks van ongeregtigheden werd door de herroeping van het *Edict van Nantes* volkomen gemaakt; zoodat geloofsverzaking bevolen en het in ballingschap gaan niet vrijgelaten werd. De overkomst der slagtoffers van dien schrikkelijken gewetensdwang deed veler oog opengaan voor de heillooze oogmerken van den Vorst, die in dweepzieken ijver verontschuldiging van heerschzucht en onregt, en een vrijbrief voor zedeloosheid en misdrijven zocht.

Terstond na den vrede van Nijmegen nam Lodewijk XIV het werk, reeds vroeger begonnen, met dubbelen ijver bij de hand. — 1679. Verscheidene regten ontnomen. — 1680. De Hervormden uit alle bedieningen gezet: gemengde huwelijken verboden: 300 Kerken gesloten; op sommige plaatsen inlegering, mishandelingen; de Protestanten met geweld naar de Roomsche Kerken gesleurd. — 1681: duizenden vlugten naar Engeland, Denemarken, en Holland. — 1682: kinderen, die zeven jaren oud, het Protestantsche geloof afzweren en het ouderlijke huis verlaten, worden als Roomschen opgevoed ten koste der ouders: giften of legaten aan Hervormde Kerken of armen worden vernietigd. — 1683: het bezoeken van Gereformeerde Scholen bemoeijelijkt: vereenigingen der Hervormden gewapenderhand belet; waar de minste tegenstand is, zendt men een groot getal troepen; de Protestanten worden opgezocht, aangevallen, ter dood gebragt; somtijds ook de kinderen niet gespaard; de predikanten naar de galeijen gevoerd, opgehangen, geradbraakt: *Dragonnades*. — 1684: de Gereformeerde ziekenhuizen gesloten; de kranken in Roomsche hospitalen gebragt. Meer algemeene inlegering van troepen, gemagtigd om alle huisraad te plunderen, te breken, of te verbranden, en voorts alle

leed en pijniging aan te doen, mits het leven worde gespaard: veelsoortige wreedheden; de soldaten gelast al het mogelijke te doen om tot gehoorzaamheid aan de Roomsche Kerk te brengen. — 1685: de grafplaatsen der Gereformeerden verstoord. Eindelijk 2 Oct. *herroeping van het edict van Nantes:* vernietiging der Kerken; verbod van Godsdienstoefening; verbanning der predikanten; opheffing der scholen; doop en opvoeding der kinderen in de Roomsche Kerk; verbod van uit het Rijk te gaan, op straf van de galeijen voor de mans, van gevangenis en verbeurdverklaring voor de vrouwen. — Le Tellier, de grijze kanselier van Frankrijk, onderteekende stervend en lasterend het hemeltergend bevelschrift; zeggend: »Heere, »nu laat gij uwen dienstknecht gaan in vrede, naar uw woord." — Voorts (1686), op aandrang van Lodewijk XIV en omdat vele Fransche Hervormden naar Piemont gevlugt waren, vernieuwde vervolging der *Waldenzen* (§ 338a). De Hertog van Savoye, door Fransche troepen ondersteund, laat hen opzoeken in het gebergte: 3000 gedood; allerhande geweldenarijen gepleegd: grijzaards, kinderen en zieken vermoord; 10000 gevangenen, waarvan men het meerendeel laat omkomen door gebrek.

Vlugtelingen (*Refugiés*) hier te lande: vele duizenden, vooral ook na 1685, opgenomen als geloofsgenooten en broeders. Gunstige bepaligen der Overheid: 1681; in Holland, vrijdom van buitengewone lasten voor 12 jaren, en te Amsterdam onbepaalde vrijheid van handwerken en aanbouw van duizend huizen om hun tegen geringen huur inwoning te verschaffen. Ongeveer 200 predikanten, aan wie meestal standplaats en jaarlijksch inkomen verleend werd. De *Waalsche* Gemeente (§ 83a) versterkt; of ook wel geheel nieuwe *Fransche* Gemeenten gesticht (bij v. te *Bommel, Hattem, Harderwijk, Harlingen, Sneek*). In 1686 gaf Holland *f* 100,000 voor Hervormde officieren die herwaarts de wijk genomen hadden.

Groote indruk van de berigten en van het voorbeeld dezer geloofsgenooten, onder alle rangen en standen. Bij velen der meest hevige Staatsgezinden begonnen kleingeestige inzigten voor hooger beginsel te wijken. — Hierbij kwam: *a.* oneenigheid der Amsterdamsche Regenten, vooral omdat *van Beuningen*, hoewel van oorlog afkeerig, niet, gelijk de anderen, een nadere Alliantie met Frankrijk begeerde; *b.* betere verstandhouding van Willem III met eenige steden en met den Prins van Nassau; *c.* vernieuwde handelsgeschillen met Frankrijk, door welke de haat tegen Lodewijk XIV niet weinig versterkt werd.

431. De bijkans gelijktijdige gebeurtenissen in Engeland vermeerderden de regtmatige bezorgdheid der Protestantsche Republiek. Sedert het herstel der Stuarts was hunne Roomschgezindheid, die de omwenteling van 1660 bewerkt had, op nieuw openbaar; doch Karel II had zich gewacht voor de onbezonnenheid welke nu door, zijnen broeder, den roekeloos voortvarenden Jacobus II, aan den dag gelegd werd. De

nieuwe Monarch wilde, zonder regten en vrijheden te ontzien en des nood met Fransche hulp, den triumf der Roomsche Kerk.

Pogingen der Stuarts ten behoeve der Roomsche Religie. — *a.* Ondersteuning der *Episcopaalsche* Kerk (welke minder van Rome verwijderd geacht werd) door de *Presbyteriaansche* te verdrukken. Spoedig na 1660 werden de Gereformeerden, ook in Schotland, met schennis der plegtigste beloften en heiligste regten, onder bisschoppelijken kerkvorm gebragt. Afscheiding en *conventikelen;* hiertegen inlegering, gevangenis, boete, ballingschap, lijfstraf. Dood met verbeurte van goederen tegen den leeraar die in het open veld gepredikt had: zelfs tegen vrouwen werden, om het bijwonen van zoodanige vergaderingen, bevelschriften (*letters of intercommuning*) afgeleverd, waarbij aan een iegelijk, op gelijke straf, verboden werd met die personen eenig mondeling of schriftelijk verkeer te hebben, of herberg, spijs, drank, kleederen, of eenige levensbehoefte te verschaffen. — Militaire expeditiën, somtijds van reguliere troepen, ook wel van de woeste bewoners van het gebergte (*the Highlands*), hiertoe van Gouvernementswege gelokt. Overvoering naar de Koloniën. — Bij wederstand (zoo als bij v. in 1679), vreesselijke strafoefening. — *b.* Schijnbare begunstiging der Protestantsche *Dissenters*, om voor hen, maar tevens voor de Roomschen, toegang tot ambten en waardigheden te verkrijgen. — *c.* Franschgezinde Staatkunde, ten einde een magtigen bondgenoot tegen Protestantsche onderdanen te hebben.

432. Op wien zou het oog, zoo niet op den Prins van Oranje, worden gerigt! Hij had het bedriegelijke van vrede en wapenstilstand, tegenover Lodewijk XIV, voorspeld; geen wonder dat hij thans de ziel van een nieuw Bondgenootschap werd. Reeds eenmaal was de Republiek, onder Gods zegen, door hem gered; natuurlijk dat, bij dreigend gevaar, de onmisbaarheid zijner talenten ook door de tegenstrevers van zijn gezag, werd gevoeld en erkend. Hij was zeer na met het Vorstenhuis in Engeland verwant; het kon niet anders of ook daar werd, bij vrees voor bijgeloof, geweld en Franschen invloed, de hoop gevestigd op hem die vrijheid en Hervorming tegen Frankrijk voorgestaan had.

1686. 29 Julij. Alliantie van *Augsburg* tusschen den *Keizer*, *Spanje*, *Zweden* en eenige *Duitsche Vorsten;* enkel defensief, ter handhaving van de Tractaten van Westfalen en van Nijmegen en van den twintigjarigen wapenstilstand. Blijkbaar onder den invloed van Willem III en ter gemeenschappelijke verdediging tegen Lodewijks verdere plannen gevormd.

433. Met elk jaar ging Jacobus II, in de voortzetting zijner ontwerpen, doldriftiger te werk. Geene verkregene regten, geene wetten, geen grondslagen van den regeringsvorm werden, waar het de begunstiging van Rome betrof, eenigermate ontzien. Omkeering van Kerk en Staat scheen, op die wijs, weldra onvermijdelijk te worden. Engeland, door een burger- en religiekrijg, óf in democratie en regeringloosheid, óf onder de volslagen willekeur van een Roomschgezinden Vorst gevallen, zou in den strijd voor onafhankelijkheid en gewetensvrijheid, óf werkeloos, óf, nog meer dan tot dus ver, schadelijk zijn. De dagen van 1672 konden terugkeeren: de vereenigde kracht van Engeland en Frankrijk aan de uitroeijing der Hervormde Kerken en allereerst aan de vernietiging der Republiek worden gewijd.

1685. Junij. Poging van *Monmouth* (zoon van Karel II) om zich meester te maken van den Troon, mislukt en door schrikkelijke strafoefeningen gevolgd. 30 Nov.: ontbinding van een Parlement hetwelk, behalve in religie-zaken, den Koning de meest volkomene onderdanigheid bewees. — 1686: uitspraak van het Koninklijke Geregtshof, waarbij hem het dispensatie-regt toegekend wordt van de *Test-Act*, die, door ambten en bedieningen aan de belijdenis der gevestigde Kerk te verbinden, als waarborg tegen de Roomschen aangemerkt werd. Benoeming van Roomschen in gewigtige betrekkingen; ontslag van een der voornaamste Staatsdienaren (*Rochester*), die geweigerd had tot het Roomsche geloof over te gaan. De Fransche Gezant schrijft dat de Koning in alles door de Roomschen geleid wordt; »gaarne zou men hier hetzelfde als in »Frankrijk verrigten, indien men hopen kon dat het zou geluk»ken." — 1687. 4 Apr.: koninklijke afkondiging van gewetensvrijheid, ter afschaffing van de strafwetten en bovendien van de Test-Act; met den wensch om aldus ook de Protestantsche *Dissenters* te winnen. — Sept.: de Koning wenscht bekrachtiging hiervan door een Parlement; doch, om dit doel te kunnen bereiken, moest er, door wijziging of vernietiging van kiesregten eene Vergadering, in zijn geest, worden gevormd. Velerlei willekeur ten dien opzigte, waardoor het Staatsgebouw tot in de diepste grondslagen aangetast en herstel, op regelmatige wijs, bijkans onmogelijk gemaakt werd.

Vele misnoegden naar Holland; Staatslieden van verschillende partijen in briefwisseling met den Prins; Jacobus II ontziet hem, en spaart niets om zijne goedkeuring voor de algemeene Godsdienstvrijheid te verkrijgen. — 1687: zending van *Dijkvelt:* overleg met Engelsche Grooten: betuiging aan den Koning dat de Prins nimmer in dergelijke maatregelen zal instemmen. — 4 Nov. Brief van *Fagel*, met opzet in Engeland verspreid; het gevoelen van den Prins en de Prinses is: *a.* geen Christen behoort om zijne conscientie

vervolgd te worden; vrije Godsdienstoefening zou aan de Roomschen, op denzelfden voet als in de Vereenigde Nederlanden, kunnen worden vergund; *b.* geen Protestant, die God vreest, kan (vermits de Roomschen het uitroeijen der Protestantsche Religie bedoelen) medewerken tot het afschaffen van wetten, die tot beveiliging der Hervormde Kerk vastgesteld zijn.

434. Het naderend onheil kon niet anders dan, welligt! door gewapende tusschenkomst, ter regeling der geschillen en ondersteuning der welgezinden, worden gekeerd. Een zamenloop van omstandigheden begunstigde en verhaastte de ten uitvoerlegging van dit lang gekoesterd ontwerp. Aanranding van de Episcopaalsche Kerk en het geboren zijn, zoo het heette, van een Troon-erfgenaam, die hetgeen tot dus ver kortstondig scheen, bestendigen zou, had de Protestanten in Engeland tot vertwijfeling, of althans tot het omzien naar een afdoend redmiddel geleid. De Koning had, behalve de Roomschen, alle partijen van zich afkeerig gemaakt. Een regtstreeksch aanzoek werd nu, van een zeer achtbaren kant, aan den Prins van Oranje gerigt. De verbodsmaatregelen en de oorlogstoebereidselen van Lodewijk XIV, door wien de krijg tegen den Keizer weldra werd begonnen, gaven voorwendsels en gelegenheid tot het bijeenbrengen van troepen; terwijl het aan Willem III gelukte vermogende Regenten in de Republiek, eenigermate althans, te overtuigen dat de overtogt naar Engeland vereischt werd, ook in haar eigen belang en tot haar eigen behoud.

1688. 27 April: last des Konings aan de Bisschoppen om de declaratie van Apr. 1687 af te lezen; weigering van zeven hunner; regtspleging en (29 Junij) vrijspraak. 20 Junij: bevalling der Koningin; waaraan weinig geloof gehecht wordt: algemeene ontsteltenis; omdat de Prinses van Oranje aldus van de opvolging uitgesloten wordt. — 30 Junij: uitnoodiging van zeven voorname personen (daaronder de Bisschop van Londen en de Admiraal Russell) aan den Prins om over te komen met eene gewapende magt.

9 Mei: dood van den Keurvorst van *Brandenburg*, met wiens zoon en opvolger, *Frederik III*, zeer met Willem III ingenomen, de bestaande Alliantie vernieuwd wordt. — 3 Junij: dood van den Keurvorst van *Keulen;* Lodewijk XIV vermeet zich, tegen den wil van Paus en Keizer, die een Prins van Beijeren verlangden, een zijner gunstelingen, den Kardinaal van Furstemberg, op dien zetel te willen brengen.

Geheime toebereidsels. Schoorvoetende medewerking van *Hudde*

en *Witsen*, Burgemeesters van Amsterdam: hun gesprek met Dijkvelt: »men moest," zeiden zij, »op de Voorzienigheid vertrouwen »die 't gevaar spoedig kon afwenden;" waarop Dijkvelt gevraagd hebbende »of het niet beter was aan te vallen, eer men aangevallen »werd," ten antwoord kreeg: »men moest het werk den tijd aan»bevelen, die door het sterven van dezen of genen, of op andere »wijs ligt verandering kon baren; ten minste behoorde men tot »het voorjaar te wachten: 't Land kon, zonder gevaar, niet van »krijgsvolk worden ontbloot; de zeemagt was in slechten staat." De Prins liet weten *of nu*, *of nooit*, en Witsen in 's Hage ontbieden. Eindelijk antwoord der Burgemeesters: »zij konden aan- noch »afraden; wilden wel raden tot een onderstand dien zij met eed en »pligt bestaanbaar zouden achten, maar meenden niet dat het bij »de Vroedschap zou doorgaan." — Het trekken der Franschen in 't Keulsche beweegt de Staten om krijgsvolk op de grenzen zamen te brengen; vier millioen toegestaan ter versterking van de plaatsen langs Rijn en Yssel. — Onderhandelingen met Duitsche Vorsten (*Brandenburg*, *Lunenburg-Zelle*, *Wurtemberg*, en *Hessen*) om 13000 man, die naar Engeland zouden vervoerd worden, door hulptroepen te vervangen. — De uitrusting der vloot bedroeg *ƒ* 2,288,000. [2] — Aug.: Bentinck naar Amsterdam om den Burgemeesteren kennis te geven van den voortgang der zaak: »zij verklaarden dat hij »de moeite eener persoonlijke overkomst wel had mogen sparen en »wachteden zich van, aan den maaltijd, op de goede uitkomst der »onderneming te drinken." [9] — Half Sept.: beraadslaging in de Vroedschappen, onder eed van geheimhouding. Te Amsterdam wordt bij meerderheid, daarna bij de Staten van Holland eenparig, besloten tot ondersteuning van den Prins. [9] Toestemming ook der overige Gewesten.

Jacobus II verzuimt zich te sterken door eene ondersteuning die hem van wege Lodewijk XIV aangeboden wordt: overigens was deze misschien niet zeer beducht voor een burgerkrijg in Engeland, die, naar het zich liet aanzien, langen tijd aan den Prins van Oranje werk verschaffen zou. — 24 Sept.: oorlogsverklaring van Frankrijk aan den Keizer, onder de meest nietige voorwendsels: »een der ergste gedenkteekenen van Lodewijks kwade trouw:" [21] insgelijks aanval tegen den *Paus* en vermeestering van *Avignon*.

435. Het oogmerk was in Groot-Brittanje Godsdienst en vrijheid te beschermen en dien ten gevolge, nadat er zoo lang van regeringswege met Frankrijk geheuld was, in de buitenlandsche Staatkunde eene nationale anti-Franschgezinde rigting te brengen. Eerbiediging der regten van Kerk, Volk en Parlement werd op den voorgrond gesteld: in al het overige zou men door de omstandigheden worden geleid. De partijen (Whigs en Torys, Anglicanen en Dissenters) vereenigden zich rondom den Prins van Oranje, en de overhaaste

vlucht van Jacobus II bragt Willem III en Maria op den opengevallen Troon.

10 Oct. Manifest van den Prins: beklag, vooral over de begunstiging der Roomschen, met voorbijzage der grondwetten van den Staat: zijn doel was bijeenroeping van een vrij en wettig Parlement en handhaving der Anglicaansche Kerk, met gewetensvrijheid ook der Papisten. — 26 Oct.: vertrek van 's Hage. 29 Oct.: de vloot (50 oorlogschepen en 350 transportvaartuigen, met 14 of 15000 man) in zee: zware storm; de schepen uit een: 1000 paarden gestorven of over boord; gedwongen terugkeer. »Het is niet vreemd," riep Jacobus II, »want de hostie is dagelijks ten toon gesteld ge»weest." — 10 Nov. De togt hervat; op 's Prinsen schip was het opschrift: »voor de Protestantsche Religie en de vrijheden van »Engeland: *Je maintiendrai.*" — 15 Nov.: landing te *Torbay:* allengskens voegen aanzienlijken en geringen zich bij hem. — 1689. 2 Jan.: de Koning, van allen verlaten, vliedt naar Frankrijk. — 2 Febr. Conventie of Rijksvergadering: velerlei beraadslaging; Willem III, bereid om naar Holland te keeren, begeert niet, als Regent, onder zijne Gemalin te staan. De Troon ledig verklaard. 23 Febr.: aanbieding en aanvaarding der kroon. 21 April: krooning van WILLEM en MARIA.

436. Aldus kwam binnen weinige weken, zonder bloedvergieten, eene omwenteling tot stand, die niet enkel nuttig en heilrijk, maar pligtmatig en noodzakelijk was. Het gevaar van burgeroorlog, regeringloosheid, en despotisme werd afgekeerd, en de grondslag van het wankelend Staatsgebouw vaster dan ooit te voren gelegd. Doch ook voor Nederland was deze gebeurtenis heilrijk en onmisbaar, daar het aldus bij den onvermijdelijken krijg, voor een gevaarlijken nabuur, een magtigen Bondgenoot, den eenigen die met de Verbondene Mogendheden tegen Lodewijk XIV was opgewassen, verkreeg.

D. 1689—1697.

TWEEDE OORLOG TEGEN FRANKRIJK.

437. Uitstekend zijn, onder leiding van Willem III, de verdiensten der Republiek, gelijk in het voorbereiden en bewerken, even zoo in het handhaven der omwenteling van

1688 geweest. De felle negenjarige krijg, door de onverzadelijkheid en trots van Lodewijk XIV veroorzaakt en begonnen, heeft de Vereenigde Nederlanden tot buitengewone inspanning verpligt. De grootheid dezer offers kan mede, zelfs bij de berekening enkel van Nederlands eigen belang, ter regtvaardiging van den togt naar Engeland strekken: want, zoo het Gemeenebest, ook nadat het gewigt van Groot-Brittanje in de schaal der Mogendheden gelegd was, zich tegen Frankrijk ter naauwernood beveiligen kon, wat zou het geweest zijn, zoo Jacobus II, op den Troon gebleven, uit Roomschgezindheid, aan den geweldenaar, óf geen tegenstand geboden, óf zelfs ondersteuning had verleend!

De petitiën van den Raad van State bedroegen; bij v. 1693 ad *ƒ* 18,133,489; 1694 ad *ƒ* 23,311,248; 1696 ad *ƒ* 23,588,612. — Het getal troepen was niet beneden de 80,000 man. — Subsidiën der Algemeene Staten aan andere Mogendheden. In 1690 werd ten behoeve van Spanje, eene geldligting van 15 ton geopend; ook Brandenburg, met 5 ton bijgestaan. [9] — In dezen oorlog werd de kas van Holland, behalve *ƒ* 2,337,000 voor rekening van de Provincie, op last der Generaliteit geligt, op nieuw belast met omtrent 28 millioen aan geleende penningen.

In 1697 zeide Willem III dat er langduriger, maar geen bloediger oorlogen geweest waren; geen waarin men zoo vele troepen in het veld gebragt had; zelfs het leger der Franschen te Senef, het grootste waarover Condé het bevel had gevoerd, zou slechts eene afdeeling der latere krijgsheiren uitgemaakt hebben.

438. De gebeurtenissen in Engeland hadden weinig of geen invloed op den regeringsvorm der Republiek. Indien door een Koning-Stadhouder meer dan te voren ontzag aan de tegenpartij ingeboezemd werd, zijn veelvuldig afwezen en de tallooze bezwaren welke hem elders in den weg werden gelegd, gaven aan de Staatsgezinden meer aanzien en kracht.

Sommigen zouden niet ongaarne, óf Stadhouderloosheid, óf een meer handelbaren Stadhouder hebben gewild; de Koning verklaarde liever van den Troon dan van de waardigheden zijner Voorzaten afstand te zullen doen. Tegenstreving van Amsterdam en van Friesland en Groningen met hun Stadhouder, den Prins van Nassau.

Moeijelijkheden in Groot-Brittanje. — *a.* De noodzakelijkheid om, zoo veel mogelijk, wel te blijven, én met de *Whigs* die, na tot de opdragt der kroon ijverigst te hebben medegewerkt, het koninklijk prerogatief wilden besnoeijen; én met de *Tories* die,

ofschoon zij in den nationalen wederstand hadden gedeeld, echter meenden dat men, door het veranderen van Souverein, te ver gegaan was. *b.* De algemeene strekking tot beperking van het Vorstelijk gezag; versterkt door de langdurige twisten tusschen de Stuarts en het Parlement; door de stelselmatige begrippen welke, in dat opzigt, in het Staatsregt veld hadden gewonnen, en door den invloed der omwenteling zelve. *c.* De onbetrouwbaarheid en het verraad zelfs van aanzienlijke Staatslieden; die, bij een mogelijke terugkeer van Jacobus II, door vroeger bewezene diensten, aanspraak op vergiffenis en, kon het zijn, op gunstbetoon verlangden te hebben. *d.* De zamenzweringen door de nog talrijke aanhangers van den uitgeweken Koning beraamd. *e.* De gesteldheid van Schotland, waar het vereffenen der geschillen in Staat en Kerk zeer moeijelijk viel. *f.* De toestand van Ierland, waar de bevolking grootendeels uit Roomschen bestond. *g.* Bovenal welligt de omstandigheid dat Willem III, hoe wel zoon en echtgenoot eener Engelsche Prinses, een vreemdeling en Hollander was.

Reeds den 18 Jan. 1689 zeide Willem III aan Witsen: »'t is »hier nu Hosanna! maar 't zal welligt haast: Kruist hem, kruist »hem! zijn." Hij had misnoegen en ondank tot loon: nooit is er onder de Stuarts meer geest van oppositie geweest; hij was minder dan zelfs Karel II bemind. [52] — In 1689 schreef hem een der voornaamste Whigs dus: »Uw leger, uwe lijfwacht zelfs is u zeer »ongenegen, en zal, bij de eerste gelegenheid, medewerken tot uw »val. Het Parlement dat u de kroon opgezet heeft, is afkeerig van »u geworden; in Schotland is het misnoegen zoo groot dat het »volgend jaar een oorlog is te wachten. Gij hebt de harten van »een groot deel uwes Volks verloren. Een gevaarlijke en kostbare »oorlog wordt gevoerd, zonder dat er geld aangewezen is. Uw Hof »en uw Raad worden geleid van menschen die het meest van allen »uw ondergang bedoelen." [30] — Ook toen reeds was er eene zamenzwering om, door een nieuw Parlement, Jacobus II, onder zekere voorwaarden terug te roepen, [30] in 1691 eene tweede; in 1696 werd het leven van Willem III door moordenaren bedreigd. — Na den slag bij de Boyne schrijft een zijner Ministers: »het verslaan »uwer vijanden zal u ligter zijn gevallen dan het omgaan met lie»den te huis, die, zoo zeer als iemand uwer vijanden, voor uw al »te grooten voorspoed beducht zijn, en geen listen gespaard heb»ben om dien te beletten." [50] — Hij klaagde dikwerf dat hij geen grooter vijanden had dan de meesten dergenen die hem het sterkst tot gewapende tusschenkomst hadden aangezocht. [31] De wederstreving der Schotten was van dien aard dat Willem III, toen eens de Hertog van Hamilton Schotland hoogelijk verhief, ongeduldig uitriep: »ik wenschte slechts dat het op honderd duizend mijlen van »hier en gij, Mylord! er Koning over mogt zijn. [40] — Al in 1690 was hij, om den overlast der Whigs, naar hij verklaarde, ernstig bedacht het bewind in handen der Koningin, die zich van Torys omringen zou, neder te leggen en weder naar Holland te gaan. [50]

439. Zeer naauw was, van nu af aan, de betrekking van Groot-Brittanje en het Gemeenebest. Doch deze meerdere vereeniging, waarbij echter de Staat der Vereenigde Nederlanden een volkomen zelfstandigheid en onafhankelijkheid behield, was, uit den aard der zaak, een bron van wederzijdsche jaloezij, en de onpartijdigheid van Willem III, ofschoon hij op den Troon van Engeland geheel Hollander bleef, werd hem, ook in Holland, als verregaande partijdigheid te laste gelegd.

29 Apr.: overeenkomst omtrent de zamenvoeging der vloten: Engeland levert 50 en Nederland 30 schepen; waaruit drie eskaders gevormd worden, voor de Middellandsche, de Iersche en de Noordzee, elk van Engelsche en Staatsche schepen; de krijgsraad uit wederzijdsche vlag-officieren in gelijken getale; met dien verstande echter dat de Engelsche opperbevelhebber altijd voorzitten zou. — 22 Aug.: verweerend en aanvallend Verbond: geen vrede dan met gemeene bewilliging; de handel op Frankrijk zal ook aan onzijdige Mogendheden belet worden. [9]

Wederzijdsche klagten en vrees. — *Witsen*, als gezant naar Engeland, merkt aan »dat de Koning zich op den troon dacht te »handhaven door het geld en het volk der Staten," [9] en teekende het verbond van 22 Aug., gelijk hij zelf getuigt, »met bevende »hand." [9] — Klagten dat, door de partijdigheid der Engelschen en het verleenen van convooi, Amsterdam wel tien millioenen verliest. [9] — In het Parlement, toen er gesproken was over het gevaar om in de handen der Franschen en der Ieren te vallen, riep een lid uit: »voeg er de Hollanders bij." [30] Door den voorzitter werd aan den Koning, in eene openbare toespraak, vinnig genoeg, herinnerd dat »de Hollanders, weleer door de Engelschen verlost van »slavernij, eene schuld aangegaan hadden die zij eigenlijk nu terug »hadden betaald." [30] De Engelsche kooplieden, als er schepen genomen werden, zeiden dat »een Hollandsche Koning en Hollandsche »raadslieden een ontwerp ten verderve van Engelands handel had»den gesmeed." [30] — Niet dan met moeite en na lang dralen werden de kosten vergoed die Nederland ten behoeve der overtogt in 1688 had gemaakt.

Willem III kon niet altijd een glimlach weêrhouden, als er door kortzigtige landgenooten van eene herroeping der Navigatie-Acte (§ 348a) en van soortgelijke hooggespannen verwachtingen gedroomd werd; doch hij ondersteunde, met waardigheid en nadruk, elken billijken eisch. Hij zeide aan het Parlement: »de Hollanders heb»ben hun eigen veiligheid niet geacht, om Engeland in het uiterste »gevaar te verlossen: zij hebben waarlijk ongelooflijke opofferingen »gedaan, en ik vertrouw dat uwe edelmoedigheid voor hen even »onbeperkt zal wezen als de hunne jegens u geweest is." [30]

Des Konings Hollandsche manieren en voorliefde voor Holland

waren den Engelschen aanstootelijk. — Geliefkoosd verblijf te Hamptoncourt, omdat het, zeide men, van moerassige waters omringd, naar een Hollandsch Paleis geleek en naar Hollandschen smaak ingerigt was. [30] — In brieven van Willem III aan Heinsius leest men: »ik verlang naar Holland, als een visch naar het water: ik »vrees zekerlijk ziek te worden, indien ik langer in Engeland moet »blijven: het is onmogelijk meer naar Holland te verlangen dan ik »doe." De Koningin schrijft hem (1690): iemand uit Holland ge»komen heeft mij groote blijdschap veroorzaakt door mij te zeggen »hoe lief het Volk mij daar heeft: als ik daaraan denk en als ik »zie wat de lieden hier doen, grieft het mij al te zeer. Holland »heeft zich van mij meester gemaakt door zoo goed te wezen voor »mij; dat ze zoo jegens u zijn, is geen wonder: ik bid God dat »het hier even zoo worden moge: als ik eens op dit onderwerp »kom, kan ik het niet meer uit het hoofd stellen." [30]

440. Onwaardeerbaar was, in dergelijke omstandigheden, het onderling vertrouwen hetwelk tusschen den Vorst en den Raadpensionaris bestond. Groot zijn de diensten van *Heinsius* geweest, zoowel in de binnenlandsche aangelegenheden, waarin hij, door beleid en zachtmoedigheid, veel bewerkt en veel afgewend heeft, als in de buitenlandsche onderhandelingen waarin hij, met schranderheid en volharding, Willem III heeft ondersteund.

Zie § 383 en 388. — Heinsius was berekend voor zijne gewigtige betrekking, door welwikkend oordeel, onverdroten ijver, wijze gematigdheid en lofwaardige beginsels. Zijn leven was door ingetogenheid gekenmerkt, »een eenvoudig voorkomen," schreef in 1709, een ooggetuige, de Fransche Minister *de Torcy*: »geenerlei praal in »zijne woning; een secretaris, een koetsier, ééne dienstmaagd, één »lakei: een uiterlijk koel, zonder de minste ruwheid; en, ook bij »verschil van meening, legt hij zelden eenige drift aan den dag." Volgens een aanzienlijk en kundig Staatsman der 18de eeuw (*Bentinck*) »had de Raadpensionaris, boven zijne langdurige ervarenheid, »eene zeer groote penetratie, zoodat hij eene zaak aanstonds in »het hart aantastte en van alle kanten kon beschouwen." — Wie Heinsius geweest is, blijkt uit den invloed dien hij, meer dan dertig jaren en tot aan zijn overlijden, in de Vergadering van Holland en in het gansche Gemeenebest behield; uit de achting waarin hij steeds bij buitenlandsche Staatslieden gestaan heeft, en uit het onbepaald vertrouwen dat Willem III, een bevoegd regter! hem schonk. — Grootendeels aan zijne voorzigtige leiding is het te danken dat, in de Vereenigde Nederlanden, Willem III gedurende dezen krijg, wat de binnenlandsche geschillen betreft, geen feller tegenstreving, en in het voeren van den oorlog een doorgaans gewillige ondersteuning gehad heeft.

441. De leiding van het Bondgenootschap was ook nu eene zeer moeijelijke taak. Wel was het veel magtiger geworden; nu Engeland er zich bijgevoegd had; nu Oostenrijk minder door de Hongaren en Turken belemmerd, en de Keurvorst van Brandenburg, in den beginne zijner regering althans, met hooge ingenomenheid aan Willem III gehecht was; nu de krijg gelijktijdig bij den Rijn, in Italië, en aan de Spaansche grenzen, op de Middellandsche- en op de Noordzee, met talrijke legers en vloten gevoerd werd. Doch hoe uitgebreider de werkkring en hoe grooter het getal van aanzienlijke Bondgenooten, des te bezwaarlijker was het, bij de verscheidenheid der inzigten, eenheid en nadruk in de operatiën te brengen; de bescherming van België als hoofdzaak, én voor de Republiek, én ook voor Engeland en Europa, te doen beschouwen; en de handhaving, geenszins van den Twintigjarigen wapenstilstand, zelfs niet van den vrede van Nijmegen, maar wel van den vrede van Westfalen en van de Pyreneeën, niet enkel in het begin en bij de Alliantietractaten, maar ook bij het voortzetten van den krijg, steeds op den voorgrond te stellen.

1689. 12 Mei. *Groote Alliantie* te Weenen tusschen *Oostenrijk* en de Republiek om, wegens het gevaar der Christenheid door den aanval en de bondbreukigheid der Franschen, gezamenlijk tegen Frankrijk oorlog te voeren, ter zee en te land, tot herstel van zaken op den voet der Tractaten van Munster en van de Pyreneeën; met verbindtenis der Staten-Generaal om, bij doode des Konings van Spanje, zijne nalatenschap aan Oostenrijk te helpen brengen. — 20 Dec. Toetreding van *Groot-Brittanje;* ook (Junij 1690) van Victor Amedeus II, Hertog van *Savoye;* gewoon, in zijne langdurige regering (1675—1730) zonder aarzeling telkens, met schennis van vroeger overeenkomst de partij te kiezen welke, door wisseling van omstandigheden, voor hem de meestbelovende werd. — Door *Denemarken* werden aan Engeland hulptroepen toegezegd.

In Engeland zouden velen liever minder voor België en meer voor het zeewezen en ter eigen bescherming hebben verrigt; als of, schreef Willem III, hun eiland geheel op zich zelf stond en met de geheele wereld niets te doen had. »Het was ligt de nationale »vooroordeelen tegen de veldtogten in Vlaanderen, als kostbaar en »nutteloos, in beweging te zetten; en toch, zonder krachtige aflei»ding, zou eene landing der Franschen buiten eenigen twijfel be»proefd en welligt gelukt zijn. De oorlog van 1689 en de Groote »Alliantie waren tot behoud van Engelands onafhankelijkheid on»misbaar." [32] — Ongerijmd is het beweeren als of Willem III het Engelsche zeewezen verwaarloosd zou hebben. [52] In 1678 werd het geroemd, dewijl het, behalve de branders, 83 schepen telde, met

eene bemanning van 18,323 man; en in 1701 waren er, zonder de branders, 184 schepen en 53,921 man.

Ook in Holland waren voorstanders van afzonderlijken vrede dien Lodewijk XIV, vooral door mistrouwen tegen den hoogverheven Stadhouder en tegen Engeland, poogde te bewerken.

Spanje was, of scheen, onder een ellendig bestuur uitgeput, en stelde of toonde althans in België weinig belang. De *Keizer* trachtte zoo min mogelijk zelf, zooveel mogelijk door de Bondgenooten, te verrigten: het getal zijner troepen was gering; en door de traagheid van hun aankomst en de dwaasheid der krijgsoperatiën, waarop van de Oostenrijksche zijde dikwerf aangedrongen werd, ging menig welgegrond uitzigt te niet. *Zweden*, dat nog magtig was, en *Denemarken* leenden nu en dan, ook gedurende dezen krijg, aan Fransche inblazingen een toegenegen oor. De Keurvorst van *Brandenburg* wenschte voor de levering zijner troepen veel geld te bedingen en was, gelijk vele der Duitsche Vorsten, al te zeer overtuigd een goed veldheer te zijn. Op de medewerking van den Hertog van *Savoye*, die het zoo gewigtige Piemont in bezit had, kon, wegens zijn onbetrouwbaar karakter, weinig rekening worden gemaakt.

Willem III zelf heeft, om den toestand, zoowel van Groot-Brittanje, als van het Bondgenootschap in 't algemeen, reeds van 1691 af, telken jare met ernstiger verlangen, een vrede, zoo de voorwaarden slechts dragelijk waren, gewild.

442. De krijg wordt naar de toedragt, der gebeurtenissen, in drie nagenoeg gelijke perken gedeeld; waarin (1689—1692) de nieuwe orde van zaken in Engeland aanvankelijke bevestiging verkreeg; (1692—1695) gedurige wisseling der oorlogskansen de strijdende magten bijkans in evenwigt hield; en (1695—1697) bij flaauwe voortzetting van den krijg, de vrede door veelsoortige oorzaken voorbereid werd.

1. 1689—1692.

443. Hagchelijk is in den beginne de toestand van Willem III geweest. Frankrijk had allerwege talrijke legers in beweging gesteld. Een deel van het Westelijke Duitschland was overheerd en de vijand in België gevallen; de aanhangers van Jacobus II waren in Schotland niet zonder strijd bedwongen; in Ierland hadden zij de overhand behouden, in Engeland zagen zij naar het gunstig oogenblik om zich te doen gelden, met verlangen uit; eene gelegenheid die bij al-

gemeen misnoegen en eene aanstaande landing der Franschen, niet lang achterblijven zou. Gelijktijdige nederlagen te land en ter zee, te *Fleurus* en bij *Bevesier*, hadden ligt de leus kunnen zijn van afval en verraad, zoo niet de zegepraal aan *de Boyne* de onderwerping van Ierland voorbereid, de vrienden van den nieuwen Koning bemoedigd, en zijne tegenpartij tot uitstel en ontveinzing van haar ontwerpen gebragt had.

Oorlogsverklaring van Frankrijk (§ 434a) nu ook aan de Republiek, 16 Nov. 1688, en aan Spanje, 15 Apr. 1689; van Engeland aan Frankrijk, 17 Mei 1689. — 1688: Lodewijk XIV rigt (voor het Gemeenebest en de omwenteling van Groot-Brittanje gelukkig!) zijne wapenen naar Duitschland. — 30 Nov. *Filipsburg* ingenomen; 1689. *Maintz*, *Trier* en verscheidene andere Steden bezet; verwoestingen in de *Paltz*, waar de Franschen, om zich, zoo het heette, door een woestijn te dekken, steden, dorpen, gehuchten en alle woningen te vuur en te zwaard vernield, *Manheim* tot een puinhoop gemaakt, *Oppenheim*, *Spiers*, *Worms*, *Heidelberg*, uitgeplunderd en in brand gestoken hebben. [1] — Krijg vooral aan den Rijn: *Keizerswaard* en *Bonn*, ook met hulp van Nederlandsche troepen, in vereeniging met den Keurvorst van Brandenburg, bemagtigd (Junij en Oct.). In België (27 Aug.); voordeelig gevecht bij *Walcourt*, onder *Aylva* en *v. Slangenburgh*. — 1690. 1 Julij: veldslag van *Fleurus*, gewonnen door Luxemburg met 40000 op Waldeck met 30000 man; »roemruchtig door den onvergelijkelijken heldenmoed van het Nederlandsche voetvolk!" [1] Het getal dooden en gekwetsten was omtrent gelijk; en 34 vaandelen en standaarden waren, een zeldzaam iets! in handen der overwonnenen gevallen. — 10 Julij: zeestrijd bij *Bevesier*, onder Torrington en Evertsen, tegen de Franschen onder Tourville (57 schepen, 3842 stukken en 23100 man tegen 82 schepen, 4546 stukken en 27000 man). Ten gevolge der schandelijke werkeloosheid van de Engelschen, een derde der Nederlandsche schepen genomen, gezonken en verbrand: de Koning schreef aan Evertsen: »wij hebben met het uiterste misnoegen vernomen dat »UE. door onze vloot naar behooren niet is gesecondeerd geweest." Torrington voor een krijgsraad geroepen en vrijgesproken door partijdige regters: de Schout bij Nacht Scheij, als getuige geroepen, voegde hem toe: »dat al dit vragen niets afdeed; dat hij had »moeten vechten, toen het tijd was, en dit niet gedaan had." [2]

Donker uitzigt! — Londen, in het afwezen des Konings, door de Fransche vloot bedreigd. In Schotland (waar de opstand in den slag van *Killekranky*, 16 Julij 1689, gedempt was) bijna alle personen van eenig aanzien geneigd om den nieuwen Troon weder om te werpen. [30] In Ierland, waar Jacobus, in 1689, door Frankrijk ondersteund, zijne intrede te Dublin gedaan had, stond hij, met 30000 man, en 15000 in de omliggende steden, tegenover 40000, aan wier hoofd Willem III zelf was. — 11 Julij: uitermate

welkom en ter redding onmisbaar was, na de dubbele nederlaag, de luisterrijke overwinning aan *de Boyne:* de Nederlanders en Engelschen trekken door de rivier en werpen het vijandelijke leger, na dappere verdediging, overhoop. — Jacobus II naar Frankrijk en de reeds wankelende Troon duurzaam bevestigd!

444. Kortstondig was de welwillende medewerking die Amsterdam in 1688 betoond had. Het was als of onafhankelijkheid aan den dag moest worden gelegd door eene tegenstreving waarbij, uit gehechtheid zoo men voorgaf, aan stedelijke Privilegiën, die echter naar het oordeel ook der Staten van Holland, op geenerlei wijs aangerand waren, de meest gewigtige belangen van den Staat en van geheel Europa in de waagschaal werden gesteld.

1689. Geschillen met Amsterdam over *a.* de keus van *Schepenen*, die het aan het Geregtshof en niet aan den Stadhouder, als zijnde deze afwezig, opdragen wil: in den grond der zaak, omdat, volgens de Vroedschap, de Koning »sedert zijne verheffing andere be»langen en veelligt ook andere inzigten gekregen had." [9] *b. C. Teresteijn van Halewijn*, zeer in de gunst van Willem III en aan wien Amsterdam, omdat hij Oud-Raad van Dordrecht was, zitting in het Hof van Holland betwist. *c. Bentinck* die, tot Graaf van Portland verheven, volgens Amsterdam, in de Staten van Holland niet moest worden geduld. De Koning schreef hem: »de kwelling die de »Heeren van Amsterdam u willen aandoen, ontstaat alleen uit het »kwaad hart hetwelk zij mij toedragen en valt mij ten hoogste »verdrietig." — De Edelen en alle de Steden van Holland keurden het gedrag van Amsterdam af. Desniettemin duurde het geschil tot in het voorjaar van 1690; in dier voege zelfs dat Amsterdam weigerde over de gemeene middelen te raadplegen; ondanks den sterksten aandrang van alle de leden der Provincie, om toch niet, ter zake van een huisselijk geschil, het Land open te stellen, zonder reden en zonder nood, voor een wreeden en geweldigen vijand, dien men dus, tot verdelging van 's Lands Godsdienst en vrijheid, in de hand werken zou. [9] De Vroedschap verklaarde dat de vernedering van Frankrijk en het overwinnen der geheele wereld haar niet zoo dierbaar als de behoudenis van haar Privilegiën was. [9] — 12 Maart 1690. Amsterdam zwicht. — De oneenigheden worden door de Staten van Holland, met gematigdheid, doch in de hoofdzaak, overeenkomstig het gevoelen des Konings, geslist.

445. De Koning kwam in 1691 in Holland, om zich voorts in België aan het hoofd der vereenigde legermagt te stellen. De veldtogt liep zonder aanmerkelijke krijgsbedrijven af; maar in Ierland werd de zegepraal, door hem begonnen, door den

graaf van Athlone voltooid; en de vernietiging der Fransche vloot bij *la Hogue*, in den aanvang van het volgende jaar, deed de hoop verflaauwen, welke de nog talrijke aanhangers van Jacobus II op eene landing der Franschen hadden gebouwd.

5 Febr. 1691. Willem III in Holland: statelijke intrede in 'sHage »die hem meer moeite dan vermaak deed." [9] — In de Algemeene Staten gecompareerd, »heeft hij met vele tedere expressiën, zijne »affectie en genegenheid tot den Staat betuigd." [9] — *Haagsche bijeenkomst* der Bondgenooten: vele Duitsche Vorsten in persoon, daaronder de Keurvorsten van Beyeren en Brandenburg, de Hertog van Brunswijk-Wolfenbuttel en de Landgraaf van Hessen-Kassel. Opwekking van den Koning om met meer nadruk en eendragt Frankrijk te wederstaan (§ 383a).

24 Maart — 8 April. Beleg en overgave van *Bergen* in *Henegouwen*. — Willem III reeds den 4den April te Halle bij het leger groot 50,000 man, »was genoodzaakt tot den elfden te toeven, bij »gebrek aan wagens en karren, die de Spaanschen verzuimd had»den in tijds te bezorgen." [9] — 2 Junij: de Koning (na een uitstap naar Engeland) weder bij het leger; maar Luxemburg ontwijkt zorgvuldig een slag: *Luik* te vergeefs door de Franschen gebombardeerd. — 17 Sept.: de Koning vertrekt; en reeds den 19den gevecht bij *Leuze*, waar het nadeel aan de zijde der Bondgenooten was.

1691: overwinningen van v. Rheede in Ierland. Vermeestering van *Ballymore* (17 Junij); van *Athlone* (29 Junij), in één uur bij storm met 1500 grenadiers en zes bataljons onder aanvoering van den Generaal Mackay, dwars door de rivier: bloedige en beslissende strijd bij *Agrim* (21 Julij) tegen een talrijker leger; drie uren, met gelijke verwoedheid en gelijke hoop op de overwinning; 4000 vijanden ter neêrgeschoten. Overgave van *Limmerick*, (belegerd van 5 Sept. — 13 Oct.) met een garnizoen van 15000 man. Hiermede was geheel Ierland onder de gehoorzaamheid van Koning Willem gebragt: den titel van Graaf van Athlone en Baron van Agrim had van Rheede allezins verdiend.[1]

1692. 29 Mei: zeeslag bij *la Hogue*. Tourville, rekent op afval onder de Engelsche vloot, en waagt met 44 schepen den strijd tegen 88 onder Russell en Almonde. De meeste Nederlandsche schepen door stilte verhinderd deel te nemen aan het gevecht zelf; maar de Franschen worden met vereenigde krachten achterna gejaagd: hunne schepen bij *Cherbourg* verbrand, of in de baai van *la Hogue*, onder bescherming van twee forten, terwijl een Fransche legermagt het aanzag, vermeld. In drie dagen ongeveer 25 zware schepen voor Frankrijk verloren. — »Aldus verloor Lodewijk XIV de heerschappij »ter zee, welke hij vóór twee jaren, inderdaad bezat." [2] Er werd nu aan eene landing, niet der Franschen in Engeland, maar der Engelschen in Frankrijk gedacht.

---

2. 1692—1695.

446. De veldtogt van 1692 was in België niet gelukkig. Het gewigtige *Namen* werd door de Franschen bemagtigd, en de slag van *Steenkerke* op Willem III gewonnen. Ook hier echter deed het geringe voordeel dat uit de overwinning getrokken werd, wederom zien dat hij, zelfs na een nederlaag, voor een overmagtigen vijand geducht was.

1692. De Franschen in België met 100,000 man onder den Koning en Luxemburg. *Namen,* stad en kasteel, veroverd (25 Mei — 30 Junij.) Vauban werd, om den kunstrijken aanleg van het fort *William,* waarvan Coehoorn, die het gebouwd had, de verdediging op zich nam, gedwongen zevenmaal zijne batterijen te veranderen: de 80 jarige Generaal Majoor Ditmer van Wijnbergen, in de bres gedragen om met den degen in de vuist te sterven, gaf zich over op voorwaarde van den strijd in een ander kasteel te hervatten. — 3 Aug.: slag bij *Steenkerke* tusschen Koning Willem en Luxemburg. De nadrukkelijke aanval der onzen afgeslagen ten gevolge eener verkeerde beweging, »veroorzaakt, zoo »men meent, door het sneuvelen van den Generaal Mackay;" [1] de vijand gedurende den hardnekkigen strijd door versche troepen onder Boufflers gesterkt: meesterlijke aftogt en het voordeel der Franschen gering: zij konden niets meer ondernemen dan een mislukte poging op Charleroi.

447. De rust in het Gemeenebest was niet onafgebroken, noch de ondersteuning van Willem III altijd hartelijk en eenstemmig. De feitelijke wederstand der Regenten te *Goes* en de geheime onderhandeling door *Halewijn* met Frankrijk over een afzonderlijken vrede gevoerd, waren het bewijs dat het vuur van binnenlandsche tweedragt verre van uitgedoofd was.

1692. Hevig geschil te *Goes* over eene keus van rentmeesters, die de burgemeester Adolf van Westerwijk doorgedreven had en waarvan de wettigheid in twijfel getrokken werd. De Stadhouder verlangt dat de wethouderschap aanblijve, tot dat hij het verslag van gemagtigden zal gehoord hebben. Desniettemin (24 Junij) vernieuwing der Regering, onder leiding van Westerwijk, zoo het naderhand heette, door de volksmenigte gedwongen. 13 Aug.: krijgsvolk, op last van Willem III, voor de stad: de wethouderschap verzet zich, beweerende, volgens haar privilegiën, geen troepen te ontvangen dan op patent der Staten van Zeeland. Aan-

stalten ter verdediging; de Regering en de burgerij *schenen* eenparig besloten te hebben het uiterste af te wachten : [9] evenwel het krijgsvolk trok weldra binnen de stad (24 Aug.). De Staten van Zeeland magtigden den Stadhouder om de zaken volkomen ten einde te brengen (22 Sept.) Verandering der Regering: teregtstelling van Westerwijk en de zijnen voor de stedelijke Regtbank: gevonnisd, Westerwijk ter dood, de overige tot uitbanning: smeekschriften aan den Koning, waarin Westerwijk erkent dat »hij zich had laten ver»voeren tot daden die met zijne verpligting jegens Z. M. niet over»eenkwamen; dat hij wel wenschte zich gehoorzaam naar de be»geerte van Z. M. gevoegd en de verandering der Wet in Junij »uitgesteld te hebben: dat het hem ook leed deed 's Konings paten»ten niet genoeg geëerd en het krijgsvolk buiten gehouden te heb»ben; welke ongehoorzaamheid aan zijne bevatting van de privile»giën moest toegeschreven worden; dat hij het niet zocht te verschoo»nen, maar er inderdaad berouw van had." [9] — De vonnissen werden onuitgevoerd gelaten; maar de schuldigen uit Holland en Zeeland gebannen.

1693. Jan. Geheime handeling van *S. van Halewijn* met de Franschen door middel van zekeren *du Plessis.* — Hij erkent zulks, zonder te belijden dat hij er aan misdaan heeft. »Alleen onderhan»delingen ten nadeele van den Staat waren verboden; hij had »'sLands welzijn beoogd. Die eerlijke middelen aanwendde tot een »goede vrede, was zoo weinig misdadig dat men hem veeleer een »beeld behoorde op te rigten. Hij was liever dood dan dat hij »langer zien zou dat men de lieden hier goed en bloed deed geven »om *dobbe dobbe dob* en *fan fare* te spelen voor den Koning van »Engeland." [9] — Door het Hof veroordeeld tot altoosdurende gevangenis en zijne goederen verbeurd verklaard.

448. De Engelsch Nederlandsche zeemagt, hoewel te *Lagos* door een zwaren ramp overvallen, bewees weldra, door schrik en dood langs de Fransche kust te verspreiden, dat het vijandelijk zeewezen, ofschoon door de stoutmoedigheid der Duinkerksche kapers geholpen, niet langer tegen haar bestand was. — In België werd de veldtogt van 1693 door het verlies van den slag bij *Neerwinden* gekenmerkt; die van 1694 was onbeduidend; maar in 1695 werd de glansrijke militaire loopbaan van Willem III door de herovering van *Namen* bekroond.

31 Oct. 1692. Verbond der Republiek, met Engeland en Spanje om in de Middellandsche zee, elk met 16 kloeke schepen, den Levantschen handel te beschermen, den Hertog van Savoye te ondersteunen, en de vereeniging der eskaders van Toulon en Brest te beletten. 1693. 26 Junij: Engelsch-Nederlandsch eskader van 16

schepen midden onder 70 Fransche oorlogschepen bij de baai van *Lagos* (op de kust van Portugal) vervallen en gedeeltelijk vernield; het overige en het meerendeel der koopvaarders, door heldhaftigen tegenweer, gered. — 1694. Engelsch-Nederlandsche vloot (van 20 en 16 schepen onder Berkeley en Almonde) ter vernieling van de Fransche zeehavens. Junij en Julij: *Brest* vruchteloos aangetast; *Dieppe* in de asch gelegd; *Havre de Grâce* gebombardeerd; Sept.: *Duinkerken*, uit weerwraak voor de schade die J. Bart (29 Junij) aan een Nederlandsch smaldeel had berokkend, beschoten, doch zonder gevolg: *Calais* gebombardeerd. In de Middellandsche zee, *Barcelona* (Aug.) door de vereenigde vloot ontzet. — 1695. Overwintering der Britsch-Nederlandsche vloot te *Cadix;* een maatregel dien Willem III niet zonder moeite doorgedreven, waaraan hij groot gewigt gehecht, en die, ter handhaving van de meerderheid der Bondgenooten in de Middellandsche zee, de meest gunstige gevolgen gehad heeft. *St. Malo* en *Granville*, ook Duinkerken, doch vruchteloos, aangetast.

1693. Junij. Lodewijk XIV, met 120000 tegenover Willem III met 80000 man, keert onverwachts naar Frankrijk. — 29 Julij. Slag bij *Neerwinden* tegen Luxemburg: hevige strijd: na geregelden aftogt vertoont de Koning zich weldra met sterker krijgsmagt in het open veld. — 1694. De veldtogt weinig beduidend. [1] — 1695. *Namen*, met een garnizoen van 15000 man onder Boufflers, belegerd en bemagtigd (5 Julij—3 Aug.); de vermeestering van het eerste buitenwerk (18 Julij) kostte dezerzijds 1200, aan den vijand 3000 dooden en gekwetsten. — Hardnekkige verdediging van het kasteel; overgave (2 Sept.), ondanks de nabijheid van een leger van 90000 man onder Villeroi. »Met alle de omstandigheden »die er bij plaats gehad hebben," schreef Willem III, »is deze ver»meestering voorzeker eene groote gebeurtenis, waarvoor God door »ons niet genoeg kan worden gedankt."

---

3. 1695—1697.

449. De wensch naar vrede was in de laatste jaren versterkt door het weinig beslissende van den kostbaren krijg. Zoo was het bij de Bondgenooten; in Engeland; vooral ook in het Gemeenebest. Deze begeerte werd gevaarlijk, toen zij in de Republiek tot bedekten handel met den Prins van Nassau, en in Italië tot den afval van *Savoye* aanleiding gaf.

Aanstelling van den Hertog van *Holstein-Pleun* tot eersten Veldmaarschalk, om Waldeck te vervangen (1693), onder protest van Friesland ten behoeve van hun Stadhouder, die, als tweede Veldmaarschalk, meende regtmatige aanspraak op deze hooger betrekking te hebben. Waarschijnlijk ook ten gevolge dezer teleurstel-

ling, geheim overleg van Hendrik-Casimir met de Franschen: niets minder werd bedoeld dan zich, met onderstand van Lodewijk XIV, in de plaats van Willem III, aan het hoofd van het Gemeenebest te stellen. 8 Febr. 1694: brief van zekeren Asfeldt, die in dezen handel gebruikt werd, aan Lodewijk XIV, »de Prins van Nassau »vraagt 2 of 300,000 daalders (*escus*): dan zou hij Friesland en »Groningen doen verklaren dat zij in vredesonderhandeling willen »treden: de welgezinden aanspooren om niet langer tot de oorlogs- »kosten bij te dragen en om hunne troepen te rug te roepen; en »een belangrijke partij vormen. Hij kon echter op de waardigheid »van Stadhouder-Generaal niet hopen dan twee of drie jaren na den »vrede; en verlangt, in geval van nood, eene wijkplaats in Frank- »rijk en middelen om er te bestaan." — Dergelijk overleg was des te meer van ernstigen aard, naar mate de last des krijgs hoe langer hoe zwaarder geworden was: »'t gemeen begon hier, gelijk in »Engeland, ook te morren dat men groote legers onderhield, die »slechts schenen te dienen om eenige maanden te velde te liggen, »in 't gezigt des vijands, zonder dat er iets merkwaardigs voorviel." [9]

Verraad van den Hertog van *Savoye*, die sedert den veldtogt van 1691, toen hij alleen door den krachtigen bijstand der Bondgenooten gered was, tot het voortzetten van den krijg had medegewerkt. Reeds in 1695 was zijne handelwijze verdacht. Vele toebereidselen had men gemaakt; de Engelschen waren meester in de Middellandsche zee; alles scheen een zeer gunstige uitkomst te voorspellen, zoo de Hertog meer ijver betoond had. Geheime onderhandeling met Frankrijk, eindelijk (9 Julij 1696) openbaar geworden, en kort hierna besloten door den vrede van *Turin* (29 Aug.) waarbij hij zeer groote voordeelen verwerft. Niets was voor Lodewijk XIV te veel om een Vorst te winnen, tegen wien een leger van 50000 man vereischt werd en wiens rijkelijk beloonde ontrouw voor anderen tot voorbeeld en lokaas kon zijn. — De Hertog, aan het hoofd der Fransche troepen, keerde zich onmiddelijk tegen Milaan en wist aldus Spanje en Oostenrijk (bij verdrag van 7 Oct.) tot de *onzijdigheid van Italië* te dwingen, waardoor de zuid-oostelijke grenzen van Frankrijk in veiligheid en aanzienlijke strijdkrachten ter beschikking van Lodewijk XIV werden gesteld.

450. Het voortzetten van den krijg scheen weldra onmogelijk te zullen zijn. De overmagt van Frankrijk was, vooral nu het de onzijdigheid van Italië bewerkt had, blijkbaar geworden. De medewerking van den Keizer en van het Rijk was niet evenredig aan hetgeen door de omstandigheden geeischt werd. In Engeland was er voor Willem III volslagen gebrek aan geld of crediet. Ook de Republiek was uitgeput. Het stond geschapen dat, bij langer uitstel, het nadeel aan de zijde der Bondgenooten en de vrede niet dan op zeer ongunstige voorwaarden verkrijgbaar zou zijn.

Reeds in den aanvang van 1696 (Febr.) had Frankrijk op nieuw eene kostbare uitrusting tegen Engeland in gereedheid gebragt. Russell met 63 linie-schepen (waaronder 12 Nederlandsche) kruist langs de Engelsche en Hollandsche kust. Ook werd de vloot uit de Middellandsche zee te rug geroepen; tot groot nadeel voor den handel, voor de veiligheid van Spanje, en inzonderheid voor het behoud van den invloed, welke (het bleek in den afval van Savoye) tot bedwang van sommige Vorsten vereischt werd.

Na de trouweloosheid van Victor Amedeus, was Willem III van gevoelen dat er geen goed einde mogelijk was, zoo niet een ernstig trachten naar den vrede met verdubbelde veerkracht in het oorlogvoeren gepaard ging. »Er wordt thans" dus schrijft hij (Junij 1696) aan een zijner Ministers in Engeland, »allerwege de grootste »inspanning vereischt; want ik zie nu geen waarschijnlijkheid van »vrede, dan op ondragelijke voorwaarden, en ik ben echter over»tuigd dat Frankrijk, zoo het ons vastelijk besloten ziet om den »krijg met veerkracht voort te zetten, ten laatste gedwongen zal »zijn om zich met een redelijk verdrag te vergenoegen. . . . Dat »ik u bidden mag, zorg toch spoedig eenig crediet te vinden ter »betaling van de troepen alhier, of wij zijn verloren.... Er kunnen »groote zwarigheden zijn; maar het grootste bezwaar is verloren »te gaan, en daar moet het voor ons heen, indien wij niet spoedig »middel kunnen vinden om alhier de soldaten te betalen." Voorts (Julij): »ik zie geen uitkomst om het leger voor muiterij of geheel »uit een loopen te behoeden; want het is nog meer hier dan in »Engeland onmogelijk geld voor het onderhoud te vinden; zoodat, »indien gij noch penningen, noch crediet verschaffen kunt, alles ver»loren is en ik naar Indië moet gaan." Zijne opwekking vond weinig gehoor: men was tot nieuwe opofferingen onvermogend, of althans ongezind.

Willem III vreesde voor *a.* openlijke breuk onder de Bondgenooten; *b.* religiekrijg, zoo de Keizer zich met Lodewijk XIV verstond; *c.* algemeene verwarring, indien, midden in den oorlog en bij zooveel tweedragt en flaauwhartigheid, de Koning van Spanje overleed. — Hij wenschte spoedigen vrede, doch wist hoe moeijelijk het was dien, zonder zich voor Frankrijk neder te buigen en met instandhouding van het Bondgenootschap, te verkrijgen. Den 6den Aug. 1696 schrijft hij: »zoo de vijand onzen toestand kent, waarvan »hij maar al te wel onderrigt is, kan er geen vrede worden ver»wacht. Ik ben niet bekommerd voor verderen afval, na het laag»hartig gedrag van den Hertog van Savoye: doch ik geloof niet »dat wij de Geallieerden kunnen verpligten om de voorwaarden »door Frankrijk aangeboden zich te laten gevallen, ten zij we hen »dwingen; namelijk door te verklaren dat wij hun geen verderen »bijstand geven kunnen; eene verklaring die gewaagd is, niet enkel »omdat Oostenrijk ons vóór kan wezen, door het sluiten van een »afzonderlijk verdrag, maar ook dewijl er alsdan, na het treffen »van een algemeenen vrede, geen hoop is de Groote Alliantie te »behouden die evenwel onze eenige veiligheid is."

In België lieten de Franschen het jaar 1696 verloopen zonder iets te ondernemen.[1]

451. Ook bij Lodewijk XIV was, ondanks de meerderheid zijner wapenen, de wensch naar vrede opregt; zoowel om de zwaarte der oorlogslasten, als ook, dewijl zijne oogmerken ten aanzien der Spaansche Successie beter in een tijd van algemeene rust konden worden bereikt. De onderhandeling werd begonnen. Eendragt der Bondgenooten zou thans meer dan ooit nuttig zijn geweest. Doch de houding van Oostenrijk, even langzaam in het beraadslagen als overdreven en hardnekkig in zijn eisch, bragt eindelijk een afzonderlijk overleg der Zee-Mogendheden met Frankrijk te weeg. De vrede moest worden getroffen, eer, bij den voorspoed des vijands, de laatste kans om op een redelijken voet te sluiten, door dwaze halsstarrigheid te niet ging.

1697. 9 Mei: Congres te Rijswijk geopend; onder bemiddeling van Zweden. Velerlei moeijelijkheden, zoowel in hetgeen de zaken zelve, inzonderheid de teruggave van Lotharingen en de erkenning van Willem III betrof, als ook om de traagheid en onwil van Spanje en vooral van den Keizer, die gaarne den krijg ten zijnen behoeve en met afschuiving van het meerendeel der lasten op de Zee-Mogendheden, voortgezet zou hebben. — 7 Julij: overleg tusschen *Bentinck* en *Boufflers*, waardoor een groot deel der bezwaren weggenomen wordt. »ik geloof" schreef de Koning (22 Julij) »dat »de vrede zeer nabij is: doch, als men met de Franschen te doen »heeft, kan men van niets zeker zijn, tot dat de zaak ten einde »gebragt is. Wij moeten ons ten oorlog bereiden, als of er geen »uitzigt op vrede bestond." — De Franschen, gerust aan den kant van Savoye, gingen allerwege, met verdubbelden nadruk en goed gevolg, aanvallenderwijze te werk: zij veroverden weldra in de West-Indiën *Carthagena* (5 Mei), in de Nederlanden *Ath* (5 Junij), in Catalonië *Barcelona*, door rijkdom en ligging zoo gewigtig (10 Aug.). In dezen stand der zaken mogt ook de Republiek zich gelukkig achten, zoo men een redelijken vrede bedong!

452. De vrede van *Rijswijk* werd gesloten; Willem III als Koning van Groot-Brittanje erkend, de onafhankelijkheid der Staten gehandhaafd, en Lodewijk XIV tot teruggave althans van sommige zijner wederregtelijke veroveringen gebragt. Doch men was niet, gelijk bij den aanvang van den krijg bedoeld werd, tot den vrede van Westfalen, noch zelfs tot dien van Nijmegen wedergekeerd. Frankrijk behield den

Elzas, en gaf meerendeels streken en plaatsen te rug, die het weldra door vermeend erfregt dacht te herwinnen. Het bleef ook voor de Republiek geducht, vooral omdat het op nieuw de Alliantie van een gescheiden en mistrouwen onder de Bondgenooten gezaaid had.

20 Sept.: vrede van Frankrijk met Engeland, de Republiek en Spanje; wederzijdsche restitutie. 30 Oct. met den Keizer en het Rijk: Lodewijk XIV behoudt den Elzas, ook Straatsburg. — Vergeefsche pogingen der Protestanten, om *a.* eenige toegeeflijkheid voor Fransche geloofsgenooten te verwerven; *b.* art. 4 van het verdrag met het Rijk te doen herroepen; waarbij, met ergerlijke schennis van den Westfaalschen vrede, bepaald werd dat in de plaatsen die Frankrijk teruggaf en waar het de Pauselijke Godsdienstoefening willekeurig ingevoerd en aan de Roomschen menig kerkgebouw der Protestanten toegewezen had, »de Godsdienst blijven zou op den »tegenwoordigen voet." — Over 't algemeen echter waren de vredesvoorwaarden zoo gunstig als na een doorgaans niet gelukkigen krijg kon worden verwacht, [32] en Willem III, ofschoon de Keizer en het Rijk zich over den afzonderlijken vrede beklaagden, had, zoo veel en zoolang mogelijk, voor zijne Bondgenooten gezorgd. [31] Indien zij, óf te voren meer ijver aan den dag gelegd, óf nu meer rekkelijkheid betoond hadden, hij zou voordeeliger schikking bedongen en voor Frankrijk het voeren van een minder hoogen toon raadzaam hebben gemaakt. Den 22 Sept. schreef hij aan Heinsius: »de goede God zegene den gesloten vrede, en beware ons dien »lang in zijne genade; doch ik beken dat de manier waarop die »gesloten is, mij niet weinig bekommert voor het toekomende."

E. 1697—1702.

453. Het was, meer nog dan na den vrede van Nijmegen, blijkbaar dat het verdrag, ter verademing onmisbaar, slechts als eene schorsing der vijandelijkheden kon worden beschouwd. De groote vraag der Spaansche Successie was onafgedaan; haar afdoening was niet beproefd; omdat, zoodra dit onderwerp te berde gebragt werd, een spoedig afbreken der onderhandelingen bijkans onvermijdelijk was. Het kon dan ook, althans voor Willem III, niet twijfelachtig zijn dat Lodewijk XIV den vrede bevorderd had, niet enkel omdat ook door zijne onderdanen smachtend naar rust uitgezien werd, maar inzonderheid, om, door schijn van matiging, den band van het Bondgenootschap te doen verslappen en aldus Eu-

ropa ongewapend en onvoorbereid te vinden, wanneer hij, in het naderend oogenblik der beslissing, de erfenis, die sedert lang het doel zijner begeerlijkheid was, in Italië, in Spanje, en vooral in de Nederlanden, door rasse maatregelen overweldigen zou.

454. In een zoo hagchelijk tijdsgewricht, moest men meer dan ooit, ter verzekering van den vrede, zich gereed maken tot den krijg. In de Republiek, vooral in Holland, werd Willem III tot het nemen der noodige voorzorgen, zooveel dit na de opofferingen van een kostbaren oorlog mogelijk was, met meer vertrouwen en bereidwilligheid dan vroeger, ondersteund. Het zeewezen werd behartigd, eene niet onaanzienlijke legermagt onder de wapens gehouden, en, na overleg met den Spaanschen Landvoogd, Nederlandsch garnizoen in sommige vestingen van België gelegd.

Inwendige rust. Meer ontzag en vertrouwen voor Willem III, nu hij, na een zoo glorierijke loopbaan, den gewenschten en dierbaren vrede tot stand gebragt had.

Maatregelen in het belang van het zeewezen: *a.* herstel van de geldmiddelen der Admiraliteiten; de Maze was *ƒ* 3,300,000 ten achter; Amsterdam, aan de meeste kapiteinen 8 tot 17 maanden soldij schuldig, kwam *ƒ* 6,900,000 te kort, het Noorder-kwartier had van de Gewesten drie millioen te eischen: door eene leening van 12 millioen werden deze Collegiën in staat gesteld zich uit eene, meest tijdelijke, verlegenheid te redden, nieuwe uitrustingen te doen, en hun diep gezonken crediet te herstellen; *b.* aanbouw van 30 linie-schepen; *c.* oprigting (bij Resolutie der Staten-Generaal van 22 Julij 1699) van drie regimenten Mariniers, elk van 1000 man. [2] — Het leger werd niet verder verminderd dan tot op 45000 man.

1698: overeenkomst van Willem III met den Keurvorst van Beijeren, Landvoogd der Spaansche Nederlanden, door den Koning van Spanje bekrachtigd, om 25 bataillons Staatsche manschap in de sterke plaatsen van België te leggen. Dus kwam, voor de eerste maal, eene eigenlijk gezegde *Barrière* tot stand.

455. De Republiek intusschen, ook bij goeden wil, was, zonder magtige hulp, niet tegen Lodewijk XIV bestand. En wat kon er, in dit opzigt, te gemoet worden gezien? zelfs de eenvoudige vernieuwing van het Bondgenootschap, ten onderlingen waarborge, werd te vergeefs door Willem III beproefd; en terwijl in Frankrijk van geen vermindering van strijd-

krachten bleek, vermogt hij niet in Engeland te beletten dat het Parlement zich van bijkans alle troepen, als van een nutteloozen en gevaarlijken overlast ontdeed.

Op het einde van 1697, toen de gezanten nog in 's Hage waren, trachtten Willem III en Heinsius hen tot onderlinge Garantie van den vrede te brengen; vooral het Keizerlijke Hof, dat den separaat-vrede niet verduwd had, sloeg deze nuttige raadgeving in den wind.

Lodewijk XIV hield zijne legers op verontrustenden voet, en deed ijverig aan vestingen arbeiden. De Nederlandsche handel werd, onder velerlei voorwendsels benadeeld, tegen de bepalingen van het verdrag, en de vervolging der Hervormden weder, feller nog dan te voren, begonnen.

Groote moeijelijkheden in Engeland. — 11 Dec. 1697: Parlementsbesluit ter afdanking van alle troepen, op 10,000 na; en toen er desniettemin 16000 in dienst waren gebleven, vermindering tot op 7000 uit Groot-Brittannie geboortig: zoodat de Koning genoodzaakt werd tot verwijdering zelfs van de Hollandsche Gardes en Réfugiés, welke zooveel tot de omwenteling van 1688 hadden medegewerkt: eene beleediging waardoor hij getroffen en ter neêrgeslagen werd, [51] waartegen hij te vergeefs alle middelen in het werk stelde, en die hem ernstig bedacht maakte om het bewind neêr te leggen en naar Holland terug te gaan. [52] De aanspraak aan het Parlement, door hem zelven ontworpen, lag reeds gereed. Daarin werd gezegd: »ik ben in dit Rijk, op verlangen der Natie gekomen, om »het van ondergang te redden en uwe Godsdienst, wetten en vrij»heden te behouden. Een lange en kostbare krijg, waartoe ik al»dus genoodzaakt ben geweest, is geëindigd door een goeden vrede, »waaronder gij gelukkig zoudt kunnen zijn. Maar, nu gij op mijn »raad zoo weinig let dat ge op geenerlei wijs voor uwe veiligheid »zorg draagt, zou het onbillijk en onredelijk wezen dat ik getuige »van uw onvermijdelijken ondergang wierd; onvermogend u te be»schermen, dat het eenige doel mijner overkomst was. Noemt mij »dus geschikte personen, aan wie ik, in mijn afwezen, het bestuur »achterlaten kan; terwijl ik steeds dezelfde gezindheid voor uw wel»varen behoud, en gereed blijf, om, als mijne tegenwoordigheid »voor uwe bescherming noodig mogt zijn, te rug te keeren en mijn »leven in de waagschaal te stellen." Het is te begrijpen dat een Vorst van een karakter als dat van Willem III, zich met moeite van dit besluit afbrengen liet: hij, Engelands redder, vernam slechts klachten en ondank, wantrouwen en tegenwerking: de Koning, zeide men, verkwist geld en goederen aan zijne gunstelingen; [52] hij bemint de Natie niet; hij heeft in de Engelschen geen vertrouwen; hij reist gedurig naar Holland, hij verbeuzelt zijn tijd met jagtvermaak op het Loo. [51]

456. In zoodanigen toestand was het verklaarbaar dat

Willem III aan het onverwachte voorstel van Lodewijk XIV gehoor gaf om, reeds bij voorraad, eene verdeeling der Spaansche Successie te bewerken. Bedrog en meineed behoefde niet te worden ondersteld, omdat thans het eigenbelang aan den trouweloozen Vorst opregtheid gebood. En wat kon bij de moeijelijkheid der omstandigheden, gewenschter zijn dan dergelijke schikking? Aldus, en op geen andere wijs, zou het behoud van den vrede en van de onafhankelijkheid der Staten mogelijk zijn. De verhouding waarop, na menigen bloedigen strijd, de rust van Europa gebouwd was, werd verbroken, zoodra, óf aan Oostenrijk, óf aan Frankrijk, die beiden beweerden regt te hebben op het geheel, het geheel te beurt vallen mogt. Het evenwigt werd niet minder bedreigd, terwijl bovendien het gevaar voor de Protestanten niet te berekenen was, indien er tusschen deze twee mogendheden eene overeenkomst ter eigendunkelijke verdeeling, die straks tot uitoefening van een gezamenlijke Europesche oppermagt zou kunnen leiden, ontstond. Willem III werd, bij dergelijke overweging en om de verlegenheid waarin hij, vooral door het gedrag der Engelschen, geraakt was, een en andermaal tot een Tractaat met Frankrijk overgehaald, waarbij voor de veiligheid der Vereenigde Nederlanden, zooveel doenlijk, gezorgd was.

Grondslagen der zeer geheime onderhandeling, die vooral door Heinsius en Bentinck gevoerd werd: *a.* verdeeling der Successie; *b.* geen twee kroonen op één hoofd. — 11 Oct. 1698. *Eerste deelings-tractaat* van Frankrijk met Groot-Brittanje en de Republiek; waarbij aan den Keurprins van Beyeren, Spanje, de Nederlanden en de Koloniën: aan Oostenrijk het Milanesche, aan een Franschen Prins Napels en Sicilië toegewezen wordt. — Na den dood van den Keurprins (6 Febr. 1699) *tweede deelings-tractaat* (25 Maart 1700): bij het aandeel van Frankrijk wordt Lotharingen gevoegd; aan den Hertog van dit gewest ter schadeloosstelling het Milanesche, en aan den Aartshertog Karel van Oostenrijk het overige toegekend. — Aldus werd voor het evenwigt gezorgd en België bleef de voormuur van het Gemeenebest.

Hevig misnoegen in Oostenrijk, heviger nog in Spanje. De overeenkomst werd óok in Holland afgekeurd; in Engeland een roofverbond ten behoeve van Frankrijk genoemd. Onregt scheen het over de nalatenschap van een nog levenden Vorst, zonder zijn goedvinden en tegen den wensch der Natie, te beschikken. Maar wat dan? De Koning van Spanje werd als stervende beschouwd: Lodewijk XIV zou óf, door overleg met den Keizer, de Zee-Mogendheden buiten alle beraadslaging houden, óf zich eigendunkelijk

in het bezit stellen; en wat was er, in dit laatste en meest waarschijnlijke geval, bij de onbezonnenheid der Engelsche oppositie en de loomheid van het Keizerlijk Bewind, anders dan het welgelukken der meest verderfelijke aanslagen te wachten! — Er behoorde, dit is zoo, zelfs als Lodewijk XIV de meest schoonschijnende voorslagen deed, op zijne onopregtheid rekening te worden gemaakt; doch het was echter in geenen deele ongerijmd te onderstellen dat, bij de toenmalige voor Oostenrijk gunstige stemming van het Spaansche Hof, hij liever goedschiks een deel der nalatenschap zou willen verwerven dan straks, en welligt zonder bondgenooten, in een Europeschen strijd ingewikkeld te zijn. Ook zouden waarschijnlijk de zaken een geheel anderen keer genomen hebben, zoo niet de Keizer, door hardnekkig zijne toetreding te weigeren, op nieuw het verschil der inzigten van Frankrijks vijanden getoond had.

457. Willem III deed de bemiddeling en de gewapende tusschenkomst ook der Republiek tot herstel der rust in het Oosten en Noorden van Europa verstrekken. De krachten van den Keizer en het Rijk waren te dikwerf door de aanvallen der Turken verdeeld; hieraan werd door verdrag een einde gemaakt. De krijg waarin Zweden alle zijne naburen tot vijanden had, scheen ligt verder om zich heen te kunnen grijpen; de vrede werd door eene Engelsche-Nederlandsche vloot bewerkt. — Er was reden om te verwachten dat de doodmare van Karel II geen ander gevolg dan de ten uitvoerlegging van het verdeelings-Tractaat te weeg brengen zou.

26 Jan. 1699: vrede van *Carlowitz* tusschen Oostenrijk en Turkije; een verdrag hetgeen de vrucht der overwinning en een bewijs der meerderheid van Oostenrijk was.

1700. Zweden, in vereeniging met Holstein, wederregtelijk aangevallen door Denemarken, Polen en Rusland. — Tusschenkomst der Republiek, hiertoe wegens garantie van het Tractaat van *Altona* (1660) verpligt. Eskader van 13 linie-schepen, onder Almonde, naar de Oostzee; vereenigd met 10 Engelsche linie-schepen en met de Zweedsche vloot: (20 en 25 Julij) bombardement van de Deensche schepen en van Koppenhagen, ofschoon den Admiralen enkel het *keeren van geweld met geweld* voorgeschreven was. Willem III schreef aan Heinsius: »het bombardement gevalt mij niet. Het suc»ces zal den jongen Koning, vrees ik, zeer opzetten en men zal »genoeg te doen hebben om hem van daar te krijgen. De conduite »van Frankrijk valt mij zeer suspect." De zaken namen echter spoedig een gunstigen keer. 18 Aug.: vrede van *Travendal,* waarbij Zweden triumfeert.

Nog in Oct. 1700 drong Lodewijk XIV, daar Karel II op het uiterste lag, bij Engeland en de Republiek op schepen om den

Hertog van Anjou in het bezit der aan hem toegewezene landen te stellen: Resolutie der Staten-Generaal (16 Oct.) ter gereedmaking van 12 linie-schepen.

458. Alle voorzorgen der Diplomatie bleken, bij de uiterste-wilsbeschikking van den Koning van Spanje, nutteloos te zijn. De Hertog van Anjou was tot eenigen erfgenaam gesteld. De verzoeking was voor Lodewijk XIV, die nu geen oorlog zou hebben gewenscht, te sterk: het Testament werd aangenomen en het verdeelings-tractaat ter zijde gelegd. Aldus kwam plotseling, met te niet doening van elken waarborg, de naauwste vereeniging tusschen Frankrijk en Spanje tot stand, en werd aan Europa, met eene pennestreek, de vrucht ontroofd van dertigjarige onderhandeling en krijg.

1700. 1 Nov. Karel II sterft: de erfstelling (bij Testament van 2 Oct.) waarschijnlijk door Fransche kuiperijen bewerkt, door Lodewijk XIV, namens zijn kleinzoon, aanvaard. Hij drukte den aard en omvang van deze gebeurtenis zeer wel uit, toen hij sprak: »er »zijn nu geen Pyreneën meer." — 18 Nov.: verklaring van den Franschen Gezant aan den Raadpensionaris: »Z. M. verloor hierbij »veel; maar wilde liever afzien van de voordeelen die het verdrag »van verdeeling hem zou aangebragt hebben dan Europa op nieuw »in een zwaren oorlog te wikkelen." Een voorgeven dat naar spotternij geleek!

459. Met eene schennis der goede trouw, die zelfs in een Lodewijk XIV ongelooflijk scheen, had deze nu, indien zijne poging gelukte, meer dan hij zich ooit had kunnen voorstellen, bereikt. België, om hetwelk hij drie oorlogen gevoerd had, was slechts een gering deel van hetgeen hem te beurt viel. Hij zou, evenzeer als in Frankrijk, meester in Spanje en Italië zijn; over rijke Volkplantingen beschikken; het gebied voeren in de Middellandsche zee; en, wanneer deze vereeniging van magtige Monarchiën wierd bevestigd, zou de overmagt van Frankrijk gelijk staan met een soort van wereldheerschappij.

Willem III schreef aan Heinsius: »ik heb mij nooit veel verlaten »op Frankrijks beloften; doch ik dacht niet, dit moet ik bekennen, »dat men voor het oog der gansche wereld een plegtig verdrag reeds »vóór de voltrekking verbroken zou hebben. Het is onloochenbaar »dat wij om den tuin geleid zijn: maar, als men woord noch trouwe »houdt, is het ligt iemand te bedriegen."

Frankrijk en Spanje, zoo als bij het aangaan der Groote Alliantie

(§ 464) door de Bondgenooten gezegd werd, waren nu zoo naauw vereenigd en als ware 't zaamgesmolten, dat beide niet anders dan als één en hetzelfde Rijk konden worden beschouwd; ten gevolge waarvan zoo er niet spoedig in voorzien wierd, alle hoop op redelijke voldoening voor den Keizer te niet ging; het Rijk zijne leenregten in Italië en België verloor, de vrijheid van handel voor Engelschen en Hollanders in de Middellandsche zee, naar Indië en elders in het uiterste gevaar gebragt, de Barrière der Republiek weggenomen, en de vereenigde magt van Franschen en Spanjaarden zoo geducht werd, dat hun het gebiedvoeren over gansch Europa weldra ligt vallen zou.

460. Zoo Willem III niet had geleefd, welligt zouden de weifelende Magten ook dit uiterste der trouweloosheid, waardoor alle denkbeeld van evenwigt te niet ging, desniettemin om slechts vrede te behouden, zoo niet onverschillig, althans lijdelijk hebben aanschouwd. In Engeland, waar men de eenheid der belangen van Groot-Brittanje met die van Europa nog weinig begreep, was men algemeen afkeerig van al wat naar oorlog zou kunnen brengen, en in Holland werd de gansche invloed der Staatslieden die van Willem III hadden geleerd, vereischt om de nadeelige strekking der vredelievendheid, vooral van Amsterdam, tegen te gaan. Oostenrijk alleen, meer hevig dan bedachtzaam, was tot oorlog gezind. Nooit welligt is Willem III in hagchelijker omstandigheden geweest; nooit heeft hij meer onwrikbaarheid en tevens voorzigtigheid betoond.

Nov. Willem III schrijft aan Heinsius: »vrij algemeen is men »hier van oordeel dat het Testament voordeeliger is voor Engeland »en Europa als het deelings-verdrag; alleen in de onderstelling dat »Anjou, een kind zijnde, naar Spaansche grondregels opgevoed »worden zal: het schijnt mij eene straf des Hemels dat het Engelsche »Volk zoo onverschillig is omtrent al wat op het vaste land gebeurt; »terwijl wij eenheid van belang hebben." — De Raadpensionaris berigt: »wij zijn in het allergrootste gevaar; doch de meesten hier »te lande meenen dat de vrede door de aanneming van het Testa»ment zeer wordt bevestigd: ja te Amsterdam zijn, op die tijding »de fondsen zeer gestegen, waaruit het algemeen gevoelen der »kooplieden blijkt. De publieke opinie is dat de snoode daad in »stilte moet worden geduld, indien slechts geen vijandelijkheden »door de Franschen zelven worden begonnen." — Ook ontbrak het niet aan redeneringen die een schijn hadden: de Keizer, zeide men, zelf bedreigd, was niet in staat om te helpen; Engeland zou de Republiek in den steek laten; Holland te overrompelen zou voor de Fransche overmagt ligt zijn; oorlog was, van alle nadeelen, het

ergste; de vredelievendheid der Franschen moest worden gewaardeerd; de belangen der Spaansche Natie zouden boven den invloed van Lodewijk XIV de overhand hebben; de verdeeling der Spaansche nalatenschap zou ook aan menig bezwaar onderhevig zijn geweest. Evenwel Heinsius en de zijnen, bewust dat de voornaamste grondslag dezer redeneringen in handelsbelang en in vreesachtigheid lag, deden opmerken dat handel en onafhankelijkheid meer dan ooit bedreigd werden, en dat er, bij moed en veerkracht, nog mogelijkheid was om Frankrijk tot rede te brengen. Een der leden van de Staten van Holland verklaarde zelfs, in de eerste zamenkomst van sommige voorname Staatslieden, »dat onmiddelijke oorlog het beste middel was: de verheffing van Anjou zou den ondergang van den Staat en welligt van gansch Europa bewerken, en, »zoo men vergaan moest, was het eerlijker, op het voorbeeld der »vooroudederen, als dappere lieden te vergaan." [9]

Willem III, bij de tegenwerking in Engeland, en omdat hij voor oorlogzuchtig werd gehouden, onvermogend tot den krijg en eenigermate tot lijdelijke ontveinzing zijner inzigten gedwongen, wenschte dat, althans door eendragtige en mannelijke houding der Bondgenooten, Frankrijk nog tot matiging mogt worden overgehaald.

461. Lodewijk XIV draalde niet zich feitelijk in het bezit der gansche erfenis te stellen. Anjou werd met geestdrift door de Spanjaarden ontvangen; de bijstand van Frankrijks Koning ingeroepen en aan hem de vrije beschikking over de hulpmiddelen van Spanje verleend: de vereeniging der Monarchiën kon, tegenover den Keizer en zijne bondgenooten, volkomen worden geacht. Willem III begreep dat er eenige toegeeflijkheid vereischt werd, om den vijanden geen voorwendsel tot vredebreuk te verschaffen, om hun onregt en geweld in het volle licht te stellen, en om inmiddels te beproeven wat tot vorming eener Alliantie en voorbereiding van den krijg zou kunnen worden verrigt.

4 Dec. Missive van Lodewijk XIV aan de Staten-Generaal: »hij »had gehandeld naar den geest van het verdrag van verdeeling, »ter bevestiging van den vrede en hij vertrouwde dat zij niet over »hem klagen, maar hem eer danken zouden dat hij zulke aanzien»lijke Staten, welke hij aan zijne kroon zou hebben kunnen hechten, »wel had willen opofferen aan de gemeene welvaart." Filips V gaf ook kennis van zijne komst tot den Troon. — Ontwijkend antwoord: de Staten-Generaal moesten raadplegen met de bijzondere Gewesten en met den Koning van Groot-Brittanje, waartoe zes weken vereischt werd.

De Junta voorloopig met de regering in Spanje belast, verzoekt Lodewijk XIV zoodanige beschikkingen te nemen als hij dienstig

achten zou, en zendt eene aanschrijving aan de gezagvoerders om aan de bevelen van den Koning van Frankrijk gehoorzaam te zijn. »De Spanjaarden," sprak deze, »hebben mij tot eersten Minister »van mijn kleinzoon gemaakt."

Febr. Anjou te Madrid. — De Franschen in het Milanesche; de Hertogen van *Savoye* en *Mantua*, weldra ook de Keurvorst van *Beyeren* en zijn broeder de Keurvorst van *Keulen*, twee der magtigste Duitsche Vorsten, voor Frankrijk gewonnen.

462. De Republiek zou van nabij worden bestookt. De Spaansche Nederlanden, wier onafhankelijk bestaan tegenover Frankrijk, van oudsher en telkens meer, als de alleen genoegzame waarborg voor haar onafhankelijkheid en voor de rust van Europa aangemerkt was, werden door Fransche troepen bezet. Aldus was de onmisbare voormuur plotseling gevallen; maar ook voor den meest vredelievende de onvermijdelijkheid gebleken van den naderenden krijg. Evenwel bij het toenemen des gevaars werd te grooter omzigtigheid vereischt, en Anjou, behoudens nadere gezamenlijke overweging van de Europesche aangelegenheden, onder den naam van Filips V, door de Republiek en Groot-Brittanje erkend.

6 Febr.: de grensvestingen in de Spaansche Nederlanden door Fransche troepen bezet, die met stille trom en bij nacht de grenzen waren overgetrokken. De Staatsche troepen (§ 454) zoo goed als krijgsgevangen. Dit was geschied, werd door den Spaanschen Gezant gezegd, omdat de Staten uitstelden den Koning te erkennen; en omdat zij aan verbonden arbeidden, hunne krijgsmagt in België versterkten, en allerlei toebereidselen maakten ten oorloge.

Willem III schreef aan Heinsius (8 Febr.): »UE. kunt ligt be»grijpen hoe dit ongelukkig voorval mij moet chagrineren; dat het »nu over d' acht en twintig jaren is dat ik onophoudelijk heb ge»arbeid om de Barrière aan den Staat te conserveren, en daartoe »noch moeite, noch perikel gespaard, en dat ik nu moet zien dat »in éénen dag hetzelve verloren is, zonder slag of stoot."

Erkenning van Filips V (weldra ook in Engeland); nu ook om de troepen, die in België waren, te redden; echter met voorbeding dat de Staten-Generaal, in de onderhandelingen die eerstdaags stonden begonnen te worden, nader verklaren zouden op welke voorwaarden, tot behoud der rust van Europa, zij dien stap hadden gedaan. Deze daad van toegeeflijkheid was, ofschoon zij den Keizer griefde, die terstond algemeenen krijg zou hebben gewenscht, een onvermijdelijk gevolg van den dwang welken de gesteldheid der zaken, bepaaldelijk in Groot-Brittanje, op Willem III uitgeoefend had; terwijl de wijs waarop de erkenning plaats greep, overvloedige gelegenheid gaf om, wanneer Frankrijk onhandelbaar

bleef, later, en met nog blijkbaarder billijkheid, deel te nemen aan den krijg.

463. Frankrijk stond gewapend, en in dreigende houding, aan de grenzen der Republiek. Onderhandelingen werden geopend; doch het bleek dat het bedingen van redelijken waarborg, met gemeen overleg der Bondgenooten, onmogelijk was. In dit nijpend gevaar, daar de vijand met elken dag in het hart des Lands vallen kon, werd, bij het ijverig nemen van allerlei voorzorg, oog en stem naar Engeland gerigt.

Verbazend was de indruk welken, zoowel de onderworpenheid der Spanjaarden aan Lodewijk XIV, als ook en vooral het intrekken der Franschen in België, én bij de Engelschen, én in het Gemeenebest te weeg bragt. — In Januarij daalden de fondsen te Amsterdam, na tot dus ver geene verandering ondergaan te hebben, plotseling 30%. — Algemeen begon men hier te lande overtuigd te worden dat het geen tijd van lijdelijkheid, maar van wederstand en zelfverdediging was. — Wegens de nog onzekere houding van Groot-Brittanje, werd echter steeds groote omzigtigheid vereischt.

1701. Maart: de sluwe d'Avaux (§ 424a) in 's Hage. — 22 Maart: eisch der Staten-Generaal; *a.* redelijke voldoening voor den Keizer; *b.* ontruiming van België door de Franschen eens voor altijd; *c.* Staatsch garnizoen in Venlo, Roermonde, Stevenswaard, Luxemburg, Namen, Charleroi, Bergen, Dendermonde, Damme en St. Donaas, tot verzekering van het Gemeenebest; *d.* bepaling dat geen deel der Spaansche nalatenschap immer aan Frankrijk zal komen; *e.* behoud van voorregten in 't Spaansche gebied, zonder dat de Franschen boven hen worden begunstigd; Engeland verlangt ook Ostende en Nieuwpoort. — 2 April: Lodewijk XIV is gezind — waartoe? om den Rijswijkschen vrede na te komen en te vernieuwen: een antwoord dat, als zijnde geheel onbeduidend, groote verwondering, doch eer veerkracht dan verslagenheid te weeg bragt. — D'Avaux zou, o zoo gaarne! afzonderlijk met de Republiek gehandeld hebben: stellige weigering der Staten-Generaal, op grond van *a.* de verdragen met Engeland; *b.* de naauwe betrekking op den Koning; *c.* het verdrag van verdeeling, waarin Engeland partij was.

Maatregelen van tegenweer. Aanbouw van schepen, vermeerdering van troepen, waartoe ook Amsterdam (11 Febr.) toestemming gaf; het platte land bij Lillo onder water gezet; de uitvoer van paarden verboden. Overleg met Coehoorn, om den vijand door verschansingen, ook langs de rivieren, op de meest bedreigde punten te stuiten.

13 Mei. Brief der Staten-Generaal aan Willem III: »Wij hebben »geweigerd in afzonderlijke onderhandeling te treden, omdat Enge»land en de Republiek één belang en regt hebben bij het behoud »van den algemeenen vrede. Maar bijstand is onmisbaar. Frank-

»rijk, niet voldaan met de plaatsen te bezetten die Spanje in Bel-»gië nog overig had, zendt er dagelijks talrijke troepen: brengt »eene menigte geschut in de vestingen het naast bij onzen Staat; »beijvert zich magazijnen aan te leggen en krijgsbehoefte te verza-»melen; is onophoudelijk bezig onze bondgenooten tot alliantie of »ten minste onzijdigheid over te halen en verdeeldheid in het Duit-»sche Rijk te bewerken. Wij zijn bijkans allerwege ingesloten, be-»halve aan den zeekant: onze gesteldheid is erger dan ze in den »laatsten oorlog was, of bij openlijken krijg wezen zou: wij zijn »reeds verpligt het land onder water te brengen en de dijken door »te steken voor de veiligheid onzer grenzen. Elk oogenblik staan »wij bloot overheerd te worden. Het is onnoodig aan Uwe Maje-»steit te doen opmerken dat de ondergang van haar Rijken van »onzen ondergang onafscheidelijk is."

464. De noodkreet vond in Engeland gehoor. Willem III, in stede van langdurige tegenkanting, had nu krachtigen steun bij de Natie en het Parlement. De onderhandeling werd afgebroken, de ijver in de oorlogstoebereidselen verdubbeld, en de *Groote Alliantie* tusschen de Zee-Mogendheden en Oostenrijk gesloten, om aan den Keizer voldoening te verschaffen, de vereeniging der Kroonen van Frankrijk en Spanje te beletten, en de Spaansche Nederlanden tot voormuur van het Gemeenebest te doen strekken.

Goede uitwerking der Missive van de Staten-Generaal. 27 Mei: antwoord van Willem III; onverwijld zou hulp gezonden worden, daar de gezindheid van het Parlement spoedig met de zijne overeengestemd had. — Aan Heinsius schreef hij (31 Mei): »ik zie dat men »zijne gedachten nu ten eenemaal zal moeten appliceren tot den oor-»log, en alhoewel ik bij de gansche wereld geloofd word denzelven »te desireren, zoo is er mogelijk niemand die het nooder zal zien, »maar zonder securiteit te bekomen, en vervolgens op de genade »van Frankrijk te leven, is het grootste kwaad van al dat ons kan »overkomen."

15 Junij: d'Avaux bewilligt in eene onderhandeling gezamenlijk met Holland en Groot-Brittanje; doch wil niet dat de Keizerlijke gezant worde toegelaten en beweert dat de Keizer niets te vorderen heeft.

14 Julij. Willem III in 's Hage, — Engelsche hulp: 1600 man van de Gardes, 5000 man uit Ierland; drie Schotsche Regimenten. — De Koning in de Staten-Generaal.

26 Julij: afscheid van d'Avaux. De Republiek, volgens hem, had alle redelijke zekerheid en handelsvoordeelen kunnen bedingen; doch zij had verkozen, door zich met Engeland vereenigd te houden, de onderhandelingen te rekken; en nu zou men de Staten ook ligtelijk overhalen om te dringen op voldoening aan den Keizer,

en aldus belangen, die hun vreemd waren, voor te staan. Antwoord der Staten-Generaal: »zij zochten hun gebied niet uit te breiden, »maar, nevens den algemeenen vrede, alleen de behoudenis van 't »gene zij bezaten. Zij hadden zich gewapend, doch niet dan nadat »de voormuur, die hun zooveel geld gekost had, door het trekken »der Franschen in België, weggenomen was: ook had de naauwe »vereeniging tusschen Frankrijk en Spanje bekommering bij hen »gewekt. In het begeeren van voldoening voor den Keizer waren »zij 't volkomen eens met den Koning van Groot-Brittanje; zijnde »zij ten volle verzekerd dat hem de algemeene vrede en het welzijn »van den Staat diep ter harte ging." — 11 Aug.: d'Avaux vertrekt.

15 Junij: Tractaat van Engeland en de Republiek met *Denemarken*, hetwelk tegen subsidie 12000 man belooft. Soortgelijke verdragen met den Keurvorst van de *Paltz* en den Bisschop van *Munster*. — Onderhandelingen ook met *Pruissen*.

7 Sept. *Groote Alliantie* tusschen Engeland, de Republiek en den Keizer. Zoo binnen twee maanden geene behoorlijke schikking met Frankrijk kan worden getroffen, verbindtenis om alle middelen in het werk te stellen ter verovering van België, als barrière voor de Republiek, voorts van Milaan, Napels en Sicilië, alsmede van de Koloniën. Men zou krijg voeren met onderling overleg, en geen vrede of bestand sluiten dan gezamenlijk en na billijke en redelijke voldoening voor den Keizer en zekerheid voor de bezittingen en den koophandel van Groot-Brittanje en de Vereenigde Nederlanden verkregen te hebben. Alle Mogendheden zouden in het verbond toegelaten, en de Duitsche Vorsten tot deelneming uitgenoodigd worden. De Keizer zou 90,000, Groot-Brittanje 40,000, de Republiek 102,000 man in de wapenen brengen.

465. Alle hoop op vrede verdween. Reeds waren in Italië de vijandelijkheden tusschen Frankrijk en Oostenrijk begonnen. Na het overlijden van Jacobus II werd de vermeende Prins van Wallis door Lodewijk XIV terstond met den titel van Koning van Groot-Brittanje vereerd; waardoor ook de beleedigde Engelsche Natie onverzoenlijk werd. De Franschen gingen voort, al verder en verder met het bijeentrekken van troepen en het opwerpen van vestingwerken te dringen: de Republiek werd allerwege, aan de landzijde, omsingeld en haar oorlogstoebereidselen op de grenzen waren van zoodanigen aard dat de toestand, bij langer uitstel, steeds hagchelijker en een openlijke vredebreuk dezerzijds tot zelfbehoud noodzakelijk werd.

16 Sept. Jacobus II sterft; Lodewijk erkent den Pretendent als Jacobus III Koning van Engeland. De Engelsche en Nederlandsche gezanten verlaten Parijs: verontwaardiging in Engeland.

Reeds in Junij (nadat in Mei het Manifest van den Keizer tegen Frankrijk uitgegaan was) oorlog in Italië: voordeelen der Keizerlijken onder Prins Eugenius. — 26 Aug. Engelsch-Nederlandsche vloot onder Benbow en van Wassenaar (25 Engelsche en 10 Nederlandsche linie-schepen) naar Spanje, om de Spaansche galjoenen, die door een Fransch eskader begeleid werden, te onderscheppen; doch zonder vrucht.[1]

De Keurvorst van *Keulen* ontvangt Fransche bezetting in *Luik*, *Rijnberk*, *Nuis*, *Bonn*, *Keizerswaard*, en andere plaatsen langs den Beneden-Rijn.

7 Oct. Overeenkomst met *Zweden*. — Nov.: nader verbond der Republiek met Groot-Brittanje; om elkander, zoo Frankrijk aanvalt, met alle kracht bij te staan. Willem III met den Raad van State in de Staten-Generaal: alle hoop op minnelijke schikking is verdwenen; oorlog beter dan eene gevaarlijke onzekerheid, en de zaken moeten met kracht worden voortgezet, ter handhaving van den Staat bij Vrijheid en Godsdienst. — Vruchtelooze poging om den Prins van Nassau, zoon van Hendrik-Casimir, tot Erfstadhouder te doen benoemen. — Terugkeer (14 Nov.) naar Engeland, nadat het plan voor den veldtogt gemaakt was. — 20 Jan. Verbond met *Pruissen;* ijverig geworden, vooral ook sedert men den Keurvorst als *Koning* had erkend.

De Franschen werpen eene schans op te Zelzate, onder 't geschut van Sas van Gent, uit welke vesting op de schans geschoten werd (19 Dec.). Om dezen regtmatigen tegenweer werden Sluis en Sas van Gent met bombardering gedreigd.

6 Jan. 1702. Aanspraak van Willem III in het Parlement, grootendeels toepasselijk op de Republiek: »de Koning van Frank»rijk heeft, door het plaatsen van zijn kleinzoon op den Troon van »Spanje, zich in staat gesteld om het overige van Europa te ver»drukken, ten ware men snelle en regtmatige middelen aangrijpe, »om zulks te beletten. Aldus is hij de ware meester geworden van »de geheele Spaansche Monarchie; hij heeft ze ten eenemale afhan»kelijk van de Franschen gemaakt; hij beschikt er over, als of het »zijn eigen Land ware. Op die wijs heeft hij zijne naburen dermate »omsingeld dat onder den naam van vrede, zij de kosten en onge»makken verduren van den krijg. Gij hebt thans nog eene gele»genheid om voor u en uwe nakomelingschap het vreedzaam genot »van Godsdienst en Vrijheden te verwerven; maar ik zal u open»hartig mijne meening zeggen: zoo gij deze gelegenheid verzuimt, »is er geen grond om eene andere te verwachten. Laat de twisten »der welgezinden ophouden, en er geen onderscheid meer zijn dan »van hen die de Protestantsche Religie en de tegenwoordige orde »van zaken verlangen, tegenover de voorstanders van een Paapschen »Prins en een Fransch Gouvernement." — Voor de vaststelling der Protestantsche Successie in het Huis van *Hanover* was bij Parlementsacte gezorgd.

466. Het uur was nabij waarop het zwaard zou worden getrokken, toen de stervensure van den handhaver der Europesche vrijheden sloeg. Hagchelijk was de proef waarop de wijsheid en volharding van Willem III ook in deze laatste jaren gesteld werd: voor hem echter was zij niet te moeijelijk geweest. Hij had, in Engeland zoowel als in de Republiek, de Natie met de verhevenheid zijner grondbeginsels bezield, de slapende Bondgenooten wakker gemaakt, en een verbond in de wapenen geroepen, hetwelk, bij eenparige en krachtvolle rigting, tegen Lodewijk XIV bestand was.

In het laatste jaar was hij bijna steeds in ziekelijken toestand geweest, maar de zielskracht had de overhand behouden; hij had den last der veelvuldige zorgen en bemoeijenissen met den zelfden ijver als in de jaren zijner jongelingschap getorscht.

4 Maart 1702: Willem III, ongesteld ten gevolge van een val van het paard, sterft (19 Maart) met tegenwoordigheid van geest en verwonderlijke bedaardheid; dikwerf wendde hij de oogen ten hemel, terwijl hij korte gebeden en verzuchtingen sprak. [31]

Droefheid en ontsteltenis in de Republiek! — De Staten van Friesland noemden dit afsterven »ondragelijk niet alleen voor Neder»land, maar voor de pericliterende vrijheid van gansch Europa welke »Z. M. gedurende den ganschen loop van zijn leven, met een on»vermoeiden ijver, heldhaftige kloekmoedigheid, ongekrenkte stand»vastigheid, en wonderlijk beleid beschermd en gehandhaafd heeft." De Raad van State zeide dat, zoo de dood des Konings van Spanje billijke reden gaf tot »het verdubbelen van den arbeid aan de for»tificatiën, nog veel billijker reden daartoe was in het overlijden van »den Koning van Groot-Brittanje, wiens moed, wiens beleid, wiens »zorg, wiens naam meer gerustheid gaven aan den Staat als de »beste frontieren." — Het Huis der Gemeenten in Engeland getuigde dat Willem III hen verlost had van Pausdom en slavernij. In de eerste aanspraak der Koningin Anna aan het Parlement werd de overleden Vorst gezegd de voorname steun niet enkel van Groot-Brittanje, maar van geheel Europa te zijn geweest. — De Prinsen van Oranje, van Willem I tot en met Willem III, »hebben de meest »treffelijke reeks van helden gevormd, die in de historie bekend is, »en zijn leven bevat zoo vele trekken van Gods Voorzienigheid »en bijzondere gunst dat hij wel, in dit opzigt, als David, de man »die hoog is opgerigt, de gezalfde van Jacobs God, mogt worden »genoemd." [31]

467. Willem III, de laatste, niet de minste, uit een onvergelijkbaar vijftal Staatslieden en helden, hij die, onder

hoogeren zegen, de uitredding van Nederland en van Europa bewerkt en thans wederom voorbereid had, werd afgeroepen, nu hij, meer dan ooit, ter uitvoering zijner ontwerpen, onmisbaar geacht werd. Doch het zou ook op deze wijs blijken, én dat de invloed van een groot man reiken kan tot over het graf, én dat Gods wijze en almagtige Voorzienigheid, wanneer zij de volkeren behouden wil, de meest door haar bevoorregte stervelingen geenszins ter verwezenlijking van haar liefderijk voornemen behoeft.

VIERDE AFDEELING.

1702—1713.

TWEEDE STADHOUDERLOOS BESTUUR.

Spaansche Successie-krijg.

Algemeene Aanmerkingen.

468. De elfjarige krijg, welke bij het overlijden van Willem III begon, en die, in zijn oorsprong althans, in den volsten zin, een defensie-krijg was, heeft de vroegere oorlogen in vreesselijkheid en uitgestrektheid nog overtroffen. Nooit bijna was het gevaar grooter dan bij den aanvang van dezen strijd; nooit is de loop der krijgsgebeurtenissen even glansrijk geweest. En, ofschoon, ten gevolge van de noodlottige wisselvalligheid der Staatkunde in Engeland, de uitkomst niet geheel beantwoord heeft aan de nu en dan zeer hooggespannen verwachting, het zwaard der Bondgenooten heeft, meer dan tot dus ver geschied was, perken aan de Fransche heerschzucht gesteld.

469. Deze gunstige uitkomst heeft men grootendeels aan Willem III te danken gehad. Niet enkel omdat hij de onafhankelijkheid der Staten en de vrijheid der bevolkingen gehandhaafd en, door telkens hernieuwden strijd tegen uitheemsch geweld, het wederopvatten der wapenen ook thans mogelijk gemaakt had: hij heeft bovendien een meer regtstreekschen invloed uitgeoefend op hetgeen na zijn afsterven gebeurd is. In de laatste gewigtige maanden had zijne opwekking Vorsten en Natiën tot eene aan den drang der omstandigheden evenredige krachtontwikkeling geleid. Grootendeels werden de overwinningen behaald door troepen die hij geoefend, de onderhandelingen gevoerd door Staatslieden die hij gevormd had; en het was op zijn aanbeveling dat een altijd overwinnend

veldheer, *Marlborough*, op eene zijner allezins waardige wijs, hem aan het hoofd der Bondgenooten verving.

»De Republiek, in 1672 hulpeloos en verlaten; nu den evenaar »houdende van Europa en het zwaard in de schaal leggende waar- »mede Willem III haar gewapend had."[1] — Hij was het die aan de Nederlandsche Staatslieden den weg had gewezen en in wiens voetstappen zij traden. — »Het legertje van 1672 (§ 398) wist hij »tot een zoo uitstekend voorbeeld van taktische bedrevenheid te »vormen dat Frederik II de eer van voor de 18e eeuw de leer- »meesters der krijgskunst te zijn geweest, niet aan zijne Pruissen, »maar aan de Nederlandsche troepen in den Successie-oorlog heeft »toegewezen."[1]

John Churchill, Hertog van *Marlborough* (1650—1722), »aan »wiens ongemeene talenten zich het zeldzaam geluk paarde van in »een tienjarig opperbevel, niet ééne nederlaag geleden, niet ééne »mislukking ondergaan te hebben,"[1] en die, wat er ook van zijne schraapzucht en verstandhouding met de verdrevene Dynastie zijn moge, verwonderlijke gaven, als Veldheer, Staatsman, en partijhoofd, tot heil ook der Vereenigde Nederlanden ten toon gespreid heeft. Voorwaarts! was altijd zijne leus, ofschoon de ongelooflijke stoutheid zijner krijgsoperatiën zoo zeer haar grondslag in schrander overleg had dat ze nooit geacht kon worden roekeloosheid te zijn. De eenheid in de verrigtingen der Bondgenooten, de zamenwerking van pogingen op een zoo uitgestrekt terrein, was het gevolg vooral van zijn veelomvattend beleid. Hij is, op het voorbeeld van Willem III, de ziel van het Bondgenootschap geweest; om te bemoedigen, waar het gevaar verslagenheid te weeg bragt; om tot volharding aan te spooren waar de langdurigheid van den strijd verademing scheen te vereischen; om twisten en verdeeldheden bij te leggen, waar baatzucht en ligtgeraaktheid de Alliantie van een zouden hebben gescheurd.

470. De Republiek heeft ongemeenen ijver en, ook toen het gevaar reeds ver van hare grenzen geweken was, zelfopoffering betoond. Groot is haar aandeel in de oorlogskosten geweest: talrijk waren de troepen, uitmuntend de Staatslieden en bevelhebbers; het aanzien en gewigt der Vereenigde Nederlanden zoo groot dat aan haar doorgaans de leiding der onderhandelingen toevertrouwd werd.

De schuld werd vermeerderd met 350 millioen. Doorgaans had de Republiek 120 tot 130000 man in de wapenen, en over de 50 zware linie-schepen in dienst. Hierbij kwam de *kaapvaart;* in Zeeland zóó sterk gedreven dat te Middelburg en Vlissingen 74 commissievaarders t' huis behoorden, die 1722 stukken en 11,747 man-

schappen voerden. — Onder andere hulpmiddelen werd ook het *last- en veilgeld*, door J. de Witt, tijdens den eersten Engelschen oorlog ingevoerd, thans (Junij 1702) onder den naam van *extraordinaris* door de Algemeene Staten verdubbeld.

Krijgsoversten van den Staat. — Onder Marlborough stonden *Ouwerkerk* († 1708): zie § 382; voorts de Graaf van *Athlone*, de Prins van *Nassau-Sarbrücken* en *Coehoorn* († 1704); *v. Wassenaar Obdam*, wiens dertigjarige pligtbetrachting, ten gevolge van het gevecht bij Ekeren (§ 488), te zeer voorbijgezien werd; *Slangenburgh*, die, om naijver tegen Marlborough, te vroeg uit de dienst is gegaan; *van Goor*, die de overwinning aan den Schellenberg (§ 488) voorbereidde; *Vleertman*, die ontelbare gewigtige diensten bewees; [1] *Fagel* (§ 489); *Grovestins*, die het eerst de ruiterij der Bondgenooten leerde haar kracht te stellen in het blank geweer; [1] vooral ook de Prins van Oranje (§ 480).

Het plan voor den veldtogt werd telkens met den Raadpensionaris beraamd: somtijds (bij v. in 1709) werd er eene opzettelijke zamenkomst van Marlborough, Prins Eugeen, en Heinsius te 's Hage belegd. — De Republiek, schreef de Fransche Staatsman *de Torcy*, vroeger vernederd, was nu de bemiddelares der Mogendheden van Europa: het scheen als had zij regt naar goedvinden over de Staten te beschikken: het algemeen gevoelen was dat men tot vrede niet kon geraken dan door tusschenkomst der Hollanders, als waren zij de bewaarders van haar tempel, als moest zij uit hun moeras te voorschijn worden gebragt. [39] — Velerlei bewijzen van den invloed dien het Gemeenebest uitgeoefend heeft: bij v. in het voorstel der Franschen (1709) dat Napels door Hollandsche troepen in bewaring zou worden gehouden, [39] en in de zending van den Graaf van Rechteren om de opgestane Hongaren met den Keizer te helpen bevredigen.

471. Vruchteloos was de erflijkverklaring van het Stadhouderschap, die men in 1672 als een waarborg tegen vernieuwing van heillooze verdeeldheden aangemerkt had. Door het kinderloos overlijden van Willem III vervielen vijf Gewesten onder Stadhouderloos Bewind. Hij zelf zou gaarne zijn neef, den jeugdigen Stadhouder van Friesland, tot opvolger hebben verkoren gezien; maar de Aristocratie rekende zich allezins tot zelfregeren bevoegd, en velen der Stadhoudersgezinden achtten het nu beter geen Eminent hoofd dan, óf een kind en een Fries, óf wel een buitenlandschen Vorst tot Stadhouder te hebben.

Nog in 1701 (§ 465) trachtte Willem III den Prins van Nassau te doen benoemen; doch, daar Holland onverzettelijk bleef, zeide hij eindelijk dat men dan tot na zijn dood zou moeten wachten met

eene zaak zoo heilzaam voor de Republick. [57] Behalve de zwarigheden die de Staatsgezinde partij in 't algemeen, en welligt ook om de nu en dan krachtige tusschenkomst van Willem III, tegen een Stadhouder had, pleitte thans tegen Friso dat hij was *a.* een kind; *b.* een Fries, en Holland was voor Frieschen invloed bevreesd; *c.* reeds Stadhouder van twee Provinciën, en »tot het behoud van »de vrijheid, het regt der Staten en de Privilegiën had," zeide men, »veel medegewerkt dat alle Provinciën niet onder één Stadhouder »waren; zoodat de voorstanders der vrijheid het gezag van den »eenen eenigzins konden contrabalanceren door dat van den an»der." [18] Ook is het niet onwaarschijnlijk dat bij sommigen der Stadhoudersgezinden de herinnering aan het gedrag van des jongelings vader tegenover Willem III (§ 424 en 449) gewerkt heeft. — Eene keus onder de Protestantsche Vorsten in het Duitsche Rijk ware ligt gevaarlijk geweest: onbekend met de wetten en costumen dezer Landen zouden zij ongaarne zich daaraan onderworpen hebben. [18] — Velen, en daaronder de Koning van Pruissen, zouden overigens tot verkrijging van het Stadhouderschap (waartoe Frederik I welligt onderhandsche pogingen aangewend heeft) allezins genegenheid gehad hebben.

472. De rust en eensgezindheid werd niet in Holland, maar wel in andere Gewesten gestoord; deels door de woelingen dergenen die tegenstanders van Willem III waren geweest, deels en vooral ten gevolge der eischen van hen door wie de teruggave der eigendunkelijk ontnomen volksregten begeerd werd. — Was de Magistraatsbestelling, bij ontstentenis van een Stadhouder, aan de Staten of Stedelijke Regenten, dan wel, gelijk van oudsher, aan de burgerijën, Gilden en Gemeenslieden vervallen? deze vraag werd oorzaak van geschillen, menigvuldig, langdurig en heftig, maar die ten laatste tot bevestiging der vruchteloos bestredene Aristocratie hebben medegewerkt.

In Holland werd het regt van benoemen aan de Staten toegekend en het uitoefenen hiervan, als bij lastgeving, aan de Regenten verleend; een temperament waardoor, om de herroepelijkheid van dien last, terugkeering tot een Stadhouderlijk Bewind minder moeijelijk was. — In Gelderland, Overijssel en Utrecht gaven de Staten het regt aan de Magistraten: geweldige opschuddingen. De voor- of tegenstanders van de onafhankelijkheid der Stedelijke Overheden werden spoedig bekend onder den partij-naam van *Oude* en *Nieuwe Plooi.*

473. Het gemis van een Stadhouder, en in 't bijzonder

van een Willem III, werd, in menigerlei opzigt, overal gevoeld. — In het oorlogvoeren, waar menig nuttig plan door den naijver der bevelhebbers en den invloed van de Gedeputeerden te velde en van hunne lastgevers tegengehouden werd; in de beraadslagingen der Staten, in de onderhandelingen met andere Mogendheden, in het financie- en zeewezen; in elke aangelegenheid, tot wier rigtige behartiging de Republiek noch door eene getrouwe opvolging zijner voorschriften, noch zelfs door het te voorschijntreden van buitengemeene talenten, voor het verlies van zijn ervaring en invloed schadeloos kon worden gesteld.

25 Maart: de Staten van Holland begaven zich *en corps* naar de Staten-Generaal en verklaarden »dat zij door het funest, ongeluk»kig, en ontijdig afsterven van den Koning, kwamen te missen dat »appui en dien band, waarmede de Leden van hunne Provincie en »de Unie van de Bondgenooten aan een waren geschakeld; dat de »Staat miste een Opperhoofd, zoo te water als te land, die hen »onder Gods zegen, tot nog toe zoo menigmaal tegen de vijanden, »met gevaar van zijn lijf en leven, had beschermd; dat zij waren »ontzet van dat aanzienlijk crediet en autoriteit en van 't voorzigtig »beleid waardoor niet alleen zoo vele Potentaten met den Staat zijn »geallieerd, maar ook die geallieerden als in één ligchaam tegen de »vijanden zijn verknocht geweest."

»Het zou onverschoonlijk geweest zijn dat er, na den dood van »Willem III, geen orde gesteld is tegen de defecten, zoo in de »generale Regering als in die van de particuliere Provinciën, welke »noodzakelijk moesten volgen uit het stilstaan van ambten van zoo »groote directie en gezag, ambten die zoo notabele ingredienten »zijn van de oude constitutie van de regering, indien deze dood »niet voorgevallen was in eene conjuncture, waarin de Regenten, »den Staat ziende in het uiterste gevaar, en een zwaren oorlog »voor de deur, hadden te denken op gansch andere zaken als op »dergelijk redres." [18]

21 Aug. 1702: lange Instructie voor de Gedeputeerden te velde, nog meer dan vroeger gebonden aan ruggespraak met de Staten-Generaal, [18] waardoor de stelling van den opperbevelhebber nog moeijelijker werd. — Marlborough heeft er rijkelijk ondervinding van gehad: de Gedeputeerden waren vergelijkenderwijs in oorlogszaken onkundig; zij werden doorgaans geleid door de meening hunner krijgsoversten; kostbare oogenblikken gingen, door over- en weêrzenden naar 's Hage, te loor. — In 1702 weigerden zij verlof te geven tot een slag; hetgeen, schrijft een kundig Generaal der Franschen, »gelukkig voor ons was; want wij zouden, zonder ons »te kunnen roeren, verslagen zijn geweest, daar de linker-vleugel »geheel ongedekt en de regter tusschen twee beeken ingesloten

»was." — In 1703 werd de voorslag om de Fransche liniën door te breken een en andermaal als roekeloos verworpen. [1] — In 1705 verkreeg de Hertog van de Staten-Generaal verlof om twee of drie marschen te doen zonder eenen krijgsraad te raadplegen, maar de toestemming der Gedeputeerden en van Ouwerkerk werd vereischt; en, toen Marlborough den 18 Aug. den vijand reeds op vier punten aangetast had, eischten de Gedeputeerden dat er krijgsraad belegd wierd; en, ofschoon hij zijne tegenstanders verantwoordelijk stelde voor God en menschen wegens het verzuimen van deze gelegenheid, de tijd ging met wederspraak en overleg verloren; hij moest het bevel tot den aftogt geven, en werd tot werkeloosheid gedwongen, waar hij van een tweede overwinning als die van Blenheim (§ 488) zeker meende te zijn. »Ik ben tien jaren ouder," riep hij uit, »dan ik vóór vier dagen was." Prins Eugenius schreef hem: »gij zult met uw leger niets van belang kunnen uitrigten, zoolang »uw gezag beperkt is:" en zeide, toen iemand Alexander roemde die, met eene zeer kleine magt, groote dingen tot stand gebragt had: »de Macedoniër had geen Gedeputeerden in het kamp!" [58]

Naijver van sommige Nederlandsche Generaals. Niet van Ouwerkerk, die de vriend van Marlborough is geweest: niet van Athlone, die althans in 1702 betuigde: »de voorspoed van dezen veldtogt is »enkel aan den onvergelijkelijken opperbevelhebber te danken; ik, »de eerste na hem, heb bij elke gelegenheid mij tegen zijne mee»ning en voorstellen verzet;" maar wel bij v. van Slangenburgh, in wien kleingeestige tegenstreving niet is te miskennen: ondragelijk, volgens Marlborough: »ik bid God," schreef deze, toen hij zich verwijderd had, »nooit weder in hetzelfde leger met hem te zijn."— Onbillijk zou het echter wezen alleen aan kleinmoedigheid of lagen hartstogt te wijten dat de Nederlanders in het eerst somtijds schroomvallig zijn geweest: Marlborough kon, ten minste in 1702 en 1703, nog geene aanspraak maken op een onbepaald vertrouwen; Willem III daarentegen zou ook toen door den luister der daden en zijner waardigheid veler naijver hebben kunnen ter neêr slaan, door de kracht van zijnen wil veler schroomvalligheid overwinnen, en aan zijn uitstekend krijgsbeleid en de dapperheid van zijnen degen dubbele kracht geven door het vertrouwen 't welk hij in de vorige oorlogen verworven had. [1]

474. De Staatkunde van Willem III, ten aanzien van Lodewijk XIV, heeft hem in de Republiek overleefd. Geen afzonderlijk Traktaat; geen vrede, die aan Frankrijk een gevaarlijke overmagt liet; geen vrede en ook geene voortzetting van den krijg, waardoor het evenwigt op eenigerlei wijs in de waagschaal werd gesteld. Deze grondregels werden, met bekwaamheid, veerkracht en volharding, door Heinsius en andere uitstekende Staatslieden gevolgd.

De leiding der zaken bleef bij den Raadpensionaris, wiens ervaring en bekendheid met de plannen en uitzigten van Willem III op hoogen prijs werden gesteld; te meer, dewijl hij, ver van persoonlijk albeheer te verlangen, niet ongaarne medewerking en ook raad bij anderen zocht. Een braaf man, volgens Marlborough, en zeer verstandig; ofschoon (dit was het oordeel van den voortvarenden en ongeduldigen Veldheer) somwijlen te schroomvallig en »van natuur »zoo vreesachtig dat hij nooit zal tegenspreken, hoedanig ook de »neiging der Staten moge zijn;"[38] — maar zou niet welligt Heinsius, waar hij het met den veelvermogenden Engelschman niet eens was, om een einde aan den aandrang te maken, zijne verantwoordelijkheid te baat genomen hebben? zeker is het dat, hoewel hij aan het verlangen van Marlborough, dien hij zeer hoog achtte, doorgaans en gaarne gehoor gaf, hij echter zijne eigene meening, waar het noodig was, behield. Als de belangen van het Gemeenebest, zijns inziens, tegenover Engelsche Staatkunde, op het spel waren, legde hij zelfs eene heftigheid die hem anders ongewoon was, aan den dag; en stoorde zich dan zoo weinig aan de tegenspraak van den Hertog, dat er eene zeer ernstige woordenwisseling tusschen hen ontstond.[58]

W. Buys (1661—1749), Pensionaris van Amsterdam. *Hop* (1654—1725); die vroeger dezelfde betrekking in moeijelijke oogenblikken had bekleed (§ 404a); Thesaurier-Generaal der Unie: »een man van »groot verstand en moed, en even bekwaam in het leger als in het »kabinet; vlug en als de arbeid niet langer kon uitgesteld worden, »onvermoeid: zijn vrolijk, gemeenzaam en buigzaam karakter, ten »eenemale vrij van hovaardij en inbeelding, had hem persoonlijke vrien- »den gegeven."[44] *Van der Dussen* (1660—1742), gedurende eene reeks van 40 jaren Pensionaris van Gouda; *Simon van Slingelandt* (1664—1736), van 1690 tot 1725, Secretaris van den Raad van State: zeer geleerd en bekwaam, van wien een beroemd staatsman en menschenkenner (Chesterfield) getuigde: »de bekwaamste minister en de eerlijkste man dien ik immer kende; mijn vriend, mijn meester en »leidsman." De Petitiën van den Raad van State door hem gesteld, waren meesterstukken van Staats- en historie-kennis. *François Fagel* (1659—1749), zoon en opvolger van Hendrik Fagel (§ 383a); meer dan vijftig jaren Griffier der Staten-Generaal, »had," volgens denzelfden beoordeelaar, »de diepste kennis van zaken en het ge- »zondste oordeel, welke hij ooit bij iemand aantrof."

Alle deze Staatslieden, met wie Heinsius gewoon was te raadplegen en op wie hij te meer vermogt, naarmate hij minder aanmatigend was, waren van de noodzakelijkheid om zich met kracht tegen Lodewijk XIV te verdedigen, volkomen overtuigd: insgelijks waren zij allen ongezind om aan Engeland te grooten invloed te verleenen. In de toepassing kon er eenig verschil zijn, zoodat de een vroeger, de ander eerst later, voor Frankrijk onbezorgd en wantrouwend jegens Engeland werd: alleen in dit opzigt bestond er nog eene meer Engelsch- en eene meer Franschgezinde partij.

475. Naauwe vereeniging met Engeland, ofschoon zij na den dood des Konings, veel bedenkelijker was, werd als onmisbaar tot zelfbehoud erkend. De Republiek ondervond, in ruime mate, ook de nadeelen eener verbindtenis, welke niet in gelijkheid van krachten den eenigen genoegzamen waarborg van voortdurende billijkheid heeft; ofschoon er, met ernst, voor zelfstandigheid der Republiek gezorgd, en aan de aanmatigingen des magtigen Bondgenoots, óf in het geheel niet, óf althans niet zonder wederstand toegegeven werd.

De overige Tractaten, met name dat van 1689 nopens de zeezaken (§ 438) vernieuwd bij verdrag van 9 Junij 1703.

De kracht der groote Alliantie berustte vooral op de goede verstandhouding van Groot-Brittanje en de Republiek, wier vereenigde magt ontzagwekkend was, en tusschen wie, ook als Zee-Mogendheden en als Protestantsche Staten, eenheid van belangen bestond. Dit werd van wederzijde gevoeld. Marlborough berigt: »zoo Engeland aan Frankrijk gehoor geeft, zullen de Hollanders zich verloren achten; de Raadpensionaris meent dat dergelijke houding »alle zaken in wanorde zal brengen:" en hij schrijft ook: »zonder »welwillend verkeer van Engeland en Holland, reken ik ons allen »verloren. Niets kan ons zòò uit de bezwaren in welke wij ge»raakt zijn, redden als eene volmaakte overeenstemming; dit is zoo »blijkbaar beider belang dat ik op de zamenwerking der Staten-»Generaal vertrouw; dit zal op alle de Bondgenooten invloed heb»ben, hen staande doen blijven, en een grooter gewigt en luister aan »de maatregelen der Koningin bijzetten, waardoor tevens de »algemeene vijand zal worden verzwakt en ontmoedigd."[58] Van daar ook zorg om niets te verrigten waardoor men in Holland tot misnoegen en afscheiding zou kunnen worden gebragt.

Desniettemin dikwerf wantrouwen en klagten. Weêrkeerige jaloezij der krijgsbevelhebbers (§ 473); vermoeden dat de Nederlandsche troepen somtijds bij voorkeur aan het gevaar bloot werden gesteld, terwijl ook welligt meermalen aan de Engelschen de eer van den beslissenden aanval voorbehouden en in de berigten aan de dapperheid van allen niet gelijkelijk regt gedaan werd. — Aanmatigingen der Engelschen, die zich toeëigenden, met uitsluiting der Republiek, wat zij, te zamen met haar, hadden bemagtigd. Zoo behielden zij het gewigtige *Gibraltar*, over welks behoud en bezit de Koningin verklaard had eene overeenkomst met de Staten-Generaal te zullen treffen.[1] Even zoo was het met de uitmuntende haven van *Port-Mahon.*[2]

Bij het leven van Willem III had men in hem een magtigen en welwillenden beschermer; Koningin *Anna* (1703—1714) daarentegen was eene zwakke en weifelende Vorstin, door haar Ministers en vooral door haar driften en luimen geleid. — Weldra werd de krijg minder naar de beginsels van Willem III dan naar het eigen-

belang van Engeland gevoerd. Erger nog was het, toen ook dit belang miskend en, na den val der roemvolle administratie van Marlborough en den Minister van Financiën *Godolphin* (1710), onder den invloed der Torys, aan de Franschen toegeeflijkheid betoond werd.

476. Het Bondgenootschap was magtiger dan zelfs in den laatsten oorlog onder Willem III, omdat het doorgaans eendragtiger was. De zamenwerking van drie verdienstelijke mannen, aan wie in Engeland, Oostenrijk en Nederland de leiding der zaken toevertrouwd was; het gemeen overleg en onderling vertrouwen van Heinsius, Prins Eugeen en Marlborough, het ontzagwekkend genie van den laatsten vooral, heeft in beraadslaging en uitvoering eenheid gebragt. Daarbij was Frankrijk, ofschoon het door de geestdrift in Spanje en de ontwikkeling der gebeurtenissen in het Noorden ondersteund werd, niet meer wat het in den mannelijken leeftijd van Lodewijk XIV geweest was.

De Alliantie van de Zee-Mogendheden met Oostenrijk werd weldra versterkt door *Pruissen*, *Portugal* (16 Mei 1703), en *Savoije* (25 Oct. 1703). Oostenrijk werd niet meer door de Turken bedreigd.

Prins *Eugenius* van Savoye (1663—1736), Keizerlijk opperbevelhebber, door zijne zegerijke veldtogten tegen de Turken beroemd, tusschen wien en Marlborough wederzijdsche waardering en vriendschap, zonder naijver, bestond. In 1704 werd hij aan het hoofd van het krijgs-ministerie, en aldus boven de vroegere lastige wederstreving van jaloezij of onkunde gesteld. — Een veelbeteekenend driemanschap dus, daar Groot-Brittanje door Marlborough en de Republiek door Heinsius geleid werd.

Frankrijk door vroegere oorlogen uitgeput: de keus van veldheeren en staatslieden was, onder den invloed van biechtvader en gemalin, minder gelukkig dan te voren: het verdedigen van Spanje werd, bij de krachteloosheid dezer Monarchie, eene zware taak; en de vervolging om der Godsdienst wille bragt in de *Cevennes* zeer ernstigen opstand te weeg, waarvan de Bondgenooten, door hulpbetoon aan de Protestanten (*Camisards*), partij hebben getrokken. Daarentegen was en werd de zaak van Anjou bij de Spaansche Natie (afkeerig van verdeeling, zoowel als van den invloed der Engelsche en Hollandsche ketters) nationaal; de krijg tusschen de Noordsche Magten scheen meer dan eenmaal eene wending te nemen, die voor de belangen van Frankrijk nuttig kon zijn; en, bij de woelingen der partijschap in Groot-Brittanje, had Lodewijk XIV geen onbelangrijken bondgenoot in den Pretendent.

477. De vereeniging der Mogendheden was echter ook nu

van de eigenaardige gebreken eener dergelijke Alliantie niet vrij. De leden waren, somtijds door beletselen buiten hen, meermalen echter door willekeurig verzuim, in gebreke met naauwgezetheid en ijver aan hunne verpligtingen te voldoen. Baatzucht trachtte den last des oorlogs, en de kansen van gevaar, zooveel mogelijk, op anderen te leggen; en, toen de krijg aanvallenderwijze gevoerd werd, en het om geen beveiliging, maar bevoordeeling te doen was, openbaarde zich, bij het klimmen der begeerlijkheid en het uiteenloopen in bedoeling, menigvuldig verschil, jaloezij, misverstand, twist.

Oostenrijk werd, door den opstand in Hongarije onder Vorst Ragotsky, zeer bezig gehouden; de Koning van *Pruissen* (1688—1713) vooral door ijdelheid en geldzucht bestuurd, eenigermate met het lokaas van den koningstitel in de Alliantie gebragt, zou er zeer ligt om eenige achterstallen, weder uit zijn gegaan; de Hertog van *Savoye*, roemwaardiger om zijn talenten dan om zijn inborst, was steeds met Oostenrijk in geschil. De gewigtigste ondernemingen werden dikwerf verijdeld, omdat, door bij-oogmerken nu van dezen, dan van genen Staat, de maatregelen die tot het algemeene doel zouden geleid hebben, verwaarloosd en verlamd werden. De inval in het Zuiden van Frankrijk (1707) mislukte, omdat er tusschen Savoye en den Keizer hooggaande twist was, en omdat deze, ontijdig en tegen den wil zijner Bondgenooten, tot het veroveren van Napels besloot. — Het ontbrak niet, zoodra de kans ten goede gekeerd was, aan buitensporigen eisch: zoo bij v. verlangde Karel III niet enkel geheel Spanje, maar ook het in Frankrijk gelegene Roussillon en al wat reeds bij den vrede der Pyreneën aan Lodewijk XIV afgestaan was. — Bij zoo velerlei oorzaak van oneenigheid was het naauwelijks verklaarbaar dat er jaren achtereen zamenwerking bestond; en in zoo verre mogt Marlborough, zonder overdrijving, als een blijk van hooger tusschenkomst, de eendragt roemen welke acht natiën, zeide hij, als één man, spreken en handelen deed. [38]

De medewerking van *Groot-Brittanje* was verbonden aan den voortdurenden triumf der bovendrijvende partij: deze werd, op velerlei wijze tegengewerkt, reeds lang eer zij van het roer geslagen werd.

478. De Nederlandsche Staatslieden, zoodra zij ten aanzien van Frankrijks overmagt en nabuurschap, door de verovering van België, gerust waren gesteld, hebben naar een algemeenen en ook voor Frankrijk billijken vrede verlangd. Immers wat heil was er voor de Republiek in verderen krijg? bij welgelukken zou zij ligt onder afhankelijkheid van Engeland worden gebragt; en door tegenspoed konden spoedig al

de vruchten verloren gaan eener inspanning, wier langdurigheid het Gemeenebest bijkans uitgeput had. Doch zij vermogten niet, ook bij het gebruik maken van al hun invloed, de Bondgenooten wier begeerlijkheid door de gunstige uitkomsten van den oorlog telkens gevoed werd, te dwingen; en, vermits een afzonderlijke vrede, die hun bijkans zonder ophouden op de voordeeligste voorwaarden aangeboden werd, het onfeilbare middel zou geweest zijn om Frankrijk weldra in zijn vroeger overwigt te herstellen, werden zij, tegen wil en dank, verder in een oorlog medegesleept, die eene voor het Vaderland doellooze en verderfelijke rigting verkreeg.

[1] De *gansche* Spaansche Successie werd door den Keizer voor den Aartshertog (*Karel III*) en door Frankrijk voor Anjou (*Filips V*) verlangd. Ook Engeland, om inmiddels winst voor commerciële belangen te kunnen doen, stelde weldra op den voorgrond dat de Monarchie van Spanje *in haar geheel* voor het Rijk van Oostenrijk moest worden gewonnen. — De Republiek, aan de wijze Staatkunde van Willem III gedachtig, zou veeleer eene verdeeling gewenscht hebben; maar zij was overtuigd dat een ontijdig verlaten van de Bondgenooten noodlottiger voor haar zou wezen dan zelfs het zonder noodzaak voortzetten van den krijg; het was daarom haar onveranderlijke stelregel in de aangegane verbindtenissen te volharden, totdat de Ligue gezamenlijk een eerlijken vrede zou hebben bedongen. [39] De aanbiedingen van Frankrijk stuitten hierop af: *barrière*, handelsvoordeelen, het voorhouden van al wat vleijen en bekooren kon, werd vruchteloos beproefd.

479. De Provincie Holland behield, met rijkdom en handel, de suprematie, waardoor, bij ontstentenis van het Stadhouderlijk gezag, de Unie, ofschoon op zeer onregelmatige, echter thans op heilzame wijs, zaamgehouden werd. De invloed van dit Gewest werd, én door aansporing tot eendragtig overleg, én door eigen bereidvaardigheid in het krachtig voortzetten van den krijg, ten nutte van het Vaderland besteed. Geen tegenwerking, maar een lofwaardig voorbeeld vond men bij het magtig en nu ook edelmoedig Amsterdam.

Alleen van 1701 tot 1705, bedroegen de schulden der Provincie 36½ millioen. Aandrang bij de overige Gewesten: dikwerf vervoegden de Staten van Holland zich *en corps* (§ 325a) bij de Staten-Generaal. Aldus bijv. op 24 Jan. 1703, toen Heinsius voorhield in welk een gevaarlijken toestand de Staat »geweest was bij het

»overlijden van Koning Willem; dat Holland in die dagen, niet »zonder vrucht, de andere Gewesten had opgewekt om naauw ver»eenigd te blijven tot behoud van den Staat, de vrijheid en de ware »Hervormde Godsdienst; maar dat nu ook om een goeden, vasten »en duurzamen vrede te verkrijgen, de oorlog met wakkerheid moest »doorgezet worden. De Regering van sommige Gewesten was niet »zoo eendragtig als wel behoorde; aldus zou men geene vloot »in zee, geen leger te velde kunnen brengen. De Staten van Hol»land waren in de Staten-Generaal verschenen om op meer eenig»heid in het raadplegen, meer vaardigheid in het bewillligen en in »'t opbrengen der vereischte sommen te dringen. Zij wisten dat de »Regering, uit zeven oppermagtige Gewesten bestaande, best door »overtuiging bewogen en het voorbeeld onder de bekwaamste mid»delen van overtuiging geteld werd, en hadden om een goed voor»beeld te geven, in alle de lasten bewilligd." — Ook bepaaldelijk de zeezaken werden zeer door Holland behartigd. [2] — »Amsterdam" schreef Marlborough in 1708, »is altijd, onder alle Steden. de ijve»rigste geweest om in den oorlog veerkracht te bewijzen." [3S]

480. Friesland en Groningen bleven onder Stadhouderlijk gezag, en de Oranjegezindheid der bevolking werd ook elders door de talenten van den jeugdigen JOHAN WILLEM FRISO weder in hooge mate levendig gemaakt. De roem zijner gaven en dapperheid zou, bij een langer leven, de zwarigheden hebben overwonnen welke aan zijne verheffing in den weg hadden gestaan.

JOHAN WILLEM FRISO (1687—1711), te Dessau geboren. »Rid»derlijk voorkomen, waarin men eene heldhaftige ziel uitspiegelen »zag: gewis, het Vaderland mogt de hoop koesteren dat door den »erfgenaam van Willem III de banier van Oranje met luister in het »Friesch-Nassausche Vorstenhuis zou worden overgedragen." [1] Een veelbeteekenend gelaat en fiere houding door zachtmoedigheid getemperd. Ook in geestvermogens was hij rijk begaafd, algemeen en vooral bij het leger bemind; zich ondank latende gevallen, wanneer hij de bewustheid had lof te hebben verdiend: »de soldaten »weten wat er gebeurd is:" zeide hij, »en dat is mij genoeg." In heldhaftigheid was hij aan de meest dapperen ten minste gelijk. Meer dan één veldslag bewees dat voor zijn onvertsaagdheid geen gevaar te groot en voor zijn moed geen tegenstand sterk genoeg was. Te Rijssel was zijn kwartier zoo digt bij de vesting dat een kanonskogel den kamerdienaar, bezig om hem te kleeden, nederstorten deed; de onverschrokken en goedhartige Prins, zonder aan zich zelven te denken, riep uit: »mijn arme du Cerceau is dood!" [1] — In 1709 huwelijk met *Maria Louisa*, Vorstin van Hessen-Kassel (1688—1765), eene uitmuntende vrouw, *Maike-Moei* bij de dankbare Friezen genoemd, door tegenspoed geoefend, en van wie te regt in

haar levensbeschrijving gezegd werd: »bij haar was geen inwendige »Godsdienstigheid en onberispelijke wandel alleen, hoedanig de he»dendaagsche mode gewoon is Godvruchtigheid te noemen, maar »het hartveranderend genadewerk van den Heiligen Geest."

481. Bij zooveel krachtbetooning waren toch ook teekenen van verval. Het was duidelijk dat de Republiek, bij hetgeen door haar te koste gelegd werd, zich meer het gewigt van den strijd dan de maat van haar hulpmiddelen voor oogen gesteld had. Doch, ten gevolge van dit opzettelijk en eervol miskennen der beperktheid van haar vermogen, moest weldra in sommige opzigten achteruitgang worden bespeurd; en, althans in het zeewezen, verloor zij den rang die haar tijdens Willem III nog steeds toegekend was.

Aanvankelijk verval van het zeewezen. — De ontwerpen van Willem III bleven onuitgevoerd: van de 58 schepen, tot wier aanbouw reeds besloten was, werden slechts 21 voltooid. — Van 1682—1700 werden 93, en van 1700—1713 slechts 21 linie-schepen gebouwd. [2] — Oorzaken: *a.* dood van Willem III en verandering van het Staatsbestuur, zoodat er geen eenheid van leiding meer was en de steeds gebrekkige opbrengst der meeste Gewesten nog gebrekkiger werd. »Groningen en Friesland onttrokken zich bijna geheel: in vier jaren »werd door geene Provincie, Holland en Zeeland uitgezonderd, één »enkele stuiver betaald, en in de overige jaren zeer weinig. Holland »betaalde van zijn aandeel, ad *f* 51,770,000, slechts *f* 26,112,000:" [2] *b.* geldgebrek der Admiraliteiten, die zeer aanzienlijke sommen van de nalatige Gewesten te vorderen hadden, geld zelfs tegen 9 % moesten opnemen, en met een zware schuld belast waren; *c.* de gewijzigde betrekking op Groot-Brittanje, hetwelk zich, in vele opzigten, een gezag begon aan te matigen, waartegen vroeger Willem III de Nederlanden behoed had. [2] — Bijna gelijktijdig (1708—1711) dood of ontslag van Almonde, Callenburgh, en Geleijn Evertsen; met welke drie vermaarde zeehelden de school stierf welke de Ruyter gevormd had. [2] — In de laatste jaren van den Successiekrijg, toen het Engelsch Ministerie, met sluwe bedoeling, op het leveren van al wat redelijker- of ook onredelijkerwijs geëischt worden kon, drong, verklaarde de Republiek, zij wier vloten vroeger aan alle oorden der wereld gezien werden! zich onvermogend om een eskader in zee te brengen. Aldus kon zij naauwelijks meer onder de Zee-Mogendheden van den tweeden rang worden geteld. [2]

482. En toch, bij het zien, zoo der gebreken als der opofferingen van de Republiek, waren de vooruitzigten niet van ongunstigen aard. Friso, dus scheen het, zou, op het voorbeeld zijner voorzaten, door beproeving en teleurstelling voor

dezelfde grootsche taak der onvergetelijke Prinsen van Oranje worden gevormd; de afwijking van den eigenaardigen regeringsvorm zou kortstondiger zijn dan ze, door het gemis van een meerderjarigen Vorst, na Willem II geweest was, en de lessen der evaring zouden tot duurzame verbetering worden gebruikt: wel is waar, de krijg was langdurig en afmattend; evenwel als eenmaal de vrede getroffen werd, zou men, door onvergankelijken roem, en ook door geld en landbezit, althans voor een goed deel schadeloos worden gesteld. Maar neen! deze berekeningen, niet ongegrond of buitensporig, bleken ijdel te zijn. De veelbelovende jongeling stierf, en bij den schandelijken vrede van Utrecht werden, omdat Groot-Brittanje het wilde, de regtmatigheid der eischen van de Vereenigde Nederlanden, op allezins grievende wijze, miskend.

483. Drie onderdeelen maken deze Afdeeling uit; het eerste (1702—1706), tot dat, door den slag van *Ramillies*, voor Frankrijk zelfverdediging begon; het tweede (1706—1710), waarin, blijkens de onderhandelingen te *Geertruidenberg*, de vernedering van Lodewijk XIV bijkans voltooid scheen; het laatste (1710—1713), in hetwelk, na de jammerlijke verwijdering van Marlborough, Frankrijk weder opgebeurd en een verdrag als dat van *Utrecht*, mogelijk werd.

A. 1702—1706.

484. Dit tijdsbestek met angstige bezorgdheid aangevangen, werd door aanmerkelijke voordeelen en luisterrijke zegepralen gekenmerkt. Bij een levendig besef der noodzakelijkheid van den krijg werd aan vrede niet gedacht; maar ongemeene veerkracht, door Holland inzonderheid, betoond.

1702. Maart: de Staten van Holland geven hun vast besluit te kennen om de Alliantiën in stand te houden; bereid liever goed en bloed op te offeren dan het Gemeenebest, de vrijheid, en de Godsdienst verloren te zien gaan. — Gelijksoortige betuigingen der overige Gewesten; met stilzwijgen omtrent het Stadhouderschap.

30 Maart: op het aanzoek der Franschen tot een afzonderlijk verdrag, nu de Republiek, gelijk men zich uitdrukte, wederom een tijd van *vrijheid* beleefde, niet meer in een staat van *bedwang* was,

op zich zelve stond, zoodat er gehandeld kon worden naar den geest van het Gemeenebest en volgens het algemeen belang, werd door de Staten-Generaal met waardigheid geantwoord dat men zich, bij gebrek aan kennis hunner regering, geweldig bedroog, dat zij te voren zooveel vrijheid als nu hadden om besluiten te nemen dienstig voor den welstand en de behoudenis van den Staat, en verzekerd waren dat de raadgeving des overledenen Konings nergens toe gestrekt had dan om vrijheid en Godsdienst te behouden; waarom zij zijne maatregelen zouden opvolgen en niet afwijken van de verbonden door hem gemaakt. [9] En, toen het gerucht verspreid werd, als of *Amsterdam* tot vrede neigde, schreef de Pensionaris Buys dat alle leden der Staten eenparig hadden besloten alles ten offer te brengen voor de Unie van Utrecht, het Protestantisme en de vrijheid, zoo van de Republiek als van Europa; en dat, zoo het mogelijk ware de andere leden in ijver te overtreffen, Amsterdam het zou hebben gedaan. [37]

485. De eerbied voor de nagedachtenis en het opvolgen der voorschriften en raadgevingen van den Stadhouder belette niet dat spoedig reeds de afkeer van het Stadhouderschap en het misnoegen over sommige maatregelen van Willem III openbaar werd. De pogingen van Friesland en Groningen om aan hun Stadhouder eenigen meerderen invloed te verschaffen, werden door den dikwerf hevigen tegenstand der Gewesten doorgaans verijdeld.

1702: bewegingen in Zeeland: »waar het gemeen, opgestookt, »zoo men wil, door sommigen, riep dat de Koning 's Volks vrijhe- »den geschonden en in de provincie een onmatig gezag had uitge- »oefend." [9] — 3 April: de waardigheid van Eersten Edele vervallen verklaard. 23 Mei: Regenten, die in 1692 afgezet waren (§ 447), hersteld.

1704. De Prins van Oranje, op verzoek van Groningen en Friesland, met veel moeite, en zonder bevel, zonder jaarwedde, zonder stem in de krijgsraden, tot Generaal van het voetvolk bevorderd; nog wel onder ernstig protest van Zeeland, »dat men zich niet »moest laten inwikkelen in bevorderingen, die een brug konden »leggen tot een vorm van gebied, waartoe noch Zeeland, noch de »andere Gewesten zich gaarne zouden zien wederbrengen." — 1705. Resolutiën van Holland en Utrecht, waarbij de Prins ontzet werd van zijn regt om in den Raad van State te zitten; eene bevoegdheid der Stadhouders die zelfs in 1651 erkend was: de Staten van Friesland achtten zich hierdoor zeer verongelijkt. — De regten van den Prins tegenover den tamelijk hebzuchtigen Koning van Pruissen werden door de Algemeene Staten, als executeurs van Koning Willems testament, flaauwelijk gehandhaafd.

486. In verscheidene Gewesten werd burgertwist openbaar. De Regenten, zonder onderscheid van Staats- of Prinsgezindheid, wilden gaarne, door het regt van benoeming aan zich te trekken, voor zich zelven of hunne naastbestaanden en vrienden, op den duur meester zijn van het bewind; doch zij ontmoetten hevigen tegenstand bij velen die, het zij om zich in de Regering te dringen, hetzij uit wezenlijke ingenomenheid met de oude volksregten, een tegenzin in dergelijke aanmatiging hadden.

8 Apr. Resolutie der Staten van Gelderland: »dat de Magis»traatsbestelling in de Steden nu gekomen was en voortaan altijd »blijven zou aan de bijzondere wethouders;" een besluit hetwelk, voor allen die niet in de gunst der Regenten waren, de mogelijkheid om in het bewind te geraken, benam; en aldus de oorzaak van ernstige opschuddingen werd. — Julij: dadelijkheden te *Nijmegen;* alwaar de Gemeentslieden, van 36 op 6 uitgestorven, na, op hun eisch, voltallig te zijn gemaakt, den geheelen Raad ontslaan en een anderen, meerendeels uit nieuwe Regenten, benoemen. Soortgelijke verandering te *Tiel* en te *Bommel.* — Aug.: de Regering te Nijmegen, met gewapende magt door de Staten hersteld; doch weldra (Jan. 1703) andermaal afgezet. Verandering der Regering te *Arnhem* en in de andere Steden van Gelderland. Bewegingen in Overijssel. In Utrecht, na hevige beroerte, behielden de Staten de overhand.

487. Weinige weken slechts verliepen na den dood van Willem III, toen de oorlog door de allerwege in het naauw gebragte Republiek aan Frankrijk verklaard werd. Reeds in den eersten veldtogt, die met een aanval op *Nijmegen* geopend was, werd zij, door de stoute en welberekende krijgsverrigtingen van Marlborough, na het behalen van aanzienlijk voordeel, van de onmiddelijke nabuurschap der vijandelijke legers bevrijd. En niet minder was, door de zegepraal van *Vigos,* de voorspoed ter zee.

1702. 8 Mei: oorlogsverklaring der Staten-Generaal aan Frankrijk en Spanje: »om een verbondsbreuk zoo groot en ongehoord als ooit »in de wereld is bekend en een grondslag om aan geen Tractaat »immer meer gehouden te zijn: zij, als de naaste aan het vuur »wezende geëxponeerd, waren genoodzaakt, na de aanroeping van »God Almagtig tot bijstand en hulpe, zich te stellen in postuur van »defensie en zich te wapenen tegen zoo groote overmagt en dreigend »gevaar." — 15 Mei: manifest van Engeland en van den Keizer.

10 Junij: *Nijmegen* door Boufflers met 40000 man bijna overrompeld; door den snellen aanmarsch van Athlone gered: »men »geraakte gezamenlijk al vechtende in de buitenwerken der stad, »waar noch geschut op de wallen, noch konstabels, noch handlan»gers tegenwoordig waren en alles zich in de grootste verwarring »bevond." [1] — 15 Junij: *Keizersweerd* door de Nederlanders en Pruissen bemagtigd.

2 Julij: Marlborough naar het leger; gaat, zoodra hij uit Holland de vergunning ontvangen heeft, aanvallenderwijze te werk. 26 Julij: over de Maas en voorwaartsche beweging naar de zijde van Hamont en Diest. 11—22 Sept.: *Venlo*, onder leiding van Coehoorn, (die eerst Staats-Vlaanderen tegen de Franschen verdedigd had) tot overgave gedwongen. *Stevensweerd* en *Roermond* gelijktijdig aangetast en spoedig (2 en 6 Oct.) vermeesterd. — *Landau*, een sleutel van den Elzas, door de keizerlijke troepen veroverd zijnde (11 Sept.), trekt Marlborough op *Luik:* de stad capituleert en het kasteel wordt, door de bekwaamheid van Coehoorn, in minder dan één uur stormenderhand gewonnen (23 Oct.). Aldus »was de »vijand van uit de buitenwerken van Nijmegen teruggeslagen tot »achter de liniën, welke hij tot bescherming der Spaansche Neder»landen had aangelegd, en de Bondgenooten hadden zich de vrije »gemeenschap langs de Maas geopend." [1] Marlborough werd in 's Hage ontvangen met uitgelaten vreugdebetoon.

Vloot van 21 schepen (met 1726 stukken, 8897 zeelieden en 3900 man krijgsvolk) onder *Almonde*, in vereeniging met de Engelschen onder Rooke, naar de Middellandsche zee, om *Cadix* te vermeesteren; eene onderneming door Koning Willem aanbevolen, als eene daad die de gewigtigste gevolgen kon hebben. [2] — 23 Aug.: aankomst voor de stad: maar, schoon er aanvankelijk eenige voordeelen werden behaald, de landing (8 Sept.) mislukte, voornamelijk door het dralen, de besluiteloosheid, het gebrek aan ijver en krijgstucht van den Hertog van *Ormond*, bevelhebber van het Britsche krijgsvolk. [2] — Gereed om huiswaarts te keeren, ontving men berigt dat de Spaansche West-Indische vloot met een Fransch eskader in *Vigos* was binnen gevallen; ten gevolge waarvan men, op aandrang van Almonde, besloot de vernieling dezer schepen te beproeven. 23 Oct.: luisterrijke overwinning door de vereenigde poging van zee- en landmagt: verscheidene Fransche oorlogschepen verbrand; negen, van 42 tot 76 stukken, genomen, een aantal galjoenen vermeesterd. — 23 Nov.: terugkomst in het Vaderland.

488. De veldtogt van 1703 was in de Nederlanden, waar het hagchelijk gevecht bij *Ekeren* de dapperheid der onzen schitteren deed, over 't algemeen niet ongelukkig. Veel merkwaardiger evenwel was het volgende jaar, toen Marlborough, aan het hoofd ook van Nederlandsche troepen, naar Beyeren gesneld, in den beslissenden veldslag bij *Hochstett*, Duitschland gered heeft.

De Keurvorst van Beyeren had zich in 1702 openlijk voor de Franschen verklaard; de Markgraaf van Baden was (15 Oct.) door Villars geslagen en ook in Italië was de veldtogt met nadeel der Bondgenooten geëindigd. Lodewijk XIV wilde nu te gelijk Holland op nieuw bedreigen en, vereenigd met Beyeren en Savoye, door Tyrol heen, in verstandhouding met de opstandelingen van Hongarye, den marsch naar Weenen beproeven: weldra echter werd hij in de voortzetting van dit plan door den afval van Savoye gestuit. Ofschoon Marlborough onmiddelijk den vijand in Vlaanderen en Braband had willen aangrijpen, werd vooraf het beleg voor *Bonn* geslagen, en deze gewigtige stad door Coehoorn, volgens zijne schijnbaar vermetele belofte, in elf dagen (3—14 Mei) bemagtigd.— Ontwerp van Marlborough om, na het doorbreken der Fransche liniën, Antwerpen en Ostende te veroveren. — 27 Junij: inval in het land van Waes door Coehoorn en Sparre. — 30 Junij: een groot deel van het Nederlandsche leger, onder Wassenaar-Obdam, bij *Ekeren* door de Franschen, onder Boufflers, nagenoeg omsingeld, na een allerhevigst gevecht en door wonderen van dapperheid, gered: »het lood dezerzijds verschoten zijnde, begonnen reeds de »knoopen van de rokken te worden gescheurd om de kogels te »vervangen." [1] — Vruchtelooze wensch van Marlborough om den vijand tot een hoofdtreffen te brengen. *Huy* vermeesterd (16—27 Aug.); ook *Limburg* (26 Sept.) en *Gelder* (17 Dec.); zoodat de geheele landstreek tusschen Maas en Rijn tot boven Luik en Keulen van den vijand was gezuiverd. [1]

1703. Junij—Dec.: vereenigde Engelsch-Nederlandsche vloot naar de Middellandsche zee (de onzen onder *Almonde*), om den Camisards bijstand te bieden en ter vermeestering van Napels en Sicilië mede te werken.

1704. Het ontwerp der Franschen tegen Duitschland, zou nu andermaal worden beproefd. Villeroi was in de Nederlanden; Tallard met 45000 man aan den Boven-Rijn, en de Keurvorst van Beyeren, met eene gelijke magt, bij Ulm: naauwelijks 20000 man konden, ter bescherming van Weenen, tegen hem over worden gesteld; het lot van Europa ware, door den val van Oostenrijk, beslist. Zoo zou het geweest zijn, indien niet Marlborough, onder achterlating eener krijgsmagt ter bescherming van Holland, met alle beschikbare troepen zich in der ijl naar Duitschland begeven had. — 5 Mei: vertrek van 's Hage: overtogt te Coblentz (26 Mei) en over den Neckar (9 Junij): vereeniging nabij den Donau (22 Junij) met een Duitsch leger onder den Markgraaf van Baden. — 2 Julij: gevecht op den *Schellenberg*, nabij Donauwerd; waar de eerste aanval door de Nederlanders geschiedde: na hevigen tegenstand werden de verschansingen stormenderhand ingenomen en het Fransch-Beyersch legerkorps verslagen. — Tallard voegt zich bij den Keurvorst van Beyeren en Prins Eugenius bij Marlborough, en nu weldra (13 Aug.) slag bij *Hochstett* en *Blenheim*. Hevige strijd: de Prins van Hessen-Kassel schreef aan de Staten-Generaal: »ik kan UHM. verzekeren »dat hare kavallerij wonderen heeft gedaan; gelijk mede alle de

»Generaals." [1] Het Nederlandsche voetvolk, met het Engelsche vereenigd, dwong 24 batailjons zich krijgsgevangen te geven. De nederlaag was volkomen; de vijand had een verlies van 30000 man aan dooden, gekwetsten en gevangenen; bijkans geheel Beyeren was in de magt der Bondgenooten; de inneming van Regensburg, Ingolstadt, Ulm en Landau, waartoe ook Nederlandsche troepen medewerkten, een vrucht der overwinning. — Deze togt, waardoor Duitschland voor eene Fransche heerschappij behoed werd, is, »wij »zouden bijna zeggen, eenig in de krijgsgeschiedenis." [1] — 29 Oct.: Marlborough bemagtigt *Trier*.

In de Nederlanden had, ondanks den moed en het beleid van Ouwerkerk, door geringe magt en te groote schroomvalligheid, niets van aanbelang kunnen verrigt worden: alleen had Ouwerkerk Namen, en Sparre Brugge gebombardeerd, om de Fransche magazijnen te vernielen. [1]

489. Ook in Portugal en Spanje werden door de Nederlandsche land- en zeemagt gewigtige voordeelen behaald. Eervol was de verovering van *Valentia* en *Gibraltar* en de zeeslag bij *Malaga*, en, zoo de verwachtingen van den veldtogt der Nederlanden in 1705 met geene glansrijke uitkomsten bekroond werden, deze teleurstelling is in 1706 ruimschoots door den slag van *Ramillies* vergoed, die geheel België onder de magt der Bondgenooten bragt.

1704. Door de toetreding van Portugal was het Schiereiland den Bondgenooten geopend: eene vloot onder *Callenburgh*, met 5000 man krijgsvolk onder *Fagel*, in vereeniging met de Engelschen naar Lissabon, om Koning Karel III over te brengen. — 7 Maart: aankomst en (Mei) mislukte aanval op Barcelona; doch (1 Aug.) *Gibraltar* aangetast en, hoewel door ligging bijna onneembaar en met 100 stukken geschut verdedigd, aan de Bondgenooten uit vrees overgegeven; [2] voorts, onder het gebied van den Prins van Hessen-Darmstadt, belegerd door de Fransch-Spaansche krijgsmagt (21 Oct. — 2 Mei 1705); loffelijke verdediging; verlies van den vijand 12000 man; dezerzijds geen 1200. — 24 Aug.: zeeslag bij *Malaga*; met 53 tegen 50 Fransche linie-schepen, ofschoon de overmagt, door de zwaarte der vaartuigen, aan de zijde des vijands was; [2] een der scherpste gevechten ooit door 's Lands zeemagt geleverd; waarbij de overwinning onbeslist bleef; terwijl, zoo niet de Britten krijgsvoorraad gemist hadden, de Bondgenooten eene luisterrijke zege zouden hebben behaald. [2]

27 Mei 1704: de Brigadier van Welderen, bij *Sobreira*, met twee Hollandsche Regimenten door vijandelijke overmagt ingesloten en gevangen geraakt. — Fagel verwierf in Spanje den grootsten lof. Met geringe krijgsmagt, slecht ondersteund, niet zelden teleurgesteld als hij versterking wachtte, wist hij den vijand steeds in angst en

onzekerheid te houden en perk aan zijn voortdringen te stellen.[1] De verovering van *Valencia* (8 Mei 1705) was te danken aan zijn beleid. De Koning van Portugal, die hem tot Grande verhief zeide: »zoo *Fagel* het leger verlaat, ben ik verloren."[1]

1705. Een eskader onder *Almonde* (20 linie-schepen van 50 tot 94 stukken) met de Engelschen naar de Middellandsche zee. — 22 Aug.: aankomst voor *Barcelona;* hetwelk na de vermeestering van het kasteel op Mont-Jouy (16 Sept.), weldra veroverd wordt: dien ten gevolge Catalonië en een groot deel der Provincie Valentia onder Karel III gebragt. Terugkeer der vloot: een gedeelte echter onder Leake en *van Wassenaar*, bleef overwinteren te Lissabon. — 1706.: tijding dat *Barcelona* van de land- en zeezijde ingesloten is. De vloot derwaarts gezeild en tot 50 linie-schepen aangegroeid, komt (7 Mei) voor de stad: de Fransche vloot (28 linie-schepen en 8 fregatten) was reeds geweken en het beleg werd (10 Mei) opgebroken van eene stad, met wier val, volgens schrijven van Karel III aan de Staten-Generaal, de Spaansche kroon hem zou ontvallen zijn.[2] *Carthagena* onderwerpt zich: *Alicante* (8 Aug.) stormenderhand vermeesterd; overgave ook van het kasteel (6 Sept.); *Yvica* en *Majorca* tot erkenning van Karel III gedwongen.

1705. Voornemen van Marlborough om den slagboom der Fransche veldwerken in België om te trekken en langs den Moezel in Lotharingen, hetwelk »met de Bondgenooten een hart en ziel was"[38] te rukken. Doch de trage opkomst der Duitsche troepen verijdelde dit plan; alsmede de buitengemeene inspanning van Lodewijk XIV om de verliezen des vorigen jaars te herstellen. Een Fransch leger stond aan den Boven-Rijn, en, terwijl Villars met 75000 man zich in den omtrek van Trier bevond, waren Villeroi en de Hertog van Beyeren met eene even talrijke legermagt in de Nederlanden op een vernieuwden aanval naar de zijde der Republiek bedacht. *Huy* werd ingenomen (28 Mei—10 Junij), ook *Luik* bezet en de belegering van het kasteel begonnen; aldus schrik in Holland verspreid; zoodat het ontwerp opgegeven werd en Marlborough, na de herovering van *Huy* (12 Julij) te rug kwam op zijnen vroegeren toeleg om de Fransche liniën te overweldigen en het oorlogstooneel in Zuid-Braband over te brengen. — 18 Julij: een Fransch legerkorps, met een verlies van 6000 dooden, gekwetsten en gevangenen, overhoop geworpen, zoodat het geheele leger van Marlborough binnen de liniën was; doch het gelukte Villeroi, door een versnelden marsch, achter de *Dyle* het voortdringen te betwisten. 29 Julij: poging om den overtogt van dit riviertje te dwingen; aanvankelijk gelukt door de dapperheid der Nederlanders onder v. Heuckelom; maar, bij het spoedig aanrukken van 's vijands magt, werd de aanval gestaakt. 2 Aug.: overweldiging der Fransche liniën in Staats-Vlaanderen door Sparre, zoodat de vijand in allerijl de wijk nam naar Gent. 18 Aug.: Marlborough gereed om slag te leveren en den vijand, zoo hij meende, op de meest luisterrijke wijze, te verslaan, wordt daarin, wat hij ook bidden of smeeken mogt, verhinderd door den onwil der meeste bevelhebbers. — »De veldtogt was minder merk-

»waardig door hetgeen er groots in gedaan is dan door de beschou»wing van hetgeen er misschien in had kunnen gedaan worden, »zonder den verbeten wrok van Slangenburgh en het gebrekkig »oppergezag van Marlborough." [1]

1706. In Spanje, Italië, en Duitschland was de toestand der Bondgenooten ongunstig, en Lodewijk XIV mogt zich vleijen dat eene overwinning in de Nederlanden, met krachtbetoon in Piemont en Catalonië gepaard, hem tot het voorschrijven van den vrede in staat stellen zou. Hoe bedroog hij zich! — 7 Mei: Barcelona ontzet: 23 Mei; veldslag bij het dorp *Ramillies* (tusschen Namen en Leuven), Marlborough met 60000 tegen Villeroi met 62000 man. De zege in een half-uur beslist door een aanval van den linkervleugel, waar zich de Nederlandsche legermagt bevond; de grijze Ouwerkerk overlaadde zich met roem. Verwarde vlucht, na hardnekkigen strijd. De Bondgenooten hadden 1066 dooden en 2567 gekwetsten; de Franschen een verlies van 13000 man aan dooden, gekwetsten en gevangenen, met 80 vaandels en al het geschut. — Marlborough schreef aan zijne gemalin: »de bescherming van God »is zeer zigtbaar geweest, vermits de Franschen niet alleen een »grooter aantal, maar ook hunne beste troepen hadden: waren wij »geslagen, het zou met de vrijheden van al de Bondgenooten ge»daan geweest zijn." — De gevolgen gewigtig. Vlaanderen en Braband ontruimd. *Ostende* vroeger (§ 231) in geen drie jaren, nu in drie dagen bemagtigd (3—6 Junij); ook *Menen* (21 Julij—22 Aug.), en *Ath* (4 Oct.). En dit was nog niet al; want de bekwame *Vendome* werd uit Piemont naar de grenzen van België geroepen; door wiens vertrek het ontzet van *Turin* (7 Sept.) en het verdrijven der Franschen uit Italië aan Prins Eugenius gemakkelijker gemaakt werd.

B. 1706—1710.

490. Na den slag van Ramillies moest de staatkunde der Republiek, in haar én in het algemeen belang en naar het voorbeeld van Willem III, eene gewigtige wijziging ondergaan. Door de vermeestering van België was de gelegenheid geopend om voor de Vereenigde Nederlanden eenen genoegzamen voormuur en voor Europa een billijken vrede te bedingen. Vrede was in allen opzigte behoefte: want door voortzetting der vijandelijkheden zou men ligt tot eene overmagt, hetzij van Oostenrijk, hetzij van Groot-Brittanje, even nadeelig als die van Frankrijk, worden geleid.

491. De invloed dezer overwegingen bleek in de wijs waarop dezerzijds voor de regeling van het Bewind van Bel-

gië gezorgd, op het vormen van den voormuur gedrongen, en het aanknoopen van onderhandelingen met Lodewijk XIV, onder toekenning van eenige landen ook aan den Hertog van Anjou, begunstigd en voorbereid werd. De meeste Bondgenooten daarentegen, bij den wensch zich, op kosten van Frankrijk, nog meer te verrijken, beweerden dat de redelijke voldoening, aan Oostenrijk beloofd, in de toewijzing der geheele Spaansche successie moest bestaan. — Dit verschil van inzigten zou, zonder de wijze gematigdheid van Marlborough, zeer ligt eene openbare scheuring der Alliantie hebben kunnen doen ontstaan.

1706. Aanbieding van de Landvoogdij der Zuidelijke Nederlanden door Oostenrijk, namens Karel III, aan Marlborough; doch nadrukkelijke vertoogen der Staten-Generaal, ten wier gevalle hij deze hooge betrekking van de hand wijst. — De Republiek zou niet ongaarne zelve, alleen en ten haren behoeve, het bewind over België gevoerd hebben; [38] aan zoodanige schikking, werd, van de zijde der Bondgenooten, niet gedacht. Bij voorraad werd uit voorname inboorlingen een *Raad van State* gekozen, die alle zaken zou uitvoeren op naam van den Koning van Spanje, maar zonder in zijn eed te staan, en integendeel onderworpen aan eene zoogenaamde *Conferentie* van gevolmagtigden der Zee-Mogendheden. [9] Groot was het misnoegen der bevolking onder dit bestuur; ofschoon het herstel van den Raad van State, welks gezag onder Spanje door meer afhankelijke collegiën was vervangen, welligt veel toegebragt heeft om de gelukkige dagen die België later beleefd heeft, voor te bereiden. [1]

Aandrang der Republiek om zich, nu de Spaansche Nederlanden in de magt der Bondgenooten zijn, de Barrière, zoo lang gewenscht en beloofd, stellig toegewezen te zien: poging om niet slechts in eenige vestingen regt van garnizoen, maar over een goed deel van België de souvereiniteit te verkrijgen. Geschillen ten dien opzigte met Engeland, waardoor de sluiting van een tractaat hierover nog lang uitgesteld werd. — 1706. Julij: Marlborough, onder betuiging dat hij gaarne, tegen garantie der Protestantsche opvolging in Groot-Brittanje, zoodanige Barrière als regt en veiligheid zouden vereischen, aan de Republiek toekennen zou, beklaagt zich dat zij, in plaats van naar genoegzame bescherming, naar het veroveren van een Koningrijk tracht. »De meest verstandigen," schrijft hij, »zijn op dat punt buitensporig." [58]

Openingen tot vrede, aan de zijde der Franschen reeds in 1705 begonnen: ook had Buys toen, onder overleg met Heinsius en anderen, een ontwerp naar Engeland gezonden, volgens hetwelk Spanje aan Filips, daartegen Napels en Sicilië met Milaan en België aan Karel toegelegd werd; doch Godolphin antwoordde dat geen vrede

waarbij Spanje aan Filips verbleef, aannemelijk was.[9] — Nieuw voorstel der Franschen na Ramillies: Spanje en Indië aan Karel, België aan de Republiek, met magt om er, ten behoeve van Oostenrijk, over te beschikken; Napels, Sicilië en Milaan voor Anjou. De Nederlandsche Staatslieden vonden niet ongeraden op dezen voet in nadere handeling te treden: maar het geviel den Engelschen niet.[9] De gevoelens over de voorwaarden liepen gedurig verder uiteen. Marlborough schrijft (30 Aug.): »in 's Hage zegt men openlijk dat »Frankrijk nu geworden is wat het zijn moet en dat verder krijg»voeren Engeland grooter zou maken dan wenschelijk is. Ik vrees »dat onze beste Bondgenooten zeer sterke geneigdheid hebben tot »vrede, en dat zij ons met den Keizer in twist zouden willen bren»gen, om een voorwendsel tot sluiting te hebben."[38] (26 Sept.) »de »Hollanders zijn geresolveerd vrede te hebben, zijnde zeer vertoornd »op den Keizer en naijverig op ons; ook zijn zij vrij stellig er op »dat aan Anjou iets gegeven moet worden." (4 Oct.): »zij hebben »vast besloten vrede te maken; ofschoon zij moeite zullen hebben; »want ik geloof niet dat het volk behagen zal scheppen in voor»waarden, welke aan de Koningin niet aangenaam zijn."[38] — Dezelfde neiging openbaarde zich in het volgende jaar; (7 Julij) »waarom, zeggen de Hollanders, nog iets gevraagd, nu wij eenen »genoegzamen waarborg in handen hebben!" (18 Julij) »zij zullen »niets meer van gewigt op het spel willen zetten; want zij meenen »dat zij reeds genoeg voor hun veiligheid bezitten, en dat, des »nood, Frankrijk hen zal bijstaan in het beschikken daarover, op »zoodanige wijs als zij het wenschelijkst achten."[38] Godolphin vertoornd vormde reeds het ontwerp eener Alliantie om aan Holland het heulen met Frankrijk te beletten; »de Koningin moet aan de »Staten zonder omwegen, doen gevoelen dat, bij de minste toenade»ring tot Frankrijk, buiten onze deelneming en bewilliging, zij de »gevolgen van haar hoogste ongenoegen hebben te wachten. Enge»land zal niet buigen en ten ondergaan, omdat de Hollanders hun »rekening vinden bij den vrede; maar het zal zich genoeg kunnen »sterken om, én over Frankrijk, én over Holland de overhand te »hebben." Dergelijke heftigheid, allezins geschikt om de Republiek in de armen van Frankrijk te werpen, kwam met de schrandere inzigten en den ruimeren blik van den meer bedachtzamen Marlborough niet overeen: hij schreef (3 Oct.), ten einde zijn ambtgenoot tot zachtheid te stemmen: »de uitgaven der Hollanders zijn reeds »zoo groot dat, al hadden zij den wil, ik vrees dat zij de magt tot »krachtige doorzetting van den oorlog niet hebben."[38]

492. De binnenlandsche verdeeldheden werden in de Stadhouderlooze Provinciën met moeite gesmoord. De Staten ijverden om hun bewind te sterken; zoowel door fnuiking van elken tegenstand eener veelzins misnoegde bevolking, als met den Prins van Oranje buiten invloed te houden; hetgeen echter, naar mate zijne dapperheid en zelfopoffering toejuiching verwierf, moeijelijker werd.

1707. Hevige beroerten in Gelderland. Wageningen ingenomen door de Arnhemmers; verandering der Regering te Arnhem en Nijmegen.

De Prins werd uit den Raad van State gehouden; ofschoon hem, om het misnoegen in Friesland en elders te matigen, de rang en wedde van Generaal toegekend werd. [6] — Besluit van Overijssel om nimmer weder een Stadhouder aan te stellen en voorslag aan de andere Provinciën om hierover, als tijdens de Witt (§ 352), eene soort van Harmonie te treffen.

493. Groot waren, ondanks de vredelievende Staatkunde der Republiek, de oorlogstoebereidselen ook voor den veldtogt van 1707 geweest. Deze aanzienlijke opofferingen werden geenszins door evenredige uitkomsten beloond. De Bondgenooten leden in Spanje een veelbeduidend verlies. Naijver en de eigenzinnigheid des Keizers deed de belangrijke onderneming op Toulon mislukken, en in België viel er niets van eenig gewigt voor. — De Hollanders wenschten ook nu dat men de steeds gunstige gelegenheid tot vrede, vóór het wisselen der kans, te baat nemen mogt.

1707. Nadeelige gebeurtenissen. — *a.* 25 April: slag bij *Almanza*, waarin de Nederlandsche Infanterie, met al te groote stoutheid door het middelpunt der vijandelijke stelling gedrongen, met groot verlies teruggeslagen werd. *b.* Onderneming tegen *Toulon* mislukt, vooral ook doordien de Keizer, na de onzijdigheid van Italië bedongen te hebben (13 Maart), een groot deel zijner troepen, in het belang, meer van Oostenrijk dan van het Bondgenootschap, ter verovering van Napels afgezonden had: het eskader der Republiek (16 linie-schepen), onder van der Goes, nam ijverig deel aan het beleg. *c.* Vermeestering der liniën van *Stollhoven* door Villars, ten gevolge waarvan Duitschland bedreigd werd. *d.* Onzekere en voor de regelmatige aanmarsch der Duitsche troepen zeer nadeelige houding van den zegevierenden Karel XII, wiens verblijf in Saksen door sommigen aan verstandhouding met Lodewijk XIV toegeschreven werd. — »In België bragt Vendome de Bondgenooten tot »staan; door een hoofdtreffen zorgvuldig te ontwijken; zoo liep de »geheele veldtogt met heen en weder trekken af." [1]

494. De overwinning bleef in 1708 aan de vanen der Bondgenooten, met nieuwen luister getrouw. Gewigtig waren de krijgsverrigtingen der vereenigde scheepsmagt in de Middellandsche zee; doch inzonderheid in België was dit jaar voor de Franschen noodlottig. Voornemens de Nederlanden door verdubbelde inspanning te herwinnen, werden zij verslagen bij

Oudenaarden en straks, door de vermeestering van *Rijssel*, op eigen grondgebied bestookt.

1708. Lodewijk XIV wil op nieuw aanvallender wijs te werk gaan. In Oct. 1707 schreef Marlborough: »de Koning van Frankrijk heeft »last gegeven tot eene vermeerdering van 30 regimenten voet- en »20 paardenvolk. Dit, gevoegd bij zijne meerderheid gedurende »den afgeloopen veldtogt in Duitschland, België en Spanje, geeft »een zeer droevig vooruitzigt, ten ware ook wij tot aanzienlijke ver»meerdering gezind en in staat zijn." [38] — Plan voor den veldtogt. De Hertog van Savoye zou in den Elzas dringen; Eugenius een leger bij Coblentz bijeentrekken, in schijn om langs den Moezel naar Frankrijk in te rukken; inderdaad om met snellen marsch zich tot het leveren van een beslissenden slag bij Marlborough in België te voegen. — Maart: poging van Frankrijk om den Pretendent in Schotland te brengen; 5 oorlogschepen en 30 kapers met 6000 man krijgsvolk uit Duinkerken gezeild; de aanslag, wegens gebrek aan bijval, ten eenemale mislukt. — In Italië en Duitschland, waar Villars Frankrijk tegen Savoye dekken en de Keurvorst van Beijeren het terugkeeren in zijn voormalige Staten beproeven zou, werd niet veel aanmerkelijks verrigt. — Het hoofddoel der Franschen zou, meenden zij, in België worden bereikt. April: 90000 man, onder Vendome en den Hertog van Bourgondië, bij Bergen in Henegouwen, terwijl er nog een vliegend leger van 8000 man in Vlaanderen was. 26 Mei: de Engelsch-Nederlandsche krijgsmagt, 85000 man sterk, trekt van Brussel op Halle. De Franschen, om Vlaanderen te winnen en de Bondgenooten naar de Maas terug te werpen, vermeesteren *Gent* en *Brugge*, (5 Julij) en bedreigen *Oudenaarden*. 11 Julij: veldslag bij die stad, onder Marlborough en Eugenius: hardnekkige strijd; dapperheid van den zeven en zestigjarigen Ouwerkerk en van den jeugdigen Prins van Oranje, die, aan het hoofd zijner bataljons (tegenover de Fransche grenadiers en Gardes du Corps, de bloem van 's vijands leger) de beslissing aangebragt heeft. [2] De Bondgenooten hadden 3000 dooden en gekwetsten; de vijand verloor 15000 man.

12 Aug. Beleg van *Rijssel*, »de tweede stad van Frankrijk, door »het aanzien en den rijkdom der ingezetenen;" [1] door Vauban op geduchte wijze versterkt, en verdedigd door 16000 man onder den dapperen Boufflers: »eene stoute onderneming, bijkans vermetel, »daar achterwaarts Gent, Yperen en Brugge, ter zijde Bergen en »Doornik in handen der vijanden was, en al de groote wegen, »langs welken de aanvoer moest geschieden, door het Fransche le»ger beheerscht werden:" den vijand zoo ongelooflijk dat alleen daardoor het eerste convooi (94 kanonnen, 62 mortiers en meer dan 3000 wagens) een sleep van vijf uren in de lengte, over verscheidene rivieren, een afstand van 23 uren, dwars door eene vijandelijke magt van 80000 man, afgelegd heeft. [1] Prins Eugenius ontving het bevel over de belegering met 40000 man, door Marlborough

met 70000 gedekt. 27 Aug.; het vuur geopend. 30 Aug.; vereeniging van twee Fransche legers, onder Vendome en Berwick, te zamen 110,000 man. Allermoorddadigste stormen, waarbij de onvertsaagdheid ook van den Prins van Oranje schitterend was. 27 Sept.: gevecht bij *Wijnendaal* (ter bescherming van een convooi der belegeraars); door 8000 man Nederlandsche troepen, onder Webb en Nassau-Woudenberg, de zege op een dubbel getal vijanden behaald; 3000 Franschen dood of gekwetst. 22 Oct.: overgave der stad; Boufflers trok met 4500 man in het kasteel. 22 Nov.: de Keurvorst van Beijeren met 15000 man voor *Brussel*, doch weldra, na in één nacht negen malen den storm te hebben hervat, gedwongen af te trekken. 9 Dec.: het kasteel van Rijssel vermeesterd: het beleg van stad en citadel had aan de belegeraars 4000 dooden en ongeveer 10000 gekwetsten gekost. [1] — Het Fransche leger betrekt de winterkwartieren in de grensvestingen. 30 Dec.: overgave van *Gent* aan Marlborough, door de ontruiming van *Brugge* gevolgd.

Het Nederlandsch eskader in de Middellandsche Zee, onder van Wassenaar, bewees, met de Engelschen, gewigtige diensten. *a.* Verstrooijing van een Fransch convooi (12 Mei), die de verrigtingen des vijands vertraagd heeft; *b.* overbrenging van troepen uit Italië naar Catalonië (Julij); *c.* vermeestering van Sardinië en Minorca, waardoor een rijke korenschuur geopend en het evenwigt der Bondgenooten in de Middellandsche Zee verzekerd werd. [2]

495. De wensch naar vrede werd in Holland, bij elke overwinning versterkt, én om de opofferingen die zij gekost had, én om het vooruitzigt dat Frankrijk zeer ligt, óf lager dan voor de algemeene belangen van Europa dienstig was, afdalen, óf ook wel, bij de reeds aanvangende verdeeldheid der Bondgenooten en den altijd onzekeren oorlogskans, zich op nieuw, tot een geduchte hoogte opbeuren zou. Geen wonder dat, bij het stellig afkeuren van de overdreven eischen der Bondgenooten, de voorstellen van Lodewijk XIV tot eene ook voor het Huis van Oostenrijk zeer gunstige verdeeling der Spaansche nalatenschap aannemelijk werden gekeurd.

Ook vóór den slag van Oudenaarden pogingen van Buys, namens Amsterdam, om vrede te bewerken: de nadeelige geruchten omtrent de wankelbaarheid van het Engelsch Ministerie hadden deze gezindheid versterkt. Marlborough schrijft (3 Mei): »de burgemeesters van Amsterdam zijn meer dan twee uur bij mij geweest, »om mij van de noodzakelijkheid eens spoedigen vredes te overtuigen." (9 Mei): »Amsterdam, dat zich steeds boven anderen vol»ijverig betoond heeft, dringt nu tot den vrede, op voorwaarden »die ik niet overeenkomstig acht met Engelands eer en belang. Ik

»heb reden om te gelooven dat deze verandering minder ontstaat »uit vrees voor Frankrijk dan wel ten gevolge van hetgeen in En- »geland plaats gehad heeft en van de berigten dat de Koningin van »partij veranderen zal." (18 Junij): »Amsterdam is zeer stellig »voor den vrede; en als dit eens bij de Staten bekend is, zal het »ligt zeer nadeelige uitwerking hebben." En, na den slag bij Oude- naarden (26 Julij): »als de gezindheid van Amsterdam openbaar »wordt, zullen de Staten van dezelfde meening zijn: zij gelooven »dat er genoeg voor den vrede gedaan is, en ik vrees zij zullen »niet gewillig toestemmen dat hun leger in Frankrijk geleid »worde." [5S]

Marlborough zelf was overtuigd dat Holland in de grootste fi- nanciële moeijelijkheden was. (3 Dec.) »De bezwaren zijn in Hol- »land zoo groot dat, zoo ik hoop, iedereen in Engeland te vrede »zal wezen, als het $^1/_3$ in de vermeerdering van oorlogstoebereid- »selen draagt; het is uitgemaakt dat zij nu enkel door crediet »bestaan en de kwalijkgezinden verlangen, om verdeeldheid te »bewerken, dat Engeland op $^1/_2$ blijve dringen." Aan den Keizer schrijft hij: »de Staten zijn wel genegen om al het mogelijke te »doen; maar in waarheid hunne pogingen hebben hen zoo uitgeput »dat we den bijstand dien wij thans noodig hebben, niet van hen »te gemoet kunnen zien." [3S] Ook de vrees voor bevordering van den Prins van Oranje, waartoe in Holland en Zeeland kleine gene- genheid was, [9] deed het spoedig treffen van den vrede voor vele Staatsgezinden dubbel wenschelijk zijn.

Dec.: voorslag van het Fransche Hof: dezelfde als vroeger, zoo echter dat Milaan van Anjou afgenomen wordt. Vredelievendheid ook der meest Engelschgezinden in de Republiek. [3S] — 16 Jan. 1709: mededeeling dezer voorwaarden aan Marlborough. — Briefje van van der Dussen aan den Graaf van Bergeik, die door Anjou tot Landvoogd der Nederlanden aangesteld was: »de Graaf gelieve »te weten dat, ten zij men de aanbiedingen vernieuwe; namelijk »Spanje, de Indiën, Milaan, de Spaansche Nederlanden, en wat er »meer bijgevoegd is, alsmede een voordeelig verdrag van koop- »handel, men niet vertrouwelijk over de andere voorafgaande pun- »ten in onderhandeling zal kunnen treden." 1 Febr.: berigt na- mens Lodewijk XIV, dat men op dien voet zal onderhandelen.

496. Onderhandelingen werden geopend. Nederland zou gaarne Napels en Sicilië ten gunste van Anjou hebben bedon- gen; maar de hardnekkige begeerlijkheid der overmoedige Bondgenooten, die ongaarne in hun zegepralende vaart gestuit werden, verijdelde dit ontwerp. Weldra werd, ook namens de nu, uit den aard der zaak, volgzame Republiek, aan Lo- dewijk XIV eene reeks van Preliminairen voorgelegd waarbij Anjou geenerlei schadeloosstelling ontving en Frankrijk tot den Munsterschen vrede teruggebragt werd.

1709. 17 Maart: bijeenkomst van den afgezant Rouillé met Buys en van der Dussen bij het *Strijensche Sas:* de Hollanders beloven dat zij aan de Bondgenooten Napels en Sicilië voor Anjou zullen verzoeken;[39] doen overigens velerlei eischen; weshalve Rouillé naar Parijs vertrekt om naderen last. — Bezorgdheid in Engeland wegens de gezindheid der Hollanders, die gaarne een verdeelings-tractaat zouden tot stand hebben gebragt. — 9 April: Marlborough te 's Hage: met last om aan Heinsius te berigten dat, naar het oordeel der Koningin, *a.* er niets met Frankrijk gesloten moest worden, vóór dat de Republiek omtrent Preliminairen, ook ter verzekering van haar grenzen, met Engeland overeengekomen was; *b.* er geen veilige of eerlijke vrede kon zijn, ten ware de gansche Spaansche Successie aan het Huis van Oostenrijk teruggegeven wierd.[38] Misnoegen van Heinsius: hij vreest dat Frankrijk zich nimmer aan dergelijke voorwaarden zal onderwerpen; Holland was onvermogend; de gevolgen van het afbreken der onderhandeling zouden noodlottig zijn; de blaam zou alleen op Engeland worden gelegd. Anderen spraken nog sterker in denzelfden zin; niet minder voor de suprematie van Engeland dan voor die van Frankrijk bevreesd: maar Heinsius en de zijnen, hoe ook naar vrede verlangend, konden, bij de onverzettelijkheid der Bondgenooten, hunne medewerking niet ontzeggen. 12—21 April: nadere bijeenkomsten met Rouillé te Bodegraven: reeds terstond verklaring dezerzijds dat het veel zou zijn, indien Engeland tot het afstaan van Napels besloot: menigerlei moeijelijkheden; eindelijk stellige bekendmaking dat de Bondgenooten nimmer ook het geringste deel der Spaansche Monarchie aan Anjou als schadeloosstelling, of onder welken titel ook, zouden gunnen.

6 Mei: *de Torcy*, Minister van Buitenlandsche Zaken, komt zelf te 's Hage. Heinsius, van wiens vredelievendheid hij overigens overtuigd was,[39] houdt vol dat de Staten-Generaal, krachtens de verbonden, niet kunnen afwijken van der Geallieerden eisch om de nalatenschap in haar geheel te behouden. — Voortzetting der onderhandelingen, nu weldra ook met de Gezanten van Engeland en Oostenrijk. — 27 Mei: *Preliminairen* der Bondgenooten, waardoor de algemeene bepalingen der Groote Alliantie (§ 464) nader worden verklaard en beperkt. Niet minder dan 40 artikelen. Voor *a.* Karel III, Spanje en Indië, Napels en Sicilië; *b.* Engeland, erkenning der Protestantsche opvolging en vergrooting in de Koloniën; *c.* de Republiek, handelsvoordeelen, toltarief van 1664 en Barrière; *d.* den Keizer en het Rijk, herstel op den voet van den Munsterschen vrede.

497. Lodewijk XIV scheen, uit noodzaak, zich ook dergelijke zeer vernederende voorwaarden te laten gevallen, toen er op nieuw billijke reden tot wantrouwen ontstond; immers hij weigerde een genoegzamen waarborg te geven dat Spanje inderdaad zou worden ontruimd. Het was nu, als of Frank-

rijk, hetgeen van den beginne des krijgs ten allernaauwste met Spanje vereenigd geweest was, een afzonderlijken vrede moest treffen; als of het aan de overzijde der Pyreneeën geenerlei invloed meer uitoefenen kon; en als of Anjou, wien men tot dus ver bijkans als den stedehouder en onderkoning van Lodewijk XIV aangemerkt had, plotseling onafhankelijk was. Ook de Nederlandsche Staatslieden, en zij vooral, omdat zij het meest naar wezenlijken vrede verlangden, waren afkeerig van een bedriegelijk verdrag. Immers zou door Lodewijk, was het overdreven dit voor zeker te houden? ondanks de meest plegtige beloften, ondersteuning aan Spanje verleend en de krijg, wel verre van geëindigd te zijn, slechts op een voor de Bondgenooten veel ongunstiger terrein worden overgebragt.

Marlborough zelf verwachtte vrede: hij schreef in Mei naar Engeland: »de Torcy heeft zooveel aangeboden dat ik niet twijfel of »het zal eindigen met een goeden vrede." [38] Ook na de overlevering der Preliminairen was hij van hetzelfde gevoelen: Rouillé had ze willen onderteekenen: [59] de Torcy echter was, om nader met den Koning te overleggen, naar Parijs wedergekeerd.

4 Junij: verwerping der Preliminairen door Frankrijk; vooral wegens Art. 4 en 37; volgens welke Anjou binnen twee maanden Spanje verlaten moest hebben; of zoo niet, zouden er gezamenlijk maatregelen beraamd worden om de volledige ten uitvoerlegging te bewerken. — Lodewijk XIV had, dus verzekerde hij zelf, de opregte! geen het minste voornemen om de Bondgenooten immer, door hulpverstrekking aan de Spanjaarden in ongelegenheid te brengen; en het streed met eer en menschelijkheid te verlangen dat hij de hand leenen zou om een kleinzoon te onttroonen, dien hij wederregtelijk op den troon gezet had.

498. Nogmaals zou de kans der wapenen worden beproefd; nogmaals viel zij ongunstig voor de Bondgenooten uit. De vernedering van Frankrijk werd in den veldtogt van 1709, door de bemagtiging van *Doornik* en den bloedigen slag van *Malplaquet*, voltooid. De verbindtenis der Bondgenooten, door de prijsselijke vredelievendheid van Nederland losser geworden, werd bij het *Barrière-tractaat* der Zee-Mogendheden gesterkt. Het scheen dat de trotsche Lodewijk, om wegens zijn baldadigen overmoed te boeten, bijkans aan de genade of ongenade zijner vijanden overgeleverd was.

Villars met 80000 man tegenover Marlborough en Eugenius met 110000 man. 7 — 28 Julij: beleg en overgave van *Doornik;* ofschoon het kasteel eerst later (31 Aug.) capituleert: van de 60 bataljons der belegeraars waren 23 Nederlandsche geweest. [1] 6 Sept.: snelle marsch der Nederlandsche troepen (zeventien uren gaans in 56 uren), waardoor Villars van Bergen in Henegouwen afgesneden en (11 Sept.) de slag bij *Malplaquet* te weeg gebragt wordt: dezerzijds 95000 man tegen 90000 Franschen, die in eene voortreffelijke stelling derwijze verschanst waren dat de toegangen soms door drie- en vierdubbele vuren werden gekruist. Moorddadige strijd: de overwinning voorbereid door een aanval van den Prins van Oranje, gelukt met 31 bataljons, ofschoon hem de beschikking ontnomen was over 21 andere die tot het wel slagen door de veldheeren onmisbaar waren gekeurd. De Nederlanders door het kruisvuur van vervaarlijke batterijen tot op de vijandelijke borstweringen geleid: geheele rijen der soldaten waren gevallen; de Prins zelf, alles om hem heen ziende neêrstorten of deinzen, had een' vaandrig het vendel uit de hand gerukt en zelf het op de verschansing geplant, roepende met luide stem: »volgt mij, mijne vrienden, hier is uw post:" de Hollandsche Garde, 1200 man sterk, tot op 500 vernield. Aftogt der Franschen: hun verlies weinig minder dan dat der Bondgenooten; wier Infanterie 18120 aan dooden en gekwetsten had: daaronder 10,061 van de Nederlandsche troepen: er waren 1,800,000 geweerschoten gedaan; van de kadetten-compagnie der Hollandsche Garde waren niet meer dan drie personen onbeschadigd; zeldzaam was er kwartier gegeven; slechts 500 gevangenen, maar 17 stukken geschut en 46 vaandels en standaarden. — 25 Sept. — 23 Oct.: beleg en overgave van *Bergen* in Henegouwen, onder beleid van den Prins van Oranje. De eenige vrucht van den bloedigen slag! [1]

29 Oct. 1709. Tractaat van *Barrière* en *Garantie* tussschen Engeland en de Republiek. Deze waarborgt de opvolging van Hanover in Groot-Brittanje, en zal, om dit met goed gevolg te kunnen doen, door bemiddeling der Koningin, ontvangen: regt van garnizoen in de voornaamste grensvestingen van België, en zulks op kosten des lands; de Souvereiniteit van het Overkwartier van Gelderland, uitbreiding van haar limiet in Staats-Vlaanderen, en regt om bezetting in Huy, Luik, en Bonn te leggen. — Het onderwerp der Barrière was sedert lang tusschen de Zee-Mogendheden eene oorzaak van verdeeldheid en spanning geweest: Godolphin had zich telkens over de baatzucht en hardnekkigheid der Republiek en haar overdreven eischen beklaagd; deze zaak in orde te brengen was, gelijk Marlborough het uitdrukte, den Moriaan te willen wasschen;[3s] want de Hollanders verlangden telkens meer, terwijl Oostenrijk zich tegen hen, in menig opzigt, verzette. Thans werd alles geregeld overeenkomstig den wensch der Republiek; en ook tot dien prijs kon zij niet worden overgehaald om zich tot het oorlogvoeren om de *geheele* Spaansche Successie aan banden te leggen. — Deze zeldzame toegeeflijkheid voor het Gemeenebest, die in de schatting van Marlborough, zelfs te ver ging, ontstond blijkbaar uit de vrees dat het

zich anders, daar de zucht en de behoefte naar vrede dagelijks toenam, spoedig ten aanzien der Barrière met Frankrijk zou kunnen verstaan.

499. De afgebroken onderhandeling werd op nieuw aangeknoopt in de zamenkomst van *Geertruidenberg.* Nederland zou ook nu een billijken algemeenen vrede, door toewijzing van eenig deel der erfenis aan Anjou, gewenscht hebben; maar deze pogingen werden verijdeld, én omdat Oostenrijk tot geenerlei toegeeflijkheid kon worden overgehaald, én omdat de vijand, ofschoon, wegens den drang der omstandigheden, tot groote opofferingen bereid, echter niet zonder oorzaak verdacht werd van ook nu te werk te gaan met zijne gewone onopregtheid en kwade trouw. De Bondgenooten weigerden een verdrag te sluiten waarbij Spanje niet begrepen werd: met reden; want zoodanige overeenkomst scheen voor den onverbeterlijken Lodewijk XIV slechts het gewenschte middel te zijn om tijd te winnen, verdeeldheid der Alliantie te bewerken, Anjou te ondersteunen, en later zijne ontwerpen, met de vereenigde magt van Frankrijk en Spanje, ten uitvoer te leggen.

Na de verwerping der Preliminairen was er, tusschen de Republiek en Frankrijk, voortdurend overleg omtrent den vrede geweest. Lodewijk XIV had stellig verklaard dat hij de voorwaarden, in haar geheel, aannemen zou, indien er eenig temperament ten aanzien van Art. 4 en 37 uitgedacht wierd. [59] — Ook liet hij drie (later vier) steden in België aanbieden die hij den Geallieerden als onderpand voor de ten uitvoerlegging leveren zou: doch, toen er daarenboven drie in Spanje gevraagd werden, was dit, zeide hij, onmogelijk geworden, omdat hij, ten blijke zijner goede bedoeling, de Fransche hulptroepen reeds uit Spanje teruggetrokken en zich — dus redeneerden de Bondgenooten — met opzet tot de verlangde overgifte, nog in tijds, buiten staat gesteld had. Heinsius evenwel deed opmerken dat Anjou geen afstand zou doen om drie steden in België, wier verlies, zoo hij tot dien prijs op den Troon bleef, ook voor Frankrijk een groote winst wezen zou. [59]

1709. Nov.: voorslag van Frankrijk, hetwelk zich van de Preliminairen wenscht te ontslaan; men zou, dus werd gezegd, den vorm niet, maar het wezen behouden. Weigerend antwoord der Staten-Generaal, vermits de Koning, die alleen zwarigheid gemaakt had in Art. 37, met al wat reeds afgedaan was, weder op het tapijt te willen brengen, geen ander doel scheen te kunnen hebben dan mistrouwen en verdeeldheid te zaaijen onder de Bondgenooten en in den Staat. — 1710. Jan.: nieuwe aanbiedingen, eenparig afgewe-

zen; geen onderhandeling, zoo niet Frankrijk de Preliminairen erkent, behalve Art. 37, waaromtrent nader zou worden overlegd. Lodewijk XIV, overtuigd dat de behendige toeleg mislukt was, verklaart ook op dien grondslag tot wederopvatting van den vredehandel bereid te zijn: zending van den maarschalk d'Huxelles en den Abt de Polignac naar *Geertruidenberg.*

De Hollandsche Staatslieden waren niet gezind om de overmagt te misbruiken. Buys en van der Dussen keurden, met eenige hevigheid zelfs, de strenge eischen der Bondgenooten af en zeiden dat het onmenschelijk was te verwachten dat de Koning van Frankrijk er in toestemmen zou. Zij, en velen met hen, neigden ook in het belang der Republiek, tot verdeeling; zoodat Anjou Napels, Sardinië en Sicilië verkreeg: Heinsius aarzelde niet te zeggen dat men reden zou hebben zich te verblijden, zoo de vrede door afstand van Sicilië gekocht wierd: ook was Engeland niet afkeerig van dergelijke schikking; maar door Oostenrijk en Savoye werd ze met verontwaardiging verworpen en de Keizerlijke Gezant leverde eene Memorie in, waarin gezegd werd dat zijn meester liever met de wapenen in de hand sterven, dan het allergeringste deel der Spaansche bezittingen in Italië aan het Huis van Bourbon inruimen zou. De Keizer daarentegen zou niet ongenegen geweest zijn tot een vrede enkel met Frankrijk; in de onderstelling dat Spanje, aan zich zelf overgelaten, binnen twee jaren zou worden ten onder gebragt: Engeland zou het zich hebben laten gevallen; maar dit nu wilden de Nederlanders niet, dewijl zij, reikhalzend naar het begin van wezenlijke rust, elken vrede ongenoegzaam en bedriegelijk achtten, die niet algemeen en definitief was.

Loop der onderhandelingen. — 10 Maart: bijeenkomst van Buys en van der Dussen met de Fransche Gezanten te Geertruidenberg. Eigenlijk was de eenige vraag nu, *hoe* de ontruiming van Spanje zou worden bewerkt; maar de Franschen bragten te dezer gelegenheid op nieuw eene schadeloosstelling voor Anjou te berde: de Koning kon geen *geweld* tegen zijn kleinzoon gebruiken, wel *overreding*, zoo Napels en Sicilië hem afgestaan wierd. Veelvuldige overleggingen hieromtrent, vermits de Nederlandsche Staatslieden zelve dergelijke overeenkomst als zeer wenschelijk beschouwden. 25 Mei: beperking van den eisch tot Sicilië, Sardinië, en eenige plaatsen in Toskane; maar geen of telkens duister antwoord op de altijd terugkeerende vraag of dan, tegen dien prijs, de afstand van Spanje en de Indiën, om welken de eisch (strijdig met de Tractaten der Bondgenooten en met de Preliminairen) geschied was, verzekerd zou zijn. Lodewijk XIV wilde steden ten onderpand geven, subsidiën zoo Anjou weigerachtig bleef, hij was bereid tot alles — behalve tot het eenige wat onmisbaar gekeurd werd; dat namelijk hij de reëele overgifte van Spanje, met of zonder medewerking der Bondgenooten, tot stand brengen zou. De aandrang hiertoe berustte op de overtuiging dat dit van zijn wil afhing en dat weigering, onder het voorwendsel van eergevoel, niet dan op baatzuchtige en sluwe berekening gegrond was. Zou toegeeflijkheid niet verregaande onvoorzigtigheid

zijn geweest? zonder afdoening ten opzigte van Spanje, was het blijkbaar dat de hoofdzaak van den krijg onafgedaan bleef: Frankrijk zou alleen zich herstellen; de Bondgenooten zich uitputten in een oorlog tegen een land, enkel ter zee toegankelijk en waarheen Lodewijk, onder de hand, allerlei ondersteuning zenden *kon* en dus ook zenden *zou;* gelijk hij reeds de Fransche troepen uit Spanje t' huis ontboden, door Waalsche benden had weten te vervangen. — Buys en van der Dussen zeiden in hun Rapport van 16 Mei te regt dat Art. 37 moest aangemerkt worden »als de toetse van sinceriteit »van het gansche werk;" en juist op dit punt waren de Franschen tot geenerlei beslissend antwoord te brengen; zoodat men eindelijk in de Staten-Generaal eenparig verklaarde dat zij, óf de Bondgenooten slechts wilden ophouden, óf wel afzonderlijken vrede met Frankrijk, terwijl de oorlog in Spanje voortduren zou, bewerken. Ook door Heinsius werd herinnerd dat alle de conferentiën in 1709 en 1710 waren uitgegaan van de onderstelling dat er geen tractaat gesloten zou worden zonder voorafgaande cessie en levering van Spanje en Indië aan Oostenrijk; hiervan kon men niet afgaan, ten ware alles verloren mogt zijn; [39] en in de laatste bijeenkomst verweet van der Dussen, die steeds den vrede gewild had, den Franschen dat zij ter kwader trouw te werk waren gegaan. — 20 Julij: de handeling afgebroken.

»Het is te verwonderen dat men, ook hier te lande, zoo dikwerf »de vreemden nagepraat, en onze Staatsmannen van onstaatkundige »en trotsche halstarrigheid heeft beschuldigd." [1] Marlborough, die welligt niet ongaarne ook in het Schiereiland een veldtogt zou hebben gemaakt, meende dat Lodewijk XIV inderdaad niet bij magte was Spanje te dwingen; doch, hoe dit zij, de mogelijkheid van goede trouw was niet genoeg om haar in een tot dus ver altijd trouwloozen Vorst voor waarschijnlijk te houden; veel min om op zoo wankelbaren grond tot het sluiten van den vrede over te gaan. Ook is het twijfelachtig of Lodewijk, in de laatste maanden, bekend met de gesteldheid van het Britsche Hof (§ 500), waarlijk den algemeenen vrede, zelfs gelijk hij dien aan de Hollanders voorstelde, gewild heeft.

---

c. 1710—1713.

500. Niet door de kracht der wapenen, maar door de wispelturigheid der Koningin van Groot-Brittanje, zou Lodewijk XIV worden gered. Sedert jaren reeds werd het bewind in Engeland bedreigd door de woelingen eener tegenpartij die steeds afkeer van den krijg had geopenbaard; den langdurigen strijd al te kostbaar voor Groot-Brittanje en voordeelig meest voor de Bondgenooten achtte; wier heimelijke

bedoeling uitliep op terugkeering der verdrevene Dynastie, en welke dus, aan Oostenrijk en Holland vijandig, voor Frankrijk welgezind was. Haar geduchtste tegenstander was Marlborough: terwijl hij over Engelands vijanden zegevierde, zegevierden in Engeland zijne vijanden over hem: zij maakten zich, door hofkunstenarijen, meester van het bestuur; eene gebeurtenis die, meer dan eene reeks van nederlagen, voor het Bondgenootschap verderflijk was.

Strijd der partijen. — De wegzending van Sunderland, schoonzoon van Marlborough (13 Junij) voorteeken der naderende omwenteling: verzoek der Staten-Generaal, door hun Gezant, aan de Koningin om niet tot verdere verandering in het Ministerie of tot ontbinding van het Parlement over te gaan. — 19 Aug.: val van de Whigs onder Godolphin; de Tories (Oxford en Bolingbroke) aan het bestuur. – »De Franschen," schreef Marlborough (30 Aug.), »zullen »door het in Engeland gebeurde zoo zeer worden bemoedigd dat ze, »hoe groot hunne verlegenheid ook zij, aan geen vrede meer den»ken zullen."

501. Aldus gebeurde wat men in de Republiek, bij het afkeuren van overdreven eischen, gevreesd had; de gelegenheid was voorbij om den luisterrijken vrede te verwerven die, na een luisterrijken oorlog, billijkerwijs te gemoet gezien was; er werden nu nieuwe offers en eene zeer omzigtige Staatkunde vereischt, ter verkrijging, welligt! van een redelijk verdrag. In dezen drang der omstandigheden, ofschoon de schatkist uitgeput en het verlangen naar vrede onuitsprekelijk was, moest weldra groote behoedzaamheid tegenover het nieuwe en verraderlijke Engelsche bewind gepaard worden met volharding in het oorlogvoeren en met versmading van voorwaarden, tusschen welke en het overwigt van de wapenen der Bondgenooten niet de minste verhouding bestond. Verdubbeling van krachtbetoon was onmisbaar; of welligt, door eene laatste poging, het diepvernederd Frankrijk tot magteloosheid en de Koningin van Groot-Brittanje tot betere inzigten mogt worden gebragt!

502. De veldtogt van 1710 in België, hoewel niet ongelukkig, werd door geene zeer gewigtige uitkomsten bekroond. In Spanje namen de gebeurtenissen een hoogst ongunstigen keer: Karel III, die, na twee overwinningen, Madrid reeds bereikt had, werd straks van uit de hoofdstad tot aan de zee-

kust verjaagd. Droeviger nog was het dat de houding van het Engelsch Ministerie wantrouwen en verslapping onder de Bondgenooten, zelfvertrouwen en spoedig wederom trotschheid en overmoed bij Frankrijk, te weeg bragt. Weldra werd heimelijk, van Engelands wege een onderhandeling begonnen waarbij door Lodewijk XIV niet meer afstand, maar behoud van Spanje op den voorgrond gesteld werd.

1710. Uitgestrekt plan: twee legers, uit Catalonië en Portugal, zouden, straks in het hart van Spanje vereenigd, Anjou uit de hoofdstad verdrijven; een invasie-leger, door eene landing in Languedoc en opstanden in Daufiné en de Cevennes ondersteund, het Zuid-oostelijke Frankrijk bestoken; terwijl in de Nederlanden de verovering van Douay, Arras en Kamerijk den weg banen zou naar Parijs. — Beleg van *Douay* (14 Mei — 25 Junij); waaraan ook vele Nederlandsche troepen, onder den Prins van Oranje, deel namen; zeer moorddadig, kost 8000 dooden en gekwetsten. Door de bewegingen van Villars werd de insluiting van Arras belet, en de Bondgenooten bepaalden zich bij de verovering van *Bethune* (28 Aug.); *St. Venant* (29 Sept.) en *Aire* (8 Nov.). — »Hetgeen wij »in België verliezen," zeide de Torcy, »wordt in Engeland gewonnen."

Aan den Rijn was, van de zijde der Bondgenooten, de krijg defensief. — De landing bij *Cette* in Languedoc (24 Julij) mislukte door gebrek aan krijgstucht der Engelschen; eene zeer goed overlegde onderneming die, wel uitgevoerd, aan de Fransche Kroon misschien meer dan één provincie zou hebben gekost. [2] De operatiën aan de zijde van Daufiné bleven, ten gevolge der oneenigheden tusschen den Keizer en den Hertog van Savoye, bij marschen en contra-marschen bepaald. — In Spanje scheen alles naar wensch te gaan: zege van *Almenara* en *Saragossa*, ten gevolge waarvan Karel III (28 Sept.) andermaal zijn intogt doet in Madrid; doch weldra nederlagen van *Brihuega* en *Villa-Viciosa* (10 Dec.), zoodat van het leger der Bondgenooten een overschot van slechts 7000 man de kust van Catalonië bereikt (6 Jan.)

Jan. 1711: voorstel van het Britsche Ministerie aan Lodewijk XIV om een vredehandel, zonder tusschenkomst der Hollanders, te beginnen: eene vraag, schreef de Torcy, als aan een zieke, door een langdurige en gevaarlijke krankte bezocht, of hij wenscht te genezen. [39]

503. In 1711 waren de voordeelen in België, ofschoon de veldtogt ook nu van Marlboroughs krijgstalenten getuigenis droeg, van weinig belang. De dood van Keizer Jozef I was noodlottig; vooral omdat, nu Karel III zijn erfgenaam en opvolger werd, een volledige triumf der Bondgenooten de gevaarlijke vereeniging van Oostenrijk en Spanje te weeg bren-

gen zou; en het treurig omkomen van den Prins van Oranje was voor de Republiek een verlies, grooter misschien dan door velen ingezien werd. Inmiddels had het Engelsche Bewind weldra het weefsel der ongeregtigheid ten einde gesponnen: de teekening van Preliminairen had plaats, waarbij schaamteloos elke verbindtenis jegens de Bondgenooten ter zijde gesteld en de bedoeling om hen des noods tot vrede te dwingen, openbaar gemaakt werd.

1711. 17 Apr.: afsterven van Keizer *Jozef I.* Marlborough schreef, toen hij de ziekte vernam: »dit berigt verwekt hier de uiterste ont»steltenis." — Ook bleven de gevolgen niet achter: minder veerkracht bij Oostenrijk, verward in de zorgen eener verkiezing tot Keizer, die eerst laat (8 Oct.) geschiedde; verslapping in Spanje, door het afwezen van den naar Duitschland teruggekeerden Vorst; naijver tegen Oostenrijk, hoewel voorziening tegen het gevaar van dien kant, na den afval van Groot-Brittanje, in de Republiek te regt als een punt van latere zorg aangemerkt werd.

De uitvoering der plans om zich in Spanje te versterken, om Daufiné binnen te rukken, om eene vereeniging van Eugenius met Marlborough te bewerken, grootendeels of ten eenemale gestremd. — Thans wilde Marlborough de verovering van Bouchain en Quesnoy; om na op de grenzen overwinterd en met de Keizerlijken, Arras of Kamerijk vermeesterd te hebben, door geene vesting meer tegengehouden, den vrede voor te schrijven onder de muren van Parijs. — Villars had zich gelegerd tusschen Bouchain en Arras, »achter sterke liniën, een meesterstuk van veldverschan»sing, en door hem het *non plus ultra* voor zijne tegenstanders ge»noemd:"[1] desniettemin (4 Aug.) gedwongen deze liniën te verlaten, door een voorbeeldelooze snelle marsch van 70 of 80000 man (in 16 uren tijds 10 uren gaans): het scheen alsof er een hoofdtreffen plaats hebben zou; doch Marlborough wilde thans »zijnen veld»heersroem staande houden, zonder dien aan den onzekeren kans »van eenen veldslag te wagen."[1] — Het gewigtige *Bouchain* bemagtigd (21 Aug. — 12 Sept.); vooral ook, zoo als de Gedeputeerden te velde getuigden, »door Fagels fermeteit en infatigable zorg."[1]

14 Julij: de Prins van Oranje, uit het leger naar 's Hage gereisd, om aldaar den Koning van Pruissen te ontmoeten, verdrinkt aan den Moerdijk, door het omslaan van de veerschouw. »Zoo miste »nu ook het Nederlandsche leger den invloed van die tooverkracht, »waarmede de naam van Oranje het altijd wist te bezielen."[1]

Reeds in het voorjaar (27 April) mededeeling van het Britsche Kabinet aan Heinsius van een ontwerp aangeboden door het Fransche Hof: daarbij werd aan onttrooning van Anjou niet meer gedacht; handelsvoordeel aan Engeland, eene Barrière aan Holland; en redelijke voldoening, maar welke? aan de Bondgenooten beloofd. — Voorts, zonder dat de Republiek nader gekend wordt (8 Oct.), tee-

kening der Preliminairen: bevattende alleen, na erkenning van de Koningin en van de Protestantsche opvolging, eene algemeene toezegging van billijke maatregelen om de vereeniging der Kroonen van Frankrijk en Spanje te verhoeden: verzaking dus van den stelregel, geen Bourbon in Spanje! die het hoofdbeginsel reeds der Tractaten van verdeeling (§ 456) geweest was. Algemeene verontwaardiging in Holland; waar menigeen (§ 496) Napels en Sicilië, maar niemand Spanje in handen der Fransche Dynastie zou hebben gewenscht. De Republiek zendt Buys naar Engeland; doch er werd geen acht geslagen op zijn beklag: stellige waarschuwing, namens de Koningin, aan de Staten-Generaal dat Engeland het minste uitstel in het toetreden als weigering beschouwen, den vredehandel zonder hen voortzetten en omtrent het verder krijgvoeren in geen overleg treden zou.

504. Engeland moest, door verstandhouding met Lodewijk XIV, tot nog eerloozer maatregelen worden gebragt. Marlborough, een leger waard, werd van krijgs- en staatsambten smadelijk beroofd; en toen de Bondgenooten, onder Prins Eugenius, gereed waren den inval in Frankrijk te beproeven, bleek het dat tusschen Frankrijk en Groot-Brittanje, in spijt der meest plegtige beloften, reeds eene wapenschorsing bestond.

1711. 17 Nov.: Marlborough in Engeland. 31 Dec.: door het Lagerhuis ter verantwoording geroepen, ontvangt hij zijn ontslag van de Koningin. Lodewijk XIV riep uit: »de wegzending van »Marlborough zal bewerken al wat door ons kan worden verlangd."

Beleedigend gedrag tegen Holland: klagten van het Lagerhuis over het niet behoorlijk leveren van troepen en geld; over het Barrière-tractaat (§ 498), als over eene schandelijke overeenkomst ten voordeele alleen der Republiek; over de memorie der Staten-Generaal ter zelfverdediging, als over een leugenachtig, ergerlijk en kwaadaardig libel. — 29 Jan. 1712: opening van het Congres te *Utrecht;* de Bondgenooten gedwongen *afzonderlijk* hunne eischen in te brengen. 11 Febr.: nieuwe voorstellen van Frankrijk aan Engeland, strijdig tegen de Preliminairen: algemeene verbazing en misnoegen buiten 's lands en in het Parlement; zoodat de twee Hoven besluiten met de meeste geheimzinnigheid te werk te gaan; ten einde ook de verdere voorwaarden, eerst met onderling goedvinden bepaald, daarna den Bondgenooten op te leggen.

De Republiek en Oostenrijk tot verdubbelde inspanning gezind. — In de Petitie van den Raad van State (13 Nov. 1711) werd gezegd dat een leger, vroeg in 't veld gebragt, zeer waarschijnlijk in één veldtogt tot den oorsprong der Schelde, Somme, Oise en al verder tot de Seine en Parijs zelve zou kunnen doordringen: »nog zeer »korte tijd en één goed exploit was er noodig om, met Gods hulp, »de haven van eene veilige rust en vrede te bereiken." — De Hertog van *Ormond* vervangt Marlborough; geenszins echter als aan-

voerder van de legermagt der Republiek, die onder Prins Eugenius wordt gesteld. — 1712. Maart: de magazijnen der Franschen te Arras verbrand; doch, toen alles voorbereid was om, met een leger van 152 bataljons en 298 eskadrons, sterker dan in den ganschen oorlog bijeen geweest was, den vijand eene beslissende nederlaag toe te brengen, verklaarde Ormond last te hebben noch veldslag, noch belegering te ondernemen.[1] Desniettemin *Quesnoy* ingesloten: maar (25 Junij) verklaring van Ormond dat hij bevel had binnen drie dagen eene wapenschorsing af te kondigen en Duinkerken als onderpand, te bezetten: hij had te gelijk deel genomen aan de beraadslagingen omtrent de plannen van den veldtogt en geheime briefwisseling gehouden met den vijandelijken opperbevelhebber.[1] De verontwaardiging onbeschrijfbaar: aandrang der Gedeputeerden te velde, »om te weten »wat figuur hij zou maken, zoo de vijand naar ons toe mocht mar»cheren? waarop hij positijf en ronduit antwoordde dat men, gedu»rende die drie dagen! op hem rekenen kon." Aan de Duitsche hulptroepen door Engeland bezoldigd, waren, gelukkigerwijs! bevelen gezonden om in dienst der Bondgenooten te blijven: anders »ware »het leger in 's vijands land en tegenover zijne krijgsmagt, wier »aanvoerder van alles onderrigt was, eensklaps met 65 bataljons en »138 eskadrons verminderd geworden."[1] — De Engelschen trokken af (16 Julij), met verwenschingen tegen Ormond en het Bewind, wegens de schande die hun, door deze trouweloosheid opgelegd werd.

505. De magt der Bondgenooten was ook thans nog sterk genoeg om bij Lodewijk XIV regtmatige bekommernis te wekken voor de veiligheid van Parijs, toen hij door de nederlaag bij *Denain* gerust, en de hoop zijner vijanden jammerlijk te leur gesteld werd. De verdere ontwikkeling der gebeurtenissen was snel. Frankrijk hernam ten volle den toon waaraan het eenige jaren ontwend geweest was: de Bondgenooten, ontmoedigd en verdeeld, waren bijkans geen bondgenooten meer: Engeland wilde den vrede; geen wonder dat ze nu spoedig doorgedreven werd.

1712. 4 Julij: *Quesnoy*, onder leiding van Fagel vermeesterd. — Strooptogt van Grovestins met 1800 huzaren en dragonders door Champagne (waarbij hij in 11 dagen 403 en in 48 dagen 800 Nederlandsche mijlen door 's vijandsland brandschattende had afgelegd[1]): de schrik van dien afval deed Lodewijk XIV in overleg nemen of hij uit Versailles naar veiliger plaats de wijk nemen zou. De Bondgenooten gelegerd bij Denain ter insluiting van *Landrecies*, de eenige vesting waardoor Parijs nog beschermd werd: »aan den verschan»sten weg van Marchienne naar Denain was de naam gegeven van »den *weg naar Parijs*."[1] 24 Julij: slag bij *Denain:* Albemarle door Villars overrompeld: van 10 of 12000 man slechts 4000 behouden. De nederlaag beslissend: Douay (8 Sept.), Quesnoy (4 Oct.), Bou-

chain (20 Oct.) hernomen, strooptogt van den Franschen partijganger Pasteur die, uit Namen onverhoeds in Noord-Braband gedrongen, Steenbergen en Tholen plundert (24 Aug.), »terwijl de Republiek een leger van meer dan honderd duizend man op de grenzen van Frankrijk had." [1]

Hooghartigheid der Fransche Gevolmagtigden: een hunner, naar men wil, schroomde niet te zeggen: »wij zullen onderhandelen bij »u, over u, en zonder u." — »Het is," berigtte hij schertsend, »eene volkomen weêrwraak voor Geertruidenberg." — Geschil van den Graaf van Rechteren met den Franschen Gezant Menager, om hetwelk de Staten-Generaal genoodzaakt zijn (20 Sept.), tegen den zin evenwel van Gelderland, Overijssel en Groningen, den Graaf, op eisch van Lodewijk XIV, niet meer in den vredehandel te gebruiken. Frankrijk trok zich deze zaak vooral aan om de onderhandeling te kunnen schorsen, totdat alles met de Koningin van Groot-Brittanje zou beraamd zijn.[59]

506. De vrede van Utrecht kwam, gelijk Frankrijk steeds gewenscht had, bij afzonderlijke Traktaten tot stand. Spanje verbleef aan het Huis van Bourbon; Lodewijk XIV behield een gewigtig deel van hetgeen hij door rooverij had bemagtigd. De Spaansche Nederlanden echter, die hij bovenal gaarne aan de Fransche kroon zou gehecht hebben, werden aan de Republiek geleverd, om zich met het Huis van Oostenrijk over den voormuur te verstaan. Nog meer dan twee jaren verliep er, eer de oorlog met den Keizer ten einde en de zaak van België op een geregelden voet was gebragt.

Engeland gevoelde, bij den hoogeren toon der Franschen, dat het van belang was in de Republiek een Staat te bezitten van genoegzame kracht en zelfstandigheid om Frankrijk eenigermate in toom te houden. [1] Dec.: zending van den Graaf van Strafford naar 's Hage en (30 Jan. 1713) tractaat van *Barrière* tusschen de Zee-Mogendheden, waarbij wel het vorige (§ 498) herroepen, en vrij wat minder toegeeflijkheid aan de Republiek betoond, maar toch eenigermate voor haar veiligheid, door het bedingen van een aanzienlijk getal garnizoensplaatsen, gezorgd werd. Wederzijdsche garantie van de Protestantsche opvolging in Groot-Brittanje en van de Barrière voor de Republiek; ten welken einde, op de eerste aanvrage, Engeland 10000 en de Republiek 6000 man, en de eene zoowel als de andere Staat een gelijk getal van 20 oorlogschepen leveren moet; met verpligting om, naar mate van het gevaar, ook meer hulp te verleenen, oorlog aan de Mogendheid die aangevallen heeft, te verklaren, en krijg te voeren, des noods, met alle krachten ter zee en te land.

11 Apr. 1713: vrede van Frankrijk met 1. Engeland: *a.* erken-

ning der Protestantsche opvolging; *b.* blijvende afscheiding der Kroonen van Frankrijk en Spanje; *c.* voordeelen voor de Engelschen in Koloniën en handel. 2. de Republiek: *a.* overgifte der Spaansche Nederlanden aan haar om ze, na het regelen van de Barrière, te leveren aan Oostenrijk; *b.* teruggave van Rijssel en de overige grenssteden aan Lodewijk XIV; *c.* een voor de Republiek gunstig handelstractaat. 3. Savoye, dat Sicilië als Koningrijk ontvangt. 4. Portugal. 5. Pruissen, dat het Overkwartier van Gelderland verkrijgt, maar zijn erfregt op Oranje aan Frankrijk afstaat. — Later vrede van Spanje met Engeland (13 Julij) en Holland (26 Junij 1714).

De Keizer, die alleen den krijg nog voortgezet had, werd, door den ongunstigen loop der gebeurtenissen, spoedig gedwongen de Preliminairen van *Rastadt* (6 Maart 1714) en den vrede van *Baden* (7 Sept.) te sluiten: Oostenrijk verkrijgt de Spaansche Nederlanden en behoudt Napels, Sicilië en Milaan. 15 Nov. 1715. *Barrière-Tractaat* met de Republiek en Groot-Brittanje: de Nederlanden als ondeelbaar en onvervreemdbaar domein, bij de Staten van het Huis van Oostenrijk gevoegd; aldaar steeds een korps van 35000 man, waarvan $^2/_5$ voor rekening der Republiek; regt der Staten-Generaal om te bezetten Namen, Doornik, Meenen, Veurne, Warneton en het Fort Knocke, en om, gemeenschappelijk met Oostenrijk, garnizoen in Dendermonde te leggen; jaarlijksche uitbetaling van *ƒ* 1,250,000 ten hunne behoeve: Venlo en Stevenswaart aan hen afgestaan.

---

507. Zoo gelukte het Lodewijk XIV, nadat de scepter in Engeland onder den invloed van bekrompenheid en eigenbaat geraakt was, voorwaarden te bedingen welke hij, weinige jaren vroeger, onmogelijk zou geacht hebben. Evenwel de vrede, niet evenredig aan den roem dien men behaald, aan de schatten die men te koste gelegd had, was zelfs nu voordeeliger uitgevallen dan bij den aanvang des oorlogs had kunnen worden verwacht. Het evenwigt, sedert den Westfaalschen vrede zoo dikwerf verbroken, was eenigermate hersteld; Frankrijk had ook de nadeelen en het gevaar van onregtvaardige heerschzucht geleerd; de Republiek zou door het tusschenkomend gebied van eenen magtigen Bondgenoot worden beveiligd, en eene gunstige uitkomst had, in sommige opzigten althans, het groothartig staatsbeleid van Willem III bekroond.

Bij het opmerken van de grootendeels ongunstige voorwaarden van den Vrede van Utrecht — waarbij ook op geenerlei wijs in het lot der Fransche geloofs- en strijdgenooten (§ 476a) voorzien werd — dient, tot juiste waardeering, nog te worden in het oog gehouden

dat *a.* door het bijkans gelijktijdig afsterven van den zoon, van een kleinzoon, en een achterkleinzoon van Lodewijk XIV, er slechts één teer en ziekelijk kind tusschen den Franschen troon en het erfregt van Filips V overig was; zoodat, ofschoon deze gerenuncieerd had, er, bij de meermalen gebleken krachteloosheid van dergelijken afstand (§ 361), gegronde vrees op spoedige vereeniging der kroonen van Frankrijk en Spanje bestond: *b.* de gewigtige zaak der *Barrière*, zoolang Oostenrijk in oorlog bleef, eigenlijk onafgedaan en, om de bedriegelijke Staatkunde van het Engelsch Bewind, nog steeds bedenkelijk was. — Het is enkel aan den zeer gunstigen loop der omstandigheden (het in 't leven blijven van *Lodewijk XV* en de bijkans onbetwiste opvolging van het Huis van *Hanover*) te danken geweest dat deze zaden van moeijelijkheden en gevaren verstikt zijn.

508. De Republiek werd, tijdens het sluiten van den vrede van Utrecht, nog onder de aanzienlijke Mogendheden geteld. De glans van haar overwinningen, ook in dezen krijg, had te zeer geschitterd om, door de vernedering die het zamenspannen van Groot-Brittanje met Frankrijk haar berokkend had, uitgewischt te worden. Zij bezat nog uitgestrekten handel, magtige volkplantingen, inrigtingen die elders navolgenswaardig werden geacht. De vriendschap eener Natie werd nog gewaardeerd van wie, ten aanzien ook van den Successie-oorlog, naar waarheid kon worden gezegd, dat haar medewerking voor den triumf van regt en vrijheid onmisbaar en, in meer dan één opzigt, beslissend geweest was.

Gelijk vroeger (§ 287) zoo werden ook thans nog, in zeevaart en scheepbouw, lessen aan de Vereenigde Nederlanden ontleend. Invloed van het Nederlandsche zeewezen op *Rusland.* — 1697: komst van Czaar *Peter* in Holland en verblijf te Zaandam. Door Nederland werd, wel eens ten nadeele van eigen zeemagt, het Russische zeewezen gevormd, dat, reeds in 1722, uit 41 linieschepen, met 2106 stukken en bemand met 14900 koppen, bestond. Niet ten onregte beklaagde zich Karel XII dat in de vloot van den Czaar schepen, bevelhebbers, bootsvolk, kogels, buskruid, geschut, alles in één woord, Hollandsch was, behalve de vlag. [2] Ook was het geen overdrijving toen Keizerin Katharine II later het getuigenis gaf, dat Nederland de wieg der grootheid van Peter den Grooten en dus ook van het Russische Keizerrijk geweest was.

509. Ongunstig was evenwel in 't algemeen de toestand van den Staat. Het zeewezen had merkbare vermindering ondergaan; de opbrengst der koloniën was, sedert geruimen tijd, doorgaans niet even rijk als te voren geweest; het bleek aller-

wege dat de inspanning, vooral in de laatste jaren, tot overspanning opgedreven was. Behoud van vrijheid, eer en Vaderland had deze moeitevolle en kostbare pligtbetrachting beloond; maar toch, in verband met den roemvollen strijd, was het geen schadeloos-, teleurstelling was het die men, bij den langgewenschten vrede, ingeoogst had. Zware en blijvende Staatsschulden waren op de Natie gelegd. Waaruit zou, als met afmatting eenigermate ontmoediging gepaard ging, de veerkracht worden ontleend die tot het dragen van dergelijke lasten vereischt werd?

De aandeelen der Oost-Indische Maatschappij gaven van 1703 tot 1711 op den duur nog 25%. En toch was verachtering begonnen: de handelsvoordeelen konden tegen de vermeerderde uitgaven der thans *landbezittende* Compagnie niet opwegen. — In 1693 bedroeg het kapitaal *ƒ* 40,206,000; van toen af tot 1697 ging zij jaarlijks 2 millioen achteruit. — Eigen handel der ambtenaren, ten nadeele van het monopolie; velerlei misbruiken; verslapping, weelde, zedenbederf. [56]

510. Het uitzigt op eene betere toekomst kon althans niet in den aard van het Bewind worden gezocht. De Republiek was nog, hetgeen zij reeds in haar opkomst was geworden, eene bijeenvoeging van Gewesten en Steden, door wier streven naar onafhankelijkheid verwarring te weeg gebragt werd. In de ure van het gevaar wordt behoefte aan leiding en gebrek aan eigen wijsheid gevoeld: het was derhalve, als zich de vijand in of nabij het Vaderland bevond, voor Willem III ligt en voor Heinsius mogelijk geweest, door de kracht van het algemeen bestuur, in den bajert orde en in den strijd der belangen eenheid te brengen. Maar nu de spanning opgehouden had, en het aan geen stof tot misnoegen en bedilzucht ontbrak, was het te voorzien dat dergelijk gezag niet langer ontzag inboezemen en de Aristocratie weldra haar overwigt terugnemen zou.

»Er kan gevraagd worden waarbij het toekomt dat de Republiek »zoo lang bestaan heeft, ofschoon geen vereeniging bestaan kan, »wanneer elk lid meester van de deliberatiën is over zaken welke »het wezen en oogmerk der vereeniging betreffen? Gewisselijk is »dit niet zoo zeer toe te schrijven aan de gematigdheid waarmede de »respective Provinciën zich bediend hebben van dit meesterschap, »als aan de Goddelijke Voorzienigheid, welke tegen alle mensche»lijke apparentie zoo lang staande heeft gehouden het wankelbaar

»gestel van de Republiek. Echter kan men er nog deze en gene »tweede oorzaken bijvoegen, als namelijk, de vrees voor Spanje en »naderhand voor Frankrijk, het groot gezag der Prinsen van Oranje, »en den rijkdom waarmede God in voortijden den ganschen Staat »en in 't bijzonder de Provincie van Holland gezegend heeft, als »waardoor men groote zwarigheden die van tijd tot tijd gesproten »zijn uit de constitutie van de Regering, te boven gekomen is."[18]

511. En nu de Volksgeest, de zeden, de Kerk? weinig opbeurend waren, ten dien opzigte, de teekenen des tijds. De strijd tegen Frankrijk was geen strijd tegen Fransche taal, letterkunde, en zedeloosheid geweest; Nederland, terwijl het de boeijen der overheersching van zich afgewend had, was door de veldwinnende magt van buitenlandsche denkwijs en begrippen, aan zachter en tevens aan meer vaste banden gelegd. Zegenrijk voorzeker was de invloed eener Kerk waarin de zaligmakende leer der Heilige Schrift met regtzinnige naauwgezetheid voorgedragen werd, maar zij bezat de geloofskracht niet meer welke, beter dan overleg van menschelijke wijsheid, de volkeren, als ware 't door hooger levensadem verjongt.

Zie § 394. — Eene valsche wijsbegeerte begon reeds tot een onderzoek te brengen, hetgeen niet meer aan de geloovige aanneming der Bijbelwaarheid ondergeschikt was. De eigenaardigheid der Natie scheen voor vreemde gebruiken en misbruiken, met snelle schreden, te wijken. Niet zonder reden mogt de klagt zich uiten dat het Land door een tuimelgeest beheerscht, de taal van Nederland versmaad, en Frankrijk, met zijn basterdspraak en dartele manieren ingehaald werd.

512. De Republiek had in dit Tijdperk, niet minder dan in den Tachtigjarigen krijg, onvergankelijken roem behaald, moeijelijkheden die onoverkomelijk schenen, overwonnen, en, ten behoeve van regt, vrijheid en Evangelische Kerk, een aanzienlijk gewigt in de schaal der strijdende Magten gelegd. Maar Nederland bij den vrede van Utrecht, was niet aan Nederland bij den vrede van Munster, gelijk. Een blik op de toekomst scheen toen vooruitgang, nu daarentegen stilstand, zoo niet verachtering, te voorspellen. Andere Staten, terwijl men hier op dezelfde hoogte bleef, hadden zich ontwikkeld, en, wat erger was, er bestond niet meer, in een onverbasterd Volkskarakter, de kracht om de plaats welke men verloren had, te herwinnen. Geen nieuwe reeks van oorlogen

was nabij; lang zou er rust zijn, welvaart, en overvloedig levensgenot; doch men zou, op liefelijke paden, naar vernedering en ellende geleid worden. Het lot van een bevoorregt en ondankbaar Nederland, moest tot waarschuwing der nakomelingschap, helaas! getuigen dat er gevaar is grooter dan hetgeen door krijgsheiren aangebragt wordt, en dat, zoo geregtigheid een bron van zegeningen voor de Natiën ontsluit, ongeloof en zonde haar schandvlek en haar verderf is.

